

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Arnold Chikobava Institute of Linguistics

Тбилисский государственный университет имени
Иванэ Джавахишвили
Институт языкознания имени Арнольда Чикобава

K. V. LOMTATIDZE

Works
II

К. В. ЛОМТАТИДЗЕ

Труды
II

Tbilisi 2020 Тбилиси

ქეთევან ლომთათიძე

შრომები

II

თბილისი
2020

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო ს ა ბ ჭ ო

ა. აბრეგოვი (მაიკოპი), ი. აბდულაევი (მაჰაჩყალა), ლ. ავიძბა (თბილისი),
ა. არაბული (თბილისი), ბ. ბერსიროვი (მაიკოპი), თ. გამყრელიძე (თბილისი),
გ. გოგოლაშვილი (თბილისი), კ. ვამლინგი (შვედეთი), ხ. თაოვი ((ნალჩიკი),
ს. პაზოვი (კარაჩაევსკი), ბ. უტიე (საფრანგეთი), ლ. ჭკადუა (სოხუმი),
ზ. ჭუმბურიძე (თბილისი), ა. ხალილოვი (გროზნო), ა. ჰარისი (აშშ)

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა

მ. ბუკია, თ. გვანცელაძე, ნ. ფონიავა, ვ. შენგელია, მ. ჩუხუა

ნ. მაჭავარიანი (მთავარი რედაქტორი)

ტომის რედაქტორი **თ. გვანცელაძე**

E d i t o r i a l C o u n c i l

A. Abregov (Maykop), **I. Abdullaev** (Makhachkala), **L. Avidzba** (Tbilisi),
A. Arabuli (Tbilisi), **B. Bersirov** (Maykop), **T. Gamkrelidze** (Tbilisi),
G. Gogolashvili (Tbilisi), **K. Vamling** (Sweden), **Kh. Taov** (Nalchik), **S. Pazov**
(Karachaevsk), **B. Outtier** (France), **L. Chkadua** (Sokhumi), **Z. Chumburidze** (Tbilisi),
A. Khalilov (Grozny), **A. Harris** (the USA)

E d i t o r i a l B o a r d

M. Bukia, T. Gvantseladze, N. Poniava, V. Shengelia, M. Chukhua

N. Machavariani (Editor-in-chief)

Editor of the Volume **T. Gvantseladze**

© არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ISBN (მრავალტომეული)

ISBN (ტომი II)

ქეთევან ლომთათიძე

აშხარული დიალექტი და მისი
ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ
დიალექტთა შორის
(ტექსტებითურთ)

K. V. LOMTATIDZE

THE APHKHAZ DIALECT AMONG
THE APKHAZ-ABAZIAN
LANGUAGE
(WITH TEXTS)

К. В. ЛОМТАТИДЗЕ

АШХАРСКИЙ ДИАЛЕКТ И ЕГО
МЕСТО СРЕДИ ДРУГИХ
АБХАЗСКО–АБАЗИНСКИХ
ДИАЛЕКТОВ
(С ТЕКСТАМИ)

Tbilisi 2020 Тбилиси

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა.....	11
ტრანსკრიფცია.....	16

ფონეტიკა

თავი I. ფონეტიკური სისტემა.....	17
--	-----------

§ 1. ხმოვნები.....	17
§ 2. წინაენისმიერი ლაბიალიზებული სპირანტები.....	17
§ 3. ენაკბილისმიერი ლაბიალიზებული ხშულები.....	23
§ 4. ლარინგალური სპირანტები.....	28
§ 5. ფარინგალური ხშულები.....	31
§ 6. კბილ-ბაგისმიერ სპირანტთა სამეული.....	33
§ 7. ლაბიალიზებული აფრიკატები.....	33
§ 8. ადილურ ენათაგან მომდინარე ბგერები.....	38
§ 9. ე. წ. გემინირებულ თანხმოვანთა საკითხი.....	37
§ 10. სხვა ენათა ბგერების გადმოცემა.....	39
§ 11. რას იძლევა აშხარული დიალექტი აფხაზური ენის ფონეტიკური სისტემისათვის?.....	43

თავი II. ფონეტიკური პროცესები.....	47
---	-----------

§ 12. ხმოვანთა ასიმილაცია.....	47
§ 13. ხმოვანთა დაკარგვა.....	52
§ 14. ხმოვანთა შენაცვლება.....	55
§ 15. თანხმოვანთა დაკარგვა.....	57
§ 16. თანხმოვანთა გადასმა.....	58
§ 17. თანხმოვანთა დისიმილაცია.....	59
§ 18. თანხმოვანთა ასიმილაცია.....	59

§ 19. თანხმონის განვითარება.....	61
§ 20. თანხმონთან შენაცვლება	20

თავი III. სრულხმონობა..... 67

§ 21. სრულხმონობა	67
-------------------------	----

თავი IV. მახვილი 69

§ 22. მახვილი	69
---------------------	----

მორფოლოგია

თავი V. სახელი..... 70

§ 23. სახელის ზოგადი და განსაზღვრული ფორმისათვის აშხარულ დიალექტში	70
§ 24. რიცხვის ფორმები სახელებში	77
§ 25. ინსტრუმენტალისის კატეგორიისათვის სახელებში	79
§ 26. სახელის ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმა	81
§ 27. ჩვენებითი ნაცვალსახელები და ზმნისართები.....	87
§ 28. ოდენობითი რიცხვითი სახელები.....	97
§ 29. რიგითი რიცხვითი სახელები.....	103
§ 30. ჯერობითი რიცხვითი სახელები	105
§ 31. შემკრებლობითი რიცხვითი სახელები.....	106
§ 32. დანაწევრებითი რიცხვითი სახელები	106
§ 33. თანდებულები.....	107
§ 34. სიტყვაწარმოება სახელებში.....	113

თავი VI. ზმნა..... 115

§ 35. პირისა და გრამატიკული კლასის ნიშნები	115
§ 36. კაუზატივი	118

§ 37. პოტენციალისი.....	119
§ 38. ზმნის რეფლექსური ფორმები.....	120
§ 39. მიმართულების გამომხატველი აფიქსები და ზმნის ფუძეთა შემადგენელი ადგილ-მიმართულების გამომხატველი ელემენტები.....	124
§ 40. სტატიკურ ზმნათა აწმყოს წარმოება.....	132
§ 41. დროთა წარმოება დინამიკურ ზმნებში	143
§ 42. ზმნის ინფინიტურ ფორმათა საგარემოებო ნაწილაკები.....	185
§ 43. ზმნის კილოები	192
§ 44. ზმნის უარყოფითი ფორმები.....	201
§ 45. ზმნის კითხვითი ფორმები	208
§ 46. აბსოლუტივი	218
§ 47. -ხ სუფიქსი ზმნაში.....	226
§ 48. სხვადასხვა ნაწილაკები ზმნაში	227
თავი VII. ზმნისართები	230
§ 49 ზმნისართები.....	230
თავი VIII. სინტაქსი	236
§ 50. კავშირები	236
§ 51. სხვათა სიტყვა.....	238
§ 52. დადასტურებისა და უარყოფის სიტყვები	238
§ 53. შორისდებულები.....	239
§ 54. შეთანხმება	240
თავი IX. ლექსიკა.....	241
§ 55. აშხარული დიალექტის ლექსიკური შემადგენლობა	241

თავი X. § 56. აშხარული დიალექტისა და მისი კილოკავების ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის.....	250
--	------------

აშხარული ტექსტები

კუვინსკის კილოკავი.....	259
აფსუსის კილოკავი.....	310
ფსხუელ აშხარელთა მეტყველების ნიმუშები.....	336
რეზიუმე (რუსულ ენაზე).....	372
ტომის რედაქტორისაგან	384

წინასიტყვაობა

წინამდებარე ნაშრომში მოცემულია ცდა გამოავლინოს ის თავისებურებები, რაც ახასიათებს აშხარულ დიალექტს (მისი თქმებითურთ); ეს თავისებურებები განიხილოს ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით და გარკვიოს აშხარული დიალექტის ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის.

ჩრდილოეთ კავკასიაში (მდინარეების: ყუბანის, გუმის და მცირე და დიდი იენჯუგის სანაპიროებზე) მოსახლე აბაზების¹ მეტყველება იყოფა ორ, ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავებულ დიალექტად: ტ ა - პ ა ნ თ უ რ დიალექტად და ა შ ხ ა რ უ ლ დიალექტად.

როგორც უკვე გარკვეულია, ტაპანთური დიალექტი მთელი რიგი ენობრივი მოვლენებით უპირისპირდება აფხაზურის სხვა დიალექტებს (აჭყუურს, ბზიფურს, აშხარულს). ჩვენ წინ არის თავდაპირველად არსებული სხვაობაც და სხვაობაც, წარმოქმნილი ამ დიალექტის განვითარების შედეგად. ამ ახალ წარმოებათა ისტორიის გათვალისწინებას მივყავართ სხვა აფხაზურ დიალექტებთან საერთო გრამატიკულ მოვლენებამდე. მიუხედავად ამისა, ტაპანთური დიალექტი მაინც უნდა ჩაითვალოს ყველაზე უფრო განსხვავებულ დიალექტად სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის².

ამ სხვაობათა წარმოსაქმნელად სათანადო პირობები არსებობდა. ტაპანთელები საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მოწყვეტილი იყვნენ სხვა აფხაზ ტომებთან ენობრივ ურთიერთობას. მაგრამ იმის გამო, რომ ენის საფუძველი მეტად ნელი ტემპით ვითარდება, ტაპანთურმა დიალექტმა აქამდე შეინარჩუნა აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი გრამატიკული წყობის საფუძველები და ლექსიკის საერთო ძირითადი ფონდი.

აშხარული დიალექტი, მიუხედავად ტაპანთურის ძლიერი გავლენისა მასზე, კიდევ უფრო მეტ სიახლოვეს ამყდავენებს პირაქეთა (სამხრულ) აფხაზურ დიალექტებთან.

---

¹ აბაზები გაფანტვით გვხვდებიან აგრეთვე ადიღეს ავტონომიურ ოლქსა და ყაბარდოს ავტონომიურ სს რესპუბლიკაში [წიგნის ტექსტში ასახულია მისი წერის დროს ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა – ტომის რედაქტორი].

² ამ საკითხებზე დაწვრილებით იხ. „ტაპანთური დიალექტი აფხაზური ენისა“, 1944.

ასე, რომ იქმნება აფხაზურ-აბაზურის დიალექტთა ორი ჯგუფი: 1. ტ ა კ ა ნ თ უ რ ი და 2. ა შ ხ ა რ უ ლ ი, ბ ზ ი ფ უ რ ი, ა ბ ჟ უ უ რ ი.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე უმრავლესობას შეადგენენ ტაპან-თელები, რომლებიც კომპაქტურად სახლობენ ჩერქეზთა ავტონომიურ ოლქში და მდინარე გუმის სანაპიროზე 11 ძირითად აულში.

აშხარელები სახლობენ ჩერქეზთა ავტონომიურ ოლქში მდ. იენჯუგის სანაპიროზე შემდეგ აულებში: ძ ვ ე ლ კ უ ვ ი ნ ს კ შ ი, ა ხ ა ლ კ უ ვ ი ნ ს კ შ ი (ადგილობრივი გამოთქმით – ჯჟ-ე), ა ფ ს უ ა შ ი (ყოფ. ჩეგი-რეა) და ა ბ ა ზ ა ქ თ შ ი (ყოფ. გ ა ბ ა ყ - ე ა)¹.

ძველი და ახალი კუვინსკი ამ ბოლო ხანებში გამოიყო ერთი საერთო სოფლიდან – კუვინსკიდან. ამიტომ მეტყველების მხრივაც რაიმე სხვაობას ამ აულთა მოსახლეობა არ იძლევა.

კუვინსკთანვე ახლოს არის აული აბაზაქთი, რომელშიც აშხარელები ყაბარდოელებთან ერთად შერეულად ცხოვრობენ. მათ მეტყველებას ემჩნევა ყაბარდოულის დიდი გავლენა. ყაბარდოულ ენაზე მეტყველება მათთვის იმდენად ჩვეულებრივია, რომ ჩვენთან საუბარშიც ხშირად შემჩნევლად გადადიოდნენ ყაბარდოულ ენაზე.

კუვინსკიდან რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს ს. აფსუა.

ძირითადი მასა აშხარელებისა წარმოდგენილია კუვინსკსა და აფსუაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს ორი ძირითადი აშხარული სოფელი ერთმანეთთან მეტად ახლოს მდებარეობს, მათი მეტყველება მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. აბაზაქთის მეტყველება ზოგ რამეში მისდევს კუვინსკის მეტყველებას, ზოგ რამეში კიდეც – აფსუისას.

ამ 20-25 წლის წინათ კუვინსკელი და აფსუელი აშხარელების ერთი ნაწილი (დაახლ. 60 კომლი, აქედან 10 კომლი – ს. აფსუიდან, დანარჩენი – კუვინსკიდან) გადმოსახლდა საქართველოს სს რესპუბლიკაში. ისინი დასახლდნენ დაბა ფსხუში (ფსჰ.ე) (გუდაუთის რ., აფხაზეთის ავტ. სს რესპუბლიკა). მათ აქაც შეინარჩუნეს ის ენობრივი თავისებურებები, რაც კუვინსკისა და აფსუის თქმებს ახასიათებს.

გარკვეული კვალი დაუჩნევია ფსხუელ აშხარელთა მეტყველებაზე პირაქეთა აფხაზურ დიალექტებს. ამიტომ მათ მეტყველებაში უფრო მეტად იჩენს თავს სამხრული დიალექტებისათვის დამახასიათებელი მოვლენები, ვიდრე სხვა სოფლის მეტყველებაში.

როგორც ტაპანთელები, ისე აშხარელები თავიანთ თავს უწოდებენ ა ბ ა ზ ა ს. ამავე დროს პირველნი თავიანთ თავს უწოდებენ ტ ა კ ა ნ თ ა ს,

¹ გაფანტვით აბაზები გვხვდებიან ადიღეს ავტონომიურ ოლქშიც.

რაც დაბლობის მცხოვრებს ნიშნავს, ხოლო მეორენი აშხარუას (აშკარუა, აშკარაჟა), რაც მთიელს ნიშნავს. ამ სახელწოდებას ისტორიული გამართლება აქვს. ისინი დაბლობში (იენჯუგის სანაპიროზე) ჩამოსული არიან კავკასიონის ქედის ფერდობებიდან. აშხარელები თავიანთ თავს უწოდებენ აგრეთვე აფსაჟა-ს, ე. ი. აფხაზს.

ჩერქეზთა ავტონომიურ ოლქში მცხოვრებ აბაზებს მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში მიეცათ შესაძლებლობა საკუთარ ენაზე მწერლობის შექმნისა. დამწერლობა შეიქმნა რუსული გრაფიკის საფუძველზე. სალიტერატურო ენას საფუძვლად დაედო ტაპანთური დიალექტი. გამოდის გაზეთი, სახელმძღვანელოები და სხვ.

იმის გამო, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე აფხაზურ-აბაზურ ენაზე მეტყველ ტომებს აერთიანებს ერთი სახელწოდება აბაზა და შექმნილი აქვთ საკუთარი სამწერლო ენა აბაზურის სახელწოდებით, ზოგი მკვლევარი აკეთებს დასკვნას, თითქოს ლინგვისტურადაც აბაზური მეტყველება აფხაზურისაგან არსებითად განსხვავდებოდეს.

ჯერ ერთი, ყველაზე განსხვავებული დიალექტიც კი – ტაპანთური დიალექტი – არ ქცეულა აფხაზურისაგან განსხვავებულ ენად თავისი ენობრივი საფუძველის მიხედვით. და მეორეც, აშხარული დიალექტი, რომელიც აგრეთვე წარმოუდგენიათ, როგორც აფხაზურის საპირისპირო აბაზური ენის დიალექტი (ტაპანთურთან ერთად), მეტ სიახლოვეს იჩენს თავის არსებით მომენტებში აფხაზურის პირაქეთა (სამხრულ) დიალექტებთან, როგორც ამას ნათელყოფს მათი შედარებითი ანალიზი.

აღნიშნული ვითარება გარკვეულ დაბრკოლებას უქმნის იმ აზრის მიმდევრებს, ვინც თვლის, რომ აშხარული და ტაპანთური წარმოადგენენ დიალექტებს, აფხაზურისაგან არსებითად განსხვავებული აბაზური ენისაო.

თუ აშხარული დიალექტი შეიძლება ტაპანთურ დიალექტებთან ერთ ენად გავერთიანოთ, შეიძლება სამხრულ აფხაზურ დიალექტებთანაც მათი გაერთიანება, რადგანაც აშხარული დიალექტი მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს სწორედ ამ სამხრულ დიალექტებთან.

სპეციალურ ლიტერატურაში არ მოიპოვება აშხარული დიალექტის ენობრივ თავისებურებათა მიმოხილვა¹.

¹ ზოგ რამეს ამ მხრივ მკითხველი იპოვის ავტორის შედარებითი ხასიათის მიმოხილვებში, როგორიცაა: „Об одной фонетической закономерности в абхазско-абазинских диалектах“ – Известия АН Груз. ССР, 1942 წ. ტ. II, № 8; „ტაპანთური დიალექტი“, 1944; მიზან-პირობითი კილოს წარმოებისათვის აფხაზურ დიალექტებში – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, 1948, და სხვ.

გ. სერდიუჩენკო სტატიაში „Об абазинских диалектах“ (კრებულში – Памяти акад. Н. Я. Марра, 1936) ცდილობს მიუთითოს ტაპანთურისაგან განსხვავებულ

აბაზურის დიალექტების მეტყველებას აკვირდებოდა და მასალას აგროვებდა ს. ჯანაშია, მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ეს დაკვირვებანი და არც თვით მასალა ჯერჯერობით გამოქვეყნებული არ არის.

ასევე აშხარულ დიალექტს სწავლობდა ა. გენკო, მაგრამ არც მის მიერ ჩატარებული მუშაობის შედეგები გამოქვეყნებულია.

რომ აღარაფერი ვთქვათ აშხარული დიალექტის სრული ენობრივი მიმოხილვის არსებობის შესახებ, არ მოიპოვება პატარა ტექსტიც კი, ამ დიალექტზე ჩაწერილი.

აშხარული დიალექტის შესწავლას ჩვენ შევუდექით ტაპანთური დიალექტის გაცნობის შემდეგ. 1939 წლის ზამთარში და 1940 წლის ზაფხულში მოგვიხერხდა დაკვირვება გვეწარმოებინა როგორც კუვინსკის, ისე აფსუის მეტყველებაზე. ჩავიწერეთ ფოლკლორული ტექსტები ორივე თქმაზე.

გამოვლინდა მეტად რთული ვითარება. სხვადასხვაობა გრამატიკულ მოვლენებში შეინიშნებოდა არა მარტო თქმების მიხედვით, არამედ თვით თქმაშიც სხვადასხვა მთქმელთა მიხედვით. ერთი და იგივე გრამატიკული მოვლენა წარმოგვიდგებოდა მრავალგვარი ვარიანტით. ტექსტების ჩაწერის დროს ვცდილობდით ყველა ეს თავისებურება აღგვენიშნა, თუმცა ძნელია ვიფიქროთ, რომ ყველა შესაძლო თავისებურება ან ჩვენს მიმოხილვაში, ან ჩვენს ტექსტებში ამოწურვით იყოს წარმოდგენილი.

1941 წ. რამდენიმე დღით ვიყავით ს. აბაზაქთშიაც (რომლის მეტყველება ნარევი ხასიათს ატარებს).

1947 წ. ზაფხულში ვსწავლობდით ფსხუში გადმოსული აშხარელების მეტყველებას.

ქვემოთ მოცემულია აშხარული დიალექტის – მისი თქმებითურთ – გრამატიკული მიმოხილვა.

გრამატიკულ მიმოხილვაში ყურადღება გამახვილებულია იმ ფაქტებზე, რომლებშიც ძირითადად შეინიშნება განსხვავება სხვა აფხაზურ კილო-თქმათაგან. მითითებულია იმ საერთოსა და განსხვავებულობაზე, რაც ახასიათებს აშხარულს – თქმებითურთ ყველა სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებთან შედარებით.

მასალად გამოყენებულია ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტექსტები, რომელთა დიდ ნაწილს აქვე ვაქვეყნებთ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ტექსტების ჩაწერისას ვცდილობდით

ენობრივ მოვლენებზე აშხარულში, მაგრამ მას სრულიად შეუმჩნევლად დარჩენია ყველა არსებითი მორფოლოგიური და სხვა თავისებურება, ხოლო ის თავისებურებები, რაზედაც მითითებულია (უმთავრესად ფონეტიკასა და ლექსიკაში), მოკლებულია სისრულესა და, რაც მთავარია, – სიზუსტეს.

დაგვეცვა ინდივიდუალური თავისებურებანიც. ვაქვეყნებთ ტექსტებს ყოველგვარი შესწორების გარეშე, ისე, როგორც ჩაწერის პროცესში იქნა ფიქსირებული¹.

ე და **ო** ხმოვნების წინ რიგი თანხმოვანი **ლ**, **გ**, **ქ**, **კ**, **ხ**, **ყ**, **ღ**... აფხაზურში საერთოდ მაგრად გამოითქმის, მაგრამ ჩვენ ამას საგანგებოდ არ აღვნიშნავთ სპეციალური ნიშნით, რადგანაც განმასხვავებელ ნიშნებს ვიყენებთ მხოლოდ ფონემებისათვის.

ტექსტებში ერთგვარობა არაა დაცული, თვით კომპლექსების თავისებურების გამო, ჩვენებითი ნაცვალსახელისა (უგჲ, უდ...) და ლაბიალიზებული ბგერების გადმოცემისას.

დასასრულ, ჩვენს მოვალეობად მიგვაჩნია მადლობით მოვიხსენიოთ ყველა ორგანიზაცია და პირი, რომლებმაც ხელი შეგვიწყო სათანადო მუშაობის ჩატარებაში.

---

¹ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ პირის ნიშანი **ო**- ზმნაში ზოგჯერ არის წარმოდგენილი მაშინაც, როცა მის წინ უშუალოდ დგას მისი გამომწვევი სახელი. თვით ეს იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ ტექსტის ჩაწერის დროს ზოგჯერ მთქმელი ცდილობდა ნელა, გარკვეული პაუზების დაცვით ელაპარაკა.

სატრანსკრიფციო ნიშნები

ა	ა̃	ā	ბ	ბ	ბ̃	ბ°	დ	დ°	ე	ē	ზ
ა ¹	[ā]	[ā]	ბ	г	гь	гв	д	[д]	е	[ē]	з
ზ'	ზ°	თ	თ°	ი	ī	კ	კ̃	კ°	ლ	ლ̃	
[з]	[з°]	т	[тв]	и	[ī]	к	кь	кв	л	ль	
ლ'	ლ̃	მ	ნ	ი	ō	პ	ჟ	ჟ°	ჟ°	ჟ°	ჟ°
л'	л̃	м	н	й	о	п	ж	ж°	ж°	ж°	ж°
тл	л̃	м	н	й	о	[ō]	п	жь	ж	жв	[жъв] ²
რ	ს	ს'	ს°	ტ	ტ°	უ	უ̃	ფ	ქ	ქ̃	ქ°
г	с	с'	с°	т	т°	у	ū	ф	к	к̃	к°
р	с	[сь]	[св]	т	[тв]	у	[ū]	п	к	кь	кв
ღ	ღ̃	ღ°	ყ	ყ̃	ყ°	შ	შ°	შ°	შ°	ჩ	
γ	γ̃	γ°	q	q̃	q°	ш	ш°	ш°	ш°	ч	
გ	გ̃	გ°	к	к̃	к°	ш	ш	шв	[шъв] ³	ч	
ჩ°	ჩ°	ც	ც'	ც°	ძ	ძ'	ძ°	წ	წ'	წ°	ჭ
ч°	ч°	ц	ц'	ц°	дз	дз'	дз°	ц	ц'	ц°	ч
ტ	ტ°	ხ	ხ'	ხ°	ხ°	ხ°	ხ°	ყ	ყ°		
т	т°	х	х'	х°	х	х	х	хв	қ	қ°	
т	т̃	х	хь	хв	[х]	х(я)	хв	хъ	хъв		
ჯ	ჯ°	ჯ°	ჰ	ჰ°	ჰ	ჰ°	(ლთ)	ვ	ფ	ფ	ვ
дж	дж°	джв	х	х̃	х̃	х̃		у	ф	ф	в
ღ	ღ	ღ ⁴									
ა	[']	ა ⁴									
ყ	ყ	ყ ⁴									

¹ რუსული ტრანსკრიფციისთვის გამოყენებულია აბაზურში ამჟამად მოქმედი გრაფიკა. კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმულია აბაზურ დამწერლობაში არარსებული ნიშნები.

² მაგარი ლაბიალიზებული შიშინა სპირანტები.

³ ქართულ ტრანსკრიფციაში (იხ. ტექსტები) ნიშანი ' – აპოსტროფია.

⁴ ა აღნიშნავს მაგარ შემართვას ან დამართვას.

ფონეტიკა

თავი I. ფონეტიკური სისტემა

§1. **ხმოვნები.** აშხარული დიალექტი ხმოვანთა მიხედვით რაიმე თავისებურსა და სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან (პირაქეთა აფხაზურ დიალექტთაგან) განსხვავებულს არაფერს იძლევა¹. ასევე, სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად აშხარულშიც ფონეტიკურ პროცესთა ნიადაგზე ვიღებთ ა ე ი ო უ ხმოვანთა გრძელ სახეობებსაც:

წ : სწძერჯჳ! – კუვ. 17 – მოისმინეთ!

ქ : იზბჳტ იჰ.ქ – აფს. 39 – ის (რადაც) ვნახე-ო

ჩ : ყასჰჳ დგჳჳ აჰჳ ინჩტ – კუვ. 15 – დიდ მთასთან მივიდნენ

წ : აჳჳჳ სცრტ – კუვ. 10 – იქ მივდივარ

ჟ : აჳი აკჟ – აფს. 43 – ეს არის (ესაა)

ოღონდ, უნდა ითქვას, რომ ამ რიგის პროცესები (გარკვეულ შემთხვევებში) ფართოდაა გავრცელებული აშხარულ დიალექტში, კერძოდ, მის აფსურ კილოკავში.

§2. **წინაენისმიერი ლაბიალიზებული სპირანტები.** როგორც ცნობილია, აფხაზურ სალიტერატურო ენასა და აბჟურ დიალექტში, რომელზედაც დაფუძნებულია ეს სალიტერატურო ენა, გვაქვს ორი წინაენისმიერი ლაბიალიზებული შ., ჟ. სპირანტი. ბზიფური დიალექტი განარჩევდა და ზოგი მისი თქმა ახლაც განარჩევს ამათ გვერდით თავისებურ წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ სპირანტებს, რომელთაც პირობით ჩვენ გადმოვცემთ ს., ზ. ნიშნებით².

თუ აბჟური დიალექტისთვის აშ. არის როგორც „კარი“, ისე „წიფელი“, ან აჟ. – როგორც „ძველი, მოხუცი“, ისე „ძროხა“, ბზიფურისათვის (იგულისხმება ამჟამად მისი ზოგიერთი თქმა) აშ. არის „კარი“, ხოლო „წიფელი“ იქნება ას.; აჟ. არის „ძველი, მოხუცი“ (დაჟ:იტ – „მოხუცდა, დაბერდა ის [ადამ.]“, ხოლო „ძროხა“ იქნება აზ.

აბჟური დიალექტისათვის ამჟამად დამახასიათებელი ვითარება მეორეული ჩანს. ს., ზ. ბგერებს დაკარგვისადმი ტენდენცია აქვს ბზიფური დიალექტის ზოგ თქმაშიაც (მაგ., სოფ. ლიხნის მეტყველებაში).

¹ იხ. ავტორის: „აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი ტექსტებითურთ“. 1944, § 3.

² იხ. ტაპ. § 5.

აფხაზური ენის ტაპანთურ დიალექტში ჩვენ დავადასტურეთ წინაე-ნიმიერ ლაზიალიზებულ სპირანტთა ყველა აქ წარმოდგენილი სახეობა (როგორც **ს.**, **შ.** ისე **ზ.**, **ჭ.**), მაგრამ ამ სახეობათა გამოყენებაში აღრევას აქვს ადგილი. კერძოდ, **ს.** შეიძლება ნახმარი იყოს **შ.**-ს ადგილას და, პირიქით, **შ.** შეიძლება ნახმარი იყოს **ს.**-ს ადგილას. ასევე, **ზ.** შეიძლება შეგვხვდეს **ჭ.**-ს ადგილას და, პირიქით, **ჭ.** – **ზ.**-ს ადგილას.

მაგრამ ეს ბგერები თავის დროზე ტაპანთურშიაც ბზიფურის მსგავსად რომ უნდა ყოფილიყო განსხვავებული, ნათელი გახდა ე. წ. დელაბიალიზაციის პროცესის დადგენის შედეგად ტაპანთური დიალექტის ფსიქკრასნოვოსტოჩნის კილოკავში. გაირკვა, რომ სრულ დელაბიალიზაციას განიცდის ის ბგერები, რომელთათვისაც ამოსავალ სახეობად ივარაუდება ბზიფური დიალექტის **შ.**, **ჭ.**, ხოლო სრული დელაბიალიზაციის პროცესს არ ექვემდებარება ის ბგერები, რომელთათვისაც ამოსავალ სახეობად ივარაუდება ბზიფური დიალექტის **ს.**, **ზ.**.

მაგალითად, ტაპანთურ დიალექტში ხმარებულმა სახეობებმა: აჯგშ. || აჯგს. „სარკმელი“, „ზემო [„თავის“-]კარი“ (?) ან უ(ო)ჭგ || უ(ო)ზგ – „ახლა“ იმავე დიალექტის ფსიქკრასნოვოსტოჩნის კილოკავში შეიძლება მოგვცეს:

აჯგშ. || აჯგს¹

უ(ო)ჭგ || უ(ო)ზგ¹

მაშინ, როდესაც იქვე ხმარებული აე. || აზ. („ძროხა“), შარა || სარა („თქვენ“) და სხვ. ასეთ რეფლექსს არ მოგვცემს (შდრ. ბზიფ. დიალექტის სარა, აზ.)².

აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში იგივე ვითარება დასტურდება, რაც ბზიფურ დიალექტში: გვაქვს, ერთი მხრივ, **შ.**, **ჭ.**, მეორე მხრივ, **ს.**, **ზ.**.

მაგ.:

შ.: აშ. – 2, მთქმ. 15 წ. – კარი

ამშგ... – 7, მთქმ. 15 წ. – დათვიც...

შარაცარა – 2, მთქმ. 15 წ. – ნადირობა (სანადიროდ)

დგშშარაცოზ. – 11, მთქმ. 35 წ. – ის (ადამ.) რომ ნადირობდა...

შაყ – 1, მთქმ. 17 წ. – წიგნი (წერილი)

აშენდგყარა – 23, მთქმ. 75 წ. – ზანდუკი

ჰარა ჰაბგზშალა – 12, მთქმ. 65 წ. – ჩვენი ენით (ჩენებურად)...

და სხვ.

ს.: თააცა სააუპ – 4, მთქმ. 15 წ. – შვილები (ოჯახი) შეგეძინებათ

სთარაშ. – 5, მთქმ. 15 წ. – თქვენი ჭიშკარი

¹ შდრ. ბზიფ. დიალექტის აშ. (→ *აჯგ-შ., უოჭგ).

² იხ. ტაპ. § 5.

აჩკენ დგხ.რ-ს.რა დალაგეტ – №4. მთქმ. 15 წ. – ბიჭმა სტვენა
დაიწყო
ს.არს ს.დგუხატ – 1, მთქმ. 17 წ. – თქვენ დაიზარდენით (დიდები
გახდით)
ამგ ჩაალაღერს.ტ – 11, მთქმ. 35 წ. – ის (დედაკ.) წყალში
გადავარდა
აცჰას.გ – 14, მთქმ. 64 წ. – ყინული და სხვ.

ჟ: თაჟკვდ ლგაჟკვდ (ი)გყან – 4, მთქმ. 15 წ. – ერთი დედაბერი და
ერთი ბერიკაცი იყვნენ

ტოჟა – 7, მთქმ. 15 წ. – ახლა
ტუჟანძარა – 11, მთქმ. 35 წ. – აქამდე
ვგნვჟა ჟაბედ – 14, მთქმ. 64 წ. – ორმოცდაათი
აჟლარა – 23, მთქმ. 75 წ. – ხალხი
ჟეტალა – 15, მთქმ. 75 წ. – ძველად... და სხვ.

ზ: აზ. – 4, მთქმ. 15 წ. – ძროხა
დგზ.ბარი დგზ.დგრუმ.ტ – 2, მთქმ. 15 წ. – ის (ადამ.) რომ ნახოთ,
იგნობთ
აზ.ჯან – 3, მთქმ. 15 წ. – ცა
დლაცაზ.არნგს დალაგეტ – 11, 35 წ. – მან (ადამ.) მასთან (დედაკ.)
ლაპარაკი დაიწყო¹ და სხვ.

ასეთი დაყოფით აღნიშნულ ბგერათა გამოყენება კუვიანსკის მეტყვე-
ლებაში სისტემურ ხასიათს ატარებს. იშვიათ შემთხვევაში თუ შეგვინიშ-
ნავს აღრევა: ერთსა და იმავე სიტყვაში ხან დაგვიდასტურებია **ს., ზ.,** ხან –
შ., ჟ.

მაგალითად:
ლგმათაქა იზზეგ'გ ალშ.იხგნ – 11, მთქმ. 35 წ. – მან (დედაკ.) მთელი
თავისი ტანსაცმელი (ტ ა ნ თ) გაიხადა რა...
იჯამე აამშ.გდწან... – 12, მთქმ. 65 წ. – მან (მამაკ.) თავისი ქურქი
(ტ ა ნ თ) ჩააცვა რა...
სმახვკე იშ'გლს.გდწა... – 17, მთქმ. 75 წ. – თერძმა მას (დედაკ.) ტ ა ნ თ
რომ ჩაიცვა...
დააჩჟე.გდბტ – 12, მთქმ. 65 წ. – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ც ხ ე ნ ი დ ა ნ
ჩამოსვა
დგჩ.გზ.ლან... 15, მთქმ. 75 წ. – იგი (ადამ.) ც ხ ე ნ ზ ე შეჟდა რა...

¹ თუ განსაკუთრებით გახაზვა არ გვჭირდება ამა თუ იმ გამოთქმისა, სიტყვა-
სიტყვითს თარგმანს არ ვიძლევიტ.

საყურადღებოა, რომ ერთ-ერთი ჩვენი 36 წლის მთქმელი აღნიშნულ ბგერათა შორის სხვაობას არ ამყარებდა. სისინა **ს.**, **ზ.** ბგერები მას სრულე-ბითაც არ გააჩნდა და აბჟუური დიალექტის წარმომადგენლის მსგავსად ყველა შემთხვევაში იყენებდა **შ.**-სა და **ჟ.**-ს.

მაგალითად:

შ.ცანგ სანიათ დაა**ჟ.**გ – 8 – წადით და სანიათი მოიყვანეთ
იშ.არაცონ – 8 – ისინი ნადირობდნენ
 უა**შ.**გბჟაჟკ – 8 – ორმოცდაათი (ერგასი) კაცი (ხალხი)
 ივფაცა დრაცა**ჟ.**ოფტ – 8 – ის (ადამ.) თავის შვილებს ელაპარაკება
 ალგბა**ჟ.** – 9 – ბერიკაცი.

ასევე ჩვენი აზაზაქთელი მთქმელი ყველგან მხოლოდ შიშინა **შ.**, **ჟ.** ბგერებს ხმარობდა.

აღნიშნული გარემოება უნდა მიუთითებდეს კუვისნსკის მეტყველე-ბის ჭრელ დიალექტურ შედგენილობაზე.

თავისებური ვითარება დასტურდება აშხარული დიალექტის ა ფ - ს უ ის კ ი ლ ო კ ა ვ შ ი. აქაც თავს იჩენს ფონემათა ისეთი დაყოფა, როგორიც ბზიფური დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი. ერთი და იმავე ბგერით არც აქ გადმოიცემა **აშ.** („კარი“), **შ.**არა („თქვენ“); **აჟ.** („ძველი“), **აჟ.** („ძროხა“). მაგრამ აქ პირველ შემთხვევაში (ბზიფური **შ.**, **ჟ.**-ს ადგილას) **გამოიყენება თავისებური (ოდენ აფსუს კილოკავისათვის დამახასიათებელი) განსაკუთრებული მაგარი სახეობის შ.**, **ჟ.** ბგერები (ჩვეულებრივი **შ.**, **ჟ.**-ს გვერდით), ხოლო მეორე შემთხვევაში (ბზიფური **ს.**, **ზ.**-ს ადგილას) იგივე **ს.**, **ზ.**.

მაგ.:

შ.: **შ.**ებჟაჟკ – 38, მთქმ. 36 წ. – ორმოცდაათი (ერგასი, ნახევარ-ასი)
შ.არაცარა იცე – 37, მთქმ. 21 წ. – სანადიროდ წავიდნენ
 ა**შ.**ლა უნაშგლ – 37, მთქმ. 21 წ. – კარით შედი შიგ (სახლში) შენ
 (მამაკ.)

ა**შ.** ააჰარტგნ... – 39, მთქმ. 50 წ. – კარი გავადეთ რა...
 ი**შ.**ან... – 37, 35, მთქმ. 27 წ., 22 წ. – ისინი შეშინდნენ რა...
 სმე**შ.** – 35, მთქმ. 22 წ. – დათვი
 ა**შ.**აყა – 39, მთქ. 50 წ. – წიგნი (წერილი)
 ა**შ.**არახქა – 35, მთქმ. 22 წ. – ნადირები
 სენგ**შ.**ენტარაჰგ – 35, მთქმ. 22 წ. – ჩემს საფლავზე
 აჩგ აა**შ.**აძენ... – 35, მთქმ. 22 წ. – ცხენმა დაილაპარაკა რა...
 კ^ატი-**შ.**პაკ – 35, მთქმ. 22 წ. – მსხვილი ნაწლავი და სხვ.

ჟ.: აჟარბა**ჟ.** – 31, მთქმ. 15 წ.; 44, მთქმ. 50 წ. – ორბი [ძველი]
 უჟ**ჟ.** – 33, მთქმ. 19 წ. – ახლა

ჟოჟიგწალა – 37, მთქმ. 27 წ. – ახლავე
 ჟია-ჟასაკ – 33, მთქმ. 19 წ. – ათი ცხვარი
 იჟიფმაჟს იჟიფმმეზუზუ... – 36, მთქმ. 43 წ. – მეთოთხმეტე დღე-ღამეს

ალგაჟი – 35: მთქმ. 22 წ. – ბერიკაცი
 აჟიფშ – 35, მთქმ. 22 წ. – ნადირთ ღვთაება
 ჟიგლაგ სგმე – 38, მთქმ. 36 წ. – გვარიც მაქვს
 აკგლფაჟი – 38, მთქმ. 36 წ. – ძველი ქუდი... და სხვ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამავე შემთხვევებში, თუმცა უფრო იშვიათად, შეიძლება შევხვდეთ ჩვეულებრივ შ., ჟ-საც (ერთსა და იმავე მთქმელთან).

მაგ.:

შ.: ანტშ – 41, მთქმ. 50 წ. – მიწა
 აშარცაჟქა – 38, მთქმ. 36 წ. – მონადირეები.
 ჟ.: თაჟკედ ლგაჟკედ – 36, მთქმ. 43 წ. – ერთი დედაბერი და ერთი ბერი-კაცი

ლგაჟკ დგყან – 31, მთქმ. 15 წ. – ერთი ბერიკაცი იყო
 კგლფაჟი – 38, მთქმ. 36 წ. – ძველი ქუდი... და სხვ.
 მეორე მხრივ, ს., ზ. გვხვდება შემდეგ სიტყვებში:

ს.: სკაზე – 37, მთქმ. 27 წ. – თქვენ მარტო
 აჩანებჩა დგსკგ! – 35, მთქმ. 22 წ. – მეჯინიზე დაიჭირეთ!
 სმარა თასკაჟ დენალაგა... 35, მთქმ. 22 წ. – მზემ ჩასვლა (ჩავარდნა“)
 რომ დაიწყო...

ასწამათა; ასგწა – 35, მთქმ. 22 წ. – ტანსაცმელი
 ილგსალწდ – 38, მთქმ. 36 წ. – მან (დედაკ.) ტანთ ჩაიცვა
 [დ]აალსგლზგუ... – 38, მთქმ. 36 წ. – მან (დედაკ.) რაც (ტანთ) გაიხა-
 და... და სხვ.

ზ.: აჩანებჩა იკატა ზაგულა! – 44, მთქმ. 50 წ. – მეჯინიზის ნათქვამი ყავით (აკეთეთ)!
 აზკემსწყა ოლე აწასე – 41, მთქმ. 50 წ. – ბეჭი თვალში ჩაუვარდა მას (მამაკ.)

ზ.-გართაკ უსთუშ – 42, მთქმ. 50 წ. – ძროხის ჯოგს მოგცემ შენ
 ...აზტ – 41, მთქმ. 50 წ. – მან (რაღაცამ) დალია [ის (რაღაც)]
 იზზენ სალგე – 29, მთქმ. 13 წ. – ის (რაღაც) შევსვი და გავათავე
 იზმამ? – 33, მთქმ. 19 წ. – ის (რაღაც) ნეტავ მოიხარმა?
 სედცაზა – 37, მთქმ. 27 წ. – ილაპარაკეთ ერთმანეთთან (მოილაპარაკეთ)

აზა – მთქმ. 27 წ. – სიტყვა
 აზჯან – 37, მთქმ. 27 წ. – ცა... და სხვ.

როგორც ამ მასალიდან ირკვევა, ბზიფური დიალექტისათვის დამახასიათებელი წინაენისმიერი ლაბიალიზებული **ს., ზ.** ბგერები დღესაც ცოცხალია აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში¹. ამასთანავე სათანადო ლექსიკურ მარაგში ბზიფური დიალექტის მსგავსად გამოიყენება განსხვავებული წინაენისმიერი ლაბიალიზებული ბგერები. **თავისებურებას ოღონდ ქმნის წინაენისმიერ მაგარ ლაბიალიზებულ შ., ჟ.** ბგერათა არსებობა აფსუსის კილოკავში.

არცერთს სხვა აფხაზურ კილო-თქმაში ჩვენ ეს ბგერები არ შეგვინიშნავს.

მართალია, აშხარული დიალექტის შესახებ თითქმის არაფერი დაწერილა, მაგრამ იმ ერთადერთ ნაშრომშიაც კი, რომელშიაც თითქოს მოცემულია ცდა აფხაზურ დიალექტთა ფონეტიკური სისტემის განხილვისა², შენიშნულიც არ არის არც ტაპანთურისა და არც აშხარულის წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ ბგერათა წყვილები; უკეთ, მათი სისინა სახეობები (**ს., ზ.**).

იქვე ავტორი აშხარულ დიალექტში ფონეტიკურ ნიადაგზე გამოყოფს ორ – აფსუსისა და კუვინსკის – კილოკავს. საკვირველია, რომ აფსუსის კილოკავის ფონეტიკური სისტემისათვის ესოდენ დამახასიათებელი ფაქტი – **შ., ჟ.** ბგერათა არსებობა – შეუნიშნავი რჩება. **ფონეტიკური სისტემის მხრივ არსებით სხვაობას აფსუსისა და კუვინსკის კილოკავთა შორის სწორედ აღნიშნულ ბგერათა ქონა-არქონა ქმნის.** მეტიც ითქმის, **შ., ჟ.** ბგერათა მქონებლობით აფსუსის მეტყველება უპირისპირდება აფხაზურის ყველა დანარჩენ კილო-თქმას.

აფსუსის კილოკავის მონაცემთა მიხედვით აფხაზურის ფონეტიკურს სისტემაში შეიძლება გვევარაუდნა ჩვეულებრივ **შ, ჟ**-ს ლაბიალიზებულ სახეობათა გვერდით მაგარ **შ., ჟ.** ბგერათა ლაბიალიზებული სახეობებიც.

ამასთან დაკავშირებით ძალზე საყურადღებოა ერთი გარემოება, ტაპანთური დიალექტის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში სწორედ იმ შემთხვევებში, რომლებშიაც აფსურში შ., ჟ. გვაქვს, ხდება დელაბიალიზაცია და ამ დელაბიალიზაციის შედეგად ვიღებთ სწორედ მაგარი სახეობის შ., ჟ. ბგერებს. ამ ფაქტთა ერთმანეთისაგან გათიშვა ჭირს.

¹ კუვინსკის კილოკავში მათ ხშირად ლაბიალობის მომენტის შესუსტება ემჩნევათ (ტაპანთურის გავლენით?). აფსურში მათ თითქოს ზოგჯერ შიშინის ელფერიც გადაჰკრავთ.

² მხედველობაში გვაქვს გ. სერდიუჩენკოს სტატია „Об абазинских диалектах“ – კრებულში Сборник памяти акад. Н. Я. Марра, 1938.

მაგრამ ამის მიხედვით მაინც გავვიჭირდებოდა საერთო აფხაზური ფონეტიკური სისტემისათვის ამოსავალში დაგვეშვა წინაენისმიერ სპირანტთა მაგარი ლაბიალიზებული სახეობების არსებობა.

ამისათვის წინასწარ რიგი საკითხის გადაწყვეტა იქნებოდა საჭირო, კერძოდ:

1. რითი აიხსნება, რომ ერთსა და იმავე მთქმელს აფსუურში **შ_ა, ჟ_ა** ბგერათა გვერდით **შ_ა, ჟ_ა** ბგერებიც ახასიათებს (**შ_ა, ჟ_ა** იკარგვის და იძლევა **შ_ა, ჟ_ა**-ს? სხვადასხვა დიალექტური მონაცემი ირევა ერთმანეთში?).

2. ტაპანთური დიალექტის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავშიაც კი, რომელშიაც დელაბიალიზაციის შედეგად ვიღებთ მაგარ ვარიანტებს, სათანადო ფონემათა ლაბიალიზებულად გამოთქმისას სიმაგრე არ შეინიშნება. რითი აიხსნება ეს?

3. ტაპანთური დიალექტის იმავე ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში **ჭ_ა, ჯ_ა, ჩ_ა** ლაბიალიზებული აფრიკატები, რომლებიც **ტ_ა, დ_ა, თ_ა** ხშულთა აფრიკატიზაციის შედეგად არიან მიღებული, დელაბიალიზაციის შემთხვევაში ზემოგანხილულ **შ_ა, ჟ_ა**-ს მსგავსად მაგარ **ჭ_ა, ჯ_ა, ჩ_ა**-ს გვაძლევენ. კითხვა დგას – აქაც ამოსავალში მაგარი სახეობები უნდა დავუშვათ? და სხვ.

ჩვენთვის უდავო ფაქტია აშხარული დიალექტის აფსუის კილოკავისა და ტაპანთური დიალექტის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავის სათანადო მოვლენათა შორის კავშირი. აფსუური კილოკავისათვის დამახასიათებელი **შ_ა, ჟ_ა** ბგერათა გენეზისისას საკითხი კი ჯერჯერობით გადაუწყვეტელი რჩება.

§ 3. ენაკბილისმიერი ლაბიალიზებული ხშულები. აფხაზური ენის პირაქეთა დიალექტებს აქვთ **ტ_ა, დ_ა, თ_ა** ენაკბილისმიერ ლაბიალიზებულ ხშულთა სამეული. ასეთი სამეული დღეს აფხაზური ენის ტაპანთურ დიალექტში აღარ ჩანს. **ტ_ა, დ_ა, თ_ა** ტაპანთურსაც უნდა ჰქონოდა. ისინი აფრიკატიზაციის გზით ცვლილან **ჭ_ა, ჯ_ა, ჩ_ა** || **წ_ა, ძ_ა, ც_ა**-დ, რომელთაც შემდეგ ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში უკვე დელაბიალიზაციის შედეგად მოუცილათ **ჭ_ა, ჯ_ა, ჩ_ა** (ან უფრო იშვიათად – **წ_ა, ძ_ა, ც_ა**)¹.

ზემოთ დასახელებულ წერილში გ. სერდიუჩენკო აშხარული დიალექტის ორ, აფსუისა და კუვინსკის კილოკავს სწორედ ამ ბგერათა ქონარქონის მიხედვით უპირისპირებს ერთმანეთს. აფსუის კილოკავს **ტ_ა, დ_ა, თ_ა** ახასიათებს, კუვინსკის კილოკავში **ტ_ა, დ_ა, თ_ა** არა გვაქვს, მათ მოუცილათ **ტ_ა დ_ა თ_ა**-ო².

¹ იხ. ტაპ. § 5, § 12.

² იხ. მისი „Об абазинских диалектах“, გვ. 250.

აშხარული დიალექტის კილოკავთა ამ ნიშნით დაპირისპირება არ ხერხდება. როგორც გამოიკვავა, წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ ხშულთა სამეული – **ტ. დ. თ.** დღესაც დაცულია როგორც აფსუის, ისე კუვინსკის კილოკავში. პარალელურად ასევე, ორსავე კილოკავში ადგილი აქვს აღნიშნული სამეულის დელაბიალიზაციის პროცესს, რის შედეგადაც ვიღებთ ჩვეულებრივ **ტ, დ, თ**-ს. კილოკაური სხვაობა იქმნება მხოლოდ ამ ბგერათა დელაბიალიზაციის პროცესის გავრცელების მასშტაბის მიხედვით. კუვინსკის კილოკავში იგი უფროა გავრცელებული, აფსუისაში კი – ნაკლებად. აღნიშნული პროცესის მეტნაკლებად გავრცელებულობას ორსავე კილოკავში განსაზღვრავს მთქმელთა ასაკი.

კუვინსკის კილოკავში **ტ, დ, თ** დღესაც ცოცხალია უფროსი თაობის მეტყველებაში (ასე 60-70 წლის ასაკში და ზემოთ). უმცროსი თაობის ენაში (ე. ი. 60 წლის ასაკამდე)¹ გაბატონებულია მათი დელაბიალიზებული სახეობები.

აფსუის კილოკავშიც **ტ. დ. თ.**-ს დელაბიალიზაცია ფაქტია, ოღონდ დელაბიალიზაცია აქ უკვე ახასიათებს მთქმელებს მხოლოდ 25-30 წლის ასაკამდე. უფროსი ასაკის მთქმელები კი სისტემატურად **ტ. დ. თ.**-ს იცავენ².

მაგ.:

კუვინსკის კილოკავი

1. **ტ. დ. თ.** დაცულია

ტ: აჭატა – 12, მთქმ. 65 წ. – საჭმელი

ჭეტალა – 12, მთქმ. 65 წ. – ძველად

იჭაიტრა გ'გდდგრამ, ძამბგსთიტრა გ'გდდგრამ ილგგიტრა გ'გდდგრამ – 21, მთქმ. 75 წ. – მან (მამაკ.) რომელი თავადისად აქციოს, არ იცის, რომელი აზნაურისად აქციოს, არ იცის, რომელი გლეხისად აქციოს, არ იცის.

დარქტედტ – 14, მთქმ. 64 წ. – იგი (ადამ.) მასზე რაღაცაზე შეჯდა

და სხვ.

დ: დაადგლწგდტ – 12, მთქმ. 65 წ. – ის (ადამ.) გარეთ გამოვიდა

უდგლგზგადა უარა? – 12, მთქმ. 65 წ. – შენ (მამაკ.) ვინ გაგიყვანა

გარეთ?

¹ ცნობები განეკუთვნება 1940 წ.

² ცნობები განეკუთვნება 1940 წ.

დგდჟქლახტ – 15, მთქმ. 75 წ. – ის (ადამ.) კვლავ გაემართა... და სხვ.
თ: უმათა აასტო! – 12, მთქმ. 65 წ. – შენ (მამაკ.) მომეც შენი ტანსაცმელი!

სა მათა ლესგსწედტ – 17, მთქმ. 75 წ. – მე მას (დედაკ.) ტანსაცმელი
 ჩავაცვი... და სხვ.

2. ტ. დ. თ. → ტ დ თ

ტ → **ტ:** აბლტ – 7, მთქმ. 15 წ. – (და)საწვავი

იკვლფა დეთედრტან) 4, მთქმ. 15 წ. – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) თავის
 ქუდში ჩაისვა

იტან იშპან – 1, მთქმ. 17 წ. – ისინი ისხდნენ და საუბრობდნენ

აგებუანტ – 1, მთქმ. 17 წ. – საშუალო, შუათანა

ილედჰედტ ხენტაგ, ჟანტაგ – 8, მთქმ. 36 წ. – მას (დედაკ.) უთხრა
 მან (მამაკ.) ხუთჯერაც, ათჯერაც

აბჯარ ყეტა იშემედ – 10, მთქმ. 36 წ. – ძველი იარაღი რა გაქვთ?

დგდტლან დამჰედტ – 11, მთქმ. 35 წ. – იგი (ადამ.) მას (მამაკ.) მი-
 უჯდა და უთხრა... და სხვ.

დ → **დ:** ღერა იდტლეედტ – 5, მთქმ. 15 წ. – ისინი საქურდლად გაემარ-
 თნენ

აპა ნყარა დგდტლან. დგმდტეგზ... 1, მთქმ. 17 წ. – თავადი (მთავა-
 რი) სასიარულოდ გაემართა. რომ მიდიოდა (გზაში რომ იყო)...

იდგლწა დგდტლსემშთინ! – 11, მთქმ. 35 წ. – ვინც გარეთ გადის,
 (გარეთ) არ გაუშვათ!

ფშარე დადტლეედტ – 8, მთქმ. 36 წ. – სამებრად გამოემართნენ

დგდტლწედტ – 9, მთქმ. 36 წ. – მან (დედაკ.) ის (ადამ.) გაუშვა, გაგ-
 ზავნა... და სხვ.

თ → **თ:** თაკ დტწალედტ – 4, მთქმ. 15 წ. – იგი (ადამ.) თივაში შეძვრა

ასპრთ აჭართან... 10, მთქმ. 36 წ. – შიგ (რადცაში) სპირტი ჩაასხეს
 რა...

ჰამათაჟა ჰავსახუმტ – 8, მთქმ. 36 წ. – ჩვენი ტანსაცმელები გავცვა-
 ლოთ

ლგმათაჟა – 11, მთქმ. 35 წ. – მისი (დედაკ.) ტანსაცმელები... და სხვ.

დელაბიალიზებულ სისტემასვე უჭერდა მხარს ჩვენი 69 წლის
 მთქმელიც სოფ. აბაზაქთიდან.

მაგ.:

ტ → **ტ:** დტტტ – 27 – იგი (ადამ.) დაჯდა

დ → **დ:** დგდტეგგალატ – 27 (მამაკ.) ის (ადამ.) გარეთ გამოიყვანა

ამ მხრივ მისი მეტყველება უფრო კუვინსკის კილოკავისკენ იხრება.

ა ფ ს უ ი ს კ ი ლ ო კ ა ვ ი

1. ტ. დ. თ. დაცულია

ტ: დაქ.ტაშთა დემბეძე – 37, მთქმ. 27 წ. – იგი (ადამ.) ზედ (რალაცაზე) იჯდა რა, დაინახა მან (მამაკ.)

ს.ტა! – 36, მთქმ. 43 წ. – დასხედით!

აჩანგართა ზტ.გზ... – 36, მთქმ. 43 წ. – რემა ვისაც ეკუთვნოდა...

სმაც. დექ.ტან – 44, მთქმ. 50 წ. – ის (ადამ.) ტოტზე იჯდა... და სხვ.

დ: ჰად.გქ.გმწე – 38, მთქმ. 36 წ. – ჩვენ მან (მამაკ.) გაგვიშვა

ს.გდ.გლგმწენ! – 38, მთქმ. 36 წ. – არ გახვიდეთ გარეთ!

ად.ენგ – 38, მთქმ. 36 წ. – გარეთ

დანდ.გლწებ... – 36, მთქმ. 43 წ. – ის (ადამ.) როცა გარეთ გავიდა...

იდ.ექ.ლახ – 36, მთქმ. 43 წ. – ისინი გაემართნენ (გაემგზავრნენ)

აქ.ტაღქა აად.გლააგან... 39, მთქმ. 50 წ. – კვერცხები (გარეთ) გამოვი-
ტანეთ რა... და სხვ.

თ: სტმათ.აქა – 38, მთქმ. 36 წ. – ჩემი ტანსაცმელები... და სხვ.

2. ტ. დ. თ. → ტ დ თ:

ტ → **ტ:** დეკაქ.ტან – 32, მთქმ. 12 წ. – იგი (ადამ.) ზედ იჯდა

დაქ.ტან – 31, მთქმ. 15 წ. – იგი (ადამ.) მასზე (რალაცაზე) იჯდა

აგ.გბქანგტ – 31, მთქმ. 15 წ. – საშუალო, შუათანა

უტა!... საგ.ტუმ – 33, 19 წ. – დაჯექ (მამაკ.)!... არ დავჯდები

სარა სტგ – 33, მთქმ. 19 წ. – ჩემი (ჩემი კუთვნილი)

დეტან – 35, მთქმ. 22 წ. – იგი (ადამ.) იჯდა

აქ.ტო – 37, მთქმ. 27 წ. – ვინც მასზე (რალაც.) ზის... და სხვ.

დ → **დ:** დდექ.ლქ(ა) – 32, მთქმ. 12 წ. – იგი (ადამ.) გაემართა, გაემგზავრა

დმად.გლწებენ... – 32, მთქმ. 12 წ. – იგი (ადამ.) გარეთ გამოვიდა რა...

იდ.გქ.გმწე) – 31, მთქმ. 15 წ. – მან (მამაკ.) ისინი გაუშვა

დედ.გქ.ლან... – 33, მთქმ. 19 წ. – იგი (ადამ.) გაემართა რა...

დაად.გლგრგან – 35, მთქმ. 22 წ. – იგი (ადამ.) გარეთ გამოიყვანეს რა...

დეუზაად.გლგზგაპ 37, მთქმ. 27 წ. – მას (ადამ.) გამოიყვან შენ (მამაკ.)...

და სხვ.

თ → **თ:** აქ.თან... – 32, მთქმ. 12 წ. – მას (რალაცას) მიესხა...

ჟათაკ – 33, მთქმ. 19 წ. – ერთი ბარძაყი

ას.წამათა – 35, მთქმ. 22 წ. – ტანსაცმელი... და სხვ.

აქა-იქ ორსავე კილოკავში შესაძლოა დავადასტუროთ ერთისა და იმავე მთქმელის ენაში **ტ. დ. თ.** სამეულის როგორც ლაბიალიზებული, ისე დელაბიალიზებული სახეობები (ესეც თავის მხრივ იმას მოწმობს,

რომ **ტ. დ. თ.**-ს დელაბიალიზაციის პროცესი ერთდროულად მიმდინარეობს ორსავე კილოკავში. იგი არცერთ მათგანში დამთავრებული არაა).

მაგ.:

დგდგქ-ლახტ – კუვ. 14, მთქმელი 64 წ. – იგი (აღამ.) გაემართა.

შდრ. ამავე მთქმელის ენაში:

დაქ-ტიედტ – კუვ. 14, მთქმელი 64 წ. – იგი (აღამ.) წამოჯდა

დააქ-ტიედტ – კუვ. 14, მთქმელი 64 წ. – იგი (აღამ.) ზედ (რალაცაზე) დაჯდა... და სხვ.

ჰტ-ეს ბზია – კუვ. 8, მთქმ. 36 წ. – კარგი ადამიანი.

შდრ. ამავე მთქმელის ენაში:

აბჯარ ჟ-ტა – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – ძველი იარაღი

ხენ-ტაგ-გ, ჟან-ტაგ-გ – კუვ. 8, მთქმ. 36 წ. – ხუთჯერაც, ათჯერაც

ჰამათაქა – კუვ. 8, მთქმ. 36 წ. – ჩვენი ტანსაცმელები... და სხვ.

აშა ააკათ-ეა – აფს. 33, მთქმ. 19 წ. – სისხლი გადმოიღვარა

შდრ. ამავე მთქმელის ენაში:

ტათაკ – აფს. 33, მთქმ. 19 წ. – ერთი ბარძაყი

უტ – აფს. 33, მთქმ. 19 წ. – დაჯექ (მამაკ.)

დგდგქ-ლან... 33, მთქმ. 19 წ. – იგი (აღამ.) გაემგზავრა რა... და სხვ.

სა დგს-ტ-უპ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – იგი (აღამ.) მე მეკუთვნის

აჰტ-ჰეს – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – ადამიანი

დაად-გლგწ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – ის (აღამ.) გარეთ გამოვიდა...

და სხვ.

შდრ. ამავე მთქმელის ენაში:

დაად-ტალოპ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – იგი (აღამ.) მას (რალაცას) უზის

აგ-გბჟანტ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – საშუალო, შუათანა

დგდგქ-ლედტ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – იგი (აღამ.) გაემართა და სხვ¹.

როგორც აქ წარმოდგენილი მასალიდან ირკვევა, აფსუისა და კუვინსკის კილოკავთა არა თუ დაპირისპირება შეიძლება **ტ. დ. თ.** სამეულის მიხედვით, არამედ, პირიქით, მათში დადასტურებული **ტ. დ. თ.**-ს დელაბიალიზაციის პროცესი ის არსებითი ნიშანთაგანია, რომლითაც ერთ დიალექტად ერთიანდება ეს ორი მრავალ მომენტში მნიშვნელოვნად განსხვავებული მეტყველება.

¹ თუ სხვა მთქმელებთან ამ ბგერათა გამოყენებაში აღრევას მხოლოდ თითო-ორი შემთხვევაში ვადასტურებდით, ამ მთქმელის ენაში მას სისტემატურად ვამჩნევთ.

საერთოდ საყურადღებოა **ტ. დ. თ.**-ს დელაბიალიზაციისა და დაკარგვის ტენდენციის არსებობა აშხარულ დიალექტში. ტაპანთურშიაც ამ სამეულმა განიცადა ცვლილება. **ტ. დ. თ.** იქაც დაიკარგა, ოღონდ იქ აფრიკატად ქცევის შემდეგ მივიღეთ გარკვეულ კილოკავში დელაბიალიზებული სახეობები (ჭ, ჯ, ჩ).

§ 4. **ლარინგალური სპირანტები.** ფშვინვიერი **ჰ, ჰ** – ლარინგალური სპირანტების მყდერი **ჰ, ჰ**. წყვილეულები¹ აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში ცვლილან: პირველს მოუცია **აა** | **ჰ**, მეორეს – **ჯ**². ტაპანთურ დიალექტში დღემდე დაცულია მათი ძველი სახეობა. აქა-იქ ტაპანთურშიაც განუცდიათ მათ ცვლილება, მაგრამ აქ ამ ცვლილების შედეგად უმთავრესად **ღ, ღ** რეფლექსს ვიღებთ³.

აშხარულ დიალექტში **ჰ**-ს შესახებ გ. სერდიუჩენკო წერს: აფხაზური ენის დიალექტების მსგავსად აშხარულშიაც **ჰ**-ს **აა** მოუციაო⁴. ეს მტკიცება ზუსტად არ გამოხატავს არსებულ ვითარებას. გამოდის, რომ, ჯერ ერთი, აშხარულს დიალექტში **ჰ** სრულებით არა გვაქვს. მეორეც, აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში ამ მხრივ აბსოლუტურად ერთნაირი მდგომარეობაა.

აშხარულ დიალექტში სპირანტული ელემენტის შესუსტება ეტყობა როგორც **ჰ**-ს, ისე მის ლაბიალიზებულ **ჰ**. სახეობასაც.

აფხაზურის პირაქეთა დიალექტთა მსგავსად **ჰ(ა)**-ს გარკვეულ შემთხვევებში მოუცია **აა** | **ჰ**, **ჰ**-ს – **ჯ**⁵.

კუვინსკის კილოკავში **ჰ(ა)**-ს **აა** | **ჰ**- და **ჰ**-ს **ჯ**-დ ქცევის პროცესი თითქმის დამთავრებულია. აქა-იქ-ღა თუ შევნიშნავთ **ჰ**-ს არსებობას, ისიც უფროსი თაობის მეტყველებაში.

მაგ.:

ჰა → **აა** | **ჰ**:

საადაწიკ – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – ჩემ მოსვლამდე

ნაურკ... ააშგლეიტ – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – სინათლე... შემოვიდა (სახლში)

აქაჰააა შთგახენ... – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – მან (მამაკ.) თავისი ხმალი ამოიღო და (ამოაგო) რა...

¹ აღნიშნული ბგერები სპეციალურ ლიტერატურაში მიჩნეული იყო ფარინგალურ სპირანტებად. ა. ჩარგეიშვილის ექსპერიმენტულმა გამოკვლევამ ნათელყო, რომ ისინი იწარმოებიან ხორხში და ამდენადვე, როგორც ა. ჩარგეიშვილი ფიქრობს, უფრო ზუსტი იქნება მათ ლარინგალური (ხორხისმიერი) ბგერები ეწოდოთ.

² იხ. ტაპ. § 5.

³ იხ. ტაპ. §; § 23, გვ. 64-65.

⁴ იხ. მისი Об абаз. диалектах, გვ. 249, 251.

⁵ შდრ. ტაპ. § 6, გვ. 29; § 23, გვ. 64.

ითაა ცაჟაგ` დარგ` – კუვ. 1, მთქმ. 17 წ. – მისი (მამაკ.) შვილები და
 (ოჯახი და) თვითონ
 უუჟანძარა – კუვ. 11, მთქმ. 35 წ. – აქამდე (ამ დრომდე)
 დანაადგლწ... – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – იგი (აღამ.) როცა გარეთ გამო-
 ვიდა...
 ჰაბა დააგლარი... – კუვ. 14, მთქმ. 64 წ. – მამაჩვენი რომ ადგეს...
 ძწზგმტ – კუვ. 15 მთქმ. 75 წ. – იგი (რადაც) ჩვენ მოგხარშეთ
 უფსაადტ! – კუვ. 20, მთქმ. 75 წ. – შენ (მამაკ.) მოკვდი!
 დაადგლწგმტ დარგ` – კუვ. 12, მთქმ. 65 წ. – იგი (აღამ.) გარეთ გა-
 მოვიდა და სხვ.

ფ. → ჯ:

აზბაგ` იკელსტ – კუვ. 6, მთქმ. 15 წ. – ორივენი გაძვრნენ (გავიდნენ)
 შიგ
 ავგ` შაყა იზგრჯგტ – კუვ. 1, მთქმ. 17 წ. – ბატონსაც (მთავარსაც) წე-
 რილი მისწერეს
 ჯგჯა – კუვ. 1, მთქმ. 17 წ. – ორი (ადამიანი)
 რჯზაცა – კუვ. 11, მთქმ. 35 წ. – მისი (მამაკ.) ამხანაგები
 ჯგტგს-ზზია – კუვ. 8, მთქმ. 36 წ. – კარგი ადამიანი
 იჯფაცა დრაცაჟოოდტ – კუვ. 8, მთქმ. 35 წ. – თავის ორ ვაჟს ელაპარა-
 კება (ესაუბრება) ის (მამაკ.)
 ჯგწჟეჟა ჟაბედ – კუვ. 14, მთქმ. 64 წ. – ორმოცდაათი
 ჯგწჟეჟა – კუვ. 15, მთქმ. 75 წ. – ორმოცი
 სგც. ჩმაზაჯტუპ – 20, მთქმ. 75 წ. – ჩემი ხარი ავადაა
 აბლ`ჯა – 23, მთქმ. 75 წ. – გველეშაპი
 იფშჯკზხაზ – კუვ. 17, მთქმ. 75 წ. – მეოთხე (ადამიანი).
 და სხვ.

ამ უკანასკნელ ორ მთქმელთან **ფ**-ც შეგვხვდა.

მაგ.:

სმფა – 15, მთქმ. 75 წ. – გზა
 ფადგგ` – 23, მთქმ. 75 წ. – ორმო (უფსკრული)
 უდ დფგცგ`ამრუპ – 14, მთქმ. 64 წ. – ის ძალზე ცუდი ადამიანია
 ფეტგფგსკ – 14, მთქმ. 64 წ. – ერთი ადამიანი
 ეს მთქმელი (64 წ.) აწ.ჟან – სიტყვაში („სარი“) ამბობდა აწ.ღჯან-ს
 (იხ. 14).

ავსუსის კილოკავშიაც **ფ**(ა)-ს **აა** | **ჰ**-დ და **ფ**-ს **ჯ**-დ ქცევის პროცესი პი-
 რაქეთა აფხაზური დიალექტების მსგავსად უკვე დაწყებულა, მაგრამ ერ-
 თი და იმავე მთქმელის მეტყველებაში მეტ-ნაკლები სისტემურობით დას-
 ტურდება **ფ** და **ფ**-ც.

მაგ.:

მ(ა) → აა || ა:

ლაზა დღუკ ააბხან... – აფს. 32, მთქმ. 12 წ. – მან (მამაკ.) დიდი ჯოხი
აილო რა...
დააგელარი იქუშან – აფს. 32, მთქმ. 12 წ. – იგი (ადამ.) რომ ამდგარი-
ყო, შეჭამდა მას (რაღაც.)
...აადგე(ა) – აფს. 31, მთქმ. 15 წ. – მან (მამაკ.) (რაღაც) მოიტანა
...აადაუნ – აფს. 33, მთქმ. 19 წ. – მან (მამაკ.) (რაღაც) იშოვა
დეგ გზმაადტ – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – იგი (ადამ.) ვერ მოვიდა
დშთდებენ... – აფს. 35 მთქმ. 22 წ. – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) აილო რა...
დაარშთოდტ – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) გამოუშვა
დაარგზჭადტ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – მან (მამაკ.) მათ დაუძახა
დაადღლგწ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – იგი (ადამ.) გარეთ გამოვიდა
...აალს.გლხგზ... – აფს. 38, მთქმ. 36 წ. – მან (დედაკ.) რაც ტანთ გაი-
ხადა...
დრაზუნ – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – მას (ადამ.) ისინი ზრდიდნენ
აჩარა-ზ.რა ნედღარააკ... – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – ჭამა-სმას რომ მო-
რჩებიან...
დაადკამგლეტ – 44, მთქმ. 50 წ. – იგი (ადამ.) მას (მამაკ.) თავს წამო-
ადგა... და სხვ.

მ. → ა:

აბაჯაგ – აფს. 29, მთქმ. 13 წ. – ძვლებიც
ადგა ჯენგ – აფს. 34, მთქმ. 19 წ. – „ადილეური“ სახლი
იჯნაცა – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – მისი (მამაკ.) ამხანაგები
დეჩმაზაჯხე – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – იგი (ადამ.) ავად გახდა
აჩაჯ – 37, აფს. მთქმ. 27 წ. – ცხენოსანი
ს.გჯგჯა – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – თქვენ ორთავე
რეჯნაჭ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – მათ სახლში
ხეჯვაცა – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – სამი ვაჟ(ებ)ი
ბეჯენგჰა – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – საგზალი
ბუჯა-ბუქმემე ეყემჯგდგზ... – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – შვიდი დღე-ღამე
სადაც იარეს (რომ გაიარეს)...
დემჯესან – აფს. 44, მთქმ. 50 წ. – ის (ადამ.) მგზავრობდა... და სხვ.
ამავე მთქმელთა ენაში დასტურდება **მ(ა)**, **მ.**-ც.

მაგ.:

მ(ა):

დმადღლწგზენ... – აფს. 32, მთქმ. 12 წ. – იგი (ადამ.) (კვლავ) გარეთ გამო-
ვიდა რა...

დანაფაფშაგ... – აფს. 31, მთქმ. 15 წ. – მან (ადამ.) რომ გამოიხედა...
 დანაფან... – აფს. 31, მთქმ. 15 წ. – მან (მამაკ.) ის (რაც) მოიტანა რა...
 დანამდან – აფს. 33, მთქმ. 19 წ. – მან (მამაკ.) შემოიარა (ძებნა) რა...
 იუფამა? – აფს. 33, მთქმ. 19 წ. – გესმა, გაიგონე შენ (მამაკ.)?
 დანახე – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – იგი (ადამ.) დარჩა
 დანალზე – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – მან (დედაკ.) იგი (ადამ.) (მო)დაინახა
 დეკაბან – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – იგი (ადამ.) თავ-დამპალი (ქეციანი)
 იყო
 ...სეზაგ! – აფს. 38, მთქმ. 36 წ. – მომიტანე (რამე)!
 ანანგართა დანარცან... – აფს. 36, მთქმ. 48 წ. – რემა მორეკეს რა...
 დანარელალარი... – აფს. 36, მთქმ. 48 წ. – იგი (ადამ.) მათში რომ გაერი-
 ოს...
 აუფაქა – აფს. 36, მთქმ. 48 წ. – ხალხი („ხალხები“)
 ფანგ მან დანაბე – აფს. 39, მთქმ. 50 წ. – გაზაფხულის ჟამს ვნახეთ (რა-
 ღაც)... და სხვ.

ფ:

მფაკ – აფს. 32, მთქმ. 12 წ. – ერთი გზა
 დაყეფენალაზ... – აფს. 32, მთქმ. 12 წ. – იგი (ადამ.) სადაც ცხოვრობდა
 („სახლობდა“)
 იფანახეუზ... – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – მეორედ...
 აბეფეკვგ – აფს. 27, მთქმ. წ. – ექვსივენი
 ჩეფეგ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – ერთი ცხენოსანი
 სეგმანაფანხე – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – ავად გავხდი
 ბეფენგა – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – საგზალი
 მფეზათა ინარხ.აზ – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – ვინც ამხანაგად აიყვანეს...
 უადერმანგ – აფს. 44, მთქმ. 50 წ. – შემდეგ, კვლავ, მერე...
 და სხვ.

აშხარულ დიალექტში (განსაკუთრებით მის აფსურ კილოკავში) დღესაც დაცულია **ფ, მ** ბგერები. მათ ცვლილება აქაც განუცდიათ, ოღონდ საყურადღებოა, რომ ეს ცვლილება იმავე გზით მიდის, რა გზითაც იგი წავიდა აფხაზური ენის პირაქეთა დიალექტებში (შდრ. საწინააღმდეგო რეფლექსი ტაპანთური დიალექტის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში: **ფ** → **დ**; **მ** → **ღ**)¹.

§ 5. **ფარინგალური ხშულები.** აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში **ჭ** (და მისი ლაზიალიზებული **ჯ** სახეობა) დღეს აღარ მოგვეპოვება. ბზიფურ დიალექტში იგი **ხ(ხა)** ბგერით შეცვლილა. აბჟურში კი **ხ(ხა)** ბგერას და-

¹ იხ. ტაპ. § 23, გვ. 64-65.

მთხვევია. აშხარულის ორსავე კილოკავში, ტაპანთურის მსგავსად¹, **ჭ, ჭ** დაცულია.

მაგ.:

დჭალახტ – კუვ. 4, მთქმ. 15 წ. ზედ (ზემოთ) ავიდა ის (ადამ.)
 ტოჭგკ – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – ერთ ღამეს
 იჭამგ – კუვ. 12, მთქმ. 65 წ. – მისი (მამაკ.) ქურქი
 რაცა იჭაუ! – კუვ. 1, მთქმ. 17 წ. – როდენ ტკბილია!
 დააჭენჭენ... – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – იგი (ადამ.) მობრუნდა რა...
 აჭგზა – აფს. 31, მთქმ. 12 წ. – საბანი
 დჭაგან – აფს. 31, მთქმ. 15 წ. – იგი (ადამ.) გიჟი იყო
 ...რჭაზგ... – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – ისინი ცალკე (მარტო)...
 ს.გჭაზგ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – თქვენ მარტო...
 დაააჭამგელეტ – აფს. 44, მთქმ. 50 წ. – იგი (ადამ.) მას (მამაკ.) თავს
 წაადგა...
 აჭ.შ. – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – წამალი
 რჭ.და – კუვ. 3, მთქმ. 15 წ. – მისი (მამაკ.) კისერი
 ჰაჭგკ შტან – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – (ძირს) ერთი ქვა ეგდო...

და სხვ.

აქა-იქ **ჭ, ჭ** ბგერებმა აშხარულ დიალექტშიაც შეიძლება მოგვეცეს იგივე რეფლექსი, რაც გვაქვს ბზიფურ დიალექტში (**ხ, ხ**). ასეთი მათი შენაცვლება უფრო დამახასიათებელია კუვინსკის კილოკავისათვის, აფსუის კილოკავში ჩვენ ის შევნიშნეთ მხოლოდ ერთი მთქმელის მეტყველებაში.

ზემოდასახელებულ მთქმელთა ენაში **ჭ, ჭ**-ს პარალელურად გვხვდება **ხ, ხ**-ც.

მაგ.:

იხგკ.გენ... – კუვ. 8, მთქმ. 36 წ. – ისინი დაბრუნდნენ რა...
 იხ.და – კუვ. 3, მთქმ. 15 წ. – მისი (მამაკ.) კისერი
 იხაზგ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – იგი (მამაკ.) მარტო...
 ახაბჟგ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – ქეციანი... („თავ-წამხდარი“) და სხვ.

ჭ, ჭ-ს ასეთი ცვლილება შეინიშნებოდა ტაპანთური დიალექტის კრასნოვოსტოჩნის თქმაშიაც².

ამ რიგის მკვეთრი **ყ, ყ** ბგერები, ისე როგორც აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში, არავითარ ცვლილებას არ განიცდიან აშხარული დიალექტის არცერთ კილოკავში. ტაპანთურ დიალექტში კი, როგორც ცნობილია, გარკვეულ შემთხვევაში **ყ** შეცვლილა **ც** ბგერით³.

¹ იხ. ტაპ. § 7; § 23 (გვ. 63).

² იხ. ტაპ. § 7, § 23 (გვ. 63). იქ **ხ ხ** – გადმოცემულია ასე: **ხ, ხ**.

³ იხ. ტაპ. § 7, § 23 (გვ. 62-63).

§ 6. **კბილ-ბაგისმიერ სპირანტთა სამეული.** კბილ-ბაგისმიერ სპირანტთა სამეული **ვ ჭ ჭ**, როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს სათანადო ადგილას¹, ახასიათებს აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავს.

არის:

დღღატან – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – იგი (აღამ.) მის (მამაკ.) გვერდით იჯდა აწლა დავაგვლან დჷანხნჷ – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – იგი (აღამ.) ხის გვერდით მდგომარე დარჩა

ჟაჭ – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – თექვსმეტი

ჭგ-მგშ – აბაზაქთი, 27, მთქმ. 69 წ. – ექვსი დღე

უმ ეფშ ააზგხგსა ჭჷპ – კუვ. 25, მთქმ. 75 წ. – ასეთი რომ ისროლა, (ის) მეხია

აჭ რან დგხ აცავჷჷპ – კუვ. 25, მთქმ. 75 წ. – ჭექა-ქუხილის (ელვა-ქუხილის) ღვთაება რცხილის ასულია... და სხვ.

ის ერთადერთი სიტყვაც („წვრილი“), რომელშიაც ჭ ბგერა დასტურდება ხოლმე აფხაზურში, აშხარულის ორსავე კილოკავშიაც ა-ჭა-ს სახეს ატარებს.

ამ მხრივ აშხარული დიალექტი ტაპანთური დიალექტის საწინააღმდეგოდ მისდევს აფხაზური ენის პირაქეთა დიალექტებს.

როგორც ირკვევა, **ვ ჭ ჭ** სპირანტთა სამეული აშხარულსა და აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში ჩამოყალიბებულია ლაბიალიზებულ **ძ. ც. წ.** აფრიკატთა ცვლის შედეგად. იმავე აფრიკატთა დელაბიალიზაციის შედეგად ს ხ ვ ა რეფლექსი მიგვიღია ტაპანთურ დიალექტში (**ძ ც წ**)².

§ 7. **ლაბიალიზებული აფრიკატები.** აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად გვხვდება მხოლოდ ს ი ს ი ნ ა ლ ა ბ ი ა ლ ი ზ ე ბ უ ლ ი ა ფ რ ი კ ა ტ ე ბ ი – **ძ. ც. წ.** (შდრ. ტაპანთურ დიალექტში ამათ გვერდით **ჯ. ჩ. ჭ-ც**)³.

აღსანიშნავია ოღონდ ერთი: კუვინსკის კილოკავში დასახელებულ ბგერებს (**ძ. ც. წ.**) ტაპანთური დიალექტის მსგავსად ზოგჯერ ემჩნევათ ლაბიალობის ოდნავ შესუსტებაც. სოფ. აბაზაქთისა და სოფ. აფსუსის მეტყველებაში ამ მხრივ მეტ სიმტკიცეს აქვს ადგილი.

¹ იხ. „Об одной фонетической закономерности в абхазско-абазинских диалектах“ – Сообщения АН Груз, ССР, III, № 8, 1942 г.

² ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. ზემოთ აღნიშნულ სტატიაში.

³ იხ. ტაპ. § 7.

§ 8. **ადილურ ენათაგან მომდინარე ბგერები.** ტაპანთური დიალექტის მსგავსად აშხარულშიაც გვხვდება რიგი ადილური ბგერა¹. ისინი იხმარებიან ადილურ ენათაგან ნასესხებ სიტყვებში (თავად სიტყვა შეიძლება ზოგჯერ ადილური წარმოშობისა არც იყოს).

ასეთი ბგერებია:

1. ლატერალურ სპირანტთა სამეული **ლ ლ ლ**.

მაგ.:

ლ:

აბლ²აჯა – კუვ. 2, მთქმ. 75 წ. – გველეშაპი

ამალ² – კუვ. 2, მთქმ. 75 წ. – საშველი

ჰალ²აქ – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – განადგურება... და სხვ.²

ლ:

ლ²აჰყ: ჯეტჰეს ლ²აჰყ – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – ტომი: ადამიანის ტომი

ლ²აჩა: დაგ²ლ²აჩო – აფს. 43, მთქმ. 50 წ. – კოჭლი: იგი (ადამ.) კოჭლიც არის

ჭანაკალ²ა – აფს. 43, მთქმ. 50 წ. – სასაცილო

ალ²ანგყა: რელ²ანგყაქა: – კუვ. 1, მთქმ. 17 წ. – მხარე: მათი მხარეები (გვერდები) და სხვ.

ლ:

ლ²ებ.ფაგა – კუვ. 11, მთქმ. 35 წ. – (გმირის სახელია)

აბუბექ²რ მან დელემერჰენ, (II ანადაჰელეიტ) – კუვ. 18, მთქმ.

ბზირა რბ.გლ²ეიტ... 75 წ. – აბუბექირმა დედას დაუჯერა (გაუგონა) და იხეირა (სიკეთე გამოიღო, ისარგებლა) (ადილ. ეხ.გლ²ან – შემთხვევა)... და სხვ.

2. შუაენისმიერი სპირანტები **ხ ხ**.

აშხარულშიაც ტაპანთურის მსგავსად ადილურ **ხ** ბგერას **ხ** სახე მიუღია³.

გვხვდება შემდეგ შემთხვევებში:

ახ²აკაგ² – კუვ. 11, მთქმ. 35 წ. – ვაყა ცხენი (კვიცი) [შდრ. ადილ.

ხაკა²]

¹ იხ. ტაპ. § 9.

² იმავე მთქმელთა ენაში პარალელურად ვხვდებით ჩვეულებრივ აფხაზურ ლ-საც. მაგ.: ჰაილა – კუვ. 21, მთქმ. 75 წ. – ეშმაკობა (შდრ. ყაბ. ჰილ²ა).

ალამათ: ალამათნე იბ²ეიტ – კუვ. 8, მთქმ. 36 წ. – საოცრება: საოცრებად ეჩვენება). შდრ. ყაბ. (ჰ)ალ²ამათ.

აყაბლა: არი აყაბლ²ლა რყოჰ – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – მხარე: ამ მხარეზეა ის (რადაც)... შდრ. ყაბ.: ჰაბლ²ა)... და სხვ.

³ იხ. ამის შესახებ ტაპ. § 9.

აჟრუდ ზაკა-**ზაზა** აკამბეშ-დეუმტაგანგ იზჟრ? – კუვ. 7, მთქმ. 15 წ. –
 ეს რა გოლიათია (ძლიერია), დიდი
 კამეჩი რომ წაუქცევია და ჭამს?
 აჟრუ (დ)აკუპ დეზერ**ზაზა** – აფს. 34, მთქმ. 27 წ. – ესაა, რაც აძლიერ-
 რებს მას (ადამ)...
 დარე ი**ზაზა** (!?) – კუვ. 12, მთქმ. 65 წ. – მისი (მამაკ.) სამშობლო [შდრ.
 ადილ. **ზაა**]

ბანა**ზაზა** – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – (საკუთარი სახელია)
 აფკ.გსფა ინგლბა დემ**ზაზა** – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – ქალიშვილმა ის
 (რადაც) რომ დაინახა, დაიბნინდა. ამა**ზაზა** –
 დაბნედა [შდრ. ადილ. მა**ზაზა**]
 სალამ დეზერ**ზაზა** – კუვ. 12, მთქმ. 65 წ. – ერთმანეთს მიესალმნენ
 [შდრ. ყაბ. სალამ ა**ზაზა**]... და სხვ.

რუსულ „პატრონ“ (хозяин) სიტყვაში აშხარულშიაც ტაპანთურის
 მსგავსად ისეთივე ბგერა ისმის, როგორცაა ადილ. **ზა**: ა**ზაზა** (კუვ. 16,
 მთქმ. 75 წ.).

ყაბ. **ზ** – ზემოგანხილული ყაბარდოული ბგერის ლაბიალიზებული
 სახეობა – **ზ**-დევე რჩება აშხარულშიაც².

მაგ.:

ზ.ითნგლა – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – თავისუფლება
 აჟრ ჰარა ჰა**ზ**.ითემ ამ¹ აგარნგს – კუვ. 75 წ. – წყალი რომ წავიღოთ,
 ამის უფლება არა გვაქვს
 ი**ზ**.ითხედტ – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – ის (რადაც) გათავისფულდა
 ა**ზ**.ამდე**ზა** – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – ზარმაცები
 ბზეღ**ზა**გლა³ – აფს. 38, მთქმ. 36 წ. – ქალიშვილი
 ნა**ზა**ლა – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – გამომჟღავნება... და სხვ.

ზ, ისევე როგორც დანარჩენი ადილურ ენათაგან შეთვისებული ბგე-
 რები, გვხვდება ამავე ენათაგან შემოსულ ლექსიკურ მასალაში, ოღონდ ამ
 შემთხვევაში შეიმჩნევა გამონაკლისიც, აფხაზურში გავრცელებული სი-
 ტყვა **ხუჟგ** („პატარა, მცირე“) კუვინსკის კილოკავში ზოგჯერ დავადასტუ-
 რეთ **ზ.ჟგ**-ს სახითაც⁴.

¹ შდრ. პირაქეთა დიალექტების აქაქა (Д. Гулия, Материалы по абхазской грамматике, 1927 წ. გ. 19).

² იხ. ტაპ. § 9.

³ სხვა მთქმელთა ენაში ისმოდა ბგ**ზლ**ულა (კუვ. 8, მთქმ. 36 წ., კუვ. 14, მთქმ. 64 წ.) **ზ** აქ **ლ**-სთან მეზობლობაში თუ დაიკარგა.

⁴ აფხუის კილოკავში ხ უ ჟ გ -ს ნაცვლად ვხვდებოდით ან **ხუც**-ს ან ჟ კ გ ნ – სიტყვას.

მაგ.:

ლა **ზ.გჰკვკ** გ აბრეტ – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – მან (რაღაცამ) პატარა
მაღლიც დაინახა
 იფჰ **ზ.გჰკ** – კუვ. 11, მთქმ. 35 წ. – მისი (მამაკ.) პატარა ქალიშვილი
 აჩკენ **ზ.გჰკ** – „ 2, „ 15 წ. – პატარა ბიჭი
 აჩონ **ზ.გჰკ** – „ 23, „ 75 წ. – პატარა ქვაბი
 ასგს **ზ.გჰკ** – „ 21 „ „ – პატარა ბატკანი... და სხვ.

იქვე არაიშვიათად გვხვდება ამ სიტყვის პირაქეთა აფხაზური დიალექტებისათვის ცნობილი **ხუჰკ** (ხ.გჰკ) სახეობა. იგივე 75 წლის მთქმელი სოფ. კუვინსკიდან (იხ. ზემოთ მაგალითები) უფრო ხშირად სწორედ **ხუჰკ**-ს ამბობდა.

მაგ.:

ალა ჟაყა იშტლან აფაცა ხ უ ჰ ქ ა კკა დენარცონ – კუვ. 15, მთქმ.
75 წ. – მაღლი იქვე დაწვა და თავის
პატარა შვილებს ძუძუს აწოვებდა
 ასგს ხ უ ჰ გ – კუვ. 15, მთქმ. 75 წ. – პატარა ბატკანი... და სხვ.

მნელია იმის თქმა, რომ ეს **ხუჰკ** სახეობა დასდებოდეს საფუძვლად ხ. გ ჰ გ-ს. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ის ვარიანტი, რომელიც ჩვენ დავადასტურეთ ერთ-ერთ ჩვენს კუვინსკელ მთქმელთან. მან იხმარა ეს სიტყვა ქ უ ჰ გ-ს სახითაც. მაგ.:

ამცა ქ უ ჰ გ ააიბედტ – კუვ. 14, მთქმ. 64 წ. – მან (მამაკ.) პატარა ცეც-
ხლი დაინახა
 ვგჩ-ქ უ ჩ გკ¹ ააბაადტ – კუვ. 14, მთქმ. 64 წ. – მან (მამაკ.) იყიდა ორი
პატარა ცხენი.

ქ უ ჰ გ (ქ.გჰკ) სახეობით ეს სიტყვა გაგვიგონია ბზიფურ დიალექტშიაც. აღნიშნული **ზ.** ბგერის საფუძველიც ამ სიტყვაში **ქ.** (ქუ) ბგერა უნდა იყოს (შდრ. იგივე **ზ.**ით – „უფლება“) და აფხაზ. ახა-ქ.ითრა „თავისუფლება“².

ყურადღებას იქცევს ერთი ფაქტიც, აშკარად აფხაზური წარმოშობის **აკაგ-გქ.თა** („თავის კორტოხი“) სიტყვაში, რომელიც შედგება ჯა- („თავი“) გ-გ- („გული“) და ქ- („წვერო, ზემო, ამაღლებული ნაწილი“) ელემენტებისაგან, ერთ-ერთმა ფსხუელმა მთქმელმა ქ. აქცია **ზ.**-დ. ამ სიტყვას გამოთქვამდა ასე: ა ჯ ა გ უ **ზ.**თ ა, მაგ., იფჰ-გს კლათ ლგკაგუ**ზ.**თა რქ-გგლანგ... დააადტ – ფსხუ, კუვ. 14 – მისი ცოლი თავის კორტოხზე კალათ-დადგმული მოვიდა... და სხვ. (შდრ. იქვე იგივე **ქ.** უცვლელად რ ქ გ გ ლ ა ნ გ-ზმნის ფორმაში).

¹ რა კავშირშია მასთან თურქული ენების **ქურჯუ** („პატარა“)?

² იხ. ტავ. § 9.

§ 9. ე. წ. გემინირებულ თანხმოვანთა საკითხი. გ. სერდიუჩენკომ აბაზურში აღნიშნა „ფონემატური მნიშვნელობის“ თორმეტიოდე გემინირებული თანხმოვნის არსებობა¹. აბაზურში იგი აშხარულსაც გულისხმობს; ამდენადვე ისინი ნავარაუდევია აშხარულშიაც.

ჩვენ სათანადო ადგილას საკმაოდ შევჩერდით ამ საკითხზე². აღნიშნული გვექონდა, რომ არავითარი გემინირებული ფონემები არა გვაქვს აფხაზურში (და მის დიალექტებში), არამედ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ძირთა (ან ფუძის რომელიმე ნაწილის) გაორკვეებასთან სიხშირე-სიმრავლე-ინტენსივობის გამოხატვის ფუნქციით.

თუ გარკვეულ შემთხვევებში (აჰჰჰარა – „ყვირილი“, აჰჰჰარა – „რეცხვა“ და სხვ.) ორი ერთგვარი თანხმოვანი იყრის თავს, ეს გამოწვეულია მახვილის მოქმედებით (სიტყვაში ინტენსიური მახვილის არსებობის პირობებში უმახვილო ფუძისეული ხმოვანი დაიკარგა).

ამდენადვე ამ საკითხზე აქ შეჩერება აღარც ღირს. ამიტომვე საკითხის ამ მხარეს აქ არც მივუძღვით ყურადღებას. დავკმაყოფილდებით ოდენ იმის აღნიშვნით, რომ გ. სერდიუჩენკოს ზემოთ მოყვანილი დებულება აშხარული დიალექტის მიმართ ფ ა ქ ტ ო ზ რ ი ვ ვითარებას არ შეეფერება. აქ ერთგვარ თანხმოვანთა თავმოყრაც არა გვაქვს.

აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში სათანადო შემთხვევებში ორ თანხმოვანს ერთად იშვიათად თუ სადმე ვხვდებით. **მათ შორის ფუძეს ხმოვანი დღევანდლამდე შემორჩენია.**

მაგ.:

რგჟაქა ჯგწ•გწარა ათაჯუპ – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – მათ თავების დაჭრა (მოჭრა) უნდა

აფშ.აჰჰა ფგდწ•გწ.ედტ. აფშ.აჰჰ – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – ჯაჭვები

ანფგდწ•გწა აზლაჯა იზ.რთხედტ დაწყვიტა მან (მამაკ.) ჯაჭვი რომ დაწყვიტა, გველემაპი გათავისუფლდა

აწგჯაგჯ არს.გს.რნ – კუვ. 7, მთქმ. 15 წ. – ის (რალაც) კუდსაც აქნევდა

აჰა მარშაშანი (sic!) დააკაფსა! – 9, მთქმ. 36 წ. მსხალი დაბერტყე

ლჰ.ედტ. ირშ.გშ.ედტ აზზრაქა გჯკ- და ჩამოყარეო! თქვა მან. (დედაკ.)

ამფსედტ. სარა სჯალანჯ დაასგრ- დაბერტყა მან (მამაკ.), [მაგრამ]

შ.გშ.უმტ კარგები არ ჩამოცვივდა. მე ავალ და დავბერტყავ

ჩ.გ ძ.გძა! – კუვ. 4, მთქმ. 15 წ. – ტანი დაიბანე!

¹ იხ. დასახ. წერილი, გვ. 248.

² იხ. ტაპ. § 10 და ჩვენივე რეცენზია „Некоторые замечания на работы проф. Г. П. Сердюченко по абазинскому языку“, აფხაზეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, XXIII, 1949, გვ. 171.

ზზიან უმპე **ძეძან**... – კუვ. 21, მთქმ. 75 წ. – შენ (მამაკ.) კარგად ხელი დაიბანე და...

ილ**ძეძან**... აფს. 41, მთქმ. 50 წ. – მან (დედაკ.) დაიბანა რა...

მახზაგ^ე ალაქა დედდგრ**ეჟიან** – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – თავისი და მან (მამაკ.) ძალღებს დააფლეთინა რა...

ათექა ფენა**ჩეჩე**გდტ – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – მან (რაღაცამ) სახლები დაამსხვრია

ან**ჭეჭე**დტ, ან**კკ**გდტ – კუვ. 21, მთქმ. 75 წ. – დაიყვირეს, „დაიხვიზინეს“

უ**ჭეჭა**! – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – დაიყვირე (მამაკ.!)

დ**ჭეჭე**... დან**ჭეჭა**... – აფს. 37, მთქმ. 24 წ. – მან (მამაკ.) დაიყვირა... რომ დაიყვირა...

ჩ**ეძე**ეზიან – აფს. 31, მთქმ. 12 წ. – იგი (მამაკ.) თავს იღებავდა („იღებუდა“)...

უღაღან – ფსხუ, 10 – შენ ძლიერი (მაგარი) იყავ (შდრ. პირაქეთ. დიალექტ. უღღან, ქართ. ღონე!) და სხვ.

აშხარულში ამ თანხმოვანთა შორის **გ** ხმოვანი ზოგჯერ იქაც იჩენს თავს, სადაც თითქოს ფუძის მიხედვით ხმოვანი არც იყო მოსალოდნელი (მაგ.: ფენა**ჩეჩე**გდტ).

მთელ რიგ შემთხვევებში აფხაზურში აღნიშნულ თანხმოვანთა შორის ხმოვანი და კერძოდ **ა** ხმოვანი რომ უნდა ყოფილიყო, ამას გვიდასტურებდა განმეორებული ელემენტის ბოლო ხმოვანი. აშხარულ დიალექტში ამ **ა**-ს ნაცვლად სისტემატურად **გ** ხმოვანი გვევლინება, თუმცა აქა-იქ **ა**-ც დასტურდება. მაგალითად, „აჰა დაარ**შაშ**ანი დააკაფს!“ (იხ. ზემოთ). ასევე რამდენიმე აქ წარმოდგენილი ზმნის მას და რის ფორმაში დავვისახელეს **ა**-ნიანი სახეობები: არ**შაშ**არა („დაბერტყა“, „დაქნევა“). **აჩეძაძ**არა („დაბანა“, „ბანაობა“). ეს ის სახეობებია, რომელთაც თეორიულად აღვადგენდით ხოლმე¹.

აშხარული დიალექტის მონაცემები სავსებით ხსნიან ე. წ. გემინირებულ თანხმოვანთა საკითხს. ამ მონაცემებსვე გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება აფხაზურ ენაში არსებულ გაორკეცებულ ფუძეთა და სრულხმოვნობა-მახვილის რკვევის საქმეში.

სრულხმოვნობა აღნიშნულ შემთხვევებში არახასიათებს არცერთ სხვა აფხაზურ დიალექტს.

¹ იხ. ჩვენი: „რედუპლიკაციის ფუნქციებისათვის აფხაზურში“. ენიმკის მოამბე ტ. VI-VII, 1940 წ.

§ 10. **სხვა ენათა ბგერების გადმოცემა.** რუსული ენის **к т п** აშხარულშია გვხვდება ჩვეულებრივ **ქ თ ფ**-ს სახით:

сентябрь – სენთაბრ | სენთაბრ – კუვ. 22, მთქმ. 75 წ. – სექტემბერი
 стакан – სთაქან – კუვ. 15, მთქმ. 75 წ. – ჭიქა
 десятина – დესეთინა | დესეთენა – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – დესეთინა
 спирт – ასპირთ – კუვ. 10, მთქმ. 36 – სპირტი
 совет – ასავეთ – აფს. 33, მთქმ. 19 წ. – საბჭო
 тачанка – თაჩანკა – აფს. 37, მთქმ. 27 წ. – საზიდი
 подвал – ფადვალკ – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – (ერთი) სარდაფი
 поп – ფოფკ – კუვ. 4, მთქმ. 15 წ. – (ერთი) მღვდელი
 кило – ქეხ-ქელა-კ – აფს. 40, მთქმ. 50 წ. – სამი კილო ხორცი
 мешок – მემოქ. | მემოქა¹ – კუვ. 26, მთქმ. 75 წ. – ტომარა
 платок – ბლათიქ¹ – აფს. 35, მთქმ. 28 წ. – ცხვირსახოცი
 кучер – იქერჩრაგ² – კუვ. 12, მთქმ. 65 წ. – მისი (მამაკ.) მეეტლეც...
 და სხვ.

აუსლაუტში **к** ერთ შემთხვევაში **ყ**-ს სახითაც გადმოიცემა:

საგ²ემგჟაყალაშამ – კუვ. 12, მთქმ. 65 წ. – მე გლეხის ცხენი არა ვარ.

შდრ. რუსული мужик – ამჟაყ – გლეხი.

რუსული ენის **ж, ш** გადმოცემულია მაგარი **ჟ, შ** ბგერებით:

იგივე: мужик – ამჟაყ.

мешок – მემოქა.

вершок – ჟაფ-ვერშაკ – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – თექვსმეტი გოჯი

аршин – არშენ – კუვ. 9, მთქმ. 36 წ. – არშინი²... და სხვ.

რუსული ენის **в** გადმოიცემა **ვ**-თი:

договор – დაგოვორ – კუვ. 21, მთქმ. 75 წ. – ხელშეკრულება

часовой – ჩასასავოიქა – კუვ. 4, მთქმ. 15 წ. – მცველები

ერთხელ **ф**-თიც:

садовник – ასადოვნიკ | ასადოფნიკ – კუვ. 12, მთქმ. 75 წ. – მეზღე

რუსული ენის ბგერათა გადმოცემის წესები ისეთივეა, როგორც ადილურ ენებში.

ძალზე საყურადღებოა აშხარული დიალექტის მონაცემები ადილურ ენათა ბგერების გადმოცემის მხრივ.

ზოგად-ადილური **ზ ს ს** ბგერები აშხარულშია (ისევე, როგორც ტაპანთურში) გადმოცემულია ლაბიალიზებული **ზ. ს. წ**-თი³.

მაგ.:

ინგ³აკ – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – ერთი დევი (შდრ. ადილ. ინგ³)

¹ ქ-ს ლაბიალიზაცია აქ მიღებულია წინამავალი ლაბიალური ი(ო) ხმოვნის (платок) გადასმის შედეგად.

² იხ. ტაპ., § 11.

³ იქვე.

ანგზა – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – დევები
 იგზა – კუვ. 7, მთქმ. 15 წ. – ძალიან გაწყრა (შდრ. ადილ. გზა) –
 ძველი შეურაცხყოფა, ბრაზი, „ძველი გული“).
 სკა:... იმასკა:ახან... – კუვ. 23, მთქმ. 75 – საწყენი: მას (მამაკ.) ეწ-
 ყინა რა... (შდრ. ადილ. სკა)
 აფასა: ავტოტლკ ემბასტა უფასა (|| უმწყა) დააგლაპ – კუვ. 23,
 მთქმ. 75 წ. – წინ: ორი ვაცი რქენით შენ წინ (მამაკ.)
 გაჩერდებიან (შდრ. ადილ. ფა-სკა – „წინ“ („წინ თავი“)
 აუგსა – კუვ. 15, მთქმ. 75 წ. – ქვაბი
 აწაღა || ყაწაღა – კუვ. 17, მთქმ. 75 წ. – სპეციალობა, ხელობა (შდრ.
 ადილ. ცაყაღა)... და სხვ.

მაგრამ იგივე ბგერები, ოდენ ყაბარდოულში არსებული, ასევე აღარ გადმოიცემა. სათანადო შემთხვევებში ის ბგერებია წარმოდგენილი, რაც დღეს ადილეურს ახასიათებს და რაც საერთოდ უნდა ჰქონოდა ადილეურს.

მაგ.:

ითუშა-მაშა – კუვ. 16, მთქმ. 75 წ. – მისი (მამაკ.) ფაფუკი საწოლი
 (შდრ. ყაბ. თოსმეს)
 აკგა || აკაპა – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – ადგილი (შდრ. ყაბ. სგპპ, ქვ.-ად-
 ილ., ჭგპპ)
 აკუნა – კუვ. 9, მთქმ. 36 წ. – ორმო (შდრ. ყაბ. სუნუნ)
 კაჯა – კუვ. 10, მთქმ. 36 წ. – პური (შდრ. ყაბ. სკაპ (ქვ.-ადილეურში
 აღარ არის)... და სხვ.

ამ მხრივ აშხარული დიალექტიც ყაბარდოულთან შედარებით უფრო ძველ ვითარებას იცავს და მიჰყვება (ქვემო)-ადილეურს.

შეიძლება გვეფიქრა, თუ აშხარულში დაცულია ქვემო-ადილეურისთვის შესაფერი ვითარება, ეს ეგებ აშხარელთა ქვემო-ადილელებთან ურთიერთობისა და უშუალო კავშირის მომასწავებელი კი არ იყოს, არამედ ტაპანთურის აშხარულზე გავლენის შედეგი, რადგანაც ტაპანთულში ასეა შესული ეს სიტყვები. ტაპანთურიდან კი აშხარულში ისინი, რა თქმა უნდა, ამ სახითვე გადავიდოდნენ.

თუმცა უნდა ვიფიქროთ, რომ აშხარელებს უშუალო ურთიერთობა უნდა ჰქონოდათ ადილელ ტომებთან და საკუთარ ნიადაგზე უნდა გადმოეღოთ აღნიშნული ბგერები.

ამას გვაფიქრებინებს (როგორც ქვემოთ დავინახავთ) ზოგი ფაქტი. დასტურდება იმის შემთხვევებიც, რომ ერთი და იგივე ბგერა სხვანაირად გადმოდის ტაპანთურში და სხვანაირად კიდევ აშხარულში (იხ. აქვე, ქვემოთ).

ქვემო-ადილური **ს**-ს ნაცვლად ყაბარდოულში არის **ჭ**. აშხარული დიალექტი, ტაპანთურის მსგავსად, მხარს უჭერს ქვემო-ადილურს – იცავს **ს**-ს¹.

მაგ.:

უნასა – კუვ. 17, მთქმ. 75 წ.; აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – დადგენილება, პირობა, დებულება, ბრძანება (შდრ. ქვ.-ადილ. უნასა, ყაბ. უნაჭა).

სხვა შემთხვევაში შეგვხვდა ყაბარდოულისათვის დამახასიათებელი ფორმაც. ყაბ. „ჭად“ („კასრი“) აშხარულში წარმოდგენილია **აჭანდგრა**-ს სახით.

მაგ.:

აჭანდგრაქა – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – „კასრები“

ადინგ ძე-ჭანდგრაკ გვლან – აფს. 43, მთქმ. 50 წ. – გარეთ ერთი კასრი წყალი იდგა. შდრ. იგივე სიტყვა ტაპანთურში **შანდგრა**-ს სახით.

იქ, სადაც ქვემო-ადილურში **ჭ** გვაქვს, ყაბარდოულში არის **ზ**. ყაბარდოული **ზაბზ** („ზიანის მიყენება დარტყმით“) ქვ.-ადილურში გვავარაუდებინებს **ჭაბჟ**-ს. საყურადღებოა, რომ როგორც ტაპანთურში, ისე აშხარულშიც გვხვდება, ერთი მხრივ, **ზაბჟ**, ხოლო, მეორე მხრივ, **საბჟ** („ძლიერი“).

მაგ.:

ეჰჰაგ **ზაბჟ**-შთა დგგზკენ – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – იგი (აღამ.)

უფრო ძლიერად გაბრაზდა

საბჟ – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – ძლიერ

ამ ფაქტს გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ადილურ ენათა სათანადო ბგერების ისტორიისათვის.

ადილურის შიშინა აფრიკატები ყაბარდოულში ქვეულან სპირანტებად. აშხარულში (ტაპანთურის მსგავსად) დაცულია მათი აფრიკატული სახეობა.

მაგ.:

ლანჩ: დგგელანჩო – აფს. 43, მთქმ. 50 წ. – იგი (აღამ.) კოჭლიც არის

(შდრ. ყაბ. ლანშ)

რნაბჯაგ – კუვ. 11, მთქმ. 35 წ. – მისი (მამაკ.) ამხანაგი (შდრ. ყაბ.

ნგბჟაღ)... და სხვ.

¹ იმ პირთა მეტყველებაში, რომელთაც საერთოდ გარჩეული აქვს ს., შ. და ზ., ჟ ბგერები (იხ. აქვე § 2), ადილურ ენათა შესატყვის მასალაში გვაქვს სისინა ს., ზ. სახეობები.

იმვითად გვხვდება აშხარულში ყაბარდოულიდან შესული სახეობაც. მაგ., თურქ. ახჩა ყაბარდოულში გვამღევს ახშა-ს („ფული“). ასევეა აშხარულშიაც (იხ. 15, მთქმ. 75 წ.).

გარკვეულ შემთხვევებში ადიღურში **ყ** იძლევა **ქ**-ს. მსგავს მოვლენას ადგილი აქვს აფხაზური ენის ტაპანთურ დიალექტშიაც. აქ ჩვენ **ქ**-ს ცალკე ფონემის როლში ვხვდებით. სათანადო ადიღური სიტყვებიც ტაპანთურად გადმოცემისას **ქ**-ს ინარჩუნებენ¹.

აშხარულს კი **ქ** ბგერა არ მოეპოვება და საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ეს ბგერა არ მოეპოვება მას არც ადიღურ მასალაში.

სხვა შემთხვევაში ადიღურ სიტყვებს შემოჰყვებოდა ხოლმე სპეციფიკური ადიღური ბგერები (მაგ. **ზ, ზ, ლ, ლ', ლ'**). ამ შემთხვევაში კი ეს არ მოხდა. უნდა ვიფიქროთ იმის გამო, რომ თვით ადიღურ ენებში **ქ** ბგერა დიდი ხნიერობის მქონე არ უნდა იყოს და აღნიშნული სიტყვები აშხარულ დიალექტს უნდა სცნობოდა უფრო ძველი **ყ** სახეობით.

ამასთან დაკავშირებით ვიღებთ ხოლმე ორგვარ რეფლექსს.

1. სიტყვის, ძველი, **ყ**-ს მქონე სახეობაა დაცული:

მაგ.:

ყაზაღა – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – წამალი (შდრ. ადიღ. **ყაზაღა** – წამალი)

ყაწაღა – კუვ. 17, სპეციალობა, ხელობა (შდრ. ადიღ. **ყაწაღა**)

ასევე ადიღ. **ყალ'უნ**-ს („ბეჭედი“) გამოთქვამდნენ ასე: ა ყ ა ლ ' ე ნ².

2. ან არადა, სათანადო სიტყვა ადიღურიდან აშხარულში შედის ამჟამად (ყაბარდოულის გზით), რის შედეგადაც **ყ** სრულიად გაუჩინარებულია.

მაგ.:

...აწაღა – კუვ. 17, მთქმ. 75 წ. – ხელობა, სპეციალობა (შდრ. ზემოთ).

...ანატა: უფ უა უსა **ანატან** იმან – კუვ. 14, მთქმ. 64 წ. – ...ის იქ ასე ჩვეულებად, სპეციალობად ჰქონდა (შდრ. ყაბ. **ყ ა ნ ა ტ** – ხელობა, საქმე).

ერთი რიგის ადიღური **ღ** და მისი ლაბიალიზებული სახეობა **ღ**, რომლებიც მომდინარეობენ **ჭ, ჭ** ბგერათაგან, სხვადასხვა სახეს იღებენ აშხარულ დიალექტში იმისდა მიხედვით, თუ რომელ კილოკავთან გვაქს საქმე, ან უკეთ, რომელ მთქმელთან.

1. თუ მთქმელს **ჭ, ჭ** ახასიათებს (რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა აფსუის კილოკავში), სათანადო ადიღურ ბგერებს გადმოსცემს **ჭ, ჭ**-თი.

¹ იხ. ტაპ. § 7, § 23 (გვ. 62).

² ერთმა მთქმელმა იხმარა **ყალ'უნ** (11, მთქმ. 35 წ.), რაც ტაპანთური დიალექტის გავლენის შედეგი უნდა იყოს (მთქმელი რედაქციის მუშაკი იყო და ტაპანთურ დიალექტზე კარგად ლაპარაკობდა).

მაგ.:

აქეთ რჭადაჭე – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – სოფლის განაპირას (მხარეს)
(შდრ. ადილ. ლაღწ?)

ფჩაჭი – აფს. 39, მთქმ. 50 წ. – მოკავშირე (შდრ. ყაბ. ფშაღ)

2. სათანადო აფხაზური ბგერების რეფლექსთა მსგავსად შეიძლება იყოს აა(←ჭა), ჯ(←ჭი):

მაგ.:

აზნა აადაჭე – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – ტყის განაპირას

გაჭაჯ – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – შებრალება, შეწყალება

აზლაჯა – კუვ. 2, მთქმ. 15 წ. – გველეშაპი (შდრ. ყაბ. ბლ'აღწ)

3. ან არადა, შეიძლება გადმოღებულ იქნეს ის სახეობა, რაც უკვე თანამედროვე ადილურ ენებს ახასიათებს.

მაგ.:

ზეთნაღა – კუვ. 12, მთქმ. 65 წ. – თავისუფლება (შდრ. ადილ.

ზეთნღაწ)

ნაზაღა – აფს. 36, მთქმ. 43 წ. – გამომქლავება

აწაღა – კუვ. 17, მთქმ. 75 წ. – სპეციალობა, ხელობა (შდრ. ადილ.

ყასაღწ)

ჟოღერლღა – კუვ. 15, მთქმ. 75 წ. – ბედი, ხვედრი

ყაზაღა – აფს. 35, მთქმ. 22 წ. – წამალი

აუნაღა – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – ოჯახი (შდრ. ადილ. უნაღწ)

რნაზღაღე – კუვ. 14, მთქმ. 64 წ. – მისი (მამაკ.) მეგობარიც (შდრ. ყაბ.

ნგბჟაღ) და სხვ.

§ 11. რას იძლევა აშხარული დიალექტი აფხაზური ენის ფონეტიკური სისტემისათვის?

ა) აშხარულში ისევე, როგორც არც სხვა აფხაზურ დიალექტებში, არა ჩანს ბზიფურისათვის ნიშანდობლივი ე. წ. სისინ-შიშინა ზ ს ძ ც წ ბგერები.

ბ) ტაპანთურის მსგავსად აშხარულსაც დაუცავს ჯ ჯა ზ ზი ბგერები, რომლებიც ამ სახით აღარ გვხვდება დღეს აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში და რომლებიც თავის დროზე მათშიაც უნდა ყოფილიყო, აქვე ჩასახულა იგივე პროცესები (ჯ→ზ, ჯა→ზა; ზ(ა)→აა, ზი→ჯი), რომელთა ნიადაგზედაც აღნიშნული ბგერები დაკარგულა პირაქეთა დიალექტებში. მათ ისტორიას ამდენადვე შეიძლება თვალი გავადევნოთ აშხარული დიალექტის მასალის მიხედვით.

გ) წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ სპირანტებში ბზიფური დიალექტის მსგავსად ორგვარი ფონემატური დაყოფა (და ამავე დროს – ს., ზ. ბგე-

რები) დაუცავს აშხარულსაც (ერთი მხრივ – **ს. ზ.**, მეორე მხრივ – **შ., ჟ.**). ამ მასალითაც მტკიცდება, რომ ისეთი დაყოფა სხვა აფხაზურ დიალექტებშიაც უნდა ყოფილიყო გატარებული. აბჟურული დიალექტის ვითარება კი მეორეულია.

სათანადო ბზიფურ **შ., ჟ.** ბგერათა ნაცვლად და მათ პარალელურად აშხარული დიალექტის აფსუის კილოკავში თავს იჩენს განსაკუთრებული სიმაგრით გამოთქმული **შ., ჟ.-ც.**

ამ მხრივ აფსუის კილოკავი განსაკუთრებულ ადგილს იჭერს აფხაზურ კილო-თქმათა შორის. ამ ფაქტის მიხედვით მას კავშირი თუ აქვს მხოლოდ ტაპანთური დიალექტის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში მიმდინარე **შ., ჟ.** ბგერათა დელაბიალიზაციის პროცესთან, რომლის შედეგადაც ვიღებთ აგრეთვე მაგარ **შ., ჟ.-ს** (იმავე შემთხვევებში).

დ) **ტ. დ. თ.** ბგერები ისევე, როგორც აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში, გვხვდება აშხარულის ორსავე კილოკავში. მაგრამ ტაპანთურის მსგავსად აქაც დაწყებულია **ტ. დ. თ.** ბგერათა დაკარგვა. იმ განსხვავებით, რომ, თუ ტაპანთურში ისინი აფრიკატებად ქცეულან (**ტ. დ. თ.** → **ჭ. ჯ. ჩ.** | **წ. ძ. ც.** ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში ამის შემდეგ დელაბიალიზაციასაც განიცდიან – **ჭ. ჯ. ჩ.** → **ჭ. ჯ. ჩ....**), აქ უშუალოდ მიმდინარეობს **ტ. დ. თ.-ს** დელაბიალიზაციის პროცესი. მათ ადგილას ვიღებთ **ტ დ თ-ს**¹.

კითხვა იბადება: რა წილი უნდა ედოს ადილურ ენებს აბაზურ დიალექტებში (ტაპანთური, აშხარული) **ტ. დ. თ.** ბგერათა დაკარგვის ტენდენციის ჩასახვაში?

ე) ლაბიალიზებულ აფრიკატებში იგივე ვითარება დასტურდება, რაც პირაქეთა დიალექტებში: არის ოდენ სისინა ლაბიალიზებული – **ძ. ც. წ.** აფრიკატები.

ვ) ვ ჭ ჭ სპირანტთა სამეული პირაქეთა დიალექტების მსგავსად შემდეგში ჩამოყალიბებულა აშხარულშიაც (აფრიკატთაგან).

პირაქეთა დიალექტებთან შედარებით არც დანარჩენ თანხმოვანთა მხრივ ახასიათებს აშხარულს რაიმე სხვაობა. ფონეტიკური სისტემით იგი არსებითად მათ მიჰყვება.

აშხარულის კილოკავებს 70-73-მდე თანხმოვანი მოეპოვება (ამათშივე შემოდის ნასესხებ სიტყვებს შემოყოლილი ბგერებიც ადილურ ენათაგან).

¹ ამ პროცესთან დამოკიდებულების მხრივ ორსავე კილოკავში თავს იჩენს მთქმელთა ასაკის მიხედვით დაყოფა.

კუვინსკის კილოკავის თანხმოდანთა ტაბულა

ნ	ბ ა გ ი ს მ ი ე რ ნ ი		წ ი ნ ა ე ნ ი ს მ ი ე რ ნ ი		შუაენის- მიერნი	უკანაენის- მიერნი	ფარინგა- ლურნი	ლარინგა- ლურნი
	წყვილბაგის- მიერნი	კბილბაგის- მიერნი	კბილის- მიერნი	მაგარსასის- მიერნი				
ლ	მკვ. ფშვ. მჟღ.	მკვ. ფშვ. მჟღ.	მკვ. ფშვ. მჟღ.	მკვ. ფშვ. მჟღ.	მკვ. ფშვ. მჟღ.	მკვ. ფშვ. მჟღ.	მკვ. ფშვ. მჟღ.	
შ		მ		ნ				
შ		პ ფ ბ		ტ თ დ		კ ქ გ	ყ (ჟ) ¹	
ხ	რბილნი			წ ც ძ	ჭ ჩ ჯ	კ' ქ' გ'	ყ'	
	მაგარნი				ჭა ჩა ჯა			
	ლაბიალიზ.			(ტ. თ. დ.) წ. ც. ძ.		კ. ქ. გ.	ყ. (ჟ) ¹	
ნაკრალოვანნი			ჭ ჭ ვ	ს ზ	შ ყ	[ʰ] ²	ხ ლ	ჰ (მ)
	რბილნი					[ʰ]	ხ' ლ'	
	მაგარნი				შ. ყ.		ხ	
	ლაბიალიზებ.			ს. ზ.	შ. ყ.	[ʰ.]	ხ. ლ.	ჰ. (მ.) ჰ
	მაგარი						ხ	
	რბილნი				[ლ', ლ' ლ'] ²			
	მაგარი					ლ		
მთრთ.					რ			

¹ მრგვალ ფრჩხილებში ჩასმული ნიშნებით გამოხატული ბგერები განიცდიან ცვლილებებს (იკარგვიან).

² კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული ნიშნებით გამოხატული ბგერები იხმარებიან ადილურ ენათაგან შეთვისებულ სიტყვებში.

აფსუსის კილოკავის თანხმოდანთა ტაბულა

	ბ ა გ ი ს მ ი ე რ ნ ი		წ ი ნ ა ე ნ ი ს მ ი ე რ ნ ი		შუაენის- მიერნი	უკანაენის- მიერნი	ფარინგა- ლურნი	ლარინგა- ლურნი
	წყვილბაგის- მიერნი	კბილბაგის- მიერნი	კბილის- მიერნი	მაგარსასის- მიერნი				
ნ ი	მკვ.	მკვ.	მკვ.	მკვ.	მკვ.	მკვ.	მკვ.	
	ფშვ.	ფშვ.	ფშვ.	ფშვ.	ფშვ.	ფშვ.	ფშვ.	
ლ	მჟღ.	მჟღ.	მჟღ.	მჟღ.	მჟღ.	მჟღ.	მჟღ.	
		მ		ნ				
შ		პ ფ ბ		ტ თ დ		კ ქ გ	ყ (ჱ) ¹	
				წ ც ძ	ჭ ჩ ჯ			
ხ	რბილნი					კ' ქ' გ'	ყ'	
	მაგარნი					ჭ' ჩ' ჯ'		
	ლაბიალიზ.			(ტ. თ. დ.) ¹ წ. ც. ძ.		კ. ქ. გ.	ყ. (ჱ)	
ნ ა კ რ ა ლ ო ვ ა ნ ნ ი			ჟ ჳ ვ	ს ზ	შ ყ	[ხ] ²	ხ ღ	ჰ (ჟ) ¹
	რბილნი					[ხ']	ხ' ღ'	
	მაგარნი				შ. ყ.		ხ	
	ლაბიალიზებ.			ს. ზ.	შ. ყ.	[ხ'] ²	ხ. ღ.	ჰ. (ჟ.) ¹ ჳ
	მაგარი				შ. ყ.		ხ.	
	რბილნი				[ლ', ლ' ლ'] ²			
	მაგარი				ლ			
მთრთ.				რ				

¹ მრგვალ ფრჩხილებში ჩასმული ნიშნებით გამოხატული ბგერები განიცდიან ცვლილებებს (იკარგვიან).

² კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული ნიშნებით გამოხატული ბგერები იხმარებიან ადილურ ენათაგან შეთვისებულ სიტყვებში.

თავი II. ფონეტიკური პროცესები

§12. ხმოვანთა ასიმილაცია. აშხარულის ორსავე კილოკავში ფართო-დაა გავრცელებული ხმოვანთა ასიმილაცია.

პროგრესული კონტაქტური ასიმილაცია

ა) ნაწილობრივი:

და → დე || → ე

დეყნგძო (← დაყნგძო) – აფს. 33 – სადაც ისინი წავიდნენ, მივიდნენ...

აშეჟემთა ენააშა... (← ანააშა) – კუვ. 12 – დილა როცა გათენდა...

დენლაგა (← ანალაგა) – აფს. 35 – როცა დაიწყეს...

დენგძა... (← ანგძა) – აფს. 35 – მან (მამაკ.) როცა ის (რადაც)

შეჭამა...

დერე ივგრგან... (← არა...) – კუვ. 16 – მას (მამაკ.) ის (რადაც) ააშო-

რეს, ააცილეს რა...

ე (←||და) – კუვ. 23 – ან

დერგ (← არგ) – აფს. 32 – ისიც

ეხშა (← ანშა) – აფს. 37 – მისი (მამაკ.) და

ეჰა (← აჰა) – კუვ. 21 – უფრო და სხვ. ¹...

ა ე-დვე შეიძლება იცვალოს პალატალიზებულ თანხმოვანთან მეზობლობაშიაც:

აქუ უგ ეშუმამ (←... უგ აშუმამ) – კუვ. 25 – მეხი არ მოგვლავს შენ (მამაკ.)

ტა (ან ლაბიალიზებული თანხმოვანი + ა) → ტო → || ო

ტოჭა (← ტაჭა) – კუვ. 19, – ამაღამ

ტორო უნაშელანგ... (← ტარა) – კუვ. 12 – შენ (მამაკ.) სახლში შესვლით...

დოვზიამან (← დტოვზიამან ← დტავზიამან) – კუვ. 12 – (ის) ძალიან კარგი კაცი იყო

ხოჯა (← ||ხაჯა) – აფს. 32, – ხოჯა

ტობანაგა (← ტაბანაგა) – აფს. 37 – შენ (მამაკ.) საიდან მოხვედი?

(რამ მოგიყვანა?)

ააზგატოტ (← *ააზგატა) – კუვ. 23 – ის (რადაც) მომაქვს

---

¹ ერთხელ და...-საგან დე (||ე)-ს ნაცვლად შეგვხვდა ე: ებცრ სემცაკა (← აბცრ...) – კუვ. 10 – სადაც ისინი მიდიან, მე თუ არ წავიდე!

ბ) სრული:

გვხვდება სრული პროგრესული ასიმილაციის თითო-ორი შე-
მოხვევა:

და → დე → დი → რ → ი

დარა ასა ბზრ იჰუნ. ატყდასა ბზრე იზეჰჰუზ... – აფს. 36. – ის (მამაკ.)

კარგად მღეროდა. ეს კარგად რომ მღეროდა...

იბზიდრპ (← იბზიემოპ ← იბზიამოპ) აფს. 37, – ის (რადაც) ძალიან
კარგია

ირ' იგ' გემუდტ (← დარა იგ' გემუდტ) – კუვ. 4 – მან (მამაკ.) არ ქნა...

ტე → ტუ

ტუტუა (←|| ტუტუა ← ტუტუა) – აფს. – 33 – ახლა

ატუდ (←|| ატუდ...) – აფს. 31 – ეს

ტუტუგან (←|| ტუტუგან) – კუვ. 17 – შემდეგ, მერე, ბოლოს... და სხვ.

უ ფ რ ბ შ ი რ ი ა რ ე გ რ ე ს უ ლ ი ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა .

რეგრესული კონტაქტური ასიმილაცია

ა) ნაწილობრივი:

აა → ეა → ე

ლარედ სარედ (← ლარად სარად) – კუვ. 8 – ის (დედაკ.) და მე

ს.ნედ! (← ს.ნად) – კუვ. 15 – მიდით!

იშყეაფა... (← იშყააფა...) – კუვ. 17 – მან (მამაკ.) ის (რადაც) რომ გაა-
კეთა...

აქგჯემე აშში (← აქგჯამე აშში) – კუვ. 7 – მგელი და დათვი

ტარგ'ე სარგ'ე ჰეაშეპ¹ – კუვ. 4 – შენ (მამაკ.) და მე ერთ-
მანეთს მოვკლავთ

ატუდ ჰარედ იჰედ'ეტი იჰედცოტი¹ იბჰარდგ'რპ – აფს. 36 – ჩვენში
(ისა და ჩვენ) რომელია უკეთესი და რომელია უარესი,

შენ (დედაკ.) გაგაგებინებთ... და სხვ.

იშვიათად შეიძლება შევხვდეთ უასიმილაციო ფორმებსაც.

მაგ.:

დარჰედტ – კუვ. 10 – მან (მამაკ.) უთხრა მას (მამაკ.)

უნადხ, ბაგა! – კუვ. 6 – მიდი (წადი), მელავ!

¹ ჰ-სთან ა ხმოვანს აფხაზურში ასიმილაცია ჩვეულებრივ არ მოსდის. აქ, როგორც ვხედავთ, ა ე-დ ასიმილაციით ჰ-სთანაც იქცა. აქვე არსებობს უასიმილაციო ფორმებიც:

ჰადეპ – აფს. 35 – ჩვენ (ვიჩხუბოთ) ვიჩხუბებთ (ვიბრძოლებთ)

ჰადმდაპ – აფს. 37 – ჩვენ მოვძებნოთ

დაჰაიტ.რა გ'ედდგრამ – კუვ. 21 – მან (მამაკ.) თავადისად რომელი აქციოს, არ იცის.

ა ე-დ უნდა იქცეოდეს პალატალიზებულ თანხმოვანთა მეზობლობაშიაც.

მაგ.:

სეგ^აგზახემ (← საგ^აგზახემ) – კუვ. 2 – აღარ ვარ ცოცხალი

სრახ. რგზგზმ.ეგ^ა იდგრან (←...რგზგზმ.აგ^აგ...) – კუვ. 22 – მან (მამაკ.)

ცხოველთა (საქონლის) ენაც იცოდა

ამავე ნიადაგზე უნდა იყოს **ე-** მიღებული **ა-**საგან აფხაზურის პირაქეთა დიალექტების **ზეგ^ა** („ყველა“) სიტყვაში. ტაპანთურში ეს სიტყვა არ გვხვდება. აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში წარმოდგენილია ჩვეულებრივ **იზზეგ^ა** ან **იზზეგ^ა**-ს სახით.

მაგ.:

იზზეგ^ა – აფს. 35; || იზზეგ^ა – აფს. 35, რზზეგ^ა – კუვ. 22... და სხვ.

ე ხმოვანი აფხაზურისთვის ფონემად არ ივარაუდება. ის სხვა ხმოვნიდან (ან ხმოვნებიდან) უნდა მომდინარეობდეს. აშხარულში **იზზეგ^ა** – სიტყვაში **გ** ხმოვანის დადასტურება საყურადღებო ფაქტია, იგი **ე-**ს ბგერინაცვალი არ შეიძლება იყოს, უნდა გვეფიქრა რომ ამოსავალში აქ იყო **ა** ხმოვანი. მან პალატალიზებული **გ^ა**-ს გავლენით მოგვცა **ე**.

საყურადღებოა, რომ იმავე აშხარულში დასტურდება ამ სიტყვის **იზზაგ^ა** სახეობაც:

ასასცა იზზაგ^ა კაკაკ თეურაზ ანგრჰა... კუვ. 11 – ყ ვ ე ლ ა სტუ-
მარმა თითო ამბავი (არაკი, ისტორია) რომ „თქვეს“...

აუ → ოუ (→ო)

არრ სარს იშსშგზ რრუმჰან! (←...რაუმჰან) – კუვ. 2 – ეს მე რომ მოვკალი, შენ (მამაკ.) მათ არ უთხრა!

სას დგუმოუპ (←...დგუმაუპ) – კუვ. 12 – შენ (მამაკ.) სტუმარი გყავს იყოლწაჰედ? – აფს. 43 – შენ (მამაკ.) რას იზამ (რას შვრები?)

დგც.ოპ (← დგც.ოუპ ← დგც.აუპ) – აფს. 37 – მას (ადამ.) სძინავს...

და სხვ.

ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაცია ჩვეულებრივი მოვლენაა მეზობელ სიტყვათა კიდურ ხმოვანთა შორის.

.....ა ი..... → .....ე ი.....

სე ისთაჯუ, დგროოუპ (← სა ისთაჯუ...), 15 – მე რაც მინდა, ცოდნაა უსგს აქ.გჯმე აგაზ (←... აქ.გჯმა აგაზ) კუვ. 21 – შენი (მამაკ.) ბატკანი, რომელიც მგელმა წაიყვანა...

ეგხ ტ.ე აჰარგს.ნგ (← ახ ტ.ა აჰარგს.ნგ)... – კუვ. 18 – დღეიდან მოკიდებული...

ბზიე იხ ზუმ (← ბზია იხ ზუმა) – აფს. 35 – ის (მამაკ.) კარგად მწყის? აბნე ილო (← აბნა ილო) – აფს. 35 – ის რაც ტყეშია...

ხეჯვაცაე იმან (← ხეჯვაცა იმან) – აფს. 31 – მას (მამაკ.) ხუთი ვაჟი
 ჰყავდა
 არი სა სზგჳე იზზ.გმა? (←... სზგჳა იზზ.გმა)? – აფს. 15 – ეს ჩემთვის
 მოხარშეთ?
 აზგემსაყრა რლე ააწას.რ (←... ილა აააწას.რ) – აფს. 41 – ბეჭი მას (მამაკ.)
 თვალში ჩაუვარდა... და სხვ.¹

...ა უ... → ...ო უ...

უარო უნაშეგლანგ... – კუვ. 12 – შენ (მამაკ.) შიგ (სახლში) შესვლით...
 (← უარა უნაშეგლანგ)...
 უარო უგგ.რ უარო უს – კუვ. 20 – შენი (მამაკ.) კერძი რომ შენ გაჭამო...
 რგჭარი (← უარა...)
 უარო უგგ.რგალარგმ... – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) ზევით არ აგიყვანენ
 (← უარა...)
 უარო უზგჳა (← უარა...) – კუვ. 10 – შენთვის (მამაკ.)
 აზზარო უბადტ! (← აზზი – კუვ. 8 – შენ (მამაკ.) სიკეთე ნახე!...
 არა...)
 აზზარა უარო უზგჳა – აფს. 35 – სიკეთე შენთვის (მამაკ.) არ მიყვია
 გგსგმხე

ბ) სრული:

აღ → ედ → ო → ი(გდ)

უნო? ჰცაპ! (← უნედ ← უნად!..) – აფს. 37 – შენ (მამაკ.) მიდი (წადი), წა-
 ვიდეთ!
 სა სნრი... (← სა სნერი, ← სა სნადრი...) – კუვ. 15 – მე რომ მივიდე
 (მოვიდე)...

აუ → უუ

იშფუშე? (← იშფაუშე) – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) ის (რადაც) როგორ
 მოკალ... და სხვ.²

სრული რეგრესული ასიმილაცია ძალზე გავრცელებულია მეზო-
 ბელ სიტყვათა კიდურ ხმოვნებში.

...ა ი... → ...ი ი...

ნყარი იცან აუი ეფშ – კუვ. 15 – ისინი სამგზავროდ წავიდნენ რა,
 ამცი აბლიტ ასეთმა ცეცხლმა დაწვა
 აწლახჩი ადატ – კუვ. 19 – მებაღემ („ხის მცველმა“) გაიგონა
 უგგ.რ უარო იუსთახგპ – კუვ. 20 – შენს კერძსაც შენ (მამაკ.) მოგცემ

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი ასიმილაცია ზოგ მთქმელს უფრო მეტად
 ახასიათებს, ზოგს უფრო ნაკლებად.

² იხ. აქვე, ქვემოთ.

დარი იზროპ!	-კუვ. 22 –	ძალიან კარგი!
ჭაჭ. ფხი იმანგ...	-კუვ. 26 –	მას (მამაკ.) თბილი (ცხელი) პური ჰქონდა რა...
ჭარრ იულშახაშაა ჭარე (NBI) იუდგრპ	-კუვ. 14 –	შენ (მამაკ.) რაც შეგეძლება, შენ- (ვე) გეცოდინება
ამათ აფჯალი იდტქლედტ	-კუვ. 15 –	გველი წინ გაემართა
სი ისშედტ-ჰა!	-კუვ. 2 –	ის (რადაც) მე მოვკალი-თქო!
ჭარი იუთაჯუ აყარა ახჩა უსთუშ	-კუვ. 42 –	შენ (მამაკ.) რომ გინდა, იმდენ ფულს მოგცემ
ახჩეკვგ აზნი ილგდწან...	-აფს. 35 –	მან (მამაკ.) სამივე ცხენი ტყეში შეუშვა (შერევა) რა...
აჭესი იშეყაზ...	-აფს. 37 –	ასე რომ იყო...
ჯარრ რცა(ტ)	-აფს. 30 –	ისინი შორს წავიდნენ... და სხვ.
	...ა უ... →	...უ უ...
ჭარუ უზგჰაა აზგდტ	-კუვ. 15 –	შენთვის (მამაკ.) მოხარშეთ ის (რადაც)
სარუ უსფრპ	-კუვ. 4 –	შენ (მამაკ.) ჩემი შვილი ხარ
ჭარუ უჭასაქა	-აფს. 45 –	შენი (მამაკ.) ცხვრები
ჭარუ უჩგგ	-აფს. 36 –	შენი (მამაკ.) ცხენიც
მჭუ უქი	-აფს. 36 –	შენ (მამაკ.) გზაზე ხარ
ჭარუ ურაზხანწკ	-აფს. 43 –	შენი (მამაკ.) „კმაყოფილებამდე“
ჭარუ უწა	-აფს. 43 –	შენი (მამაკ.) ვაშლი
ზზრუ უიბაადტ	-კუვ. 14 –	მან (მამაკ.) მან (მამაკ.) კარგად განახოს
	...გ უ... →	უ უ...
აჭუ უგემშამ	-კუვ. 25 –	შენ (მამაკ.) მეხი არ მოგკლავს
	...გ ა... →	...ა ა...
ანი იჭკვპ აჭასგნ იფშაა- უედტ	-კუვ. 23 –	იმის (მამაკ.) სუნი ეცა რა, მას (რადაცას) ეძებს ¹
ანაპპ აზაშენ... (← ანაპპ აზ- ნაშენ)	-კუვ. 23 –	თავისი ხელი მან (რადაცამ) წა- უსვა რა...
უჯამპ აგახტ (← უჯამგ აგახტ)	-კუვ. 21 –	შენი (მამაკ.) ქურქი მოვიტანეთ
ჩა-აზგდმ.გდო... (← ჩა-გ- აზგდმ.გდო)	-კუვ. 4 –	ის (მამაკ.) სადაც ბანაობდა...
ჯ.შა ააგარრ(!) უცა!	-კუვ. 9 –	შენ (მამაკ.) წამლის მოსატანად წადი!... და ხვა.

¹ შდრ. იქვე: ჰან, ზჭკვგ ბჭასგზ... – „დედა, შენ ვისი სუნიც გეცა...“

	...გ ი... → ...ი ი...	
აზანრ დემაჰჰჰჰაზ (←აზ- ანგ დემაჰჰჰჰაზ)	-კუვ. 19 –	სიტყვად რაც ვუთხარით ერთმა- ნეთს
რგზნრ იცახტ (←რგზნგ იცახტ)	-კუვ. 15 –	ისინი თავიანთ სახლში (შინ) წა- ვიდნენ
ამარახ შარდანრ ირშედტ (←...შარდანგ ირშედტ)	-კუვ. 23 –	ნადირს ბლომად კლავენ
აბლაჯა ლასრ იმააჰაზარი.. (← ლასგ იმააჰაზარი)	-კუვ. 23 –	გველემაპი ჩქარა თუ არ მოვა...
უგანრ იუსგრბუმტ (← უგანგ იუსგრბუმტ)	-კუვ. 15 –	შენ (მამაკ.) წაგიყვან და მათ გიჩ- ვენებ
აჩაძეგრწეტ... (←აჩაძე- გრწეტ)	-კუვ. 16 –	ის (რაღაც) ცხენს დაადეს
ამღლუ აჭრ იგე (←...აჭგ იგე)	-ავს. 39 –	წისქვილში წაიღო მან (მამაკ.) ის (რაღაც)
ამაჭრ დემკარცგუზ... (← ამაჭგ...)	-ავს. 41 –	მდინარეზე (წყალზე) მათ რომ მირეკავდნენ...
აწგაჭრ იაქტო... (←აწგ- აჭგ...)	-ავს. 41 –	ბოლოს რომელიც აზის მას (რა- ღაცას)...

და სხვ.

ამ ნიადაგზე ზოგჯერ ხმოვნები შეირწყმიან და მეზობელი სიტყვე-
ბი გაერთიანდებიან ხოლმე.

მაგ.:

უგთგ უარრჰაშცოუპ (← უგთგ უარრ იჰაშცოუპ ←უგთგ უარრ იჰაშცოუპ)	-კუვ. 15 –	ისინიც შენი ძმები არიან
ახჩიუთაგზარი... (←ახჩა იუთაგზარი)	-ავს. 42 –	შენ (მამაკ.) ფული თუ გინდა...
აკტუ შნიარგუმტ (←აკ- ტუ შნგ მარგუმტ)	-კუვ. 16 –	ქათამი დაკლული მოაქვთ (ქა- თამს დაკლავენ და მოიტანენ)
იცანრაგელაქახტ (←იც- ანგ მარგელაქახტ)	-კუვ. 23 –	მათ ეძინათ და წამოდგნენ
ამჩგ ინრ... (←ამჩგ იჭგ...)	-კუვ. 6 –	ისინი ერთ ვიღაცასთან მივიდ- ნენ რა...
აჰაგ სგრაქგრწან... (←... სგგ მარგრწან)	-კუვ. 2 –	ქვა გულზე დამადეს რა...

და სხვ.

§ 13. **ხმოვანთა დაკარგვა.** ამ, აჰ კომპლექსში (სიტყვის შიგნით ა
ხმოვანი ხშირად ვიწროვდება გ-დ (და სულაც იკარგვის):

მურადნე იყმწეძტ (←... -კუვ. 23 –	მან (მამაკ.) მიზნად დაისახა (გა- იყმწეძტ)
იკვლფა დეტედრტან... (← -კუვ. 4 –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) (თავის) ...დეთედრტან)
აბნადელდგალან დსუძმტ -კუვ. 11–	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ტყეში შეი- (←...დელდგალან)
დგკვდგალედტ (←დგკვდგა- -კუვ. 23 –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ზევით ლედტ)
ალაჰბჰჰმეთედტ (←...ბჰჰაფ- -კუვ. 19 –	შენი თავი (დედაკ.) ღმერთმა თედტ)
დნგმნ... (←დნამნ) -კუვ. 2 –	ის (ადამ.) მივიდა რა...
აზ.კემსანყ აჰ. რლდწეძტ -კუვ. 5 –	ბეჭი მან (მამაკ.) ნაცარში შედო (←...ილადწეძტ)
ამგ კვდთუნ (←...კადთუნ) -ავს. 43 –	ის (მამაკ.) წყალს ღვრიდა, ას- ხამდა
აჩუნგ იკვდგალან... (←... -ავს. 32 –	მან (მამაკ.) ქვაბი ზემოთ აიტანა იკვდგალან)
უარს სემჰჰჰჰ იკვუმწოზა- -კუვ. 11 –	მე შენი (მამაკ.) სიძე ვარ, თუ არ რი... (←...იკაუმწოზარი)
ამალ იყეუმწოზა აბრი რუჰ -კუვ. 23 –	შენ (მამაკ.) რა საშველიც უნდა (←...იყაუმწოზა)
ამგ სემამ სემზღუმწოზა -კუვ. 23 –	წყალი არა მაქვს, რითაც მოგემ- (←სემზღუმწოზა)
ჰანთემჰჰჰ ურდრგჰ (← -კუვ. 14 –	შენ (მამაკ.) შიგ თუ ჩა(მო)გვი- ჰანთემჰჰჰ...)
სარა სემჰჰჰან! (←...ისაუმ- -კუვ. 23 –	შენ (მამაკ.) მე [ის] არ მითხრა! ჰან)
ურა ცქარა დანგყწაჰჰ... -კუვ. 9 –	შენ (მამაკ.) ცუდს („სიავს“) რო- (←დანგყაწაჰჰ)

იგივე პროცესი დასტურდება მეზობელ სიტყვათა კიდურ ხმოვნებშიაც:

შარდგ უზაუსემტეტ (← -კუვ. 9 –	შენ (მამაკ.) ბევრი დაგიტმე...
შარდა უზაუსემტეტ)	და სხვ.

აღნიშნულ შემთხვევებში სხვა დიალექტებში სისტემატურად (და აშხარულშიაც ზოგჯერ) ვხვდებით ასიმილაციას (ნაწილობრივ ან სრულს).

¹ შდრ. იქვე: ჰანთო-უ-მჰლოზარი... – შენ (მამაკ.) ჩვენ თუ არ ჩამოგვიშვებ...

საგულისხმოა, რომ აშხარულში ზოგ შემთხვევაში ასიმილაცია ჭარბობს (მაგ. აორისტის დაბოლოებაში და სხვ.), ზოგ შემთხვევაში კი – ზემოგანხილული ცვლილებები (შდრ. ქვემოთ).

ხმოვანთა დაკარგვას ადგილი აქვს მეზობელ სიტყვათა კიდური ხმოვნების ურთიერთ შეხვედრისას.

ბოლოკიდური **გ** იკარგვის მომდევნო სიტყვის თავკიდურ **ა**-სთან შეხვედრისას:

- დცან იჩ' პ'იშითინ... (← – აფს. 31 – ის (ადამ.) წავიდა და ცხენი (გა)-
...იჩ'გ პ'იშითინ) უშვა რა...
იჩ' აქ-გჯმა ძაქ'ე(ა) (←იჩ'გ –აფს. 31– მისი (მამაკ.) ცხენი მგელმა შე-
აქ-გჯმა...) ჭამა
აჩ' ააუგამა? (←აჩ'გ ააუგა- –კუვ. 12 – შენ (მამაკ.) ცხენი მოიყვანე?
მა)
ძ'ასგრჟი! (←ძე ასგრჟი!) –კუვ. 10 – წყალი დამალევინი¹
აბჟ' ანრაას... (←აბჟ'გ ანრაას) –კუვ. 21 – მათ როცა ხმა გაიგონეს...

და სხვ.

ბოლოკიდური **ი** იკარგვის მომდევნო სიტყვის თავკიდურ **ა**-სთან შეხვედრისას:

- არ' აჯაწა (←არ' აჯაწა) –კუვ. 19 – ეს კაცი
არ' აწლა (←არ' აწლა) –კუვ. 4 – ეს ხე
აჟ' ამაჯა (←აჟ' ამაჯა) –აფს. 44 – ეს (ის) ტოტი
ჟ' აკ-გზრი (←||ჟ' აკ-გზრა- –აფს. 38 – თუ ესაა...
რი)

და სხვ.

ბოლოკიდური **ა** იკვეცება მომდევნო სიტყვის თავკიდურ **ი**-სთან შეხვედრისას:

- აზ' იკ-უმტ (←აზ.ა იკ-უმტ) –კუვ. 20 – ის (მამაკ.) სიტყვას იტყვის
ჟაკ' იმან (←ჟაკ' ა იმან) –კუვ. 21 – მას (მამაკ.) წვერი ჰქონდა
აგ-ჭარაქა აბლაჯ' ძაქოტ (← –კუვ. 23 – წიწილებს გველეშაპი ჭამს
...აბლაჯა ძაქოტ)
აბლაჯაგ' ს'ისშმატ (←... სა –კუვ. 23 – გველეშაპიც მე მოვკალ...
ისშმატ)

და სხვ.

ბოლოკიდური **ა**-ს მომდევნო სიტყვის თავკიდურ **ა**-სთან შეხვედრისას ერთი მათგანი იკარგვის (ზემოგანხილული საერთო ტენდენციის

¹ შდრ. საწინააღმდეგო შემთხვევა: აძე 'ნსჰარაკ... (←აძე ანსჰარაკ...) – კუვ. 2 – „წყალი! როცა ვიტყვი“...

მიხედვით შეიძლება გვეფიქრა, აქაც წინამავალი **ა** იკარგვისო, თუმცა საწინააღმდეგო შემთხვევაც არ უნდა იყოს გამორიცხული).

- აღს ბტაზ... (←აღს აზ- -კუვ. 20 – სადაც ძალი იჯდა... ტაზ...)
- უარცა! (← უარს აცა) -კუვ. 20 – შენ, ხარო!
- აღსყაზ... (←აღს აყაზ) -კუვ. 15 – ძალი სადაც წავიდა...
- სარგჯ აკვ ყასწარათაჯტუბ -კუვ. 17 – მეც რამე უნდა გავაკეთო (←...ყასწარს ათაჯტუბ)
- სარს, ჰ.ეღტ (←სარს, აჰ.ეღტ) -კუვ. 5 – მე, თქვა მან (რადაცამ)
- ამშ. ამგაზნა იყანაწეღტ -კუვ. 5 – დათვმა მუცელი გაივსო (თავი-სი მუცელი სავსე იყო) (←...ამგაა აზნა...)
- აზგაზწანადტ (←აზგაა აზ- წანადტ) -კუვ. 5 – ძელა შეეკითხა მას (რადაცას)...
- სგლაკწწას.ე (←სგლა აკვ- წას.ე) -ავს. 41 – თვალში რადაც ჩამივარდა
- აგათაფგწწალა (შდრ. იქ- ვე: აგათა აფგწწალა) -ავს. 35 – ხმლის წვერით... და სხვ.

§ 14. ხმოვანთა შენაცვლება.

ა → გ¹

- უას არბა ბაქერ დაანერ-კუვ. 20 – ასე მამალმა ბაქერი გაავაჟკაცა კწან აყელ მანათეღტ რა, ჰკუა შესძინა [შდრ... დაან-ერჯაწან, მან-ს-თეღტ!]
- რინ უგს აჰ.ეღტ -კუვ. 15 – მათმა (ცხოველთა) დეღამ ასე თქვა [შდრ. აქვე ზემოთ: უას]
- იშეღჰაზ ედფშნგ აწგჯან-კუვ. 10 – ბოლოს მან (მამაკ.) როგორც დააჯარგელტ ალაშ., დანა-თქვა ისე ამოიყვანეს ბრმა. როცა აჯარგალა... [დააჯარგელტ, დანა-ამოიყვანეს...]
- არ აქ.ლუშეეტ-შთენ აუასა-კუვ. 15 – ჯარი შემოვა (თავს დაესხმის იკარცუშეტ [სოფელს]) და ცხვარს გარეკავს შდრ.:
- ...ისჩახგბ-შთანგ მგჰა აგა-კუვ. 20 – მას (რადაცას) შევჭამ და ის (მამაკ.) შეშის მოსატანად წამიყვანს რს სკიცავს (გამრეკავს)
- დჰაშგლგზენ... დანჰაშ.გ-ავს. 33 – ის (ადამ.) შიგ შემოვიდა რა... ლაზ... როცა შემოვიდა...

¹ შდრ. აქვე, § 13.

ტოჟაწაღლ ^ა	-აფს. 33 –	ახლავე [შდრ. ტოჟაწაღლ ^ა –აფს. 37]
დენაად...	-კუვ. 2 –	ის (ადამ.) როცა მოვიდა... [შდრ. დანაად – კუვ. 4]
დემშერნგ ^ს დენაღაგა...	-კუვ. 2 –	მან (მამაკ.) მისი (ადამ.) მოკვლა რომ დაიწყო... [შდრ. დანაღაგა – კუვ. 11]
აბღღ ^გ ...	-კუვ. 21 –	ვაციც [შდრ. პირაქეთა დიალექტ. აბღღ ^გ]
აგებჟენგ ^ტ	-აფს. 31 –	შუათანა, საშუალო [შდრ. პირაქ. დიალექტ. აგებჟანგ ^ტ]
რმაჰცა	-აფს. 35 –	მისი (მამაკ.) სიძეები [შდრ. პირაქ. დიალექტ. რმაჰცა]...

და სხვ.

მიუხედავად ამისა, **ა** ხმოვანი ხშირად სწორედ ისეთ შემთხვევებშია დაცული აშხარულში, რომლებშიაც პირაქეთა დიალექტებში **გ** ხმოვანი მიგვიღია:

ტოჟა	-კუვ. 18 –	ახლა [შდრ. პირაქ. დიალექტ. ტოჟა ^გ]
აღაჯა	-კუვ. 24 –	კვამლი [შდრ. პირაქ. დიალექტ. აღაჯა ^გ]
ლაღარ ^ა	-კუვ. 24 –	ჭერი [შდრ. პირაქ. დიალექტ. აღღარ ^ა]
აჟან ^გ	-კუვ. 17 –	ღამე [შდრ. პირაქ. დიალექტ. აჟანგა...]
იჰატა	-აფს. 44 –	მისი (მამაკ.) ნათქვამი [შდრ. პირაქ. დიალექტ. იჰატა ^გ]...

და სხვ.

ზოგჯერ ისეთ ადგილასაც ვადასტურებთ **გ**-ს ნაცვლად **ა** ხმოვანს, სადაც თითქოს ამოსავალში **ა** არ ივარაუდება.

მაგ.:

ხგახშცა აყან (←... გყან)	-კუვ. 1 –	სამნი ძმანი იყენენ
არა ვინაგრადნუ გდყო აყოლუ	-კუვ. 6 –	ყურძნად რაც არის, აქ არის
ტაკ ნაწგ...←ტაკ *ნგწ ტაკ	-კუვ. 2 –	ცოტა [დრო] რომ გავიდა...
*ნწ ← ტაკ ანწგ(?)		
...აჩანგხჩა დადგქლახტ (←	-აფს. 35 –	ცხენის მწყემსი გაემგზავრა
დ(გ)დგქლახტ)		(გაემართა)

აწახ – კუვ. 23 – ღამე; აჟანგ **წახ**-ქთანმა დეტან – აფს. 35 – ის (ადამ.) ღამე (იმ ღამეს) შუალამემდე იჯდა [შდრ. პირაქ. დიალექტ. აწგხ]¹.

¹ აქ ისიც შეიძლება გვეფიქრა, რომ ამოსავალი **ა** ხმოვანიაო, მაგრამ საკითხი ჩნდება ამ სიტყვის ქართულ წ უ ხ ე ლ -თან ურთიერთობისა (ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა ს აფხ. ა წ გ ხ და ქართ. წ უ ხ ე ლ საერთო ძირის მქონე სიტყვებად მიაჩნდა).

დუნედ რქ.გზ, იზუგჯ დრგფადშაპან – კუვ. 22 – ქვეყანაზე რაც იყო, **ის** (აღამ.) ყველაფრის ხელმწიფე იყო. [←დრგფადშაპ[გ]ნ. შდრ., ერთი მხრივ, **ფადშაპ** და, მეორე მხრივ, – აფიქსი **ნ**]¹...

გ → ი

აჭრ აწიკან – აფს. 33 – ამის შემდეგ [შდრ. იქვე: აჭრ აწკანგჯ] უსყარატიკ [←უსყარატ(ი)გჯ?] – აფს. 33 (კერძო საუბრიდან) – ამოდენა უნასრშთამლან [←უნასგშთამლან] – კუვ. 2 – შენ (მამაკ.) არ გამომე-
დევნო!

უნასრშთალ (←უნასგშთალ) – კუვ. 2 – შენ (მამაკ.) გამომედევენე!
აჭრ აჭკ.გნ მურადი-შთა – აფს. 43 – ამ ყმაწვილს მიზნად ჰქონდა...
რმან... (←მურად[გ] შთა... (შდრ. მურად – მიზანი)

ასევე **გ**-საგან ხომ არ მოდის **ი** სიტყვაში ა გ . ი ნ ა ჰ – (კუვ. 23; აფს. 38) – „ცოდვა, ბრალი“ ←*აგ.ენაჰ? (შდრ. პირაქეთა დიალექტ. ა გ . ი ნ ა ჰ ა)

აშხარულშივე დასტურდება სიტყვა **მიჭ** („ცოტა“). ეს იგივე სიტყვა უნდა იყოს, რაც პირაქეთა დიალექტებში არსებული **მაჭ**. მ ა ჰ აშხარულ-შიაც გვხვდება (მაგ., 36). ა → ი, თუ: ა → გ → ი²

გ → უ

აშუჟმთა – კუვ. 23 – დილა (დილით). შდრ. პირაქ. დიალექტ. აშუჟმთა.

აქ წარმოდგენილთა გარდა დრო-კილოთა წარმოებისას აშხარულ კილოკავებში თავს იჩენს მთელი რიგი ახალი ფონეტიკური პროცესები. ჩვენც მათ განვიხილავთ დრო-კილოთა წარმოებასთან დაკავშირებით.

§ 15. **თანხმოვანთა დაკარგვა. შთ** კომპლექსში იკარგვის **თ** ბგერა.

მაგ.:

ასყათ-**შა** იზგსთეგ – აფს. 39 – ის (რადაც) მოწყალეზად გავეცი

¹ **ჰ** ბგერა საერთოდ აფხაზურში თავის მეზობლად ვერ ითმენს **გ** ხმოვანს. იგი ჩვეულებრივ **ა**-ს სახით წარმოგვიდგება. ამ ნიადაგზე უნდა აიხსნებოდეს **ა** ხმოვნის არსებობა როგორც ზემოთ აღნიშნულ, ისე ქვემოთ ჩამოთვლილ შემთხვევებშიაც:

იზაპარგჟუ, ეჰა ირგზჰაპ (←იზგპარგჟუ...) – აფს. 39 – ვისაც ვაჭმევთ, უფრო ეყოფათ

იგაჰშთეგრადა? – კუვ. 4 – ვინ გადავუშვათ? [შდრ. მასდ. აგშთეგრა]

მაჰნათოღტ (←მე ჰნათოღტ) – კუვ. 23 – ის (რადაც) წყალს გვაძლევს... და სხვ.

(ამ შემთხვევაში ძნელი საფიქრებელია, რომ ძველი ვითარება გვექონდეს დაცული).

² აქ წარმოდგენილ რიგ შემთხვევაში გ → ი პროცესს ხელს უნდა უწყობდეს ფუძემი რბილი თანხმოვნის არსებობაც.

დარა აწ-გ იკვზ მაფშ-წ-გლ-ა – აფს. 43 – მას (მამაკ.) რომ ვაშლი ეჭირა,
შა... სწორედ ისეთად...

და სხვ.

იქვე ჩვეულებრივია **შთა**:

წ-ა-წლაკ ინშა-**შთა**, ატი აძე ჩკ-ენ მაკაგგლა**შთი** იბე – აფს. 43 – ვაშლის ხე გადახრით (გადახრილი), ამ პატარა წყალზე წადგომით, დაინახა მან (მამაკ.). და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ტაპანთურ დიალექტში ეგვევ კომპლექსი გვამლევდა **თა**-ს (შთა → თა)¹.

იკარგვის **ფ მ**-სთან მეზობლობაში: ჯემსარგა – კუვ. 26 – „ცოცხი“ („სახლის საგველი იარაღი“). შდრ. პირაქეთ. დიალექტ. აჯემფსაგ (|| აჯემსაგ) და ზმნა აფსარა „გვა“.

სისტემური მოვლენაა ფინიტობის აფიქსის **ტ** (←იტ)-ს დაკარგვა აუსლაუტში².

§ 16. **თანხმოვანთა გადასმა**. ადგილს უცვლიან ერთმანეთს **რ ნ** ბგერები: **რ ნ ~ ნ რ**:

აჭანდგრ – კუვ. 13, აფს. 14 – ურემი

უჭანდგრ – კუვ. 1 – ერთი ურემი

პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს **აჭარდენ**. **აჭარდენ** პარალელურად გვხვდება აშხარულშიაც:

ბეჟ აჭარდენკ – კუვ. 23, მთქმ. 75 წ. – შვიდი ურემი.

ჩენგრ:

უჩენგრენ უა უგელარი... – კუვ. 26 – შენ (მამაკ.) მსახურად („მოჯამა-გირედ“) რომ იქ დადგე...

ჯა ჩენგრრა დადგელეტ – კუვ. 10, აფს. 30 – ის (აღამ.) ერთ ადგილას მსახურად (მოსამსახურედ) მივიდა („მიდგა“, დადგა).

ეს სიტყვა შემოსულია ადიღურ ენათაგან (ადიღ. ჩ გ რ ნ ნ – „მოჯამა-გირეობა“). ტაპანთურში გვხვდება **ჩრენ**³.

ჯ.მ → მჯ.

ჯუმარრა დეუ (|| ჯემარრადეუ) – კუვ. 12 – დიდი თამაშობა (გართობა) არის

აჯუმარრა (|| აჯემარრა) – კუვ. 12 – თამაშობა, გართობა

იქვეა:

ამჯარრა ყარწეიტ – კუვ. 12 – თამაშობა მოაწყვეს (ქნეს)

¹ იხ. ტაპ. § 21.

² იხ. აქვე, ქვემოთ.

³ იხ. ტაპ. § 59.

სმჯარრა ზცა – კუვ. 12 – შენ (დედაკ.) გასართობში წადი“ (შდრ. ქართ. ხ უ მ რ ო ბ ა)

§ 17. **თანხმოვანთა დისიმილაცია.** ძალზე იშვიათად, მაგრამ მაინც უნდა გვხვდებოდეს თანხმოვანთა დისიმილაციის შემთხვევები. მაგ.:

მაზაგ² დღვსგ² იჯაზგ² დააკ.ხან.. – აფს. 35 – მისი (მამაკ.) მამაც მოკვდა და ის მართო დარჩა რა...

ამ შემთხვევაში უნდა გვქონდეს თითქოს იგივე ა/ქ-ხა-რა- ზმნა, რაც პირაქეთა დიალექტებში აღნიშნავს დარჩენას ზედ („ქვეყანაზე“). ქ- „ზევით, ზემოთ“-ის გამომხატველი წინდებულია.

ასეთსავე შთაბეჭდილებას ახდენს შემდეგი შემთხვევები:

აჩკ-გნგ² – კუვ. 23 – ბიჭიც

ქ-ტუ-ჩკ-გნკ – აფს. 39 – პატარა ქათამი

ქ-ტუკ – კუვ. 5 – ერთი ქათამი

ქ-ტუთარაკ – კუვ. 5 – ერთი საქათმე

აგ-ჭარაქა – კუვ. 15 – წიწილები (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აგ-ჭარაქა
←*აგ-გტჭარაჭა)

შდრ. იქვე: ქ-ჭგ²რაკ – კუვ. 5 – წიწილა (რომელიღაც, რაღაც „წიწილე-ბი“)

ჭკუნკ – კუვ. 18 – ერთი ბიჭი

კ-ტუჭკუნკ – აფს. 29 – პატარა ბიჭი

კუტუკ – კუვ. 15 – ერთი ქათამი

აკ-ტუ – აფს. 29 – ქათამი

აკ-ტუთარა – კუვ. 20¹ – საქათმე... და სხვ.

§ 18. **თანხმოვანთა ასიმილაცია.** გავრცელებულია თანხმოვანთა როგორც პროგრესული, ისე რეგრესული კონტაქტური ასიმილაცია. ასიმილაციას ადგილი აქვს ჩვეულებრივ ფშვინვიერებთან, ამის შედეგად ვიღებთ გაფშვინვიერებას.

პროგრესული ასიმილაცია:

ალასფაქა – კუვ. 1 – ლეკვები (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ალასბა)

ფჰ-გსფა-ფსგკ – აფს. 33 – ერთი მკვდარი ქალიშვილი

ფჰ-გსფა-ზზიამაკ – აფს. 36 – ერთი კარგი ქალიშვილი

დღფჰ-გსფახეღტ – კუვ. 17 – იგი (ადამ.) გაქალიშვილდა (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აფჰ-გზზა ←*აფჰ-გსბა)

უათქ² (←უათგ²) – კუვ. 19 – ისინიც (იმათაც)

ლა-ც-ქაქა (←ლა-ც-გ²ქა) – კუვ. 6 – ცუდი ძაღლები

ალღგაჟ-ც-ქა – აფს. 35 – ცუდი ბერიკაცი

¹ იხ. ტაბ. § 19.

აჭუფგ²ღაფჟგ³ქ⁴ახან – აფს. 36 – ისიც (ადამ.) ცუდად დაბერდა რა...
(შდრ. პირაქ. დიალექტ. ა-ც-გ³ა)¹.
აშშემთა² (←|| აშშემთა – 4) – აფს. 33 – დილა (დილით)

რეგრესული ასიმილაცია:

აჭაჯ წახ-ქ³თანმა³ დეტან – აფს. 35 – იგი (ადამ.) შუალამემ-
(←...წახ-გ³თანმა...) დე იჯდა
იხერ გ²ფჰარბარგ²მ (←... – აფს. –36 მის (მამაკ.) ხერს არ გიჩვენებთ
გ²ბჰარბარგ²მ) შენ (დედაკ.)
თსცაგ² თჰამა-შთა... (← – აფს. 37 – პატარძალიც გვყავდა რა...
დჰამა-შთა)
დაყემჰვდესგ²მა³ იჯარო... – აფს. 38 – მას (ადამ.) სადაც უნდა ემგზავ-
იჯარო³აზგ²ჰა... (←...იყვა- რა, შორსაა... შორს რომ იყო ამი-
რ³აზ...) სთვის...

შეგვხვდა დისტანციური ასიმილაციაც:

დჰათგ²ლახტ (←||დჰადგ²ლახტ) – აზაზაქ. 27 – იგი (ადამ.) გამოემარ-
თა
(იქვე: დგ²თგ²გ²ზ (←დგ²დგ²გ²ზ) – აზაზაქ. 27 – იგი (ადამ.) რომ მი-
დიოდა...

ასევე, ასიმილაციის ნიადაგზე შეიძლება ადგილი ექნეს ბგერის გა-
ბაგისმიერებას:

დგ²ჰ²ჟ²ლან⁴||დგ²გ²ჟ²ლან⁴ – აზაზაქ. 27 – ის (ადამ.) ცხენზე შეჯდა და
ჟ²ლან⁴ წავიდა
– იქვე – ისინი ცხენიდან ჩამოხტნენ.
დცახტ (←დგ²ჰ²ლან...) ჩამოხტნენ რა...
იც²ჰ²წ²გ²ტ. იც²ჰ²წ²ენ...³ (←
იჩ²ჰ²წ²გ²ტ. იჩ²ჰ²წ²ენ

შ² → ჩ² ასიმილაციის ნიადაგზე (?)

აჯაწაგ² არახ. იწ²ენ... – აფს. 30 – კაციც საქონელს მწყსიდა. სა-
არახ. იჩ²გ²დ²წ²უზ მაცარა... ქონელს რომ (როგორც) მწყსი-
(←...იშ²გ²დ²წ²უზმაცარა) და...

¹ აქა-იქ აც-გ³ა გვხვდება აზნარულშიც. მაგ.:

ყ-იჟ. იფა ც-გ³ა – აზაზაქთი, 27 – ყვიყვის ცული შვილი (ვაჟი); საბ იუს ც-გ³ახეღ –
კუვ. 10 – მამაჩემის საქმე ცუდად წავიდა (წახდა).

² აქედან უნდა იყოს შემდეგ ა შ გ მ თ ს (იხ. აფს. 41).

³ ამ შემთხვევაში შეიძლოა გავლენა მოეხდინა წინამავალ ხ-საც.

⁴ სათანადო ლაბიალიზებული ბგერის უქონლობის გამო მან (ჩ²- ბგერამ) ერთი
და იმავე მოქმელის ენაში ხან ჩ² კომპლექსის სახე მიიღო, ხანაც ც- ბგერის სახით
წარმოგვიდგა.

§ 19. თანხმოვნის განვითარება.

ვითარდება **მ** (?)

პირაქეთა დიალექტებში ჩვეულებრივ ვხვდებით აჟგშაყა-ს („ბეჭი“) (ბზიფ. აზგშაყა). აშხარულში არის აზგშაყა – აფს. 41. აბჟურ დიალექტის სოფ. ჯგერდეს კილოკავშიაც ვადასტურებდით ერთ მთქმელთან აჟგშაყა-ს.

ვითარდება **ზ მს**-ს შორის.

პირაქეთა დიალექტების აამგსთა („აზნაური“), აშხარული – აამბგსთ (21).

§ 20. თანხმოვანთა შენაცვლება.

შთ → შტ

პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს წინდებული **შთა**-. იგი გამოიყენება ზმნებში ორი მნიშვნელობით: 1 კვალზე, უკან; 2 ძირს, (ქვემოთ). ტაპანთურს დიალექტში პირველ შემთხვევაში არის **შთა**-, მეორეში კი – **შტა**¹. ამ მნიშვნელობათა განსხვავებული წინდებულებით გადმოცემა კაცს აფიქრებინებდა ტაპანთურის ვითარება უფრო ძველია და აქ საქმე უნდა გვეკონდეს წარმოშობით სხვადასხვა წინდებულებთან.

პირაქეთა დიალექტების **შთა**-ს ნაცვლად აშხარულშიაც ვხვდებით ტაპანთურის მსგავსად **შთა**-, **შტა**-ს. მაგრამ აქ უკვე აღრევით: როგორც **შთა**-, ისე **შტა**- შეიძლება მოგვევლინოს ორივე მნიშვნელობით:

მაგ.:

დგშტან – კუფ. 12 – იგი (აღამ.) იწვა [ძ ი რ ს]

ჩეწაწა დგშტაშთა დგცან – აფს. 37 – ის (აღამ.) პირქვე (დაწოლით)

იწვა და ეძინა [ძ ი რ ს]

მაგრამ:

აგათაფგწალა დააშთგხნგ... – აფს. 35 – (მან) იგი (რაც) ხმლის წვერით აიღო [ძ ი რ ი დ ა ნ] რა...

ასევე:

აბლაჯა დაშთოუპ – კუფ. 10 – იგი (აღამ.) გველემას მისდევს (მის კვალზე)

მაგრამ:

ლგშტან დგკდგნ – აფს. 37 – იგი (აღამ.) მის (დედაკ.) უკან იყო

„მოკიდებული“... და სხვ.

¹ იხ. ტაპ. § 45, გვ. 137.

აშხარული მასალის მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ მართლაც ერთი წინდებული **შთა-** გვქონია (←ა-**შთა** „კვალი“). **შთ** კომპლექსში **თ** ცვლილა **ტ**-დ. ამის შემდეგ კი ტაპანთურს განსხვავებული მნიშვნელობისთვის მიუკუთვნებია წინდებულის განსხვავებული სახეობაც.

შთ → ჩ

უკგლაჰჩიჰ (←უკგლაჰ**შთი**ჰ) – კუვ. 4 – შენ (მამაკ.) გადაგიშვებ შიგ (მსდ. [მასდარი – რედ.] აკვლშორა).

მ || ბ

ბეჭ-გნგჭა, **ბევენგ**ჭა – აფს. 36; კუვ. 23 – საგზალი (შდრ. პირაქ. დიალექტების **ამჭანგ**ჭა ← ამჭა – „გზა“, ა-ჭა-რა – „ჭამა“)¹.

ჟ → მ

ააჟაშაჰ (←ააჟაჟაშაჰ) – აფს. 38 – კარგი! შეიძლება! მომდინარეობს აურა („ქმნა“) სიტყვისაგან = „იქმს ის (რადაც) მას (რადაცას)“. იქვე ამ ფორმაში შეგვხვდა აამაშა(ჰ).

მ || ნ

„ხელი“ აფხაზურში არის „ანაპგ“. პირაქეთა დიალექტებშიაც ზოგჯერ ამ სიტყვაში ვადასტურებთ **ნ**-ს ნაცვლად **მ**-ს (მაგ., ამპახშგ „ხელსახოცი“ და სხვ.).

აშხარულშიაც შეიძლება შეგვხვდეს ანაპგ (მაგ.: უნაპგ – კუვ. 21 – შენი (მამაკ.) ხელი), მაგრამ უფრო ხშირად ვხვდებით **ამპგ**-ს, მაგ.:

უმპგ ძეგძანგ... – კუვ. 21 – შენი (მამაკ.)... ხელის დაბანით

აბურს ზგ-**მპგ** ივაზგრგაჟაზ... – კუვ. 23 – ის, ვინც (თავის) ხელში მორგვს ატრიალებდა...

იმპგ – აფს. 37 – მისი (მამაკ.) ხელი

ლარგე „საშა!“-ლჰან **მპგ**დკ-გელგრშჟ-აფს. 37-იმანაც (დედაკ.) „ჩემო ძმავ!“-ო, თქვა რა, ხელი მოხვია მას (მამაკ.)... და სხვ.

შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ **ნ**-ს **მ**-დ ქცევას ამ შემთხვევაში ხელი შეუწყო **პ**-სთან მეზობლობამ (ფუძისეული **ა** ხმოვნის დაკარგვის შემდეგ), თუმცა გამორიცხული არაა შესაძლებლობა სწორედ ამოსავალი სახეობა იყოს *ამაპგ.

ნ → ლ

სიტყვა ნ ა მ ა ზ -ი ერთხელ ჩავწერეთ ლ ა მ ა ზ -ის სახით:

შემთა ლამაზ აფშნგ – კუვ. 14 – დილის „ლოცვისად“ (ცისკრად).

¹ იხ. ტაპ. § 23, გვ. 61.

ზ || ძ

პირაქეთა დიალექტებშია ააძარა („აღზრდა-პატრონობა“), აშხარულში – ააზარა:

ღრააზუნ – აფს. 36 – ისინი მას (აღამ.) ზრდიდნენ, უვლიდნენ.

პირაქეთა დიალექტების აზ`გძ („სახელი“) აშხარულშიც ტაპანთურის მსგავსად არის აზ`გზ:

დაჩა ბედაკ ტაპირ იზ`გზ-შთა... აფს. 42 – ერთი(ც) სხვა მდიდარი, სახელად ტაპირი

პირაქეთა დიალექტებშია აძმზ („თვე“), აშხარულში – აძმძ¹:

ჯძმძკ აწწ... – კუვ. 10 – ორი თვე რომ გავიდა...

ძმძ აჭაგ – კუვ. 23 – ერთ თვეში

ძმძ-ყ.ომკ – კუვ. 11 – მრავალი თვე... და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებშია აფსგძ („თევზი“), აშხარულშია აფსგზ – ფსხუ. 10.

ზ || გ (?)

აფხაზურში ადიღურ ენათა მსგავსად „ერთი“ რიცხვითი სახელის ძირად ივარაუდება **ზა**. ეს ელემენტი გვევლინება სიტყვაში **ზაწ`გკ** (ტაპ. **ზაძ.გკ** – „ერთად ერთი, მარტო, მხოლოდ, ოდენ“).

აშხარულ დიალექტში შეიძლება ერთი და იმავე პირის მეტყველებაში დავადასტუროთ როგორც **ზ ა წ` გ კ**, ისე გაწ`გკ.

მაგ.:

ბაქერ ფჰ.გს-**ზაწ`გკ** დგძ – კუვ. 20 – ბაქერს მხოლოდ ერთი (ერთად-ერთი) ცოლი ჰყავდა)

შდრ. იქვე:

არრ ფჰ.გს-**გაწ`გკ** დგძმეძტ – კუვ. 20 – ამას მხოლოდ ერთი (ერთად-ერთი) ცოლი ჰყავს

სარა მლექ.ნგ აფას-**გაწ`გკ** – კუვ. 26 – მე ქონებად მხოლოდ ერთი აბაზი მაქვს

ჰაბა დანთენზაზ აწლა-**გაძ.გკ** ნგუმგან, – უნეახ! – კუვ. 3 – შენ (მამაკ.) მამას რომ ერთად-ერთი ხე დარჩა, არ წაიღო, წაიღო!

გასარკვევია აქ **გ(ა)** მნიშვნელობით ფარავს **ზ(ა)**-ს და სხვა ელემენტია, თუ – **ზ**-ს ბგერინაცვალი.

¹ შდრ. უბიხურშიაც – მგძა.

ს || (ს.)შ.

„ბეჭი“ პირაქეთა დიალექტებში ჩვეულებრივ არის აჟგემსაყა (ბზიფ. აზგესაყა), აშხარულში კი აზგემსაყა – კუვ. 15.

ც || შ. (შ.)

აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებსა და ტაპანთურში „ლაპარაკი“ არის აცაჟარა (ბზიფ. აცაზარა). ამ სახით ეს სიტყვა შეიძლება შეგვხვდეს აშხარულშიაც, მაგ.:

ეცაჟოტ – კუვ. 10 – ისინი ურთიერთშორის ლაპარაკობენ, საუბრობენ

მაგრამ იქ ჩვეულებრივ არის აშაძრა, მაგ.:

აჩგ ააშაძგნ...	– აფს. 35 –	ცხენმა დაილაპარაკა რა...
აჭართ ზანგ იტან იშაძან	– კუვ. 1 –	ესენი ერთხელ ისხდნენ, საუბრობდნენ
დაგემდშაძტ	– კუვ. 12 –	იგი (ადამ.) მას (მამაკ.) არ დაელაპარაკა...

და სხვ.

ჟ. (ბზიფ. ზ.) || ძ

იგივე აცაჟარა (ბზიფ. აცაზარა) აშხარული აშაძრა (იხ. წინამავალი მაგალითი).

ც → || ს.

აშაცფგნწა || აშასფგნწა – ფსხუ, კუვ. 14 – ფეხის (თითის) წვერი

ჩ → შ

სიტყვა აჭკენ („ბიჭი“) აშხარულში ხშირად წარმოდგენილია აჩკენის სახით (მაგ., 2; 10 დს სხვ.)¹. ამ უკანასკნელიდან უნდა მომდინარეობდეს მთელ რიგ შემთხვევებში დადასტურებული მისი აშკენ-სახეობა, მაგ.:

აშკენ-ხეჭე – კუვ. 4 – პატარა ბიჭი

აშკენ – კუვ. 2, 14... ყმაწვილი, ბიჭი... და სხვ.

ჩ || შ

პირაქეთა დიალექტების შებჟონ („შუადღე, შუადღისას“) აშხარულში ერთხელ დავადასტურეთ ჩებჟან-ის სახით (იხ. 4).

პირაქეთა დიალექტებში „ფუტკარი“ არის ა შ ხ ა, აშხარულში ა ჩ ხ ა:

ჩხა-ჯგნჯეჟა – კუვ. 18 – ორმოცდაათი ფუტკარი

¹ იხ. აქვე, § 17.

წ || ც (ზზიფ. ც')

„ნაცვლად“ პირაქეთა დიალექტებშია აცენხ.რას (ზზიფ. აც'ენხ.რას), აშხარულში – აწენჯ.გ (33).

წ || ც

პირაქეთა დიალექტებშია აცაფხზ („გასაღები“), ტაპანთურსა და აშხარულში – აწაფხზ (იხ. 22).

წ • || ც •

ინტენსივობის შინაარსით პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება -წა ნაწილაკი, აშხარულში კი – ცა.

მაგ.:

ეფხშეწზა დეგ.გრღ'ა-ცან რჯ.და ჩააკალგრეს.თ – აფს. 37 – მის (მამაკ.) დას ძალიან გაუხარდა რა, კისერზე ჩამოეკიდა. შდრ. პირაქ. დიალექტ. დეგ.გრღ'აწან.

კ' || ხ'

პირაქეთა დიალექტებში არსებული კ' გ წინდებული აშხარულში წარმოგვიდგა ხ' გ-ს სახით.

მაგ.:

...იიტ.გმ იმძარაშთა დახ' გმსგრაშთა... – აფს. 43 – რაც მას (მამაკ.) არ ეკუთვნის, ის რომ არ ჭამოს და მას (ხელი არ ახლოს) არ შეეხოს... (შდრ. პირაქეთა დიალექტების აკ' გსრა – „შეხება“).

გ' → ჯ

-გ' გ („კიდევ“) ნაწილაკი ორჯერ დავადასტურეთ -ჯგ-ს სახით: დახ' გყაზარაჯგ დჰაურა ათავუპ – კუვ. 14 – ის (აღამ.), სადაც უნდა იყოს კიდევ, უნდა ვიშოვოთ (ვიპოვოთ) აქ.საჯგ დადგელე – აფს. 39 – ქოსაც თანახმა გახდა.

გ' გ → დი

აჯაპ.დი – ფსხუ, კუვ. 1 – ქვაც

გმმათაქადი – ფსხუ, კუვ. 4 – მისი (მამაკ.) ტანსაცმელიც

რ → ყ

აშხარულშიაც ისევე, როგორც ყველა სხვა აფხაზურ დიალექტში, კა-უზატივის აფიქსად გამოდის რ, მაგრამ ერთხელ მის ნაცვლად მოგვევლინა ყ-ც.

მაგ.:

დქქ.გმყწან – კუვ. 3, მთქმ. 15 წ. – მან (მამაკ.) ის (აღამ.) დასვა.

ამ მთქმელმა ტაპანთურის გავლენით (იგი მოწაფე იყო და სკოლაში ტაპანთურად სწავლობდა) აშხარული ტ-ს ნაცვლად (დექეგარტან) იხმა-

რა წ. (ასეთი აღრევის სხვა შემთხვევა არა გვქონია). მაგრამ აქ საყურადღებო ის იყო, რომ მან რ შეცვალა ყ-თი. ამ შემთხვევაში რ-ს მონაცვლე ბგერის სიმკვეთრე შეიძლებოდა მომდევნო წ.-სთვის (ან ტ.-სთვის) მიგვეწერა, მაგრამ რომ აქ პოზიციური ცვლილება არა გვაქვს და რომ საქმე გვაქვს რ ბგერის ყ-დ ცვლასთან, ნათელი გახადა სხვა შემთხვევამაც: ნაცვლად ი რ ა დ ჰ . ე დ ტ -ისა მანვე თქვა: იყადჰედტ – იქვე – „მათ უთხრა მან (მამაკ.) ის (რადაც)“.

ყ || ჰ

ჩიგწაჯა დგშტაშთა დგცან – აფს. 37 – „ის (ადამ.) პირქვე იწვა და ეძინა“. შდრ. პირაქ. დიალექტ. წაყა – „ქვევით“ (?)

ყ • || ყ

პირაქეთა დიალექტების აშ.ყ.გ-ს („წიგნი, წერილი“) ნაცვლად აშხარულშია აშ.აყა (18). აშ.აყა გვესმოდა ჯგერდეს კილოკავის (აბჟუური დიალექტი) ერთ-ერთი წარმომადგენლის მეტყველებაშიც¹.

ჰ || ხ

პირაქ. დიალექტ. ახაჰ, ტაპანთური და აშხარული აჰანჯ. (1) – ქვა

ჰ • || ჰ •

პირაქ. დიალექტ. ახაჰ, ტაპანთური და აშხარული აჰანჯ. (1) – ქვა

ჰ || (ჰა →) აა

პირაქეთა დიალექტების აჰარა- ზმნა („სმენა, გაგონება“) ტაპანთურში გვაძლევს აჰარა-ს, აშხარულში აქედან უნდა მომდინარეობდეს აარა:

ისლამ დაადტ – კუვ. 15 – ისლამმა გაიგონა (ისლამს ესმა)

ბგერათა შენაცვლების მთელი რიგი შემთხვევები განხილული იყო ფონეტიკურ სისტემასთან დაკავშირებით და მათზე აქ აღარ შევჩერდებით.

¹ იხ. ტაპ. § 20, გვ. 56.

თავი III. სრულხმოვნობა

§ 21. **სრულხმოვნობა.** იშვიათად აშხარულშიაც შეიძლება შევხვდეთ ხმოვან-მოკვეცილ ან შეკუმშულ ფუძეებს, როგორცაა მაგ.:

- აამბესთ –კუვ. 21 – აზნაური (შდრ. პირაქ. დიალექტ. სამესთა)
აგინაჰ –კუვ. 23 – ცოდვა, ბრალი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აგინაჰა)
აჯჯ –კუვ. 23 – ორნი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აჯჯა).
აჯჯა პარალელურად აშხარულშიაცაა)
ჰკუნკ –კუვ. 18 – ერთი ბიჭი (შდრ. პირაქ. დიალ. ჰკუნკ)
სეჟჟჟჟ –კუვ. 11 – მე შენი (მამაკ.) სიძე ვარ [პირაქ. დიალექტ. – სეჟჟჟჟჟ... და სხვ.¹

მაგრამ აშხარულს მეტად, ვინემ რომელიმე სხვა დიალექტს, ახასიათებს სრულხმოვნობის დაცვა².

- აჰატა –კუვ. 12 – საჭმელი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აჰატა)
ხენტაგ, ჟანტაგ –კუვ. 8 – ხუთჯერაც, ათჯერაც (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ხენტაგ, ჟანტაგ)
რაბა –კუვ. 1 – მათი მამა (შდრ. პირაქ. დიალექტ. რაბ)
უჯალა! –კუვ. 9 – შენ (მამაკ.) ადი ზემოთ (შდრ. პირაქ. დიალექტ. უჯალა!)
ჯემსარგა –კუვ. 26 – ცოცხი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აჯემსარგა)
ალასკ.გა –კუვ. (კერძო საუბრიდან) – საჩქელი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ალასკ.გა)
მახჩაგ –კუვ. 21 – აქლემიც (შდრ. პირაქ. დიალექტ. (ა)მახჩაგ)
აჟლარა –კუვ. 23 – ხალხი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აჟლარა)
აქტა –კუვ. 5 – სოფელი (შდრ. აქტა; ტაჰანთ. დიალექტ. აქტა)
ყამჩღლა და- –კუვ. 2 – მათრახით იგი (ადამ.) მას (რადაცას) სცემს-სა-მაცარა... შდრ. ტაჰ. დიალექტ. – მცგრა, მცრა
(ა)ჩაფარა –კუვ. 4 – კეთება (შდრ. ტაჰ. დიალექტ. ა-ჩაფარა)
აშალა –აფს. 36 – შიმშილი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აშალა)
ათარა –კუვ. 7 – სადგომი, სათავსი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. – ათარა)
აბაგა –აფს. 41 – მელა, მგელი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აბაგა)

¹ იხ. აგრეთვე ხმოვანთა პოზიციური რედუქცია, აქვე § 13.

² შდრ. ტაჰ. § 24.

ამაყა	-აფს. 39 –	წიგნი, წერილი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. – აშ.ყ.გ)
ტოჟაწაღა სმარა	-აფს. 37 – -აფს., აბა- ზაქ. 27 –	ახლავე (შდრ. პირაქ. დიალექტ. – ტოჟაგწა) მზე (შდრ. პირაქ. დიალექტ. – სმრა)
ზანგ	-კუვ. 1–	ერთხელ (შდრ. პირაქ. დიალექტ. – ზნგ)
აბარირუპ	-კუვ. 21 –	ესაა (შდრ. პირაქ. დიალექტ. – აბრირუპ)
რზაგაგ	-აფს. 36 –	მისი (მამაკ.) ამხანაგებიც (შდრ. პირაქ. დიალექტ. – რვზაგაგ)
იხგაბგუზ	-აფს. 38 –	მესამე (ადამ.) (შდრ. ტაპ. იხგაბგუზ)
კარა ძემა?	-აფს. 35 –	რამე (ბევრი) დაიკარგა? (შდრ. პირაქ. დიალექტ. (ა)კრგ ძემა?)...

და სხვ.

„ხე“ ამხარულშიაც სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად არის აწ - ლ ა (იხ. 35), მაგრამ ერთხელ ჩავიწერეთ:

წალაჟ-დგუკ აზ.ჯანა იქ.გნ – აფს. 37 – ერთი დიდი ძველი ხე (შეშა)

მას (მამაკ.) მხარზე ედო

თითქოს ეს წაცდენის შედეგი არ უნდა იყოს. ასეთი რამ მოსალოდნელი ჩანს.

ამხარული დიალექტისთვის დამახასიათებელი სრულხმოვნობის თვალსაზრისით საყურადღებოა გაორკეცებულ ძირთა შორის ხმოვნის დაცვაც (იხ. §9), აღნიშნულ ადგილას განხილულ შემთხვევებში ხმოვანი არ გვხვდება აფხაზურის არცერთ დიალექტში.

თავი IV. მახვილი

§ 22. **მახვილი.** ზოგჯერ აშხარულში სიტყვას (ან ფორმას) მახვილი აქვს პირაქეთა დიალექტებისაგან განსხვავებულ ადგილას. მაგ.:

იწაზბრგუმა?	-კუვ. 23 –	ის (რაღაც) მართალია? (შდრ. პირაქ. დიალექტ. იწაზბრგუმა?)
იზანრ დეიბზჰჰაზ გუმდრუმა?	-კუვ. 19 –	რაც ჩვენ ერთმანეთს სიტყვად ვუთხარით, შენ (მამაკ.) არ იცი? (შდრ. პირაქ. დიალექტ. იუმდგრუმა?)
შეჟემთან ნამაზ ანყალ-პრააკ...	-კუვ. 15 –	დილის ლოცვა რომ იქნება... (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ანგყალარაკ)
აცგზგზ	-კუვ. 16 –	კატაც (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აცგზგზ)
ემაკგრარემან. ემაკგრან ირგმაზ...	-კუვ. 10 –	მათ დავა (ჩხუბი) ჰქონდათ. საჩხუბრად რაც ჰქონდათ... (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ამაკგრა...)
დარგზგმედ ¹	-კუვ. 11; აფს. 36 –	ის (ადამ.) მათ დაეწია (შდრ. პირაქ. დიალექტ. დარგზგმედ)
ისჰიიტ ²	-კუვ. 8 –	ის (რაღაც) დავლიე (შდრ. პირაქ. დიალექტ. იზჰგმეტ ³)
იფა დაადდგრგახტ	-კუვ. 11 –	მან (მამაკ.) თავისი ვაჟი მოაყვანინა მათ (შდრ. პირაქ. დიალექტ. დაადდგრგეტ, დაადდგრგახიტ)
აგინაჰ	-კუვ. 23 –	ცოდვა, ბრალი (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აგინაჰა) და სხვ.

განსხვავებულ ადგილას მახვილი შეინიშნება ზოგჯერ ზმნის კითხვით ფორმებშიაც⁴.

¹ შდრ. ტაკ. § 25.

² შდრ. ტაკ. § 25.

³ მახვილთან დაკავშირებით სათანადო ცვლილებაც მოხდა პირის ნიშანში: პირაქეთა დიალექტებში იგი უშუალოდ შეხვდა ფუძის თანხმოვანს და გამჟღერდა. აშხარულში (და ტაპანთურში) – კი არა.

⁴ ამის შესახებ იხ. აქვე, ქვემოთ.

მორფოლოგია

თავი V. სახელი

§ 23. **სახელის ზოგადი და განსაზღვრული ფორმისათვის აშხარულ დიალექტში.** აფხაზური ენის პირაქეთა დიალექტებს ახასიათებს ა პრეფიქსით გამოხატული სახელის ე. წ. ზოგადი ფორმა. მაგ., ანაპგ – ხელი (საერთოდ), აშ – კარი (საერთოდ). ყოველი საზოგადო სახელი დაირთავს ამ ა პრეფიქსს¹.

ტაპანთურ დიალექტში მკვეთრად ჩამოყალიბებულა საზოგადო სახელის განსაზღვრული თუ განუსაზღვრელი ფორმები. იგივე ა- პრეფიქსი, რაც პირაქეთა დიალექტებში გვევლინება ზოგადი ფორმის აფიქსად, ტაპანთურში გამოყენებულია განსაზღვრული ფორმისთვის. ანაპგ, აშ. აქ არის „ხელი“, „კარი“ (განსაზღვრული), ხოლო განუსაზღვრელი ფორმა პირაქეთა დიალექტების შესაფერი საერთო მნიშვნელობით არის – ნაპგ „ხელი“, შ.ე „კარი“ (საერთოდ)².

ეს უკანასკნელი სახეობები აქა-იქ გვხვდება პირაქეთა დიალექტებშიაც. უფრო ხშირად მას ადგილი აქვს აშხარულ დიალექტში.

მაგ.:

ზანგ ჴანდერკ შ.ეღლა	-კუვ. 1	ერთხელ ერთ ურემზე ფქვილი იდო რა, ერთ ვიღაცას მიჰქონდა
აპგე შ.აყაიზგრვტ	-კუვ. 1	მთავარს (კი) წერილი მისწერეს
ჩ.ე გ'უსთუმამ-იჰ.ე	-აფს. 42	ცხენს შენ (მამაკ.) არ მოგცემო, თქვა მან (მამაკ.)
თაცა დებზჰან დეს-გ'ედხვზ ჩ.ეზაპგკ აქ.ტო	-აფს. 37	პატარძალი (რძალი) შენთვის (დედაკ.) მომყავდა რა, სამფეხა ცხენზე მჯდომმა მომტაცა (წამართვა)... და სხვ.

მაგრამ ის გარკვეულობა, რაც ამ მხრივ ახასიათებს ტაპანთურს, აშხარულში არ შეინიშნება. სრულიად ერთნაირს შემთხვევაში შეიძლება იყოს როგორც უ-ა-ნო, ისე ა-ნიანი ფორმები. მაგ.:

¹ იხ. ტაპ. § 26.

² იხ. ტაპ. § 27.

- ნეჟფალა-საჟფალა წგნ. – აფს. 28 – სკუპ-სკუპ ბოლოცანცარა (=ყვა-რეს.გსა (= ყ ა ნ ჯ ა) ვ ი)
- ძგდაყა ცჰა (=ლ აღ.რა, – აფს. 28 – უწყლოდ ხ ი დ ი (=ს ხ ვ ე ნ ი, ჯ. გ ბ ლ გ) ჭ ე რ ი)
- მაგრამ:
- აჰ იყამჩგ ამჰა იჟერს.უ – აფს. 28 – ბატონის მათრახი გ ზ ა ზ ე გაგ-დეზული (=გ ვ ე ლ ი)
- ძგდაყა ჰაყ.არს (=ა ფ გ - – აფს. 28 – უწყლოდ ჭ ე რ ე ხ ი (=კ ბ ი - ც ქ ა) ლ ე ბ ი)
- ცემლანდაყა ლაღ.არს ჯალა – აფს. 28 – უკიბოდ სხვენზე ადის (=კ ვ ა - მ ლ ი)... და სხვ¹.

სახელის განსაზღვრული ფორმა ჩამოყალიბებულია აშხარულშიაც, ოღონდ აშხარულ დიალექტში განსაზღვრულობის აფიქსად გამოდის არა იგივე **ა**, რაც ტაპანთურში გვაქვს, არამედ სხვა ელემენტი. ესაა **-ხ** სუფიქსი.

იგი დაერთვის როგორც **ა**- პრეფიქსის მქონე, ისე **ა**- პრეფიქსის არ-მქონე სახელის ფუძეებს.

მაგ.:

- აბარა აჩგუ დაადა, ა თ ა ჩ ა - – აფს. 37 – ეს ცხენოსანი, რომელიც მოდის, ნ კ ა (განუსაზღვრ.) სგს.ც-ანტმბგ... [ჩ.ებშაპგკ] „ჰაა!“ – იჰან დაარტჰგნჰგნ ა თ ა - ჩ ა ნ კ ა ზ (განსაზღვრ.) დაი-რესტ
- „არაყა აშარან შარდოჰ“ – – აფს. 37 – „აჟ ნადირი ბლომად არისო“ – რჰან, აშაშცა: – „აჟარს ჰაა-წბანა ჯ ა ბ ჟ გ, (განუსაზღვრ.) – თქვეს რა, (ორმა ძმამ) ძმებმა: – „შენ ჩვენო უმცროსო, ქეცია-ნო (განუსაზღვრ.), ცეცხლი მოგვიზადე (დაგვინთე), ჩვენ ნადირს მოვკლავთ და მოვიტანთ“-ო, – თქვეს რა, ორივე ძმა ტყეში წავიდა. ქეცია ნ მ ა (განსაზღვრ.) ცეცხლიც დაანთო და მას მიუჯდა (მიმჯდარია)

¹ ეს **ა** აფიქსი აშხარულში დაერთო ზოგ ისეთ ზმნისართსაც, რომლებშიც **ა** არ შეგვხვედრია არცერთ სხვა აფხაზურ დიალექტში. მაგ.: ზმნისართი ნ ა ს („მერე“) დავადასტურეთ ანას (კუვ. 12) სახეობითაც; ზმნისართი დ ა რ ა („ძალიან“) კი – ა დ ა რ ა-ს სახით: სარს სგუტსჰა ა დ რ ა იზბროჰ – აფს. 37, (ფსხუ. კ. 1) – „ჩემი საქმეები ძ ა ლ ი ა ნ კარგადაა“.

სმარა ქენდე მანნ, – აურ – აფს. 37 – მზემ რომ დასავალს მიაღწია, ამ ასაჰათ აჰე იჰემშეჰაკ დაათლახტ რეკადეგე აჰე. აჰე გენგ (განუსაზღვრ.) ინაშელან რეხგვანშეჰაკ იჰენახემჰაკ ირბედტ. მანგ-რბახ, „ართ ჰახშეჰაკ აბაცა?“ – რჰე. ჯახჰეზ (განსაზღვრ.) სბნა დაალესხენ აჰე გენგ (განსაზღვრ.) დანაშეგლა დაშეჰეჰაკ აჰე აჰე იბედტ

...აურთ რზეგე დეგეშთა ეშააჰე რეგეჰალა ჩეგ-ჯეკ დაააშთა დერბედტ. ლარა დანაფშეგ, დელდ-ერტ... აჩეგეზ მირა დეზეჰეტაჰე აჩეგე ედრესტ

– აფს. 37 – ...ესენი ყველანი ერთად რომ მოდიოდნენ, მათ უკან ერთი ცხენოსანი მოდიოდა რა, დაინახეს. მან (დედაკ.) რომ მოიხედა, იცნოს (აღამ)... ცხენოსანი (განსაზღვრ.), მირა რომ იჯდა, [იმ] კვიცს დაეჰეტაკა (დაარტყა)

ხოჯა-ჰე დეჰან. სბნა დცან, წლავ დჯალან, სმაჰ დეჰეტან. იფგეჰა დალაგე. ამგე მანდალა დემჰედსან ხეტაჰე დედბედტ

– აფს. 44 – ხოჯა (ვინმე) იყო. ტყეში წავიდა, ხეზე ავიდა, ტოტზე იჯდა. მოჰრა დაიწყო [ტოტისა]. ვილაც გზად მიდიოდა. [მან] ხოჯა (განსაზღვრ.) დაინახა.

...„ტოჰეაწეღან არი აურ-ჯაჰე აჰე სომ-შეგე აჰე სომკ სგხუ-შა იჰაკჰარი, გშაშტესხერემ“ – იჰან ხეტაჰე რეგეზა დედჰე(დ)ეა. აურ ასაჰათ რეგეზაზ (განსაზღვრ.) დედელწენ, აურ-ჯაჰე აჰე იჰაკგეჰედ სომ-შეგე აჰე სომკ აგხუშთა

– აფს. 34 – ...„ახლა ამ ბუხარში ასი მანეთი ერთ მანეთ ნაკლებ რომ ჩამოვარდეს, არ ავიღებ“-ო, ხოჯამ უთხრა თავის ამხანაგს. ამ დროს მისი ამხანაგი (განსაზღვრ.) გავიდა და ბუხარში ჩამოაგდო ასი მანეთი მანეთ ნაკლები...

სომკაპრეჰე-ჰე ჯწეჰე დეჰან. – ფსხუ, კ. 11 – სომკაპრეჰე კაცი ვინმე იყო. (მერე) იმ სოფელში ის ერთ ბატონთან (განუსაზღვრ.) მსახურად იყო. ამ ბატონს (განსაზღვრ.) ერთი დანა (განუსაზღვრ.)

ნას აუტე იგ. ომედიტ აუტე
სომკაპიკაზ. ნას უპპ-
გსფა აასტ!-იპ. ედტ, ჯარა
სცუმტ! - იპ. ეტ, ნას სპ. გს-
ფაზი ითედიტ ანტ. სპ. გს -
ფაზ ითან დცედიტ

ღვრ.) ჰქონდა, დანით (დანის
თან ქონით), სადაც წავიდოდა,
ბედი მოსდიოდა (მოულობდა).
მერე ეს შეამჩნია (შენიშნა) ამ
სომკაპიკამ (განსაზღვრ.).
[მერე] შენი დანა მომეციო, სხვა-
გან (ერთგან) მივდივარო! – თქვა
[მერე] ამან მისცა დანა (გან-
საზღვრ.). დანა (განსაზღვრ.)
მისცა რა, ის (აღამ.) წავიდა...

იგი [-ზ სუფიქსი – რედ.] შეიძლება შეგვხვდეს საკუთარ სახელთანაც,
მაგრამ ეს საკუთარი სახელი ნაწარმოები ჩანს ზოგადი სახელისაგან. მაგ.:

...ნართეფჰა მირა სკაპა – აფს. 37 –
დაქ. ტაშთა დედმედიტ ჩებ-
შაპუკ. „ჰად“! იპ. ან, დაირტვ-
ენპ. ენ ათაჩანკაზ დაირ-
გსტ. დაქ. ტაქაზ სხვკვკტ
იკვლემფსქ, სნართეფჰა
მირა სკაპაზ დააშტ-
ემფან დედმაშთა დდექ-
ლემტ
...დაქაშთოუ დაპბოუპ. და –
ქაშთ იფა დედმბრუპ. და –
ქაშთ გზ აჩამდარა (რახ-
გააცარა) დცატ
სომკაპიკა, კრე ლტმაზარი, – ფსხუ –
იკვზაცა ირტემედიტ... სო –
მკაპიკაზ (განსაზღვრ.)
დტმცოზ ბჟჟმ. ჩაცაკ დრტ-
ქს. იტ

...ნართების ასული მირა
სკვაჟვა ზედ [ურემზე] იჯდა
რა, დაინახა სამფეხა ცხენზე
[მჯდომმა]. „ჰე!“-ო თქვა რა,
მოაბრუნა [ცხენი] და ურემს და-
ატაკა. ზედ ვინც იხსდა, სამნივე
გადმოყარა. ნართების ასული
მირა სკვაჟვა (განსაზღვრ.)
აიტაცა, წაიყვანა და გაემართა
...დაქაშთი უფროსია. დაქაშ-
თის ძე უმცროსია. დაქაშთი
(განსაზღვრ.) საქონლის მოსარე-
კად წავიდა... და სხვ.
სომკაპიკამ, რაც მას (დედაკ.)
ჰქონდა (ებადა), თავის ამხანა-
გებს მისცა (დაურიგა)... სომ-
კაპიკა (განსაზღვრ.) მიდიოდა
რა, შეხვდა შვიდ ცხენოსანს.

კითხვა დგება: რას უნდა წარმოადგენდეს ეს **-ზ** სუფიქსი? ვფიქ-
რობთ, იგი სხვა არაფერია თუ არ ნამყო დროის (ნამყო განუსაზღვრე-
ლის) ინფინიტური ფორმის აფიქსი.

აფხაზურ ენაში ზმნები განარჩევენ ფინიტურსა და ინფინიტურ
ფორმებს. ფინიტურ – ფორმიანი ზმნა გამოხატავს წინადადების
სისრულე-დამთავრებულობას. ინფინიტურ – ფორმიანი
ზმნა კი – წინადადების დაუმთავრებლობას და უდრის სხვა ენათა
დამოკიდებულ წინადადებას.

შდრ.:

ფინიტური

სარა სცეძტ – მე წავედი

ინფინიტური

სარა სანცა(ზ) – მე სადაც წავედი... და სხვ.

აფხაზურში არა გვაქვს ქართველური, ევროპული თუ სხვა ენებისათვის დამახასიათებელი სათანადო კავშირებით (**სადაც, როგორც, რომ, ვინც...**) გამოხატული დამოკიდებული წინადადება. ამდენადვე თავისებურია აფხაზური რთული წინადადების სინტაქსიც.

ზემოხსენებულ მოვლენასთან არის მჭიდროდ დაკავშირებული აფხაზური ზმნის ძირითადი მორფოლოგიურ-სინტაქსური კატეგორიის ფინიტობა-ინფინიტობის რაობის საკითხიც.

აფხაზური ზმნის ინფინიტურ ფორმებში იყრის თავს ის ნაწილაკები, რაც შეეფერება სხვა ენების დამოკიდებული წინადადების კავშირებს. ამ ნაწილაკთა (ან – „სადაც“, ან – „როცა“, ში – „როგორც“...) დართვისას ზმნას ფინიტობის აფიქსი აღარ ექნება. ინფინიტურ ფორმაში კიდევ დროისათვის ახალი აფიქსი გამოვლინდება. ნამყოში ასეთი სუფიქსია **-ზ**. იგი ცვლის ფინიტური ფორმის ნამყოობის **-ნ** სუფიქსს (შდრ. ძარგონ – ის (რადაც) მათ მოჰქონდათ, მაგრამ: ძანარგოზ – „ის (რადაც) მათ, როცა მოჰქონდათ“).

ზმნის ინფინიტურ ფორმას ჩვეულებრივ ახლავს ესა თუ ის საგარემოებო აფიქსიც:

მაგ.:

ს- ან -ცა-ზ	–	სადაც-წავედი	(რომ წავედი)
ს- ან -ცა-ზ	–	როცა-წავედი	(„ „)
სგ- ში -ცა-ზ	–	როგორც-წავედი	(„ „)

ამათთანავეა გათანაბრებული ე. წ. ზმნის მიმართებით ნაცვალსახელიანი ფორმები. პირის მიმართებითაა ამდენადვე ანალოგიური წესით გამოიხატება ზმნის ინფინიტურ ფორმაში. სათანადო ნიშნად **დ**-ს რიგის პირის აფიქსებში გვევლინება **ი**-, **ლ**-ს რიგისაში კი – **ზ**- პრეფიქსი.

ი-ცა-ზ – ის, რომელიც (ვი ნ ც, რ ა ც) წავიდა...

სგ-ზ-ბა-ზ – ის, რომელმაც (ვი ნ ც, რ ა მ ა ც) დამინახა... და სხვ.

ხშირად კიდევ შესაძლოა, საგარემოებო აფიქსი ან პირის მიმართებითობის გამოხატველი (**ი**-, **ზ**-) პრეფიქსები არ იყოს ზმნაში წარმოდგენილი, მაგრამ ინფინიტური ფორმა მაინც გვექონდეს. ასეთ შემთხვევაში ამ ფორმით **ზოგადი**, ქართული **რომ** კავშირის შესადარი შინაარსი გადმოიცემა:

მაგ.:

ს ც ა - ზ ჯ`გსშან – „რომ წავედი-მეგონა“ (მეგონა, რომ წავედი), ე. ი. საქმე გვაქვს კვლავ იმავე დამოკიდებულ წინადადებასთან (სხვა ენებისა).

საყურადღებოა, რომ ზემომოყვანილ საგარემოებო ნაწილაკიანი ინფინიტური ფორმებიც ხშირად ასეთ ზოგად („რომ“-ის) მნიშვნელობას ატარებენ, იხ. აქვე, ზემოთ).

აქ ზმნაზე თქმული ვრცელდება სახელის ფუძეზეც. რამდენადაც აფხაზურში ყოველი სახელის ფუძე შეიძლება ზმნად (კერძოდ, სტატიკურ ზმნად თავისი მარტივი სახელური ფუძით) იქნეს გამოყენებული.

მაგ.:

დღუოჟგ-ნ – ის კაცი, ადამიანი იყო

ი-უოჟგ-ზ – ის, ვინც ადამიანი იყო

უოჟგ-ზ – ჯგსჷან – ადამიანი, კაცი რომ იყო, მეგონა (მეგონა, რომ ადამიანი, კაცი იყო)... და სხვ.

აფსუის კილოკავისათვის დამახასიათებელი წარმოება ჯგნგ-ზ „სახლი“ (განსაზღვრული) წარმოადგენს თავის მხრივ სახელის ფუძისაგან ნაწარმოებ **ზმნის ინფინიტურ ფორმას ნამყო განუსაზღვრელში**. აქედან უკვე ჯგნგ-ზ ნიშნავს: „სახლი-რომ-იყო“, ხოლო შემდეგ მასზე ჩვეულებრივ დართულია სახელის ა- აფიქსიც და ვიღებთ: „აჯგნგ-ზ“-ს.

განსაზღვრულობის გამოხატვის ეს წესი გარკვეულ კავშირში უნდა იყოს ტაპანთურსა და აშხარულ დიალექტებში გავრცელებულ რიგითი რიცხვითი სახელის ამა თუ იმ დროის გადმოცემის წესთან¹.

შდრ.:

პირაქეთა აფხაზ. დიალექტების

ახფა, ახფატო – „მესამე“.

პირიქითა აფხაზ. დიალექტების

ი-ხფახგუ; ი-ხფახუ-ზ – „მესამე“, (ის, რომელიც მესამევედება; ის რომელიც მესამევედებოდა)².

ამ ნიადაგზე სახელის განსაზღვრულ ფორმაში მოსალოდნელია სტატიკური ზმნის აწმყო ს ინფინიტური ფორმაც შეგვხვდეს (მაგ., „[ა]-ჯგნგ-უ“)³ მაგრამ **გაბატონებულია ნამყო განუსაზღვრელის ფუძე** „[ა]-ჯგნგ-ზ“).

¹ იხ. ტაპ. § 34.

² პირაქეთა დიალექტებში ამისათვის გვაქვს იგივე ა- პრეფიქსი (შდრ. ა-პრეფიქსის განსაზღვრ. ფუნქცია ტაპანთურში), პირიქითა დიალექტებში კი – ზმნის ფორმა ექვივალენტი სხვა ენების დამოკიდებული წინადადებისა.

³ ამ მხრივ საგულისხმოა ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილ ნაწყვეტში (სოფ. აზაზაქთში ჩაწერილი ტექსტიდან) საკუთარი სახელის ფორმა: ააქაშთოუ :

ძალზე საყურადღებოა თვით ხერხი სახელის განსაზღვრულობის ამ წესით გამოხატვისა. როგორც ვნახეთ, ამ მიზნით გამოყენებულ იქნა ზმნის ინფინიტური ფორმა, აფხაზური ზმნის ინფინიტური ფორმა კი შესაფერია სხვა ენათა დამოკიდებული წინადადებისა.

ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ზოგ ქართულ დიალექტში დადასტურებული დამოკიდებული წინადადების გამოხატვის წესი, რომლითაც ხაზი ესმის ამგვარი წინადადების განსაზღვრულ ბუნებას.¹

აფხაზური ენის აშხარულმა დიალექტმა სახელის განსაზღვრულ ფორმას საფუძვლად დაუდო ზმნის ინფინიტური ფორმა, რაც სხვა ენების დამოკიდებულ წინადადებას ეთანაბრება და განსაზღვრულ შინაარსს ატარებს.

სახელის განსაზღვრული ფორმისა და დამოკიდებული წინადადების წარმოებაში ერთი და იმავე ელემენტის გამოყენება დასტურდება ძველ ქართულშიაც. ორსავე შემთხვევაში ნაწევარი „ი გ ი“ უნდა გამოხატავდეს განსაზღვრულობას.

მდრ. ი გ ი

სახელთან

და სხუად დავარდა ეკალთა შორის და ეკალნი იგი აღმოსცენდეს და შეაშთვეს იგი².

დამოკიდებულ წინადადებაში

მაშინ იწყო იესუ ყუედრებად ქალაქებისა მის, სადა იგი ექმნეს უმრავლესნი ძალნი მისნი³.

ამგვარად, აფხაზური ენის აშხარულ დიალექტში სახელის განსაზღვრული ფორმის საწარმოებლად გამოყენებული **ზ** აფიქსი იგივე **-ზ** აფიქსია, რაც ზმნის ინფინიტური ფორმის ნამყო დროის **-ზ** აფიქსი.

თვით აფიქსის წარმოქმნის ისტორიისათვის საყურადღებოა, რომ არა ყველა შესაძლო ინფინიტური ფორმის აფიქსი გაბატონდა სახელში

...დაქაშთოუ დაჰბოუპ. დაქაშთ იფა დემბრუპ. დაქაშთ თე-ზ აჰამდარა (რახე ააცარა) დცატ

- 27 -

...დაქაშთი (=დაქაშთი-რომაა) უფროსია. დაქაშთის ძე უმცროსია. დაქაშთი (განსაზღვრ.) =დაქაშთი-რომიყო) საქონლის მოსარეკად წავიდა.

აქ ერთი და იმავე საკუთარი სახელის დაქაშთ-ის განსაზღვრული ფორმა წარმოგვიდგა, როგორც -ზ-თი გაფორმებული (ე. ი. ნამყოზე დაფუძნებით), ისე (ო)უ-თი გაფორმებულიც (ე. ი. აწყოზე დაფუძნებული)

¹ იხ. ჩვენი: „დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში“. – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, 1946 წ.

² იხ. ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გამოსცა აკ. შანიძემ. 1945 წ. მათე, 13,7 DE.

³ იქვე, მათე 11,20 DE.

განსაზღვრულობის ფუნქციით, არამედ ერთი მათგანი, სახელდობრ ნამყოობის (ნამყო განუსაზღვრელის) ინფინიტური ფორმის **-ზ** აფიქსი.

§ 24. **რიცხვის ფორმები სახელებში.** მრავლობითის საწარმოებელ აფიქსთა მხრივ აშხარულში ისეთივე ვითარება გვაქვს, რაც სხვა აფხაზურ დიალექტებში.¹

-რა კრებითი მრავლობითის მაწარმოებელი აქაც ახასიათებს მხოლოობითის ფუძის **-ს** სუფიქსით გაფორმებულ სახელებს.

მაგ.:

- უთ აწგ-**რა** ედფუმნგ ითრპ – კუვ. 10 – ისინი ჩიტები ვით არიან შიგ (შდრ. მხოლოობ. აწგს – ჩიტი)
 აქგქან-**რ-გ** აჰან დაქედტ – კუვ. 5 – წიწილებიც ღორმა შეჭამა (მხოლოობ. აქგქეს)
 აგქან-**რა-ზ** გქქაგ – კუვ. 23 – პატარა წიწილებიც... და სხვ.

იქვე ჩვეულებრივია **-ქა** აფიქსდართული მრავლობითის ორმაგი წარმოებაც.

მაგ.:

- აწგ-**რა-ქა** აადტ – ფსხუ, 15 – ჩიტები მოვიდნენ
 აგქან-**რა-ქა** – კუვ. 15, 23 – წიწილები
 ასან-**რა-ქა** ა – კუვ. 5 – ხბოები... და სხვ.

იმავე შემთხვევებში ხშირი მოვლენაა მხოლოობითის ფუძეზე უშუალოდ **-ქა** აფიქსის დართვაც:

- ასგს-**ქა** – კუვ. 5 – ხბოები... და სხვ.

ტაპანთურში შემკრებლობითს საკუთარ სახელთა, გვართა, ზოგჯერ ტომთა და სხვა სახელებში **-რა** კრებითობის აფიქსის მქონე ფუძეს სისტემატურად დაერთვის ადამიანთა მრავლობითის **-ზა** სუფიქსიც (პირაქეთა დიალექტების **აა**). ასეთი წარმოება არც პირაქეთა დიალექტებშია უცხო, მაგრამ აქ უფრო გავრცელებულია ოდენ **-ან** (←**ზა**) აფიქსიანი მრავლობითი სათანადო შემთხვევებში.²

აშხარულში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად მარტო **-აა** (|| **ზა**) გვხვდებოდა... მაგალითად, გვისახელებდნენ გვარებს: **ახან** (= ახბები, ახბანნი), **ამან** (ამბები, ამბანნი), **ხრაჩა** (=ხრაჩები, ხრაჩანნი) და სხვ. გვხვდება რთული **რაა** (=რა+აა)-ც. ქალის (ცოლის) მამის ოჯახს მაგალითად, იქაც უწოდებენ **აბ-რაა** (აბა-რაა)-ს – „მამანთი“ (გურ. „თავის სახლი“).

¹ იხ. ტაპ. § 29.

² იხ. ტაპ. § 29.

აღნიშნულ შემთხვევებშიაც მრავლობითის ორმაგი წარმოებისას გამოყენებულია იგივე **-ქა** სუფიქსი.

მაგ.:

ხრაჩ-აა-ქა – კუვ. 10 – ხრაჩები, ხრაჩაანი
აჲ-აა-ქა – კუვ. 21, 23 – ხალხი... და სხვ.

ნივთთა კლასის მრავლობითს აქაც მხოლოდ **-ქა** აწარმოებს.

მაგ.:

ლოტეძ-ქა – კუვ. 22 – მისი (დედაკ.) სახლები
სეჲტეს-ქა – აფს. 37 – ჩემი საქმეები
აფტე-ქა – აფს. 28 – კბილები
ას-ტწა-ქა – აფს. 35 – ტანსაცმელები
აშა-ქა – აფს. 36 – სისხლები... და სხვ.

აღამიანთა მრავლობითში აქაც **-ცა** გვაქვს:

მაგ.:

აღ-ეჩ-ცა – აფს. 85 – ქურდები
აჰ იფჰა-ცა – აფს. 85 – ბატონის, მთავრის ქალიშვილები
რჰზა-ცა-გ-ე – აფს. 36 – მისი (მამაკ.) ამხანაგები
ქმმაკ-ცა – კუვ. 17 – მოდავეები
ჰჰკუნ ცა – კუვ. 8 – ბიჭები, ყმაწვილები
ჰგ-ლა ცა – კუვ. 8 – მეზობლები... და სხვ.

მაგრამ არც თუ იშვიათი მოვლენაა იმავე შემთხვევებში **-ქა** აფიქსის ქონაც.

მაგ.:

ჰენბჰჯალ-ქა – კუვ. 12 – ორი მეგობარ(ებ)ი
აგ-ლა-ქა – კუვ. 16 – მეზობლები
აშარაცაჰ-ქა – აფს. 38 – მონადირეები... და სხვ.

უფრო დამახასიათებელია ტაპანთური დიალექტის მსგავსად, მრავლობითის უკვე **-ცა**-თი ნაწარმოებ ფუძეზე განმეორებით **-ქა** აფიქსის დართვა.

მაგ.:

აჰა-ცა-ქა – კუვ. 19 – კაცები
უფა-ცა-ქა – კუვ. 5 – შენი (მამაკ.) ვაჟები
ჰჰკუნ-ცა-ქა – კუვ. 8 – ბიჭები, ყმაწვილები
აჩა-ცა-ქა – კუვ. 10 – ცხენოსნები

- სას-ცა-ქა-კ სემედიტ – კუვ. 9 – (ვიდაც) სტუმრები მყავს¹
 სახშ-ცა-ქა – აფს. 36 – ჩემი დები
 ლგსაბი-ცა-ქა-გ გ – აფს. 38 – მისი (დედაკ.) ბალები...

და სხვ.²

„ქალ“- (აფკ.გს) სიტყვის მრავლობითი აფხაზურში ბოლო ნაწილის გაორკეცებით იწარმოება და გვაქვს სპ.ს (ს) ა („ქალები“). ასეთი წარმოება დასტურდება აშხარულშიაც.

საერთოდ აფხაზურში ამ ფუძეს -ქა აფიქსიც ახლავს. ასევეა აშხარულშიაც:

აქეთ რგპ. ს ს ა - ქ ა – აფს. 36 – სოფლის ქალები.

ოღონდ აშხარულში უფრო ხშირად ვხვდებით მხოლოდობითი რიცხვის ფუძეზე -ქა ან -ცა მრავლობითის აფიქსთა დართვის შემთხვევებსაც.

მაგ.:

- აფკ.გს-ქა – კუვ. 9 – ქალები
 ივგფკ.გს-ცა-გ გ – კუვ. 10 – მისი (მამაკ.) ორივე ცოლ(ებ)ი... და სხვ.³

აფკ.გსა („ქალიშვილი“, „პატარა ქალი“) – სიტყვის მრავლობითად გვხვდება ა ფ კ . გ ს ფ ა - ქ ა -ს (კუვ. 19) გვერდით სპ.სსგსა („პატარა ქალები“, „წვრილი ქალები“).

§ 25. ინსტრუმენტალისის კატეგორიისათვის სახელებში. ბრუნვათა მიხედვით საერთოდ აშხარულშიაც ისეთივე ვითარება გვაქვს, როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტებში. ამდენადვე აქ ე. წ. ძირითად ბრუნვებზე აღარ შევჩერდებით⁴.

როგორც ვნახეთ, ტაპანთურ დიალექტს სახელთან დაკავშირებული ინსტრუმენტალისის კატეგორიისაგან ჩამოუყალიბებია ბრუნვის ფორმა და გაუფართოებია ამ კატეგორიის გამოყენების არე და ფუნქციები⁵.

აშხარულშიაც, ტაპანთურის მსგავსად, მეტად გავრცელებულა ინსტრუმენტალისის არე შედარებით აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებთან.

მაგ.:

- ყ-ლაჩ ვეჟიჟაბედ უზგარნგს – კუვ. 23 – ოცდაათი მხარი (ოცდაათი მხა-
 ყარგუ სგმოუპ, ა ჭ ა ტ ა - რის სიგრძეზე) რომ ავიყვანო,

¹ ასეთ შემთხვევაში ორმაგი სუფიქსაცია მრავლობითში ყველა დიალექტში ჩვეულებრივი მოვლენაა.

² იხ. ამ საკითხების შესახებ ტაპ. § 29.

³ შდრ. ტაპ. § 29.

⁴ იხ. ტაპ. § 30.

⁵ იქვე.

ლი ისტამ	(ისეთი) ძალა მაქვს. საჭმლით არა მაქვს (=საჭმელი არა მაქვს)
ადგრა-ლა იზზეგ -კუვ.15- დაუტ	მან (მამაკ.) ცოდნით ყველა შეიძინა (=ყოველგვარი ცოდნა შეეძინა)
აჟდ ჰარს ყარტუ ჰამამუდ -კუვ.28- სლა	ჩვენ იმით ძალა არა გვაქვს (= ჩვენ იმის ძალა არა გვაქვს)
აბრი ეფშუს-ლა საადტ -კუვ.12-	ასეთი საქმით მოვედი (=ასეთ საქმეზე მოვედი...) და სხვ.

ასევე ხშირ გამოყენებაშია ინსტრუმენტალისის **-ლა** აფიქსი ზმნის სართებში.

მაგ.:

აფბნ-ლა -კუვ.10-	უწინ
სარა საწტკ.სლა სარა -კუვ.11-	ჩემ შემდგომად ჩემს ადგის შენ (მამაკ.) დადგები
სთფუ ჟნთაგტლუშტ მარგტ აქტთან-ლა დედ-გქლედტ -კუვ.2-	ისიც (ადამ.) სოფლისკენ გაემართა
ჟგტ.ა-ლა ისლამ-ჰა ამ.გ დეყან -კუვ.15-	ძველად ვინმე ისლამი იყო
ანკენ-ჰაგა ჯარს-ლა დცე- (ა) -კუვ.31-	გიჟი ბიჭი ერთგან (სადღაც) წავიდა
ლაბა მანდმბ აბლათტქა, ზგნტლა დაამწანგ... -კუვ.35-	მისმა (დედაკ.) მამამ ცხვირსა-ხოცები რომ დაინახა, ერთბაშად დასტაცა რა (ხელი)... და სხვ.

აზნარულში უფრო ხშირად, ვინემ აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში, ინსტრუმენტალისის **-ლა** მაწარმოებელი უშუალოდ, ჩვეულებრივ კუთვნილებითი (ა-) აფიქსის გარეშე, მიერთვის (ნივთთა კლასის) სახელს მხოლოდობით რიცხვში.

მაგ.:

ჰატა-ლა, ბგუნტჰა-ლა საასტტკრაარი, საგანუშტ -კუვ.23-	საჭმლით, საგზლით თუ მომეშველებით (დამეხმარებით), ის (რადაც) წამიყვანს
მანი იბედ ილზჰტრთტ ავ-ნგ-ლა კუბან იფჰეს -კუვ.12-	მისმა (დედაკ.) დედ-მამამ დაუძახა სახლიდან კუბანის ცოლს
„დუნედ-ლა-გტ ახრათ-ლა-გტ უსამრტ-ლჰე...“ -კუვ.38-	„(ამ)ქვეყნადაც და სამოთხეშიაც ჩემი ძმა ხარ შენ (მამაკ.)“ – თქვა მან (დედაკ.)

აფშარჰაქა ჯგბა ყან. აკ-ლა –კუვ. 10– კოკა ორი იყო. ერთით მან (მა-
ძათედხტ, იგზახაზ აათგ- მაკ.) წყალი ამოიღო. მეორით
ხერნეს დგმაჰგზ... რომ იღებდა... და სხვ¹.

მიუხედავად ამისა აშხარულში ჯერჯერობით მაინც არ ჩამოყალი-
ბებულა ინსტრუმენტალისი ბრუნვის ფორმად. **-ლა** აფიქსი არ ქცეულა
ბრუნვისთვის დამახასიათებელ ზოგად აფიქსად და ნაცვალსახელებთან
და მრავლობით რიცხვთან დაკავშირებით, ტაპანთურში არსებული ვითა-
რების წინააღმდეგ, ფორმდება დამოუკიდებელ ელემენტად, საკუთარი
კუთვნილებითი აფიქსებით ისევე, როგორც ეს გვაქვს აფხაზურის პირაქე-
თა დიალექტებში.

მაგ.:

აჭუდ ე - ლ ა (← ა-ლა) უხა - ჩახუმ	- აფს. 36 –	შენ (მამაკ.) ამით იმწყემსებ (ამას მომწყსი)
აუდ ა- ლ ა დგლწარა	- კუვ. 22 –	მას (დედაკ.) უნდოდა, რომ მისთვის (დედაკ.) ამით (=ეს) ეკითხა
რყაზშაქა რ გ - ლ ა დგლდგრ	- აფს. 36 –	მან (დედაკ.) ის (მამაკ.) თავისი „საქციელით, თვისებებით“ იცნო
სგლაქა რ გ - ლ ა იზბაზ...	- კუვ. 8 –	ის, რაც ჩემი „თვლებით“ ვნახე
აჭათქა რ გ - ლ ა აფჰ.გსფა დგმაგდჰობ...	- კუვ. 23 –	ამაებით ის (მამაკ.) ქალიშ- ვილს რომ არიგებდა... და სხვ. ²

§ 26. სახელის ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმა. სახელის ვითარე-
ბით-გარდაქცევითი ფორმის წარმოების მხრივ აშხარული დიალექტის კი-
ლოკავებში სხვაობას ვადასტურებთ.

პირაქეთა დიალექტებში, როგორც ცნობილია, ვითარებით-გარდა-
ქცევითი ფორმისათვის გამოიყენება **-ს** სუფიქსი³. იგი შეთვისებული უნ-
და იყოს ქართველურ ენათაგან⁴. აქა-იქ ამ ფუნქციით იქვე საკუთარი **-ნ(გ)**
სუფიქსის არსებობაც შეინიშნება⁵. ეგევე **-ნგ** სუფიქსი აწარმოებს ზმნაში
აბსოლუტივებს და გამოიყენება „და“ კავშირის ფუნქციითაც⁶.

¹ შდრ. ჩვენი: „ბრუნვის საკითხისათვის აფხაზურში“. ენიმკის მოამბე XII, 1942წ.

² შდრ. იქვე ერთხელ დადასტურებული: ბ გ ჟ მ მ გ . - ლა ლ გზ-ფაგა დაყყაზ
დნდტ – კუვ. 11 – „შ ვ ი დ ი თ ვ ი თ“ (შვიდ თვეში) იგი (აღამ.) სადაც ტლუზფაგვა იყო,
იქ მივიდა...

³ პ. უსლარი Этн. Кавказ. I. Абхазский язык. § 76.

⁴ იხ. არნ. ჩიქობავა. Морфолог. встречи абхазск. яз. с картвельск. языками.
ენიმკის მოამბე, ტ. XII, 1942.

⁵ იხ. ტაპ. § 30, გვ. 79-80.

⁶ იქვე.

ტაპანთურ დიალექტში როგორც სახელის ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმისათვის, ისე აბსოლუტივისათვის (და აქედან კავშირისთვისაც) იხმარება ახალი **-შთა** || **-თა** სუფიქსი¹. **-შთა** || **-თა** თავისი ფუნქციებით ფარავს პირაქეთა დიალექტების **-ნგ** სუფიქსს (პირაქეთა დიალექტების მეორე **-ს** სუფიქსის სამოქმედო არე შეზღუდულია).

მართალია, დღეს ტაპანთურს სულ სხვა აფიქსი მოეპოვება აღნიშნული ფუნქციით, მაგრამ ზოგი ზმნისართის წარმოებაში იქაც დასტურდება იგივე საერთო აფხაზური **-ნგ** (← || **ნა**)².

აშხარული დიალექტის არცერთ კილოკავში (ისევე, როგორც არც ტაპანთურში) კვალი არ ჩანს პირაქეთა დიალექტებში არსებული ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმის საწარმოებელი **-ს** აფიქსისა (აბგ-**ს** – „მამად“, ნაპგ-**ს** – „ხელად“ და სხვა)³. იგი შედარებით ახალი შენაძენია აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში.

აშხარული დიალექტის კუვიინსკის კილოკავში როგორც სახელთა ვითარებით-გარდაქცევით ფორმაში, ისევე აბსოლუტივში მაწარმოებლად გვევლინება **-ნგ** სუფიქსი.

მაგ.:

მეძვ აჭაგ ფჰგსფავჰ ჭატა ა - -კუვ. 39- ნგ დაპთარი...	ერთ თვეში მას (რადაცას) ერთი ქალიშვილი საჭმელად რომ მიცვთ...
ალაბზ ზირხან ახჩა-ნგ -კუვ. -18 აბუგ გედტ	მან (მამაკ.) ჯოხი მოიქნია რა, ფულად ხმა გაიღო
თეურახ-ნგ ისჰ.წმ. სგ- -კუვ. 8 - ლაქა რელა იზბზ, სგზგ- ნიზო ოუპ	ამბად (არაკად) რასაც ვიტყვი, რაც ჩემი თვალით ვნახე, რაც მე შემემთხვა, ისაა
ვტ.გს-სურათ-ნგ, -კუვ. 17 - ფჰგ-სფა-ნგ დყედწედტ. ლარა დგმჭაგ-ნგ	ის (დედაკ.) [თვით] ხედ (შეშად) იყო რა, მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ადამიანის სახედ, ქალიშვილად აქცია (გააკეთა)
არი აფჰგსფა-ნი იზბო -კუვ. 17- -წს, აბრი ამჭაგყაწაჯ დგუჯგ-ტ.გს-სურათ-ნ იყედწედტ	ამას, ქალიშვილად ვისაც ხედავთ, ამ ხელოსანმა (ხის მოხელემ) ადამიანის სახედ აქცია (გააკეთა)

¹ იხ. ტაპ. § 30, გვ. 79-80.

² მაგ., ზანგ – „ერთხელ“, აწგჰა-ნ – ბოლოს და სხვ.

³ იგი აქა-იქ ამ ფუნქციით შეიძლება შეგვხვდეს ფსხუელ აშხარულთა მეტყველებაში პირაქეთა დიალექტების გავლენით.

- ეძიანდ იყენე დეცან, ფა - -კუვ. 23- ის (ადამ.) ეფენდისთან მივიდა
ნ გ დენქებტ რა, მან შვილად აიყვანა
- სარა, ჯამათ-ნ გ არა -კუვ. 17- თქვენ, ხალხად აქვინც დგა-
იგ-გლო სანდერჯე! ხართ, მოისმინეთ!
- აჭუდაზა-ნი დაადლჰან, -კუვ. 23- ეს მან (დედაკ.) მას (მამაკ.) სი-
ლარგე დვალეძტ ტყვად უთხრა რა, თვითონ
ზემოთ ავიდა
- კეზა-ნ გ სარა უსეცაად! -კუვ. 23- შენ (მამაკ.) მე ამხანაგად წა-
მომყვი!
- მეშ-კენქეჟა კალა-ნ გ -კუვ. 19- ორმოცდაათი დღე ვადა დმო-
მსტო! მეცი!
- ჟარა იუთაჯი ბზიარა- -კუვ. 23- შენ (მამაკ.) რა გინდა, სიკე-
ნ გ უზგსულშა თედ რომ გიყო?
- აშა-ნ გ სეზგყალაპ -კუვ. 2- შენ (დედაკ.) ძმად გაგიხდები
არა აჭეს-ნ გ იუმედ? -კუვ. 9- შენ (მამაკ.) აქ საქმედ რა
იკედტ? -უსნ რ ისემოუ უდ გაქვს-ო - თქვა (მამაკ.). სა-
ოუპ ქმედ რაც მაქვს, ესაა
- აჰანდერაქა შარდან ი -კუვ. 23- ვისაც ვედრო ბლომად აქვს,
იზმრ, ძე შარდა აარგრტ ბევრი წყალი მოაქვს (მოაქვთ)
- დუნდე-ნ გ ბზიარან გ -კუვ. 15- შენ (მამაკ.) ქვეყნად სიკეთედ
იუთაჯრ? რა გინდა?
- ...ითრტ ფუდ-ნ გ -კუვ. 16- მან (მამაკ.) ის (რადაც) იაფად
გაყიდა
- იფსნგწკ ეგაც-ნ გ -კუვ. 12- ისინი მის (მამაკ.) სიცოცხლეში
აა-ნხედტ მოკეთებდად (მახლობ-
ლედად) დარჩნენ
- უათკაცა-ნ გ ანაყლააკ... -კუვ. 14- ისინი კაცებად რომ გახდე-
ბი-ან...
- ჩაცა-ნ გ შეკკ -კუვ. 8- ცხენოსნებად ასი სული ჩა-
ჩეჟერწე-ძტ მოხტა ცხენიდან
- ავჯგაგე ჯვზახედტ. -კუვ. 23- ორნივე დაამხანაგდნენ. ამხა-
დაჯე-ზაცა-ნ რ იმცრზ, ნაგებად რომ მოდიოდნენ,
ინგზკ ინახტ დევს შეხვდნენ...

და სხვ.

აბსოლუტივში:

- აბადეზგმა-ნ გ ჟოჟან- -კუვ. 23- შენ (დედაკ.) მამა გყავდა რა,
მა იხსაბემქედ? აქამდე რად არ მითხარი?
- ...ბზრი იზბო-ნ გ, -კუვ. 21- მიყვარდა რა, ჩემი ხელით
სემპგლა ისააზა-ნ გ სესკ გავზარდე რა, [ისეთი] ბატ-
რელან კანი ერია მათში

სცანგ, ჩაგძ.ძ.ა-ნგ საა- -კუვ. 21- მე წავალ რა, ვიბანავებ
აუშეტ რა დამოვალ...

და სხვ.

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, კუვინსკისთვის დამახასიათებელი ვითარება ემთხვევა იმ ვითარებას, რაც აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში ჯერ კიდევ დაცულია **-ნგ** აფიქსის გამოყენების მხრივ.

ოღონდ აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში აღნიშნული აფიქსის გამოყენებაში მეტ სისტემატურობას აქვს ადგილი. აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავისათვის ის ძირითადი მაწარმოებელია.

ამის გვერდით იმავე კუვინსკის კილოკავში, უნდა ვიფიქროთ, ტაპანთური დიალექტიდან შემოსულა **-შთა** აფიქსიც. მაგრამ იგი იხმარება მხოლოდ და მხოლოდ ზმნათა ე. წ. აბსოლუტივების წარმოებისას და ისიც ჩვეულებრივ ფინიტურს ფორმებში („და“ კავშირის ფუნქციით).

მაგ.:

ჰაბა, სა სცაკ-შთა მგცა -კუვ. 14- მამა, მე წავალ რა (წავალ და),
საზგაპ იჰეძეტ ცეცხლს მოვიტან-ო, თქვა მან
(მამაკ.)

აბლაჯა ააუშეძეტ-შთა -კუვ. 3- გველუშაპი მოვა რა (მოვა და),
დაჰუშეტ მას (ადამ.) შეჭამს... და სხვ.

ამასთანავე იმავე **-შთა**-ზე ჩვეულებრივ **-ნგ**-ც არის დართული.

მაგ.:

ანრ ამაზარა შარდა იჯნახ - -კუვ. 23- იმათ დიდი ქონება გაიტაცებთ,
გკ-შთანგ, უარრ უგჯარ- და შენ (მამაკ.) აღარ აგიყვანენ
გალარემ

სან, სგბგფშატ-შთა- -კუვ. 23- დედა, შეგხედე-და პატარა
ნგბგზგჰგპ, საბასგფშა- ხარ, მამას შეგხედე-და, დი-
ტ-შთა-ნგ დგდგუპ, სა დია, ჩემს თავს ვუყურებდა,
სჯა საფშგხეტ-შთა-ნგ დიდი ვარ...
სდგ-უპ და სხვ.

აშხარული დიალექტის აფსუის კილოკავში კი სახელის ვითარებით გარდაქცევით ფორმაში **-ნგ** ჩვეულებრივ არ გვხვდება. მის ნაცვლად ყველა ზემომოყვანილ შემთხვევაში გამოყენებულია იგივე **-შთა** აფიქსი. ამ მხრივ აფსუის კილოკავი მისდევს ტაპანთურ დიალექტს.

მაგ.:

- ათინგ^გზ მგ-შთა ითაზ –აფს. 41– ზღვაში წყლად რაც იყო, მან
იზუნგ^გაზ.ტ (რადცამ) ყველა (სულ) შესვა
- ტუნას^ა-შთა იყარწაზ –აფს. 36 – ბრძანებად (განკარგულე-
ფრებუნ, უნას^ა ჭეც ყარწაზ ბად, დავალეზად, პიროზად)
რაც ყვეს, მისი დარღვევით (ის
დაარღვიეს რა), ახალი ბრძანე-
ბა ყვეს
- ტარს ჳგზა-შთა უჰადღ^გ –აფს. 36 – შენ (მამაკ.) ჩვენთან ერთად
ქლარი, მაჰაფო რომ ამხანაგად წამოხვიდე,
მოგვეწონს
- აზაჟეაგ^გ თეძგ-შთა იყა- –აფს. 29 – ძვლებიც სახლად გააკეთეს
რწედა...
- აჟრ მაყა-შთა უნწრა –აფს. 35 – ეს ქამრად შენს სიცოცხლეში
იუნეჟ^შტ (მამაკ.) გეყოფა
- აქეთ აჰგ აჰან-შთა ირგ- –აფს. 36 – სოფელში ბატონად ვინც ჰყა-
მაზ... ვდათ...
- ჩაგბ^ჩჩა-შთა დეყეღწე –აფს. 36 – ის (მამაკ.) ცხენის მწყემსად
გახდა
- მარა რგჰკუნ რიზა-შთა –აფს. 36 – ის იმათი ბიჭი ოზლად დარჩა
დაანხ(ე)
- ტაა-შთა იყოგ^გ... –აფს. 37 – ხალხად ვინც არის...
- აჰგ^გ ბადაც^ა-შთა რყა- –აფს. 35 – მდიდარ ბატონებად (ბატონ
ზგ^გ... მდიდრებად) ვინც იყვნენ...
- წემელ იდ^ჟქ^ა-შთა –აფს. 37 – ის (რადც) დიდრონ ლურსმნე-
ისზგ-ყასწა! ბად (ლურსმან დიდრონე-
ბად) გამიკეთეთ!...

და სხვ.

აბსოლუტივში:

- ჩაგწაჯა დგშტა-შთა დგ^გ –აფს. 37 – მის (ადამ.) პირქვე იწვა რა,
ც^აან (იწვა და) ეძინა

სათანადო შემთხვევებში სოფ. აფსუის მეტყველების მსგავსად აბაზაქთის მეტყველებაშიაც **-შთა** აფიქსი გვაქვს.

მაგ.:

- დგქ^ტტან დეც^ატ. ფხგზ –აბაზაქ. 27– ის (ადამ.) დაჯდა რა, დაიძი-
შთე იბატ... ნა. სიზმრად ნახა...
- ...დგც^ტ. დეც^ა-შთა დგშ^ა –აბაზაქ. 27– ...იგი (ადამ.) წავიდა. წავი-

თქვ-გზ ძაშ იფსკ არუხტ

და რა (წასვლით) რომ მიემ-
გზავრებოდა, თავისი ძმის
სული გამოეცხადა („ემოვა“)...
და სხვ.

საყურადღებოა აშხარული დიალექტის მონაცემები თვით ამ **-შთა** აფიქსის შემდგომი ფონეტიკური ცვლილებების თვალსაზრისით.

ტაპანთურში, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, **-შთა**-ს გვერდით გვხვდება **-თა**-ც. ჩვენ ეს მიგვაჩნია არა დამოუკიდებელ აფიქსად, არამედ **-შთ** კომპლექსის გამარტივების ნიადაგზე იმავე **-შთა**-საგან მომდინარედ¹.

აშხარულში კი **-შთა**-ს გვერდით დასტურდება **-შა**-ც.

მაგ.:

აბაჯქაგ'გ თ ე ძ გ -შ თ ა იყა- -ავს. 29- ძვლებიც სახლად გააკეთეს
რწქდა... თ ე ძ გ'შ თ ა იყარწან, (ააშენეს)... სახლად გააკეთეს
აჯგ'გ'კ'გ'ბ -შ ა ძქერწია... რა, თავიც სახურავად დაად-
გეს.

...დაშცუხ, ძჰაძ ხაზარ- -ავს. 33- ის (აღამ.) რომ მიდიოდა, ამ-
შ ა ფჰესფა-ფსგკ დჰარგუნ ბად გაიგონა, ერთი მკვდარი
დგწარკვრნეს ქალიშვილი მოჰყავდათ, რათა
დაესაფლავებინათ.

ჰკენკ იფჰეს ააგაა-შა -ავს. 43- ერთი ყმაწვილი ცოლის მო-
დგყან ის დროდ იყო ყვანის დროდ იყო

დცააატ-შა-ნ გ უა დგ- კუვ. 9- ის (აღამ.) წავიდე და იქ ჩა-
ლატააატ! ჯდეს (ტყეში)...

და სხვ...

-შა(ა)-ც მიღებულია იმავე **-შთ(ა)** კომპლექსის გამარტივების ნიადაგზე. **-შთა(ა)** კომპლექსში ტაპანთურში დაიკარგა **შ**- მივიღეთ **თა**), აშხარულში კი დაიკარგა **თ** (მივიღეთ **შა**)².

აფსუის კილოკავში, მართალია, საერთოდ გამოყენებულია **-შთა** (→ || **შა**)³ აფიქსი, მაგრამ **-ნგ**-ც არ უნდა იყოს მისთვის სრულიად უცხო. მეტად იშვიათად ზოგი ზმნისართის წარმოებაში კუვინსკის კილოკავისა და პირაქეთა დიალექტების მსგავსად აფსუის კილოკავშიაც შეიძლება შევხვდეთ **-ნგ** აფიქსს.

¹ იხ. ტაპ. § 31.

² ერთხელ საუბარში **-შა** ტაპანთელისაგანაც გავიგონეთ.

³ იმავე **-ნგ** აფიქსს სხვა მრავალი ფუნქციაც ეკისრება აფხაზურში, სათანადო შემთხვევებში როგორც ტაპანთურში, ისე აფსუის მეტყველებაშიაც **-ნგ** (← || **ნა**) გვხვდება.

ში იგივე რ ახასიათებს, რაც I-ს) – დანარჩენ ორს უპირისპირდება ა- ელემენტის უქონლობით. ტაპანთურში კი, პირიქით, სამივე მათგანს ა- ახასიათებს. ერთმანეთს კი ისინი უპირისპირდებიან რ ნ უ ელემენტთა მიხედვით. ამათ მიხედვით მიტომ, რომ -რ- ელემენტი, რომელიც აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებს, როგორც I რიგის, ისე III რიგის ნაცვალსახელებში აქვს (შდრ. აბრი. არი, ართ, აბართ და უბრი, ურთ, უბართ), ტაპანთურში გვხვდება მხოლოდ და მხოლოდ I-ში (არი, აბრი, ართ, აბართ, მაგრამ: აურ, აბაურ, აურათ, აბაურათ). საყურადღებოა აგრეთვე სხვაობა ბ (ბა) ელემენტის ადგილ-მდებარეობის მხრივ. III რიგის ნაცვალსახელებში იგი პირაქეთა დიალექტებში უ-ს შემდეგაა (მაგ. უ-ბ-რი), ტაპანთურში კი უ-ს წინ (ა-ბა-უ-ი).

არსებით სხვაობას ამ დიალექტთა შორის ქმნის III რიგის ჩვენებითი ნაცვალსახელი.

აშხარულშიაც აღნიშნული ვითარება დასტურდება I და II რიგის ჩვენებით ნაცვალსახელთა მიხედვით.

მაგ.:

ა რ ი :

ა რ ი ზაკირუმო?	-კუვ. 4 –	ეს რა არის, შენ (მამაკ.) რომ გაქვს?
ა რ ი სასზგჰეიზზაგმა?	-კუვ. 15 –	ეს ჩემთვის მოხარშეთ?
ქარბმ იჰე არ ი რჰჰე	- აფს. 35 –	ქარიმთან ეს თქვეს
ა ბ რ ი, ა ბ ა რ ი :		
ა ბ რ ი აჩაჩან რელანგყალა ჩეგ რყედტ	-კუვ. 12 –	ამ ჩეჩნის მხარეზე ერთი ცხენია
ა ბ რ ი ეფშ აწაბლერა სგა-მგრბლანგ საალგდგედტ	-კუვ. 15 –	ამ ის თანა ცეცხლიდან დაუწველად გამომიყვანა მან (მამაკ.)
იზშგდა?-ჰა ძალგზწანდტ. ა ბ რ ი ეფშ ისგდჰანგ, არ-რფშ ისურანგ ჰაწა... იშგდტ	-კუვ. 23 –	ვინ მოკლა ის (რადაც)-ო, – ჰკითხეს მას (დედაკ.). – ასეთი გარეგნობის, ასეთი სახის კაცმა... მოკლა(ო)
ა ბ ა რ ი ოპ, აბლაჯა ზშგზ	-კუვ. 23 –	ეს აა, ვინც გველემპი მოკლა
ა ბ ა რ ი აკაძა	- აფს. 44 –	ეს ფერდობი... და სხვ.
ა რ თ :		
ადჰანდ, ა რ თ აბჰურდგნ ირგზეუგალედ?	-კუვ. 23 –	ეფენდი, ის (=ესენი) შვიდი ურემი რად გინდა?
სარა ართ აჩაა სემაშთა...	- აფს. 36 –	თქვენ ეს (=ესენი) ცხენები გყავდეთ და...

ა ბ ა რ თ :

- ა ბ ს რ თ ანშეგ ირფხანგ, – აფს. 35 – (ეს ე ნ ი) ეს თბილი რძე, მო-
აჟგ გ ზონგ, იგა! ხარშული ხორცი წაიღე!
ა ბ ს რ თ ავგჯა ხაბარლა ედ – კუვ. 12 – ეს ე ნ ი ორივენი ერთმანეთს
ბადტრან გაგონებით (გადმოცემით)
იცნობდნენ... და სხვ.

ა ნ ი, ა ბ ა ნ ი :

- ა ნ ი აბლემ სშარი, არ რ – კუვ. 9 – ეს კედელი რომ გაგზომო (ამ
აბლემ სწამთეძტ კედელს რომ გაგზომავ), ეს
კედელი დამავიწყდება¹
ა ნ ი რუმა იბგშ.ჰო? კუვ. 10 – ეს ა ა, რომელსაც ამბობთ?
ა ნ რ ავა აზგემსაყა აალგ- კუვ. 15 – ამ ნაცრიდან მათ ბეჭი ამოი-
რხენ... ღეს რა...
ა უ ი ავაგვ-შთა უტუჟაწაღწ – კუვ. 37 – ეს არის და, შენ (მამაკ.) ახლა-
უცა აბანახუნ აბან რ ათმე ვე წადი (იქით) ამ (იმ) სა-
აჟგ ხლში
სარა აბნ რ ასგს ხუჭგ აას- კუვ. 15 – მე ეს (აგე ის) პატარა ბატ-
გს.თ კანი მომეცით!

ა ნ თ :

- ა ნ თ ინაშეგლაჟაზ – აფს. 36 – ეს ე ნ ი, რომლებიც შიგ
(სახლში) შევიდნენ...
ა ნ თ აგჟარა ზეგჟა გ გ „აბ- – კუვ. 23 – ამ პატარა წიწილებმაც „გვე-
ლაჯა ჰანტუმტ“-ჰან აწგტარა ლეშაპი შეგვჟამსო“, ტირილი
დალაგედტ დაიწყეს... და სხვ.

III რიგის ჩვენებითი ნაცვალსახელის მიხედვით დიდ სიჭრელეს აქვს ადგილი. პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის უ ე, უ რ თ.

მაგ.:

- ისთაჟ, უ ი ოზ – კუვ. 15 – რაც მინდა, ეს ა ა (ის ა ა)
დაარმუხუშა უ ი ოზ – კუვ. 15 – მას (მამაკ.) რაც უნდა გამოარ-
თვა, ეს ა ა (ის ა ა)
უ ი-გ გ წაბერგხრზარი, ან რ- – კუვ. 21 – ის ი ც თუ მართლდება (სწორი
გ გ წაბერგხარს ათაჯტუ გამოდის) (ამასაც გამართლება
უნდა) ესეც უნდა გამართლდეს
მათეკ შტან... მათე ფსგნ – კუვ. 10 – ერთი გველი იწვა... ის მკვდა-
ტუ ი რი გველი იყო
ტუ ი დგდჰედტ – კუვ. 4 – მას (მამაკ.) ეს (ის) უთხრა მან
(მამაკ.)

¹ აღნიშნულ ნაცვალსახელთა ნიუნსის გადმოცემა თარგმანში ჭირს.

- ჰაკვდ ბაკვდ ენაბჯად- – კუვ. 5 – ერთი ღორი და ერთი მელა და-
ხედტ. ატერთ სმალა მან- მეგობრდენ. მათ რომ მოშივ-
აგა, აქტა რჰე ღერა იდ- დათ, სოფელში საქურდლადა გა-
ტქლედტ ემართენ
სგინაჰ ზექსაჰ იჰენაქერ – აფს. 38 – ჩემი ცოდვა ვისაც ადევს (...მოხ-
აჰაქა ატერთ რჰეგვ ვდა) სახლში რომ ხალხია,
ლჰე ისინი არიანო...

და სხვ.

აშხარულში გარდა ამისა გვხვდება თავისებური **ჟათ** (**ტეთ**, **უთ**) სა-
ხეობაც იმავე ჩვენებითი ნაცვალსახელისა. ამ უკანასკნელს აკლია რო-
გორც პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი **რ-** (შდრ. უ-**რ-**თ),
ისე ტაპანთურისათვის დამახასიათებელი **ა-** (შდრ. აჰათ).

მაგ.:

- ტეთ აჰგჰა ზაყარა-ზაყა- – აფს. 45 – იმათ ორთავეს რამდენ-რამდე-
რა ჟას რგმაზი? ნი ცხვარი ჰყავდათ?
უთ ახფა ზანდ აართედტ – კუვ. 26 – მან (მამაკ.) სამი დარიგება (სამ-
სიტყვად) მისცა მას (მამაკ.)
ჟოწგ... ივტკვ ფსტუმედტ. – კუვ. 16 – ხვალ მისი (მამაკ.) ორივე ხარი
ჟათ ფსტრი, ჟარა ჟელა დაიხოცება. ისინი რომ დაი-
უთხაჯგვ ხოცებიან, შენ ხორციტ დანა-
ყრდები (გადლები)
„ტეთგ ტარ“ იტშცოჟჰ – კუვ. 15 – „ისინიც შენი (მამაკ.) ძმები არი-
ან“ – „დედი, მათ მე არ ვგავარ“
ტეთი იზზეგტ (←ტეთა – აფს. 41 – მათში ყველაზე უფროსი რო-
იზზეგტ) ირეაჰაზი? მელი იყო?... და სხვ.

ამ ნაცვალსახელის მხოლოდობითის ფუძეზე (უ ი) დაფუძნებით
მრავლობითში უთ, (ჟათ) სახეობის არსებობა თითქოს ბუნებრივიც ჩანს
(მრავლობითს **თ** აწარმოებს)¹.

ძალზე საყურადღებოა, რომ ასეთი **რ** აფიქს-ჩამომორებული ფორმა
აშხარულში გვხვდება I რიგის ჩვენებით ნაცვალსახელშიაც ართ,
აბართ-ის გვერდით. ესაა: **ათ** (ესენი).

მაგ.:

- ათ** აბჟგზაკგტ სა ისშნედტ – კუვ. 14 ეს (ესენი) შვიდი თავიც მე
მოვკალი უკვე

¹ ასეთ მრავლობითს ფორმას ჩვეულებრივი მრავლობითობის **-ჰა** აფიქსიც
შეიძლება დაერთოს **უ-თ-ჰა** მანყეიწა ბაქერ დრტკჰახედტ – კუვ. 26 – ისინი („ისინ-
ები“) რომ გააკეთა, ბაქირი „დაგლაზაკადა“.

შთა, **ათ** აქეთ რგლაქა -კუვ. 21 – მერე ეს (ესენი) ამ სოფლის
 ზს.შგდ? ძაღლები რად მოკალით?
ათ (ს.რუმზარი, ტაკ. დგ- -კუვ. 21 – თქვენ, ესენი, რომ არ ყოფი-
 დგუშა დგგდმრტაზმა? ლიყავით, ცოტა უფრო დიდი
 მას (მამაკ.) არ ეშოვებოდა...
 და სხვ.

III რიგის ჩვენებით ნაცვალსახელში **ბ(ა)** აფიქსიან პარალელურ ფორმებში ჩვენ აშხარულში არ შეგვხვდრია პირაქეთა დიალექტების დამახასიათებელი – **უზრი, უზართ**, და არც ტაპანთურისათვის დამახასიათებელი **აზატი, აზათ**.

აშხარულშივე დავადასტურეთ ჩვენებითი ნაცვალსახელის თავისებური რთული შედგენილობის ფორმებიც.

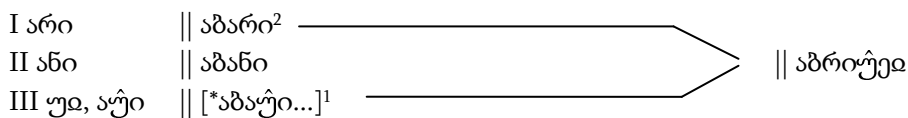
მაგ.:

ანას **აზრიტე** აფკ.გსფა -კუვ. 12 – მერე **ეს** (ის?) ქალიშვილი, ვისაც
 დგზგცმააფტაზ, დცეაბტ აჩა არ მოჰყვებოდა (ცოლად), წავი-
 აჭგ და სხვაგან
 ნას **აზრეტათ** დარა (რზა- -კუვ. 12 – მერე **მათი** ცოლის თხოვის
 მნ) რგკ.სააგ ანაძედტ დრომ მოაღწია

აზრიტე უნდა წარმოადგენდეს **აზრი** (I) და **ტე** ← **ტამ** (III) ჩვენებით ნაცვალსახელთა შეერთებას. მისი მრავლობითი უნდა იყოს **აზრეტათ** (← **აზრიტათ**)¹.

ჩვენი მასალის მიხედვით ჩვენებითი ნაცვალსახელები აშხარულში წარმოგვიდგება შემდეგი სახით:

მხოლოებითი რიცხვი

¹ შეიძლება იხივ გვეფიქრა, რომ აქა გვაქვს III რიგის ნაცვალსახელის სხვადასხვა დიალექტთა სახეობების გაერთიანებული ფორმები (მაგ., პირაქეთა დიალექტ. უზრი და ტაპანთ. აზატი; პირაქეთა დიალექტ. უზართ და ტაპანთ. აზატათ), მაგრამ მაშინ ასახსნელი იქნებოდა, ერთი მხრივ, **ა**-ს საკითხი (აზრიტე) და მეორე მხრივ **რ**-ს ადგილ-მდებარეობის საკითხი.

² ფონეტიკურად განსხვავებულ სახეობებს (აზრი, აზანი, ტეგა, ატიო და სხვათ) აქ ადარ ვიძლევიტ. იხ. ზემოთ მაგალითები.

მრავლობითი რიცხვი

I ათ,	ართ	აბართ	—————>	აბრეტათ
II ანთ		[*აბანთ] ² ...		
III უთ, ურთ		[აბატათ...] ²		

აჭათ, აჭრთ

აფხაზურში საერთოდ ჩვენებით ნაცვალსახელთა პრინციპზე და იმავე მასალის საფუძველზეა აგებული ვითარებისა და ადგილის ზმნისართები. ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისრულით წარმოდგენისათვის აქვე განვიხილავთ სათანადო ზმნისართებსაც აშხარულში².

აშხარულში ისინი (ჩვენი მასალის მიხედვით) ასეთ სურათს იძლევიან:

ვითარების ზმნისართები

I არსა (არას, არს)	აბარსა
II [ანსა]	აბანსა
III აჭსა (უს, უგს) აჭასა (აჭგს, აჭგსა) აჭგსა	[აბ(ა)ჭასა

ადგილის ზმნისართები

I არა	არახ არაყა არაჲ [*აბ(ა)რა]; აბარახ; აბარაყა...	აბრეტათ ³
II [*ანა]	ანახ [*ანაყა]ანჴა(ანაჲ) აბანა; აბანახ(ხა); აბანაყა...	
III [*აჭა]ჭა; აჭახ [*აჭახ], აჭაყა, აჭაყა; აჭაა, აჭაა [*აბ(ა)ჭა...] [*აბაჭახ...] აბაჭაყა...		

მაგ.: (ვითარებითი ზმნისართები)

- არს (||არას, არსა) იჰედტ –კუვ. 11 – მან (მამაკ.) ასე თქვა
- არსა სმჴალა უმცრა... –კუვ. 26 – ასე (ამ) გზით რომ წახვალ შენ (მამაკ.)...
- არს შფაყო, ანრ დეწგ –კუვ. 23 – ასე როგორაა, ეს (ადამ.) ტიტოტ, აჭარა აჭარად უჰორტ რის, შენ (მამაკ.) მღერი?
- არს იზგყედ? –კუვ. 23 – ასე რად არის?
- ბემჴზფუმა აბარსა აკგპ –კუვ. 22 – შენ (დედაკ.) როგორც წაგიყვან,

¹ აქაც და ქვემოთაც კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმულია ის სახეობები, რომლებიც ამ სახით ჩვენ არ შეგვხვედრია, მაგრამ აშხარულშივე არსებულ წარმოებათა მიხედვით მოსალოდნელია (შდრ. აბუაყა. იხ. ქვემოთ). აქვე მოსალოდნელია სხვა ფორმებიც, მაგრამ ჩვენ ისინი არ დავგიდასტურებია ჩვენს მასალაში, მათ ადგილას წინწკლებს ვსვამთ.

² იხ. აგრეთვე ქვემოთ.

³ შეგვხვდა აგრეთვე უბრალო: „სანდენე უბრალო საანგელ! – ფსხუ. კ. 2 – „წადით და იქ გაჩერდით!“

		ასეა (ამგვარადაა)
აბანსა აქტოკ ააუბონგ	-კუვ. 10 -	ესე („ეგე იქითაღ“) ერთ სოფელს დაინახავდი (სოფელი დანახვად იყო)
დააგლან, უს იჰ.ე	-აფს. 39 -	ის (ადამ.) ადგა რა, ასე (ისე) თქვა
ათაჟ. უტგსა ლემჰემტ	-კუვ. 10 -	მან (მამაკ.) დედაბერს ასე (ისე) უთხრა
აჟრ აფჰესფა უტსა რალჰემტ	-კუვ. 19 -	იმ ქალიშვილმა მათ ასე (ისე) უთხრა
აქგჯმა ატას აჰემტ	-კუვ. 15 -	მგელმა ასე (ისე) თქვა
აუტესა დაშემტაზ აჩანგ- ხჩა დაადჰმგელეტ	-აფს. 44 -	ის (ადამ.) ასე (ისე) რომ იწვა, თავს ცხენის მწყემსი წამოადგა
აუტერსა დემემტ	-ფსხუ, კუვ. 13 -	ასე (ისე) მოკლა მან (მამაკ.) ის (ადამ.)
არი აფჰესფა არს დემეტ- ტე(ღ)?	-კუვ. 2 -	ეს ქალიშვილი აქ რად ზის?
...დააკდგგლან. არსხ - გგ დენკდგგლეიმტ ლა- რს	-კუვ. 9 -	...ის (ადამ.) [იქიდან] მოადგა. აქეთკენ ქალი მიდგა
არახ ავენლა უს აჰემტ	-კუვ. 15 -	აქეთკენ (აქედან) სახლის ძაღლმა ასე თქვა
არაყა აადგ.აგ.ო...	-აფს. 36 -	აქ ვინც ერთმანეთის მოკეთებია...
აბარახ აჩა ქტოკ აჰე	-კუვ. 14 -	ის (ადამ.) აქეთკენ სხვა სოფელში წავიდა
აბარაყა უგგლაშთა...	-აფს. 37 -	შენ (მამაკ.) აქ იდექი და...
ანახ ადგრე იგაზ...	-კუვ. 12 -	იქით (ეგე იქით) საქურდლად ვინც წავიდა...
ანახ სანფჰესფაზ აზ- ანრ დემბჰჰჰაზ, გრემდ- რუმა?	-კუვ. 19 -	იქით (ეგე იქით=წინათ) როცა ქალიშვილი ვიყავი, ერთმანეთს რომ სიტყვა მივეცი, შენ (მამაკ.) არ იცი?
სფჰესგგ ანჰა დგგ- ლოტ	-აფს. 33 -	ჩემი ცოლიც აგე იქ(ით) დგას
დაბაყოტ? - აბანს ბგარრ იბბაჰ	-კუვ. 23 -	ის (რადაც) სადაა? - აგე იქით თუ წახვალ, ნახავ შენ (დედაკ.)
აჟრ აკგჰ-შთა უუჟწაღან უტს აბანახხან აბანრ	-კუვ. 37 -	ეს არის რა (რაკი ასეა), ახლავე წადი შენ (მამაკ.) ეგე იქით -

ათემ აჭაგ		კენ, იმ სახლში
აბანწყა სგათა აათ-	-კუვ. 35 -	ეგე იქითკენ ჩემი ხმალი
გხნგ სჯა უასნგ...		ამოილე შენ (მამაკ.) და თავზე
		დამარტყი!...
აბანწყა დგზნრპ აბანრ	-ავს. 37 -	ეგე იქით იმ სახლში ცხოვ-
ათემაჭე		რობს ის (ადამ.)
უა იცეიტ. უა ინცაზ...	-კუვ. 14 -	ისინი იქ წავიდნენ, იქ სადაც
		წავიდნენ.
აუახა, უდ აბნაჭე ებხანგ	-კუვ. 10 -	იქეთ იმ ტყეში რკინის სახ-
თემგ... აუა სცოტ...		ლი(ა)... იქ მივიღივარ
ქარმ აუაყა დეტან	-ავს. 35 -	ქერიმი იქ (იქვე) იჯდა
უაყა ჯარ ჩენგრა ბე-	-ავს. 30 -	იქ ერთგან მოჯამაგირედ მდი-
დაკ იჭგ მდგეგლე(დ)		დართან დადგნენ. იქ რომ მო-
უაყა იმჩენგრაზ-მაცა-		ჯამაგირეობდნენ (მსახურობდ-
რა...		ნენ)...
უაყა მჰაქასთ	- აბაზაქ.	იქ (იქვე) გაჩერდნენ
	27 -	
ადრმბეშვა აუა დმეკნაზ	-კუვ. 2 -	დევი იქ (იქვე) რომ ცხოვ-
დგგლეგდრდგრაშტ		რობდა (შინ იყო), ის (მამაკ.) მას
		(დედაკ.) არ აგებინებდა
დერგე აუა დტახტ	-კუვ. 2 -	ისიც (მამაკ.) იქ დაჯდა
დარგე უნ დეფსგდ	-ავს. 35 -	ისიც (მამაკ.) იქ (იქვე) მოკვდა
...უა იმთედე	-ავს. 39 -	მან (მამაკ.) ის (რაც) იქვე
		პირს დადო
აბუაყა	-ავს. (საუ-	იქ
	ბრიდან)	
უოწაშთა ჯუმარრ-დეუ	-კუვ. 12-;	ზეგ დიდი გართობა იქნება
ყედ. აბრაუან სკსსგსა	(ფსხუ, კ.	(არის). იქ ქალიშვილებს შეკრე-
დეფზერგუმტ	1) -	ბენ (თავს მოუყრიან)... და სხვ.

ამისდა მიხედვით აშხარულში დასტურდება ჩვენებით ნაცვალსახელთა მეტად ჭრელი სახეობები: ხან პირაქეთა დიალექტების მსგავსი, ხან ტაპანთურის მსგავსი, ხან მათი ნარევი და ხანაც – ყველა მათგან სრულიად განსხვავებული.

ტაპანთურში შენიშნულ იქნა ჩვენებით ნაცვალსახელთა დართვა ახელემენტით გაფორმებულ სათანადო ადგილის ზმნისართებზე. ვიღებდით რთული ფორმის ჩვენებით ნაცვალსახელებს: არახ - არი (აქეთ

ეს), ანახ¹-ანი (იქით ის, „მანდეთ“-ის), ატახ¹-ატრ (იქით ის) და სხვ.¹

აშხარულშიაც იგივე (ა)ხ² ელემენტით გაფორმებული ადგილის ზმნისართები გამოიყენება ამ მნიშვნელობით, ოღონდ განმეორებით სათანადო ჩვენებითი ნაცვალსახელი მათ ჩვეულებრივ არ ერთვის. ანახ² იქნება იქითა (იქითური), სხვა; მრავლ.: ანახ²თ – იქითანი (იქითურნი), სხვანი, დანარჩენნი... და სხვ.

ისინი გვხვდებიან პირაქეთა დიალექტების აგ² (ეგ²) („სხვა, მეორე, დანარჩენი“), აგ²ერთ (ეგ²ერთ) – „სხვანი, მეორენი, დანარჩენნი“-ს ნაცვლად (შდრ. ტაპ. ანთახ²გ²თ, ანთაგ²თ)².

მაგ.:

- ხ² ვენვეჟა არლთეძტ. – კუვ. 18 – ორმოცდაათი ოქრო მისცა მას ანახ² ვენვეჟ მლექტ... (მამაკ.) მან (დედაკ.). იქით (ა), სხვა, რაც ქონება დარჩა...
- აზამ. დააგ²ლან უესი იჰე... – აფს. 45³ – ერთი (ვინმე) ადგა და ასე თქვა ანახ² ვენვეჟ დააგ²ლან ხენ ატესა იჰე... ... სხვა (ერთი) ვინმე ადგა და ასე თქვა...
- აზაკა არგ²ლმხენ, ანა – კუვ. 11 – მან (მამაკ.) მათგან კვიცი ამოირჩია რა, სხვა (დანარჩენნი, სხვანი) ცხენები, რომლებიც დარჩა, ყმაწვილს მისცა რა, „წადი!“-ო უთხრა და გაუშვა
- საანწიკ იწეკახო ამ. აბმე – კუვ. 2 – შენ (დედაკ.) ჩემ მოსვლამდე რტენ, ანახ² თ იბთაჟტ რბტუ ბოლო კარი არ გაალო, დანარჩენებს (სხვათ) რაც გინდა, ის უყავი!
- ...ანახ² თ აქა იშრედფ – კუვ. 23 – ის (რაც) დანარჩენ (სხვათ) შეგმეზ ანაბ... ხორცებს რომ არ გავდა, მან (მამაკ.) რომ ნახა...
- ამ-ლუ იშაპგ რეგ²ლან და – კუვ. 23 – ვისაც წისქვილის ქვა ფეხზე ანრეჟედტ იმაწეკენ. ანა – ჰქონდა, ის დატოვეს (შინ) მსახურად (მზარეულად). დანარჩენნი (სხვანი) ორნი ტყეში წავიდნენ სანადიროდ

¹ იხ. ტაპ. § 33, გვ. 96.

² იხ. ტაპ. § 33.

³ ერთხელ შეგვხვდა ანახ² გ: ლკაწა დანგყამეზ, ანახ² გ, ლგზიბარა ჰკენ იჰე აგ²ლანგ²ეს დელეშთიტ – კუვ. 9 – მისი (დედაკ.) ქმარი რომ არ იყო [შინ], მან იქითა (?) თავის სატრფო ყმაწვილთან მეზობელი ქალი გაგზავნა.

აჟუდ რგვზა ზყარგუ მწჳ – კუვ. 36 – მათი დაუძლურებული ამხანა-
ხაზ აჟწყა... დააქ.ხან, არ – გი იქ დარჩა რა, და ნ არ ჩენნი
ახ გთა ავგჯა მგჳა იქ- (აქეთანი) სხვანი ორნი გზას
ლახენ იშეცუხ... გაუდგნენ და რომ მოდიოდ-
ნენ... და სხვ.

აშხარულში I და II რიგის ჩვენებითი ზმნისართები გვხვდება კლას-
ნიშნებით გაფორმებულიც.

მაგ.:

ბნწ, იბსერბაჰ. აბარ სხწფშ, – აფს. 37 – შენ (დედაკ.) მიდი, გიჩვენებ.
აბარ საწჩა, აბარ ა გე(რ) ჩემი ოქრო, ა გე(რ)
სემათაქა ჩემი ფული, ა გე(რ) ჩემი ტან-
საცმელები
აებარ სეჟასა სეჟასაქა – აფს. 33 – ა გე(რ) ჩემი ცხვარი თქვენმა
ირში ცხვრებმა მოკლეს
დაბარ დაყსევაგლო – აფს. 37 – ა გე(რ) ის (ადამ.) სად მიდგას
გვერდით!
სარა გესთიანმ. აბან აყ – აფს. 35 – მას (რაღაცას) მე არ ვიძლევი.
თაკჳუ აზთარაჳგ, ისკჳ¹ ეგერ (ა გე იქ) სადაა შემწ-
ყვდეული საძროხეში... დაიჭი-
რეთ!

პირაქეთა დიალექტებში ჩვეულებრივია აბარ, აბან!

აშხარული მასალა ხშირ შემთხვევაში საყურადღებოა სრულხმოვნო-
ბის თვალსაზრისითაც (მაგ.: აჟართ, აჟოღ ← აჟად, აბრიჟღ ←
აბრიჟანდ, ჟგთა, არახ გთა და სხვ.).

§ 28. **ოდენობითი რიცხვითი სახელები.** სანამ რიცხვით სახელებში
არსებულ რაიმე თავისებურებას შევხებოდეთ, მანამ აქ მოვიყვანთ ოდე-
ნობით რიცხვით სახელებს იმ სახით, რა სახითაც ისინი ჩვენ ჩავიწერეთ
ერთ-ერთი კუვინსკელი მთქმელისაგან².

	ნიეთთა კლასი	ადამიანთა კლასი
ერთი	აკჳ	ამ.გ
ორი	ვგბა	ვგჯა
სამი	ხფა	ხვჳგ

¹ ასეთი ფორმები გაგვიგონია ტაპანთურშიაც.

² ზოგჯერ ამ მთქმელის მიერ მოწოდებულ მასალაში არ გვხვდება ის
სახეობები, რომლებიც დასტურდება ჩვენს ტექსტებში. მათ შესახებ იხ. ქვემოთ,
თავისებურებათა განხილვისას.

ოთხი	ფშბა	ფშგჳ
ხუთი	ხ.ბა	ხ.გჳგ(-კ)
ექვსი	ჟბა	ჟგჳ
შვიდი	ბგჳბა	ბგჳგჳ
რვა	ააბა	ააგჳ
ცხრა	ზ.ბა	ზ.გჳგ
ათი	ჟაბზ	ჟაგჳ
თერთმეტი	ჟაზა	ჟაზაგჳ
თორმეტი	ჟაგჳგ	ჟაგჳგჳ
ცამეტი	ჟახ	ჟახაგჳ
თოთხმეტი	ჟიფშ	ჟიფშგჳ
თხუთმეტი	ჟაუხ.	ჟაუხ.გჳგ
თექვსმეტი	ჟაჟ	ჟაჟგჳ
ჩვიდმეტი	ჟიბჟ	ჟიბჟგჳ
თვრამეტი	ჟაა	ჟააგჳ
ცხრამეტი	ჟიეზ.	ჟიეზ.გჳ
ოცი	ჟაჟა	ჟაჟაგჳ
ოცდაერთი	ჟაჟი აკგ	ჟაა ჟაჟი ამ. // ჟაა ჟაჟი აკგ
ოცდაორი	ჟაჟიზა	ჟაა ჟაჟი ჳა // ჟაა ჟაჟი ჳგჳგ // ჟაა ჟაჟი ჳგჳგ
ოცდასამი	ჟაჟიზა	ჟაა ჟაჟიზაგჳ // ჟაა ჟაჟი ჳგჳ
ოცდაოთხი	ჟაჟიფშა	ჟაა ჟაჟი ფშგჳ // ჟაა ჟაჟი ფშგჳ და ასე შემდეგ
ოცდაათი	ჟაჟი ჟაბზ	ჟაა ჟაჟი ჟაბა // ჟაა ჟაჟი ჟაბ
ორმოცი	ჟგჳჟა	ჟაა ჟგჳჟა
ორმოცდაათი	ჟგჳჟაჟა	ჟაა ჟგჳჟაჟა // ჟაა ჟგჳჟაჟი ჟაბ // ჟაა ჟგჳჟაჟაჟა ¹
ასი	შ.კგ	ჟაა შ.კგ
ორასი	ჟგშ.	ჟაა ჟგშ.
სამასი	ხგშ.	ჟაა ხგშ.
ოთხასი	ფშგშ.	ჟაა ფშგშ.
ხუთასი	ხუშ.	ჟაა ხუშ.
ექვსასი	ჟგშ.	ჟაა ჟგშ.
შვიდასი	ბგჳგშ.გ	ჟაა ბგჳგშ.გ
რვაასი	ააშ.გ	ჟაა ააშ.გ
ცხრაასი	ზ.გშ.გ	ჟაა ჳ.გშ.გ

¹ როგორც ამ შემთხვევებიდან ჩანს, ყველა შესაძლებელი სახეობა აქ არ უნდა იყოს მოცემული.

ათასი	ზ'ქე	ჭაა ზ'ქე
ორი ათასი	ვენგზ'ქე	ჭაა ვენგზ'ქე
სამი ათასი	ხენგზ'ქე	ჭაა ხენგზ'ქე

და ასე შემდეგ.

ერთი ნივთთა კლასში პირაქეთა დიალექტებშია აკე (აკა), ადამი-
ანთა კლასში – აძე. ტაპანთურში პირველ შემთხვევაშია – ზაკე, მეორე-
ში – ზამე (ამე). ამხარულ კილოკავებში ყველა ისინი გვხვდება. უფ-
რო ჩვეულებრივია აკე, აძე, პარალელურად არის ზაკე, ზამე-ც.

მაგ.:

ამ. დგცანი დემბემტ	-კუვ. 11 –	ერთი მძინარე ვიღაც დაინახა მან (მამაკ.)
ამე დეყან	-კუვ. 15 –	ერთი ვიღაც იყო
არი სათარზშ.გე ამე გე	-კუვ. 11 –	ამ ჩემ ჭიშკარს ვერავინ (ერთი ვინმეც) ვერ აღებდა
ამ. იჭე ინინ	-კუვ. 6 –	ისინი ერთი ვიღაც ისას მოვიდნენ
აყუბან ამე დაჟან	-კუვ. 12 –	ერთი ვიღაც ყუბანიდან იყო (ყუბანელი იყო)
ამე	-აფს. 37.36 –	ერთი ვიღაც
ამე დადალა დემჟესან	-აფს. 44 –	ერთმა ვიღაცამ გვერდით ჩაუარა მას (მიემგზავრებოდა)
ამე გე ჰაგე გემმემტ, აკე გე აჰაზემხემტ	-აფს. 37 –	ერთი ვინმეც ვერ დავეწიეთ მას (მამაკ.), (ერთი) რამეც ვერ ვუყავით
ზამე იბე	-აფს. 41 –	(ერთმა) ვიღაცამ დაინახა...
ზამე ჟე-ხქლაკ იხან, იფჰეს „იზე!“-იჰან ილემ-თე	-აფს. 40 –	(ერთმა) ვიღაცამ სამი კილო ხორცი იყიდა რა, თავის ცოლს უთხრა: მოხარშე-ო და მისცა
...დარა დკუმზარი, ზამე-გე გემზარტამემტ	-კუვ. 11 –	ის (მამაკ.) რომ არა (რომ არ ყოფილიყო), ვერავინაც (ერთი ვინმეც) ვერ გააღებდა
აჟუმ ხეჯვაცე იმან. აზამე, აფზამდ დჯანგან	-კუვ. 31 –	იმას (მამაკ.) სამი ვაჟი ჰყავდა. ერთი (მათგანი) უმცროსი, გიჟი იყო...
...აკე ლჰემტ	-კუვ. 8 –	მან (დედაკ.) (ერთი) რაღაც თქვა
სარგე აკე ყასწარ (ა)თა-ჯუპ	-კუვ. 17 –	მეც (ერთი) რამე უნდა ვთქვა

აფშარჰაჰა ვება ყან. აკ - ლ ა ძ ათგბტ აკ გ გ გსთაჰგმ	- კუვ. 10 – - აფს. 42 –	ორი კოკა იყო. ერთით წყალი ამოილო მან (მამაკ.) (ერთი) რამეც არ მიხდა (არა- ფერი მიხდა)
აჰრ გ გუსგმ აკ აზაჰხაჰ	- აფს. 37 –	ეს არაფერია, რასმე ვუყოფთ (ვუზამთ)
აუსჰა შცაზ ზაკ გ გ ეგ - ლეგმჰ. ეგტ აჰრ	- კუვ. 12 –	საქმეები როგორც წავიდა, [ამის შესახებ] მან (მამაკ.) მას (დედაკ.) არაფერი უთხრა (რამეც არ უთხრა)
იშ. გ. გ. ირზშტგზაჰ ს - ზაკ ჟგშთა, ს - ზაკ გ გ ზშ. გშთა აჰ. გფწან...	- აფს. 35 –	მისი (მამაკ.) ორი ცხენი რასაც ასწევდა, [მისი] ნახევარი (ერ- თი [ნაწილი] ხორცად, [მისი] ნახევარი (ერთი [ნაწილი] რძედ ზედ დადო რა... და სხვ.

მართალია, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად აქაც ჩვეულებრივია ამ სიტყვათა ერთეულის გამომხატველ ელემენტში **ზ**-ს ჩამოცლა (**ზაკ** → **აკ**; **ზამ** → **ამ**)¹, მაგრამ მთელ რიგ სხვა რთული ფუძის მქონე სიტყვებში ერთეულის გამომხატველი **ზ(ა)** ელემენტი აქაც არის დაცული.

მაგ.:

ჟ. ა ზ ა კ ტუკ	- აფს. 20 –	თ ერთმეტი ქათამი
... აჰ. გ. გ. მ. აჰ. ა დასგშთალან	- აფს. 37 –	მგლები გამომედევენ რა, მისი (რაღაცის) ერთი ფეხი მომიძ- ვრეს
ა - ზ შ ა პ გ კ ისც. ჰგრხტ		
ფა-ზ ა წ. გ კ	- აფს. 30 –	ერთად - ერთი ვაჟი... და სხვ.

აქ შენიშვნას მოითხოვს ოღონდ ზოგი გარემოება:

1. აზნარულ დიალექტში სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან განსხვავებით გარკვეულ შემთხვევებში იგივე ფუძეები გვხვდება თავკიდური **ა** ხმოვნის გარეშე. მაგ.: თჰამადა ზზია ძ. გრგყაზარი – ფსხუ 10 – კარგი მოხუცი თუ ვინმე არის... (ძ. გრ ა ჯ – (36) – „ვინმე (ვინმეები)“, შდრ. პირაქეთა დიალექტების აძ. გრ, ტაპანთურის: ზამ. გრა, აძ. გრაშ. და სხვ.²; კაკაკ – (35) – „თითო - თითო (დ)“, შდრ. პირაქეთა დიალექტების აკაკალა, ტაპანთურის – ზაკ - ზაკ და სხვ.³

¹ იხ. ტაპ. § 33.

² იხ. ტაპ. § 33, გვ. 99-100.

³ იხ. ტაპ. § 37.

2. ზ ა წ . გ კ („ერთად-ერთი“) – სიტყვაში ერთეულის აღმნიშვნელი **ზა** ელემენტი გვაქვს აშხარულშიაც სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად, მაგრამ აშხარულში ამის პარალელურად გვხვდება **გაწ**.გკ სახეობაც¹.

მაგ.:

აკვ გ ო სთაჳტმ. ა ჳ რ ა ზ გ – აფს. 42 – არაფერი მინდა, ეს ერთადერთი ცხენი მირჩევნია...
 აჩანხჩა რყაზ ფა-გა-ძ.გკ – აფს. 35 – ცხენის მწყემსი რომ იყო, მას ერთადერთი ვაჟი ჰყავდა
 იგაზგაწ.გკ – აფს. 36 – ის (მამაკ.) მართოდ-მართოთავისთვის... და სხვ.

ორი როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტებში არის ჯგზა („ორი რამ“), ჯგჯა („ორი ვინმე“).

მაგ.:

აფშარჰაჟა ჯგზა ყან – კუვ. 10 – კოკები ორი იყო
 ჯგჯა – აფს. 36 – ორი ვინმე
 ა-შ.გჯა – აფს. 35 – ორნივე
 სასგ-შ.გჯა – აფს. 37 – თქვენ ორივე... და სხვ.

ექვსი პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის ჭბა (ნივთთა კლასში), ჭგჯე (ადამიანთა კლასში), შდრ. ტაპანთ. ცბა, ცგშ.გ.

ცხრა რიცხვით სახელში ძირეული თანხმოვანია **ზ**. (ზ.ბა, ზ.გჯე).

ათ რიცხვით სახელში ძირეული თანხმოვანია ჟ[ჟჰ] (ჟაბა, ჟაჯე)

თერთმეტი რიცხვითი სახელი აშხარულშიაც შედგენილია ათ და ერთ რიცხვით სახელთაგან, ოღონდ კავშირის გარეშე: ჟ.აზა (ჟ.აზა კატუკ – აფს. 20 – თერთმეტი ქათამი). შდრ. პირაქეთა დიალექტების ჟედ-ზა, ტაპანთურის – ჟიზ.

თექვსმეტი. პირაქეთა დიალექტების მსგავსად კავშირის გარეშეა შედგენილი ათ და ექვს რიცხვით სახელთაგან ჟ.აჭ. შდრ. ტაპანთური ჟიცი.

ცხრამეტი აფხაზურში შედგენილია ათისა და ცხრისაგან. უნდა გვექონოდა ამისდა მიხედვით ჟ.ა-ი-ზ. ტაპანთურში, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ საერთოდ ფონეტიკურ სისტემაში ზ, ჟ-ს აღრევის ფაქტს, ეს სახეობა დაცულია². პირაქეთა დიალექტებში კი მას ზედჟ. (ზზიფ. ზედჟ.) სახე მიუღია, ე. ი. ათის გამომხატველი ჟ თანხმოვანი ქცეულა ზ-დ. აშხარულში, ტაპანთურის მსგავსად, დაცულია ძველი ვითარება. არის: ჟიეზ, ოღონდ ადგილი აქვს ხმოვნების გადანაცვლებას, ჟ.რეზ ← ჟ.ე-დ-ზ ← ჟა-დ-ზ.

¹ იხ. აქვე, § 20.
² იხ. ტაპ. § 33, გვ. 105.

საერთოდ აშხარულშიაც ისევეა აგებული ოდენობითი რიცხვითი სახელები, როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტებში, ოღონდ აშხარულში ყურადღებას იქცევს ზოგი ფაქტი:

1. აფხაზურში რთული შედგენილობის ოდენობითი რიცხვითი სახელების შემადგენელი ელემენტები ერთმანეთს ჩვეულებრივ **o** ელემენტითაა დაკავშირებული. **ო ც და ე რ თ** – რიცხვითი სახელიდან მოკიდებული ეს სისტემატურადაა გატარებული (მაგ., ჯეჟი აკკ – ოცდაერთი, ჯეჟი ჯგბა – ოცდაორი... და სხვ.).

აფხაზურში ჩვეულებრივ კავშირი ყველა დასაკავშირებელ წევრს ერთვის ხოლმე. რიცხვით სახელებში (და ზოგ კომპოზიტში) კი იგი (**o** კავშირი) მხოლოდ ერთხელ გვხვდება (მაგ., ჯეჟი აკკ).

საყურადღებოა, რომ აშხარულში, კავშირის გამოხატვის საერთო წესის მსგავსად, აღნიშნულ რიცხვით სახელებში **o** კავშირი შეიძლება დაერთოს ორსავე დასაკავშირებელ წევრს. მაგ.: შიგჟსა ჯეჟი ხბჟე (||... ჯეჟიხბჟე) – კუვ. 10 – **ო ც და ხ უ თ ი წელი** (წელი **ო ც ი - და ხ უ თ ი - და**); ან იხ. აქვე ზემოთ (გვ. 77) უაა ჯეჟი აძი – ოცდა ერთი სული (ხალხი, ადამიანები **ო ც ი - და ერთი ვინმე - და**)... და სხვ. (იხ. აქვე გვ. 77).

2. აშხარულშიაც გატარებულია რიცხვით სახელებში კლასთა მიხედვით დაყოფა. სამიდან მოკიდებული ადამიანთა კლასში იქაც გვაქვს ადამიანის აღნიშვნელი **ჟ(ჟ)** ელემენტი, მაგრამ აქა-იქ შეინიშნება ნივთთა კლასის რიცხვითი სახელის ხმარება გარკვეულ შემთხვევებში ადამიანთა კლასის რიცხვითი სახელის პარალელურად. შდრ. რიცხვით სახელებში აღნიშნული შემთხვევები უაა ჯეჟი აძი -სა და უაა ჯეჟი ედ ჯგჟედ -ს გვერდით: უაა ჯეჟი აჯი აკკჟე და უაა ჯეჟი რჯბა (გვ. 77)¹.

3. **ო ც და ე რ თ ი დ ა ნ** მოყოლებული ადამიანთა კლასის რიცხვით სახელებში ჩვეულებრივ უაა სიტყვაა („ხალხი“) გამოყენებული. იგი შეიძლება დაერთოს როგორც ნივთთა კლასის შესაფერ რიცხვით სახელს ადამიანთა კლასის გამოსახატავად მრავლობითის შინაარსით (მაგ., უაა ჯეჟი რჯბა, უაა შიგჟ, უაა ჯგშე და სხვ.), ისე ადამიანთა კლასის გამომხატველ რიცხვით სახელებსაც (მაგ., უაა ჯეჟი რ აძი, უაა ჯეჟი აჯი რგჟი და სხვ.).

უაა-ს ასეთი სისტემატური ხმარება შეიძლება იმით იყოს გამოწვეული, რომ თვით რიცხვით სახელში გაჩნდა ტენდენცია ერთმა ფორმამ, კერძოდ ნივთთა კლასის ფორმამ, გამოხატოს ადამიანთა კლასის რიცხვიც. გაჩნდა ტენდენცია განზოგადდეს ერთ-ერთი აფიქსი, რაც დამახასიათებელი მხარეა სწორედ გრამატიკული კატეგორიისა. ლექსიკურად კი მათი გარჩევის საჭიროება მაინც შერჩა ენას.

¹ იხ. აგრეთვე § 29.

4. აშხარულში ისიც იქცევს ყურადღებას, რომ (უაა -ს ხმარებას რომ თავი დავანებოთ) რთული შედგენილობის ადამიანთა რიცხვით სახელებში ადამიანთა კლასის გამომხატველი **ჯ** ელემენტი შესაძლოა დაერთოს რთული რიცხვითი სახელის შემადგენელ ორსავე წევრს. მაგ.: უაა ჯეჟაჯი ხეჯი; უაა ჯეჟაჯი ფშეჯი და სხვ. (იხ. გვ. 98)¹. ასე, რომ ადამიანთა კლასის გამომხატველად ერთ რომელიმე რიცხვით სახელში შესაძლოა იყოს სა- მამდე ელემენტი (მაგ.: უაა ჯენჯეჟაჯი ჟაჯი).

§29. რიგითი რიცხვითი სახელები. რიგითი რიცხვითი სახელების წარმოების მხრივ აშხარული დიალექტის კილოკავები მიჰყვებიან ტაპანთურ დიალექტს. აქაც რიგითი რიცხვითი სახელები წარმოდგენილია სხვადასხვა დროის მიმღობათა ფორმით².

მაგ.:

იჯბახაჯი აჩენჯი	- კუვ. 16 – მეორე („ის, რომელიც ორი გახდა“) დღეს
იჯბახაჯი აუჯი	- კუვ. 9 – მეორე ღამეს
იჟბახაჯი უასისათ	- აფს. 35 – მეორე („ის, რომელიც ორი ხდება“) ანდერძი
იჟა-ჯა-ხეუზგე ..., იხაჯახეუზგე	- აფს. 35 – მეორე ღამეს, მესამე ღამეს („ის, რომელიც მეორე ღამედ ხდებოდა“, „ის, რომელიც მესამე ღამედ ხდებოდა“)
იხფახაჯი უფსკკ	- აფს. 44 – შენი (მამაკ.) მესამე სული („ის რომელიც სამი ხდება“...)
იხფახაჯი ამში	- კუვ. 16 – მესამე დღეს („ის, რომელიც სამი გახდა“...)
იფშემემეხოზ	- კუვ. 11 – მეოთხე დღეს („ის, რომელიც ოთხ დღედ ხდებოდა“)
იჟიფშაჯა-იჟი ფშემემეხოზ ედჟახენ...	- აფს. 36 – მეოთხემეტე დღე-ღამეს („ის, რომელიც თოთხმეტი ღამე-თოთხმეტი დღე ხდებოდა“ შეჩერდნენ რა...“) და სხვ.

ეგვევ წარმოება გვხვდება ჯერობითი შინაარსითაც: მაგ.:

აუუდ აზანრ დაადალჰან	- კუვ. 23 – ეს მან (დედაკ.) მას (მამაკ.)
ლარგე დჯალედტ.	- სიტყვად უთხრა რა, თვითონ

¹ შესაძლოა აგრეთვე ადამიანთა კლასის ჯ აფიქსი განმეორებით დაერთოს ადამიანთა კლასის რიცხვით სიტყვასაც. ჩვენ შემთხვევა გვქონდა ჩაგვეწერა ასეთი ფორმები: ჯაჟი ა მ გ - ჯ გ – „ოცდაერთი ვინმე“, ჯაჟი ვ გ ჯ ა ჯ გ – „ოცდაორი ვინმე“.

² ვრცლად ამ საკითხის შესახებ იხ. ტაპანთ. §34.

ი ვ ბ ა ხ ა ზ , ა შ ა ჯ ა ა დ ტ	ავიდა ზემოთ. მეორედ, თოკი მოვიდა
ი ხ ფ ა ხ გ რ ზ ა ბ ლ ა ჯ ა – კ უ ვ . 2 – ა ა ნ ა მ გ ა კ ვ ბ ტ	მესამედ (მესამეჯერ) გველუშაპი მოვიდა და წყალი დაიჭირა (დააკავა)
ი ხ ფ ა ხ ა ზ ა მ გ ლ ე უ ა ჭ ბ – ა ფ ს . 39 – დ ე თ ა ც ა ხ	მესამედ (მესამეჯერ) წისქვილზე კვლავ წავიდა ის (ადამ)... და სხვ.

ამათ გვერდით, ჩვეულებრივ, პირაქეთა დიალექტებისათვის ცნობილი რიგითი რიცხვითი სახელისაგანაც შეიძლება იქნეს ნაწარმოები აღნიშნული მიმღობური ფორმები. მაგ.:

ა ჰ ი შ ა ნ ა ხ გ უ ზ დაახესენ – აფს. 35 – ბატონმა მეორედ (მეორეჯერ) გაისროლა... და სხვ.

ადამიანთა კლასში რიგითი რიცხვითი სახელისათვის აქაც მსგავსივე წარმოება დაფუძნებული გვაქვს ადამიანთა კლასის ოდენობით რიცხვით სახელზე.

მაგ.:

ლესაბი ი შ ა ჯ ა ხ უ ზ ¹ – აფს. 38 –	მისი (დედაკ.) მეორე („ორ ვინმედ რომ ხდებოდა“) ბავშვი, ჩვილი
ლესაბი ი ხ გ ჯ ა ხ გ უ ზ – აფს. 38 –	მისი (დედაკ.) მესამე ბავშვი
ი ფ შ ე კ ვ ხ ა ზ დაგღლემატ – კუვ. 17 –	მეოთხე (ადამ.) დადგა... და სხვ.

მაგრამ აშხარულში ნივთთა კლასის რიგითი რიცხვითი სახელიც არა იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ადამიანთა რიგითი რიცხვითი სახელის როლში.

მაგ.:

ა უ გ თ ა ფ ჰ . გ ს ქ . ე ი რ ე მ ჰ ა ბ ა ზ – კ უ ვ . 23 – ა მ ქ ა ლ ე ბ შ ი , რ ო მ ე ლ ი ც უ ფ რ ო ს ი ა ნ ე ზ ო . დ გ უ , „ უ ა რ ა დ გ უ ტ . უ ბ “ , ა რ ი დ ე მ თ ა ნ შ ა ჯ ა ლ ა დ ე გ ო მ გ ა ლ ე მ ა ტ . ი ვ ბ ა ხ ა ზ ა ფ ჰ . გ ს გ ო ნ ე ზ ო . ჭ კ ე ნ , უ ა რ ა დ ე უ ფ ჰ . გ ს უ ბ “ – ი ჰ ა ნ ... ი ხ ფ ა ხ ა ზ ა ფ ჰ . გ ს გ ო ნ ე ...	ამ ქალებში, რომელიც უფროსი იყო, „დიდო მდევი, შენია“-ო, მან (მამაკ.) მისცა რა, თოკით აიყვანა ზევით. მეორე ქალიც „პატარა მდევი, შენი ცოლიაო“, თქვა რა... მესამე ქალიც... და სხვ.
--	--

¹ პირველი ასევე შეიძლება იყოს გამოხატული: აფკაძა იფჰგსხოზ – კუვ. 10 – მისი (მამაკ.) პირველი ცოლი („სულ წინ რომელიც ქალი ხდებოდა“).

ამ შემთხვევაშიაც ჩანს ტენდენცია ნივთთა კლასის რიცხვითი სახელის განზოგადებისა და ადამიანთა კლასზე გავრცელებისა.

მიუხედავად იმისა, რომ რიგით რიცხვით სახელთა აღნიშნული წარმოება დამახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ აშხარული დიალექტისთვისაც, პირაქეთა დიალექტებში გავრცელებული რიგითი რიცხვითი სახელის წარმოებასთან ურთიერთობის თვალსაზრისით¹ ყურადღებას იქცევს ზოგი ფორმა იმავე აშხარულში. მაგ., ი ვ ბ ა ხ ა ზ ა ჩ ე ნ გ -ს გვერდით არის ა დ გ რ ჯ ა ნ ა ჩ ა ნ გ (9) – „მ ე ო რ ე დღეს“.

სნემჰ მამ ა-ჯ ა ჟ რ ჭ ე – კუვ. 22 – მოვალ (მივალ) ოც მაისს („მე-ოცე“ მაისს?)
 სენტაბრ ა-ჟა ბ ა – კუვ. 22 – მოვალ (მივალ) ა თ (მ ე ა თ ე?)
 რ ჭ ე სნემჰოტ – სექტემბერს... და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში აღნიშნული ფუნქციით გვხვდება ა- პრეფიქსი. იქვე პარალელურად -ტ.(ი) სუფიქსიც ერთვის სათანადო ფორმებს (ნივთთა კლასში). ეს უკანასკნელი მეორეული დანართია. აშხარულში მას ვერსად ვადასტურებთ.

რიგითი რიცხვითი სახელი, სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად, აქაც შეიძლება გვხვდებოდეს აბსოლუტივურ-ადვერბალური ფორმით.

მაგ.:

უ მ დ გ -ხ უ ჯ გ კ -ნ ო – აფს. 17 – ის (ადამ.) მ ე ხ უ თ ე დ (ხ უ თ ა დ ა მ ი ა ნ ა დ)... და სხვ.²

§ 30. **ჯერობითი რიცხვითი სახელები.** ჯერობითი რიცხვითი სახელების მაწარმოებელი საერთოდ აფხაზურში უნდა ყოფილიყო -ნა → -ნ სუფიქსი. ტაპანთურს დიალექტში მხოლოდ ეს აფიქსი გვხვდება დღესაც. აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებშიაც აქა-იქ დასტურდება ოდენ -ნა → -ნ სუფიქსი ჯერობის მაწარმოებლად, მაგრამ ჩვეულებრივ იგი გართულებულია ახალი ტ. ელემენტით და დღეს მოქმედ ცოცხალ აფიქსად გვევლინება რთული -ნტ.³

პირაქეთა დიალექტების ვითარებას იზიარებს აშხარული დიალექტიც (ოღონდ აქ ეს აფიქსი ზოგჯერ უფრო ხშირადაც გვხვდება). აშხარულში დაცულია -ტ. აფიქსის სრულხმოვნინანი სახეობა -ტ.ა. ტ.-ბგერის დელაბიალიზაციის გამო იგი შეიძლება წარმოგვიდგეს -ტა-ს სახით.

¹ ამის შესახებ იხ. ტაპ. §34.

² შდრ. ტაპ. დებუჟ-გ-შთა, პირაქეთა დიალექტების იგივე – დებუჟკნგ.

³ იხ. ტაპ. § 35.

მაგ.:

ს გ ზ გ ნ-ტა ც-გვჭჩა, საბ ი ზ გ-ნ-ტა ც-ვჭჩა, უარო უ ზ გ ნ-ტა ც-გვჭჩა	- კუვ. 8 -	ჩემი ერთ(ი)ხელი (ერთი ჯერი) ტანსაცმელი, მამაჩემის ერთ(ი)ხელი ტანსაცმელი, შენი (მამაკ.) ერთ(ი) ხელი ტანსაცმელი
მარაზგ-ნტა	- აფს. 35 -	ერთბაზად („იმ-ერთჯერად“) (შდრ. პირაქეთა დიალექტ. მარაზნაკ)
იღრძჳეიდტ... ხ-გ-ნ-ტაგ-გ ჟა-ნ-ტა-გ-გ... გ-ღმშუდტ	- კუვ. 8 -	მან (მამაკ.) მას (დედაკ.) უთხ- რა... ხუთჯერაც, ათჯერაც... მან (დედაკ.) არ ქნა... და სხვ.

§ 31. **შემკრებლობითი რიცხვითი სახელები.** შემკრებლობითი რიცხვითი სახელების მხრივ რაიმე არსებით სხვაობას სხვა აფხაზური დიალექტების მასალასთან შედარებით ვერ ვადასტურებთ. ოდენობითს რიცხვით სახელს მიერთვის იგივე ა- პრეფიქსი და გვამლევს იმავე ფორმებს, რასაც სხვა აფხაზური დიალექტები (უმთავრესად ტაპანთური)¹.

მაგ.:

ამშ. მაკვლნაწან ა ჳ ბ ა გ-გ იკვლსტ	- კუვ. 6 -	დათვმა ის (რაც) გახვრიტა რა ორივენი (რაცები) გაძვრნენ შიგ
მარა ა ჳ გ-გ, აც- ა ჳ გ-გ ა ჳ - ბ ა გ-გ აჩადან აძჳეიდტ	- კუვ. 20 -	მისი (რაც.) ულუფაც და ხარის ულუფაც ორივე ვირმა შეჭამა
აშათ (ა ჳ გ ლ ა კ) ირჳაზ... -	კუვ. 15 -	ამათ (ორივე ძაღლმა) რაც თქვეს...
ა-ხ-ჩ-გ-კ რყრამაგ-გ ეფშუჳ	- კუვ. 21 -	სამივე ცხენი თავიანთი სიდიდითაც ერთნაირი არიან
მარგ-გ-დარგ-გ ახ-გ-გ-გ იშირცგზ...	- კუვ. 19 -	ესეც და ისინიც სამივენი (ადამ.) რომ ახლდნენ მას (მამაკ.)...
უტთ ა ფ შ გ ჳ ჳ ჳ	- კუვ. 17 -	ისინი ოთხნივე... და სხვ.

§ 32. **დანაწევრებითი რიცხვითი სახელები.** თუ პირაქეთა დიალექტებში დანაწევრებითი რიცხვითი სახელების საწარმოებლად აიღება ფუძეგაორკვეებული ოდენობითი რიცხვითი სახელი ინსტრუმენტალისის -

¹ იხ. ტაპ. § 36.

ლა აფიქსის დართვით (აძ-აძ-ა-ლა – თითო-თითოდ (ადამ.); აკ-აკა-ლა თითო-თითოდ (რადაც), ტაპანთურშია მარტო გაორკეცებული ფუძე ოდენობითი რიცხვითი სახელისა **აძ-აძ**, თითო-თითოდ (ადამ.), ზაკ-ზაკ – თითო-თითოდ (რადაც)¹.

ამხარულშიაც ტაპანთურის მსგავსად ოდენ გაორკეცებული ფუძეა: მაგ.: დარს **აძ-აძ** ფჰესცა რემან – ფსხუ, 6 – მათ თითო-თითო ცოლი ჰყავდათ; ფშგჳწცა ზაკ-ზაკ ჳმსარგა რემან – კუვ 9 – „ოთხ კაცს თითო-თითო ცოცი ჰქონდა“, მაგრამ აქვე შეინიშნება სრულიად თავისებური წარმოება: ოდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძე დანაწევრებულად გამოხატვისას აღებულია სამმაგად, ამასთანავე, რაც ძალზე საყურადღებოა, ერთის გამომხატველ რიცხვითს სახელებში ის თავიკიდური ხმოვანიც არა ჩანს (პირველ წევრში), რაც ამ ფუძეს ახლავს ხოლმე².

მაგ.:

ასაცაიზზაგჯკაკაკ თუ – კუვ. 11 –	სტუმრებმა ყველამ თითო-თითოდ (დ) არაკი რომ თქვეს, მერე რუსმა ბატონმა ჩემი მწყემსი პეტრე [პეტკა – რედ.] მოიყვანეთო, თქვა და მოაყვანინა
რახ ანგრჰა, აწგჰან სურგს აჰ სგზგზჩა, ფეთკა დააზგ! – იჰანგ, დაადგდგრგედტ	
... დგნაჰარაკ, აქეთ კაკაკ – კუვ. 2 –	ის (რადაც) მას (ადამ.) რომ შეჰჰამს, სოფელს (სოფელში ხალხს) თითო-თითო კოკა წყალს მისცემს
დგ ფშგრჰა არნათუშტ	
ახრგკ იკჰაზ კაკაკ – აფს. 35 –	ის (მამაკ.) სამივე ცხენს, რომელიც დაიჭირა, სათითაოდ შეაჯდარა...
დგრჰტა...	
აფემცა აჯანშცა ძაძაძ – აფს. 37 –	ორივე ძმამ (ძმებმა) ორივე და (დები) სათითაოდ ცოლებად წაიყვანეს... და სხვ.
ინარხედტ ფჰესშთა	

დანარჩენ რიცხვით სახელებში არის: ჳგჰ-ჳგჰა, ჳებ-ჳება – „ორ-ორი“, ხფა-ხფა, ხგჰ-ხგჰ – „სამ-სამი“ და ა. შ.

§ 33. თანდებულები. აფხაზური ენის პირაქეთა დიალექტებში არსებულ ადგილიმმართულების გამომხატველ **-ახ**, **-ყა**, **-შ-ყა**, **-ყ-ნგ**, **-ჰ-გ** თანდებულთა ნაცვლად ტაპანთურ დიალექტში გამოიყენება ერთი **-ფნგ** თანდებული. **-ჰ-გ** და რთული **-შ-ყა**, **-ყ-ნგ** თანდებულები ტაპანთურმა სრულ-

¹ იხ. ტაპ. § 37.

² შდრ. აქვე, § 28.

ლებით არ იცის. -**ახ**, -**ყა** კი შეიძლება შეგვხვდეს მხოლოდ ზმნისართებში, სხვაგან – არსად¹.

აზნარული დიალექტის კილოკავებში ამ მხრივ მთლად ერთნაირი ვითარება არ არის.

კუვინსკის კილოკავში დასტურდება თითქმის ყველა ეს ზემოხსენებული თანდებული².

მაგ.:

-**ყა**:

დცან ი ჳნ გ-ყა დგმტალე- – კუვ. 12 – დტ	ის (ადამ.) წავიდა და თავის სახლში დაწვა
ისლამ დგზგზ.ლან გო - – კუვ. 15 – როდ-ყა ³ დცარნგს	ისლამი შეჯდა ცხენზე ქა- ლაქში წასასვლელად

-**ყენგ**:

ბანდ სასრს სყენგ! – კუვ. 22 –	შენ (დედაკ.) მოდი სტუმრად ჩემთან (ჩემსა)
ტარგტ ტანდ ს-ყენგ! – კუვ. 23 – ანაზ.ღეჭტტმა ღყენ უცანტ...	შენაც (მამაკ.) მოდი ჩემთან (ჩემსა). ანაზღუჭტტმასთან წა- დი და...
ეძტანდ იყენგ დცან... – კუვ. 23 –	ის (ადამ.) ეფენდისთან წავიდა რა...
ბან, ბაბ რყენგ ბზგუშტ – კუვ. 23 –	შენ (დედაკ.) შენს დედ- მამასთან წავიყვან

-**(ა)ხნგ**:

აგართ ახნგ დგმტტ – კუვ. 14 –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) სადგო- მისკენ წაიყვანა
ათგტ ახნგ იგეტ რბა – კუვ. 14 –	სახლში (სახლისკენ) წაიყვანა მამამ ისინი

მაგრამ გარკვეული შენიშვნა იქნებოდა საჭირო: -**ყა**, -**(ა)ხნგ** (|| **ა**) თანდებულები ჩვეულებრივია ზმნისართებში⁴. ისე კი მათი (-**ყა**, -**(ა)ხა**,

¹ იხ. ტაპ. § 38.

² არ შეგვინიშნავს ოლონდ -**შ-ყა**.

³ შდრ. აგოროდ აფნარ დცარნგს დდ.ტქ.ლეიტ – კუვ. 18 – ის (ადამ.) ქალაქ(ს) სწავლისათვის წასასვლელად გაემართა.

⁴ მაგ.: იცეტ ატ **ა-ყა** – კუვ. 14 – ისინი წავიდნენ იქ; ატ **ა-ყა**... ითარგს! – კუვ. 26 – იქ ჩაყარე; აშქმთა აკუბან იფტტს აფახ (აშწა-**ყა**) დგნყყონ – კუვ. 12 – დილით ყუბანის ცოლი წინ (ეზოში) დადიოდა; არ **ახ** ტანდ! – აქეთ(კენ) მოდი შენ (მამაკ.)! ძაჯახ წეცალა იყალწახტ – კუვ. 2 – მდინარის თავზე (მდინარის თავი) მან (დედაკ.)

-ყნგ) გამოყენება ძალზე შეზღუდულია. თუ მათ ვადასტურებდით, უმთავრესად მოხუცთა მეტყველებაში.

ძალზე გაფართოებულია **-ჭიგ** თანდებულის გავრცელების არე.

მაგ.:

საბ იჭიგ სცახედტ	- კუვ. 10 -	მამაჩემთან მივდივარ
ამთა აჯნეჭი იჯნა- შეღაღტ	- კუვ. 15 -	გველი სახლში შევიდა
აქეთ რჭიგ ღჯრა იდტქ-	- კუვ. 5 -	სოფელში საქურდლად გაე- მართენ.
ლეღტ		
ააახტ ლაბ იჭიგ	- კუვ. 8 -	მოვიდნენ მის (დედაკ.) მამას- თან
არი ამ აჩაფტ აჭიგ ჰანა- ძრი...	- კუვ. 11 -	ამ მდინარის ნაპირს(ში) რომ მივალწიოთ...
დაჩა ფეშკ აჭიგ	- კუვ. 2 -	სხვაოთახში
დაახტ მან ლ(გ)ჭიგ	- კუვ. 23 -	მოვიდა ის (აღამ.) თავის დე- დასთან
სანი საბე რჭიგ უგანრ იუსგრბუშტ	- კუვ. 15 -	ჩემ დედ-მამასთან წაგიყვან და გიჩვენებ მათ... და სხვ.

აფსუის კილოკავში ზემოდასახელებული **-ყა**, **-ყნგ**, **-ახ(ა)** თანდებულები ჩვეულებრივ არ გვხვდება. მათ ნაცვლად გამოიყენება მხოლოდ ერთი **-ჭიგ** თანდებული.

მაგ.:

აჯნე აჭიგ ... დეჭ.ნრპ	- აფს. 37 -	ის (აღამ.) სახლში... ცხოვ- რობს (შიგაა)
სემეჭ.გრ ს.გ ზაქა ჭიგ	- აფს. 22 -	ჩემი ბეჭედი თქვენ მხრებზე რომ დაგასვათ, მოგცემთ მას (რადაც)
რეჯნტქ აჭიგ	- აფს. 35 -	მათ ძველ სახლში
ქარიმ იჭიგ არ ირჰე	- აფს. 35 -	ქერიმთან ეს თქვეს
სგხგვფაცა რჭიგ ჯაწარა ზლო	- აფს. 37 -	ჩემს სამვაჟ(ებ)ში, რომელსაც ვაჟკაცობა აქვს... და სხვ.

-ყა, **-(ა)ხა** თანდებულები გვხვდება მხოლოდ ზმნისართებში.

მაგ.:

მარა იუწთაგე აუწყა	- აფს. 33 -	მან (მამაკ.) თავისი ბარკალიც იქ
--------------------	-------------	---------------------------------

---

შუშით გააკეთა; აუარა ფხა დეგგლა მერგე აჭიგ დნთაღედტ - კუვ. 2 - ის (აღამ.) ხალხის წინ დგომით მთავართან შემოვიდა... და სხვ.

ფერგლდფიქ	(იქვე) შეუერთა (იმათში შეუ- რია)
აწწარაქა ატყა მანან- 'ხახე	- აფს. 33 - ვაჟკაცობანი იქვე გამომჟღავნ- და
არი აჩკუნ აკუმა არ აყა- ჭენმაგ ¹ უზმანო? - ლჭე	- აფს. 41 - ეს ყმაწვილია, აქამომდე შენ (მამაკ.) ვისთვისაც მოხვედიო?
ლ გ შ ტ ა ხ ² დგკდგენ...	- აფს. 37 - ის (ადამ.) მის (დედაკ.) უკან იყო დაკიდებული
აბანახხ ² აბანი ათემ აჭგ - აფს. 37 -	ეგე იქითკენ იმ სახლში... და სხვ. ³

-(ა)ხ² „თანდებული“ აფსურშიაც შეიძლება გამოჩნდეს, მაგრამ ტაპანთურის მსგავსად მას ინსტრუმენტალისის -ლა-ც ახლავს ხოლმე.

მაგ.:

ამ' აყადაზ ახ ² გ ლ ა დგდგქლეიტ	- აფს. 43 -	სადაც წყალი მოდიოდა (იქით)- კენ(ით) გაემართა, წავიდა ის (ადამ.)
აწგში ახ ² გ ლ ა ჩაზგდკტ	- აფს. 37 -	ფანჯრისკენ(ით) გაემართა ის (მამაკ.)

ასე, რომ პირაქეთა დიალექტების ზემოხსენებულ თანდებულთა ადგილას აშხარულ დიალექტში ბატონდება ერთი (-ჭგ) თანდებული. აფსუს კილოკავში ეს პროცესი დამთავრებული ჩანს. კუვინსკის კილოკავში თუ დღესაც შეიძლება აქა-იქ დავადასტუროთ -ყა, -ყენგ, -ახ²(ა) თანდებულები, აფსუს კილოკავში სახელებთან ისინი უკვე აღარ გვხვდებიან. -ყა, -ახ²(ა) ტაპანთურის მსგავსად მხოლოდ ზმნისართებში თუ შეინიშნება.

სათანადო შემთხვევებში ერთი (-ჭგ) თანდებულის გაბატონება იმ ვითარების გამოხატულებათ, რასაც ადგილი აქვს ტაპანთურში (იქაც მხოლოდ ერთი -ფნგ - თანდებული გვაქვს), ოღონდ ამ თანდებულის როლში აქ გამოდის არა -ფნგ, არამედ პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი -ჭგ თანდებული, რომელსაც სრულებით არ იცნობს ტაპანთური.

გამომდინარეობას... პირაქეთა დიალექტებში გამოხატავს... -ტო: (-ნ-ტო, -ყგ-ნ-ტო, -ხ-ტო) თანდებული (მაგ., ავგნ აყგნ-ტო - სახლიდან და სხვ.)⁴. ტაპანთური დიალექტის მსგავსად იგი არც აშხარულს მოეპოვება. სათანადო შემთხვევები გადმოიცემა უთანდებულოდ.

¹ საგულისხმოა, რომ აქ -ყა-ს -ჭგ-ც დაერთო.

² აქ ორმაგადაა ეს თანდებული გამოყენებული.

³ იხ. აქვე, ქვემოთ.

⁴ იხ. ტაპ. § 38, გვ. 115.

ქართული -მ დ ე თანდებულის ფუნქციით პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება **-ნძა**, იშვიათად **-ძა**-ც (რთულ შემადგენლობაში: **-აა-ნ-ძა**, **-ყგ-ნძა**, **-ყ-ნგ-ნძა**), ტაპანთურში იგი სისტემატურად **ძა**-ს სახეს ატარებს¹.

აშხარულს დიალექტში იგი გვხვდება ჩვეულებრივ **-ნძა**-ს სახით, იშვიათი არაა არც **-ძა**.

მაგ.:

მ გ ძ კ გ- ნძა	- კუვ. 11 -	ე რ თ თ ვ ე მ დ ე
შ ე კ ს გ კ გ- ნძა	- კუვ. 14 -	ე რ თ წ ლ ა მ დ ე
ა ხ შ ა მ გ- ნძა	- კუვ. 14 -	ს ა ლ ა მ ო მ დ ე (საღამოს ლოცვამდე)
ჭ ბ ა-ხ ფ ა შ ე კ ს ა- ნძა	- კუვ. 8 -	ორ-სამ წ ლ ა მ დ ე არ მოვიდა ის დაგ გ მ ა ა დ ტ (აღამ.)
ჭ ო წ გ- ნძა-გ გ	- კუვ. 23 -	ხ ვ ა ლ ა მ დ ე ც
ი ნ და- ნძა ... ი შ ა მ გ ა ნ გ- ნძა	- აფს. 35 -	მ ის (მამაკ.) კ ის რ ა მ დ ე... მ უ ხ ლ ა მ დ ე („მუხლა-დ-მდე“)
ა რ გ ნ ვ ე ლ ნ- ნძა -კ-გ გ	- აფს. 35 -	ის დღე სულ და ღ ა მ ე ბ ა მ დ ე უ ც ა დ ა მ ა ნ (აღამ.) მ ა ს (მამაკ.)
ბ არ ა ჭ ო ჟ ა ა- ნძა -რ ა ²	- კუვ. 12 -	შ ე ნ (დედაკ.) ა ქ ა მ ო მ დ ე მ ხ ი არ უ ლ ო ბ დ ი
ხ შ ა მ - ძა დ გ ა გ ლ ა-	- კუვ. 14 -	ს ა ლ ა მ ო მ დ ე (საღამოს ლოცვამდე) არ ა დ გ ე ბ ა
ჭ არ ა- ძა ა ნ ნ ა ძ ა...	- აფს. 36 -	მ ა თ შ ო რ ს („შ ო რ ა მ დ ე“) რ ო მ მ ი ა ლ წ ი ე ს...
ა უ რ ჭ ო ჟ ა ა წ ე ღ ლ ა- ძა	- აფს. 37 -	ის ა ხ ლ ა ვ ე (ა ხ ლ ა ვ ე-მდე) მო ვ ა და ა დ უ ა შ ი

შიდილება შეგვხვდეს სხვა თანდებულთან ერთადაც:

მაგ.:

ა რ რ კ უ ნ ს კ უ მ ა ა რ ა ა ყ ა-ჭ ა გ-**ნძა** გ გ უ ზ შ ა ნ ა მ ? - ლ ჰ ე ო

ეს ყმაწვილია აქამომდე ვის-თვისაც მოხვედით? და სხვ.

„თვის“ თანდებულად პირაქეთა დიალექტებში გამოიყენება: **-ზგ** (|| **-ზგ-ნ**, **-ზგ-ჰა-ნ**). „ტაპანთურში იგივე **-ზ** დაერთვის **-ჰა** („თავ“) სიტყვას და „თვის“ თანდებული გვევლინება **-ჰაზ**-ის სახით (ან **ა-ჰაზ-ლა**-ს სახით³, როცა ინსტრუმენტალისის **-ლა**-ც ერთვის).

აშხარულს კილოკავებში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის **-ზგ⁴**, **-ზგჰა**.

¹ იხ. ტაპ. § 38, გვ. 116.

² ტაპანთურში არის ჭ ო ჟ ა შ ა ნ ძ ა რ ა (იხ. ტაპ. გვ. 117). შდრ. პირაქეთა დიალექტების ჭ ო ჟ ა რ ა ა-**ნძა**.

³ იხ. ტაპ. §38, გვ. 120.

⁴ შდრ. იქვე ზმნაში: ... იზყეფეწეფტ - კუვ. 2 - მ ა ნ (მამაკ.) - ის (რადაც) - მ ის თ ვ ის (მამაკ.) გააკეთა; იფ ა დ გ მ ე ხ ტ-ჰ ა ა ჭ ა ა-ქ ა ა უ რ ი რ გ მ ჰ ა რ ა ზ გ... ს არ ა

მაგ.:

- სარა სე-**ზგ** სარა ბზარა – კუვ. 23 – თქვენთვის მე სიკეთის გან-
სგეგლოუპ მზრახველი ვარ
- ატი **აზგ** – აფს. 39 – იმისთვის
- აუტდ **აზგ** აგ აკ კუმრრა – კუვ. 2 – ამისთვის ბატონმა მას (მა-
იზგყედწე(დ)ტ მავ.) გართობა მოუწყო (გაუკეთა)
- არსა **სზგ** იზ.ზ.გმ? – კუვ. 15 – ეს ჩემთვის მოხარშეთ?
- უარუ **უზგ** ადზ.გდტ – იქვე – შენთვის (მამავ.) მოვხარშეთ
- მ.უ.ტაკ უკტაკ უტაკ – აფს. 33 – ორ ბარკალს მოგცემთ შენ
აზგ (მამავ.) ერთი ბარკლისათვის
- აზზარა უარო **უზგ** – აფს. 35 – სიკეთე შენთვის (მამავ.) არ
გვგემხე გამიკეთებია (არ გავაკეთე)...
და სხვ.

თუმცა იქვე შეიძლება შეგვხვდეს ტაპანთური აკაზლა (ა-**აკაზ**).

მაგ.:

- ატი **აკაზლა** აუტთ დაგ – აფს. 43 – ამისათვის (ამის გამო) მათ
დღემგმგბმე მის (ადამ.) არ ვუჩვენე
- დაკბ იკაზ აზ. **აკაზლა**... – აფს. 37 – უფროსმა სიტყვა თქვა,
იმისთვის... და სხვ.

აშხარულ დიალექტში (მხოლოდ აფსუის კილოკავში?) ყურადღებას იქცევს **ქ** ელემენტის გამოყენება (თუმცა, იგი ჯერჯერობით თანდებულად არ უნდა იყოს ჩამოყალიბებული). **ა-ქ** აფხაზურში აღნიშნავს ზევითა ნაწილს, მწვერვალს, სახურავს. იგივეა გამოყენებული წინდებულად ზმნებში მნიშვნელობით **-ზე(დ)**; მაგ., დაქ.ტ.ო.უპ – „ის (ადამ.) მასზე (რალაცაზე) ზის.

აშხარულში მას ვხვდებით სახელთან.

მაგ.:

- უგჟა უანგვსგ სჟრ უნგ – აფს. 35 – ეხლა შენ (მამავ.) როცა მოკვდი,
შენ **თაქ** სგკაპარნგს მოვედი შენ საფლავზე
დასატკეპნად (შენი საფლავის თავის დასატკეპნად)
- ხაჯს ათმ-**აქ** დგკაქ.ტან¹ – აფს. 32 – ხოჯა სახლის თავზე (ჭერ-ზე) იჯდა

ჩგსშგგ – კუვ. 23 – მან (მამავ.) თავისი ვაჟი მოკლაო, ეს ხალხმა რომ არ თქვას, იმისთვის... მე თავს მოვიკლავ.

¹ შდრ. ზმნაშიც **ქ**: დგკა-ქ.ტან.

§ 34. **სიტყვაწარმოება სახელებში.** აფხაზურში სახელთა აბსტრაქტული ცნებისა და აგრეთვე მასდარის მაწარმოებლად გვხვდება **-რა** სუფიქსი. აშხარულშიაც იგივეა, ოღონდ აქ იგი გვხვდება ზოგ ისეთ სახელთან, რომელთანაც პირაქეთა დიალექტებში ჩვეულებრივ მას არ მოველით.

მაგ.:

- ფ ა ნ გ უყასწაპ (|| უსფახაპ)... – კუვ. 26 – შენ (მამაკ.) ჩემ შვილად გაგხ-
ბაქერ ა ფ ა რ ა ი გ ო დ მ უ დ ტ დი (გიშვილებ)... ბაქირმა
შ ვ ი ლ ო ბ ა ა რ ქ ნ ა
- ი თ ა ა ც ა - რ ა ჭ უ დ გ ო მ ა მ დ ტ – კუვ. 14 – ის (ადამ.) თავის ოჯახში
(„ოჯახობაში“) არ მოვიდა
- შ არ და - რ ა დ შ ა მ დ ა ნ ... – აფს. 33 – მან (ადამ.) ბ ე ვ რ ი მოიარა,
მოძია რა...
- ზ ა ყ ა - რ ა - ზ ა ყ ა - რ ა ჟ ო ს ა რ გ მ ა - – აფს. 45 – მათ რამდენ-რამდენი ცხვარი
ზ ი ? ჰყავდათ? და სხვ.

ადიღურ ენათაგან აშხარულშიაც¹ შემოჰყოლია სიტყვას **-რა**-ს მო-
რფოლოგიური შესატყვისი **-ლა** აფიქსი, მაგ., ზ ა ლ ე მ გ - ლ ა – აფს. 43 – ძალ-
დატანება, სიმკაცრე (უწყესობა, უკანონობა).

ზოგჯერ ისინი (**ლა-ც** და **რა-ც**) ორივე ერთად გვხვდება ნასესხებ
სიტყვაში, მაგ., ძენრგცჰახა რო უ ნ ა - ლ - რ ა რეთემრე იკარგჰენ იდ-გქ-ლე –
აფს. 30 – ისინი როცა დაგლახაკდნენ, მათი კარმიდამო, ს ა ხ ლ ო ბ ა
დააგდეს და გაემართნენ (შდრ. ადიღ. უნა-ღწ – სახლობა).

უქონლობის გამოსახატავად სახელებში სხვა აფხაზურ დიალექტთა
მსგავსად აშხარულშიაც არის **-და** ნაწილაკი.

მაგ.:

- ჟ ო ჟ არ რ ა ზ ყ გ - და ! – კუვ. 15 – ედ, შენ (მამაკ.) უ ბ ე დ უ რ ო !
- ჟ ო ჟ ა ა - და დ გ ო ზ მ მ ა ც ტ – კუვ. 23 – ის (ადამ.) ამის გარდა („ახლას
გარდა“, აქამდე) არ მინახავს.
- ლ ო ა პ ყ გ - და – აფს. 38 – უთვისტომო... და სხვ.

მაგრამ ტაპანთურის მსგავსად იქვეა **დაყა** (შდრ. ტაპ. **დაყა**)².

მაგ.:

- ც ო მ ლ ო რ - და ყ ა ლ ა დ ო რ ს ჳ ჳ ლ ა – კუვ. 24 – უ კ ი ბ ო დ სხვენზე მცოცავი,
(სლაჯა) ამსვლეელი (კვამლი)
- ძ გ - და ყ ა ც ჰ ა (ლ ა დ ო რ ს , ჳ ო ბ ლ გ) – აფს. 28 – უ წ ყ ლ ო დ ხიდი (სხვენი)...
- ძ გ - და ყ ა ჰ ა ყ ო რ ა || ჰ ა ყ ო რ ა შ ო – აფს. 28 – უ წ ყ ლ ო დ ჰერეხი (კბილე-
(აფგცჰა) ბი)... და სხვ.

¹ იხ. ტაპ. § 39, გვ. 120-121.

² იხ. ტაპ. § 30, გვ. 86-87.

ამ შემთხვევაში ის **-ყა** → **ცა** ელემენტი, რომელიც ამ ნაწილს დაერთვის ტაპანთურსა და აშხარულში, მომდინარე უნდა იყოს **-ყა** „ყოფნა“, „არსებობა“ ზმნიდან. **-დაყა** – ნიშნავს „არ-ყოფნით“, „არ არსებობით“ „უ-ყოფნელად“.

ხეთა სახელებში აშხარულშიაც შეიძლება შეგვხვდეს კუთვნილების **-ტა** აფიქსი (პროტოტიპი ტაპანთური **წი || ჭი-სი**).

მაგ.:

(აჭ) რან დეხ ^ა ცა ფჰაუპ.	– კუვ. 25 –	ჭეკა-ქუხილის ღვთაება რცხი-
აჭუდ ან ^ა ც-ტა იზეფნ ^ა უტ:		ლის ასულია. მას რცხილი-
ამჭაგ ^ა აჭუდ აჭა ჩეთუ უკე		სას რისთვისაც უწოდებენ,
ითა-ზარი... ან აჭუ უგე-		ესაა: ამ ხისეული ცოტა, უბეში
შუშამ		გედოს..., მეხი არ მოგკლავს
ნ ^ა ც-ტა-წლა დჭუკ	– კუვ. 23 –	ერთი დიდი რცხილის ხე

სხვა ხეთა სახელებში ეს აფიქსი ჩვენ არ შეგვინიშნავს¹.

„ყოველთვის“, „მუდამ“-ის გამოხატველ ელემენტად პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება **აისგ, ესგ**; ტაპანთურში – **ანს**; აშხარულში – **ას || ას(ი)**.

მაგ.:

აჭრ აპ იჭაგ ჩან იზრ ^ა ნ	– აფს. 35 –	ის (მამაკ.) იმ ბატონთან მუდამ
ასქენგ^ა		ცხენს მწყსიდა
სიმიშ	– აფს. 33 –	ყოველ დღე
აჭრთ ხაფშაწლა რგმან:	– აფს. 31 –	მათ ოქროს ხე (ბალი?) ჰქონდათ.
ასრტაგ^ა აკ ^ა ალმ ^ა უტენ		ყოველ -ღამე ერთი (თითო)
		იკარგვოდა (მათგან)... და სხვ.

„ყოველ“-ი პირაქეთა დიალექტებში გამოიხატება **-ცეფნაძა** ნაწილაკით. ტაპანთურის მსგავსად აშხარულშია **ფხაძა**.

აჭი აჩან მგჩაშა-**ფხაძა** – აფს. 37 – ეს ჭაკი ყოველ კვირას იგებს ინ^აუტ

შეჟემთა-**ფხ-აძა** – აფს. 35 – ყოველ-დილით... და სხვ.

„ოდენ“-ი, „მარტო“ ტაპანთურის მსგავსად აშხარულშიაც გამოხატულია ნაწილაკით **-ჯაცა**³.

მაგ.:

აჰა იჯამგ წაკ^ა-**ჯაცო** – აფს. 28 – ბატონის ქურქი **ოდენ** წილი(ა) (ვარსკვლავი)... და სხვ.

¹ ეგვე სუფიქსი შეიძლება შეგვხვდეს პირაქეთა დიალექტებშიაც. შდრ. მაგ., **აბრატა** – „კომშის (ბის) ხე“.

² იხ. ტაპ. § 53, გვ. 191.

³ ეს უკანასკნელები ზმნებშიაც ჩვეულებრივია.

თავი VI. ზმნა

§ 35. **პირისა და გრამატიკული კლასის ნიშნები.** პირისა და კლასის ნიშნებისა და სათანადო ნაცვალსახელთა მხრივ აშხარულშიაც იმავე ვითარებას აქვს ადგილი, რასაც სხვა აფხაზურ დიალექტებში.

აქ ჩვენ ყურადღებას მივაქცევთ მხოლოდ აღნიშნულ ნიშანთა გამოყენებასთან დაკავშირებულ ზოგ ფაქტს.

1. ზოგჯერ **ა**- კლას-ნიშნის ნაცვლად შეგვხვედრია **ო**. მაგ.:

აღს აჯნაშ. **ოქ**რ იტან, აცგგ^აგ^აგ^ა – კუვ. 16 – ძალი სახლის კართან იწვა
ინგმნ უდ მდტალეძტ (იჯდა). კატაც მივიდა და
მას მიუჯდა

აშ. **ოქ**გ ააძტ – კუვ. 20 – კართან მოვიდა...

აქ, ორსავე შემთხვევაში, მოველოდით **ა-ქგ**-ს (ნივთთა კლასის კუთვნილებითი აფიქსია ა-)¹.

ნათელი არაა, რა ნიადაგზე უნდა მომხდარიყო ასეთი შეცვლა² (ფონეტიკურ ნიადაგზე: **ა** → **გ** → **ო**; ადილურ ენათა გავლენის ნიადაგზე, თუ სხვა?).

2. ზოგჯერ უნდა შეინიშნებოდეს **ო** კლას-ნიშნის ზედმეტად დართვა ამ თუ იმ ფორმაზე: მაგ., ლარედ სარედ **ა**ჰჰაზგენ – კუვ. 8 – „ისა (დედაკ.) და მე მარტო, ცალკე („ჩვენთვის“) ვიყავით. -ჰაზგენ-ს („თავისთვის, მარტო, ცალკე“) შეიძლება დაერთოს მხოლოდ ერთი პირის (კლასის) ნიშანი. უნდა ყოფილიყო ჰჰაზგენ – „ჩვენ მარტო, ცალკე, ვიყავით“. **ა** ამ შემთხვევაში გაუმართლებელი ჩანს.

შეგვხვდა: ართ **იგ**ჰჰკუმ – კუვ. 19 – „ესენი ჩვენ არა ვართ“. თითქოს საკმარისი უნდა ყოფილიყო -გ^აჰჰკუმ („ჩვენ არა ვართ“)³.

ასევე კლას-ნიშნიდან ხომ არ მომდინარეობს იზზეგ^ა („ყველა“) სიტყვაში **ო** ელემენტი? შდრ. პირაქეთა დიალექტების ზეგ^ა.

3. „ს ხ ვ ა“ სიტყვა ყველა აფხაზურ დიალექტში წარმოდგენილია **აჩა**-სა და **დაჩა**-ს სახით. ამ სახეობათა გამოყენებაში რაიმე კანონზომიერების არსებობა ჩვენ არ შეგვინიშნავს. თანაბარ პირობებში შეიძლება ორივე მათგანი შეგვხვდეს. ასევეა აშხარულშიაც.

¹ კუთვნილებითი აფიქსები მჭიდრო კავშირში არიან გრამატიკული კლასისა და პირის ნიშნებთან. ამიტომაც ჩვენ აქ მათ განვიხილავთ ერთად.

² შდრ. ტაბ. § 41, გვ. 127.

³ შდრ. აკუ- ზმნის შესახებ. ტაბ. § 40, გვ. 125-126.

მაგ.:

აზარან აჩა ქეთაკ აჭაგ – კუვ. 15 – აქეთკენ სხვა (მეორე) სოფელში
 დაჩა ქეთაკ აჭაგ – იქვე – სხვა (მეორე) სოფელში და სხვ.

ამათ გვერდით აზნარულში ერთხელ იგი დავადასტურეთ რ აფიქსითაც: მაქნაგაზ აყარა (ი)ბჟესტ. „საბ იჭაგ სცახედტ“ – იჭედტ, რგბზიარა, რაჩაკ ედცაჟედტ. დედტქლედტ – კუვ. 10 – „რაც (რამდენიც) საჭირო იყო, იმდენი (დრო) გავიდა. „მამასთან წავალ, დავბრუნდებიო“ თქვა მან (მამაკ.). თავიანთი სიკეთე (მშვიდობა), სხვა უთხრეს ერთმანეთს. ის (ადამ.) გაემართა“.

რ აფიქსის არსებობა ამ ფორმაში უეჭველს ხდის დ აფიქსის გრამატიკულ კლას-ნიშნად კვალიფიკაციას დაჩა სიტყვაში.

4. როგორც ცნობილია, გარდამავალ ზმნებში სუბიექტად გამოყენებული პირველი პირისა (როგორც მხოლოობითის, ისე მრავლობითისა) და მეორე პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი ზმნის დასაწყის მჟღერ თანხმოვანთან უშუალოდ შეხვედრისას მჟღერდება. პირვ. პირის მხოლოობ. რიცხვის ს ნიშანი იძლევა ზ-ს, პირველი პირის მრავლ. რიცხვის ჰა-ნიშანი იძლევა აა (← ზა)-ს, მეორე პირის მრავლ. რიცხვის შ. → ჟ-ს.

ასევეა აზნარულშიაც. ოღონდ აზნარულში ერთხელ დავადასტურეთ პირველი პირის მრავლობით რიცხვში სუბიექტის ნიშნის უასიმინილაციო ფორმაც. მაგ., არ არ აჩაგ აჭაგ ჰანაძარი, ჰაძასაგფშთანა იჰაზგჰ – კუვ. 11 – „ამ მდინარის (წყლის) ნაპირას რომ მივაღწევთ, შევჩერდებით და დავლევთ“.

პირველი პირის მრავლობით რიცხვში ასეთი უასიმინილაციო ფორმები გვხვდება ბზიფურ დიალექტშიაც¹, მაგრამ პირობები პირის ნიშნის უასიმინილაციოდ დარჩენისა სხვადასხვა უნდა იყოს ბზიფურსა და აზნარულში. ბზიფურში მას ხელს უწყობს ჰ-ს მჟღერი ვარიანტის არ ქონა, აზნარულში კი – მახვილის განსხვავებულ ადგილას დასმით ჰ-სა და ზ-ს შორის ა ხმოვნის არსებობა: იჰაზგჰ (შდრ. მხოლოობითშიაც პირაქეთა დიალექტების იზჟგჰ და აზნარულის – ისგზგჰ!)².

სათანადო შემთხვევებში უარყოფით ფორმათა წარმოებისას, როცა უარყოფის მ აფიქსი მოექცევა სუბიექტის ნიშნისა და ზმნის დასაწყის თანხმოვანს შორის, მოისპობა გამჟღერების პირობაც. პირაქეთა დიალექტებში გვექნება ისგმბედტ – „მე არ ვნახე ის (რადაც)“, ისგმგედტ – „მე არ წავიდე ის (რადაც)“ და სხვ., თუმცა პარალელურად დადებით და ზოგ უარყოფით ფორმათა ანალოგიით შეიძლება გვექნდეს: იზგმბედტ, იზგმგედტ და სხვ.

აზნარულში ტაპანთურის მსგავსად³ ასეთ შემთხვევებში სისტემატურად გვხვდებოდა ეს უკანასკნელი (მჟღერი) სახეობები.

¹ იხ. ანგარიში ბზიფურ კილოზე მუშაობისა. ენიმკის მოამბე, ტ. IV, გვ. 238.

² იხ. აქვე, § 22.

³ იხ. ტაპ. § 40, გვ. 124.

მაგ.:

- სგ^რზ^მმბ^მ, ს.გ^რზ^მმბ^მ – აფს. 36 – თქვენ მე არ მნახეთ (გინახავართ), მე თქვენ არ გნახეთ (მინახავხართ)
- ბგ^რმბაძ^მ – კუვ. 26 – მე შენ (დედაკ.) სრულებით არ გნახე (არ მინახავხარ)
- უოჟა ადა დგ^რზ^მმბა^ცტ – კუვ. 23 – აქამდე, ამ დრომდე („ახლას გარდა“) ის (ადამ.) არ მინახავს
- მგჟა ნგარა უააზ^მმგარგ^რ... – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) შეშის მოსატანად რომ არ წამოგიყვანო კიდეც... და სხვ.

5. პირაქეთა დიალექტებში აწაარა („კითხვა“) ზმნა ერთპირიანია, როცა ორი (ან სამი) პირია გამოსახატავი, მას ერთვის ზ- („თვის“) ელემენტი. დწააძტ – „მან (ადამ.) იკითხა (საერთოდ)“, დგ^რზ^მმბა^ცტ – „ის (ადამ.) მას (მამაკ.) შეეკითხა“ და სხვ.

ტაპანთურში ეს ზმნა ორპირიანობის შემთხვევაში შეიძლება იყოს ზ-ს გარეშეც (დგ^რზ^მმბა^ცტ)¹.

აშხარულში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად ჩვეულებრივ ზ გვაქვს ორპირიან ფორმებში.

მაგ.:

- აძჟანდ დნააძხ დგ^რზ^მწაა^ცტ – კუვ. 4 – ეფენდი როცა მოვიდა, ის (ადამ.) მას (მამაკ.) შეეკითხა
- აჩა^გ დაზ^მწაა^ცტ – კუვ. 4 – ის (ადამ.) ცხენს შეეკითხა
- დღგ^რზ^მწაა^ცტ – კუვ. 10 – ის (ადამ.) მას (დედაკ.) შეეკითხა და სხვ.

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ტაპანთურის მსგავსი ფორმაც. მაგ.: დრ გწაა^ცტ – კუვ. 27 – „იგი (ადამ.) მათ შეეკითხა“.

აჭგ^რთ^რა („ძახება“) ზმნა პირაქეთა დიალექტებში ერთ – სუბიექტის – პირის ნიშანს გვიჩვენებს. ამ პირის ნიშნის ადგილმდებარეობის მიხედვით ეს ზმნა გარდამავალი ჩანს, თუმცა მას ე. წ. პირდაპირი ობიექტის ნიშანი არა აქვს.

აშხარულ დიალექტში დღემდე დაცულია როგორც სუბიექტის, ისე ობიექტის ნიშანი.

მაგ.:

- აქუჯმა დააძნ ა-ააჭა-ნა- – კუვ. 15 – მგელი მოვიდა და დაიძახათ ის (რალაც)
- აგაშთა დგგ^ლან ი-ჭაგ^მ- – კუვ. 15 – ის (მამაკ.) ჭიშკართან დადგათ და დაიძახათ ის (რალაც)

¹ იხ. ტაპ. § 41, გვ. 129.

დანიდბეი **ო-ლ-ზ-ჭ-რ**ტ... – კუვ. 12 – მისმა (მამაკ.) დედ-მამამ დაუმახა მას (დედაკ.) ის (რადაც)... და სხვ.¹

§ 36. **კაუზატივი**. კაუზატივის წარმოების მხრივ ძირითადად აშხარულშიაც ისეთივე ვითარება გვაქვს, რაც პირაქეთა დიალექტებში (აქ მის აღწერილობას აღარ გამოვუდგებით)². უნდა შევნიშნოთ, ოღონდ, რომ აშხარულში იგი უფრო ხშირად გამოიყენება. რიგ შემთხვევებში თუ პირაქეთა დიალექტებში გარდამავლობის შინაარსის გამოსახატავად აღწერითი წარმოება ან განსხვავებული ფუძის ზმნა იქნებოდა აღებული, აშხარულში, ტაპანთურის მსგავსად, გვექნება კაუზატიური ფორმები. ასე, კაუზატიური ფორმები გავრცელებულია შემდეგ ზმნებში: ა-ი-რა – დაბადება, გაჩენა, კაუზ. ა-რ-ი-რა; ა-დგრ-რა – ცოდნა, კაუზ. ა-რ-დგრ-რა; ა-ფს-რა – სიკვდილი, კვდომა, კაუზ. ა-რ-ფსრა; აუ-რა – შოვნა, რგება, კაუზ. ა-რ-აუ-რა და სხვ.³

მაგ.:

აზირარა უარო უზგჰა – აფს. 35 – სიკეთე შენთვის (მამაკ.) არ გ'გსემხე. იზესხაჰ აქეთ – მიყვია. ვისაც (სიკეთე) ვუყავი, სააზრგძ – რაკჰ. ჩემი გამჩენი (მე რომ დამბადა, გამაჩინა) სოფელია.

იხ'აფშ დაყყო დაასგ-რ- – აფს. 37 – გავიგებ („გავიგებინებ“) მისი დგრჰ, ახჩაგ'გ იჩგზრა დაყაადგაზ ისგ-რ-დგრჰ – აფს. 37 – გავიგებ („გავიგებინებ“) მისი ფულიც, მისი (მამაკ.) ოქრო, სა-დაცაა. მან (მამაკ.) თავისი ფული, თავისი კარგი ცხენი საიდან მოიყვანა, გავიგებ („გავიგებინებ“)

დგდ-რ-ფსგძტ – კუვ. 2 – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) მოკლა, მოაკვდინა

იყამჩგ აა-დ-რ-ა'ტენ... – კუვ. 15 – მან (მამაკ.) თავისი მათრახი იშოვა „აილო“ რა... და სხვ.

აშხარულში ყურადღებას იქცევს ზოგი რთული ფუძის მქონე ზმნაში კაუზატივის **რ** აფიქსის ადგილმდებარეობის საკითხი.

პირაქეთა დიალექტებში ზოგ ასეთ ზმნას კაუზატივის აფიქსი დაესმის ფუძის გარეთ. მაგ., აყა-წარა – „კეთება“, კაუზ. ა-რ-ყაწარა; ალა-წარა „თესვა“ – კაუზ. ა-რ-ლაწარა და სხვ.

¹ შდრ. ნაწილობრივ განსხვავებული ვითარება ტაპანთურში. ტაპ. § 43, გვ. 129-130.

² იხ. ჩვენი: „კაუზატივის კატეგორია აფხაზურში“. საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. IV, №1, 1945.

³ იხ. ტაპ. § 42, გვ. 130-131.

აშხარულში კი პარადიგმების შედგენისას გვიდასტურებდნენ აყა-რ-წარა, ალა-რ-წარა ფორმებს (ი-ყა-დ-სგ-რ-წოტ – „მე მათ რაღაცას ვაკეთებინებ“; ი-ლა-ბ-სგ-რ-წოტ – „მე შენ (დედაკ.) რაღაცას გათესვინებ“ და სხვ.).

აშხარულის ეს ვითარება უფრო თანამიმდევრული ჩანს. პირაქეთა დიალექტებში, უნდა ვიფიქროთ, საქმე გვაქვს მეორეულ მოვლენასთან¹.

ტაპანთურ დიალექტში ჩამოყალიბებულა კაუზატივის ორმაგი წარმოება². აშხარულში ჩვენ კაუზატივის ასეთი ორმაგი ფორმები არ შეგვინიშნავს.

§ 37. **პოტენციალისი.** პოტენციალისის წარმოების მხრივ ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს აშხარულში, როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტებში³.

როგორც უკვე აღნიშნულია, პირაქეთა დიალექტებში პოტენციალისის წარმოება სისტემატურად დასტურდება უარყოფითსა და პირობითი შინაარსის როგორც უარყოფითის, ისე დადებით ფორმებში, ზმნის ინფინიტურ წარმოებებში. ამავე შემთხვევაში დამახასიათებელი ჩანს იგი აშხარულისთვისაც.

მაგ.:

დგგ ³ ღლზამგრფშტ	– კუვ. 2 – მან (დედაკ.) ის (აღამ.) ვერ გამოაღვიძა
აჟჟჟ ჟარ ჟედჰალა	– კუვ. 14 – მას შენ (მამაკ.) შენი ხმლით ვერ მოკლავ
დაგ ³ ღუზშეშეშამ	– კუვ. 23 – ავად ვიყავ, ვერ „ვიმზარეულე“
სგჩმაზაჯენ, სგზგმმაწაუიტ	– კუვ. 29 – შენ (დედაკ.) ჩემი შეჭმა გაქვს მიზნად? – შენ (დედაკ.) მე ვერ შემჭამ
სგბჭარა სკუმი იბტახსრ?	– აფს. 37 – მე და შენ (მამაკ.) ვერ წავალთ
სგბჭადომ სარა	– აფს. 31 – მათმა მამამ (სულ) უფროსი გაუშვა ბადის (ხეების) დასაცავად. მას ჩაეძინა რა, ვერ დაიცვა
ჟარ სარე ჰაგ ³ ღცჟშამ	– აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმეში! ამ საქმეს მე ვერ ვიკისრებ (ვერ გავწვდები, ვერ გავუმკლავდები, ვერ შევასრულებ).
რაბა მაჰბად დგდშორ აწლაქა	– აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმეში! ამ საქმეს მე ვერ ვიკისრებ (ვერ გავწვდები, ვერ გავუმკლავდები, ვერ შევასრულებ).
ინჩარნგს. დგშტაცან გ ³ დზგ-მხჩა(ტ)	– აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმეში! ამ საქმეს მე ვერ ვიკისრებ (ვერ გავწვდები, ვერ გავუმკლავდები, ვერ შევასრულებ).
აჟრ აჟსლა უსგჯკრაა! – აჟი	– აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმეში! ამ საქმეს მე ვერ ვიკისრებ (ვერ გავწვდები, ვერ გავუმკლავდები, ვერ შევასრულებ).
აჟგსლა სარა გ ³ ღსგზრდჰ-	– აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმეში! ამ საქმეს მე ვერ ვიკისრებ (ვერ გავწვდები, ვერ გავუმკლავდები, ვერ შევასრულებ).
დაქ-გშთაშამ. აჟრ ზზრდჰ-და-	– აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმეში! ამ საქმეს მე ვერ ვიკისრებ (ვერ გავწვდები, ვერ გავუმკლავდები, ვერ შევასრულებ).
ქ-გშთაშა ანახგდ ჟმაჰ. მკჟ	– აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმეში! ამ საქმეს მე ვერ ვიკისრებ (ვერ გავწვდები, ვერ გავუმკლავდები, ვერ შევასრულებ).

¹ იხ. „კაუზატ. კატეგორ. აფხაზ.“

² იხ. ტაპ. § 42, გვ. 131.

³ იხ. ტაპ. § 43.

- იუზანჯ-დაქ-გწაზარი, აბარი – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) მას (რადაცას) თუ
 ეფშე უარბაჟკ აბრ'ეფშე შე ი ძ ლ ე ბ და იკისრებ, დაი-
 აკარაჟირ რყოლუპ ვალეზ, ასეთი და ასეთი ორბი,
 ამა და ამ ლელეშია
- აჰანჯ. დგუ სი ისგზუქ.ხეუმა? – კუვ. 2 – მე შე მ ი ძ ლ ი ა (რომ) შენგან
 (მამაკ.) ავილო დიდი ქვა?
- იშ.გჩ.გკ ირზემტგხაზ... – აფს. 35 – მის (მამაკ.) ორ ცხენს რის
 აწევაც შე ე ძ ლ ო
- დაბაზგო – ფსხუ, კ. 14 – მას (ადამ.) სად შეუძლია წასვ-
 ლა? (სად შეიძლებს-წავა?)...
 და სხვ.

ოღონდ თუ პირაქეთა დიალექტებში თხრობითი კილოს დადებით ფინიტურ ფორმაში პოტენციალისი არ გვხვდება, აზნარულში, ტაპანთურის მსგავსად¹, პოტენციალისის წარმოება აქაცაა შესაძლებელი.

მაგ.:

- სარს საყვრ უგზუნდრემ – კუვ. 11 – მე სადაც მივდივარ, შენ (მამაკ.)
 იქ ვერ მიხვალ (წახვალ)-ო,
 იჰაბ. აჰკენ: – სგზუნეუმეტ... თქვა მან (მამაკ.). ბიჰმა: – მე-
შევძლებ-მივალ (მე შე-
 მიძლია მივიდე)

ერთი შენიშვნაც: პირაქეთა დიალექტებში ადგრა („ცოდნა, გაგება“) ზმნის უარყოფითი ფორმები პოტენციალისის აფიქსის გარეშე არ იწარმოება. იგი მუდამ ქართ. ვერ ნაწილაკის შინაარსს ატარებს. აზნარულში იგზუნდგრამ (კუვ. 10 – „არ ვიცი“ = ვერ „ვიცი“-ის გვერდით ჩვეულებრივი მოვლენაა ამ ზმნაში უარყოფითი ფორმა პოტენციალისის აფიქსის გარეშე. მაგ.: დგგ-რ დგრამგზტ – კუვ. 2 – „ისინი მას (ადამ.) არ იცნობდნენ“ და სხვ.

§ 38. **ზმნის რეფლექსური ფორმები.** რეფლექსურობის გამომხატველი ჩ. ელემენტი („თავი“, сeня) აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში მუდამ კუთვნილებით აფიქსს დაირთავს: ს-ჩ-გ-ს-შ-ჟედტ – თავს ვიკლავ“ („მეს-თავს-მე-გვლავ“).

ტაპანთურში მას კუთვნილებითობის აფიქსი ჩამოშორებია და გვაქვს ჩესშიტ – „თავს ვიკლავ“ („თავს-მე-გვლავ“). ასევე მომხდარა აზნარულშიაც: არც აქ სათანადო ელემენტს კუთვნილებითი აფიქსი არ ახლავს².

¹ იხ. ტაპ. § 43.

² იხ. ტაპ. § 44.

მაგ.:

- აბგჳ **ჩ** თ ს ლ გ ჟ ტ, **ჩ** ე ლ გ რ გ ძ ტ – კუვ. 8 – მან (დედაკ.) კლდიდან თავი გადაიგდო, თავი დაკარგა (და-იკარგა)
- არს ამ' აჭაგ სცანგ **ჩ** ე მ ძ მ ა ნ გ ს ა ა დ უ შ ი ტ – კუვ. 8 – ამ მდინარეზე წავალ, დავიბან და („თავ“ დაბანით) მოვალ
- ამჭე **ჩ** ა მ დ უ ნ ს ხ გ ნ... – კუვ. 17 – ხემ თავი შუაზე გაიყო რა...
- „სარს **ჩ** ე გ ს მ გ ხ გ ჳ“ – იჰან, **ჩ** ა დ გ გ **ჩ** ე თ გ მ ჟ ტ – კუვ. 23 – „მე თავს მოვიკლავ“-ო, თქვა მან (მამაკ.) რა, უფსკრულში გადავარდა (თავი გადააგდო)
- ჩ** ე ლ შ ე ტ – კუვ. 11 – მან (დედაკ.) თავი მოიკლა
- აჩკენგე **ჩ** ა ა რ რ გ ს კ ა ნ დ ე ტ ი ე ტ – კუვ. 23 – ყმაწვილმაც მოიწია რა („თავი“ მო(ი)წია რა), დაჯდა
- ბაქერ **ჩ** ა ი რ კ ა წ ა ნ... – კუვ. 20 – ბაქირმა თავი გაიფაჟკაცა რა...
- ჩ** ა ა კ ა რ გ ჟ ე ნ... – კუვ. 7 – „მათ თავი“ ჩამოყარეს რა... ისინი ჩამოცვივდნენ რა...
- ჩ** ე ზ ძ ე ძ ა უ შ ი ტ... – კუვ. 4 – დავიბან („თავს“ დავიბან)
- ჩ** ე მ კ ა ბ ე მ ტ – კუვ. 4 – მან (მამაკ.) იბანავა („თავი“ – ტანი დაიბანა)
- აჰენწე **ჩ** ე ლ გ მ რ ბ ლ გ - გ ე მ ტ – კუვ. 4 – ის (მამაკ.) ტალახში ამოისვარა („თავი“ აგორავა)
- ჰაჟაზაშე **ჩ** ე მ რ გ ჳ ა - ზ ე რ ტ – კუვ. 2 – ჰავაზაშიც მოემზადა („თავი“ მოამზადა)
- დენაშელა, **ჩ** ე მ მ ე რ დ ე რ - კ ა კ ა მ ს რ ა მ ა ლ ა გ ე მ ტ – კუვ. 2 – ის (ადამ.) რომ შემოვიდა, „თავ გაუცნობებლად“ ბრძოლა დაიწყო
- ჩ** ე ფ ს გ რ შ ა ნ... – კუვ. 11 – მათ დაისვენეს რა... („თავი“) დაასვენეს რა...)
- ჰჩეჟეწჳ, **ჩ** ე ფ ს ა ჰ შ ა ჳ ! – აფს. 36 – ჩამოვხტეთ ცხენ(ებ)იდან, დავისვენოთ („თავი“ დავასვენოთ)!
- „სარს სფსრტ“ – იჰან **ჩ** ე კ გ მ ჟ ე მ ტ – აფს. 44 – „მე მოკვდი“-ო, თქვა მან (მამაკ.) რა, დავარდა („თავი“ დააგდო)
- ჩ** ე მ შ ი გ შ ი უ ნ – აფს. 32 – მან (მამაკ.) თავი გაიბერტყა
- ჩ** ა ზ გ მ კ ტ – აფს. 37 – ის (მამაკ.) გაემართა („თავი“ მისკენ დაიჭირა)
- „სახმა“! – იჰან ჳ ა ბ ჟ ე ზ ლ გ ჳ . დ ა **ჩ** ა ჳ გ მ ჟ ტ – აფს. 37 – „ჩემო დაო“ – თქვა ქეციანმა და მას (დედაკ.) კისერზე ჩამოეკიდა (...მის კისერს თავი ზე-დააგდო)

აზნაჟე დგლატე ჩეგ - - აფს. 42 - ის (მამაკ.) ტყეში დაჯდა, თავ-
რ გ რ ც კ ა ნ გასაცოდავეებით (... თავი
გაისაწყლა რა)... და სხვ.

აქა-იქ მოხუცთა შეტყველებაში პარალელურად გამოვლინდება პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი კუთვნილებით აფიქსიანი ფორმებიც.

მაგ.:

სნაშორ! სარა სნეშორი, - კუვ. 15 - შემომიშვი! მე თუ შემომიშვებ,
სარგე სჩეგს რეთხაჯგპ¹, მეც ჩემს თავს დავანაყრებ
ურგე უსგრტხაჯგპ (დავანაყრები), შენც (მამაკ.) და-
განაყრებ

შთა, ჟმათა აასტთ, - კუვ. 12 - ახლა, შენ (მამაკ.) შენი ტანსაცმე-
ლ ჩეგ რ ტ ლ ა! ლი მომეცი, ტანთ გაიხადე!
(„შენი თავი გახსენი)... და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში ეს ჩ ელემენტი თავისი კუთვნილებითი ნაწილაკით მეტ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებს. იგი თითქოს ზმნის დამატების როლში გვევლინება (სჩეგ [ი]სშტედტ). აშხარულის შემთხვევაში კი იგი უფრო მჭიდროდაა დაკავშირებული ზმნის ფუძეს, ეს ნათელი ხდება ე. წ. საგარემოებო ფორმათა წარმოებისას.

საგარემოებო ფორმათა აფიქსები ([ა]შ, ან...) აფხაზურში რიგით პირველი პირის შემდეგ დაისმის ხოლმე. ამ ნიადაგზე პირაქეთა დიალექტებში ვიღებთ; სჩა'-ანგ-ს-შუა „მეს თავს როცა ვკლავ“ და სხვ.

აშხარულში კი, პირიქით, ჩ ელემენტი საგარემოებო აფიქსების შემდეგ მოხვედრილა.

მაგ.:

მეშკე აძე ჩკენ ძჭაძა აჟე - აფს. 43 - ერთ დღეს ის (მამაკ.) პატარა
აშ- ჩეგ-დ-ძ. გძუზ ... მდინარეში რომ ბანაობდა
(როგორც ბანაობდა)...

სარგე დგრაა შეგშმოუ შეგ- - კუვ. 17 - მეც რომ ცოდნა მაქვს, მათ
ჩეგ-დ-ს გ რ დ გ რ ა! როგორც თავი გავაცნო!...
და სხვ.

ამაზე შორსაც წასულა ამ რიგის ზმნებში ცვლილებები. მის შემდეგ, რაც ჩ ელემენტმა დაკარგა თავისი დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და დაუკავშირდა უშუალოდ ზმნის ფუძეს, ზმნაში თითქოს აღარ გამოიხატა ობიექტის პირი. გარდამავალი ზმნა დაიწყო ობიექტის ნიშნის გარეშე (მაგ., აშ-ჩეგ-დ-ძ.გძუზ და სხვ.).

¹ ახალგაზრდა მთქმელმა, რომელიც ამ ტექსტის ჩაწერის მომენტს დაესწრო, ეს ფორმა გაასწორა და თქვა: ჩეგსგრტხაჯგპ.

ეს კი აფხაზური ზმნისთვის დამახასიათებელ პირთა გამოხატვის სისტემისათვის შეუფერებელი აღმოჩნდა. ენამ სათანადო ზმნებს პირდაპირი ობიექტის ნიშანი გაუჩინა. ამ ნიადაგზე ზემოგანხილულ ფორმათა გვერდით ჩამოყალიბდა ასეთი წარმოებებიც:

- ჰრგჟწჷ, რგ ფს აჰშჰჰ!... – აფს. 36 – ჩამოვხტეთ ცხენიდან, დავისვენოთ!.. **ის** ჩვენ როგორ დავისვენოთ? (**-ის-** როგორთავი-ჩვენ დავასვენოთ?)
- ა-ან-ჩგ-ფსგ-რ-შუზ...** – აფს. 36 – როცა ისინი ისვენებდნენ... (**-ის-** „როცა“ თავს-ისინი ასვენებდნენ)
- ჩაზგდჰტ. **ო-ნ-ჩაზგ-დ-ვ...** – აფს. 37 – ის (მამაკ.) გაემართა. როცა გაემართა... (**-ის-** „როცა-თავი-მისკენ-მან დაიჭირა“)
- აჟუდ ეჰა აკგჯ იმჰჟუშთა – აფს. 36 – ის (მამაკ.) ამის მეტის უთქმელად რომ მოიქცა (...თავი რომ გააკეთა = ...**ის-** „როცა-თავი-მან-გაკეთა“)... და სხვ.

ამ შემთხვევებში **ო-** კუთვნილებითი აფიქსი არაა. იგი კლასის ნიშანია. ასეთ ობიექტის ნიშნად შეგვხვედრია როგორც **ო**, ისე **დ**.

მაგ.:

- აყ.ას.ჰა **ო-ჩა-ა-ა-ნ-ა-რ-ტიტ** – კუვ. 15 – მთა გაიხსნა კარად (**ის-** „თავი-მან გაიხსნა“...)
- ინგზ.გყ.ა აშ.გნდგყ.არა – კუვ. 23 – ინიზუყვა, რომელიც მან (დედაკ.) ზანდუკში ჩასვა, რაც ძალა ჰქონდა, მით **გაიბერა** (**-ის** (აღამ.) „თავი-გაბერა, გაასივა“). ზანდუკი ასწია... და სხვ.
- იტალწაზ **დგ-ჩა-ა-ა-დ-რ-ჩგ** დტყარუნ რმაზლა. აშ.გნდგყ.არა აშტგმგენ...

ასე, რომ აღნიშნულ ფორმათა წარმოებისას სამი საფეხური დასტურდება აშხარულში:

1. **ჩ** ელემენტიან რეფლექსურ ზმნას ახლავს კუთვნილებითი აფიქსი (მაგ., **უჩგ**რტლა!).
2. კუთვნილებითი აფიქსი ჩამოშორებულია (ჩგლშგტ).
3. კუთვნილებითი აფიქსი ჩამოშორებულია და ზმნას უჩნდება ობიექტის ნიშანი (**ა-ან**ჩგფსგრშუზ, **დ-გჩა**ადრჩგდტ).

რეფლექსურობის **ჩ** ელემენტის პირობებში აღმოჩნდა აშხარულში აფსშარა („დასვენება“) ზმნის **ფს-** ელემენტიც. **ფს-** აქ უნდა აღნიშნავდეს

¹ პარალელურად შეგვხვდა ჩგფშარა: ჩგფჰაშაჰ. – აფს. 38 – დავისვენოთ.

სულს. შა-ს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს. ა-ფს-შა-რა – „დასვენება“ (სიტყვა-სიტყვით: „სულის-მოთქმა“, „სულის-გაშვება“?).

პირაქეთა დიალექტებში ფს-ს კუთვნილებითი აფიქსი ახლავს და ვიღებთ ასეთ ფორმებს: სგ-ფს გ-ს-შო ე ტ – „ვისვენებ“ (მ ე ს-ს უ ლ ს-მე...);
ო-ფს გ-შო ე ტ – „ის (მამაკ.) ისვენებს“ და სხვ.

აშხარულში კი კუთვნილების აფიქსები აქაც ჩამოშორებულია.

არის:

შთა, მბჯანა რჭე იფჰე-სგე – კუვ. 10 – მერე, ის (მამაკ.) თავისი ცხენი-
 იჩეგე რმანგ დცე ე ტ. დანცა, თა და ცოლითურთ სიმამრისას
 დგყან, **ფს გ-შე ე ტ** წავიდა. რომ წავიდა, (იქ) იყო,
 დაისვენა

აფსგ-რ-შანგ ს¹ აააჰასტ – კუვ. 10 – ისინი დასასვენებლად შე-
 ჩერდნენ

საყურადღებოა ისიც, რომ იმავე აშხარულში ზოგჯერ ამ ზმნას რეფ-
 ლექსურობის ჩ ელემენტიც დაურთავს. შდრ. ზემოთ: ჩეგ ფს აჰშაჰ
 [დავისვენებთ – რედ.], მაშფაჩე-ფს ა-ჰშუშა [როგორც დავისვენოთ –
 რედ.]... და სხვ.

პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით და ტაპანთურის მსგავსად
 საკუთარი თავისადმი მიქცეული მოქმედება შეიძლება გამოხატული იყოს
 სუბიექტური პირის ნიშან-გაორკეცებული ზმნის კაუზატიური ფორმით².

მაგ.:

ინაფშ მაყყო ააასგრდგრჰ – აფს. 37 – მისი (მამაკ.) ოქრო სადაა, გავი-
 გებ („მე“-ს, ჩემს-თავს გავაგე-
 ბინებ)

დაყყო აუურდგრჰ – კუვ. 11– ის (აღამ.) სადაც არის შენ
 (მამაკ.) გაიგებ (შენ ს[თავს]-
 გააგებინებ)... და სხვ.

**§ 39. მიმართულების გამომხატველი აფიქსები და ზმნის ფუძეთა
 შემადგენელი ადგილ-მიმართულების გამომხატველი ელემენტები.** ზმნის
 ფუძეთა შემადგენელი ელემენტებისა და მიმართულების აფიქსთა მხრივ
 აშხარულშიაც არსებითად ისეთივე მდგომარეობაა, რაც სხვა აფხაზურ
 დიალექტებში³.

აქ შევჩერდებით ზოგ თავისებურებაზე აღნიშნულ ელემენტთა
 გამოყენებასთან დაკავშირებით.

¹ ერთმა დამსწრეთაგანმა პირაქეთა დიალექტების მსგავსად ამ შემთხვევაში
 თქვა: რგ-ფსგ-რგ-შარნგს.

² ამის შესახებ იხ. ტაპ. § 44. გვ. 133.

³ ამ საკითხის შესახებ სპეციალურად საუბარია ნაშრომში „რთულფუძიან
 ზმნათა აგებულება აფხაზურში“. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება. ტ. IV. იხ.
 აგრეთვე ტაპ. § 45.

აფხაზურის პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით და ტაჰანთური დიალექტის მსგავსად აშხარულში ძალზე ხშირ ხმარებაშია **ჟა** || **აა**- || **ჰა** („მ ო-“) წინდებული.

მაგ.:

იმარაცონ. იშაარაცოზ, სანიასთ დაარულტ	- კუვ. 8-	ისინი ნადიროზდენენ. ნადირო- ზისას სანიასთი შეემთხვათ (მ ო- ეშოვათ)
ფაკ დწლასუტ ა-ააჟრჟაშა...	- კუვ. 4 - -აფს. 35 -	მას (დედაკ.) ვაჟი (მო)-შეეძინა შენ (მამაკ.) ის (რალაც.) (მო -) შეეძინება
ალგაჟა დაყაადტ ზნაც. ჟედ ბნაზ. ხშირ ტაკ. ააჰათ	- კუვ. 9 - -აფს. 35 -	ბერიკაცმა (მ ო)-დაიყვირა გარეული (ტყიური) ხარის ხორ- ცი და გარეული (ტყიური) ძრო- ხის რძე მოგვეცი ცოტა
აწაფხაქაგე ჰლგდთან...	- კუვ. 2 -	მან (მამაკ.) მას (დედაკ.) გასაღე- ბები მისცა (მ ო-სცა) რა...
ამცა ქუჰე ააიბედტ	-კუვ. 14 -	მან (მამაკ.) პატარა ცეცხლი (მ ო) დაინახა
ძეკუჰაქაჰე ჟუბრნ	-კუვ. 5 -	შენ (მამაკ.) წყალს შორის „კუნ- ძულეზს“ (მ ო)დაინახავდი
დჟალბე	-აფს. 35 -	მან (დედაკ.) ის (ადამ.) (მ ო)- დაინახა
დაადსენ ინაჰგე აანცჰან აბლაჟაგე იბედტ	- კუვ. 2 -	მან (ადამ.) მას (მ ო-)ესროლა რა, იმანაც მის (მამაკ.) ხელს (მ ო-) უკბინა რა... მან (მამაკ.) გველე- შაპი მოკლა
უნჰდრნ ჰჰა!	- კუვ. 5 -	შენ (მამაკ.) როდისაც გაგაჩინეს (მ ო-დაგზადეს), (მ ო-)გვითხარ!..
აძჰანდ დენცა აჩკენ აწლა დენნაკეჰს, აჰკაჰადტ	-კუვ. 4 -	ეფენდი რომ წავიდა [და], ყმა- წვილი ხეს რომ შეეხო [ხე] (მ ო-) წაიქცა
აშა. ააჰარტენ აქეტადქა აადგლააგან...	- აფს. 39 -	კარი (მ ო)-გავაღეთ რა, კვერცხე- ბი გა(მ ო)-ვიტანეთ რა...
ფშეკეჰცა აადშედ	- აფს. 35 -	მან (მამაკ.) ოთხი კაცი მ ო-კლა ¹ და სხვ.

აშხარულში ხშირად გვხვდება **ჰა**-წინდებულიც, სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან განსხვავებით იგი იხმარება **ჰა**- („ზედ“, „ზე“) წინდებულთან ერთად.

¹ აღნიშნულ შემთხვევებში **აა** წინდებული შეუძლებელი არაა არც პირაქეთა დიალექტებში, მაგრამ ჩვეულებრივ უწინდებულო ფორმები გვხვდება.

საყურადღებოა, რომ მის პარალელურ სახეობად უნდა დასტურდებოდეს **ცეგრე**, იგი გვხვდება „აღმოსავლეთის“ სახელწოდებაში: ამარა ააცეგრე-წერთა(ლა) – ფსხუ 7 – „მზის აღმოსავლეთით“¹.

ტაპანთურში ამ შემთხვევაში გვაქვს **ჰეგრე**- წინდებული (← **ჩეგრე**(?)) (ამარა **ჰეჰეგრე**წმთა – „მზის ამოსავალი“)².

ჩეგრე || **ცეგრე**- აშხარულისა (და **ჩეგრა**-, **ჰეგრე**- ტაპანთურისა) უნდა უდრიდეს პირაქეთა დიალექტების **ცეგრე**- წინდებულს. შდრ. ა-**ცეგრე**-წრა – „გამოჩენა“.

თითთან, ხელთან დაკავშირებული მოქმედებისათვის ბზიფურ დიალექტში გვაქვს **ხა**- (← **ჰა**-) წინდებული, ტაპანთურშიაც – **ჰა**³, აბჟურ დიალექტში კი – **მლა**. აშხარულში გვხვდება რთული **მა-ჰ(ა)**- წინდებული: **ლხაფშე ქალგენ ზღ-მანგ-ლ ხგნ** ლჰაწა რლოთეძტ – კუვ. 11 – „მან (დედაკ.) თავისი ოქროს ბეჭედი (ხელიდან, თითიდან) წაიძრო და თავის ქმარს მისცა“ (მასდ. ამჰგხრა – „თითიდან წაძრობა“).

საყურადღებოა აშხარული **მაჰ(ა)**- წინდებულის აბჟურ **მლ(ა)**- წინდებულთან დამოკიდებულების საკითხი.

ზლა- წინდებულით აფხაზურში გამოიხატება წელთან დაკავშირებული მოქმედება. აშხარულშიაც გვხვდება **ზლა**-, თუმცა ზმნაში იგი შეიძლება **ჰა**- წინდებულმა შეცვალოს.

მაგ.:

აჰაბრგჰა უბლა და-**ჰა**-სწაპ – კუვ. 10 – თოკს შენს (მამაკ.) წელს ზედ-
(||იუ-**ზლა**-ს-წაპ) მოვაბამ (|| მას (რადაც.) – შენ
(მამაკ.) – წელს [მო]-გაბამ)

გვხვდება, ტაპანთურის მსგავსად, კისრის გამომხატველი **ჰადა**- წინდებული⁴, იგი ჩვეულებრივ **ჰა**- წინდებულთან ერთად იხმარება.

მაგ.:

აჰრ აჰსლა უსგცრაა! – აჰი – აფს. 37 – შენ (მამაკ.) დამეხმარე ამ საქმე-
აჰესლა სარა გესგზედ-**ჰადა**- ში! – ამ საქმეს მე ვერ ვიკის-
ჰეჰე-შთაშამ. აჰი ზზედ-**ჰადა**- რებ (კისერზე ვერ შევ[ი]გ-
ჰეჰე-შთაშა ანახგდ უმაჰ. ძაკუშ დებ?). მას ვინც შეიძლებს
იკისროს, მეორე (სხვა, იქითა) შენი სიძეა

იუზდა-**ჰადა**-ჰეჰე-წაზარი... – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) მას (რადაც.) თუ შე-
იძლებ და იკისრებ (კისერ- ზე და[ი]დებ), დაივალე...
და სხვ.

¹ შდრ. ტაპ. § 48, გვ. 139.
² იხ. ტაპ. § 58, გვ. 206.
³ იხ. ტაპ. § 45, გვ. 137.
⁴ იხ. ტაპ. § 45, გვ. 137.

აფხაზურში საერთოდ **ა** ხმოვნის მქონე წინდებულები (მაგ., **ჰაა**- „შიგ“, **წა**- „ქვეშ“, **ლა**- „შორის და სხვ.) აღნიშნულ ხმოვანს ინარჩუნებენ, როცა გადმოცემულ უნდა იქნეს მიმართულება იქითური („მიქცევითი“, ქართ. -ჩა, -ში, -კენ, -ზე და სხვ. თანდებულთა შესაფერი (მაგ., აშკოლ ს-თალოდტ – „სკოლაში შევდივარ“). **ა** ხმოვანი იკვეცება (თუ იცვლება **გ** ხმოვნით), როცა იგივე წინდებულები გამოხატავენ „უკუქცევას“ ანუ მიმართულე ბის აქეთურობას („მოქცევითობას“), რაც ქართ. -გან თანდებულისთვის არის შესაფერი (მაგ., აშკოლ ს-თგ-წუედტ – „სკოლიდან გამოვდივარ“).

აშხარულშიაც ასეთი ვითარება დასტურდება, მაგ., ხკკ ინ-თა-ს, ხგშკ **თ**-ნაცედტ – აფს. 28 – „ერთი რამ რომ ჩავიდა, ჩავარდა (**შიგ**), მან (რაღაცამ) სამასი ამოაგდო (**შიგნიდან**)“ და სხვ.

მაგრამ აშხარულში პირველ შემთხვევაშიაც, ე. ი. როცა წინდებულის ხმოვნიანი სახეობა უნდა გვქონდეს, პრევერბისეული **ა**- ხმოვანი აღარ ჩანს. იგი ჩამოშორებულია (ან შეცვლილია **გ** ხმოვნით). ამ მხრივ (ხმოვნის მიხედვით) ზემოგანხილულ მიმართულებათა დაპირისპირება აშხარულში თითქოს მოშლილია. მაგრამ ეს ხდება ფონეტიკურ ნიადაგზე: **ა**- ხმოვანთან დაკავშირებული ცვლილება ჩვეულებრივ მაშინ იჩენს თავს, როცა მას მოსდევს **ი** ან **უ** ხმოვნები (პირისა და გრამატიკული კლასის აფიქსები).

მაგ.:

აზ. ვემსაწყა ავ. რღგაწედტ	– კუვ. 5 –	ბეჭი მან (მამაკ.) ნაცარში შედო
ენგზ. დღუ დგჰგდჰედტ	– კუვ. 23 –	მან (მამაკ.) დიდი დევი დააბა (მიბა)
უტო... ითგდგდტ	– კუვ. 19 –	მან (მამაკ.) ისინი ჩამწყვიდია, შეამწყვიდია (შეკეტა)
ივლფა დტგდტან...	– კუვ. 4 –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ქუდში ჩა(ი)სვა
ურა სგუმჰუ. იგუმწო-ზარი...	– კუვ. 11 –	მე შენი (მამაკ.) სიძე ვარ. შენ (მამაკ.) მას თუ არ იჯერებ (სიტყვა-სიტყვით: „თავზე არ იდებ“)...
იგგ აჩთარა ითგდტგლატ ¹	– კუვ. 11 –	მან (მამაკ.) თავის ცხენიც საჯინობოში შეაყენა, დააყენა
იშამგანგნმა დგწგცალე	– აფს. 35 –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) მუხლამდე [მიწაში] ჩაუშვა, ჩააგდო (ჩაასო)
აჩუანგგ იგგგალან, ძმიჰჰ-ჰაკგდტ(ა)	– აფს. 32 –	მან (მამაკ.) ქვაბიც ზემოთაიტანა-რა, ცოტა წყალი დაღვარა

¹ მაგრამ სხვა შემთხვევაში იქვე გვხვდება: ჩგკ **თა**-გლან იბედტ – კუვ. 11 – „მან (მამაკ.) დაინახა ცხენი შიგ იდგარა“.

- აჰ აწგზა ზადღლგოგან ძჰაკჰჟ – აფს. 32 – ბატონმა საბანი გარეთ გამოიტანა რა, გად ა ა გ დ ო
 იყჟუმწან! – აფს. 37 – შენ (მამაკ.) ის (რაღაც) არ ქნა!
 აჯადღგ ითჰჟტ¹ – კუვ. 10 – მან (მამაკ.) ისინი უფსკრულში ჩაყარა და სხვ.

ეს რომ ფონეტიკურ ნიადაგზე ხდება, ნათლად ჩანს თუნდაც იმ ფაქტიდან, რომ აღნიშნულ ზმნებში წინდებულის **ა** ხმოვანი სხვა შემთხვევაში ჩვეულებრივ დაცულია. მაგალითად, ამავე ზმნათა მასდარებს შემდეგი სახით გვაწერინებდნენ: ალაწარა, აჰაჰარა, ათაკრა, ათარტარა, აჯაწარა, ათარგლარა, აწაცლარა, აჯაგლარა, აკაჟრა, აყაწარა, ათაჟრა² და სხვ.

მაგრამ ისიც საყურადღებოა, რომ აღნიშნული პროცესი სათანადო კომპლექსებში (**აი**, **აუ**) ყველგან ასეთ გავრცელებას როდი პოულობს (შდრ. მაგ., დროთა სუფიქსაცია და სხვ.³).

მართალია, აქ წარმოდგენილი ცვლილება ფონეტიკური ხასიათის არის, მაგრამ იგი გარკვეული მნიშვნელობის მქონეა წინდებულთა ხმოვნთან და უხმოვნო სახეობათა ისტორიის თვალსაზრისით.

აფხაზურში ზოგ ზმნას, რომელსაც **ა** ხმოვნთან, ან ისეთი წინდებული ახლავს, რაც **ა** ხმოვნთან წინდებულს შეეფერება (წინდებულები „იქითური“, „იქითკენი“, მიქცევითი მიმართულებისა), ერთვის **-ლა** მიმართულების ელემენტი სუფიქსად (მაგ. ა-თა-გა-ლა-რა „შეტანა“⁴).

აშხარულში ტაპანთური დიალექტის მსგავსად⁵ ეს **-ლა** ელემენტი უფრო ხშირად გამოიყენება და გვხვდება ზოგ ახალ ზმნასთანაც.

მაგ.:

- არრ... ხაშაფხანა ი-ჰან-რსჰ – კუვ. 2 – ეს... ყოველ ხუთშაბათს ზევითაისროლე ხოლმე! [მასდ. ა-ჯა-რ-ს-გლარა⁶ – „ზე აგდება“]
ლა-ლა!
 იუ-ჰან-შო-ლგ-ხმა?... იუჰა- – კუვ. 9 – შენ (მამაკ.) ის (რაღაც) დაგავიწყდა?... შენ (მამაკ.) ის (რაღაც) თუ არ დაგავიწყდება, რასმე გეტყვი [მასდ. აჯაშო-ლა-რა „დავიწყება“]⁷

¹ შდრ. იქვე: რლაჰა ხთარჟჟზ – მისი (მამაკ.) თვალეხი სადაც ჩაყარეს; დგთარჟტ – იქვე – „მათ ის (აღამ.) ჩააგდეს“.
² იხ. აგრეთვე, შენიშვნა 1 წინა გვერდზე.
³ იხ. აქვე, ქვემოთ.
⁴ იხ. ტაპ. §45, გვ. 140.
⁵ იხ. ტაპ. §45, გვ. 141.
⁶ იმავე ზმნას სხვა წინდებულთ ეს **-ლა** არ ახლავს, მაგ., ამგ ჩა-ლა-ლ-რგ-ს-ტ – კუვ. 11 – „მან (დედაკ.) მდინარეში თავი ჩაიგდო“, „მდინარეში გადავარდა“ და სხვ.
⁷ საგულისხმოა, რომ პირაქეთა დიალექტების მსგავსად იქვეა აჯაშო-თრა „დავიწყება“ მაგ.: იგ ს ს ს მ შო-ი ჰე დ ტ – კუვ. 9 – „ის (რაღაც) არ დამავიწყდა“.

- საგ²-თა-რგ-ჟგ-ლა-მ – კუვ. 6 – მე ისინი შიგ არ ჩამიშვებენ
[მასდ. ა-თა-ჟგ-ლა-რა „ჩაშვება“¹
„ჩაშვება“¹] და სხვ.
- ასევეა, ტაპანთურის მსგავსად „ვარდნა“ ზმნას „უკუქცევითი“
მიმართულების გამოხატვისას სისტემატურად ერთვის -თ მიმართულე-
ბის სუფიქსი².
- მაგ.:
- ბაქერ რმლეკ ათენგ²ზ – კუვ. 26 – ბაქერმა თავისი ქონება ზღვი-
თეღრგ²-თ-ტ დანამოაგდო [მასდ. ათერ-
გს-თ-რა]
- აკრუჩოკ... დასმგს-თ-ტ – კუვ. 23 – „კრუჩოკი“ [„კაუჭი“ – რედ.] მას
(რადაცას) მოსძვრა, „მოკ-
ვარდა“ [მასდ. ამგს-თ-რა]
- კ²ატი შაპაკ აათგს-თ- – აფს. 35 – მსხვილი ნაწლავი ამოვარდება...
აშ²ტ... აკ²ატი აათგს- ნაწლავი რომ (გა)ამოვარდა...
თგ²ზ... [მასდ. ათგს-თ-რა]
- იკ²და ჩააჯალარგ²-თ-ტ – აფს. 37 – ის (დედაკ.) მას (მამაკ.) კისერზე
ჩამოეკიდა („გადმოუვარდა“,
„გადმოექცა“) [მასდ. აჯარგს-
თ-რა]
- აცა ჯერხერნგს დალაგან – აფს. 41 – მისი (რადაცის) ტყავის გახდა
აბჟა ჯერხ. აბჟა ნაჯერხ დაიწყეს-რა, ნახევარი გახადეს.
ქეთლაგ² გ²ერზე ე – ნახევარი რომ გახადეს, [მთელ-
ცამერ-ს-თგ-ბ მან] სოფელმაც ვერგადმოაბ-
რუნა („ვერგადმოაგდო“) [მასდ. ადჯარგს-თ-რა].
- შაპგლა დჰ²თასგნ იგ²- – აფს. 41 – მან (მამაკ.) ფეხი ჰკრა და გად-
ლერგ²-თგნ... მოაბრუნა („გადმოაქცია, გად-
მოაგდო“) [მასდ. აჯერგს-თ-რა].
- აჰანდგრა აწ²ლეცამგს- – აფს. 43 – მას (დედაკ.) კასრიდან ჩხირი
თგნ, ამგ²შარდა ლეცაჰათე² (საცობი) ამოუვარდა, ამო-
უძვრა რა, ბევრი წყალი დაე-
ღვარა [მასდ. ამგ-ს-თ-რა].
- შარდა უმჰ²შთა უგენჰ²გ²- – აფს. 35 – შენ (მამაკ.) ბევრს ნუ ლაპარაკობ,
შთა უცახ! უჰათარგ²ზარკუ. მობრუნდი და წადი, სანამ ცოცხა-
უთაგ²ზარი, უარგ² ლი ხარ!... თუ გინდა, შენც „გადა-

¹ იგივე ზმნა აშხარულში -ლა-ს გარეშე ცოტა სხვა მნიშვნელობას ატარებს:
ათაჟრა „ჩაგდება“: უ-ა-თა-რგ-ჟგ-პ – კუვ. 10 – „შენ (მამაკ.) შიგ (მო)-ჩაგაგდებენ“.

² იხ. ტაპ. §45, გვ. 141-142.

ტ ა ა ჯ ს გ რ გ-ს-**ტ**-ჰ¹

გაქცევ“, „გადაგაყირავებ“ [მასდ. ააჯგრგ-ს-**თ**-რა] და სხვ.

იგივე ზმნის ფუძეები ამის საწინააღმდეგო, მიქცევითი, მიმართულების გამოხატვისას **თ**-ს არ დაირთავენ. შდრ. იქვე:

ათენგ`გზ დალ არ გ-ს!
აჭყა იმეებგო ით არ გ-ს!
- კუვ. 26 - ის (რადც.) ზღვაში [შორის] ჩააგდე! იქ (შიგ) მთლიანად ჩააგდე! [მასდ. ალარ-ს-რა; ათარ-ს-რა]

ამალა დაჰზ`ენარ-ს-უმ... - აფს. 36 - მას (ადამ.) შიმშილი უკან ჩამოგვირჩენს (უკან „ჩამოგვიგდეზ“ [მასდ. ახ-გრ-ს**ა**-რა]... და სხვ.²

ზმნის ფუძეთა შედგენილობისა და პრევერბთა ისტორიის თვალსაზრისით საყურადღებოა ერთი ფაქტიც.

აფხაზურში გვაქვს ზმნა აგათარა „გასინჯვა, შენიშვნა“: იგი უნდა შედგებოდეს ორი ნაწილისაგან: აგგ (*← აგა) „გული“ და ათარა – „(მი)ცემა“ = „გულის მიცემა“ → „შენიშვნა“. იგა-ს-თოფტ „ვსინჯავ, შენიშნავ, ვამჩნევ“.

პირაქეთა დიალექტებში ამ ელემენტთა მნიშვნელობა დაბნელებულია. მართალია, ზმნის რთული შედგენილობა ჩანს, მაგრამ მის შემადგენელ ელემენტებს დამოუკიდებლობა აღარ ახასიათებს. -გათა – ერთი რთული ფუძეა. საგარემოებო აფიქსიან ინფინიტურ ფორმაში, მაგალითად, საგარემოებო აფიქსი ამ მთლიანი ფუძის წინ დაისმის და გვაქვს: **ა-ან**-გ-ე-მთა (← მ-ან-გ-ა-მთა) „მან (მამაკ.) ის (რადც) როცა შენიშნა“ და სხვ.

აშხარულში კი **გ(ა)** ელემენტს დამოუკიდებლობა დღემდე შეუნარჩუნებია და ზემომოყვანილი ფორმის ნაცვლად გვაქვს **გ-ან**-გ-მთა, ე. ი. საგარემოებო აფიქსი (**ან**-) დასმულია **გ**-ს შემდეგ³.

მაგ.:

აჩქა შეგძნ`ჩუ აჯაწარა
აარლასუ დალაგე. აუჭო
იჯაწარა დაარლასუ მაჰ
გ-ან-გ-მთა, იჩქაჩადა
დრეჰაბა-შთა დეყგდწე
- აფს. 36 - მან (მამაკ.), ცხენებს რომ მწყსი-
და „დავაჟკაცება“ დაიწყო. ეს,
მას რომ ვაჟკაცობა ემატებოდა,
მისმა ბატონმა რომ (როცა)
შენიშნა, თავისი მეჯინიბე-
ბის უფროსად დანიშნა.

¹ ამ შემთხვევაში **ჰ**-სთან მეზობლობით **თ** ქცეულია **ტ**-დ.

² ამ საკითხის შესახებ იხ. ტაპ. § 45, გვ. 141-142.

³ შდრ. საწინააღმდეგო მდგომარეობა რეფლექსურობის ელემენტთან დაკავშირებით (იხ. აქვე, § 38, გვ. 121-125).

§ 40. **სტატიკურ ზმნათა აწმყოს წარმოება.** პირაქეთა დიალექტებში სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფინიტურს ფორმაში გვაქვს რთული **უ-პ** სუფიქსი (სგყა-უპ „ვარ, ვარსებობ“). ეს სუფიქსი იშლება **უ** და **პ** ელემენტებად. პირველი სტატიკურ ზმნებში აწმყოს გამოხატავს. **პ**-ს კი დაკისრებული აქვს ფინიტობის გადმოცემა.

აწმყოს ინფინიტურ ფორმაში ამდენადვე მარტოოდენ **-უ** გვაქვს ხოლმე: სახ^ნგყო-უ ← სახ^ნგყა-უ – „სადაც ვარ“... და სხვ. ასევეა ტაპანთურ დიალექტშიაც¹, ასევეა აშხარულ დიალექტშიაც.

მაგ.:

- წაზგერგელა ჰადცაზ.არა – კუვ. 23 – მართლად (სიმართლით) უნდა ათაჯუპ. უთაჯ-უ ააჰაჰ!
- რაც გინდა, თქვი!
- ჰარაჰ შიგყო-უ, უდოპ... – კუვ. 23 – ჩვენ როგორ გვართ, ესაა
- სარისთაჯ-უ, აუდოპ... – კუვ. 23 – მერაც მიინდა, ესაა
- ზაზა-წაზგერგე-უ... – კუვ. 19 – ვისიც სიტყვა მართალია...
- აუუდსკუპ დგზგრზაზ- – აფს. 37 – ესაა, რაც ამლიერებს მას უ...
- (ადამ.)
- აზბან, დაყთაჯ-უ... – აფს. 35 – აგე, სადაცაა დამწყვედული!

ბოლოკიდური ფუძისეულ ახმოვანთან უ-ს შერწყმის ნიადაგზე ინფინიტურ ფორმაში ხშირად გამოვლინდება ო || ო:

- არი ზაკი იუმო? – კუვ. 4 – ეს რა არის, შენ (მამაკ.) რაც გაქვს?
- დახტო... – კუვ. 18 – ის (ადამ.) სადაც ზის...
- იგტლო... – კუვ. 17 – რომლებიც დგანან...
- საყყყო... – კუვ. 15 – სადაც ვარ, ვიმყოფები...
- აზნერლო... – აფს. 35 – რაც ტყეშია...
- ... უაზაქტო... – აფს. 44 – შენ (მამაკ.) მასზე (რაღაცაზე) როგორც ზიხარ...
- აზნა დგუზგმპტლო... – აფს. 35 – ვის ხელშია დიდი ტყეა...
- რყო აურსკგპ – აფს. 44 – რაც არის, ესაა
- ზაკი, რყო? – აფს. 37 – რაა, რაც არის?
- იზგ აზმაპკვიზლო... – აფს. 37 – მისი (მამაკ.) ცხენი, რომელ-საც სამი ფეხი აქვს (მისი სამფეხა ცხენი) და სხვ.

აფხაზურში ზმნის ინფინიტურ სახეობებზე დევეა დაფუძნებული კითხვითი ფორმების წარმოებაც. მაგალითები აშხარულიდან:

- აბსყა-უ... – კუვ. 23 – ის (რაღაც) სადაა?
- ... შიფყო? – კუვ. 23 – ... როგორაა?

¹ იხ. § 46, გვ. 143.

ლ'აჰყ ბ გ მ გ-**უ**-მ ა?-ჰა სეჰჰ – აფს. 38 – შენ (დედაკ.) გვარი გაქვსო?
მითხრა მან (მამაკ.)

აუტო რეცხვ უედც-**უ**-მა? – აფს. 37 – შენ (მამაკ.) მათზე უარესი ხარ?...
და სხვ.

ოღონდ ერთიანობას ვერ ვადასტურებთ აფხაზურ დიალექტთა შორის ე. წ. ნაცვალსახელოვან-კითხვითი ფორმების წარმოებისას.

პირაქეთა დიალექტებში თუ კითხვა ეხება ადამიანთა კლასს¹, ზემოაღნიშნული ინფინიტური ფორმის **უ** სუფიქსი არ ჩანს: იყა-და „ვინ არის“?, ხოლო თუ კითხვა ეხება ნივთთა კლასს, ეს **უ** გამოჩნდება: იყოღ (← იყა-**უ**-ღ) || იყოზი (← იყა-**უ**-ზი) „რა არის?“.

შექცეული ვითარებაა ტაპანთურ დიალექტში: თუ კითხვა ეხება ადამიანთა კლასს, **უ** აფიქსი დაცულია: იყ-**უ**-და (← *იყა-უ-და), („ვინ არის“), ხოლო თუ ნივთთა კლასს – **უ** აღარ გვექნება: იყა-**ა** („რა არის?“).

აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში ამ რიგის კითხვითი ფორმები როგორც ნივთთა კლასში, ისე ადამიანთა კლასში გვხვდება **უ**-ს გარეშე.

მაგ.:

უარა იუთაჯგ-ღ ბზიარანგ	– კუვ. 23 –	შენ (მამაკ.) რა გინდა სიკეთედ უზგსხგუშა?	– გიყო? (რა სიკეთე გინდა გიყო?)
ისთაჯრ?	– აფს. 33 –	თქვენ რა გინდათ?	
ზედფშრ	– აფს. 23 –	ის (რადაც) როგორია?	
რყე-ღ (← იყა-ღ)	– აფს. 44 –	რა არის?	
ხაბარ-ჩაბარ რყეღ	– კუვ. 2 –	ამბავი რა არის?	
არა დზგქტე(ღ)	– კუვ. 2 –	აქ რად ზის ის (ადამ.)	
არი აჰენწგ ზგუშე (← ზგუშა-ღ)	– კუვ. 4 –	შენ (მამაკ.) ეს ტალახი რად გაქვს?	
არს უსნე იუშე-ღ	– კუვ. 9 –	შენ (მამაკ.) აქ საქმედ რა გაქვს?	
არი დგზახშა-და?	– კუვ. 12 –	ეს ვისი და არის?	
ჰედ, უარა ათარაშ აჰგ ინანდგგლა, ზაკ-უააქა-და? უგთეააიზ ზაკ-ქა-და – იჰედტ		ედ, შენ (მამაკ.) ჰიშკარს რომ მოადაგა, რა ხალხია? ისინი რომ მოვიდნენ, ვინანი არიან? – თქვა მან (მამაკ.)	
იუთახგუ ზედფშგ-და	– კუვ. 23 –	ის ვინც შენ (მამაკ.) გინდა, როგორია?	
აჰენგ იჰინა-და?	– აფს. 37 –	სახლში ვინაა (ვინ ცხოვრობს?).. და სხვ.	

¹ მხედველობაში გვაქვს ორგანული წარმოების კითხვითი ფორმები.

თუმცა იმავე აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში პარადიგმების შედგენისას პარალელურად უ აფიქსიან ფორმებსაც გვიდასტურებდნენ ადამიანთა კლასში¹.

მაგ.:

იზმადა || იზმრდა (← იზმაუდა) (|| აღწერითად: იზმოდზოდა (← იზმაუ დზაუდა) = ის (რადაც.) ვის აქვს? – ის [რადაც] ვისაც აქვს, ვინაა?

[შდრ. ნამყო განუსაზღვრ. იზმაზდა – „ვის ჰქონდა“]

თუმცა შენიშნავდნენ უფრო ხშირიაო აღწერითი წარმოება – **იზმრდზოდა** „ვისაც აქვს, ვინ არის?“

აფხაზური ენის არც ერთ დიალექტში აწმყოსეული უ არ ჩანს უარყოფით ფორმებში.

მაგალითები აშხარულიდან:

დაგ^აგსთაჟგ-მ – კუვ. 2 – ის (ადამ.) არ მინდა

დღგ^აგყა-მ – „ 14 – ის (ადამ.) არ არის... და სხვ.

კითხვა დგება, აღნიშნულ შემთხვევებში ფონეტიკურ ნიადაგზე აიხსნება აწმყოსეული უ-ს არარსებობა, თუ იგი ამ ფორმებს არც ჰქონდა?

აშხარულ დიალექტში სტატიკურ ზმნათა აწმყოს წარმოების მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ფ ი ნ ი ტ უ რ ი ფ ო რ მ ე ბ ი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სტატიკური ზმნების აწმყოს ფინიტურ ფორმას პირაქეთა დიალექტებში ახასიათებს -**უბ** სუფიქსი. უ აწმყო დროს გადმოსცემს, **ბ** – ფინიტობას. ეგევე **ბ** აფიქსი მყოფადის ფინიტურ ფორმაშიაც გვხვდება (სცა-**ბ** „წავალ“)... ფინიტობის აფიქსი სხვაც გააჩნია აფხაზურს. ჩვენ ასეთი ოდენ ფინიტობის გამომხატველი სუფიქსი ვიცით -(**ო**)**ტ**. იგი ჩვეულებრივ დინამიკურ ზმნებს ახლავს. მართალია, **ბ**-ც შეიძლება შეგვხვდეს ფინიტურ ფორმისათვის დინამიკურ ზმნებთან (მაგ. სცა-**ბ** „წავალ“) და **ტ**-ც – სტატიკურ ზმნებთან (მაგ., უარყოფითი ფორმა ნამყო განუსაზღვრელისა: სგყამგზ-**ტ** „მე არ ვიყავ“), მაგრამ როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც -(**ო**)**ტ** თითქოს უფრო დინამიკურობას უკავშირდება, **ბ** – კი სტატიკურობას.

როგორც სათანადო ადგილას უკვე იყო აღნიშნული, ტაპანთურ დიალექტში სტატიკური ზმნის აწმყოს ფინიტური ფორმა წარმოდგენილია ოდენ **ბ** ან **ბ** აფიქსით პირაქეთა დიალექტების -**უბ** სუფიქსის ნაცვლად. თუ პირაქეთა დიალექტებშია: სგყა-**უბ**, იქ არის: სგყა-**ბ** || სგყა-**ბ** („ვარ, ვიმყოფები, ვარსებობ“). ინფინიტურ ფორმაში კი აწმყოს უ ისევე აღდგება ტაპანთურში, როგორადაც სხვა აფხაზურ დიალექტებში.

ჭრელ ვითარებას აქვს ადგილი აშხარულ დიალექტში. იქ, ერთი მხრივ, ჩვეულებრივია პირაქეთა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად -**უბ** სუფიქსიანი სტატიკური ზმნის აწმყოს ფინიტური ფორმები.

¹ იხ. აქვე, § 48.

- სარა ფჰაკ დ გ ს გ მ ე **იტ** – იჰ.ე – აფს. 43 – მე ერთი ქალიშვილი მყავსო, თქვა მან (მამაკ.)
- ჟილაგ გ ს გ მ ე¹ - ლჰ.ე, – აფს. 38 – გვარიც მაქვსო, – თქვა მან
აბაგ გ დ გ ს გ მ ე-**იტ**¹ (დედაკ.), მამაც მყავს
- ლგჰან ლ გ მ ე-**იტ**¹ – აფს. 43 – მას (დედაკ.) პირი აქვს
- აბაგ ი დ გ ს გ მ ე **იტ**¹ - სჰ.ე – აფს. 38 – მამაც მყავს-(მეთქი), ვთქვი
- აჟაყა, აჟრ აზაჰ. დეჟ აჰგ – აფს. 37 – იქ, იმ მთის (კლდის) ძირას ერთი ცხენი არის, ის ცხენი დღეს მოიგებს. ის რასაც მოიგებს, შვიდი დათვი არის მის ქვეშ და შექამენ
- ჩაგ რწოკ (|| იწე **იტ**)². აჟი – აფს. 37 – შენი (მამაკ.) უმცროსი და იქ არის (იმყოფება)
- აჩაგ მახტა იწ.უშ. აჟი იჩა- – აფს. 35 – მისი (მამაკ.) მამა თუ არ არის, ანარა ბეჟქ.გჯმაკ რწე **იტ** – მისი შვილი (ვაჟიშვილი) არის შთა ირჩაჟედტ
- აჟახშ ედწბ აჟაყ დ გ ყ ე – აფს. 35 – ჩემი ორი მსახური გამოემართა რა, შენს (მამაკ.) მსახურებში არიან გარეულნი
- აბა დეყახემზარგ, იფ – აფს. 43 – შენი (მამაკ.) ხელით უნდა აქამო მას (დედაკ.), შენ (მამაკ.) დ გ ყ ე
- სეჰ.გჰ.გნცა მჰადგქ.ლან – აფს. 35 – უნდა გამოკვებოს (აღამ.)
- უჰ.გნცაჟა ი რ გ ლ ე – აფს. 35 – ესენი უნდა (მინდა) შევიძინო, მოვიპოვო
- უმპლა ილჰ.გუწალარა – აფს. 36 – ჩვენ შორს უნდა გავემ- ათ ა ჰ გ-**იტ**, აჟარ დეჟრჩა- გ ზ ა ვ რ ო თ
- ლარა ათაჰგ-**იტ** – აფს. 36 – ერთი საკლავი დაიჭირეს რა, მათ
- აჟეთ ასააუხრა სთ ა ჰ გ **იტ** – აფს. 36 – დაუკლეს. მეორე (სხვა) საკლავი
- ჰარა ჰარაკ ჰად.გქ.ლარა – აფს. 36 – დაიჭირეს რა: „გ ზ ა ზ ე დ ხ არ
- ათ ა ჰ გ – აფს. 36 – ეთი საკლავი დაიჭირეს რა, მათ დაუკლეს. მეორე (სხვა) საკლავი
- შტაკგ გ დაანერკვლან – აფს. 36 – დაიჭირეს რა: „გ ზ ა ზ ე დ ხ არ
- ირზერმ... აჩა შტაკგ გ – აფს. 36 – (მიემგზავრები), შენ მობ-
- დაანერკვლან: „მჰ.უ.უ.ჟ-**იტ**, – აფს. 36 – რუნებამდე დავალოდინებთ“-ო,
- აჟაჰგნჰ.გნაწგკ, იუზ- – აფს. 36 – თქვეს რა... გაუშვეს... და სხვ.
- ჰარფშაშ“ – რ ჰ.ან... მჰურგ- – აფს. 36 –
- შთიბ

¹ აქაც და ამ რიგის შემთხვევებშიაც იმავე **-იტ** სუფიქსის მქონე ის გ მ ე-**იტ**, დ გ ყ ე-**იტ**, იწ ე-**იტ** და სხვ. ფორმები ივარაუდება, ოღონდ ფონეტიკურ ნიადაგზე გაუჩინარებულა **-ტ** სუფიქსი. აუსლაუტში **ტ** აფიქსის დაკარგვა სისტემატურად ახასიათებს აფსუის კილოკავს. ზოგჯერ **იტ**-ც მოიკვეცება, მაგრამ იგი რომ უნდა არსებულიყო, ჩანს ფუძისეული ბოლოკიდური **ა** ხმოვნის **ე**-დ ქცევით (მაგ., დესგმეტ ← დესგმა-**იტ**), ხშირად ამ ნიადაგზე აღნიშნული ხმოვანი გრძლადაც გამოითქმის.

² საყურადღებოა ის გარემოება, რომ მთქმელმა აქ ორივე ფორმა იხმარა როგორც **იწოპ**, ისე **იწე[იტ]**.

აქ მოყვანილ ზმნებში აწმყოს ფინიტური ფორმის სავსებით ანალოგიური წარმოება დასტურდება აშხარული დიალექტის მეორე – კუვინსკის – კილოკავშიაც.

მაგ.:

- დღჳ ცჳა დგყე-მტ – კუვ. 12 – დიდი (ცუდი) ქურდი არის, არსებობს
- თაჳკ დგყე-მტ – კუვ. 10 – ერთი დედაბერი არის
- ჩგკ იყე-მტ – კუვ. 12 – ერთი ცხენი არის (იმყოფება)
- ჟოწაშთა კუმარრადგუ – კუვ. 12 – ზეგ დიდი გართობა არის, იქ ქალიშვილებს შეკრებენ...
- ყე-მტ. აბრაჟჳ აჰსსგსა დეფზრგუმტ
- მგგა ლგმე-მტ – ფსხუ, კუვ. 13 – მას (დედაკ.) სარკე აქვს
- აჩასავრძეა რმე-მტ მარა – კუვ. 4 – მცველები ჰყავს იმ ეფენდის ეძენდ
- კვლწარა ზგჰჰაკგგ მსმე-მტ – კუვ. 4 – მას (რალაცას) პატარა ჭუჭრუტანებიც აქვს
- სარა მლგენგ აფას გაწგკ – კუვ. 26 – მე ქონებად ოდენ ერთი აბაზი სგმე-მტ მაქვს
- სასცაჰჰკ სგმე-მტ – კუვ. 9 – სტუმრები მყავს
- ლა ცჳაჰჰარგმე-მტ – კუვ. 6 – იმათ ცუდი ძაღლები ჰყავთ
- ფჰგს გაწგკ დგმე-მტ – კუვ. 20 – მას (მამაკ.) მხოლოდ ერთი ცოლი ჰყავს...
- სარა სგწგჟარა ათაჯგ-მტ – კუვ. 12 – მე უნდა ვიტყვი...
- სარა სგცკვს ეჰა – ფსხუ, კუვ. 14 – ჩემზე უფრო ძლიერი ხალხია იზწხო აღუნეა ჟაჰ-მტ ქვეყანაზე (ზე არის)... და სხვ.

მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, **აფსუსის კილოკავში მთელი რიგი სტატიკური ზმნების აწმყოს წარმოებისას გამოიყენება -ჟტ¹ სუფიქსიც.**

მაგ.:

- ისგმამიჰ-ჟტ აზგფუთკ. – აფს. 39 – ორი ფუთი (რალაც) მეც ოტავება, შენცა (მამაკ.) და მეც რაც იმრჰ-ჟტ - იჰჳ
- ჟარგგ სგუსგჰკჰუნ-ჟტ – აფს. 43 – შენც (მამაკ.) ჩემი ბიჰი (შვილი) ხარ
- ჟარა დგუტ-ჟტ – აფს. 43 – ის (ადამ.) შენი (მამაკ.) კუთვ-

¹ ისევე, როგორც სხვა შემთხვევაში, აქაც მოსალოდნელი და ჩვეულებრივია ფონეტიკურ ნიადაგზე აუსლაუტში ტ-ს დაკარგვა; ზმნის ფუძისეული ბოლოკიდური ახმოვნის ჟტ აფიქსის ჟ-სთან შერწყმა და ხმოვნის გაგრძელება.

		ნილებიაა, შენია
„სარა ისთაჯუ, სარა სეჭათა აკუტ ¹ “ – იჰი	– აფს. 33 –	მე რაც მინდა, ჩემი ბარდაყი არისო, თქვა მან (მამაკ.)
სარა ტაჰირი საკუტ ²	– აფს. 42 –	მე ტაჰირი ვარ
ისმაჟა ჟაკატ ² – იჰი	– აფს. 43 –	შენ (მამაკ.) ისა ხარ, ვისაც ვერ ვშოულობ, ვერ ვპოულობ
არი ლაკ ² სეფჰა	– აფს. 43 –	ეს არის ჩემი ქალიშვილი
აზირარა ჟარო უზჰჰა გესემხე. იზესხაზ, აქეთ სააზრგდზ რაკჰ ³	– აფს. 35 –	სიკეთე შენთვის (მამაკ.) არ მიყ- ვია. ვისაც ვყუყავ, ჩემი გამზრდე- ლი სოფელია
სეხეგეფაცან რჰჰე კანწარა ზლო დაჰჰე აგუბჰანგტ. რაკჰ ² . რედჰა დეკაბჰჰე, დრგცჰაუჰ...	– აფს. 37 –	ჩემს სამ ვაჟში ვაჟყაცობა რომ აქვს, უფროსი და საშუალო არიან. უმცროსი ქეციანია, საბრალოა
აჰჰე იმჰანუ, აჰი რაკჰ... ²	– აფს. 37 –	ეს რასაც ნიშნავს, ეს არის...
აჰი რაკჰ ² , სარა ისასჰჰეჰა	– აფს. 38 –	ეს არის, მე რაც უნდა გითხრათ
სეფჰა დეზესთეჰა, ჟარა დეჰეფეჰეჰე	– აფს. 43 –	ვისაც ჩემს ქალს მივსცემ, შენ (მამაკ.) გგავს
ჟარა ურეცჰაჰე	– აფს. 43 –	შენ (მამაკ.) ცოდვა, საბრალო ხარ
სარს სრგცჰა-ჰე	– აფს. 42 –	მე საბრალო, ცოდვა ვარ
საჰა რეჰა, აჯაბჰე სა დეს. ბორჩ-ჰე, დეზ. ბალა!	– აფს. 37 –	თქვენი უმცროსი, ქეციანი ძმა თქვენი სავალდებულოა, მი- ხედეთ ხოლმე!
აცჰეგჰაგე ანჩაგე ჟარს იუტ-ჰე	– აფს. 33 –	ტანსაცმელიცა და ფულიც შენ (მამაკ.) გეკუთვნის (შენი კუთვნილია)
სეფჰა დელას-ჰე	– აფს. 43 –	ჩემი ქალი ბრმაა
ფხაშაროტ (← *ფხაშარა-ჰე) –	კერძო საუბრიდან – სირცხვილია	
სეჰაშოტ (← *სეჰაშე-ჰე)	– აფს. 37 –	მე შენი ძმავარ
უსაშორტ (← *უსაშა-ჰე)	– აფს. 38 –	შენ ჩემი ძმა ხარ
არს აწაბჰა ჟარუ ჟჰა	– აფს. 43 –	ეს ნახევარი ვაშლი შენი (მამაკ.)

¹ [ა]აკუტ, საკუტ, ჟაკატ და სხვ. ფორმებში ფუძისეულ ლაბიალიზებულ ბერასთან შერწყმულია აფიქსისეული -ჰეგტ || -ჰე. უნდა ყოფილიყო საკჰ-ჰეგტ მივიღეთ საკატ (საკჰგტ), საკუტ და სხვ.
² ლაკ – ფორმაში ჯერ დაკარგულა ტ, შემდეგ კიდევ ჰ-სთან (ლაბიალიზაციასთან) არ ჩანს აღარც აფიქსისეული ჰ (ჰგ || უ). უნდა ყოფილიყო ლაკ-ჰეგტ → ლაკჰგ → ლაკჰ → ლაკ.
³ მითითებულ ფორმებში ტ ფონეტიკურ ნიადაგზე დაკარგულა, გაგრძელებულა უ.

დასრულდა? იკვან დგმწაა. – დასრულ (დასრ) ¹ დარა-წაღა. უზლაზგბჟე, დერე დასრ- ზარ ი?	ვაშლის ნაჭერია, შენი „ვაშ- ლისთაგანია?“ ის (ადამ.) შეე- კითხა მას (მამაკ.) – მისთაგანია , მისი ნაჭერია , მისი ჯიშია სწო- რედ, რად გინდა, „რას აქნევ“, თუ იმისნაირია, იმის ჯიშია?
დაყმძეღმეზაზ, იჯარტ (იჯარტ) ²	– აფს. 38 – მას (ადამ.) სადაც უნდა ევლო, შორსაა
არი აწაწა დგკგო (← დგკგოტ ← დგკგა- უბ)	– აფს. 33 – ეს კაცი გიჟია
აურ ეწხკ ჰახშცაქა ჰარზგმშაარი, დეღო (← *დეღოტ ← *დეღა- უბ)	– აფს. 37 – ამას ჯობია ჩვენი დები მოვ- ძებნოთ
სფჰა დგლასტტ იჰე. დგდგო (← * დგდაგოტ ← *დგდაგა- უბ), დყაჩო (← დყაჩოტ ← *დყაჩა- უბ), დგღლჩო (← დგღლჩოტ ← *დგღლჩა- უბ)	– აფს. 43 – ჩემი ქალი ბრძაა, თქვა მან (მამაკ.) – ყრუა, ... და კოჭ- ლიცაა
ანგყარაგ გ ეჰა იმერო (← იმეროტ ← *იმერა- უბ)	– აფს. 42 – სიარულიც უფრო ადვილია... და სხვ.

აღნიშნულ შემთხვევებში სტატიკური ზმნის აწმყოს ფინიტური ფორმის ამგვარი წარმოება აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში აღარ დაგვიდასტურებია. იგი სპეციფიკური აფსურული კილოკავის მოვლენაა. კუვინსკის კილოკავში ამ შემთხვევაში გვექნება ჩვეულებრივი **-უბ** სუფიქსი.

მამასადამე, ერთი მხრივ, როგორც აფსუის, ისე კუვინსკის კილოკავში შეიძლება გვექნეს: ის გმეეტ – „მაქს (რადაც)“, ს გყეეტ – „ვარ, ვიმყოფები“, მეორე მხრივ, აფსუის კილოკავში გვექნება: დგკგბჟუტ – „ქეციანია“, საკუტ – „ვარ“, კუვინსკისაში კი – მხოლოდ: დგკგბჟუჰ, საკუჰ³.

მიუხედავად იმისა, რომ აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში დგკგბჟუტ, უსაშოტ და მსგავსი ფორმები არ გვხვდება, სტატიკურ

¹ ფუძეა სიტყვისა დასრულდა: დასრულ || დასრულ ← *დასრულტ.

² იჯარო || იჯაროტ ← *იჯარა-**უბ**.

³ ს. აბაზაქთის მეტყველებაში ჩვენ ჩავიწერეთ „დასრული აკუტ“ „ესაა“. ამდენადვე იგი აფსუის კილოკავს უნდა მისდევდეს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ სხვა ზმნათა მიხედვით აბაზაქთის მეტყველებაზე ცნობები გვაკლია. მოულოდნელი არაა ცოტა განსხვავებული ვითარებაც.

ზმნათა ორ ჯგუფად დაყოფა აწმყო დროში ფინიტური ფორმის წარმოების მიხედვით აქაც არის გატარებული.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აფსუსის კილოკავშიაც და კუვინსკის კილოკავშიაც ჩვეულებრივი აფხაზური **-უბ** სუფიქსი ყველა სტატიკურ ზმნასთან გვხვდება. ამ სუფიქსით წარმოებისას სტატიკურ ზმნათა რაიმე ჯგუფებად დაყოფა არ შეინიშნება, ისევე როგორც არ შეინიშნებოდა ეს არც სხვა აფხაზურ დიალექტებში. აქაც არის ის გ მ ო უ პ – „მაქვს (რაღაც)“ და დ გ უ ტ-უპ – „შენია ის (ვიღაც)“.

მაგრამ ამის პარალელურად

აფსურშია: $\left\{ \begin{array}{l} \text{ის გ მ ე-ობ} \\ \text{დ გ უ ტ-უბ} \end{array} \right.$ კუვინსკურშია: $\left\{ \begin{array}{l} \text{ის გ მ ე-ობ} - \text{მაქვს (რაღაც)} \\ \text{დ გ უ ტ-უპ} - \text{შენია (გე-კუთვნის) ის (ვიღაც)} \end{array} \right.$

მართალია დ გ უ ტ-უბ ფორმა არ არის კუვინსკურში, მაგრამ არც ის გ მ ე ტ-ის შესაფერი ფორმა შეიძლება გავრცელდეს დ გ უ ტ-უპ ზმნაზე. კუვინსკურში **ობ** დაბოლოება გარკვეულ ზმნებს აქვთ და ისევე გამოიყენება როგორც აფსურში. სხვა ზმნებში კი გვექნება იგივე **-უბ**.

ამ ფორმათა მიხედვით სტატიკურ ზმნათა ორ ჯგუფად დაყოფა აშხარულ დიალექტში ფაქტია.

კითხვა დგება: რა საფუძველი უნდა გააჩნდეს სტატიკურ ზმნათა ორ ჯგუფად დაყოფას?

წარმოდგენილი მასალის ანალიზის საფუძველზე შეინიშნება სტატიკურ ზმნათა ასეთი დაჯგუფება:

1. თუ ე. წ. სტატიკური ზმნა იძლევა „ს ა ხ ე ლ უ რ“ (სახელის) გაგებას, რაც შეეფერება, ვთქვათ, ქართულის შედგენილ შემასმენელს, მაშინ აწმყოს ფინიტური ფორმა კუვინსკის კილოკავში ნაწარმოები იქნება **-უპ** სუფიქსით, ხოლო აფსურ კილოკავში – **-უბ** სუფიქსით.

ამ ნიადაგზე აფსურში გვაქვს ფორმები:

დ გ ჯ ა წ **ობ** ← ... დ გ ჯ ა წ ა-**უბ** – კ ა ც ი ა

ს ა ზ ე რ ა ზ **უბ** – თ ა ნ ა ხ მ ა ვ ა რ

დ რ გ ც ჰ ა-**უბ** – ც ო დ ვ ა ა

ი ბ ზ ი **ობ** ← ი ბ ზ ი ა-**უბ** – კ ა რ გ ი ა

დ ე პ რ ო ჰ ე ს ო რ-**უბ** – ის (აღამ.) პ რ ო ფ ე ს ო რ ი ა

ს გ ჰ კ უ ნ-**უბ** – ბ ი ჭ ი ვ ა რ

დ გ უ ტ-**უბ** – ის (აღამ.) შენი კუთვნილია, შენი საკუთრებაა

დ ჯ ა ბ ჟ-**უბ** – ქ ე ც ი ა ნ ი ა ის (აღამ.)... და სხვ.

2. თუ ე. წ. სტატიკური ფორმა იძლევა ზ მ ნ უ რ ი ფუძის გაგებას, რაც ჩვეულებრივ შეეფერება ქართულის ე. წ. საშუალო გვარის ზმნას, მაშინ აწმყოს ფინიტური ფორმა აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში ნაწარმოები იქნება **-ობ** სუფიქსით.

ამ ნიადაგზე გვაქვს:

ისემე-**იტ** – მაქვს (რადაც)

სგყე-**იტ** – ვარ, ვიმყოფები

ისთაჲგ-**იტ** – მინდა, მსურს (რადაც)

ძალე-**იტ** – შიგ არის (რადაც), შიგ მყოფობს („შიგობს“)

იწე-**იტ** – ქვეშ არის (რადაც), ქვეშ მყოფობს (ქვეშობს“)

უქ-**იტ** – ზედ ხარ, ზედ იმყოფები („ზედაობ“)

ისკნ-**იტ** – მ ც ხ ი ა (ჩემზეა რადაც)

სგშტე-**იტ**¹ – ვწევარ... და სხვ.

ასეთი დაპირისპირება ნათელი ხდება ისეთი ფუძეების მაგალითზე, რომლებიც იძლევიან ორსავე გაგებას.

მაგ., **აჲნგ** || **აჲნა** – „სახლ“სიტყვიდან გვაქვს ორივე ფორმა:

1. **ჲგნ-უბ** || **ჲგნო-უბ** (|| **ჲგნობ**) – ს ა ხ ლ ი ა.

2. **დგჲნე-იტ** – ის (აღამ.) „სახლსაა“, ს ა ხ ლ ო ბ ს, ც ხ ო ვ რ ო ბ ს.

თითქოს ერთადერთ გამონაკლისს ქმნის **აკუ**– ზმნა: **საკუბ** – „ვარ“, მაგრამ არც აქ გამონაკლისთან არ უნდა გვქონდეს საქმე. ეს არ ნიშნავს: „ვიმყოფები“, „ვარსებობ“.

პირიქით, ამ ზმნაში აღნიშნული ფორმის არსებობა ძალზე საყურადღებოა მისი ფუძის ისტორიის გარკვევის თვალსაზრისით. იგი გათანაბრებული ჩანს ე. წ. ს ა ხ ე ლ უ რ ფორმებთან.

აქ ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოებაც. აფხაზურში სტატიკური ფორმები მოეპოვება დინამიკური ფუძის ზმნებსაც: მაგ., ა გ ე ლ ა რ ა (ა`დგომა), ა ტ ა რ ა (ა`და`ჯდომა) ზმნებს ახასიათებს როგორც დინამიკური, ისე სტატიკური ფორმები:

დინამიკ.	{	დგელობტ – ის (აღამ.) დგება
		დტ.ობტ – „ „ ჯდება
სტატიკ.	{	დგელო უბ – ის (აღამ.) დგას
		დტ.ო უბ – „ „ ზის

რა ვითარებაა ამ მხრივ აშხარული დიალექტის კილოკავებში? კუვინსკის კილოკავში აღნიშნული ტიპის ზმნებში არავითარ სხვაობას არა აქვს ადგილი აქ წარმოდგენილ სისტემასთან შედარებით. სტატიკურ ფორმებში პირველი რიგის ზმნების მსგავსად გვხვდებოდა მხოლოდ და მხოლოდ დ გ ე ლ ო უ ბ, დ ტ . ო უ ბ.

აფსუის კილოკავში იმავე პირველი რიგის ზმნათა მსგავსად **-უბ** დაბოლოება იჩენდა თავს.

¹ ზმნები, რომლებიც ზემოთ არ ყოფილა მოყვანილი და ტექსტებში არ გვხვდება, ჩაწერილი გვაქვს პარადიგმების შედგენისას.

მაგ.:

...საგ^ატუმ. სფგ^აგ^ანჭ^ა – აფს. 33 – ... არ დავჯდები. ჩემი ცოლიც
დგლოტ (←*დგლა-უტ) – აგე იქ **დგასო** – თქვა ხოჯამ
 იჰ^ა ხაჯ^ა
 ... დენაშ^აგლახენ, **დგლო** – აფს. 33 – ის (ადამ.) შემოვიდა რა, დგას.
 (←*დგლა-უტ). **დგლოტ**- დგას რა, ვერ ამბობს, ის (ადამ.)
 გ-შთა გ^აგლოზგლჰ^აუმ ან^ა რომ წააქცია
 დგმააკალჯგზ

აშხარული დიალექტის აქ წარმოდგენილი მასალა მრავალმხრივ იქცევს ყურადღებას:

1. თავისებური პოზიცია უჭირავს აფხაზურ დიალექტთა შორის აშხარულ დიალექტს სტატიკურ ზმნათა ნაცვალსახელოვან კითხვითი ფორმების წარმოების მხრივ. იგი მხარს უჭერს სათანადო ფორმათა აწმყოში - **უ**- სუფიქსის გარეშე ნაწარმოებ ფორმებს როგორც ნივთთა კლასში, ისე ადამიანთა კლასში.

2. ასევე თავისებური პოზიცია უჭირავს აფხაზურ დიალექტთა შორის აშხარულ დიალექტს სტატიკურ ზმნათა ორ ჯგუფად დაყოფის მხრივ: სგყედტ და საკ^აუტ – „ვიმყოფები“ და „ვარ“. ამას არ იცნობს სხვა აფხაზური დიალექტები.

რადაც „გადინამიკურების“ ელემენტი უნდა იყოს წარმოდგენილი აშხარული დიალექტის -**იტ** სუფიქსით ნაწარმოებ ფორმებში.

3. მიუხედავად იმისა, რომ სტატიკურ ზმნათა წარმოების მხრივ აშხარული დიალექტის კილოკავები ერთიანდებიან და უპირისპირდებიან სხვა დიალექტებს, სხვაობა თავს იჩენს მათ შორისაც: -**ტ** სუფიქსი აფსუის კილოკავში გამოყენებულია აშკარად სტატიკური შინაარსის მქონე ფუძეთანაც (მაგ., სჰკჰუნ-**უტ** „ბიჭი ვარ“), კუვინსკში კი გვაქვს -**უჰ**.

4. სხვა აფხაზურ დიალექტთა საწინააღმდეგოდ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ფინიტური ფორმის **ჰ**- აფიქსი აშხარულ დიალექტში, განსაკუთრებით მის აფსუის კილოკავში, შეცვლილი იქნა მეორე ფინიტობის -(**იტ**)- აფიქსით¹.

5. მართალია, ტაპანთური და აშხარული დიალექტები არსებითად უპირისპირდებიან ერთმანეთს სტატიკურ ზმნათა ფინიტური ფორმის წარმოებაში, მაგრამ მნელი გასათიშავია ერთმანეთისაგან ორი ფაქტი: აშხარული დიალექტის „ისგმედტ“-ის ტიპის ზმნათა წარმოებისას ისევე არ გვაქვს აწმყოთვის -**უ** სუფიქსი, როგორც იგი არა გვაქვს არც ტაპანთურში (შდრ. ისგმაბ || პ). იმ განსხვავებით, რომ აშხარულში ეს ვრცელდება გარკვეული რიგის ზმნებზე (და ამავე დროს ტაპანთური **ხ** || **ჰ**-ს ნაცვლად გვაქვს -**იტ**).

¹ ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს პირაქეთა დიალექტებში არსებული გამოთქმა „უი ა კ უ ი ტ-ჰა“, რაც „მაგრამ, ხოლო-ს“ ნიშნავს და სისტემატურად გვხვდება ოთხთავის ენაში.

სტატკურ ზმნათა აწმყოს ძირითადი ფორმების ტაბულა აფხაზურის დიალექტთა მიხედვით

	დადებითი ფინიტური ფ.	ინფინიტ. ფ.	ნაცვალსახელოვან-კითხვითი ფ. ¹	უარყოფ. ფ.	
პირაქ. დიალ.	იყო-უპ	იყო-უ	იყა-და	იყა-მ	
	იბზიო-უპ	იბზიო-უ	იყო(ზ)ი (←იყა-უ-მ) იბზია-და იბზიო(ზ)-ი (← იბზია-უ(ზ)ი)	იბზია-მ	
აშხარული დიალექტი	აფს. კილოვ.	იყო-უპ იყე-მტ იბზიო-უპ	იყო-უ	იყა-ადა იყა-მ	იგ ² ყა-მ
		იბზიო-უტ	იბზიო-უ	იბზია-და იბზია-მ	იგ ² ბზია-მ
	კუფ. კილოვ.	იყო-უპ იყე-მტ	იყო-უ	იყა-და იყა-მ	იგ ² ყა-მ
		იბზიო-უპ	იბზიო-უ	იბზია-და იბზია-მ	იგ ² ბზია-მ
ტაპანთ დიალ.	იყაბ (პ)	იყ(ა)-უ	იყ(ა)-უ-და იყა-მა	იგ ² ყა-მ	
	იბზი-ბ (პ)	იბზი-უ	იბზი-უ-და იბზი(ა)-მა	იგ ² ბზია-მ	

შენიშვნა: აქ არაა წარმოდგენილი არამძირითადი ფორმები და ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტები.

§ 41. **დროთა წარმოება დინამიკურ ზმნებში.** აწმყო. აწმყოს წარმოებაში, ზოგიერთი ფონეტიკური ხასიათის ცვლილებას თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, ისეთივე ვითარება გვაქვს აშხარულ დიალექტშიაც, რაც აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში: აწმყოს ფუძის სუფიქსი ჩანს აქაც **-უა**, ფინიტურ ფორმაში მას ერთვის **-იტ**².

ფონეტიკური ხასიათის ცვლილებები კი მრავალფეროვან სახეს იღებს აშხარულში კილოკავების მიხედვით.

აწმყოს ფინიტურ ფორმაში ***-უა+ მტ** → **-უემტ || უო(მ)ტ** სუფიქსი შეიძლება დავადასტუროთ აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად.

¹ იხ. აგრეთვე აქვე, გვ. 111.

² იხ. ძირით. დრ.წარმ. აფხაზ. – ენიმკის მოამბე, ტ. II. 1938; ტაპ. § 46, გვ. 144.

მაგ.:

უდ ეფშეგეყალა- შეიბტ	- კუვ. 2 -	ისეთიც (იმისთანაც) ხდება (იქნება, შეიძლება)
... იფშაა- შეიბტ	- კუვ. 23 -	ის (მამაკ.) მას (რადაც.) მოძებნის (ეძებს)
აბჟეს- შეიბტ	- კუვ. 4 -	ხმა მესმის
ამ. დასა- შეიბტ	- აფს. 37 -	(ერთი) ვიღაც მოდის
ჰარს არი ჰალჭა- შეიბტ	- კუვ. 23 -	ჩვენ ეს (დედაკ.) (შე)გვჭამს
იბარაკვე დედა- შეიბტ	- აფს. 37 -	ის (მამაკ.) ვისაც ნახავს, (ყველას) ჭამს
...ბჟჟეგჟმაკ... ირქა- შეიბტ	- აფს. 37 -	მას (რადაცას) შვიდი მგელი ჭამს
ჟარა, ცგაგ, სნაჟლაჰა- შეიბტ	- კუვ. 16 -	შენ კატავ, შეგნატრი
შოტ		
სენტაბრ აჟაბა რჟგ სნე- შოტ	- კუვ. 22 -	ათ სექტემბერს მოვალ
შოტ		
დააზგა- შოტ	- კუვ. 23 -	ის (რადაც) მომაქვს
ამ. იხაბარ გა- შოტ	- კუვ. 23 -	ერთი ვიღაცის ამბავი ისმის... და სხვ.

ასეთი სახეობები არ შეიძლება ჩაითვალოს მაინცა და მაინც გავრცელებულ სახეობებად.

ა ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში¹ ფონეტიკურად განსხვავებულ ფორმებს ვიღებთ კუვინსკისა და აფსუს კილოკავებში.

კუვინსკის კილოკავში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად ფუძისეული ა-სა და აფიქსის შერწყმის ნიადაგზე ვიღებთ რტ → რბტ → ოტ დაბოლოებას.

მაგ.:

სცრბტ	- კუვ. 14 -	მივდივარ
ჟესალჰ.რბტ	- კუვ. 14 -	ის (დედაკ.) ასე ამბობს
ინეზეჟა მგჰა ნდგ რტ	- კუვ. 23 -	ინუჟუყვა შემას მოიტანს
აგროდ დგც რტ	- კუვ. 19 -	ის (ადამ.) ქალაქში მიდის
არბა დაჰ.რტ	- კუვ. 20 -	მამალი ამბობს (რადაცას)
ალბე ითანგ იც რტ	- კუვ. 26 -	ისინი გემში არიან (სხედან) და მიდიან
იდგქ.ლრტ	- კუვ. 10 -	ისინი მიემართებიან
ფსგრშოტ, აჩჟა	- კუვ. 8 -	ისინი ისვენებენ, ცხენებს რასმე აჭმევენ
კკრდგრჭრტ		
აგჰარაჟა აბლავ დაჰ.ოტ	- კუვ. 23 -	წიწილებს გველუშაპი ჭამს

¹ აქ არ შემოდის ზა(ვ)-სა და ჰა-ზე დაბოლოებული ფუძეები. ამის მაგალითები იხ. აქვე, ზემოთ.

უა ცგვგ, მცვე უჰოტ	- კუვ. 16 -	ეა, კატავ, შენ ტყუილს ამბობ.
უარა, „უეუტტ“-ჰა		„ხორცს შეჭამ“-ო, რომ მითხარი,
სრუჰან იმტცხედტ		ტყუილი გამოდგა
ბა იბჰოტ	- კუვ. 9 -	შენ (დედაკ.) მას (რაღაც.) ამბობ
ანი დეწ. ტოტ, უარა	- კუვ. 23 -	ის (ადამ.) ტირის, შენ (მამაკ.)
უარად უჰოტ		სიმღერას ამბობ (მღერი)
ძე შარდა აარგოტ	- კუვ. 23 -	მათ ბევრი წყალი მოაქვთ
აბჰა უოტოტ	- კუვ. 15 -	შენ (მამაკ.) ძვალს მოგცემენ
უოწ. ტემე ყაწარა	- კუვ. 9 -	ხვალ სახლის კეთებას (შენებას)
სლაგოტ		დავიწყებ
აჩქა არტგ. აღტოტ	- კუვ. 4 -	ის (რაღაც.) ცხენებს ახვენენი-
		ნებს დასხვ.

ამავე კილოკავში იშვიათად ფუძისეული **-ა** ხმოვნის ***-უაიტ** აფიქსთან შერწყმამ შეიძლება მოგვცეს **აიტ**.

იჰოტ უოჰა - კუვ. 21 - ის (მამაკ.) ამბობს ახლა... დასხვ.

იმავე **-ა**-ზე დაბოლოებულ ზმნებში ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნისა და აფიქსის შერწყმისა და რედუქციის ნიადაგზე აფსუის კილოკავში გვაქვს **უაიტ** (*გუაიტ ← ...ა+უაიტ).

მაგ.:

უჩად აქ. გჰმალაქა	- აფს. 44 -	შენს (მამაკ.) ვირს მგელმალლები
ირტუტ		ჭამენ
კარა ჰტუტ - რჰან	- აფს. 38 -	რაიმე შევჭამოთ-ო, თქვეს რა, შე-
აააჰასხ		ჩერდნენ
აურ აჩან მტაშა-ფხად	- აფს. 37 -	ეს ჰაკი ყოველ კვირა დღეს იგებს
იხუტ		(კვიცს)
აუაყა დგზახუტ	- აფს. 37 -	იქცხოვრობს ის (ადამ.)
აურ უასიატკ-შთა	- აფს. 35 -	მას ანდერმად გაძლევ შენ (მამაკ.)
უსთუიტ		
სარასცუტ	- აფს. 37 -	მემივივივარ
ბგფგზგალუტ -	- აფს. 38 -	შენ (დედაკ.) მასთან (მამაკ.) წაგიყ-
იჰან		ვან-ო
აბნასგლალ-უიტ	- აფს. 37 -	ტყეში შევალ... დასხვ.

აფსუის კილოკავში ჩვეულებრივი მოვლენაა აუსლაუტში **-ტ**-ს დაკარგვა, რის გამოც აღნიშნულ შემთხვევებში გვექნება აგრეთვე **უა**:

აკგგტსტაგტმ. აურ	- აფს. 42 -	არაფერი მინდა. ის ერთადერთი
აჩგაწგკდედლასშუტ		ცხენი მირჩენია (... ცხენს ვირჩევ)
ჩგფჰაშუი - ირჰან	- აფს. 38 -	დავისვენოთ (დავისვენებთ)-ო,
აააჰასხ		თქვეს რა, შეჩერდნენ (შედგნენ)...
		დასხვ.

ჭ-სა, ძ-სა და თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში აშხარულის არცერთ კილოკავში აწმყოს ფინიტური ფორმის საწარმოებლად **უ(უ)** აღარ ჩანს. **-უეიტ** აფიქსის ნაცვლად მიიღება **-ეიტ** → **-ენტ** → **ენტ**¹.

მაგ.:

- ზულემა და ფშ-ენტ** – კუვ. 22 – ზულემა უყურებს-რა, ყველა-
შთანგ... იზზეგ იშემაგო
ლა ლტ.ოპ – ფერი მთლიანად მისია
- უაქ ქალა ყარწენტ.** – კუვ. 23 – იქ კარავი გააკეთეს, ნადირობენ,
იშარაცოტ, აშარახ ბევრ ნადირს კლავენ
- შარდანირ ირშ-ენტ** – კუვ. 20 – შენ (დედაკ.) ის (რადკ.) რომ გითხ-
იბასჰარი, მაჰამ. რა, არ შეიძლება. რომ გითხრა,
ბასჰარი, სასგფს-ენტ მოვკვდეზი
- დემაჰკ-ენტ** – კუვ. 17 – მასზე (ადამ.) ვდაობთ
- ირგახ-ენტ** – კუვ. 21 – მათ ის (რადკ.) უკან მიიქვთ
- ისლამ, უასა ვენვეჟა** – კუვ. 15 – ისლამს ორმოცი ცხვარი მისცეს რა,
წირთან დარხ-ენტ; უასა უკან მოდის. ორმოცი ცხვარი
ვენვეჟა იმანგ დაად-ენტ ჰყავს და მოდის
- „ფშემაჰა აჰარე** – კუვ. 24 – „ოთხი ძმანი ღელეში ისვრიან“
ითახეს-ენტ
- იფა დეზანდეჟ-დეცალაზ** – კუვ. 10 – თავისი ვაჟი მან (მამაკ.) რომ განა-
აზგჰა დეშ-ენტ, ძევა, ამისთვის კლავენ, იჭერენ
- დეგრკ-ენტ**
- აუტთ ირბაკგე ირშ-** – კუვ. 10 – ისინი ვისაც ნახავენ, კლავენ, შენც
ენტ, უარგე ურშეჰ (მამაკ.) მოგკლავენ
- აუჟდ ილაბან მანგწემატ:** – კუვ. 3 – მან (მამაკ.) თავის ჯოხზე დააწერა:
„მეშკ აჰაგ ბჟგ-დომ-
ბჟჟაცა სშ-ენტ“-იჰ.ენტ
ანი აბლემ სშარი, არი – კუვ. 9 – ის კედელი რომ გავზომო, ეს კედე-
აბლემ სწთ-ენტ ლი მავიწყდება
- სარა შეკსა ხენვეჟა** – კუვ. 11 – მე სამოცი წლისა ვარ (სამოცი წელი
სწწ-ენტ გადამდის თავზე)
- სენტაბრ აჰაბა რჰე** – კუვ. 22 – ათ სექტემბერს მოვალ
- სნეე-ენტ**
- ასად ზტუ დას-ენტ** – კუვ. 6 – ბალის პატრონი მოდის
- ლარა დანნაფშე, დელ-** – აფს. 37 – მან (დედაკ.) რომ შეხედა, ის (ადამ.)
დგრტ. „დასენტ“-ლეჰან იცნო. „მოდის“-ო, ხალხში დაი-
აგეფ დეუ დერგლაჰგჰე ყვირა

¹ თითო-ოროლა გამონაკლისი შემთხვევა ამ რიგის ზმნებშიაც სრული -უეიტ, -უოტ აფიქსის არსებობისა (მაგ., დაად-უეიტ, სნეე-უოტ) ნაჩვენებია იყო ზემოთ.

- იზდგრ-**ეიტ** – აფს. (კერძო საუბ- მეის (რადაც.) ვიცი
რიდან) –
- სანფსაშაგ^ე იუდგრ- – აფს. 44 – მე როცა უნდა მოვკვდე, შენ (მამაკ.)
ეიტ (ისიც) იცი
- „აჭანდგრაჭე მათე- სხ- – აფს. 43 – „ბოჩკაში“ [კასრში – რედ.]... წყალს
ეიტ – ლეჰან, დანადგელა ამოვიღებ“-ო, თქვა მან (დედაკ.)
აჭანდგრა აწე ლეცამესთენ და რომ მიადგა, „ბოჩკას“ საცობი
აძე შარდა ლეცკათე მოსძვრა და ბევრი წყალი დაეღვარა
მას (დედაკ.)
- შექსგკ დანნგყა, „სნეფხ- – აფს. 38 – მან (მამაკ.) ერთი წელიწადი რომ
ეიტ – იჰან, შიყაყ აადშთგ იარა, „უკან მოვდივარ“-ო, წიგნი
(წერილი) გამოგზავნა
- საად-**ეიტ** – კუვ. 14 – მოვდივარ
- დყააჟან: „სგბჯარ-**ეიტ**, – კუვ. 4 – ის (ადამ.) ყვიროდა: „შენ (დედაკ.)
სგბჯარ-**ეიტ**!-ჰა მადრჩობ, მადრჩობ!“-ო
- „აბანდაქა ჰადგდგრ-**ეიტ**!“ – კუვ. 4 – „ის (მამაკ.) ჩვენს თავს ყაჩაღებს
რჰან, რკდღწეხტ დააჭერი ებს“-ო, განშორდნენ
(მას)
- სან, სგბგფშატ-შთანგ, – კუვ. 23 – დედი, შენ შეგხედე-და, პატარა
ბეზეჭუპ, სანა სგდფშატ- ხარ, მამას შევხედე-და, დიდია;
შთანგ, დედგუპ, სასჯა ჩემს თავს ვუყურებ-და, დიდი
საფშეგხ-**ეიტ**-შთანგ, ვარ...
სდგუპ

აფსუის კილოკავში აქაც **-ტ** სუფიქსმოკვეცილი ფორმები გვხვდება:

- „აჰ იმესტა რშე რხ-**ეიტ**, – აფს. 28 – „ბატონს ჩექმას ხდიან, მის ოჯახს
ითადაც გგრდელი“ უხარია (ხარობს)“
- „ამჭაგ^ე სგზდგრხამ, აბნა – აფს. 42 – „გზაც არ ვიცი, ტყეში ჩავრჩი. ავდა-
სგლახამ. აჟანდასაშ-**ეიტ**“ რი (მო)მკლავს“-ო, თქვა მან (მა-
-იჰე) და სხვ.

ერთხელ ამ **-ეიტ**-ის ნაცვლად აფსუაში ჩავიწერეთ **-ეიტ(ა)**:

- აშტა ცა აჯგრხ-**ეიტ(ა)** – აფს. 28 – საკლავს ტყავს ხდიან.

ა- ხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნათა მსგავსად თანხმოვანზე (და **ა**, **ჟ** ხმოვნებზე) დაბოლოებულ ზმნებშიაც უნდა გვექნოდა **-ჟა-ეიტ** აფიქსი აწმყოს ფინიტური ფორმის საწარმოებლად. ამ **-ჟა** (ჟ) აფიქსის კვალი, იმის გარდა, რომ იგი შემოგვინახა ახმოვანზე დაბოლოებულმა ფუძეებმა, ჩანს **ეიტ** სუფიქსის (მაგ., სფს-**ეიტ** – „კვდები“) ე-ელემენტშიაც. აღნიშნულ ზმნებში ბოლოს **ა** (→ **ე**) ხმოვანი არ უნდა გვექნოდა, იგი მომდინარეობს **ჟა** აფიქსის აელემენტიდან.

საყურადღებოა, რომ ახმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებში **იჟ** გადარჩა (შდრ. აფსუის კილოკავის სცუმტ ← სცა-ჟა-მტ) და დაიკარგა **ა**, სხვა შემთხვევაში კი **ჟ** დაიკარგა და გადარჩა **ა** → **ე**: იზდგრ-**ე-ეიტ** (← იზდგრ-**ჟ-ე-ეიტ**) – „ვიცი (რადაც)“.

აზნარულ დიალექტში დადასტურებულ ფაქტს აწმყოში უ აფიქსის ფონეტიკურ ნიადაგზე დაკარგვისა (იზდგრედტ ← იზდგრ-ტ-ედტ) გარკვეული მნიშვნელობა შეიძლება ენიჭებოდეს დინამიკური ზმნის აწმყოს ფინიტური ფორმის ისტორიის თვალსაზრისით ტაპანთურ დიალექტში.

ტაპანთურ დიალექტში -ტა აფიქსი აწმყოს ფინიტურის ფორმაში არცერთ ზმნასთან აღარ გვხვდება (აცარა: სც-იტ – წასვლა: მივდივარ; ადგრრა: იზდგრ-იტ – ცოდნა: ვიცი...).

დგება კითხვა: ამ მხრივ ტაპანთურმა დიალექტმა ხომ არ განვლო იგივე გზა, რაც დღეს აზნარულ დიალექტში და განსაკუთრებით მის აფსუის კილოკავში დასტურდება?

შეიძლება გვეფიქრა, რომ ტა აფიქსში ფონეტიკურ ნიადაგზე ტ(უ)-ს დაკარგვის ტენდენცია, რაც გარკვეულ შემთხვევებში დადგენილ იქნა ზემოთ აზნარული დიალექტის ორსავე კილოკავში, ტაპანთურში გავრცელდა აწმყოში ყველა ზმნაზე. ამის საფუძველი მოსალოდნელია ყოფილიყო აწმყოს წარმოების ის -უიტ (მაგ., სცუიტ) სახეობა, რომელიც აფსუის კილოკავში დაცულია დღემდე. აფსუური: სცუიტ → *სცუიტ → ტაპ.: სციტ (?!)¹.

ამ ნიადაგზე გასაგები იქნებოდა ის გარემოება, რომ, აზნარულის საწინააღმდეგოდ, ტაპანთურში აწმყოს ფინიტურ ფორმაში ე- (resp. ა-) ხმოვანიც არ შემორჩენილა. იგი რედუქციის ნიადაგზე შერწყმული უნდა ყოფილიყო უ ხმოვანში (სცუიტ ← *სცუტედტ ← სცაუაიტ)².

აწმყოს ფუძის მაწარმოებელ ტა აფიქსთან დაკავშირებული ფონეტიკური ცვლილებები, რომელთა შესახებაც ზემოთ გვექონდა საუბარი, აზნარული დიალექტის ორსავე კილოკავში გატარებულია როგორც აწმყოს სხვა ფორმებშიც (ინფინიტური ფორმები, უარყოფითი ფორმები...), ისე აწმყოს ჯგუფის სხვა დროებშიაც (მყოფადი განუსაზღვრელი, ნამყო უსრული)³.

ა-ხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებში აწმყოს ინფინიტურ ფორმაში გვხვდება იგივე ფორმებიც, რაც დამახასიათებელია პირაქეთა დიალექტებისა (და ტაპანთურისათვის).

... ს + ტა:

ამარა თასა-ტა – აფს. 35 – მზემ ჩასვლა (ჩავარდნა) რომ დაიწყო
 ეენლაგა... (მზე შიგვარდება, რომ დაიწყო)

¹ ჩვენს ტექსტებში ასეთი ადგილი გვხვდება: „ტი აკ-ზარო, ბაბ იჭ-გ ბგსშთგ“ – იჭ-ე ლჭაწა – აფს. 38. „ბ გ ს შ თ გ ე“ ფორმის მიხედვით ა ო რ ი ს ტ ს ა ჰგავს (ბგსშთგ ← ბგსშთგტ), შინარსით კი თითქოს აწმყოს უფრო უდგება (= „თუ ასეა, შენ (დედაკ.) მამაშენთან გაგ ი შ ვ ე ბ“ – თქვა მისმა (დედაკ.) ქმარმა“). ხომ არ გვაქვს აქ შემთხვევა აწმყოს ტაპანთურის მსგავსად წარმოებისა ტ(ა) აფიქსის სრული გაუჩინარებით?

² ასეთი ტენდენცია ატა → უ -დ ქცევისა გარკვეულ კონტექსტებში დამახასიათებელიცაა ტაპანთურისათვის. იხ. ტაპ. § 46, გვ. 148.

³ იხ. ქვემოთ.

- აჰ დგგ.გზ.კენ – აფს. 35 – ბატონი გაწყრა რა, მას (მამაკ.) ლანძღვა დაუწყო (...ლანძღავს რა, დაიწყო)
- დგმწაა-**ჟა-შთა** – აფს. 37 – იგი (ადამ.) მამას არ ეკითხება რა, დაბა იჰაჰამ დგნაშე-ლან...
- დგყაა-**ჟა** დანლაგა – კუვ. 10 – იგი (ადამ.) ყვირის რა (ყვირილი), დაიწყო (ყვირილად იწყო)
- დგრენიეტ: აფჰესფა – კუვ. 23 ... იგი (ადამ.) მათ [ასე] შეხვდა: ქალი-დგწ.გტანგ, აჩკ.გნ შვილი მტირალია (მტირლად), ვაჟი ჟარად იჰა-**ჟა** სიმღერას ამბობს რა
- ს.გშ.ფ.ზ.ზ.ა.ხ.ა-**ჟა?** – კუვ. 23 – როგორ ცხოვრობთ?
- მ.ნ.ხ.ა-**ჟა**... – კუვ. 20 – რომლებიც რჩებიან...
- თეურან რჰა-**ჟა** – კუვ. 11 – ამბის, ისტორიის თქმა (თქმად, ამბობენ რა) წამოიწყეს
- ითააცაქაგ.გ.მარგ.გ – კუვ. 1 – მისი ოჯახი და ის (მამაკ.) ცხოვრებად იზახან-**ჟა**... იტახტ...

კუვინსკის კილოკავში ა ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძე აწმყოს **ჟა** სუფიქსის დართვით უმთავრესად იძლევა **ო-ჟა**-ს

... ა+ ჟა → ... ო + ჟა:

- ინხო-**ჟა**... იტახტ – კუვ. 1 – ცხოვრება დაიწყეს (ცხოვრებად დასხდნენ: ცხოვრობენ რა, დასხდნენ)
- არი აფჰესფანი – კუვ. 17 – ამას, ქალიშვილად რომ ხედავთ...
- იზ.ბ.ო-**ჟა**!... – კუვ. 15 – ისინი მიდიან რა (სიარულით), დიდ აჰე ინრტ მთასთან მივიდნენ... და სხვ.

იმავე შემთხვევაში ჩვეულებრივია... ა+ჟა → ... ა+**ჟო**:

- დღედტალედტ... ბემ- – კუვ. 23 – ის (ადამ.) მას (დედაკ.) მიუჯდა... ნუ წ.გტან! - იჰ.ა-**ჟო** ტირი-[ო] – ამბობს რა (ნუ ტირიო – თქმით)...
- იზახანა-**ჟრ** – კუვ. 2 – ისინი ცხოვრობენ რა, გაემართნენ იდგქ.ლახტ (=ცხოვრობდნენ)

იგივე ... ა+ჟა → ... **ო+ჟო**-ს:

- ...კ.გტუ ჰგშ., ჟგთ არჯა – კუვ. 15 – ორასი ქათამი (ისინი) ბარში რომ გავიკას ცო-**ჟო**... უს ჯაწარა რეკო (გარეკვით, მივრეკავ რა), დგუ სგლოუჰ ისეთი ვაჟკაცობა მაქვს (შემიძლია)

ფუძისეული ა ხმოვნისა და ჟა აფიქსის შერწყმის ნიადაგზე ვიღებთ ო || ო-ს

... ა+ტა → [ო + ტო] → ო → || ო:

- ჰაშეზზახრ, უდრუპ – კუვ. 23 – როგორც ვცხოვრობთ, ესაა...
 ბარაზაზცრ? – კუვ. 10 – შენ (დედაკ.) სად მიდიხარ?
 იკაზცრ ზაკგდა? – კუვ. 14 – ის, ვინც მას (რაღაცას) მირეკავს,
 ვინაა?
 შეჟემთა ლამაზი ყალრ – კუვ. 14 – ცისკარი (დილის ლოცვის ჟამი) ხდე-
 ინლაგა...
 დერგე დეზახრ, – კუვ. 10 მანაც (მამაკ.) ცხოვრება[დ], სახ-
 დენრ დალაგეტი – კუვ. 10 ლობა[დ] (ცხოვრობს რა, სახლობს
 რა) დაიწყო
 „ყერ“ აჰარი, ჟჰრეთუ – კუვ. 23 – მან (რაღაცამ) „ყერ“ თუ თქვა, პა-
 დთო, ძეჰპრადთრ; ტარა ხორცის ნაჭერს ამღევს რა ის
 „ყერ“ აჰარი, ჟჰრეთუ (მამაკ.), წყალს (პატარა ჭურჭლით)
 დთო, ძეჰპრადთრ- ამღევს რა; „ყერ“ თუ თქვა, პატა-
 მაცარა დააჰანაგარნეს რა ხორცის ნაჭერს ამღევს რა,
 იჰარამკა, აჟ დანღეტი წყალს ამღევს რა, რომ ამოიყვანოს
 მან (რაღაცამ) ის (ადამ.) ცოტა დად-
 რა, ხორცი გაუთავდა.
 სარა საყცო... – კუვ. 11 – მე სადაც მივდივარ...
 ალგაჟგ დეგეღრლ – კუვ. 4. – მოხუციცი სიხარულით (მას უხა-
 აუნდ დაანხტ რიარა) შინ მივიდა... დასხვ.

ზემოჩამოთვლილი ფორმები, როგორც ვხედავთ, გავრცელებულია კუვინსკის კილოკავში.

კუვინსკის კილოკავშივე ბზიფური დიალექტის მსგავსად ა-ზე დაბოლოებული ზმნები ინფინიტურ ფორმებში ისეთ სახეს ატარებენ, როგორც თანხმოდანზე დაბოლოებული ზმნისათვის იქნებოდა შესაფერი: ზმნის ფუძისეული ა აღარ ჩანს. არის: ტა (→ ტო → ო) აფიქსი.

... ა+ტა → გტა → (გ)ტა → (გ)ტო → (გ)ო:

- აწლაქა დადემჰალ-ტა – კუვ. 3 – მან (მამაკ.) ხეების მიზმად (მიაბამს
 დალაგატი¹ რა) იწყო
 დცე-ტა² დალაგეტი... – კუვ. 15 – მან (ადამ.) წასვლად (მიდის რა) იწყო
 მსგზოთ-ტა... – კუვ. 11 – ვინც მას (რაღაცას) მომცემს...
 ტახცე-ტა ჰნედაშტი – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) სადაც მიდიხარ,
 ჩვენ(ც) მოვდივართ

¹ შდრ. ანალოგიური შემთხვევები ბზიფურ დიალექტში. იხ. „ძირ. დრ. წარმ. აფხაზურში“.

² ერთმა დამსწრეთაგანმა გაასწორა – დცა-ტა უნდაო.

- დააძამე-**ჟა** დაწლაგა... – კუვ. 2 – მათ სულ მოსვლა(დ) რომ დაიწყეს...
- არ იუბე-**ჟრ**... – კუვ. 20 – ამას შენ (მამაკ.) რასაც ხედავ...
- ალაშარაგ² ცგო, მარგ² – კუვ. 12 – სინათლე მიდის რა, ისიც (ადამ.)
დცე-**ჟრ** თემ დეჟუკ მიდის რა, ერთ დიდ სახლში შევიდნენ
ინაშ²ღლეძტ
- ჟაზ²ც(**ჟ**)ო აშშ. დეჟუ? – კუვ. 6 – სად მიდიხარ, დიდო დათვო?
- ყამჩღლა... იფყგ¹რ¹- – კუვ. 2 – მათრახით სცემს რა (ცემით), მისი
მაცარა დემ² დახ²გყაზ (მამაკ.) ძმა სადაც იყო, მან (რაღაცამ)
დენანაგ²ღლეძტ ის (ადამ.) იქ მიიყვანა

კუვინსკის კილოკავში ფონეტიკური თვალსაზრისით სხვა საყურადღებო ფორმებიც დადასტურდა **ა**-ზე დაბოლოებულ ფუძეებში. **-ჟა** სუფიქსის დართვისას **ჟ** ელემენტი შეერწყა ფუძისეულ **ა**-ს და მივიღეთ **ო**; აფიქსისეული **ა** ხმოვანი კი უასიმილაციოდ გადარჩა: ... ა+ ჟა → **ოა**:

- ... ფჰეს დააამგ **ოა**- – კუვ. 14 – მას (მამაკ.) ცოლი არ მოჰყავს-რა
მაცარა შექსა ვენჯეჟა (ცოლის მოუყვანლად), ორმოცდაათ
ჟაბეღ დნამქეტ წელს მიაღწია
- ინგზ²გყა აძჰანდ იჟა- – კუვ. 23 – ინუჟუყვა ეფენდის ცხვრებს მწყსის
საქ.ე ინ²რ²ა აძჰანდ იენგ რა, ეფენდისას იყო
დგყან
- „ათურმა დეკჰაცრტ“ – – კუვ. 23 – ის (ადამ.) ციხეში მიგყავს. რაა, რის-
იჟან დგზკას.ცრა თვისაც მიგყავთ (რისთვის მიგყავთ?), მირეკავთ?
- (|| იჟან დგზკას.ცრა?)
- არსა აძჰალა უშ²ცრა – კუვ. 26 – შენ (მამაკ.) ასე გზით რომ მიდი-
არაფე ჰაზგ²რ²ა ჟანიანგ ხარ, მზა საქმელს შეხვდები რა,
„მობრძანდი!“-ო, თუ გითხრან...
- „ჟედგა!“¹, ჰარი... – კუვ. 5 – იმათს ძინავთ რა (ძილით, ძილად),
იც²რა იშ²ტაზ, აჰ² აჰ² აჰ² რომ იწვენენ, ღორმა გამოიხედა, ქათა-
წფშენ, აქ.ტუ აჰ²ან, მი შეჰამა და დაწვა
- იშ²ტალახტ
- უფაც.აქ²ა რთეურახ – კუვ. 5 – შენ (მამაკ.) შენი შვილების ისტორიის
უჰ²რა უნაღაგა... თხრობა(დ) (ამბობ რა), რომ დაიწყე
- ასგსქა ზანგ ისაარგოა – კუვ. 5 – მათ ჩემთვის მოხარშული ბატკნები
ისჰონ მოაქვთ რა (მოტანით), ვჰამდი

ეს სახეობები აწმყოს ინფინიტური ფორმისა **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებში აფსუის კილოკავში ჩვეულებრივ არ გვხვდება. იქ ან სრული უასიმილაციო სახეობაა (თასა-**ჟა** და სხვ.), როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, ან ...ა ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში **ჟა** აფიქსის დართვისას წინამავალ და მომდევნო **ა** ხმოვანთა რედუქციით (ან **ჟ**-სთან შერწყმით) ვიღებთ **-ჟ**-ს: ... ა+ ჟა → [→ ***გჟგ** →] **ჟ**:

¹ მასდარია: აფყა-რა.

- მაგ.:
- ჭაზანგყ-უ? – სარა – აფს. 34 – შენ (მამაკ.) სად მოგზაურობ, და-
საყნგყ-უ... დიხარ? – მე სადაც დავდივარ...
- აფკა უნ აზ დ გ გ ლ-უ – აფს. 37 – შენ (მამაკ.) პირველად (უწინ) რომ
აზნგ... სახლს მიადგები...
- იზბ-უ – აფს. 33 – რასაც ვხედავ...
- აჭი შ. გ დ ჰ-უ... – აფს. 33 – ის (მამაკ.) ამას რომ ამბობს...
- დღც-უ დღც-ჭ-მაცარა, – აფს. 32 – ის (ადამ.) მიდის, მიდის რა, ერთი
თემძკ იბქ(ა) სახლი ნახა
- საყც-უ სარგჯ სნრჭაშ – აფს. 37 – თქვენ სადაც მიდიხართ, მეც
[წა]მოვალ
- უასიათ იზგყედწ-უ – აფს. 35 – ანდერძის მისთვის (მამაკ.) ქმნა(დ)
დალაგე იწყომან (მამაკ.)
- იზაჰარგჭ-უ ეჰა – აფს. 39 – ვისაც ვაჭმევთ, უფრო ეყოფა(თ)
ირგზნაჰ
- რზზადა იდგრჰ-უ – აფს. 36 – მისმა (მამაკ.) ამხანაგებმა თქმევი-
ნება(დ), (მას ათქმევინებენ რა) რომ
დაიწყეს...
- აჭუდ ეჰა აკგჯ იმ ჰ-ჭ – აფს. 36 – იმის მეტის არ მთქმელად (არ
შთა ეენჩგყედწა... თქმა დ, არ ამბობს რა) თავი რომ
მოიქცია...
- აფგზე იგგლაზ იჭგ – აფს. 36 – მან (ადამ.), წინ რომ იდგა, იმასთან მილ-
დენამ-ჭ დანლაგა... წევა(დ), მიხლოება(დ) რომ დაიწყო...
- სგდფყ-უ-მაცარა – აფს. 44 – ის (მამაკ.) მცემს-რა (მან ცემით),
სათგდცედ ახრათ სამოთხიდან გამომაგდო
- აჭი ილჭგუწ-უ-მაცარა – აფს. 43 – მას (დედაკ.) შენ (მამაკ.) მის (რისამე)
დღურჩლარი, უასჯან პირში დებით, ჭმევი თუ
სგრაზხუმ. დაარჩენ, გამოკვებავ, მაშინ თანახმა
გავხდები
- მგშკგგ, მგმგშკგგ – აფს. 42 – მას (მამაკ.) ის (ადამ.) ერთ ორ დღეს
დგდრშაწ-უ¹ დგდმან მოვლა-ჰატ ივისცემით ჰყავდა
- აც. ამ აჭი ენკარგ-უ, – აფს. 41 – ხარს წყლის პირას რომ მირეკავვენ,
ხგგკ აქ.ტა-შთა სამნი სხდომით მირეკავდნენ
- იკარცუნ
- იხგვგზ-უ – აფს. 37 – მესამე (ის რომელიც მესამევედა)
ადამიანი
- აქთა აჭე უაყნგრგლალ-უ – აფს. 37 – სოფელში რომ შეხვალ...

¹ მასდარია: არჭაწა-რა.

იზწა-**უ**¹ ძალგე – აფს. 36 – მისთვის (მამაკ.) შეკითხვა(დ)
(ეკითხებიან რა) დაიწყეს

წარმოდგენილი მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ **აჭა**-ს **უ**-დ ქცევა სათანადო ფორმებში სისტემატურ ხასიათს ატარებს აფსუის კილოკავში. ტაპანთურიდანაც ვიცნობთ ასეთ ცვლილებებს, მაგრამ იქ ჩვეულებრივ მას ადგილი ღია მარცვალში არა აქვს².

რაც შეეხება **ი**, **ჭ**-სა და თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებს, აქაც ინფინიტური ფორმის წარმოებისას სხვა დიალექტთა მსგავსად ერთვის იგივე **-ჭა** აფიქსი.

მაგ.:

აგ'აჭრ ინეი-**ჭა**... – კუვ. 21 – ის (რადაც) შუა ადგილას რომ მი ვ ა...

ავეთღღკ ებზსგ-**ჭა**... – კუვ. 23 – ორივე ვაცი ერთმანეთს ეჭიდებიან რა...

სემგა სგზ-**ჭა** სგჩმაზაჯგზ – კუვ. 23 – მუცლის ტკივილით (მუცელი მტკივარა) ავად ვიყავ...

დანბაცაბ-**ჭო**?-ჰა – კუვ. 14 – ის (ადამ.) როდის-ღა იძინებსო?

აბნა ფდყ-**ჭა**-მაცარა³, – კუვ. 23 – შეშას (ტყეს) ჭრის რა, შვიდი ურმის
აბგუჭარდგზ რგმაჯა
დაკუჭაზ, ფდყგმტ
იმდენი მოსჭრა

ლემაცაზა... დეხს-**ჭა** – აფს. 33 – მის (დედაკ.) ბეჭედს... ეს ვ რ ი ა ნ-რა
იკნაჰან (სროლით), ეკიდა

იშაამდ-**ჭა**⁴ ძალგ(დ)ე – აფს. 33 – მათ ლ ა პ ა რ ა კ ა დ (ლაპარაკობენ რა)
დაიწყეს

ზჯაკვ შგ რგზ-**ჭა** იბღ – აფს. 33 – ვიღაცეები ხორცს ხარშავენ რა
(ხორცის ხარშვით), დაინახა მან (მა-
მაკ.) და სხვ.

მაგრამ ამ რიგის ფორმები აშხარული დიალექტისათვის არ არის ჩვეულებრივი. განსაკუთრებით ეს ითქმის აფსუის კილოკავზე. აღნიშნულ შემთხვევაში **ჭ** დაკარგულა ფონეტიკურ ნიადაგზე და შემოგვრჩენია ოდენ **ა**.

მაგ.:

აწაბგრგ ზდგრ-**ა**, აფჰგს- – კუვ. 23 – სიმართლე ვ ი ნ ც ი ც ი ს, ქალიშვილია
ფა ლ რ უ ჰ

¹ როგორც ამ მაგალითიდან ვხედავთ, აქა-იქ შეიძლება წინამავალი **ა**-ც შერჩეს ამ ფორმას. ეს მაშინ ხდება, როცა **ა**-ს ფონეტიკური ცვლილება სათანადო კონტექსტში (ჰა, ჰა...) შეზღუდულია საერთოდ. იხ. „ძირ. დრ. წარმ.“

² შდრ. ტაპ. § 46... გვ. 146, შდრ. აგრეთვე, აქვე ზემოთ.

³ მასდარია: აფყ-რა

⁴ მასდარია: აშაამდ-რა

- დაალგს-ა დალაგან... - კუვ. 20 - მან (აღამ.) მის (დედაკ.) ცემაღ
(ცემსრა) დაიწყო...
- წაბლრა იბლ-ა დაადან - კუვ. 15 - ხანძარი წვით (წვაკს-რა) მოდიოდა
აფკესფა ედმარკ-ა-გ-გ, - კუვ. 17 - ქალიშვილი, რომელზედაც ისინი
დაადგან... დაობენ, მან (მამაკ.) მოიყვანა რა...
- ალაქა რშ-ა აყალემხან - კუვ. 21 - ძალღების კვლით (კვლენრა)
იჭგ იცემტ ყალიძხანთან წავიდნენ
- არრ ზაკრ ყერემ-ფადმაკ - კუვ. 21 - ეს რაა, ყირიმ-ფადიშაკო, რაოდენ მო-
ტუბადანაშხრაუ, ტუბადგ-გ წყენილი ხარ, „რაოდენ-ლა ფიქრობ“
ჯ-გ-ა? (რაოდენ ჩაფიქრებული ხარ?)
- აჟდ დგზდგდრშ-ა... - კუვ. 8 - ის (მამაკ.) მას (აღამ.) რისთვისაც
აკვლევინებს...
- სგზერშ-ა ზაკრ? - კუვ. 10 - რისთვისაც მკლავენ, რაა? (რის-
თვის მკლავენ?)
- იკმარ-ა იდქ-ლახგტ - კუვ. 6 - ისინი თამაშით (თამაშობენრა)
გაემართნენ
- ყამჩღლა დას-ა (|| იფყერ) - კუვ. 2 - მათრახით ის (აღამ.) მას (რადაცას)
მაცარა დეშ დაზ-გყაზ, სცემსრა, მისი (მამაკ.) მმა სადაც
დენანაგალემტ იყო, [იქ] მიიყვანა მან (რადაცამ)
- აჩკენ დგს-რ-ს-რ-ა - კუვ. 4 - ბიჭმა სტვენა(დ) (სტვენსრა)
დალაგემტ იწყო
- დაად-ა, დაად-ა დაანგყო- - კუვ. 10 - ის (აღამ.) მოდის, მოდის რა,
მაცარა, დაადან სიარულით მოდიოდა
- აჩქეს დანარ-ა, აზლაჯა - კუვ. 23 - ჭაკი კვიცს რომ მოიგებს, გველე-
იუმერტონგ, აჩან ააც! შაპს არ შეაჭამო რა, მორეკე!
- იზეზარი?-ლჰან, დაფშ- - აფს. 40 - „მოხარული თუა“-ო, იგი (აღამ.) მას
ა-მაცარა, ილემანკაქე სინჯავს, უყურებს-რა, შემოეჭამა
- ამან-დქ-ტან, იფგყ-ა - აფს. 44 - ის (აღამ.) ტოტზე იჯდა, მოჭრა(დ)
დალაგე იწყო
- ადგ-გლ წეს-ა დალაგე - აფს. 41 - მიწამ (ადგილმა) ნძრევა(დ) იწყო
- აქეთ რგჰსსაქ-ა ძანგარა - აფს. 36 - სოფლის ქალები წყლის მოსატანად
ეყად-ა... სადაც-მოდინან...
- აჟრ იჩანარ-ა ბგქ-გჯ- - აფს. 37 - იმას, რასაც ის (რადაც) მოიგებს
მაკ... ირტაუემტ (დაბადებს), შვიდი მგელი... ჭამს
- ამარა ააც-გრწ-ა - აფს. 35 - მზე ამოსვლას (ამოდის-რა) რომ
ენლაგარაკ... დაიწყებს... და სხვ.

აწმყოსეული ტა აფიქსის ფონეტიკური ცვლილების თვალსაზრისით ანალოგიური ვითარება დასტურდება უარყოფით ფორმებშიც. თუ ზმნის ფუძე ა ხმოვანზე ბოლოვდება, უარყოფით ფორმაში გვექნება ... ა + ტამ

(ასიმილაციით: ... **ო** + **ჴომ** → **ომ**), აფსუის კილოკავში პარალელურად ხმოვანთა შერწყმის ნიადაგზე ვიღებთ... **უმ**-საც, ხოლო თუ ზმნის ფუძე **ა**, **ჴ**, ან თანხმოვანზე ბოლოვდება, აფიქსისეული **ჴ** დაიკარგება და გვექნება ოდენ **...ა-მ**.

მაგ.:

ა ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძეები:

- ისზგჳ**ა-ჴა-მ** – კუვ. – მას (რალაცას) ვერ ვამბობ
- დეც.ოპ. ბჟაჯან-ბჟემემა – აფს. – 37 მას (ადამ.) სძინავს. შვიდ დღე-ღამეს დაგ ააქებხა**-ჴა-მ** არ გაიღვიძებს
- იჴესთო**-ჴო-მ** – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) მას (რალაცას) არ მოგცემ
- ანჰნათომ – კუვ. 23 – ის (რალაც) ჩვენ მას (რალაცას) არ გვამღევეს და სხვ.

... **ა** + **ჴამ** → ... **უმ**:

- სარა ისტემ, გესტ**-უმ** – აფს. 43 – რაც ჩემი არაა, [ისეთს] არ ვჭამ
- მარა მაქტო ჟაჰა ხგჯგც – აფს. 37 – მასზე (რალაცაზე) ვინც ზის, [მისი] წვერი სამ ღერზე მეტს არ აღწევს
- რჰა გენამ**-უმ** – აფს. 33 – შენ (მამაკ.) დაჯექ! – არ დავჯდე-ბი და სხვ.

ა, **ჴ** და თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში **-ჴამ** → **ამ**:

- იგსზდერ**-ამ**¹ – კუვ. 10 – ის (რალაც) არ ვიცო
- ამჰაგ გსზდერ**-ამ** – აფს. 42 – გზაც აღარ ვიცო
- ენზ დგჰჰამ**-ამ**, ეჰჰაბ – კუვ. 8 – უმცროსს ნუ მოვკლავთ, უფროსი მოვკლათ!-ო, თქვა მან (მამაკ.)
- დეგსრუხ**-ამ** – კუვ. 17 – მას (ადამ.) ვეღარ ვპოულობ (ვმოულობ)
- აქტ რემგ ბლჰაკ აჰკენ – კუვ. 2 – სოფლის წყალი გველემჰამა დაიჭირა, მათ აღარ ამღევეს
- გარნათახ**-ამ** – აფს. 38 – შენ (დედაკ.) არ გაგიშვებ
- ბაგესემთი**-ამ** – აფს. 33 – ის (ადამ.) არ მელაპარაკებია... და სხვ.²

საყურადღებოა, რომ **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებშიაც შეგვხვდა მსგავსი ფორმები კუვინსკის კილოკავში³: ... **ა** + **ჴამ** → ... **გ-ჴამ** → ... **ამ**

¹ საყურადღებოა, რომ ამ ზმნაში ასეთი ფორმა ჩვეულებრივია სხვა აფხაზური დიალექტებისთვისაც (კერძოდ აბჟურისთვის).

² აქა-იქ მოსალოდნელი -ჴამ სახეობაც შეიძლება შეგვხვდეს; მაგ., სნემ-ჴამ – კუვ. 23 – „არ მივდივარ“.

ზოგჯერ ეს ჴა ო-საც იძლევა კუვინსკის კილოკავში მაგ.:
 უომგ. უმცან ამცაჴგ! – იჰ.ეიტ – კუვ. 14 – ის (მამაკ.) შენ (მამაკ.) მოგკლავს, ცეცხლთან – სგემშრმ არ მიხვიდე!-ო. – არ მომკლავს.

³ აფსუის კილოკავში თითქოს ასეთი რამ არ გვხვდებოდა.

მაგ.:

- დგგზბამ – კუვ. 23 – მას (აღამ.) ის (რაღაც) არ ხედავს
- მგცგგუტსჰამ – კუვ. 16 – შენ (მამაკ.) ტყუილს არ გეტყვი
- სეუშაზარგუდ ეფშუტეს – კუვ. 8 – შენ (მამაკ.) რომ მომკლა კიდევ, გეყასწამ მაგისთანა საქმეს არ ვიზამ
- აბლაჯა ამგგკწნათამ – კუვ. 10 – გველეშაპი წყალს არ გვამლევს
- აჟუდ აჟა სემჭაკა, – კუვ. 9 – იმისთანა თუ არ ვჭამე (უჭმელად), საგზზიხამ არ გამოვკეთდები
- დგგუსთამ – კუვ. 12 – მას (აღამ.) შენ (მამაკ.) არ მოგცემ
- აშაყაგგ საგწფწამ – კუვ. 9 – წიგნსაც არ ვკითხულობ (არ წავიკითხავ)
- დღგგცაჟამ¹ – კუვ. 11 – ის (აღამ.) არ ლაპარაკობს
- ათარაშლა საგტარგ- – კუვ. 6 – ისინი ჭიშკრით არ შემიშვებენ... ჟელამ და სხვ.

კუვინსკის კილოკავში ამის საფუძველი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ბზიფური დიალექტის მსგავსად აქა-იქ კუვინსკშიაც შეინიშნება ა-ხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებში ა-ხმოვნის ჩამოშორება. კერძოდ, არც თუ იშვიათია ამის შემთხვევები აწმყოს ინფინიტურ ფორმებში (იხ. აქვე, გვ. 151-152). ამრიგად, ა ხმოვანზე დაბოლოებული ზმნები, უნდა ვიფიქროთ, კუვინსკის კილოკავში ზოგჯერ გაუთანაბრდა თანხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებს და ამის შემდეგ განიცადა ის ცვლილებაც, რაც ამას მოჰყვებოდა ხოლმე უარყოფით ფორმაში ...**ჟამ** → ... **ამ**².

-**მა** სუფიქსით ნაწარმოებ კითხვით ფორმებში აწმყოს -**ჟა** სუფიქსი ზმნის ფუძისა-და მიუხედავად აშხარულ დიალექტში ტაპანთური დიალექტის მსგავსად წარმოდგენილია **უ**-ს სახით:

... + **ჟამა** → ... **უმა**; ...+ **ჟამა** → ... **უმა**:

- დესთრ-**უ-მან?** – კუვ. 4 – მას (აღამ.) ვციდი?
- აჰანჯ, დგუ სი ისეზუქ.ხგ- – კუვ. 2 – შენ (მამაკ.) შეიძლება ჩემგან დიდი **უ-მა** ქვა აიღო?
- აზანრ დეებჰჰჰაზ, გჯუმ- – კუვ. 19 – ერთმანეთს სიტყვად რაც ვუთხარით, შენ (მამაკ.) არ იცი?
- დასრგჭ-**უ-მა?** – კუვ. 2 – მას (აღამ.) მას (რად.) შევავაჭმევ?
- „უწაწარა, სწაწარა“ – კუვ. 10 – „შენი (მამაკ.) ვაჟკაცობა, ჩემი ვაჟკაცობა“-[ო], არ ამბობენ?
- იყასწ-**უ-მან?** – კუვ. 10 – მას (რაღაც.) გავაკეთებ? და სხვ.

¹ მასდარია: აცაჟა-რა.

² საგულისხმოა, რომ ასეთი ცვლილება არ ჩატარდა დადებით-ინფინიტურ ფორმაში. მაგ., დც(ტ)ჟან-საგან არ მივიღეთ *დც-ა.

ასე, რომ აშხარულ დიალექტში როგორც ინფინიტურ, ისე ფინიტურ ფორმებში აწმყოს აფიქსად **-ტა** გვევლინება დინამიკურ ზმნებში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად. ფონეტიკურ ცვლილებათა ნიადაგზე მასში ხან **ა** ელემენტი დაიჩრდილება, ხან – **ჟ**. მაგრამ ამის აღდგენა ხერხდება. თავად ფონეტიკური ცვლილებები მრავალფეროვანია. ხშირად ეს ცვლილებები სხვადასხვანაირად მიმდინარეობს სხვადასხვა კილოკავში (კუვინსკის კილოკავს უფრო ისეთი ცვლილებები ახასიათებს, როგორც პირაქეთა დიალექტებში იჩენს თავს, აფსუის კილოკავს კი უფრო ისეთები, რომლებიც უფრო ტაპანთურისათვის ჩანს ამოსავალი). თუმცა საერთო ტენდენციებიც შეინიშნება¹.

ნ ა მ ყ ო უ ს რ უ ლ ი

აწმყოს ფუძიდანვეა ნაწარმოები ნამყო უსრული აფხაზურში. აშხარულ დიალექტშიაც მის აფიქსად გვევლინება **-ტა-ნ** სუფიქსი ფინიტურ ფორმაში, **-ტა-ზ** – ინფინიტურ ფორმაში. **ტა** აფიქსთან და ზმნის ფუძესთან დაკავშირებული ფონეტიკური პროცესები ისეთსავე სახეს იღებს, როგორსაც უკვე გავეცანით აწმყოში (იხ. ზემოთ).

შეიძლება შეგვხვდეს სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად უასიმილაციო სახეობები; მაგ.:

ფინიტური ფორმები:

- სარა აზა^ა ტასჰა^ა-**ტან** – კუვ. 12 – მე შენ (მამაკ.) სიტყვას გ ე უ ბ ნ ე - ბ ო დ ი
- ზარა ჟოჟანძარა ბგგ-
რღა-**ტან** (|| ბგგ-ერღო^ატან) – კუვ. 12 – შენ (დედაკ.) აქამდე მ ხ ი ა რ უ - ლ ო ბ დ ი
- აფჰეს დგმახგ-**ტან** დგსა-
ტან – აფს. 30 – ქალი კ ე რ ა ვ დ ა, ქ ს ო ვ დ ა
- ჩაჰჰკ. დჰა ე-ტან... – აფს. 37 – ერთი ცხენოსანი მოდიოდა
- დყნ-**ტან** – კუვ. 4 – ის (ადამ.) ყ ვ ი რ ო დ ა
- იხტდ მარტდ ახშამმა ედს-**ტან** – კუვ. 14 – ისა (მამაკ.) და მისი თავი საღა-
მომდე (მზის ჩასვლამდე) ე ბ რ -
ძ ო დ ნ ე ნ ერთმანეთს... და სხვ.

ინფინიტური ფორმები:

- აჟგთ რზოგ^ა ედგშთა – აფს. 37 – ესენი ყველანი ერთად რომ მო-
ეშაარ-**ტაზ**, რგწგ^აალა ჩაჰჰკკ დაადაშთა დგრბედტ დანახეს მომავალი
- იშიაა-**ტაზ**... – აფს. 37 – მას (მამაკ.) ის (რადაც) რომ (რო-
გორც) ესმოდა...

¹ იგივე შეიძლება ითქვას იმ დროთა ფორმებზედაც, რომლებშიც მონაწილეობს აწმყოსეული სუფიქსი **-ტა**.

- ინხა-**ჟაზ**... – აფს. 37 – ისინი, რომლებიც მუშაობდნენ...
- ამჯა დემცა-**ჟაზ**... – კუვ. 15 – ის (ადამ.) გზაზე რომ მიდიოდა...
- უდ დეკაზცა-**ჟაზ**... – კუვ. 23 – ვინც მას (ადამ.) „მირეკავდა“ ...
- დგზლაა-**ჟაზ** ამჯა, – კუვ. 23 – ის (ადამ.) რომ გზით მოდიოდა, ინუჟუყვა შეხვდა მას... და სხვ.

ზოგჯერ **ჟ**-ს მეზობლობაში მომდევნო **ა** ხმოვანი ქცეულია **ო**-დ:

- ამათგ^ე იცცა-**ჟონ** – კუვ. 15 – გველიც თან მიჰყვებოდა მას (მამაკ.)
- დემგერბა-**ჟრზ** აძგ^ე დემ-თეძტ – კუვ. 23 – მას (ადამ.) როგორც ხედავდნენ, მან (მამაკ.) ის (ადამ.) წყალში ჩააგდო (წყალს მისცა)
- აჟრ ანაგა-**ჟონ**... – კუვ. 21 – მას (რაღაცას) ის (რაღაც) რომ მიჰქონდა... და სხვ.

ამათ გვერდით კუვინსკის კილოკავში პირაქეთა დიალექტების, განსაკუთრებით აზუღური დიალექტის, მსგავსად **ა** ხმოვანზე დამთავრებულ ფუძეებში ხშირად ადგილი აქვს ფუძისეული **ა**-ხმოვნის **ჟა**-აფიქსთან შერწყმას.

... **ა + ჟან** (... **ა + ჟაზ**) → ... **რან** (...**რზ**) → ... **ონ** (... **ოზ**)

მაგ.:

- აჟანხა ჩან იჟაფშონ – კუვ. 14 – იმ ღამეს ის (მამაკ.) რემას მწყსიდა (ღამეს უთევდა)
- აზალა უდ რჰ.ონ – კუვ. 21 – სიტყვიერად (სიტყვით, გადმოცემით) (ა)მას ამბობდნენ
- ჟასან სგზჩონ – კუვ. 21 – ცხვარს ვმწყსიდი
- აზნაჟე იფზონგ – კუვ. 19 – ტყეში ათევედნენ (ღამეს) რა...
- აგრროდ დცონ – კუვ. 26 – ის (ადამ.) ქალაქში მიდიოდა
- ბზრა ებაბონ – კუვ. 9 – მათ ერთმანეთი უყვარდათ
- ... ინგრჰ.ონ – კუვ. 1 – ისინი მას (რაღაცას) როცა ამბობდნენ...
- იმერჰონ – კუვ. 6 – ისინი მას (რაღაცას) რომ ჰამდნენ...
- იმარცონ – კუვ. 8 – ისინი ნადირობდნენ
- აზ. იხჩონ – კუვ. 3 – ისინი ძროხას მწყსიდნენ
- დცალონ – კუვ. 4 – ის (ადამ.) ხნავდა

იბზახონ	- კუვ. 11 – ცხოვრობდნენ
იყარწაქუმ რგჰონ	- კუვ. 1 – ისინი რასაც (რაეხსაც) გააკეთებდნენ, ამბობდნენ
დაჭონ	- კუვ. 7 – ის (რაც) მას (რაცაც) ჭამდა
იგონ	- ფსხუ, კუვ. 14 – მას (მამაკ.) ის (რად.) მიჰყავდა
დემცოხ...	- კუვ. 23 – ის (ადამ.) რომ მიდიოდა...
აწა შჰანსონ...	- კუვ. 7 – ვაშლს რომ ვაგროვებდით...
იშჰარცონ...	- კუვ. 8 – ისინი რომ ნადირობდნენ
დემგონ...	- კუვ. 3 – მას (ადამ.) რომ ეძინა...
დანგნძონ	- კუვ. 4 – ის (ადამ.) სანამ ჭამდა... და სხვა მრავალი ¹ .

ავსუსის კილოკავში კი, პირიქით, **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში იმავე **-ჴან**, **-ჴაზ** აფიქსთა დართვისას ტაპანთური დიალექტის მსგავსად² (და ავსუსის კილოკავში აწმყოს წარმოების მსგავსადვე)³ ... **ა + ჴან**, ... **ა + ჴაზ**-ისაგან მიიღება ... **უნ**, ... **უზ**⁴.

მაგ.:

მგჯა ჴასა რგნჴუნ	- აფს. 45 – ორნი ცხვარს მწყსიდნენ
აძგ კვდთუნ	- აფს. 43 – ის (მამაკ.) წყალს ასხამდა
იყალწუნ	- აფს. 36 – ის (დედაკ.) მას (რაცაც) აკეთებდა
მარს ასა ბზი იჰუნ	- აფს. 36 – ის (მამაკ.) კარგად მღეროდა (კარგ სიმღერას ამბობდა)
აჰ იფჰაცჰ ჴაწე ირგდთუნ	- აფს. 35 – ბატონი თავის ქალებს ათხოვებდა (ქმარს აძლევდა)
იკარცუნ	- აფს. 41 – ისინი მას (რაცაც) მირეკავდნენ
დამცუნ...	- აფს. 41 – ის (ადამ.) რომ მიდიოდა...

¹ ზოგჯერ ბზიფური დიალექტის მსგავსად კუვინსკში შესაძლოა შეგვხვდეს ფუძისეულ **ა** ხმოვანმოკვეცილი სახეობა ნამყო უსრულის წარმოებისას; მაგ.:

მარა აკგჴ აამგ-ჴანგ... დაახტ - კუვ. 14 – მას (მამაკ.) რამეც არ მოჰქონდა რა, მოვიდა

დანც(გ)ჴოხ - კუვ. 2 – ის (ადამ.) რომ მიდიოდა... და სხვ.

² იხ. ტაპ. § 46, გვ. 148.

³ იხ. აქვე, ზემოთ.

⁴ იშვიათად ასეთი ფორმები კუვინსკშიაც შეიძლება შეგვხვდეს (მაგ., ასაბრჴა იზაზუნ - კუვ. 1 – „ბავშვებს (ჩვილებს) ვინც ზრდიდა“), მაგრამ იქ ეს დამახასიათებელი არაა.

დეშკარცუბ...	– აფს. 41 –	ისინი მას (რალაც.) რომ მი რ ე - კ ა ვ დ ნ ე ნ
ჩარა-ზ.რა ზზბყარწუბ...	– აფს. 36 –	ჰამა-სმას ვისაც უ მ ა რ თ ა ვ დ - ნ ე ნ...
დეშგლბუბ...	– აფს. 36 –	ის (დედაკ.) მას (ადამ.) რომ ხ ე - დ ა ვ დ ა...
იმეგეუბ...	– აფს. 32 –	მას (მამაკ.) ის (რალაც) რომ მი ჰ - ქ ო ნ დ ა...
იფჰეს მაანხუბ	– აფს. 32 –	მისი (მამაკ.) ცოლი, რომელიც რ ჩ ე ბ ო დ ა...
დეშცაჰუბ...	– აფს. 35 –	ის (ადამ.) რომ ილანძლებოდა...

ამ უკანასკნელი რიგის შემთხვევებში (იგულისხმება **ჰა**-სა და **ჰა** (→ **აა**)-ზე დაბოლოებული ზმნები) ხშირად ფუძისეული **ა**-ც არის დაცული და აფიქსადაც გვაქვს **-უნ, -უბ** (**-ტუნ, -ტუბ**).

მაგ.:

ისრტაკგე აკ ალძ-ტუნ	– აფს. 31 –	ყოველ ღამე თითო იკარგვოდა
დან ილაჰა-უნ	– აფს. 33 –	მის (მამაკ.) დედას ეს მ ო დ ა
აჟუ'მხაბარ ლაა-ტუნ, მარს დეღემბუშთა	– აფს. 36 –	მისი (მამაკ.) ამბავი ეს მ ო დ ა მას (დედაკ.) თავად ვერ ხედავდა რა... და სხვ.

ისევე, როგორც ეს იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს არა **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეშიაც.

აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში არა **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში ნამყო უსრულის წარმოებისას **-უან, ტაზ** აფიქსისეული **უ** ელემენტი დაკარგულია¹.

მაგ.:

ამჟა დეშცაჟაზ, აწაბლრა იბლ მაა-ან	– კუვ. 15 –	ის (ადამ.) გზაზე რომ მიდიოდა, ხანძარი წვით მოდიოდა
ამათ აად იმჟა აფგზ ააგლან, დამეშთი-ანგ	– კუვ. 15 –	გველი მოვიდა და მისი (მამაკ.) გზის წინ გაჩერდა, მას (ადამ.) არ უშვებდა რა...
... დაა-ან	– კუვ. 10 –	ის (ადამ.) მო დ ი ო დ ა
ჰაჰაფგზ ალა ჩაგჰკ დჰა-ან	– აფს. 37 –	ჩვენ წინ ერთი ცხენოსანი მო- დ ი ო დ ა

¹ შდრ. აქვე, ზემოთ.

- ...დგჯემარ-**ან**-შთა, ამარა – აფს. 35 – ის (ადამ.) თამაშობდა რა, მზე
 ააცერწა ენლაგარაკ, რომ ამოსვლას დაიწყებდა, მას
 დაუდითგებ-**ან**-შთა, რგუნჭჟი (რაღაცას) გაუშვებდა რა, თა-
 აჭაგ დადებ-**ან** ვიანთ სახლში ბრუნდებოდა
 (უკუ მოდიოდა)
 რზუგგ რგბგზში იდგრ-**ან** – კუვ. 22 – მან (მამაკ.) ყველაფრის ენაცო-
 და
 აურთ ზანგ იტან იშამ-**ან** – კუვ. 1 – ისინი ერთხელ ისხდნენ (და) სა-
 უბრობდნენ (ლაპარაკობდნენ)
 იშაად-**აზ** დახშა ლჭაგ – აფს. 37 – ისინი რომ მოდიოდნენ, მის
 დაათალან... (მამაკ.) დისას ჩამოვიდნენ რა...
 აურდა დამ-**აზ**-შა... – აფს. 42 – თითქოს მას (ადამ.) ავდარი (ცუ-
 დი ამინდი) კლავდა...
 ჯარი იცა(ტ), ეგრემდგრ-**აზ** – აფს. 30 – ისინი შორს წავიდნენ, სადაც არ
 იცოდნენ (იქ წავიდნენ)
 ჟანბა იუმშ-**აზ**, ებტა – კუვ. 23 – მანამდე რომ ვერ კლავდი შენ
 იშაფურუმე? (მამაკ.) მას (რაღაცას), დღეს რო-
 გორ მოკალ?
 დგშნაფშ-წფშ-**აზ**... – კუვ. 17 – ის (ადამ.) რომ იყურებოდა
 იქით-აქეთ...
 ზემპგ იჯაზგრგაჟ-**აზ**... – კუვ. 23 – ვინც თავის ხელზე ატრია-
 ლებდა მას (რაღაცას)... და სხვ.
 მრავალი.

ასევეა უარყოფითის (და სხვა ფორმათა) წარმოებისასაც.

მაგ.:

- ანთ ავგჯა გრდგრ-**ა-მგ-ზ** – აფს. 36 – ეს ორნი არ იცნობდნენ
 ... გზგგგ-**ამ-ზ-ტ** – კუვ. 4 – ისინი ზედ (რაღაცაზე) ვერ გა-
 დადიოდნენ
 ფჰეს დაადგშან, აფჰესფა – კუვ. 12 – ის (მამაკ.) ცოლს ითხოვდა (მოი-
 ყვანდა), [მაგრამ] ქალიშვილი, რომელსაც ის მისდევდა, მას არ
აზტ მოჰყვებოდა... და სხვ.¹

ე. წ. განუსაზღვრელი მყოფადი

პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში ტაპანთურის მსგავსად ე. წ. განუსაზღვრელი მყოფადი

¹ კუვინსკის კილოკავში ასეთი ფორმები ზოგჯერ შეიძლება ახმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეშიაც შეგვხვდეს (მაგ.: აბა აპრა ბორე იბონ, იფა **გვბამბტ** აპრა – კუვ. 10 – „მის (მამაკ.) მამას ბატონობა უყვარდა (კარგად ხედავდა), მას (შვილს) არ უყვარდა (იგი არ ხედავდა) ბატონობას“). შდრ. აქვე, ზემოთ.

დაფუძნებულია აწმყოზე. ამ ფორმას ისეთივე გამოყენება აქვს აზნარულ-შიაც, როგორც ტაპანთურში¹.

პირაქეთა დიალექტების ჰნეა-შტ „მივალთ, წა(მო)ვალთ (ალბათ)“ ფორმის ნაცვლად აქ მოველით ჰნეა-ჟაშტ და სხვ.

მაგ.:

ჟახც(გ)ჟა, ჰნეა-ჟაშტ	– კუვ. 23 –	შენ (მამაკ.) სადაც მოდიხარ, [იქ] ჩვენც წამოვალთ
ჟაშ-ჟაშტ	– აფს. 44 –	შენ (მამაკ.) ის (რადაც.) მოგკლავს
უფსგ ულწ(გ)-ჟაშტ	– აფს. 44 –	შენ (მამაკ.) სული ამოგძვრება
ზანგ ჟას(გ)-ჟაშტ	– აფს. 44 –	ერთხელ შენ (მამაკ.) მას (რადაც.) დაარტყამ
აზარყა უგღლაშთა უნაფ-შტერი, იუბა-ჟაშტ დაყვანოათემგ	– აფს. 37 –	აქ (იქ) რომ დადგე შენ (მამაკ.) და შეხედო, დაინახავ სახლს, სადაც ის (ადამ.) ცხოვრობს და სხვ.

აწმყოსეულ -ჟა-სუფიქსს, როგორც ვხედავთ, აქ დართულია -შტ აფიქსი. იგი რთული შედგენილობისაა. ერთი მხრივ, მასში ივარაუდება -შა აფიქსი (ამ აფიქსში ა ხმოვანი გამომჟღავნდება როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ზოგჯერ აზნარულშიც ინფინიტიურ ფორმათა წარმოებისას – მაგ., პირაქ. დიალექტების სახცა-შა „სადაც უნდა წავიდე“, უარყოფით ფორმაში სცაშამ – „არ წავალ“ და სხვ.); ხოლო, მეორე მხრივ, ფინიტიობის (ი)-ტ სუფიქსი.

საგულისხმოა, რომ სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან განსხვავებით აზნარული დიალექტის ორსავე კილოკავში, განსაკუთრებით კი კუვინსკურში, დღემდე სისტემატურადაა დაცული ამ ორივე აფიქსის მოსალოდნელი სრულხმოვნიანი სახეობებიც... *შა-იტ → ...შე-ტ.

მაგ.:

ბრგსთ-უშეიტ	– აფს. 37 –	შენს თავს (დედაკ.) მათ მივსცემ
აჰ იჰაგ სც-უშეიტ	– კუვ. 14 –	ბატონთან წავალ („მივალ“)
აბლაჯა დაჰ-უშეიტ	– კუვ. 23 –	მას (ადამ.) გველემაპი შეჰამს
აბლაჯა აა-უშეიტ-შთა, დაჰ უშტ	– კუვ. 2 –	გველემაპი მოვა და მას (ადამ.) შეჰამს
არი ლჟეს ს.ასჰ.-უშეიტ	– კუვ. 17 –	ამ (ქალის) საქმეს გეტყვით
სწაწარალა რახე აასც-უშეიტ	– კუვ. 14 –	მე ჩემი ვაჟკაცობით საქონელს მოვრეკავ
სგდც.აბ-უშეიტ	– კუვ. 4 –	მას (მამაკ.) მე უკან წამოუვალ (გამოვექცევი)

¹ შდრ. ტაპ. § 46, გვ. 149.

- ჰაბა დააგღლარი, უსც-გდშ- – კუვ. 14 – მამაჩვენი რომ ადგეს, შენ თავს
უშე(ი)ტ (მამაკ.) მომიკლავს
 სარა ჯგფაცა სრ**უშეიტ** – კუვ. 14 – მე ორი ვაჟი შეემეძინება
 საანგრჭებ-**უშეიტ** – კუვ. 23 – ის (რაღაც) გამომადვიძებს...
 და სხვ.

აფსუის კილოკავში ძალზე გავრცელებულია აფსლაუტში **ტ**-ს და-
 კარგვა. ამ ნიადაგზე შეიძლება გვქონდეს აღნიშნულ ფორმაში მხოლოდ -
 (ტ)აშა || -**უშა**.

მაგ.:

- ჰ'ტასაქე ეყარახ-**უშა** – აფს. 45 – ჩვენი ცხვარი თანაბარი (ოდენო-
 ბისა) გახდება
 ტასჯან სერაზხ-**უშა** – აფს. 43 – მაშინ თანახმა ვიქნები, გავხ-
 დები
 ტყა დეუბ-**უშა** – აფს. 37 – იქვე ნახავ შენ (მამაკ.) მას (ადამ.)
 სარა აფგბა სგგლ-**უშა** – აფს. 36 – მე წინ დავდგები
 დააბ-**ტაშა** – აფს. 37 – ის (ადამ.) მოვა
 სარგ'გ სნ'რ-**ტაშა** – აფს. 37 – მეც მოვალ... და სხვა მრავალი.

საყურადღებოა ფონეტიკური ცვლილებების მხრივ ამ ფორმაში
 აწმყოსეული -**ტა** სუფიქსის სახეობები კილოკავთა მიხედვით.

ა ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში იმავე აწმყოსეულ -**ტა** აფიქსს
 აღნიშნულ ფორმაში მოუცია **უ** (← ა + **ტა**) როგორც აფსუის, ისე კუვინსკის
 კილოკავში.

... *ა + **ტა-შა** + **იტ** → ... **უშე(ი)ტ**

მაგ.:

- სანი საბე რჭე უგანი, – კუვ. 15 – შენ (მამაკ.) ჩემ დედ-მამასთან წა-
იუსერბ-უშეიტ გიყვან და მათ გიჩვენებ
 ტოწე მგჭ'ადღსტრგ-**უშეიტ** – კუვ. 23 – ხვალ მათ შეშას მოვატანინებ
 აზ' იჰ-**ტაშა** – კუვ. 20 – სიტყვას იტყვის ის (ადამ.)
ჰც-უშეიტ – კუვ. 9 – წავალთ
 კაკაკ ძე ფშერჰა არნათ-**უშეიტ** – კუვ. 2 – თითო კოკა წყალს მისცემს ის
 (რაღაც) მათ
 ამლექ აბჟა ტსთ-**უშეიტ** – აფს. 35 – ნახევარ ქონებას მოგცემ შენ
 (მამაკ.)
იუზ-უშეიტ – აფს. 35 – შენ (მამაკ.) ის (რაღაც.) გეყოფა
დაჰტ-უშეიტ - იჰ.წ – აფს. 40 – ის (რაღაც) ჩვენ შეგვჭამს-ო
 ... ბჟანა-ბჟემემ დტცაზ- – აფს. 37 – შვიდ დღე-ღამეს იძინებს ის
უშეიტ (ადამ.)... და სხვ.

ასეთსავე მოვლენას ვადასტურებთ სათანადო ინფინიტურ,
 უარყოფითსა და სხვა ფორმებშიც.

მაგ.:

- ჭარს იუთაჯრ ბზირარანგ – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) რა გინდა, სიკეთედ
უზესხ-**უშა**? გიყო?
- იუაპთ-**უშა**, ნკპპ! – კუვ. 15 – შენ (მამაკ.) რა(ც) მოგცეთ,
გვითხარ!
- სარს სგზლბგრჭგ ხ-**უშა**... – კუვ. 23 – მე შენ (დედაკ.) რითიც გამალ-
ვიძებ...
- ბგშაზ-**გუშა**, აბარსა აკგპ – კუვ. 22 – შენ (დედაკ.) როგორც მოგიყვან,
ასეა
- იბპ-**უშა**, ზაკი?... უდოპ – კუვ. 9 – შენ (დედაკ.) რასაც იტყვი, რაა?
ისპ-**უშა**... ესაა, რასაც ვიტყვი
- იყუწ-**უშა** აბრრ იუპ – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) რაც უნდა გააკეთო,
ესაა
- ბაბაც-**უშა**? – აფს. 38 – შენ (დედაკ.) სად მიდიხარ
(წახვალ)?
- სგფჰა დგზესთ-**უშა** – აფს. 43 – ჩემი ქალი ვისაც (უნდა) მივსცე...
- აჭრ პუწ, სარს ისპსპ-**უშა** – აფს. 38 – ესაა, მე თქვენ რასაც გეტყვით
თ
- სარს აკვლაგგ სგგრზახ-
უშამ – აფს. 43 – მე არაფერზე (რამეზე) თანახმა არ
გავხდები
- ჩგ გჯესთ-**უშამ** იპე – აფს. 42 – შენ (მამაკ.) ცხენს არ მოგცემ
- ჭარს სარე ჰაგჯზ-**უშამ** – აფს. 3 – მე და შენ ვერ წავალთ
- თელურს გესპსპ-**უშამ** – კუვ. 11 – ამბავს არ მოგიტხრობთ
- სგგგბგგრჭგხ-**უშამ** – კუვ. 23 – შენ (დედაკ.) ვერ გამომაღვიძებ
- ისბგრპ-**უშა**-მა? – კუვ. 20 – მათქმევი ნებ შენ (დედაკ.)? და
სხვ.

სხვა შემთხვევაში კუვინსკის კილოკავში აწმყოსეული **-ჭა** აფიქსი ფუძისეულ ბოლოკიდურ **-ა** ხმოვანთან შეხვედრისას გვამლევდა **ო**-ს (მაგ., სცოტ ← სცაჭა(ა)ტ, სცონ ← სცაჭან) პირაქეთა აფხაზური დიალექტების მსგავსად¹.

ამ შემთხვევაში იგივე **ჭა** აფიქსი ანალოგიურ პირობებში გვამლევს **უ**-ს. **უ** კი აღნიშნულ შემთხვევებში დამახასიათებელია აფსუის კილოკავისათვის (მაგ.: სცუდტ ← სცაჭადტ, სცუნ ← სცაჭან)². ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მთლიანად ამ ფორმის წარმოება აწმყოს ფუძეზე დაყრდნობით – სცა-ჭაშტ – კუვინსკის კილოკავს შეუთვისებია აფსუის კილოკავიდან. კუვინსკის კილოკავისათვის კი ის ვითარება უნდა ყოფილიყო დამა-

¹ შდრ. აქვე, აწმყოსა და ნამყო უსრულის წარმოება კუვინსკის კილოკავში.

² შდრ. აქვე, აწმყოსა და ნამყო უსრულის წარმოება აფსუის კილოკავში.

ხასიათებელი, რაც პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება, ე. ი. მყოფადის სა-
თანადო ფორმის მაწარმოებელი **-შ:ტ ← შ:ედტ** (← ***-შა-დტ**) აფიქსი დართუ-
ლი უნდა ყოფილიყო მასშიაც უშუალოდ ზმნის ფუძეზე (*სცა-შ:ე-დტ).

საწინააღმდეგო შემთხვევაში იგივე ფონეტიკური პროცესები უნდა ჩა-
ტარებულიყო კუვინსკის კილოკავში, რაც მისთვის იქნებოდა დამახასიათე-
ბელი, ე. ი. უნდა მიგვეღო *ს ც ო შ:ე დ ტ.

ეს კი შესაძლოა არ მოხდა მიტომ, რომ მან მიიღო აფსუსის კილოკავის
მზამზარეული ფორმა ს ც უ შ:(ე დ) ტ¹.

საყურადღებოა ამ ფორმის სახეობები არა **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ
ფუძეებში.

ასეთ შემთხვევებში, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, აწმყოს **-ჟა**
აფიქსისეული **ჟ** ელემენტი იკარგვის აშხარული დიალექტის ორსავე
კილოკავში (მაგ., იზდგრ-ედტ ← იზდგრ-ჟ-ედტ „ვიცი“ (რალაც); იზდგრ-ან ←
იზდგრ-ჟ-ან „ვიცოდი“ და სხვ.)

აფსუსის კილოკავს ასეთი ცვლილება გ ა უ ტ ა რ ე ბ ი ა მყოფადშიც.

...**ჟაშ:(ტ)**... → ...**აშ:(ტ)**

მაგ.:

სცაბ- აშ:ტ	– აფს. 38 – მე (უკან) წ ა ვ ა ლ
ლარა დჰად- აშ:	– აფს. 33 – ის (აღამ.) მო ვ ა
სარგ სნედ- აშ:	– აფს. 37 – მეც მი ვ ა ლ
სა სედშ- აშ:	– აფს. 38 – ის (მამაკ.) მე მო მ კ ლ ა ვ ს
რბ- აშ:	– აფს. 36 – ის (რალაც.) და ი კ ა რ გ ე ბ ა
ჟააჰენჰ.გხნაწკკ, იუზჰარ- ფშ- აშ:	– აფს. 36 – შენ (მამაკ.) მოსვლამდე მას (რა- ლაც) „და გ ი ლ ო დ ი ნ ე ბ თ“ (შე- გინახავთ)
სანფს- აშა-გ გ იუდგრედტ	– აფს. 44 – შენ (მამაკ.) მე როცა მო ვ კ ვ დ ე - ბ ი, (ისიც) იცი
ისრუმჰ.აკაა უგ ^ა სგშთ- აშა-მ	– აფს. 44 – შენ (მამაკ.) (სანამ) მას (რასმე) არ მეტყვი, არ გ ა გ ი შ ვ ე ბ... და სხვ.

კუვინსკის კილოკავში კი **ა** ხმოვანფუძიანთა მსგავსად ამ შემთხვე-
ვაშიაც **უ** (**-უშ:ედტ, -უშ:ტ, -უშა...**) გვაქვს.

მაგ.:

დგზ.დგრ- უშ:ტ	– კუვ. 2 – თქვენ მას (აღამ.) გა(მო)იცნობთ
დგფს- უშ:ტ	– კუვ. 20 – ის (აღამ.) მო ვ ვ დ ე ბ ა
დააბტ- უშ:ტ	– კუვ. 23 – ის (აღამ.) მო ვ ა

¹ თუმცა აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური სახეობა (**ჟ**) კუვინსკში გაბატო-
ნებულია უარყოფით წარმოებებშიაც. იხ. ზემოთ.

- სგდცანბ-**უმეიტ** – კუვ. 4 – მას (მამაკ.) უკან წამოუვალ
(გამოვექცევი)
 ჰაბა დააგღლარი, – კუვ. 14 – მამაჩენი რომ ადგეს, შენს თავს
 უსც-გდმ-**უმე(მ)ტ** (მამაკ.) მომიკლავს
 სანააბ-**უმა**, გ^ნესგზდგრამ – კუვ. 10 – უკან როცა მოვალ, არ ვიცო
 აბუ უგ^{ემ}-**უმა**-მ – კუვ. 25 – შენ (მამაკ.) მეხი არ მოგკ-
 ლავს... და სხვ.

კუვინსკის კილოკავმა, როგორც ვხედავთ, ერთი ფორმა გამოიყენა ამ შემთხვევაში როგორც ა ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში, ისე დანარჩენებში¹.

-**(მ)ტ**- აფიქსის ჩამოცლითა და -**ნ** (სათანადო ინფინიტურ ფორმებში კი – -**ზ**) აფიქსის დართვით აღნიშნულ ფორმაზეა დაყრდნობილი პირობითი შინაარსის წარმოებაც.

მაგ.:

- იუთაჯ^რ? იუსთ-**უმან** – კუვ. 19 – შენ (მამაკ.) რა გინდა? მოგცემ-
 დი
 ადჰანდ იხ^ნაფმ რღ^გ-**უმან** – კუვ. 4 – ეფენდის ოქროს მოიპარავდნენ
 სჩკ-ენ იბ^ნ-**უმან**, – კუვ. 11 – ყმაწვილი რასაც შესჭამდა, მოამ-
 ირ^აჰაზერტ ზადეს
 ჰადაად-**ამან** – აფს. 37 – ჩვენ მას (მამაკ.) ვაჯობებდით,
 მოვერეოდით
 დგზერზიხ-**უმან**... – აფს. 35 – რაც მას (ადამ.) მოაკეთებდა...
 დგზლადგრემ-**ამან**... – აფს. 26 – ისინი მას (ადამ.) რითაც დაკარ-
 გავდნენ... და სხვ.²

მყოფადი განსაზღვრული

განსაზღვრული მყოფადის მაწარმოებლად ფინიტურ ფორმაში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის -**ჰ** სუფიქსი (ტაპანთურში გვხვდებოდა **ზ**-ც).

მაგ.:

- ... აა^რდთა-**ჰ** – კუვ. 15 – ის (მამაკ.) შენ (მამაკ.) (რადცას)
 მოგცემს
 იბჰარდგრ-**ჰ** – აფს. 36 – შენ (დედაკ.) მას (რადცას) გა-
 გაცნობთ (გაგაგებინებთ)
 აურ მასჰა^ჰ-შთა, დგზჟა-**ჰ** – აფს. 37 – მას (რადცას) ვეტყვი მას (მა-
 მაკ.) და მოვატყუებ

¹ შდრ. ანალოგიური ვითარება აწმყოს კითხვით ფორმებშიაც, აქვე, ზემოთ.

² იხ. ტაპ. § 46, გვ. 150

უასაკ უაჰთახე-ბ	- აფს. 33 –	შენ (მამაკ.) ერთ ცხვარს მოგ- ცემთ უკან (დაგიბრუნებთ)
ჰარს შარახ ჰმებ-შთა, ძაგ-ბ	- აფს. 37 –	ჩვენ ნადირს მოგკლავთ და მოვიტანთ
ჰრეჟ-ბ, ჩეფსაჰმ-ბ	- აფს. 36 –	ცხენიდან ჩამოვხტეთ (ჩამო- ვხტებით), დავისვენოთ (და- ვისვენებთ)... და სხვ.

შედარებით უფრო რთულად არის წარმოდგენილი მყოფადის ინფი-
ნიტური ფორმები.

პირაქეთა აფხაზურ დიალექტებში ამ შემთხვევაში გავრცელებულია
-რა და -ლაკ (|| -ლაგ) სუფიქსები¹.

-რა და -ლაკ-გ გვაქვს ტაპანთურ დიალექტშიაც, ოღონდ თითოეუ-
ლი მათგანის გამოყენებაში აღნიშნულ დიალექტებში გვაქვს სხვაობაც:
-რა უფრო გავრცელებულია ტაპანთურში; -ლაკ-გ-ის გამოყენების არე კი
მეტად შეზღუდულია. პირაქეთა დიალექტებში კი საწინააღმდეგო ვითა-
რებაა: -ლაკ (|| -ლაგ) აქ უფროა გავრცელებული.

-რა აფიქსი აღნიშნული ფუნქციით გვხვდება აშხარულის კილოკა-
ვებშიაც, მაგრამ მეტისმეტი შეზღუდვით.

მაგ.:

დაჰაიტ-რა, გედდგრამ, დამბესთიტ-რა, გედდგრამ, ილგგიტ-რა, გედდგრამ	- კუვ. 21 –	მან (მამაკ.) ის, რომელიც თავა- დისად აქციოს (აქცევს), არ იცის; ის, რომელიც აზნაურისად აქცი- ოს, არ იცის; ის, რომელიც გლე- ხისად აქციოს, არ იცის
იმფაყალა-რა-ჰა	- კუვ. 19 –	ის (რადაც) როგორ მოხდება (იქ- ნება)-ო
დამფჟუ-რა ხაჯს, უასაკ აზგჰა ჟუჟასს შფაჟსთარა?- ჰა	- აფს. 33 –	როგორ ვქნათ ხოჯავ, ერთ თხაში ათი თხა როგორ მოგ- ცეო?
აგაჰი დჟტო დჰა: არი აც. დამაასლა-რა!	- აფს. 41 –	შუა (ადგილას) ვინც ზის, (იმას) უთხარი: ამ ხარს რომ (როგორც) დაარტყას!
დანგრგა-რა, იყარწაქჟშა, რგჰონ	- კუვ. 1 –	მათ რომ წაიყვანებენ, რასაც იზამენ, (იმას) ამბობდნენ
ჰაჟაზამგ ჩედრგჰაზგრტ, დემედს-რა დეფშ	- კუვ. 2 –	ჰავაზაშიც მოემზადა, მას რომ ებრძოლოს (იმგვარად)

¹ იხ. ტაბ. § 46. გვ. 151...

- სარგ`ჯ დღრრა შესგმოუ – კუვ. 17 – მეც რომ ცოდნა მაქვს, მას (მამაკ.)
შისერდგრ-რა!
რომ (როგორც) გავაგებინო (გავა-
გებინებ)!
- ჰგდა ბეზეზხაზ საბ, – კუვ. 23 – მამაჩემს, რომელმაც შენ (დედაკ.)
იმესგმერვა-რა!
სიავე გიყო, როგორც არ ვაპატიო
(არ ვაპატიებ)! და სხვ.

უარყოფითსა და კითხვით ფორმებში, რომლებიც დაფუძნებულია ხოლმე ზმნის ინფინიტურ სახეობაზე, მყოფადის ფუძეში გვექნება იგივე -
რა → **-რ(გ)** სუფიქსი ყველა აფხაზურ დიალექტში. ასევეა აზნარულშიც.

მაგ.:

- სე იყ(ა)რარ სგმოუპ, – კუვ. 15 – მე პირობა მაქვს, შენ (მამაკ.) არ
უგ`სგშოთ-რგ-მ
გაგიშვებ
- სარს საყცრ, უარს უგ`გზ- – კუვ. 11 – მე სადაც მივდივარ (წავალ), შენ
ნგ-რგ-მ
(მამაკ.) [იქ] ვერ მიხვალ
- ფჰესნგ სგ`გუზგყალა-რგ-მ – კუვ. 8 – შენ (მამაკ.) ცოლად არ გაგიხდები
აღფფ ახაბარ სა გ`გს-ასჰა- – აფს. 36 – რაშის ამბავს თქვენ არ გეტყვით
რგ-მ
- იხერ გ`გფჰარბა-რგ-მ – აფს. 36 – ჩვენ შენ (დედაკ.) მის (მამაკ.)
სიკეთეს არ გიჩვენებთ
- შთა, იყაჰწა-რ-ო? – აფს. 33 – აწ რა გავაკეთოთ? და სხვ.

აღნიშნული **-რა** აფიქსი იგივე ელემენტი ჩანს, რაც მასდარისა და პი-
რობითი კილოს მაწარმოებელი **-რა** → **-რ** (შდრ. აცა-რა – წასვლა, სცა-რ –
რომ წავიდე...)¹.

ეგვე ფუძე აქვს გამოყენებული მეშველი ზმნით ნაწარმოებ გარკვე-
ული კატეგორიული შინაარსის მქონე ფორმებს აფხაზურში. მაგ., „უნდა
წავიდე“ ან „უნდა წავსულიყავ“ აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში
გადმოცემული იქნება სათანადო ზმნის პირობითი კილოს (!) ფორმით
პლუს მეშველი **აუპ** („არის“) ზმნა აწმყოში, ან ნამყოში იგივე მეშველი
„აკუნ“ ზმნა (ან არადა ნამყოზის **-ნ**-აფიქსი).

მაგ.:

სცაროუპ (სცარ აუპ ← *სცარა(ა)უპ) = რომ წავიდე არის = უნდა წავიდე
სცარგ-ნ (← *სცარა-ნ) || სცარ აკ.გნ ← სცარა აკ.გნ = რომ წავიდე „იყო“ =
უნდა წავსულიყავ.

ტაპანთურ დიალექტში აღებულია იგივე ფორმა სრულხმოვნაანი
სახეობით (რაც ემთხვევა მასდარსა და მყოფადის ინფინიტურ ფორმას) და
ერთვის მას მეშველ ზმნად „ათაჯრა“ „ნდომა“-ზმნის აწმყო ს ან ნამყო
განუსაზღვრელის ფორმები.

¹ იხ. ტაპ. § 46. გვ. 152-153.

მაგ.:

სცარა ათაჯუპ – რომ წავიდე (=ჩემი წასვლა) უნდა = „უნდა წავიდე“

სცარა ათაჯენ – რომ წავიდე (=ჩემი წასვლა) უნდოდა = „უნდა წავსულიყავ“

აშხარული დიალექტის კილოკავებშიაც გაბატონებულია მეშველ (ათაჯრა „ნდომა“) ზმნიანი წარმოება ტაპანთური დიალექტის მსგავსად. იგი ერთვის ჩვეულებრივ სათანადო ზმნის მყოფადის ინფინიტურ ფორმას.

მაგ.:

სარგჯ აკგ ყას წა რა (ა)თაჯუპ	- კუვ. 17 –	მეც რამე უნდა გავაკეთო („რომ“ გავაკეთო, უნდა“)
რგჯაქა გეუ წეწა-რა ათაჯუპ	- კუვ. 2 –	შენ (მამაკ.) მათ თავები უნდა დაკვეთო („რომ დაკვეთო, უნ- და“)
ალანმთნე რყოუ, (ა)ა- ადგრ-რა ათაჯუპ	- კუვ. 10 –	საოცრებად რაც არის, უნდა გავი- გოთ („რომ გავიგოთ, უნდა“)
სცახ-რა ათახგუპ	- კუვ. 23 –	უნდა უკან წავიდე (... „რომ წავიდე, უნდა“)
წაზბრგგლა ჰა დცაზა-რა ათაჯუპ	- კუვ. 23 –	ნამდვილად უნდა მოვილაპა- რაკოთ (... „რომ მოვილაპარა- კოთ, უნდა“)
დჰაუ-რა ათაჯუპ	- კუვ. 14 –	ის (ადამ.) უნდა ვიპოვოთ, ვიშო- ვოთ (... „რომ ვიპოვოთ, უნდა“)
ფჰეს დეუზანგა-რა ათა- ჯუპ	- კუვ. 6 –	შენ (მამაკ.) ცოლი უნდა მოგიყ- ვანოთ (... „რომ მოგიყვანოთ, უნ- და“)
იუჰა-რა ათაჯუპ	- კუვ. 6 –	შენ (მამაკ.) ის (რადაც) უნდა შე- ჭამო (... „რომ შეჭამო, უნდა“)
ჰაყცგუ იჰაგაგა-რა და- თაჯუპ	- აფს. 3 –	სადაც მივდივართ, ისინიც თან უნდა წავიყვანოთ (... „რომ წავიყვანოთ, უნდა“)
უმჰგლა ილჰგუწალა- რა ათაჯგე	- აფს. 43 –	შენი (მამაკ.) ხელით უნდა ჩაუ- დო ხოლმე მას (დედაკ.) პირ- ში (საჭმელი)
შვაშთა ინგყა-რა ათაჯ- ხან	- აფს. 36 –	ისინი მთად უნდა წასული- ყვენ რა... და სხვ.

იქვე შეგვხვდა აღნიშნული წარმოება აშკარად მასდარის ფორმაზე დაფუძნებულიც; მაგ.:

ტოჟა, ზულემა ლუნგ – კუვ. 22 – ახლა, ზულემა თავის სახლში
 ღცახ-რა ათაჯუბ უნდა წავიდეს (... „მისი (დე-
 დავ.) წასვლა უნდა“)¹

მართალია, აზნარულ დიალექტში ამ ფორმებში ტაპანთურის მსგავსად ათაჯრა („ნდომა“) ზმნა გამოიყენება, მაგრამ კუვინსკის კილოკავში შეგვხვდა პირაქეთა დიალექტების მსგავსად **ოუბ** ← (**აუბ**), **აკგბ** მეშველი ზმნაც.

მაგ.:

შთა არი ჭახშ დაასტუ – კუვ. 12 – ახლა, ეს შენი (მამაკ.) და უნდა
 თა-რი **ოუბ** მომცე (= ... „რომ მომცე, არის“)
 დგთგწ-რი აკგპ – ფსხუ. კუვ. 15 – ის (ადამ.) უნდა გავიდეს (შიგ-
 ნიდან)

ამ ფაქტში სხვა გარემოებაც იქცევს ყურადღებას. როგორც ზემოთ ვთქვით, აღნიშნულ წარმოებაში გამოიყენება როგორც პირობითი კილოს ფორმა, ისე მყოფადის ინფინიტური ფორმა და ასევე მას-დარის ფორმა. ეს შესაძლებელია იმდენად, რამდენადაც ამოსავალში სათანადო ფორმათა ერთიანობა იგულისხმება².

პირაქეთა დიალექტებში არსებული -რ-თი ნაწარმოები პირობითი კილოს ფორმა იგივეა, რაც მყოფადის ინფინიტური ფორმა ა-ხმოვან-მოკვეცილი.

ეს უკანასკნელი ხმოვანმოკვეცილი (resp. პირობითი კილოს) ფორმა აქვს საფუძვლად დადებული ზემოხსენებულ წარმოებებსაც აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში.

აზნარულ დიალექტს მყოფადის ინფინიტური ფორმა და პირობითი კილოს ფორმა სხვა ნიშნითაც დაუმორებია ერთმანეთისთვის. თუ მყოფადის ინფინიტურ ფორმაში გვაქვს -რა სუფიქსი, პირობით კილოში გვევლინება -რი³. -ი ამ შემთხვევაში ახალი მოვლენა ჩანს.

ეს პირობითი კილოს ფორმა აიღო პირაქეთა დიალექტების მსგავ-

¹ მყოფადის ინფინიტური ფორმით მოველოდით „ღ-ცახრა“-ს.

² იხ. ტაპ. § 46. გვ. 153.

³ ერთხელ ჩვენ ჩავიწერეთ მყოფადის ინფინიტურ ფორმაში ასეთი სახეობაც: ტოჟა, არი აურამ 3-ან-ბჟალა-რი, ართ აქეთ ლაქა, ანა-გშთალო, ის-შე! – კუვ. 21 – „ახლა, ამ გზას (როცა) რომ გავჰყვებით, ამ სოფლის ძაღლები რომ დაგედევნებათ, მოკალით!“ აქ თუ პირობითი კილო გვაქვს, რაზედაც თითქოს -რი სუფიქსი მიუთითებს, მაშინ ან („როცა“) უადგილოა (თუ ეს, ან- სხვა წარმოშობისა არაა!); თუ ინფინიტური ფორმა მყოფადისაა – და ამას გვაფიქრებინებს იგივე -ან-, მაშინ უნდა გვექონდეს -რა სუფიქსი.

თუ აქ მოყვანილი მაგალითი შემთხვევითი წაცდენის ამბავი არაა, საგულისხმოა, რომ იგივე -რი პირობითის აფიქსი შესაძლოა შეგვხვდეს მყოფადის ინფინიტური ფორმის გამოსახატავადაც (?).

სად აშხარულმა, როცა იმავე პირაქეთა დიალექტების მსგავსად **აუბ. აკ.გბ** („არის“) მეშველი ზმნით გამოხატა კატეგორიული შინაარსის მქონე წარმოება (... და ა ს გ უ თ ა რ ი ო უ პ [„ის (აღამ.) შენ (მამაკ.) უნდა მოგვეცე“ – რედ.]...).

როგორც ამ მასალიდან ირკვევა, **-რა** აფიქსი მყოფადის ზოგ ინფინიტურ ფორმაში ერთადერთი აფიქსია აფხაზურის ყველა დიალექტში. მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აფხაზურის როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც მყოფადის ინფინიტურ ფორმაში რიგ შემთხვევაში გვხვდება აფიქსი **-ლაკ**, **-ლაგ** (პირაქ. დიალექტ.), **-ლაკ-გ^გ** (ტაპ.).

აშხარული დიალექტის კილოკავებში **-ლაკ** აფიქსი ჩვეულებრივ არ გვხვდება. მხოლოდ ერთ შემთხვევაში დავადასტურეთ ჩვენ იგი კუანსკის კილოკავში (ისიც პარალელურ სახეობად).

მაგ.:

ბარს სარს ბესგფჰესგუპ. – კუვ. 12 – შენ (დედაკ.) ჩემი ცოლი ხარ, შენ ბესთედრნეს იბსს ჰაა-
ლაკ-გ^გ... ‘ხ-გთნგლა სგბთუმა?’
– გაცემად (შენი თავის გაცემაზე, გაყიდვაზე) რომ გეტყვი (რასაც გეტყვი), ნებას მომცემ?

აფსუს კილოკავისათვის სათანადო შემთხვევებში დამახასიათებელია **-რააკ** (**-რააკ-გ^გ**) სუფიქსი.

მაგ.:

დან რედს-**რააკ**... – აფს. 36 – როცა იგი (აღამ.) მათ შეებრძოლებათ...
აჭრ აჩაან მგჩაშა-ფნაძა – აფს. 37 – ეს ჭაკი ყოველ კვირას იგებს. შვიდი მგელი უზის (ახლოს). როცა კი მოიგებს, ჭამენ მას (რალაცას)
ინუდტ. ბგჟ-ქუჯმაკ მადტალოპ. მანარგდ-**რააკ-გ^გ** – აფს. 35 – მზე ამოსვლას რომ (როცა) დაიწყებს...
ირჰუდტ
სმარა ააც-გრწა ენსლა **გა-რააკ**... – აფს. 44 – ტოტს რომ (როცა) მოჭრი შენ (მამაკ.)...
სასანფსგ-**რააკ**... – აფს. 37 – მე როცა მოვკვდები...
არრ აბაკ. დგუ იწალა-**რააკ-გ^გ**, ილშა-მაცარა – აფს. 37 – ამ დიდ მთაზე (კლდეზე) ვინც ავა, კვლით გაათავა (მოსპო) მან (აღამ.)
დრგლგედტ
იბს-**რააკ-გ^გ**. დგმჰაჟედტ – აფს. 37 – ის (მამაკ.) ვისაც ნახავს, ჭამს
იშგყაზა-**რააკ-გ^გ**, ანგშ. – აფს. 41 – როგორც იქნება (როგორც იქნა), მიწა მოაყარეს რა, მოვიდნენ
სქ-გრფსან, მასმ
დაყგყაზა-**რააკ-გ^გ**, – აფს. 37 – ის (აღამ.) სადაც (უნდა) იყოს, დგსმრუკაა, გ^ააშაშამ რომ არ ვიპოვო, არ იქნება

- იმყეფაზა-რააკ-გ², - აფს. 42 – როგორც (კი უნდა) ქნას, არ ქნა
გ²დმუდ მან (მამაკ.) ის (რაც) (=არას-
გზით არ ქნა)
- უზაკეზა-რააკ-გ², - აფს. 42 – ვინც (უნდა) იყო, შეჩერდი და
ჟააჟასშთა, შააზაკ სერჰა! – ორი სიტყვა მათქმევინე!-ო
იჰე
- სარს „გესთაჰემ“ ანგჰა- - აფს. 33 – მე „არ მინდა“-თქო, როცა ვიტყვი,
რააკ, გესთაჰემ არ მინდა... და სხვ.

ერთხელ იმავე აფსუის მეტყველებაში დავადასტურეთ იგივე აფიქსი -ჰ-ს გარეშე – რაა.

- დან ძაგარა დანცა-რაა... - აფს. 33 – მისი (მამაკ.) დედა წყლის მოსა-
ტანად რომ (როცა) წავა...

-რააკ სუფიქსი დამახასიათებელია აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავისთვისაც.

მაგ.:

- სგჰკენცა ანყალა-რააკ, - კუვ. 14 – ჩემი ბიჭები (ბავშვები) რომ (რო-
ჟეთ ირტუბ ცა) იქნებიან, მათ ეკუთვნის ის
(რაც)
- აქეთ ჟანცა-რააკ, აქეთ - კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) სოფელში რომ (რო-
ჟას რაჰა! ცა) წახვალ, სოფელს ასე უთხარ!
- აჩან დანხა-რააკ... - კუვ. 23 – ჰაკი როცამოიგებს...
- სარს სანფსგ-რააკ... - კუვ. 26 – მე როცამოვკვდები... და სხვ.¹

თუმცა კუვინსკის კილოკავშივე საკმაოდ გახშირებულია იგივე აფიქსი -რ ელემენტის გარეშე: ააკ(-გ²).

მაგ.:

- ჟარცქარ დანგყუწ-აკ, - კუვ. 10 – შენ (მამაკ.) სიავეს როცა გაა-
სარგე იყასწუმტ კეთებ, მეც ვიზამ (გავაკეთებ)...
- დარს, 'ნად-აკ, რაბჯარქა - კუვ. 10 – ისინი რომ (როცა) მოვლენ,
სწახებ მათ აბჯარს შევინახავ
- ბესთედრნგს იბსსჰაკ- - კუვ. 12 – შენ გაცემად (შენ თავის გაცემაზე,
გ²... 'ხეთნელა სგბთუმა? გაყიდვაზე) რომ გეტყვი (რა-
საც გეტყვი), ნებას მომცემ?

¹ შეიძლება პარალელურად შეგვხვდეს აგრეთვე -ლააკგ²:

- იყადწაზ-ლააკგ² - ფსხუ. 10 – მას (მამაკ.) რაც უნდა ქნა
- იყარწა-ლააკგ² - ფსხუ. 10 – რაც უნდა ქნან...
- იუთაკგზ-ლააკგ² - ფსხუ. 10 – შენ (მამაკ.) რაც უნდა გინდოდეს... და სხვ.

² შდრ. აქვე, გვ. 149.

- უს დ ა ნ გ ყ ა ზ -**აკ**, აჭკუნცა - კუვ. 8 - ასე რაკია (როცა იქნება), ყმაწვილები გამოუშვი ჩემთან!
- სჯაწა ჯარს დ ა ნ ც -**აკ**, არა - კუვ. 9 - ჩემი ქმარი სადმე როცა წავა, ბანახ!
- აჭტთ ირ ბ ა ა კ -**გ**, ირშედტ - კუვ. 10 - ისინი რასაც დაინახავენ, კლავენ (ხოცავენ)
- დ ა ნ ა ფ ხ -**აკ**... - კუვ. 9 - ის (ადამ.) მას (რალაც) როცა წაიკითხავს...
- ჭათ ჯაცანგ ან ა ყ ა ლ -**აკ**... - კუვ. 14 - ისინი კაცებად რომ (როცა) გახედებიან... და სხვ.

კუვინსკის კილოკავშივე პარალელურად გამოიყენება **-რაკ** სუფიქსი.

მაგ.:

- აზლავა ადა ინლაგა-**რაკ**, - კუვ. 2 - გველუმაპი მოსვლას რომ (როცა) ბემშანგ საარფუმბხ!
- დენაჭა-**რაკ**... - კუვ. 2 - როცა ის (რალაც) მას (ადამ.) შეჭამს...
- „ამგ“!, ნ ს ა -**რაკ**, ამგ - კუვ. 2 - „წყალი“!, როცა ვიტყვი, წყალი მომასხი!
- ახშ (ნაკათ-**რაკ**) ნთუჭუჭ-**რაკ**, უნასითამლან! - კუვ. 2 - რძე როცა (გადმოიღვრება) გამოიჟონება, შენ (მამაკ.) არ გამომიდგე! და სხვ.

ერთხელ იმავე კუვინსკში დავადასტურეთ **-რაჯგ** სუფიქსიც. მაგ.: დახგყაზა-**რაჯგ**, დჰაურა ათავუპ - კუვ. 14 - „ის (ადამ.) სადაც უნდა იყოს, უნდა ვიპოვოთ (ვიშოვოთ)“. იგი მომდინარე უნდა იყოს **-რაგგ** სახეობისაგან, რომელიც შესაფერი ჩანს პირაქეთა დიალექტების **-ლაგ** სუფიქსისა (შდრ. პირაქეთ. დიალექტებში - დახგყაზა-**ლაგ**). პირაქეთა დიალექტებისა და ტაპანთურის **ლა**-ს ადგილას აქ მოგვევლინა **-რა** (**-ჯგ** კი იგივე პალატალიზებული **გ** აფიქსია აფრიკატიზაციით ცვლილი).

როგორც აქ წარმოდგენილი მასალის მიხედვით ირკვევა, ე. წ. განსაზღვრული მყოფადის ინფინიტურ ფორმათა საწარმოებელ სუფიქსად აშხარული დიალექტის კილოკავებში გვხვდება: **-რა**; **-რაკ** (|| ***-რაგგ** →) **-რაჯგ**, **-რაა**, **-რააკ**, **-აკ** (**-ლააკ-გგ**).

ამათგან, **-რა**-ს ისეთივე გამოყენება აქვს, როგორც ცნობილია სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან.

დანარჩენი სახეობები კი გვხვდება პირაქეთა დიალექტების **-ლაგ** (|| **-ლაკ**) სუფიქსის ადგილას.

აღნიშნულ სუფიქსთა მიხედვით აშხარულს თავისებური პოზიცია უჭირავს. პირაქეთა დიალექტებისა და ნაწილობრივ ტაპანთურის საწინააღ-

მდეგოდ აშხარულისათვის დამახასიათებელი არ ჩანს **-ლაგ** (**-ლაკ**) სუფიქსი. იგი იშვიათად გვხვდება¹. აქ მთლიანად გაბატონებულია **-რა**- აფიქსი.

აფიქსები **-რაკ** (|| *-**რაგ**), **-რაა**, **-რააკ**, **-აკ** სხვა აფხაზურ დიალექტებში არა გვხვდება. საგულისხმოა, რომ გარკვეული ხასიათის სხვაობა თავს იჩენს თვით აშხარულის კილოკავთა შორის. მაგალითად, აფსუის კილოკავისათვის არაა დამახასიათებელი აღნიშნულ შემთხვევებში **-აკ**, **-რაკ** სახეობები, მაშინ როცა კუვინსკის კილოკავში ისინი მეტად ჩვეულებრივი არიან.

-კ აფიქსი დასახელებულ წარმოებაში შესაძლოა იგივე **-კ** ← **გ** ელემენტი იყოს, რომელსაც ადგილი აქვს პირაქეთა დიალექტების იმავე **-ლაგ**-სუფიქსში და რომელიც წარმოშობით, მოსალოდნელია, უკავშირდებოდეს **-გგ** („კიდევ“) ნაწილას.

-აა- ელემენტით ეს სუფიქსი (**-რააკ**, **-აკ**, **-რაა**) უნდა უკავშირდებოდეს კონიუნქტივის საწარმოებელ აფიქსს. მაგალითად, პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს დც-**აა-იტ** „ის (აღამ.) წავიდეს“. საგულისხმოა, რომ როგორც ტაპანთურში, ისე აშხარულში სათანადო შემთხვევაში **-რ[ა]** გვხვდება: დც-**რა-იტ** ← დც-**რმა-იტ** („წავიდეს!“)².

საგულისხმო აქ ისიც არის, რომ მყოფადის ინფინიტური ფორმის წარმოებისას უ-**რაეო** ფორმამ (დანც-**აკ** „როცა ის (აღამ.) წავა“...) თავი იჩინა კუვინსკის კილოკავში, რომელსაც საერთოდ უფრო მეტი სიახლოვე ახასიათებს პირაქეთა დიალექტებთან, ვინემ აფსუის კილოკავს (შდრ. პირაქეთა დიალექტ. დც **-ააიტ** და ტაპანთურის დც **ა-რ-მაიტ**).

აორისტი

როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტებში, ასევე აშხარულშიაც ფონეტიკურ ცვლილებათა თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს აორისტის ფინიტური ფორმები.

ფინიტური ფორმის აფიქსად იქაც პირაქეთა დიალექტების მსგავსად გვაქვს **-იტ** სუფიქსი. ტაპანთურში **ტ**-ს ადგილას **დ**-ც გვევლინება. საყურადღებოა ისიც, რომ ტაპანთურში **-ა**- ხმოვანი **-იტ** (**-იდ**) სუფიქსისა აორისტში ჩვეულებრივ აღარ ჩანს³.

ფინიტობის **-იტ** (**-იტ**) აფიქსი აორისტში შეიძლება შეგვხვდეს პირაქეთა დიალექტების მსგავსად აშხარულის ორსავე კილოკავში.

მაგ.:

ჰაბა დგფს- რტ -ჰაა...	– კუვ. 14 –	მამაჩვენი მოკვდაო
ამცი ძაზლ- იტ	– კუვ. 15 –	ცეცხლმა დაწვა (ისინი)
ისგჟ- იტ	– კუვ. 8 –	მე ის (რაღაც) დაავლიე
რშგ- იტ	– კუვ. 2 –	მან (მამაკ.) ის (რაღაც) მოკლა

¹ იხ. აქვე, ზემოთ.

² ამის შესახებ მსჯელობა გვაქვს სხვაგან („აფხაზურ ზმნათა ძირითად დრო-კილოთა სისტემა“ – ხელნაწერად).

³ იხ. ტაპ., § 46, გვ. 153-154.

იჩაქ-**რტ** – აფს. 40 – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) აწონა
 ილმახბ-**მტ** – აფს. 35 – მან (დედაკ.) ის (რაღაც) შეკერა
 წინამავალ **ი** ხმოვანთან შერწყმისას -**იტ** აფიქსის ხმოვანი გრძლად
 ისმის.

მაგ.:

ყასჰა დეუკ აჭე ინ**რტ** – კუვ. 15 – დიდ მთასთან მივიდნენ
 და**რტ** – კუვ. 23 – ის (ადამ.) მოვიდა
 ით**რტ** – კუვ. 16 – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) გაყიდა

ხშირად სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად აშხარულშიაც
 გვხვდება **ი** ხმოვანმოკვეცილი ფორმები: -**გტ** || -**ტ**.

მაგ.:

ამათ აწეგჰა... აყასჰა მასგ-**ტ** – კუვ. 15 – გველმა კუდი მთას მიარტყა
 იბზახო იდექლახგ-**ტ** – კუვ. 2 – ისინი ცხოვრებით კვლავ გაე-
 მართნენ (ცხოვრება განაგრძეს)
 დეზეფშე-**ტ** – აფს. 35 – მან (ადამ.) ილოდინა
 იჟ-**ტ** – კუვ. 8 – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) დალია
 დაამჰაჰე-**ტ** – კუვ. 4 – მან (ადამ.) გზად გადმოიარა
 ისცგრღე-**ტ** – კუვ. 19 – მათ ის (რაღაც) მომპარეს
 იჩეღ დასქე-**ტ** – აფს. 35 – ის (ადამ.) თავის ცხენიდან ჩა-
 მოხტა
 ლასგშთა ძჰარაჟ-**ტ** – აფს. 35 – მათ ის (რაღაც) სწრაფად იშოვეს
 დეზიხახხ-**ტ** – აფს. 35 – ის (ადამ.) კვლავ კარგად გახდა
 იმჰგმს-**ტ** – აფს. 36 – მათ გზა გაიარეს
 დეზაანგე-**ტ** – აფს. 38 – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) მას (მამაკ.)
 დაუტოვა... და სხვ.

თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში ასეთი ფორმები ყველა
 აფხაზურ დიალექტში ჩვეულებრივია, ოღონდ ტაპანთურს -**იტ** აფიქსის **ი**
 ხმოვნის მოკვეცა ახასიათებს **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებშიაც,
 სამაგიეროდ ფუძისეული **ა** ხმოვანი შენარჩუნებულია.

ასეთი ტაპანთური დიალექტისათვის დამახასიათებელი წარმოება
 თავს იჩენს აშხარულ დიალექტშიაც¹.

მაგ.:

ინაბჯალცა ააფეზა-**ტ** – კუვ. 14 – მისი (მამაკ.) ტოლები (ამხანაგები)
 შეიკრიბნენ

¹ გარკვეულ შემთხვევაში ასეთი ფორმები შეგვხვდრია ბზიფურ დიალექტ-
 შიაც.

ირალჰა-ტ	- კუვ. 19 – მან (დედაკ.) მათ უთხრა ის (რალაც)
აშაყა... დაგწმფხა-ტ	- კუვ. 9 – მან (ადამ.) წერილი (წიგნი) არ წაიკითხა
დარლოთა-ტ	- კუვ. 11 – მან (დედაკ.) მას (მამაკ.) ის (რალაც) მისცა
დალაგა-ტ	- კუვ. 1 – მან (ადამ.) ის (რალაც) დაიწყო
აჰ დეგეგზეკენ, დედაცჰაჟა დალაგა-ტ	- აფს. 35 – ბატონი გაწყრა რა, მისი (მამაკ.) ლანძღვა(დ) დაიწყო
დარენია-ტ	- კუვ. 1 – ის (ადამ.) მათ შემოხვდა
დედაგა-ტ ფჰესენგ	- კუვ. 1 – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ცოლად წაიყვანა
ირჰა-ტ	- კუვ. 1 – მათ ის (რალაც) შეჰამეს
დანხა-ტ	- კუვ. 2 – ის (ადამ.) დარჩა
დედაბა-ტ	- კუვ. 2 – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) დაინახა
აჰაჟ. რჰელწა-ტ	- კუვ. 1 – მან (დედაკ.) ის (რალაც) ქვაზე დადო
ჰანასგ მაღმეწა-ტ	- აფს. 37 – მან (მამაკ.) ჩვენი ბედი შეაერთა
დეშტაცან, გეგზემ- ხრა-(ტ)	- აფს. 31 – მას (ადამ.) ჩაემინა რა, ვერ მომწყსა...
დეცა-ტ	- აბაზაქთ. 27 – ის (ადამ.) წავიდა... და სხვ.

მაგრამ იმავე აშხარულში (ძირითადად კუვინსკის კილოკავში) შეინიშნება ბზიფური დიალექტისათვის დამახასიათებელი¹ ფუძისეულ ა ხმოვან-მოკვეცილი წარმოებაც აორისტის ფინიტური ფორმისა. ე. ი. ახმოვანზე დამთავრებული ფუძეები გათანაბრებულია თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან.

მაგ.:

აჰ რჰ-იტ	- კუვ. 3 – მათ მას (მამაკ.) უთხრეს ის (რალაც)
ჟემდე-იტ	- აფს. 35 – შენ (მამაკ.) მოიარე (მოძებნე)
აჰ აფელგ-იტ	- კუვ. 23 – ისინი ერთმანეთს შეხვდნენ
ჟასა აჰ აჰ რჰ-ტ	- კუვ. 23 – ასე უთხრეს მათ მას (მამაკ.) ის (რალაც)
აჰ ჰ-ტ	- კუვ. 26 – მან (რალაცამ) ის (რალაც) შეჰამა... და სხვ.

ა-ზე დაბოლოებულ ფუძეებში პირაქეთა დიალექტებში (კერძოდ აბჟურ დიალექტში) დამახასიათებელია ფუძისეული ა ხმოვნის ნაწილობრივი ასიმილაცია -იტ ფინიტობის აფიქსის ი ხმოვანთან და ვიღებთ სცეეტ („წავედი“) და მსგავს ფორმებს.

¹ იხ. ჩვენი „ძირითად. დრ. წარმ. აფხაზ.“

ანალოგიური მოვლენა დამახასიათებელი ჩანს აზნარული დიალექტის ორივე კილოკავისათვის.

მაგ.:

იხა ხ გ ი წ ე- იტ	- კუვ. 14 -	მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) თავი მოჰკვეთა
ისლამ ალან და ც ც ე- იტ	- კუვ. 15 -	ისლამი ძალს გაჰყვა, გაედევნა
დაჰც-ცე- იტ	- აფს. 37 -	ის (ადამ.) წაგვივიდა, გაგვექცა
აჟუდ ილაზან ანგმწე- იტ	- კუვ. 3 -	მან (მამაკ.) თავის ჯოხს ეს დააწერა
აჰვ ფხეზ ზზე- იტ	- კუვ. 9 -	წუხელ სიზმარი ვნახე
დგბე- იტ	- აფს. 44 -	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ნახა
ქეთვ დაარგლალე- იტ	- კუვ. 15 -	ის (ადამ.) სოფელში შემოვიდა
აზნა რლალე იტ	- აფს. 37 -	ისინი ტყეში შევიდნენ
იჰე- იტ	- აფს. 39 -	მან (მამაკ.) თქვა ის (რადაც)
დამგე- იტ	- კუვ. 11 -	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) მოიყვანა
დენაშეგლე- იტ	- აფს. 37 -	ის (ადამ.) შიგ (სახლში) შევიდა
იყალე- იტ	- აფს. 37 -	ის (რადაც) მოხდა
ჰეჰეჰე-ქაჰ აზნაჰე- იტ	- კუვ. 11 -	შენ (დედაკ.) ცუდი სუნი ამოგივიდა [პირიდან]... და სხვა მრავალი.

ასეთ ფორმებში ხშირად **-იტ** სუფიქსის **-ი** (**-მ**) ხმოვანი სულაც აღარა ჩანს, მაგრამ მისი არსებობის კვალი შემონახულა ფუძისეული ბოლოკიდური **ა** ხმოვნის **ე**-დ ქცეულ სახეობაში¹ (ზოგჯერ ეს ასიმილაციის შედეგად მიღებული **ე** ხმოვანი გრძლადაც გამოითქმის აფსუსის კილოკავში).

მაგ.:

აკ-ტალ აწე ტ	- აფს. 39 -	მან (რადაცამ) კვერცხი დადო
აქმ-ბე ტ	- აფს. 41 -	მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) ის (რადაც) უთხრა
დგბე ტ	- აფს. 37 -	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) დაინახა
აჟესა დაშეშტაზ, აჩანგზჩა	- აფს. 44 -	ასე რომ იწვა ის (ადამ.), მეჯინიზე თავს წამოადგა
დაადჰამგელ ტ	- აფს. 38 -	დავიღალე
სააფსე ტ	- აფს. 44 -	მათ ის (რადაც) დაიწყეს
სგდუნეა სსლგე ტ	- კუვ. 23 -	ჩემი ქვეყანა (ცხოვრება) გავათავე (მოვათავე)
იყარლე ტ	- კუვ. 7 -	გაიქცნენ

¹ ასეთი ფორმები უცხო არაა არც პირაქეთა აფხაზური დიალექტებისათვის. იხ. „ძირ. დრ. წარმ.“.

დგფზგრგებტ	- კუვ. 4 -	ის (ადამ.) მას (მამაკ.) მიუყვანეს
ააზგებტ	- აფს. 37 -	მე ის (რალაც) მოვიტანე
დაახგსენ, რშჟა ძსქედრს.ებტ	- აფს. 35 -	მან (ადამ.) ისროლა რა, მას (მამაკ.) მუხლში მოახვედრა
ჰატაზაშ რხგრწებტ	- კუვ. 2 -	მას (მამაკ.) ჰავაზაში დაარქვეს
იზგყეფწებტ	- კუვ. 2 -	მას (მამაკ.) მან (მამაკ.) ის (რალაც) გაუკეთა... და სხვ.

ასეთ ასიმილირებულ ფორმათა გვერდით არა იშვიათია მოსალოდნელი უასიმილაციო, სრული ფორმებიც.

მაგ.:

სმათ ავნგჟორ ივნაშგ-ლაბტ	- კუვ. 15 -	გველი სახლში შემოვიდა
ახგვგვგ გ მაჯგზახან-ბტ	- კუვ. 15 -	სამნივე დაამხანაგდნენ
იჰპ-ბტ	- კუვ. 19; 23 -	მან (მამაკ.) თქვა
იშთარწა-ბტ	- აფს. 37 -	მათ ის (რალაც) დადეს
ათაჩანკა იწარჰა-ბტ	- აფს. 37 -	საზიდი („ტაჩანკა“) შეუბეს

თუმცა აქაც ასეთი უასიმილაციო ფორმები უფრო დამახასიათებელია ჰა-სა და -ჰა → -აა-ზე დაბოლოებული ზმნური ფუძეებისათვის¹.

მაგ.:

სწლახჩი დას-ბტ	- კუვ. 19 -	მეზაღემ გაიგონა
ჯგჩ-ქურჯკ ან მ ხ. ა ა-ბტ	- კუვ. 14 -	მან (მამაკ.) იყიდა ორი კვიცი (ჰატარა ცხენი)
ი ს ხ.ჰ ა-ბტ	- აფს. 39 -	მე ვიყიდე ის (რალაც)
დ გ გ გ ზ მ ა ს-ბტ	- აფს. 35 -	ის (ადამ.) ვერ მოვიდა
დ შ ა ბტ	- აფს. 35 -	ის (ადამ.) მოვიდა
შარდა ი ფ შ.ჰ ა-ბტ	- აფს. 35 -	მან (მამაკ.) ის (რალაც) ბევრი ეძება
ი ლ წ ა ს-ბტ	- აფს. 36 -	მას (დედაკ.) ჰკითხეს
სამშცა ი ჯ გ მ შ ა ა-ბტ	- აფს. 35 -	ძმები ამოწყვიტა მან (მამაკ.)
მ ჯ კ ა ჰ ა-ბტ	- კუვ. 4 -	ისინი გადმოცვივდნენ
და ლ ე ი შ ა ჰ-ბტ	- კუვ. 23 -	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) მით (რალაცით) შეკრა
დ ლ ო მ ლ ა ჰ ა-ბტ	- კუვ. 11 -	მას (ადამ.) ის (დედაკ.) მოეწონა... და სხვ.

¹ შდრ. „ძირ. დრ. წარმ“.

გარდა ამისა აშხარულ დიალექტში შეინიშნება აღნიშნული ფინიტობის **ტ** აფიქსის დაკარგვაც. თითო-ოროლა მაგალითი გვექონდა ამისა კუვენსკის კილოკავში.

მაგ.:

დ ც ე-**მ** – კუვ. 14; 10 – ის (ადამ.) წ ა ვ ი დ ა
 „შარდა მწანე, საამელახგჷ“- კუვ. 10 – „მალე შემოვბრუნდები“-ო, თ ქ ვ ა
 ლ ჰ ე-**მ** აზზელ'ულ ქალიშვილმა

აფსუსის კილოკავში კი ეს მოვლენა სისტემატურ ხასიათს ატარებს და მეტისმეტად თვალში საცემი ხდება. ყველა ზემოთ დასახელებულ ფორმაში გაბატონებულია **ტ**-აფიქს-ჩამოცლილი სახეობები.

მაგ.:

ი ს გ ჟ-**იტ** (იხ. ზემოთ) ტიპის ფორმებში დაკარგულია **ტ**:

დჷადღლწრ – აფს. 33 – ის (ადამ.) გარეთ გამოვიდა
 დეფსგმ – აფს. 30 – ის (ადამ.) მოკვდა
 იკნდგრჷრ – აფს. 35 – მან (მამაკ.) ისინი უკან მიაბრუნა
 დედშთრ აწლაქა იხ ჩარნგს – აფს. 31 – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) გაუშვა ხე-
 ბის (ბალის) დასაცავად
 მერზაბაქ გემმუ-**მ** – აფს. 42 – მურზაბაქმა არ ქნა (რადაც)
 აკატად აათგწგ-**მ** – აფს. 39 – კვერცი გამოვიდა (შიგნიდან)
 ილშენ, ილზ.რ – აფს. 29 – მან (დედაკ.) ის (რადაც) დაკლა
 რა, მოხარშა... და სხვ.

ი ჟ ე-**ტ** (იხ. ზემოთ) ტიპის ფორმებში დაკარგულია **ტ**:

იჷგ დდგან, დ გ დ გ რ გ ს ა ს – აფს. 42 – მან (მამაკ.) ის (ადამ.) თავისთან
 წაიყვანა რა, ისტუმრა
 დ ა ა დ ზ ჷ რ თ – აფს. 36 – მათ მოუწოდეს, მოუხმეს იმათ
 ხგვ-თააცა ლ ო უ – აფს. 38 – მას (დედაკ.) სამი „შვილი“ შეეძინა
 რყაზშაქა რგლა დ გ ლ დ გ რ – აფს. 36 – მისი (მამაკ.) საქციელ[ებ]-ით (ხა-
 სიათით) გა ი გ ო მან (დედაკ.), ის
 რომ იყო
 დ ა ა დ გ ლ გ წ – აფს. 37 – ის (ადამ.) გარეთ გა მო ვ ი დ ა
 შტაკგ გ დანგრკგლან, – აფს. 36 – საკლავი დაიჭირეს და მათ
 ი რ ზ გ რ შ და უ კ ლ ე ს
 დარა გ გ მ მ – აფს. 36 – ისინი არ და ი კ ა რ გ ნ ე ნ
 აურ ხაჯა ი დ გ რ – აფს. 33 – ეს ხოჯამ გა ი გ ო ... და სხვ.

იჰა -**იტ** (იხ. ზემოთ) ტიპის ფორმებში დაკარგულია **ტ**:

- დჰაკჰა-**მ** – აფს. 33 – ის (ადამ.) დავარდა
 აბნა სელახა-**მ** – აფს. 42 – ტყეში ჩავრჩი... და სხვ.

იჰე -**იტ** (იხ. ზემოთ) ტიპის ფორმებში დაკარგულია **ტ**:

- ...ააზგე-**მ** – აფს. 39 – მე (რაღაც.) მოვიტანე
 ჟნ იშთოდწე-**მ** – აფს. 39 – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) იქ(ვე) დადო
 საათოდცე-**მ** – აფს. 44 – მან (მამაკ.) მე გამომაგლო (შიგნი-
 დან)
 იფედ ითაცედ აანხე-**მ** – აფს. 30 – მისი (მამაკ.) შვილი და რძალი
 დარჩნენ
 იფა ფჰ.გს დედოზადცე-**მ** – აფს. 30 – თავის შვილს მან (მამაკ.) ცოლი
 მოუყვანა
 დგლბჟ-**მ** – აფს. 36 – მან (დედაკ.) ის (ადამ.) დაინახა
 აჟესა იჰე-**მ** – აფს. 45 – მან (მამაკ.) ასე თქვა... და სხვ.

იჰე ტ || იჰე ტ (იხ. ზემოთ) ტიპის ფორმებში დაკარგულია **ტ**:

- რჰი იგჟ – აფს. 32 – მან (მამაკ.) ის თავიანთ სახლში
 წაიყვანა
 დჰარგჟ – აფს. 36 – მათ ის (ადამ.) მოიყვანეს
 სგგზ ზემბჟ, სემგზ ზემბჟ – აფს. 36 – არც თქვენ მნახეთ, არც მე გნახეთ
 აჟაჟაჟ იჯარშჟ – აფს. 36 – ხალხმა გაიკვირვა ის (რაღაც)
 დერგგ იტჟ, ანთგგ – აფს. 36 – მანაც (მამაკ.) ჰამა ის (რაღაც), ამა-
 თაც აჰამა
 იდგდრგჟ – აფს. 36 – „შენ (დედაკ.) გვარი გაქვსო“?
 მითხრა მან (მამაკ.)
 სეეჰე – აფს. 38 – მან (ადამ.) დაიყვირა
 დგჰემჯაჟ – აფს. 40 – მას (დედაკ.) ის (რაღაც) შემოეჰამა
 სმჰან სტგჟ – აფს. 39 – გზაზე დავიძინე
 ილგდთჟ – აფს. 40 – მან (მამაკ.) მას (დედაკ.) მისცა ის
 (რაღაც)
 უსჯგჩრჟ... სგგჟუგმჩგჟ – აფს. 43 – შენ (მამაკ.) მე დამცინე... მე შენ
 არ დავცინე
 სალგე – აფს. 29 – ის (რაღაც) გავათავე
 დარგდთე – აფს. 35 – ის (რაღაც) მან (მამაკ.) მათ მისცა

ჰად. ოქ. გ. დ. წე – აფს. 38 – ჩვენ მან (მამაკ.) გამოგვიშვა¹... და და სხვ. მრავალი.

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, **ტ** აფიქსის დაკარგვა აფსუს კილოკავში მეტად გავრცელებული მოვლენაა, თანაც ადგილი აქვს წინამავალი **ე** ხმოვნის გაგრძელებას.

აფსუს კილოკავისათვის დამახასიათებელ **ტ** აფიქსის დაკარგვას აორისტის ფინიტურ ფორმაში გამოუწვევია **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში მეტად თავისებური ფონეტიკური პროცესები.

ტ აფიქსის დაკარგვის შედეგად **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში ვიღებთ რამდენსამე სახეობას.

... ა + **იტ** → (... ე + **იტ** →) → -**მე** || ... **მე**

ი ც ე მ ტ („წავიდნენ“) ფორმის ადგილას გვაქვს „**იცმე**“, **იცმე**:

ზჯაკე რჰე დეტალ მე ...	– აფს. 33 –	ის (ადამ.) ერთგან (ვიღაცის ოჯახში, შევიდა, ჩავიდა... თავისი ცხვარიც ამათ ცხვარს გაურიეს
იუასაგ ² აუთე აუასაქა		
ირგლარ მე		
ქეთკ აჰე დენამ მე	– აფს. 33 –	მან (ადამ.) ერთ სოფელს მიაღწია
ირემ მე	– აფს. 33 –	მან (მამაკ.) მათ უთხრა ის (რადაც)
დენაშემ მე	– აფს. 32 –	ის (ადამ.) შიგ (სახლში) შევიდა
მარა იუათაგ ² აუყა	– აფს. 33 –	მან (მამაკ.) თავისი ბარკალიც იქვე გაურია (შეურთო სხვებს), თვითონ ბაზარში შევიდა (გაერია)
მერგლემ მე . მერგლემან,		
მარა აბაზარ დერგლალ მე		
ილგსალ მე	– აფს. 38 –	მან (დედაკ.) ტანთ ჩაიცვა
იბ მე	– აფს. 33 –	მან (მამაკ.) ის (რადაც) დაინახა
იმამდუა მალაგ მე	– აფს. 33 –	ლაპარაკი დაიწყეს
ხაჯაზ დედტელ მე	– აფს. 33 –	ხოჯა გაემართა
დედტელ მე	– აფს. 33 –	ის (ადამ.) გარეთ გამოვიდა
ივზაზ... მემ მე	– აფს. 33 –	მან (მამაკ.) თავის ამხანაგს უთხრა
აუასაქა რჰე იც მე	– აფს. 33 –	ცხვრებში წავიდნენ
მართ(მ) მე	– აფს. 33 –	მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) მისცა ისინი... და სხვ.

¹ თუ ასეთ ფორმას მოსდევს უშუალოდ რაიმე მასთან მჭიდრო კავშირში მყოფი ელემენტი (თუნდაც ზმნის ფორმა), **ტ** დაკარგვას გადაურჩება ხოლმე, მაგალითად, ხშირად გვესმოდა იჰ.ე-მტ-იჰ.ე – „მან (მამაკ.) თქვა-მან (მამაკ.) თქვა“ = „თქვა-ო“ (შდრ. 39). რა თქმა უნდა, არის ორსავე შემთხვევაში **ტ** ჩამოცლილი ფორმაც.

... ა + იტ → (... ე + იტ →) → -იქა (|| ... იქა)

დ ე ბ ე - **იტ** („მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ნახა“) ფორმის ადგილას გვაქვს დგობქა:

დენჭადღლწ დგობქა	- აფს. 33 - ის (ადამ.) რომ გამოვიდა გარეთ, მან (მამაკ.) დაინახა
დჭაიგქა ფჰ.ეს-შთა	- აფს. 33 - მან (მამაკ.) ის (ადამ.) მოიყვანა ცოლად
იბზახქა	- აფს. 33 - მათ იცხოვრეს
ასაბგდ დგდღუხქა	- აფს. 33 - ჩვილი (ზავშვი) გაიზარდა
აურ დქ.იქა...	- აფს. 33 - მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) ეს უთხრა...
იურ იჰ.იქა	- აფს. 33 - მან (მამაკ.) ეს თქვა... და სხვ.

... ა + იტ → (... ე + იტ →) → -ქა (|| ... ქა)

დ გ ც ე - **იტ** („მან (ადამ.) დაიძინა“) ფორმის ნაცვლად გვაქვს დ გ ც ქა:

აშა ააკათ.ქა	- აფს. 33 - სისხლი გადმოიღვარა
დგმც.ცქა	- აფს. 31 - ის (ადამ.) მას (მამაკ.) წაუვიდა, გაეცა
დგდქ.ლქა	- აფს. 31 - ის (ადამ.) გაემართა (გაემგზავრა)
დცქა	- აფს. 31 - ის (ადამ.) წავიდა
დგც.ქა	- აფს. 31 - მან (ადამ.) დაიძინა
მაქქა	- აფს. 31 - მან (რალაცამ) ისინი შეჭამა
იბქა	- აფს. 31 - მან (მამაკ.) ის (რალაც) დაინახა
ძ' მიჰკჰაკვმთქა	- აფს. 32 - ცოტა წყალი გადმოიღვარა მან (მამაკ.)
დენაშგლქა	- აფს. 32 - ის (ადამ.) შიგ (სახლში) შევიდა... და სხვ.

... ა + იტ → (... ე + იტ →) → ... ეია:

დალგე-იტ („მან (ადამ.) რალაც გაათავა“) ფორმის ნაცვლად გვაქვს და ლ გ ე ია:

დალგეია	- აფს. 29 - მან (მამაკ.) ის (რალაც) გაათავა
აზაჰქა აგ ჯ თემეშთა რყარწეია	- აფს. 29 - მან (მამაკ.) ძველები სახლად გააკეთა (ააშენა)

აქედან უკვე ვიღებთ -**ია (ია)** სახეობას ... ა + იტ → ... ე + იტ → ეია → **ია (ია)**.

მაგ.:

შთა, იყარწახაზი დჭართაა – აფს. 33 – მერე, რაღას იქმოდნენ, მას (მამაკ.)
რთეფჰა მისცეს თავიანთი ქალიშვილი
აქ-გრწა – აფს. 29 – მათის (რაღაც) მას (რაღაცას) ზედ
დაადეს... და სხვ.

საგულისხმოა, რომ აქ წარმოდგენილი (უკანასკნელი) ფორმები ჩვენ მხოლოდ უმცროსი თაობის მეტყველებაში დავადასტურეთ. ჩვენი ყველაზე უფრო ხნიერი მთქმელი, რომლის ენაშიაც ეს ფორმები შევნიშნეთ, 36 წლისა იყო. და აღნიშვნის ღირსია ის გარემოება, რომ მისთვისაც იგი დამახასიათებელი არ იყო.

ზემომოყვანილ მაგალითებში ზედმეტად გვევლინება **o (ა)** და **ა. o**-ზე კიდევ შეიძლება გვეთქვა იგი აფიქსისეულიაო (გადასმული?!), მაგრამ **ა**-ს შესახებ გაჭირდებოდა იმის თქმა, რომ იგი რაიმე მორფოლოგიური დანიშნულების ელემენტი იყოს. გამორიცხული, მართალია, არ არის ის შესაძლებლობა, რომ **ტ** აფიქსს **ა** ხმოვანიც ჰქონოდა, მაგრამ ახალი თაობის მეტყველებაში ამის გამოვლენა საეჭვოა.

ვფიქრობთ, აქ მაინც ფონეტიკური ხასიათის მოვლენასთან უნდა გვეკონდეს საქმე.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ **ა** ხმოვანი ამ ფორმებში გამოითქმის მეტისმეტად „მოკვეთილად“ (დცნა). საგულისხმოა ამ მხრივ ერთი შემთხვევა: იმ მთქმელმა, რომელიც აღნიშნულ ფორმებს ხმარობდა, ერთხელ ძალგეძტ → ძალგ(ა)წა ფორმის მაგიერ გამოთქვა ბოლოს აშკარად **ა**-ბგერა: ძალგაწა:

იშაფშაზ, იშაფშაზ- – აფს. 33 – ისინი, რომ სინჯავდნენ,
მაცარა, იწათა ძალგაწა სინჯავდნენ, მისი (მამაკ.)
ბარკალი გაათავეს

მათ შორის გარკვეული კავშირი უნდა იყოს¹.

როგორც ვხედავთ, აორისტის ფინიტური ფორმის წარმოების მიხედვით აშხარულში დადასტურდა ყველა ის ფონეტიკური სახეობა, რომლებიც გვხვდება ყველა დანარჩენ აფხაზურ დიალექტში ერთად, რაც გარკვეულად მის ნარევ ბუნებაზე უნდა მიუთითებდეს. ფუძისეული ბოლოკიდური **ა** ხმოვნის აფიქსისეულ **-იტ**-თან ასიმილაციის მიხედვით აშხარული დიალექტის ორივე კილოკავი უფრო ემხრობა აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებს, განსაკუთრებით კი – აბჟურს.

გარდა ამისა, აფსუსის კილოკავში ძალზე გავრცელებულია აუსლაუტში მოხვედრილი **-ტ** სუფიქსის დაკარგვა. კუვინსკის კილოკავში მას სპორადული ხასიათი აქვს. იგი მხოლოდ აფსურში მოვლენაა. ამ **ტ**-ს

¹ აქვე ყურადღებას იქცევს თითქმის ანალოგიური პროცესები რუსულში "he!" – ხშირად გამოთქმაში ისმის როგორც: "he!" – მაგარი დამართვით.

დაკარგვის ნიადაგზე კი ჩასახულა ახალი ფონეტიკური მოვლენები, რომლებიც აგრეთვე ოდენ აფსუისთვისაა დამახასიათებელი და ისიც მხოლოდ ახლა იკიდებს ფეხს – მარტო უმცროსი თაობის მეტყველებაში შეინიშნება.

აღნიშნულ გარემოებათა საფუძველზე აფსუის კილოკავში ერთ ზმნის ფორმას, მაგ., „მან (აღამ.) გაათავა ის (რაღაც)“ შეიმდეგა ჰქონდეს შემდეგი სახეობები:

დალგა ამ	დალგა ამ	დალგა მუ
დალგა ემ	დალგა ემ	დალგა მუ , დალგა ე
დალგა მტ , დალგა მტ	დალგა მე , დალგა ე	დალგა მუ , დალგა ე
დალგა ბ	დალგა (ტ)	დალგა ემ
დალგა მბ	დალგა მბ	დალგა ია
დალგა ბ	დალგა ბ	დალგა მუ

(თუ მხედველობაში არ მივიღებთ აგრეთვე ზოგ მცირეოდენ ფონეტიკურ ცვლილებას)

ნ ა მ ყ ო უ კ ვ ე ო ბ ი თ ი

უკვეობითის დადებით ფინიტურ ფორმებში აშხარულშიაც გვაქვს -**ჩა** სუფიქსი, ოღონდ მისი ფინიტობის -**იტ** აფიქსთან შეხვედრა პირაქეთა დიალექტების მსგავსად იწვევს აფიქსისეული **ა** ხმოვნის ასიმილაციას¹.

მაგ.:

ათ აბუჯა ჩა კვე სა ისმ- ჩემტ	- კუვ. 14 -	ეს შვიდი (აღამიანის) თავიც მე მოვკალი უკვე
ისმქ.აზ, რზზგვე სსგრგე- ლა- ჩემტ	- კუვ. 2 -	ვინც („ვინეებიც“) მოვკალი, უკვე ყველა აღვადგინე
აფკალა ჟ.გზ. დაბაას- ჩა -ნ, აწგკანგე „ჟ.გზ. დგბაასტ“	- კუვ. 23 -	ჯერ (პირველად) თხუთმეტი [მხარის სიგრძე] ჩასულიყო, შემდეგ კიდევ თხუთმეტი [მხარის სიგრძე] ჩავიდა
აწლახჩა აბრი ეფშ. აზ.ა მასკა- ჩემტ . აზ.ა მბკა- ჩა-ზ არ ი, ზგცა!	- კუვ. 19 -	მებალეს ასეთი სიტყვა ვუ-თხარი უკვე. სიტყვა თუ უკვე უთხარი (გითქვამს), წადი შენ (დედაკ.)!

ინფინიტურსა და უარყოფით ფორმებში, ასევე პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, გვაქვს -**ც** აფიქსი (ტაპანთურში გვხვდება სათანადო ფორმებში -**ს**)².

¹ შდრ. ტაპ. § 46, გვ. 155.
² იხ. ტაპ. § 46, გვ. 155.

მაგ.:

- აზრთ აჯგჯა ებადგრან, – კუვ. 12 – ესენი ორივენი ერთმანეთს იც-
აჟასა ევეებამბა-**გგ**-ზტ ნობდენენ; მაგრამ ჯერ ერთმა-
ნეთი არ ენახათ
- ლანბა დემად-**გგ**-კა... – აფს. 38 – მისი (დედაკ.) მამის ჯერ მო-
უსვლელად... და სხვ.

თურმეობითი

თურმეობითის წარმოების მხრივ ისეთი ვითარება გვაქვს აშხარულში, როგორც ტაპანთურში¹.

იმვითად აშხარულშიაც გვხვდება თურმეობითის მნიშვნელობით **-ზა-პ** აფიქსდართული ფორმები. მაგ.:

- რგჯა დგმ-**ზაპ**, დარს – აფს. 36 – მათი ამხანაგი დაკარგულა,
გემმ ისინი არ დაიკარგენენ
- დგმ:ფაკაკოზ? დგს:შგ-**ზაპ** – ფსხუ. კ. როგორ წაიქცეოდა ის (ადამ.)?
17 – (ალბათ) თქვენ მოგიკლავთ

თუმცა სათანადო შინაარსის გადმოსაცემად ჩვეულებრივ გამოიყენება აღწერითი წარმოება **აკ-გ** („ყოფნა“)ზმნის (ან სხვა ზმნის) აბსოლუტივის ფორმისა და აწ გწრა, ათ გწრა („გამოსვლა“)ზმნის საშუალებით.

მაგ.:

- აპ რაბა ანკ. გნგ აა- – კუვ. 1 – ბატონი მათი მამა ყოფილა,
აწ გწტ ყოფილიყო (მათი მამა „არი-
სად“ გამოვიდა)
- დგრფმ:გნ აჟ.გთ აჟ.გჯა – აფს. 35 – მათ მან (ადამ.) შეხედა რა, ეს
რანკ. გ-შთა აანწ გწტ ორივე ყოფილა, გამოდგა
(...„არისად“ გამოვიდა)
- დგ ჟოჯტ. გსნგ... – კუვ. 15 – ...ის „ადამიანად გამოვიდა“ = ის
დანტ გწტ ადამიანი გამოდგა = ის ადამიანი
ყოფილა, ყოფილიყო და...
სხვ.

§ 42. **ზმნის ინფინიტურ ფორმათა საგარემოებო ნაწილაკები.** ზმნის ინფინიტურ ფორმებში ადგილის გამომხატველ ნაწილაკად გვხვდება როგორც **-ახ**, ისე **-აყ**.

ახ უმთავრესად გვხვდება აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში.

¹ იხ. ტაპ. § 46, გვ. 155-156.

მაგ.:		
ავადრეგ ახ ^რ გყაზ, უა დაადტ	- კუვ. 23 -	ის (ადამ.) უფსკრული სადაც იყო, იქ მოვიდა
აკატუ ახ ^რ ცა, დაშთაცან...	- კუვ. 15 -	ქათამი სადაც-წავიდა, ის (ადამ.) გამოედევნა რა...
უა იცეიტ. უა იხ ^რ ცაზ ¹ ...	- კუვ. 14 -	იქ წავიდნენ ისინი. იქ სადაც-წავიდნენ...
ენ ^რ თლაზ... ¹	- კუვ. 14 -	ისინი სადაც ჩავიდნენ...
აქეთკ აჰაგ დახ ^რ ცაზ, ნა- ბჯალ ² დგმან	- კუვ. 14 -	სოფელში სადაც- წავიდა ის (ადამ.), მეგობარი (ამხანაგი) ჰყავდა
რლაქა ახ ^რ თარჟეზ, ეერგგ დგთარჟეტ	- კუვ. 10 -	მისი (მამაკ.) თვალეზი სადაც- ჩაყარეს, ისიც (მამაკ.) ჩაადეს
დახ ^რ ჩერენგეზ დაადტ	- კუვ. 8 -	ის (ადამ.) სადაც- იყო მსახურად, [იქ] მოვიდნენ
ან ^რ ახ ^რ -თანარგშაზ, ირ- ბეიტ ²	- კუვ. 10 -	ის (რადაც) მას (რადაცას) სადაც აგდებდა, დაინახეს
აკვგენ დახ ^რ ააღუშეზ, ამ- ჯა...	- კუვ. 2 -	გზა, სადაც [საიდანაც] უნდა მოსულიყო ყმაწვილი...
ათმგ დახ ^რ ნაშგლაზ...	- კუვ. 2 -	ის (ადამ.) სახლ(ში) სადაც შევიდა...
ჰახ ^რ გნგყო ატუდ აკეკ	- კუვ. 14 -	ჩვენ სადაც- ვმგზავრობთ, ესაა
ჩა ახ ^რ გმდგმ.ო...	- კუვ. 4 -	ის (მამაკ.) სადაც- ბანაობს... და სხვ.

აფსუსის კილოკავში ...ახ^რ იშვიათად თუ სადმე შეგვხვედრია, თითო-ოროლა მაგალითი თუ დაიძებნება მისი გამოყენებისა. მაგ.: დ-ახ^რწაბერგეზ – აფს: 43 – „ის (ადამ.) სადაც- მართალი იყო“ (= „რაკი მართალი იყო“).

საგულისხმოა, რომ არც ტაპანთურ დიალექტში ახ^რ დამოუკიდებლად ასეთ ფორმებში არ გვხვდება. მის ფუნქციას იქ ასრულებს -ყა- (← -ყა) ელემენტი³.

-ახ^რ- იქ გამოიყენება ყა-სთან ერთად და მიმართულების შინაარსს გადმოგვცემს. ახ^რ-ვე გვხვდება ზმნისართებში⁴.

¹ ფონეტიკურ ნიადაგზე ზოგჯერ ა ხმოვანი ახ^რ- აფიქსისა ცვლილია ე-დ ან სულაც არ ჩანს.

² ზოგჯერ ბზიფური დიალექტის მსგავსად ისმის არაპალატალიზებული ბ.

³ იხ. ტაპ. § 48 გვ. 161-163.

⁴ იხ. ტაპ. § 54.

აფსუსის კილოკავში ადგილის გამოსახატავად გაბატონებულია **აყ**- ნაწილაკი¹.

მაგ.:

მაზან, აყ -თაკვლ	- აფს. 35 -	აგე ის (რადაც), სადაცაა ჩამწყვდეული
აყ -სათავმოვგ, შაზ.გ!	- აფს. 33 -	სადაც - (საიდანაც)- გინდათ, მოიტანეთ!
დეთალდე. აყ -თალაზ...	- აფს. 33 -	ის (ადამ.) შიგ შევიდა (ჩავიდა), სადაც - ჩავიდა...
დგჷნლახ. დეყგჷგნ- ლახგზ...	- აფს. 37 -	ის (ადამ.) სახლში შევიდა. სადაც - შევიდა...
ისაჰ. უნწფშ აყგყო, უახჩყყო-შთა	- აფს. 37 -	მითხარი შენი (მამაკ.) ოქროსადაც - არის, შენი ფული სადაც - არის რა...
აზანრ დერგლალდეა. დაყგრგლალაზ...	- აფს. 33 -	ის (ადამ.) ბაზარში შევიდა (გაერია), სადაც - შევიდა...
ჩარა-ზ.რა დეუ აყ - რზყარწუზ...	- აფს. 36 -	დიდ ჭამა-სმას სადაც - (რომ, რაკი) უწყობდნენ (უკეთებდნენ) მათ ისინი...
რგზა დაყგქგზ აუყა აგართაჰგ...	- აფს. 36 -	მათი ამხანაგი სადაც - იყო [სადაც რაღაცაზე იღვა - რედ.], იქ ეზოში...
ამ' აყანაზ ახგლა დედექლმ	- აფს. 43 -	წყალი სადაც - მოდიოდა, იქითკენ გაემართა ის (ადამ.)
ქერიმ დეგემცე. დაყემცაზ...	- აფს. 35 -	ქერიმი არ წავიდა. სადაც - (რომ) - არ წავიდა... და სხვ.
- იგივე **აყ**- ჩვეულებრივ გამოიყენება კუვინსკის კილოკავშიაც.
- მაგ.:
საყბიშთია, ისჰ.უმა?	- კუვ. 9 -	შენ (დედაკ.) სადაც - გამიშვებ, რა უნდა ვთქვა?
აქტ დაყნრგლალაზ...	- კუვ. 23 -	სოფელ(ში) სადაც - შემოვიდა ის (ადამ.)...
ღგზფგა დაყგყო, ნურდგრ	- კუვ. 11 -	ტლიხვფავა სადაც - არის, შენ (მამაკ.) გაიგებ
იგემნტ. ეყემნო უუდ აზგჰა ისმედტ	- კუვ. 21 -	ისინი არ მივიდნენ. სადაც - (რაკი, რომ) არ მივიდნენ, ამისთვის ვკლავ
სგრბა აჰგ აყა- ათგუზგზ...	- კუვ. 23 -	შენ (მამაკ.)... მიჩვენე ხორცი სადაც - მოამრე

¹ ფონეტიკურ ცვლილებათა ნიადაგზე აქაც შეიძლება **ა**-საგან მივიღოთ **ე**, ან **ა** სულაც დაიკარგოს.

აგოროდ აყცა ზ	– კუვ. 26 –	ქალაქ(ში) სადაც-წავიდნენ...
აჩაჟა აყცა ზჩრზ...	– კუვ. 11 –	ის (მამაკ.) ცხენებს სადაც მწყსიდა...
დაყნა შგლაზ, თაჟკ დგყეღტ	– კუვ. 10 –	ის (ადამ.) სადაც-შევიდა [იქ], ერთი დედაბერი არის
აჭაჟაჟა ფსაყერ შრზ...	– კუვ. 8 –	ხალხი სადაც-ისვენებდა
აზნაჟგ საყცა ლოზ...	– კუვ. 9 –	ტყეში სადაც-დავდიოდი... და სხვ.

ერთი და იმავე პირის მეტყველებაში შესაძლოა შეგვხვდეს როგორც **აზ**, ისე **აყ**.

მაგ.:

ეცგ ძაგარა დ- აზ -ცაზ	– კუვ. 17 –	ის (ადამ.) გუშინ წყლის მოსატანად სადაც-წავიდა, ვეღარ „ვპოულობ“... და სხვ.
დ- აყ -ცაზ, დგგსრუხაზ		

როგორც აქედან ჩანს, **აყ**- ადგილის გარემოების გამომხატველი ელემენტი აშხარულისთვის დამახასიათებელია. აფსუის კილოკავში იგი თითქმის ერთადერთია (**აზ** აფსუურში სპორადულად თუ სადმე გვხვდება). ამ მხრივ აფსუის მეტყველება კვლავ ტაპანთური დიალექტისკენ იხრება (იქ გვაქვს **სა**-), თუმცა **აზ**- ტაპანთურშიაც უფრო ხშირად დასტურდება, ვინემ აფსუურში იმის გამო, რომ იმავე **სა**-ელემენტზე დართვით მას ეკისრება მიმართულებების გამოხატვა. კუვინსკის მეტყველებაში **-აყ**- ფართოდ გამოიყენება, თუმცა არც **-აზ**- ელემენტი არის უცხო და იშვიათი. **-აზ**- ნაწილაკის მქონებლობით კუვინსკის კილოკავი მხარს უჭერს პირაქეთა დიალექტებს¹.

იგივე აფიქსები **-აძა** („მდე“) ელემენტით გართულებულიც გვხვდება.

მაგ.:

დ- აზ ენძა-ჩოზ	– კუვ. 4 –	ის (ადამ.) სანამ დეც-ჭამდა...
დ- აყენძა -ჭაფშოზ...	– კუვ. 17 –	ის (ადამ.) სანამ ღამეს ათევა (დარაჯობდა)...
ჭ- აყენძა -ბზაზ...	– აფს. 35 –	შენ (მამაკ.) სანამ-ცოცხალი იყავ... და სხვ.

სათანადო კითხვით ფორმაში არის **-ა-ზა-ძა-**

მაგ.:

არრ ზაკ რ... ჭ- აზაძა -ნა-	– კუვ. 21 –	ეს რა არის... რაოდენ (სანამ-მდე) მოწყენილი, დადარდინებული ხარ შენ (მამაკ.), რაოდენს (სანამდე) ფიქრობ?
შხრაუ, ჭ- ზა-ძა -გგქ-გცა?		

¹ **აყ**- შეუძლებელი არც პირაქეთა დიალექტებშია!

- არი **ა-ბა-მა**-ბზიო?! – კუვ. 26 – ეს რაოდენ (სანამდე) კარგია?!
 უ-**აბა-მა**-ხა'ხა'უ? – კუვ. 23 – შენ (მამაკ.) რაოდენ (სანამდე) ძლიერი ხარ?

კითხვითი შინაარსი („სად“) იქაც სხვა დიალექტთა მსგავსად გადმოიცემა **-ა-ბა-** ელემენტით.

დროის გარემოება სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად გადმოიცემა **-ან-** (**-ენ** → **-ნ-**) ელემენტით.

მაგ.:

- ბზიაბარა **ან**ჰამაზ აან – კუვ. 9 – სიყვარული როცა- გვექონდა [იმ] დროს
 დ-**ან-**ჯღალ... – აფს. 35 – როცა დაღამდა...
 ახაფშქა **ან**-გმბა... – კუვ. 4 – მან (მამაკ.) ოქროები რომ (როცა) ნახა...
 აუგთ **ენ**ესთაჯუ... – აფს. 35 – ისინი როცა- მინდა...
 სენფსტრააკ... – აფს. 39 – მე როცა- მოვკვდეები...
 დენაად... – კუვ. 2 – ის (ადამ.) როცა მოვიდა...
 „სეზჰგ!“-**ნ**გჰჰა... – აფს. 33 – „[ის (რადაც)] მომიტანე!“-ო, როცა მან (მამაკ.) თქვა...
 აურ **ნ**გდღრ... – კუვ. 4 – ეს მან (მამაკ.) როცა- გაიგო...
 ჯარა **ო-ნ-**ტა... – კუვ. 4 – ისინი ერთგან როცა- დასხდნენ... და სხვ.¹

ვითარების გამოსახატავად კუვინსკის კილოკავში, ისევე როგორც ყველა სხვა აფხაზურ დიალექტში, გამოიყენება **-შა-** ელემენტი².

მაგ.:

- დგშაგდგოზ... – კუვ. 4 – ის (ადამ.) მას (მამაკ.) როგორც-მიჰყავდა...
ო-შა-გმჰაზ ედგშნგ... – კუვ. 10 – მან (მამაკ.) როგორც-თქვა, იმგვარად
 აგარა დგშააკდგგღლარა, დაჰა! – კუვ. 9 – ის (ადამ.) ღობეს როგორც- (რომ) მოადგეს, უთხარ! და სხვ.

აფსუს კილოკავში დანარჩენ აფხაზურ კილო-თქმათაგან განსხვავებით იმავე **შა** ელემენტს წინა **ა-** ხმოვანი მიუძღვის და გვაქვს **-აშჰ**; ისევე

¹ ერთ-ერთი ჩვენი ფსხუელი მოქმელის ენაში სისტემატურად გვესმოდა აგარა („ძილ“) ზმნაში ფორმები: და**ან**აგა – 13 – „მან (ადამ.) როცა დაიძინა“, და**ან**აგარაკ – 13 – „ის (ადამ.) როცა დაიძინებს“, დარ**ან**აგა – 16 – „როცა მათ დაიძინეს“, და**ან**აგა – 17 – „როცა მათ დაიძინეს“. იმავე მოქმელის ენაში შეგვხვდა აგრეთვე: აძ' **ან**გდზ. – 13 – „როცა მან (მამაკ.) წყალი დალია...“

² ბზიფურ დიალექტში დასტურდება ს (→ ზ).

³ ა-ხმოვნიანი სახეობა აღნიშნული აფიქსისა შეგვხვედრია პირაქეთა დიალექტებშიაც, უმთავრესად ბზიფელთა მეტყველებაში.

როგორც ეს გვექონდა ადგილისა და დროის საგარემოებო ელემენტებში (შდრ. აზ⁻; აყ⁻; ან⁻).

მაგ.:

- ახარბგზ ს-აში-ალაფ-შიაზ... – აფს. 39 – საზამთროს როგორც-ვათვალიერებდი...
- მემკვ, აძგ ჩჰენ ძჰაძაზ – აფს. 43 – ერთ დღეს პატარა (გა)მდინარე წყალში ის (მამაკ.) როგორც-ბანაობდა...
- აქეთ აში-ტქ-ტაზ... – აფს. 41 – სოფელი როგორც-ისხდა (ცხოვრობდა)...
- დ-აში-ცუზ... – აფს. 41 – ის (ადამ.) როგორც-მოდიოდა...
- აძ' აში-ელგზ-უზ... – აფს. 43 – ის (დედაკ.) წყალს როგორც-სვამდა...
- აუტგსა დ-აში-გ-შტაზ... – აფს. 44 – ის (ადამ.) ასე როგორც-იჯდა...
- აუნდგრ დ-აში-წაჰაზ... – აფს. 44 – ურემი როგორც-იყო შებმული...
- უ-აში-აქ-ტო, უნაკაკუშაში-თა უნაშაშაშ – აფს. 44 – შენ (მამაკ.) მასზე (რალაცაზე) როგორც-ზიხარ, ჩამოვარდები და მოგკლავს
- ჰაფნგ ჰან ძჰაბჟ აკ-ტალ-აში-ანანაზ... – აფს. 39 – ზაფხულში ვნახეთ, კვერცხი მან (რალაცამ) როგორც-დადო
- დ-აში-გ-მცჰაზ... – აფს. 40 – ის (ადამ.) როგორც-(რომ) მატყუარა იყო...
- აგაჰი ძქ-ტო ძაჰ: არი – აფს. 41 – შუაზე ვინც ზის, [იმას] უთხარ: ამ ხარს როგორც-დაარტყას
- აძაჰი დ-ეში-კარცგუზ¹... – აფს. 41 – მდინარეზე როგორც-მირეკავდნენ ისინი მას (რალაცას)
- დ-ეში-გ-ნგყ-უზ, ჯარჯ ძაად-ჰას – აფს. 38 – ისინი როგორც-მგზავრობდნენ, ერთგან შეჩერდნენ
- დ-აში-გ-მძაზ... – აფს. 36 – ის (ადამ.) მას (მამაკ.) როგორც-ჰყავდა...
- დ-აში-გ-ცაზ... – აფს. 32 – მას (ადამ.) როგორც-ემინა...
- დ-აში-გ-ზგუზ... – აფს. 37 – ის (ადამ.) როგორც-მიმყავდა...
- აურ აში-გ-ლჰ-უზ... – აფს. 37 – ის (დედაკ.) მას როგორც-ამბობდა...
- დ-ეში-ცუზ... – აფს. 37 – ისინი როგორც-მიდიოდნენ.

¹ ე ასეთ შემთხვევებში მიღებულია ა-საგან ძ-სთან ასიმილაციით.

ასევეა კითხვით ფორმებშიაც.

მაგ.:

- დ-**აშ-ფ**აურა? – აფს. 33 – ჩვენ ის (რადაც) როგორ-
ვქნათ?
- დ-**აშ-ფ**აკუ? – აფს. 37 – ის (რადაც) როგორაა?
- დ-**აშ-ფა**-ჩაგფსაჰშუშა? – აფს. 36 – როგორ-დავისვენებთ? და სხვ.
აფსუის კილოკავშიაც შეიძლება შეგვხვდეს მარტო -**შა**-.
- მაგ.:
- ი-**შა**-ცტუხ-მაცარა... – აფს. 37 – ისინი როგორც-მიდიოდნენ...
- ატი სკუჰ ატეს **შა**გყო... – აფს. 37 – ესაა, საქმე როგორცაა
- ი-**შა**-აადგაზ, ატი სკეჰ – აფს. 37 – მან (მამაკ.) ის (რადაც) რო-
გორც-მოიტანა, ესაა
- ი-**შა**-გდცტრგზჩუხ... – აფს. 38 – ისინი როგორც-ერთად მწყსიდ-
ნენ მას (რადაცას)... და სხვ.

მაგრამ აქაც ამოსავალ სახეობაში -**აშა**- უნდა ვივარაუდოთ, რომლის ხმოვანიც ფონეტიკურ ნიადაგზე გაუჩინარებულა, ისევე როგორც ამას ადგილი აქვს **ახ**-, **აყ**- და **ან**- ელემენტთა შემთხვევაში.

უნდა ვიფიქროთ, რომ აფსუის კილოკავს ამ მხრივ (-**აშა**- აფიქსში **ა**- ხმოვნის დაცვით) შემოუნახავს ძველი ვითარება.

სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად აშხარულშიც მთელი რიგი ნაწილაკები საგარემოებო აფიქსთა მნიშვნელობით გვხვდება სუფიქსადაც.

მაგ.:

-**შა** (აფს. -**შაა**):

- ატიტ უააშ-გგტკ'იტაამ-**შა** – კუვ. 21 – ეს ასი კაცი ხალხი-არაა-თით-
იბან, „ათ სარუმზარი ტაკ-ქოს [ისე] ჩათვალა რა, „ესენი არ
დდტტუ**შა** დაგდმტრუაზმა?“ ყოფილიყავით, ცოტა დიდ-სა-
ვით (ის (ადამ.) დიდი არის-
თითქოს) მას (მამაკ.) არ ეშო-
ვებოდა?
- ატიადა დაშაზ-**შაა**... – აფს. 42 – მას (ადამ.) სიცივე კლავდა-
თითქოს...

-**ეფშა**:

- ატიტ ირტტრ-**ეფშა** ბტტბ – კუვ. 2 – ესენი რომ ჭამენ-ისეთს
სტონ (მსგავსს) შვიდს ვჭამდი

-**ნწიკ**:

- საადა-**ნწიკ**... (← საადატა- – კუვ. 2 – ვიდრე-მე მოვალ...
ნწიკ)

-**მაცა(რა)**:

- აჩაგ-ბზიაქა დრტტ-ტუ-მა – აფს. 43 – კარგ ცხენებზე ის (ადამ.) ჯდება
ცარა იტწარა იწაჰ (ი)წა- – რა, (-ოდენ), მის ვაჟკაცობას
ჰე იტტტცალე თანდათან მოემატა

დრააზრ-მაცა – კუვ. 2 – მას (ადამ.) ისინი ზრდიან-
დღდღუხედტ ო დენ (რა), გაიზარდა

-იზეშთარა (შდრ. ტაპ. **-იშთარა**; პირაქეთა დიალექტ. **-იჟთე**, **-იშთე**)
უხაბარ რჰ.რ-იზეშთარა – კუვ. 11 – შენს (მამაკ.) ამზავს ამზობენ-
კარწანი ისააჟან, აჟარსა (მის) შემდეგ, დიდი ხანი(ა)
საგეზანამეგუტ მესმოდა, მაგრამ ვერ მოვდიო-
დი... და სხვ.

§ 43. **ზმნის კილოები.** პირობითი კილო. აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში პირობითი კილოს აფიქსად გავრცელებულია სუფიქსი **-რი**. სტატიკურ ზმნებსა და ნამყო ფუძიდან ნაწარმოებ დინამიკურ ზმნებში სუფიქსი **-ზა-რი**. ეს უკანასკნელი სახეობა (**-ზარი**) გამოიყენება სხვადასხვა დროის ფორმათა პირობითი კილოს საწარმოებლად¹. პირობითობის შინაარსს მეორე (**ზა-რი**-ს) შემთხვევაშიაც **-რი** ელემენტი გადმოსცემს.

მაგ.:

არ' აწლა ჟაკემსენ! – კუვ. 4 – ამ ხეს არ შეეხო შენ (მამაკ.) (ხელი არ ახლო)! რომ შეეხო (თუ შეეხოები), წაიქცევა
ჟაკეს **-რი**, იკაპაჟუტ შენ (მამაკ.) ცხენს მოპარვით
თუ მოიყვან, შეიძლება გამოგყვე
და ააუსგ **-რი**, უიშგპ – კუვ. 15 – ის (ადამ.) შენ (მამაკ.) თუ დაგარტყამს (რომ დაგარტყას), მოგკლავს
ბარა ბეწეჟა **-რი**, სარა – კუვ. 23 – შენ (დედაკ.) თუ იტირებ, ჩემი მკლავი დასუსტდება
სემაჯაჟა ლალახაპ აჟგ რჰა **-რი**, აბჟა – კუვ. 15 – ისინი ხორცს რომ შეჭამენ (მათ ხორცი თუ შეჭამენ); ძვალს შენ (მამაკ.) მოგცემენ
ანო აბლგმ სშა **-რი**, არი – კუვ. 9 – ის კედელი თუ გავზომე (ამ კედელს რომ გავზომავ), ეს კედელი მავიწყდება
დეზბა **-რი**, დეზდგრ- – კუვ. 2 – თქვენ მას (ადამ.) თუ ნახავთ, იცნობთ
უშუტ მე მან (მამაკ.) რა სიკეთეც მიყო, რომ გაიგო (რომ იცოდე)...

¹ დროთა სუფიქსაციასთან დაკავშირებულ ფონეტიკურ ცვლილებებს აქ აღარ მოვიგონებთ. ამისთვის იხ. § 41.

- უაზგ საბა იჭაგ ჰცა - **რი**, - კუვ. 15 - ახლა მამაჩემთან რომ წავალთ (თუ წავალთ), რაც არ უნდა გამოართვა, ესაა...
- უასაკ აასგუთა - **რი**, - აფს. 45 - შენ (მამაკ.) ერთ ცხვარს თუ მომცემ (რომ „მომცემდე“), ჩვენი ცხვრები თანაბარი იქნება, გახდება
- უნაფშეგ - **რი**, - აფს. 37 - შენ (მამაკ.) თუ შეხედავ, გაიხედავ, (-რომ გახედავ), დაინახავ მას (რალაცას)
- აუი ილჭეუწუ-მაცარა - აფს. 43 - შენ (მამაკ.) მას (დედაკ.) მის (რალაცის) ჰმევიით თუ გამოკვებავ, მაშინ თანახმა გავხდები,
- დგურჩსლა - **რი**,
 უესკან სგრაზხუშ
 უარს ჯგზაშთა უჰაცდ - აფს. 36 - შენ (მამაკ.) ამხანაგად რომ გამოგვყვებოდე (თუ გამოგვყვები) მოგვწონს, გვსურს
- გქლა - **რი**, მაჰგაფო
- უარო უხსწა-ზა - **რი**, - აფს. 14 - შენ (მამაკ.) თუ კაცი (მამაკაცი) ხარ, მე ქალი ვარ
- სა სგუჰგსუჰ
- აუუდ სკუმ-ზა - **რი**, ჰა- აფს. 37 - ის (რალაც) თუ (რომ) არ ყოფილიყო, მოვიდოდით
- დადშაან
- ის. თაგგ-ზა - **რი**... - აფს. 35 - ის (რალაც) - თქვენ თუ გინდათ, მოგცემთ
- ის. გსთაჰ
- აუუდ სკუმზა - **რი**, - აფს. 37 - თუ ის არა (არ იქნება), ასე მოსულს თქვენი დები არავის მისცეთ!
- ამგუ აუესა დადშთა
 სანშცაჰა ირგსემთან!
- დერე ედჰალა დგუმშა- აფს. 14 - მას (ადამ.) თავისივე ხმლით
- ზა - **რი**, დგუ გუზგუშუშამ
- არს აბლაჰა ლასრ იმაა - კუვ. 23 - თუ არ მოკლავ, [ისე] ვერ მოკლავ შენ (მამაკ.)
- უჰ - **რი**, სგცასგსჰ
- ეს გველეშაპი მალე თუ არ მოვა (რომ არ მოვიდოდეს), წავიძინებ (თვალს მოვხუჭავ)
- შთა, იუსგმთა-ზა - **რი**, - აფს. 33 - მერე (ჰო), თუ მე შენ (მამაკ.)
- უნი ასავეტ
- ის (რალაც) არ მოგეცი (თუ არ მოგცემ), წამოდი (წადი) საბჭოში
- „იზგ-ზა - **რი**“ - ლჰან - აფს. 40 - „ის (რალაც) თუ მოიხარშაო“, ის (დედაკ.) სინჯავდა რა, შემოეჭამა
- დაფშა-მაცარა ილგმაჰჰე
 წაბერგ იუჰსჰა - **რი** - კუვ. 23 - სიმართლე რომ გითხრა
- აფს. 23 - შენ (მამაკ.), ის სხვა ხორცს არ ერია (სხვა ხორცის მსგავსი არ იყო)

- ჟღერე წაზერგხოზა-**რი**, – კუვ. 21 – ის (რადაც) თუ მარ-
ანრეწე წაზერგხოზა ათაჯტუბ
თლდეზა, ესეც უნდა გამარ-
თლდეს
- „აზა დასჰაბნედტ.“ „აზა – კუვ. 19 – „მას (მამაკ.) უკვე სიტყვა ვუ-
დასჰაბნაზა-**რი**, – „სიტყვა თუ უკვე
ბეცა!“
უთხარი შენ (დედაკ.), წადი!“
- იუთაჯი შთა, იუზესემხარა – აფს. 37 – შენ (მამაკ.) რა გინდა, თქვი!
გეყამ დააჰა! – ისეზგუ-
ხუშაზა-**რი**, ს.გვეჯაგე
ფერია. – თუ გამიკეთებ
სემაჰაჰა აჟრ სკუპ...
(მიყოფ), ჩემო ორო სიმეც,
ესაა... და სხვ.

იგივე პირობითი კილოს ფორმები აზნარულში გვხვდება -**გე** (-„ც“)
ნაწილაკის დართვითაც¹ და საყურადღებოა, რომ მაშინ პირობითობის
აფიქსში **ი** ხმოვანი არ ჩანს.

მაგ.:

- დაბა დგყახემ-ზა-**რი** – აფს. 35 – მისი (მამაკ.) მამა თუ არ
გე, იფა დგყე
არის (კიდეც), მისი შვილი
არის
- აზაჰა ააჟეთა-**რი-გე**, – კუვ. 15 – მან (მამაკ.) შენ (მამაკ.) ძროხები
რმეუმხენ!
თუ მოგცა (კიდეც), არ
გამოართვა!
- ინგზ. დეფსგზა-**რი-გე**, – კუვ. 23 – მდევი თუ მოკვდება (-კი-
ინგზ. დესრუხზ
დეც), მდევეს (კვლავ) ვიშოვი
სვა დგუშა-ზა-**რი** – კუვ. 23 – ჩემს შვილს (ვაჟს) თუ მო-
გე, ფჰესნე სგეგუზგყა-
კლავ (კიდეც), ცოლად არ გა-
ლარემ
გიხდები
- სგუშაზა-**რი-გე**, უდ – კუვ. 8 – შენ (მამაკ.) რომ მომკლა
ეფშაჟუს გეყასწამ
კიდეც, მაგისტანა საქმეს არ
ვიქმ (არ გავაკეთებ).
- ბზია დებზუზა-**რი-გე**, – აფს. 36 – შენ (დედაკ.) ის (ადამ.) თუ
იხერ გეფჰარბარემ.
გიყვარს (კიდეც), მის სიკე-
თეს არ გიჩვენებთ... და სხვ.

აქა-იქ კუვინსკელ მოხუცთა მეტყველებაში პირობითი კილოს აფიქ-
სად მარტო -**რი** (-ზა-**რი**) სუფიქსიც დავადასტურეთ პირაქეთა აფხაზურ დი-
ალექტთა მსგავსად.

მაგ.:

- სარა კაჰლა სჩა-**რი**, – კუვ. 15 – მე რომ დუმით ვიკვებო, შენ
უსჯარგნ
(მამაკ.) დაგახრჩობდი
- ჰაზაკაჟ კანთგუჟლა-**რი**, – კუვ. 14 – ჩვენ ვინცა ვართ, თუ ჩამო-
უურდრგბ
გვიშვებ, გაიგებ შენ (მამაკ.)

¹ ეს ჩვეულებრივია სხვა აფხაზურ დიალექტებშიაც.

„რაზგ“-ჰა, ჟააფ-ზა-რ... – კუვ. 14 – „საქონელი“-ო (-, საქონელი მი-
ნდაო“) შენ (მამაკ.) თუ მო-
ხვალ... და სხვ.

სათანადო ადგილას გამოგვითქვამს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ პირობითი კილოს ფორმა კავშირში უნდა იყოს მასდართან და მყოფადის ინფინიტურ ფორმასთან¹. მის მაწარმოებლადაც -რა-სუფიქსი უნდა ვიგულოვოთ. შემდეგ მას ა ხმოვანი უნდა ჩამოცლოდეს, შესაძლოა, გ (ე. ი. -რგ) საფეხურის განვლითაც.

ტაპანთურ დიალექტში -ჯგ ნაწილაკდართულ პირობითი კილოს ფორმაში რ-ს შემდეგ გ ხმოვანიც ხშირად არის დაცული. მაგ., იუჰა-რგ-გგ... „თუ იტყვი კიდევ“ და სხვ. ზოგჯერ ტაპანთურში ამ გ-ს (ჩვეულებრივ მახვილის მქონე გ-ს) ადგილას ი-ც გვაქვს, მაგ., ურბა-რრგ „შენ (მამაკ.) მათ რომ გნახონ“... და სხვ.²

კითხვა დგება, თუ პირობითი კილოს წარმოება ეყრდნობა მას და -რისა და მყოფადის ინფინიტური ფორმის წარმოებას და აქაც უნდა გვექნოდა -რა სუფიქსი, რადაა ის ი, რომელიც აშხარულ დიალექტს მოეპოვება პირობითი კილოს ფორმაში სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან განსხვავებით?

ბუნებრივია, აქვე მოგვაგონდეს სათანადო ფაქტი ტაპანთური დიალექტისა (ურბა-რრგ). იქაც გარკვეულ შემთხვევაში ი მოგვევლინა პირობით კილოში. მაგრამ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ტაპანთურში პირობით კილოში ი გვევლინება სწორედ მაშინ, როცა -ჯგ ნაწილაკი დაერთვის მას, აშხარულში კი სწორედ -ჯგ ნაწილაკდართულ ფორმებში არ ჩანს იგი.

ტაპანთურში ი-ს გამოვლენა აშკარად ფონეტიკური ხასიათის მოვლენა უნდა იყოს. წინამავალი გ ბგერა პალატალიზებულ გ-სთან ი-დ იქცა³.

აშხარულშიაც პირობითი კილოს წარმოებაში ი აფიქსი მეორეული მოვლენა უნდა იყოს. შესაძლოა აქაც ფონეტიკურ ნიადაგზე -ჯგ ნაწილაკისაგან გ- თანხმოვნის დაკარგვის ნიადაგზე ვიღებდეთ ი (← იგ)-ს.

ტაპანთურ დიალექტში პირობითი კილოს სხვა აფიქსებიც (-რგ-ქ-ენ-, რგ-ქ-ენ-ზ, ...ზა-ქ-ენ-, რგ-კ-ენ...; ზ-თენ, -თენ...) იქნა შენიშნული⁴. ისინი აშხარულში არ გვხვდება.⁵ ამ მხრივ აშხარული დიალექტის კილოკავები მხარს უჭერენ აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებს.

¹ იხ. ტაპ. § 46, გვ. გვ. 151-153; აქვე, § 41.

² იხ. ტაპ. § 49, გვ. 167-168.

³ შდრ. აქვე, § 14.

⁴ იხ. ტაპ. § 49.

⁵ ერთხელ საუბარში მთქმელმა სოფ. აბაჯაქთიდან იხმარა ფორმა „ი ბ გ ზ-ზა-ქ-ენ“ – „შენ (დედაკ.) ის (რადაც) თუ დასწერე...“, რაც ტაპანთურის გავლენას უნდა მიეწეროს.

ასევე ერთხელ შეგვხვდა ფსუშიაც: სნეა-რგ-ქ-ენ სგფჰ-კ-ს ილასჰოზი – ფსხუ 1 – „(შინ) რომ მივალ, ცოლს რა უნდა ვუთხრა (რას ვეტყვი)?“

მიზან-პირობითი კილო. ე. წ. მიზან-პირობითი კილოს წარმოების მხრივ აშხარული დიალექტის კილოკავები იყენებენ იმავე აფიქსს, რაც ტაპანთურ დიალექტში გვაქვს: **-რ-ნგს, -ნგს**:

მაგ.:

დეშა დეფგელა - რ-ნგს , დცეფტ	- კუვ. 8 -	ის (ადამ.) თავის ძმას რათა შეხვდეს (თავისი ძმის შესახებედრად), წავიდა
უოჟგ სგუტუნდუ, კაწარანი იულო, სგურბა - რ-ნგს , სკაგ	- კუვ. 11 -	ახლა შენ (მამაკ.) რისთვისაც მოგივედ, შენი ვაჟკაცობა (რაც შენ ვაჟკაცობა გაქვს) რათა მიჩვენო (შენ მე ის 'სა'-ჩვენებ-'ლ'ად), არის
დაჭა - რ-ნგს ილზაადან	- კუვ. 2 -	ის (რადაც) მასთან (დედაკ.) მოდიოდა, რათა შეჭამოს (შე-{სა}-ჭმელ)-ად ის (ადამ.)
რაბჯარქა სწახგ აშრ ყამა - რ-ნგს	- კუვ. 10 -	მათ აბჯრებს შევინახავ, რათა კვლავ არ იქნეს
დეშა ნტეხგ დეფგ - რ-ნგს დენლაგა...	- კუვ. 2 -	მან (მამაკ.) თავისი ხმალი ამოგო და იგი (ადამ.) რათა მოკლას (მოკვლად), რომ დაიწყო...
ხოჯა მეშკგ აზარ დცა - რ-ნგს დედქლან...	- აფს. 33 -	ხოჯა ერთ დღეს ბაზარში რათა წავიდეს (წასვლად), გაემართა რა...
სმარ უნგენთაქ. სკაპა - რ-ნგს	- აფს. 35 -	მოვედი, შენი (მამაკ.) საფლავის თავი რათა დავზილო, დავტკეპნო (დატკეპნად)
აფსერშა - ნგს , მააქასტ	- კუვ. 10 -	ისინი რათა დაისვენონ (დასვენებად), შეჩერდნენ
ბნა არგა - ნგს , იცატ	- კუვ. 26 -	ისინი შეშა (ტყე) რათა მოიტანონ (მოტანად), წავიდნენ
ყიჟი იფს ყურმან შაფგა - ნს დცატ	- აზაჩეთი 23 -	ყვიჟვის ძე მსხვერპლი რათა მოიტანოს (მოტანად), წავიდა... და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში ასეთ შემთხვევებში გვაქვს **-რ-ცგ || -რა-ცგ** (ზოიფ. **-რ-ცგ, -რა-ცგ**).

აღნიშნული ფორმა თავისი შინაარსითა და წარმოებით უდრის ძველი ქართულის ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარის ფორმას „დაჯდა წერად წერილი“.

თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ პირობითი კილო და მასდარი აფხაზურში ერთნაირი ფორმის მატარებელნი უნდა იყვნენ¹, ზემოაღნიშნულ წარმოებათა ასეთი დაკავშირება სარწმუნო იქნება.

აქ გასარკვევია, ოღონდ, როგორ მოიყარა ერთად თავი **-რ**, **-ნ**, **-ს** აფიქსებმა.

აშხარულ დიალექტში ნაწილობრივ განსხვავებული წარმოებაც იქნა შენიშნული აღნიშნული ფორმისა. იმავე პირობითი კილოს (ან მასდარის) ფორმას დაერთვის ვითარების აფიქსი **-ნგ** კუვინსკის კილოკავში, **-შთა** – აფსუსის კილოკავში.

მაგ.:

ლარა ლეფტეჟა ლ გ რ გ წ ა - რა-ნგ, ენჯგვ დცეღტ	– კუვ. 23 –	მან (დედაკ.) თავისი კბილები რათა გა[ი]ლესოს, გა[ი]მახვი- ლოს (გ ა ლ ე ს ვ ა დ, გ ა მ ა ხ - ვ ი ლ ე ბ ა დ), მდ. იენჯ უ გ ზ ე წავიდა
ანი დცეღტ აჩგ ი ლ გ ჩ გ - რა-ნგ	– კუვ. 12 –	ის (ადამ.) წავიდა, რათა ცხენი მოიპაროს (მ ო პ ა რ ვ ა დ)
ჩარა-ზ.რაჰე უნასა ატრფშ ყარწე: „აჩარაზ.რა ნეღგა- რანკ, გაშაზ.გჟ ჩარა-ზ.რა ზზგყარწეზ, რგტა ამგ ფჰ.გსშთა დ გ მ ზ ა ა რ - გ ა - რა-შთა“	– აფს. 36 –	ქეიფის (პურობის) დროს ასე გადაწყვიტეს: „პურობა რომ გა- თავდებდა, ერთ იმათგანს გვაშა- ჰუჟი პურობას ვისთვისაც აწყობდნენ, ცოლად რათა მოუყ- ვანონ („მისთვის იგი მათ მ ო ყ ვ ა ნ ა დ“)
ირგ-ღღე დ რ გ ც დ-გქ-ლა- რა-შთა	– აფს. 36 –	გადაწყვიტეს, განიზრახეს რა- თა ის (ადამ.) მათთან ერთად გაემგზავროს (გამგზავრებად მათთან ერთად...)
ტესკან საბგდ დლოუ-რა- შთა დგყან	– აფს. 43 –	მამინ ბავშვი მას (დედაკ.) რათა შეეძინოს, იყო (შეძენად იყო)... და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ასეთი წარმოება **-რა** პლუს ვითარებითი აფიქსი (კერძოდ, **-რა-ნგ**) გვხვდება პირაქეთა დიალექტებშიაც.

აფსუსის კილოკავში სათანადო შინაარსი ერთხელ მარტოოდენ **-ნგ**-სუფიქსის საშუალებითაც იქნა გამოხატული.

მაგ.:

არ აათაღშთა აქტთ – აფს. 36 – რ გ ჰ ა - ნგ-ჰა ენა- არექ.საზ, მარა... ჯაწარა დგუ რლაშთა არ	– აფს. 36 –	ჯარი შემოსვლით, სოფელი რათა შე-ჰამოს-ო (შეჰმად), რომ შეესეოდა, ის (მამაკ.)... თავი- სი დიდი ვაჟკაცობით, ჯარს წინ

¹ იხ. აქვე, ზემოთ.

დგრეფჟაგელაშთა და-
ნრედსრააკ არ ირგაღლაჟ
რგზეყამწუშთა იკუნჰგხან

გადადგომით რომ შეებრძოლე-
ბოდა, ჯარი თავისი განზრახვის
შეუსრულებლად (ვერ შესრუ-
ლებით) უკან ბრუნდებოდა.

როგორც აქედან ჩანს, აშხარული დიალექტის კილოკავები პირაქეთა დიალექტებში არსებულ -**გგ** (-**რ-გგ**) სუფიქსს არ გვიჩვენებენ და ტაპან-
თურის -**რ-ნგს**, -**ნგს** სუფიქსს იყენებენ, მაგრამ მათთვის უცხო არ არის
არც ამ ფორმის პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი პარალე-
ლური წარმოება.

არას ვიტყვით იმაზე, რომ -**ზგ**- „თვის“ თანდებულითაც შეიძლება
გამოიხატოს სათანადო შინაარსი სხვა აფხაზურ დიალექტთა (კერძოდ, პი-
რაქეთა დიალექტთა) მსგავსად.

მაგ.:

იფა დგდმეხტჰჰა აჟაა-ქა - კუვ. 23 -
აჟი ირემჰჰა-**რა-ზგ**, სარა
ჩესმეხტჰ

თავისი შვილი მან (მამაკ.) მო-
კლაო, ხალხმა ეს რ ა თ ა არ
თ ქ ვ ა ს, მე თავს მოვიკლავ...
და სხვ.

აშხარულში მეტად მრავალფეროვნად არის წარმოდგენილი მიზან-
პირობითი კილოს ფორმები. ფსხუელ აშხარელთა მეტყველებაში დადას-
ტურებულ იქნა ყველა ზემოთ განხილულ შემთხვევაში (და აგრეთვე აწ-
მყოს ინფინიტურ ფორმაშიაც) -**ს**- სუფიქსიანი წარმოებები, ამ წარმოებებ-
ში **ს** ცვლის **ნ**-ს.

მაგ.:

ნგყარე ი ც ა -**რგს** რგო' - ფსხუ, კ. 10 -
რთარკტ
დ გ ე შ გ - **რგ-ს** დცემტ - ფსხუ, კ. 10 -
დგრზაადტ ი ლ ჰოს - ფსხუ, კ. 11 -
სომკაპიკა იზგფშაა-**ჟა-ს** იცემტ - ფსხუ, კ. 11 -
დცემტ აზჰა ლგრჰჰას - ფსხუ, კ. 15 -
(← ლგრჰჰა-**ჟა-ს**) აზნა

გადაწყვიტეს, რათა სასიარუ-
ლოდ წასულიყვნენ
ის (ადამ.) რათა მას ის (ადამ.)
მოეკლა, წავიდა
ის (დედაკ.) მათ მოუვიდა, რა-
თა ისინი შეჭამოს
წავიდნენ, რათა მოძებნონ სომ-
კაპიკა
ის (ადამ.) წავიდა ტყეში, რათა
ძროხები ამოვოს

იქვე შეგვხვდა **ს** „თვის“ თანდებულიან ფუძესთანაც:

ენა იქაწედტ ნგყარა - ფსხუ, კ. 15 -
იცა-**რა-ზგ-ს**
უსა იგოთმეკტ დგდმ-
რა-ზგ-ს

დღეს გადიან [სახლიდან] სასი-
არულოდ წასასვლელოდ
მან (მამაკ.) ასე გადაწყვიტა, რა-
თა იგი (ადამ.) მოეკლა

ამ სახეობათა საფუძველზე, რომლებიც მოიპოვება აშხარულ დიალექტში, შეიძლება დავასკვნათ, რომ აშხარულსა და ტაპანთურ დიალექტებში გამოყენებული მიზან-პირობითი კილოს რთული **-ნგს** სუფიქსი შედგება ორი ერთნაირი ფუნქციის მქონე ელემენტისაგან. როგორც **ნ**, ისე **ს** წარმოადგენს ვითარებით (გარდაქცევით) აფიქსებს.

შეიძლება აგრეთვე ვიფიქროთ, რომ პირაქეთა დიალექტებში არსებული **რცგ**-სუფიქსის **ც** ელემენტი (ზზიფ. ც) წარმოადგენს ზემოხსენებულ **ს** სუფიქსის ფონეტიკურ ნაირსახეობას¹.

კონიუნქტივი. პირაქეთა დიალექტებში კონიუნქტივის აფიქსად გამოდის **-აა-მტ** ←***-ჰა-მტ** (სტატიკურ ზმნებში **-ზაამტ**), ტაპანთურში **-რ-ჰა(მ)დ** || **-რჰა(მ)ტ** (სტატიკ. ზმნებში **-ზა-რჰა(მ)დ**). პირაქეთა დიალექტების **-იტ** და ტაპანთური **-(ი)დ** ცნობილი ფინიტობის აფიქსი უნდა იყოს.

აშხარულის კილოკავებში გავრცელებულია ტაპანთურის მსგავსად **-რ-აამტ** ← **-რ-ჰამტ** (სტატიკ. ზმნებში **-ზა-რაა-მტ**).

მაგ.:

სგრჰა- რ-აამტ!	– აფს. 37 –	მათ შემჰამონ!
იჰა- რამტ!	– კუვ. 5 –	მან (მამაკ.) ის (რალაც) ჰამოს!
დასაარჰა- რ-აამტ ²	– აფს. 36 –	მათ თქვენ (მო)-გითხრან ის (რალაც)
...ჩეგრანგე აკოზა- რაამტ!	– კუვ. 14 –	ჰირნახულად [თუნდ] იყოს!

ეს რთული **-რ-აა** აფიქსი უნდა უკავშირდებოდეს მყოფად ის (ინფინიტური ფორმის) აფიქსს. საგულისხმოა ამ მხრივ ის გარემოება, რომ სწორედ აშხარულ დიალექტში მყოფადის ინფინიტურ ფორმაში გვაქვს **-რა**-ს გვერდით რთული **-რ-აა**³.

კუვინსკის კილოკავში პირაქეთა დიალექტთა მსგავსად აღნიშნული ფორმა საკმაოდ ხშირად გვხვდება **-რ**-ს გარეშეც.

მაგ.:

აზირარო უბან ამტ!	– კუვ. 8 –	შენ (მამაკ.) სიკეთე ნახე (გენახოს)!
დგცა ამტ -შანგ, უა დგლა- ტაამტ!	– კუვ. 8 –	ის (ადამ.) წავიდეს-და იქ დაჯდეს!
დაამელო, დაამეღ აამტ!	– კუვ. 8 –	ის, ვინც შემოდის, შემოვიდეს!
აზირარა ბგმა- ზაამტ!	– კუვ. 8 –	შენ (დედაკ.) სიკეთე გქონდეს!

¹ დაწვრილებით ამ საკითხების შესახებ იხ. „მიზან-პირობითი კილოს წარმოებისათვის აფხაზურს დიალექტებში“. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, 1948 წ.

² აფსელის კილოკავში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, **ტ** შეიძლება ზოგჯერ აღარ ისმოდეს (იხ. § 44).

³ იხ. აქვე, § 41.

უარუ უღგაჟუპ, აუას – კუვ. 11 – შენ ბერიკაცი ხარ, ასე იდექ!
უგგლაზნაიტ! და სხვ.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ სწორედ კუვინსკის კილოვაში მყოფადის ინფინიტური ფორმის აფიქსად შეიძლება მოგვევლინოს იგივე -აა (←*ჟა)¹.

სტატიკურ ზმნებში კონიუნქტივის წარმოებისას -ზა-რააიტ, -ზააიტ აფიქსთა გვერდით შეგვხვდა აგრეთვე -ზააზტ:

მაგ.:

უდ აზგესგ აჟე აქტ მა- – კუვ. 14 – იმ წელიწადს რაც სოფელს მო-
არნგუშაზგე'რაზგნგ უნდებოდა (რასაც დახარჯავ-
სკ.ზააზტ, ჩაგვრანგ და), საქონლად იყოს (თუნდ
სკ.ზარააიტ, აუუდ იზ- საქონლად იყოს), ჭირნახუ-
ზეგე ასლან აქტ ლად (თუნდ ჭირნახულად)
ირგეთეიტ იყოს, ეს ყველაფერი ასლანმა
სოფელს მისცა.

ერთსა და იმავე ფრაზაში ერთი და იმავე მნიშვნელობით ნახმარ იქ-
ნა როგორც სკ.ზააზტ¹, ისე სკ.ზარააიტ.

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი კ ი ლ ო . ბრძანებითი კილოს დადებითი ფორმა
ისევე იწარმოება, როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტებში².

მაგ.:

აჟგე ზანგ, იგას! – აფს. 35 – ხორციც მოხარშვით წაილე!
იზგ! – აფს. 40 – ის (რაც) მოხარშე!
აჩანგზჩა იჰაატას ზეჟულას! – აფს. 44 – ცხენის მწყემსის ნათქვამი
აკეთეთ!
შეგლა ნაპგე აასგთ! – კუვ. 1 – ერთი მუჭა ფქვილი მომეცი!
დაასროლუ³ – კუვ. 10 – ის (ადამ.) მაშოვნიწე (შემაძენი-
წე, მაშოვნიწე)! და სხვ.

სტატიკურ ზმნათა ბრძანებითში იქაც ფუძეს -ზ- აფიქსი ახასიათებს
(მომდინარე სტატიკურ ზმნათა -ზა- სუფიქსიდან(?)).

მაგ.:

არაყა უანანს, უტასზ, – აფს. 36 – აქ დარჩი, იჯექ, არ გაინძრე!
უმწგსგნ!
უტაზ თენჩთა! – აფს. 36 – შენ (მამაკ.) იჯექ წყნარად!

¹ შდრ. ბრძანებითი კილოს წარმოება აქვე, ქვემოთ.

² იხ. „გარდამავლობის კატეგორია აფხაზურ ზმნებში“. ენიმკის მოამბე, ტ. XII. 1942 წ. „ძირითად დროთა წარმოებისათვის“. ენიმკის მოამბე, ტ. II. 1938 წ.

³ ამ ზმნის არაკაულზატიურ ფორმაშიც მოხერხდა ბრძანებითის წარმოება, მაგრამ პირის ნიშნები შენარჩუნებულ იქნა. მაგ., მახაგე დანუოუ, აბგდგე ნუოუ! – კუვ. 21 – აქლემიც „იშოვე“, ვაციც „იშოვე“ შენ (მამაკ.)!

არს ალგფგე უარს – აფს. 36 – ამ რაშზე შენ (მამაკ.) ი ჯ ე ქ!
 უ ა ქ ტ ა ზ!
 უ წ ა ბ გ რ გ გ ზ! – კუვ. 18 – შენ (მამაკ.) მართალი იყავ!
 შეგვხვდა ტაპანთურის მსგავსად აღნიშნულ ფორმაზე დართული -
ტ-ც¹.

მაგ.:
 სანიანთ დსურნიშთიტ. – კუვ. 8 – სანიანთი გაუშვეს: „მოკვდი, გა-
 „ბგფსგ, ბგზზახს, აღუნრა ცოცხლდი (იცოცხლე), ქვეყანა-
 ბ გ ქ ა გ ზ - **ტ!**“ ზე იყავ!“
 უარყოფით ბრძანებითში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად ბოლოს
 მუდამ **-ნ**- აფიქსი გვესმოდა.

მაგ.:
 უ ნ ა ს ი შ თ ა - მ-ლა-**ნ!** – კუვ. 2 – შენ (მამაკ.) მე არ გა მო მე -
 დ ე ვ ნ ო!
 აშ. აბ-მგრტგ-**ნ** – კუვ. 2 – კარს ნუ გააღებ (არ გააღო)!
 ატას იმეუმხენ, აზ.ქ.ა – კუვ. 15 – მას (მამაკ.) შენ (მამაკ.) ცხვარი
 ააჟდთარგე რმეუმხე-**ნ!** არ გამოართვა, ძროხები თუ
 მოგვა (კიდევ), არ გამოარ-
 თ ვ ა!
 აჩაგე სგუმთა-**ნ!** – აფს. 42 – ცხენიც არ მომცე შენ (მამაკ.)!
 და სხვ.

ნ ა ტ ვ რ ი თ ი კ ი ლ ო. ნატვრითი კილოს აფიქსად სხვა აფხაზურ
 დიალექტთა მსგავსად აქაც არის **-ნდა**. მაგ.:
 არი ჰზაზენ უოჟ. აფგა- – კუვ. 20 – ეს ჩვენი ბატონი (პატრონი)
 ლაგე დ გ ფ ს გ -**ნდა!** ნ ე ტ ა ვ აქამდეც (უწინამც)
 მომკვდარიყო!

მაგრამ ტაპანთურის მსგავსად იგივე ფორმა გვხვდება **-რა** აფიქს-და-
 რთულიც **-ნდა-რა**²:
 ჰარს ჰაუმბაკა უბა დახგყო – კუვ. 14 – ჩვენი ნახვა არა (ჩვენ უნახა-
 უდგ რ გ -**ნდა-რა!** ვად) მამაშენი სადაა, ნ ე ტ ა ვ
 გაიგებდე (იცოდე)!

§ 44. ზმნის უარყოფითი ფორმები. ზმნის უარყოფით ფორმათა მა-
 წარმოებელი **მ**- აფიქსი საერთოდ იმავე წესით გამოიყენება აშხარულშიაც,
 რა წესითაც აფხაზურის სხვა დიალექტებში³: სტატიკური ზმნების როგორც
 ფინიტურ, ისე ინფინიტურ ფორმებს იგი სუფიქსად მოუდის და აწმყოში
 (სტატიკური ფორმისა) ერთვის ზმნის ფუძეს დროის აფიქსის გარეშე.

¹ იხ. ტაპ. § 49, გვ. 176.
² იხ. ტაპ. § 49, გვ. 174.
³ ამის შესახებ ჯერჯერობით იხ. ტაპანთ. დიალექტ. § 47, გვ. 157-161.

მაგ.:

აწმყო

...ანახნეთ აჟუქა იგერეფ- შე-მ	- კუვ. 23 -	(ის) სხვა დანარჩენ ძროხებს არა ჰგავს
სეგებზახე-მ	- კუვ. 2 -	მე ცოცხალი აღარ ვარ
დგეგყა-მ	- კუვ. 14 -	ის (აღამ.) არ არის (არ არსე- ბობს)
აჰ, აკვე გვსთავებ-მ	- აფს. 42 -	აჰ, რამე (= არაფერი) არ მინდა
სარა ისტაგ-მ, გესტუმ	- აფს. 43 -	მე, რაც ჩემი არაა, არ ვჭამ

ნამყო განუსაზღვრელი

აურთ თააცა გერგმა-ზტ	- კუვ. 4 -	მათ შვილები (ოჯახი) არ ჰყავ- დათ
აჩანებჩა დგეგყა-მეზ ¹	- აფს. 35 -	ცხენის მწყემსი (აღ)არ იყო... და სხვ.

ასევე დინამიკურ ზმნებში სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად იგი მოგვევლინება სხვადასხვა დროის ფორმაში².

მაგ.:

აწმყო

სებზეჭამო-მ	- კუვ. 12 -	შენ (დედაკ.) მე ვერ შემჭამ
იუგსთო-უო-მ	- კუვ. 23 -	მას (რადაცას) შენ (მამაკ.) არ მოგცემ
მოჰ, იყალომ	- კუვ. 23 -	არა, არ იქნება
მარს მქუტო ჟაჰკა	- აფს. 37 -	მასზე (რადაცაზე) რომელიც ზის, [მას] სამი ღერი წვერის მეტი არ აქვს (წვერი „სამ ღერ- ზე მეტს არ წვდება“)
საგეტ-უ-მ	- აფს. 33 -	არ ვჯდები

მყოფადი განუსაზღვრ.

უოჟა ეგაუ შა ა-მ	- კუვ. 9 -	ახლა (აწ) არ იქნება
დესმრუკა გაუშა-მ	- აფს. 37 -	ის (აღამ.) რომ ვერ ვიშოვო („მის უშოვნელად“) არ შეიძ- ლება, არ იქნება

¹ აუსლაუტში ტ-ს დაკარგვის შესახებ იხ. აქვე, § 41.

² ამ წესის შესახებ იხ. იგივე ტაპანთ. § 47, გვ. 157 და შემდეგ.

³ ფონეტიკური პროცესების შესახებ იხ. აქვე, ზემოთ.

უარი სარე ჰავგზცუ შა-მ – აფს. 37 – მე და შენ ვერ წავალთ
 ისპო იყასგ-მ-წუშა, – ფსხუ. (20) – რასაც ვამბობ, რომ არ გავაკე-
 აგვგვყამ – ფსხუ. (20) – თო (რაც არ გავაკეთო, რასაც არ
 გავაკეთებ) [ისეთი] არაფერია

მყოფადი განსაზღვრ.

ფჰესნგ სგვგუზგყალა-რგ-მ – კუვ. 7 – შენ (მამაკ.) ცოლად არ გაგიხ-
 დები
 უჟნთა ჰარს იგჰსუხ-რგ-მ – აფს. 33 – შენს (მამაკ.) ბარკალს ვერ (არ
 ვიშოვით
 ბგვგლბა-რგ-მ – ფსხუ. (6) – შენ (დედაკ.) ის (დედაკ.) არ
 (ვერ) დაგინახავს

ნამყო უსრული

დეწზაზტ-ჰა გვლმჰ- – აფს. 33 – მან (ადამ.) იკითხა, მაგრამ ის
 უმ გ - ზ¹ (მამაკ.) მას (დედაკ.) არ ეუბნე-
 ბოდა
 დგვგლაჟა-მ-ზტ – კუვ. 4 – ის (ადამ.) არ დგებოდა
 რგრაზ.ჟა ძგჰი იკარცამ – ფსხუ. (10) – მათ (თავიანთ) საქონელს
 ო - მ გ - ზ - ტ წყალზე (წყლის პირას) არ მი-
 რეკავდნენ

აორისტი

იგვლ-მ-უდტ – კუვ. 12 – მან (დედაკ.) ის (რადაც) არ ქნა
 საგაკ-გ-მ-ს-ტ, აზნადგაგვ – კუვ. 4 – მას არ შეეხებ, ახლოსაც არ მი-
 სავგ-მ-ცეაბტ ვედი
 ეგგ-მ-ჰ-ჰ² ავგვ – აფს. 35 – არაფერი (რამეც) არ უშველა
 მან (რადაცამ) მას (მამაკ.)
 აჟრ ჰჯაზლა აჟტ – აფს. 43 – ამის გამო მათ ის (ადამ.) არ
 დავგდ-სგ-მგ-რბჟ, ვაჩვენე, არც მივეცი
 დავგვგვრგსგ-მ-თჟ
 სა სგლალა დგვგზგ-მ- – ფსხუ. (10) – მე ჩემი თვალთ არ ვნახე (არ
 ბეაბტ მინახავს)
 დანზგდცგ-მ-ცაზ... – აფს. 36 – ის (ადამ.) მას (მამაკ.) რომ (რო-
 ცა) არ გაჰყვა...

¹ -ტ ბოლოს ფონეტიკურ ნიადაგზეა დაკარგული.

² ფონეტიკური პროცესებისათვის იხ. აქვე., § 41.

ნამყო უკვეობითი

აკატალ ზწო უოჯ დეყამ- – ფსხუ. (1) კვერცხის დამდები კაცი ჯერ
ლადაცტ – არ ყოფილა.

ნამყო უკვეობითი წინ. წარს.

აბართ აჯჯა ხაბარლა ემ- – კუვ. 12 – ესენი ორივენი ამბით (გადმო-
ბადერან, ატასა ეგემა-მ- ცემით) ერთმანეთს იცნობ-
ბაცეზტ დნენ, მაგრამ ერთმანეთი ჯერ
არ ენახათ... და სხვ.

აქ აღსანიშნავი იქნება მხოლოდ ზოგი ფონეტიკური ხასიათის თავი-
სებურება. ჩვენ დროთა წარმოების განხილვისას აღვნიშნავდით, რომ -**ტა**
დროის აფიქსი (აწმყოში, ნამყო უსრულში) გარკვეულ შემთხვევებში (**ო**, **უ**-სა
და თანხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნის ფუძეებთან) მარტივდება: **ტა** → **ა**¹.
იგივე პროცესი ძალაში რჩება უარყოფითის წარმოებისასაც. ამის გამო რო-
მელიძე ი ს კ - **ტა**-მ-ისაგან მივიღებთ **ისკ-ა-მ**-ს („მას მე არ ვიჭერ“) და სხვ.

მაგ.:

აჭუდ ითარაშქა მარა დაკუმზარი, ზადეგ გეგზარტ-ა-მეზტ დაგვრდერ-ა-მეზტ	– კუვ. 11 –	მის (მამაკ.) ჭიშკრებს თუ არ თვითონ, ვერავინ (ვინმეც) ვერ აღებდა
რახელა დეგესთი-ა-მ	– კუვ. 12 –	მას (ადამ.) ისინი არ იცნობ- დნენ
იგჯ დეგასაშაპ-ა-მ	– აფს. 33 –	მას (ადამ.) კიდეც არ მელაპარა- კება (შდრ. მასდარი აშაპრა)
(ი)გესთი-ა-მ	– აფს. 33 –	არ ვყიდი, არ ვიძლევი
სგენქა-ა-მ	– ფსხუ 10 –	ვერ მივალ... და სხვ.

ეს პროცესი დამახასიათებელია აშხარული დიალექტისა-
თვის. სხვა დიალექტებში (ვერც პირაქეთა დიალექტებში, ვერც ტაპან-
თურში) ჩვენ მას ვერ ვადასტურებთ. ერთადერთი გამონაკლისი ამ მხრივ
არის **ადერ-რა** („ცოდნა“) ზმნა, რომელიც აშხარულის უარყოფითი ფორმე-
ბის მსგავსად აწარმოებს აწმყოსა და ნამყო უსრულის უარყოფითს:
ისგზდერ-ა-მ ← || **ისგზ-დერ-ტა-მ** („არ ვიცი“); **ისგზდერ-ა-მეზტ** ← ||
ისგზდერ-ტა-მეზტ („არ ვიცოდი“).

¹ იხ. აქვე, ზემოთ.

ამ შემთხვევაში აშხარულის სათანადო პროცესის გამოძახილი უნდა გვეკონდეს სხვა აფხაზურ დიალექტებში (კერძოდ, აბჟურ დიალექტში, სადაც ეს ფორმა ჩვეულებრივია).

უა-ს ა-დ გამარტივება, როგორც ეს დროთა წარმოების განხილვასთან დაკავშირებით იყო ნაჩვენები¹, აშხარული დიალექტის კუვინსკის კოლოკავს გაუვრცელებია ა-ზე დაბოლოებულ ფუძეებზედაც.

მაგ.:

იფჰ-ეს დაგვამბა-მ	– კუვ. 26 –	ის (მამაკ.) თავის ცოლს ვერ ხედავს
აშაყაგ საგაფხა-მ	– კუვ. 9 –	წიგნსაც არ (ვერ) ვკითხულობ
კუბან საგაგცა-მზტ	– კუვ. 12 –	კუბანს არ მივწყევბოდი
შარაცარა იცონ. მარა	– ფსხუ, 10 –	სანადიროდ მიდიოდნენ, ის (ადამ.) არ მიჰყავდათ... და სხვ.

აქ თითქოს აწმყოსეული -უა- აფიქსის ნაშთიც (ა) აღარ გვაქვს, თუ შემორჩენილ ა-ს (დაგვამბამ) ფუძისეულ ა-დ მივიჩნევთ (შდრ. აბარა). სხვაგვარი ახსნის შესაძლებლობა იხ. აქვე, § 41.

ტაპანთური დიალექტის მსგავსად გარკვეულ დროთა წარმოებაში (მხედველობაში გვაქვს -ნ სუფიქსით ნაწარმოები ნამყო დროები) მ-ს სუფიქსაციის პარალელურად შეიძლება შეგვხვდეს მ-ს პრეფიქსაციაც.

მაგ.:

ფჰ-ეს დაადგუშან. აფჰ-გ-სფა	– კუვ. 1 –	ის (მამაკ.) ცოლს მოიყვანდა.
დგუშთანზ დაგვამც-მ-აა-აზტ		ქალიშვილი, რომელსაც მისდევდა (რომელსაც თხოულობდა), მას (მამაკ.) თან არ მიჰყევბოდა

ასეთი რამ მოულოდნელი არც პირაქეთა დიალექტებისათვის არის. დამახასიათებელია იგი ტაპანთურისათვის².

აშხარულ დიალექტში ტაპანთურთან სიახლოვის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ უ ა რ ყ ო ფ ი თ ფ ი ნ ი ტ უ რ ფორმებს პრეფიქსად მიერთვის ფგ- („კიდევ“) დადასტურებითი ნაწილაკი, ვფიქრობთ, ფ ი ნ ი ტ ო ბ ი ს გამოსახატავად³.

მაგ.:

უ-გ-სგუშორემ	– კუვ. 15 –	შენ (მამაკ.) არ მოგიშვებ
დგუაჰთაჰემ	– კუვ. 23 –	ის (ადამ.) არ გვინდა

¹ იხ. აქვე, § 41.

² შდრ. ტაპ. § 47, გვ. 159-160.

³ იხ. ტაპ. § 47, გვ. 160-161.

მამო, გემშემტ	– კუვ. 23 –	არა, მან (მამაკ.) [ის (რადაც) არ მოკლა
სგგუკემჩეჩე	– აფს. 43 –	მე შენ (მამაკ.) არ დაგცინე
ჯოფ ეგგლემთემტ	– კუვ. 12 –	მან (მამაკ.) მას (დედაკ.) პასუხი არ გასცა
დეგემშეაამტ	– კუვ. 12 –	ის (ადამ.) მას (მამაკ.) არ შეეკითხა
აგებჟანგტ დემშონ, აუუგე გემშემჩე	– აფს. 31 –	საშუალი, შუათანა [ძმა] გაგზავნა მან (მამაკ.), მან ვერ მომწესო
მეჩელა ებაკერი, დეგრედაამშემტ	– ფსხუ (10) –	ღონით (ძალით) ერთმანეთს რომ შეჭიდებოდნენ, ის (ადამ.) მათ ვერ მოერეოდა
სარა გესაკემ	– ფსხუ (29) –	მე არ ვარ... და სხვ. ზემოთ მოყვანილი სათანადო მაგალითები.

მაგრამ აღსანიშნავია, რომ პარალელურად საკმაოდ გახშირებულია ზმნის უარყოფითი ფორმები აფხაზურის პირაქეთა დიალექტების მსგავსად გგ- ნაწილაკის გარეშე. ეს უმთავრესად ითქმის კ უ ვ ი ნ ს კ ი ს კ ი ლოკავზე. ერთი და იმავე მთქმელის ენაში ჩვეულებრივია პარალელური ფორმები ზოგჯერ ერთსა და იმავე ფრაზაშიაც კი. პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი წარმოება (გგ-ს გარეშე) თითქოს უფრო გავრცელებულია მოხუცთა მეტყველებაში. გგ- პრეფიქსიანი ფორმის პარალელურად გვხვდება:

ამე სგმამ	– კუვ. 23 –	წყალი არ მაქვს
იყალომ	– იქვე –	ის (რადაც.) არ იქნება
მან ილემტ	– იქვე –	მისმა (მამაკ.) დედამ არ ქნა
დაჰთაგემ	– იქვე –	ის (ადამ.) ჩვენ არ გვინდა
ხარ ასგმ	– იქვე –	არა უშავს („ბრალი არ სცემს“?)
სარა ბგგ.ინაჰ სგდხემ	– იქვე –	მე შენი (დედაკ.) ცოდვა არ მადევს
სარა არი აზნა სგლაზხა-ხუმამ	– იქვე –	მე ამ ტყეში ვერ ვიცხოვრებ... და სხვ. ¹

ასეთი ფორმები მეტ გავრცელებას პოულობენ ფსხუს როგორც კუვინსკელ, ისე აფსუელ აშხარელთა მეტყველებაში.

¹ თხრობის პროცესს შემსწრე ახალგაზრდები ჩვენს მთქმელს უსწორებდნენ გგ-ნაწილაკით ამ ფორმებს. უნდაო: ხარა ეგასემ; ბგგ.ინაჰ გესგდხემ, სგგლაზხაზხუმამ...

მაგ.:		
აჩგ რმამამ	– ფსხუ. 1 –	მას (მამაკ.) ცხენი არ ჰყავს
აბგჟ-გნგჭა სემამამ	– იქვე –	საგზალი არა მაქვს
იზგმჰ-ეღტ	– იქვე –	მან (მამაკ.) ის (რადაც.) ვერ თქვა
სასრგყა იმადაკუ,	– ფსხუ (10) –	(ის) სასრუყვა რომ არის, მან (მამაკ.) არ იცის
იზდგრძომ	– იქვე –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) ვერ მოკლა
დგდზგმშ(ტ)	– იქვე –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) სასიარულოდ არ წავიდა
ნგყ-არა დემცე	– ფსხუ (34) –	ის (ადამ.) სასიარულოდ არ წავიდა
ამცა სემამამ	– ფსხუ (29) –	ცეცხლი არ მაქვს
სასტ აჩგ, სასტ, აჯა	– იქვე –	დავარტყი ცხენს, დავარტყი, მაგრამ სადაც იდგა, არ იძვრის... და სხვ.
იყგგლაზ, იწესტუამ		

ამას ხელს უნდა უწყობდეს პირაქეთა აფხაზური დიალექტების გავლენა.

რა ადგილი უჭირავს გგ- ნაწილაკს ზმნაში?

-გგ- (-აგგ) ნაწილაკის ადგილმდებარეობა ზმნაში ასე განისაზღვრება: იგი დაისმის პირველად არსებული პირის ექსპონენტის შემდეგ. **დგ-გგ-ყამ**, **დ-აგგ-ს-თაქემ**, **დგ-გგ-ლაჭამეზტ**, **ზგ-გგ-ლბარემ** და სხვ. ყურადღებას იქცევს მისი ადგილი ზოგ ჩვენს მაგალითში. ზემოთ მოყვანილი იყო: სარა **გგ-საკემ** – ფსხუ, 29 – „მე არა ვარ“. აქ იგი საერთოდ პირის ნიშნების წინ დაისვა. ამ შემთხვევაში კიდევ შეიძლება დაგვეშვა, რომ აქ წინ **ი-** ივარაუდება (სხვა ზმნების ანალოგიით განვითარებული), შდრ. **იმადაკუ** – „ის, რომ (როგორც) არის“¹, მაგრამ შეგვხვდა სხვა უფრო საგულისხმო მაგალითიც:

სა გგ-სგდნგზ-თეფჰამ – კუვ. 23 – მე მე-მდევის-ქალიშვილი-არვარ

თითქოს მოველოდით: „საგდნგზ-თეფჰამ“-ს.

შესაძლოა, ანალოგიით ენა აქაც წინ **ი** პირის აფიქსს ვარაუდობს (***ი-გ** სგდნგზ-თეფჰამ“).

უარყოფითის წარმოების მხრივ ყურადღება მიიქცია ა უ რ ა („შოვნა“, „რგება, წილად ხვდომა“...) ზმნამ. **დ გ გ რ მ ა უ ტ** – ფსხუ (10) – „მათ ის (ადამ.) ვერ იშოვეს, ვერ ნახეს“, **დ ე მ ც ა ქ ა გ ე უ ა მ** – ფსხუ 10 – „ის (მამაკ.) თავის ძმებს ვერ პოულობს“ და სხვათა გვერდით ფსხუში დადასტურდა შემდეგი წარმოებები:

¹ იხ. ამის შესახებ. ტაპ. § 40, გვ. 125-126.

იფშაან ავგვგვრ- მა-მ -უდტ	– ფსხუ. 24 –	ძებნეს რა, ვერაფერი ნახეს
ჯარგვ აკვვ გვმ- მა-მ -უდტ	– ფსხუ. 14 –	ვერსად (სადმეც) ვერაფერი (რამეც) ვერ ნახა მან (მამაკ.)
დვგვმ- მა-მ -უდტ	– ფსხუ. 14 –	ის (ადამ.) მან (მამაკ.) ვერ ნახა

სხვა ფორმებში ჩვენ იგი არ შეგვხვედრია. სისტემატურად ისმოდა საუბრისას სწორედ ამგვარი წარმოება აორისტის ფინიტური ფორმისა. **მა** აფიქსს აფხაზურში აქვს გარკვეული ფუნქციაც (შდრ. ისგ-**მა**-რეცჰახედტ „შემებრალა“), მაგრამ საფიქრებელი არაა, აქ ეს **მა** გვექონდეს. მას ჩვენ მხოლოდ უარყოფით წარმოებაში გვიდასტურებდნენ. ამდენადვე უნდა ვიფიქროთ, რომ აშხარულ დიალექტში (მარტო ფსხუს მეტყველებაში?) ამ ზმნამ ო რ მ ა გ ა დ გამოხატა უარყოფითობა, ირ-**მ**-ა-უდტ-ს („არ იშოვს“) დაუმატა განმეორებით უარყოფის **მ**: ირ-**მ**-ა-**მ**-უდტ. საგულისხმო ფაქტია, რომ ეს მეორე უარყოფის **მ** აფიქსი ფუძისეული ა-სა და უ-ს შორის აღმოჩნდა (შდრ. ირ-**აუ**-იტ – „იშოვს“).

§ 45. **ზმნის კითხვითი ფორმები.** აშხარულ დიალექტშიაც ყველა სხვა აფხაზური დიალექტის მსგავსად დადებითი კითხვითი ფორმის მაწარმოებლად -**მა** სუფიქსი გვევლინება. იგი დაერთვის სხვადასხვა დროთა ინფინიტურ ფორმებს¹.

მაგ.:

აუუდ დეწვხვ ჰარს ჰედცაზ- მა?	– აფს. 36 –	ჩვენ მასზე უარეს(ნ)ი ვიყავით?
აუვთ რეცხვ უედცა- რუ-მა?	– აფს. 37 –	შენ (მამაკ.) მათზე უარესი ხარ?
აუ' ევშ აჯაწა არახ ² დაანხ- მა?	– კუვ. 23 –	ასეთი კაცი აქ მოვიდა?
უააკაზგალა- მა?	– კუვ. 23 –	შენ (მამაკ.) ზევით ამოგიყვანე?
აწლა უაკ ² გსგზ- მა?	– კუვ. 4 –	შენ (მამაკ.) ხეს შეეხე? და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში უარყოფით კითხვით ფორმებში კითხვით აფიქსად -**ო** სუფიქსი გვაქვს. იგი ერთვის ზმნის უარყოფით-ინფინიტურ ფორმებს დროთა მიხედვით. აშხარული დიალექტის კილოკავებში ტაკანთურის მსგავსად² -**ო**-ს ცვლის იგივე -**მა**- კითხვითი ნაწილაკი (დადებითი კითხვითი ფორმებისა).

¹ იხ. „კითხვითი ფორმები აფხაზურში“. საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III. 1942 წ. გვ. 973.

² იხ. ტაკ. § 50, გვ. 177...

გვაქვს:

...შთა, სარა გვსტმ-მა?	– აფს. 33 –	მერე და, [ის] მე არ მეკუთვნის?
...რგბჟა გგყახე-მ-მა?	– აფს. 35 –	მათი ნახევარი აღარ არის?
აჟენგ... სარა საგეჟენა-მ-მა?	– აფს. 37 –	სახლში მე არ ვცხოვრობ („შიგ არ ვარ“)?
აზანრ დეიბჰჰჰჰჰ გელმდ-რუ-მა?	– კუვ. 19 –	ერთმანერთს რაც სიტყვა ვუთხარით, არ იცი შენ (მამაკ.)?
ულაქა გგვლგსგ-მ-ხგზ-მა?	– ფსხუ 29 –	შენ (მამაკ.) თვალები არ ამოგთხარე?
კრაჰჰუ-მ-თუ-ა?	– იქვე –	შენ (მამაკ.) რამეს არ მოგვცემ?... და სხვ.

თუმცა შეგვხვდა -ო თი ნაწარმოები უარყოფითი ფორმაც.

მაგ.,

სგბჰარა სჰუ-მ-ო, იბტახსო?	– კუვ. 23 –	შენ (დედაკ.) რომ შემჭამო (ეს) არ არის, რაც გსურს (განგიზრახავს)?
---------------------------	-------------	--

ასეთი წარმოება ფსხუს აშხარელთა მეტყველებაში უფრო ხშირია, ალბათ, პირაქეთა დიალექტების გავლენის შედეგად.

მაგ.:

იიჰა, ყალო-მ-ზ-ო?	– ფსხუ. კ. 9 –	მან (მამაკ.) რაც თქვა, არ ხდებოდა? (აკი ხდებოდა)
ნართ სასრგყაგე უი ითაგზ ა-მ-ო?	–	ნართ სასრუყვასაც ეს არ უნდოდა? („უნდოდა არ არის?“) და სხვ.

-მა-თი ნაწარმოები კითხვითი ფორმები აშხარულის კილოკავებში ყურადღებას იქცევს მახვილის მხრივ. შეინიშნება მახვილის გადანაცვლება უკანასკნელ მარცვალზე.

მაგ.:

აჰჰდგუ სი ისგზუქხ-გუმ?	– კუვ. 2 –	დიდ ქვას მე შენგან (მამაკ.) (შემიძლია) ავიღებ?
უჰწარა, სწწარა იგრემჰჰ-მ?	– კუვ. 10 –	შენი ვაჟკაცობა, ჩემი ვაჟკაცობაო, არ ამბობენ?
უბუ-მს, მშ.გ!?	– კუვ. 6 –	ხედავ შენ, დათვო!?
უნაძა-მ?	– კუვ. 9; 10 –	შენ (მამაკ.) მიაღწიე?
სფა დგსთრუ-მ?	– კუვ. 4 –	ჩემს შვილს (გა)ვყიდი?

ბარა ჯამგალაბანგ ბეყას-	- კუვ. 20 -	შენ (დედაკ.) „საფლაოზე მდგომ ჯოხად („ნიშნად“) გაგხდი?
წუ-მან?		
არი სა სოგჭკე იზოზგ-მან?	- კუვ. 6; 15 -	ეს ჩემთვის მოხარშეთ?
იჭაჭა-მან?	- აფს. 33 -	შენ (მამაკ.) გესმა?
დგზგა-მან?	- აფს. 38 -	ის (ადამ.) წავიყვანე?
აჭარბაჟ უბა-მან?	- კუვ. 23 -	„ორბი“ ნახე?
ბზიე იხრუ-მან, იმგზრუ-მან? ¹	- აფს. 35 -	ის (მამაკ.) მას (რალაცას) კარგად მწყემსავს? (თუ) არ მწყემსავს?.. და სხვ.

უნდა აღინიშნოს კი, რომ მახვილის დასმა კითხვითი ელემენტის ა ხმოვანზე არაა გატარებული სისტემატურად არც ზმნათა და არც ზმნის დროთა მიხედვით. მაგალითად, ერთმა მთქმელმა ჩაგვაწერინა აყაწარა („კეთება“) ზმნის შემდეგნაირი კითხვითი ფორმები:

აწმყო:	იყოუწუ-მან	-	შენ (მამაკ.) მას	აკეთებ? (არ აკეთებ?)
	(იგეყოუმწუ-მან)			
ნამყო უსრ.:	იყოუწრზმა	-	„ „ „	აკეთებდი?
მყოფადი განუსაზღვრ.:	იყოუწშმა	-	„ „ „	(გა)აკეთებ?
„ განსაზღვრ.:	იყოუწარგმ	-	„ „ „	გაკეთებ?
ნამყო განუსაზღვრ.:	იყოუწზმა	-	„ „ „	(გა)აკეთე?
აორისტი:	იყოუწამ	-	„ „ „	გაკეთე?
ნამყო უკვეობითი:	იყოუწანამ	-	„ „ „	უკვე გააკეთე?
„ „ წინ. წარს.:	იყოუწანზმა	-	„ „ „	უკვე გაგიკეთებინა?

მაინც საგულისხმო ფაქტია რიგ შემთხვევებში მახვილის ბოლო მარცვალზე (კითხვით აფიქსზე) დასმა. მ ა ს ა ნ ა ლ ო გ ი ა მ ო ე კ ო ვ ე ბ ა ა ბ ჟ უ უ რ ი დ ი ა ლ ე ქ ტ ი ს ჯ გ ე რ დ ე ს თ ქ მ ა შ ი. ამ თქმის ერთ არსებით თავისებურებას სწორედ ის წარმოადგენს, რომ მახვილი მოუდის ბოლო მარცვალს -**მა** კითხვითი აფიქსით ნაწარმოებ ფორმებში.

მაგ., არის:

სცრმან – მივდივარ?

იყასწრმან – მას (რამეს) ვაკეთებ?

ისჭრზმან – მას (რალაცას) ვჭამდი?

ისჭამან – ის (რალაც) შევჭამე? და სხვ.

აქ კი ამ მოვლენას სისტემატური ხასიათი აქვს.

ზმნის საგარემოებო-კითხვით ფორმებში კითხვითობას გამოხატავს -**ზა** → **ფა** ელემენტი, რომელიც დაერთვის საგარემოებო აფიქ-

¹ ამ უკანასკნელი რიგის შემთხვევებში -**მა** სუფიქსი ჩვეულებრივია პირაქეთა დიალექტებშიაც.

სებს¹. აბჟურ დიალექტში ზმნის ფორმას განმეორებით -**ი** კითხვითი სუფიქსი შეიძლება დაერთოს (მაგ., **ტ-ა-ბა-ცო-ე** – „შენ (მამაკ.) სად მიდიხარ?“). არც ბზიფურისათვის, არც ტაპანთურისათვის და არც აშხარული დიალექტისათვის დამახასიათებელი არაა მეორე -**ი** კითხვითი აფიქსის დართვა. აშხარულშიაც გვაქვს:

უფსგა ბ -თოტე?	- კუვ. 10 –	შენი (მამაკ.) სული რაშია?
ტ- აბ -ყაზ?	- აფს. 44 –	შენ (მამაკ.) სად იყავი?
ტ- აბ -ნეყუ?	- აფს. 37 –	შენ (მამაკ.) სად დადიხარ?
ართ აბა -აბგა?	- აფს. 35 –	შენ (დედაკ.) ესენი საიდან მოიყვანე?
ბგ-შ ფა -ა(ა)ნაგა?	- კუვ. 23 –	შენ (დედაკ.) როგორ მოხვედი (საიდან მოხვედი, რამ მოიყვანა)?
ე-აშ ფა ურა, ხაჯა, ტასაკ აზგჰა ჟუტასა შ ფა -უსთარა?	- აფს. 33 –	როგორ ვქნათ, ხოჯა, ერთ ცხვარში ათი ცხვარი როგორ მოგცე?
უდ ი-შ ფა -ყალარა? მგცუპ.	- კუვ. 23 –	ის როგორ იქნება? ტყულია.
ტოჟ აანძარა ი-შ ფა -სგბმერდერ?	- კუვ. 23 –	აქამომდე შენ (დედაკ.) მე როგორ არ მიცანი?
ე-აშ ფა -ჩაფესაჰშუშა?	- აფს. 35 –	როგორ დავისვენოთ?
ტ- აბა -მა-ნაშხიაუ...	- კუვ. 21 –	შენ (მამაკ.), რაოდენ-მოწყენილხარ, რაოდენ-ჩაფიქრებულ(ი) ხარ?
ტ- აბა -მაგგკ-გცა?	-	რაოდენ ძლიერი ხარ? (ს ა ნ ა - მ დ ე ძლიერი ხარ?)
ტ- აბა - მა'ხა'ხუ?	-	

მაგრამ თითო-ოროლა შემთხვევაში შესაძლოა -**ი(ე)** კითხვითობის აფიქსდართულიც შეგვხვდეს მსგავსი ფორმები.

მაგ.:

საბაცუმე- ე ?-იჰან	- აფს. 37 –	სად წავალ? თქვა მან (მამაკ.)
აჯნრ ითაზ ალაქა	- კუვ. 21 –	სახლში რომ ძაღლები იყვნენ, დაბრააუაზ- ი ?
		ისინი სად გაიგონებდნენ?

ზოგჯერ ანალოგიური შინაარსის მქონე ფორმები გვხვდება ყოველგვარი კითხვითობის აფიქსის გარეშეც.

მაგ.:

რ ა ცა- ი კააუ!	- კუვ. 1 –	რაოდენ ტკბილია! („ბევრ, ძალიან ტკბილია!“)
ზ ა ყ ა გ- ულასეუ!	- კუვ. 3 –	რაოდენ-მჩატე ხარ შენ (მამაკ.)!

¹ ამის შესახებ იხ. ავტორის: „კითხვით ფორმათა წარმოებისათვის აფხაზურში“. საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, №9, 1942 წ.

შდრ. პირაქეთა დიალექტების: „ზაყა იხააუზი!“, „ზაყა ულასუზი“!

ნაცვალსახელურ-კითხვითი ფორმები დინამიკურ ზმნებში იმავე პრინციპით იწარმოება აშხარულში, რაც ცნობილია აფხაზურის სხვა დიალექტებიდან: აილება ზმნის მიმართებითნაცვალსახელური ინფინიტური ფორმა დროთა მიხედვით და დაერთვის სათანადო კითხვითი ნაწილაკები – ადამიანთა კლასის კითხვისათვის **-და**, ნივთთა კლასისათვის ტაპანთურში ერთვის **-მა** და პირაქეთა დიალექტებში **-ო || ზი ← ზე-მ**, აშხარულში ამ შემთხვევაში გაბატონებულია **-ო**.

მაგ.:

ადამიანთა კლასის კითხვითი ფორმა:

არი ინგყუგო- და ?	– კუვ. 9 –	ამას ვის უვლი?
ტუზშით- და ?	– კუვ. 11 –	შენ (მამაკ.) ვინ გამოგიშვა?
აბლაჯა ზშე- და ?	– კუვ. 2 –	გველემაპი ვინ მოკლა?
იკანტოდრა- და ?	– კუვ. 4 –	ზედ ვინ გადავუშვათ?

ნივთთა კლასის კითხვითი ფორმა:

სგვზაცაა მაანრი, იდსგრტო- მ ?	– კუვ. 23 –	ჩემი ამხანაგები რომ (მოვიდნენ) მოვლენ, რას ვაჭმევ (რა ვაჭამო)?
ტახჩა ჰაუთარი ტაჰშრედ მედღუშო- მ ?	– კუვ. 18 –	შენ (მამაკ.) ფული რომ მოგვცე, თუ რომ მოგკლათ, რა გირჩენია?
სარა აკვლაგვ სგვგრაზ- ხუშამ. ტასკან იყოლწაურ- მ ?	– აფს. 43 –	მე სრულებით არ დავთანხმდები. მაშინ შენ (მამაკ.) რას შვრები?
ირზაატაშე- მ ?	– აფს. 37 –	მათ რა ვუყოთ, რა ვუქნათ?
შთა იყაჰწარ- ო ?	– აფს. 33 –	ახლა რა ვქნათ, რა გავაკეთოთ?
შთა იყაჰწახაზი- ო ?	– აფს. 33 –	მერე რაღას იქმოდნენ? მისცეს
დჰართ(მ) რთფჰჰ		მას (მამაკ.) თავიანთი ქალი

ასევე გამოიხატება კითხვა „რ ა დ, რ ა ტ ო მ, რ ი ს თ ვ ი ს.“

ტარე იზგუტე- მ ?	– კუვ. 20 –	შენ (მამაკ.) რატომ შეჭამე ის (რაღაც)?
უზლაშხე- მ ?	– კუვ. 10 –	შენ (მამაკ.) რად დაბრმავდი?

ყოფანძარა უზადხალე-მ? – კუვ. 9 – აქამომდე მას (რადცას) შენ (მამაკ.) რად შერჩი? და სხვ.¹

გარდა ასეთი წარმოებისა, აფხაზურის ყველა დიალექტში გავრცელებულია ამ კითხვით ფორმათა აღწერითი წარმოება: აილება იგივე მიმართებით-ნაცვალსახელური ფორმა ზმნისა და ერთვის ცალკე არსებული კითხვითი სიტყვები, თუმცა ეს კითხვითი სიტყვები თავისი წარმოშობით იგივე ზემოთ განხილული ზმნური კითხვითი ფორმებია².

პირაქეთა დიალექტებში ადამიანთა კლასის კითხვითი სიტყვებია: დ ა რ ბ ა ნ, დ გ ზ უ გ ს დ ა; ტაპანთურში – დ გ ზ ა წ ი ა³ [ზაწედა]; აშხარულ დიალექტში ორივე კილოკავისათვის საერთოა – ზ ა კ ე დ ა (დ ზ ა კ ე დ ა). (შეიძლება აგრეთვე ზ ე ა ფ შ ე გ დ ა – კუვ. 23 – „რომელია“, „ვინაა“ და სხვ.).

ნივთთა კლასის კითხვისათვის პირაქეთა დიალექტებში არის ზ ა კ ი || ზ ა კ ე ზ (ე) ი, (დ ა რ ბ ა ნ); ტაპანთურში – ზ ა წ ი ა, ხოლო აშხარულში ორივე კილოკავისათვის საერთოა – ზაკი⁴.

მაგ.:

უზაკეგდა უარა? – აფს. 42; კუვ. 10 – შენ (მამაკ.) ვინ ხარ?
 ძარაბი, არი ზაკეგდა-შ? – აფს. 42 – ეს ვინ-ლა არის?
 უაბა ზაკეგდა, უა – კუვ. 26 – შენი (მამაკ.) მამა ვინაა, შენ ვინ
 უზაკეგდა?
 ს. გ ზ ა კ ე დ ა სარა? – კუვ. 21 – ვინ ხართ თქვენ?
 აჰაჰა, ზაკეგდა-ჰა, – კუვ. 14 – ჰეი, ვინ არის-ო, დაედევნა ის
 დააიშთალეძტ
 არი ზაკი? – კუვ. 21 – ეს რა არის? და სხვ.

ამისდა მიხედვით შემდეგნაირად იწარმოება აღწერითი კითხვითი ფორმები:

¹ ზოგჯერ ასეთი კითხვითი შინაარსის ზმნები კითხვითობის აფიქსის გარეშეც შეიძლება შეგვხვდეს.

მაგ.:

საყბითთა ის ჰუშა? – კუვ. 9 – შენ (დედაკ.) სადაც მიშვებ, რა ვთქვა?
 (სიტყვასიტყვით: „რაც ვთქვა“)
 ბარა ჟოჟანძარა ბგეგრდ-აჟან, – კუვ. 12 – შენ (დედაკ.) აქამომდე მხიარულობდი,
 ჟოჟან ბ გ ზ წ ე ტ? -იჰეძტ. ახლა რად ტირიო? (სიტყვასიტყვ.:
 „რისთვისაც ტირი“).

² იხ. ავტორის: „ზმნის კითხვითი ფორმები აფხაზურში“ – საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე ტ. III, № 9, 1942.

³ იხ. ტაპ. § 50, გვ. 183.

⁴ იშვიათად რომ სადმე შეგვხვდეს ზაკეზი: ზაკეზი უგეთგჷუ? – აფს. 37 – „რა არის გულში რომ გიდევეს შენ (მამაკ.)“.

იკაზცო ზ ა კ ე დ ა ?-ჰა	- კუვ. 14 -	ვინც მირეკავს ვინაა?-ო
ზა-კ-ტააქა-და ტუთ დაა- იზ?	- კუვ. 14 -	ვინ ხალხია (რა ხალხია) ისინი, რომ მოვიდნენ?
იყასწახ ზ ა კ ი?	- კუვ. 10 -	რაც გავაკეთე, რაა?
ატუთ იზრქესა (sic!) ზ ა კ ი?	- აფს. 38 -	იმათ რა შეემთხვა?
არი ზ ა კ ი სან, რყაბწუშა?	- კუვ. 23 -	ეს რაა დედა, რაც უნდა გააკეთო?
ს.გზემთო ზ ა კ ი?	- კუვ. 25 -	რასაც მისდევთ, რა არის?
იბჰუშ ზ ა კ ი?	- კუვ. 9 -	შენ (დედაკ.) რასაც იტყვი, რა არის?
უზწუ ზ ა კ ი?	- აბაზაქთ. 27 -	რისთვისაც ტირი შენ (მამაკ.), რა არის?

როგორც ამ მასალიდან ვხედავთ, „რა“ (ანუ ნივთთა) კლასის კითხვითი სიტყვის მიხედვით აშხარული დიალექტი და აფხაზური ენის პირაქეთა დიალექტები ერთიანდებიან. იქაც არის **ზაკი** და აქაც – **ზაკი** (|| **ზაკი-გზი**). ტაპანთურში არის ზ ა წ ი ა. თუ სწორია დებულება, რომლის მიხედვითაც ზ ა წ ი ა სიტყვის ძირი უკავშირდება ა კ ე „ყოფნა“ ზმნას¹, მაშინ შეიძლება არც ტაპანთური იდგეს ამ მხრივ განკერძოებით. გამოდის, რომ „რა არის“ კითხვითი სიტყვის ფუძედ გამოყენებული ყოფილა ა კ ე (აკ-გზა-რა) „ყოფნა“ ზმნა. კერძოდ, მისი მიმართებით-ნაცვალსახელური ფორმა კითხვითი -ო-ს (ან ტაპანთურში: **ია**-ს) დართვით.

საგულისხმოა, რომ აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში „ვინ“ კლასის კითხვითი სიტყვა ჩვეულებრივ აღარ არის ამ ძირიდან ნაწარმოები (აქ გვაქვს: დარბან „რომელი (ვინმე)“²; დგზტესდა – „ვინ, რომელი“, სიტყვა-სიტყვით: „ის (აღამ.)-ვისიც-საქმეა-ვინ“ (ნ. მარი), სამაგიეროდ აშხარულ დიალექტში, ისევე როგორც ტაპანთურში კითხვითი „ვინ“ სიტყვა მომდინარეობს იმავე **აკ-გ-** ზმნიდან ადამიანთა კითხვის **-და** ელემენტის დართვით: **ზაკ-გდა** || **დზაკ-გდა** (შდრ. ტაპ. დ ზ ა წ ი ა, ზ ა წ ე დ ა). დარბან, დარბან, დგზტესდა აშხარულის კილოკავებში იშვიათად თუ სადმე გვხვდება³.

¹ იხ. ტაპ. § 50, გვ. 180.

² იხ. ავტორის: „ზმნის კითხვ. ფორმები აფხაზურში“. გვ. 975.

³ უფრო ხშირად მათ კაცი გაიგონებს ფსხუს აშხარელთა მეტყველებაში. ფსხუმში დარბან, მაგალითად, გვხვდებოდა შემდეგ კონტექსტში: რჰაკ, ბაშლეყ ჰან დარბან ზ ლ ა კ ე გ აკვრ იმამამ – ფსხუ, კ. 10 – „ნაბადიო, ყაბალახიო, რაც (გინდ) იყოს, მას (მამაკ.) არაფერი არ ჰქონდა“. ამავე მთქმელთან იგივე ზოგჯერ ჩავიწერეთ შემდეგი ფორმითაც: დარბან ზ ლ ა ა კ ე გ, დარბან ზ ა ა კ ე გ, დარბან ზ ა ა კ ე გ (sic.).

აბრი ძაიზ დგზტესდა? – იჰედტ – ფსხუ, კ. 10 – „ეს ვინც მოვიდა, ვინ არისო? – თქვა მან (მამაკ.).“

მართალია, აშხარული დიალექტის ორივე კილოკავმა ტაპანთურის მსგავსად „ვინ“ კითხვითი სიტყვა ყოფნა ზმნის ფუძიდან აწარმოა, მაგრამ გარკვეული ხასიათის სხვაობამ მაინც იჩინა თავი.

„ყოფნა“ ზმნის ფუძედ ყველა აფხაზურს დიალექტში გამოყენებულია აკ-გ... მაგ., „ვარ“ **საკ-უბ** (პირაქეთა დიალექტები¹, აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავი), **საკ-ებ** (ტაპანთ. დიალექტი), **საკ-უტ** (აშხარული დიალექტის აფსუის კილოკავი), მაგრამ ამის პარალელურად პირაქეთა დიალექტებსა და აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში გვაქვს აგრეთვე სა-უ-პ სახეობაც. ეს ფუძე არ იცის აშხარული დიალექტის აფსუის კილოკავმა ისევე, როგორც არ იცის იგი არც ტაპანთურმა დიალექტმა. პირაქეთა დიალექტებში მისი გამოყენება მეტად შეზღუდულია. იგი გვხვდება მარტოოდენ აწმყო დროის დადებით ფორმაში: **საუბ** (← **სოუბ**), **უაუბ** (→ **უოუბ**)... მაგრამ არის: **საკ-ებ** „არა ვარ“; **საკ-ებმ-ტ** „არ ვიყავ“; **საკ-ებ** „ვიყავ“ და სხვ.

აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში მას გამოყენების ფართო ასპარეზი მოუპოვებია. იგი ყველგან შეიძლება იმ ადგილას დაისვას, სადაც მეორე ა-კ-გ- ფუძე გვაქვს².

ამიტომაც „ყოფნა“ ზმნაზე დაფუძნებული კითხვითი ნაცვალსახელები ნაწარმოებნი ზემოაღნიშნული წესით (იხ. აქვე, ზემოთ) აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში (პარალელურად) იღებს ასეთ სახეს:

ზაუბ → **ზოუბ** → **ზოდ** = „რა“, „რა არის“ (შეგვხვედრია „იზაკ-გზოდ“-ც)

ზაუბდა → **ზოუბდა** → **ზოდა** || **დზაუბდა** || **დზოუბდა** → || **დზოდა** = „ვინ“, „ვინ არის“? და სხვ.

შემდეგ ესენი დაერთვიან ზმნის ინფინიტურ ფორმებს, როგორც ჩვეულებრივი კითხვითი სიტყვა-აფიქსები. ეს გარემოება კითხვით ფორმათა წარმოებისას მნიშვნელოვან სხვაობას ქმნის აშხარულის კუვინსკისა და აფსუის კილოკავთა შორის.

¹ პირაქეთა დიალექტებში იგი ბუნებრივია ნამყოში – საკ-ებ „ვიყავ“.

² ამ მხრივ მეტად საგულისხმო ფორმები დასტურდება აშხარული დიალექტის კუვინსკის კილოკავში. მაგ.:

ადგულ იუ-ებ. იუ-ებუ ზემდგმ-	– ფსხუ, კ. 1 –	მან (მამაკ.) მიწა მოთხარა. რაც მოთხარა, როგორიც იყო, ეს იყო
რაზ, უდ ონ		
აბნ ონ... იხვსჰაზგე	– ფსხუ, კ. 9 –	ეს იყო... რისთვისაც ვთქვი...
დგზაადმთიზ, მარა აბნი და-	– ფსხუ, კ. 9 –	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) რისთვისაც გამოუშვა, ამას (რადაცას) რათა მოეკლა, (მისთვის) იყო
შარნგს ონ		
აუბდა ოუმ ხარი სან, დაადრი,	– ფსხუ, კ. 6 –	...თორემ (ის თუ არა) დედაჩემი რომ მოვა, შენ (მამაკ.) შეგჭამს...
ულჭუშტ		და სხვ.

კუვინსკის კილოკავში გვაქვს:

უზწაგტო-ზრმ?	- კუვ. 5 -	შენ (მამაკ.) რას სტირი?
ბარა იყაბწო-ზრმ?	- კუვ. 9 -	შენ (დედაკ.) რას აკეთებ? ¹
არ არ აფსგ ს.გზგდ-	- ფსხუ, კ. 7 -	ამ მიცვალებულს თავს რომ
ჯ ა გ ლ ო ზ გ რ დ?		ადგახართ, რისთვისა (რატომ)?
რუქსა-ზაჭრ	- ფსხუ, კ. 4 -	შენ (მამაკ.) რა შეგემთხვა?
იზაჭტდა ¹ აჭტდ იზგრ?	- კუვ. 14 -	ვინაა, ეს ვისაც მიაქვს?

შეიძლება აშხარულში შეგვხვდეს კითხვით სიტყვად დგ-ზგტადა, უ-ზგტადა. მაგ.: ტარა ტაზგშორდა, უზგტადა უშგაფა? ძსსაჰ! - კუვ. 11 - „შენ (მამაკ.) ვინ გამოგზავნა, ვინ ხარ (სადაური ხარ?!), როგორ მოხვედი, მითხარ!“ იგი ტაჰანთურშიაც გვხვდება. საფიქრებელია, რომ მას კავშირი არ ჰქონდეს ზემოხსენებულ ზაჭტდა კითხვით ნაცვალსახელთან. უ-ზგტადა-ში ფუძე უნდა იყოს -ტა, რაც გამოხატავს რაღაცის ნაწილად ყოფნას, წარმომდინარეობას. მაგალითად, სოფელზე (თემზე, ხალხზე) იტყვიან: „საჭოჰ“ (აფსუა საჭოჰ = „ა ფ ს უ ე ლ ი ვარ“).

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ კითხვითი ფორმები დინამიკურ ზმნებში. სტატიკურ ზმნებში კი, როცა აღწერთად იწარმოება კითხვითი ფორმები, ყველა აფხაზურ დიალექტში დაცულია ის პრინციპი, რასაც დინამიკურ ზმნებში გავეცანით: აღებულია დროთა მიხედვით მიმართებით-ნაცვალ-სახელური ფორმა ზმნისა და დაერთვის კითხვითი სიტყვები.

მაგ.:

ზაკი, რყრ	- აფს. 37 -	რაა, რაც არის?
იმჰანგ-უ ზაკი?	- აფს. 37 -	ის (რაღაც) რასაც ნიშნავს, რაა?
იუთაჯ-რ ზაკი?	- აბაზაქტ. 27 -	შენ (მამაკ.) რაც გინდა, რაა?
იუთახგ-უ ზეიფშტდა?	- კუვ. 23 -	შენ (მამაკ.) ვინც გინდა, რომე- ლია (როგორია)? და სხვ.

მაგრამ, როგორც უკვე იყო აღნიშნული (იხ. ზემოთ), აფხაზურ დიალექტებში სტატიკური ზმნების აწმყოს წარმოებისას ადგილი არა აქვს ერთიანობას.

პირაქეთა დიალექტებში სტატიკურ ზმნათა აწმყოს კითხვით ფორმაში აწმყოსეული სუფიქსი (აწმყოს ინფინიტური ფორმის აფიქსი -უ) მაშინ იქნება წარმოდგენილი, თუ ნივთთა კლასის კითხვაა. მაგ.:

იყა-უ-ზი || იყა-უ-ი - რა არის?

იუთახ-უ-ზი || იუთახ-უ-ი - შენ (მამაკ.) რა გინდა?

სამაგიეროდ, ადამიანთა („ვინ“) კლასის კითხვით ფორმაში აწმყოსეული -უ აღარ ჩანს. არის:

¹ იზაჭტდა-ში **ი**- ისეთივე წარმოშობისაა, როგორისაც **ი**-ზაკეზი-ში **ი**, ან დზაკედა-ში **დ**- ამის შესახებ იხ. ტაპ., გვ. 125-126.

იყა-და – „ვინ არის“?

იუთახე-და – „შენ (მამაკ.) ვინ გინდა“?

ტაპანთურში შებრუნებული ვითარებაა:

იყა-მა – „რა არის“?

იუთაგ-ია – „შენ (მამაკ.) რა გინდა“?

მაგრამ:

იყ-უ-და – „ვინ არის“?

იუთაგ-უ-და – „შენ (მამაკ.) ვინ გინდა“?

აშხარული დიალექტის კილოკავებში ორსავე შემთხვევაში ჩვეულებრივ შეინიშნება აწმყოს სუფიქსის (-უ-ს) უქონლობა.

არის:

იყე-ა შთა, ახრათ? – ი ყ რ, – აფს. 44 – **რა არის** მერე სამოთხეში? – რაც არის, ესაა

იუთაგ-ო-შთა? – აფს. 37, – კუვ. 23 – **შენ (მამაკ.) რა გინდა?** შენთვის, რომ არ გავაკეთო, (ისეთი) არაფერია

არა უსნე იტმე-ი? – კუვ. 9 – აქ საქმედ რა გვაქვს შენ (მამაკ.)

ამაანი? – კუვ. 8 – ის (რადაც.) რას ნიშნავს, რაა?

უარა არა უზშტე (← ...უზშ-ტა-ი)? – კუვ. 2 – შენ (მამაკ.) აქ რად წევხარ?

აჭანგ იჭენა-და? – აფს. 37 – სახლში ვინ სახლობს (არის)?

არი დეზახშა-და?¹ – კუვ. 12 – ეს ვისი და არის?

პირაქეთა დიალექტების **-ბა** ნაწილაკისა (დცემტ-ბა – წავიდა?, წავიდა განა?) და ტაპანთურის -ი-ს ნაცვლად² აშხარულ დიალექტში ხშირად ისმის **-მა (-ია)**: ებტე-მა (← ებტა-მა)? – დღეს?

ახშამ იყალემტ მა? – (ფსხუ) – ვახშომობის დრო დადგა ა (განა)?

საბაცო მა? – (ფსხუ) – სად მიდიხართ ა?

(შეიძლება შეგვხვდეს **ო-ც**).

კითხვითი **-უ** ნაწილაკი³ აშხარულში ჩვეულებრივ არ გვხვდება.⁴

კითხვითი სიტყვა პირაქეთა დიალექტებისა **იზბან** „რატომ“ აგრეთვე არ ჩანს აშხარულში⁵ (ისევე როგორც იგი არ ჩანს ტაპანთურში). მის ადგილას გამოიყენება ტაპანთურში გავრცელებული **მაუა**⁶, ოღონდ იმ განსხვავებით ტაპანთურისაგან, რომ მას ჩვეულებრივ **-ი** კითხვითი ელემენტიც ახლავს.

¹ სხვაგვარი შემთხვევები იხ. აქვე, ზემოთ.

² იხ. ტაპ. § 50, გვ. 184.

³ იხ. „ზმნის კითხვ. ფორმ. აფხაზურში“.

⁴ შდრ. ...უბანაზ-უ? – ფსხუ კ. 9 – შენ (მამაკ.) ის (რადაც) გინახავს?

⁵ ფსხულ აშხარულთა მეტყველებაში კი შეგვხვედრია (მაგ., ფსხუ, კ. 10).

⁶ იხ. ტაპ. გვ. 178.

მაგ.:
 სარს დგსგრგბა! – დატქე, – კუვ. 4 – ის (ადამ.) მე მომყიდე! რად(აა),
 დგზგუსგრგბააუე? შენ რისთვისაც მოგყიდე?
 დაჰშრს თაგენ, დაჰშგდტ- – ისინი უნდა მოგვეკლა და მო-
 იჰედეტ... ვკალითო... – რატომაა („შენ
 – დატქეა-ა, იუმრს ზათა- რა?“), რისთვისაც უნდა მოგვეკ-
 გუ ალაქა? ლა ძაღლები?
 არს ამ-დგუ იცო დატქე-ა? – კუვ. 23 – ეს დიდი წყალი რომ მოდის,
 რაა (რატომ)?¹

§ 46. **აბსოლუტივი.** აბსოლუტივის გაგება აზნარულშიაც შეიძლება მოგვეცეს პირის აფიქსიანმა ზმნის წმინდა ფუძემ (სპეციალური აბსოლუტივის აფიქსის უქონელმა)². მაგ.:

...რმა დაშეცუბ... – აფს. 33 – ის (ადამ.) მის (რადც.) თან
 ქონით რომ მიდიოდა...
 ატგდ ალახუქგ რმა, – კუვ. 15 – იგი (მამაკ.) პატარა ძაღლის
 ატასაგ რმა დაჩა ქეთაკ ყოლით („თან ჰყავდა რა“),
 ატგ... იტახტ ცხერისაც ყოლით („თან
 ჰყავდა“) სხვა სოფელში... (და-
 ჯდა) დასახლდა
 ატას რაფხა დგგლა – კუვ. 2 – ისიც (ადამ.) ხალხის წინ
 დგომ(ით), წაძლოლით. მთა-
 ვართან (ბატონთან) შემოვიდა
 ედწა იგ დაქტა დგშ- – ფსხუ, კ. 7 – უმცროსი თავის ცხენზე ჯდო-
 ნეაზ მით რომ მიდიოდა...
 ...ააბა რჟ აფშეაკ ირ – კუვ. 23 – რვისავე [კამეჩის] ხორცის ოთხ
 თაწს ...აქეთ დაართოეტ ტყავში ჩადებით ...მისცა
 მას სოფელმა.

აბსოლუტივის მნიშვნელობა აქვს აწმყოს ინფინიტურ ფორმას.

მაგ.:
 ამაგ. დგქტან. იფგეყა³ – აფს. 44 – ის (ადამ.) ტოტზე იჯდა. მას
 დალაგე ქრისრა („მოჭრად“), დაი-
 წყო

¹ თუმცა შეიძლება შეგვხვდეს: **აატა-ც** (კუვ. 23).

² აბსოლუტივის წარმოების შესახებ იხ. ავტორის: „აფხაზური გარდამავალი ზმნის უსუბიექტო ფორმები“ – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება ტ. II, 1948 წ.; ტაბ. § 51.

³ იფგეყა მომდინარეობს ფორმისაგან: „იფგეყ-უა“. იხ. აქვე, § 41.

ა დ გ ე ლ წ გ ს ა ძალაგე	– აფს. 41 –	მიწა ინძრევა რა, დაიწყო (მიწამ „ნძრევად“ იწყო)
ი რ ჭ უ ძალაგე	– აფს. 37 –	ისინი მას (რალაც.) ჭამენ რა, დაიწყეს
ა ლ გ ბ ა ჟ გ ე დ გ გ ო გ რ ლ ო აზნე დაახეტი	– კუვ. 4 –	ბერიკაციც ს ი ხ ა რ უ ლ ი თ (გახარებულად) შინ მობრუნდა
ი რ გ ჯ ა, ი რ გ ჯ ა, ყამჩელა	– კუვ. 2 –	იგი (რალაც) რბენინებით, რბენინებით, მათრახის ცემით, მისი (მამაკ.) მძა სადაც იყო, იქ მოიყვანა მან [ცხენმა]
დასა-მაცარა, ეშა დახ'გყაზ, დენანაგალიძე		

აბსოლუტივის მაწარმოებლად აშხარულშიაც გვხვდება **-ნე** სუფიქსი პირაქეთა აფხაზური დიალექტების მსგავსად, მაგრამ მისი გამოყენების მხრივ სრულ ერთიანობას არა აქვს ადგილი აშხარულის კილოკავებში. იგი აბსოლუტივის ერთი ძირითადი მაწარმოებელია კუვიანსკის კილოკავში, მაშინ როცა აფსუსის კილოკავში იგი შედარებით იშვიათად გვხვდება. მას სცვლის ტაპანთურის **-შთა** სუფიქსი, სახელის ვითარებით-გარდაქცევით ფორმათა მსგავსად¹.

-ნე-თი ნაწარმოები აბსოლუტივის ფორმები:

ფხვზნე იზბაზ ატი სკეპ... აჰედტ: სკაჟანგ აქტუქა ი ძ - ნე ასესქა ზ. ნე	– კუვ. 5 –	სიზმრად ეს ვნახეო: ქათმები შეწვით, ბატკნები მოხარშვით ჩემთვის მოაქეთ რა (ჩემთვის მოტანით), ვჭამდი
ს ც ა - ნე , ჩემძ. ა - ნე სააფუ- შტ	– კუვ. 8 –	მე წ ა ს ვ ლ ი თ, და ბ ა ნ ი თ (დავიბან და...) მოვალ
აბლაჯა შ- ნე , ი შ ტ ა - ნე იბეძე	– კუვ. 23 –	გველეშაპი მოკვლით, წოლით (ძირს იყო რა) ნახა მან (მამაკ.).
უ ც ა - ნე დააგ!	– კუვ. 3 –	შენ (მამაკ.) წ ა დ ი და (წ ა ს ვ ლ ი თ) მოიყვანე ის (ადამ.)!
ი ც ა - ნე წაჰა ფხვზ ბზრა ზბო იძუშტ	– კუვ. 5 –	და ძ ი ნ ე ბ ი თ (ვინც დაიძინებს და) უკეთეს სიზმარს ვინც ნახავს, (ის) შეჭამს მას (რალაცას)
უნაპტლა ძ ა ა უ მ ხ უ - ნე , აგათ აფგნწალა ძ ა - აშთეხ - ნე , აწლა ძაარხა!	– კუვ. 35 –	შენ (მამაკ.) შენი ხელით ა უ დ ე ბ ლ ა დ, ხმლის წვერით ა ლ ე ბ ი თ ის (რალაც.) ხეს მოუქნიე (ესროლე)!

¹ იხ. აქვე, § 26.

აბანაყა სეგათა ა ა თ გ ხ-**ნგ**, – აფს. 35 – აგე იქ(იდან) ჩემი ხმალი ა ღ ე -
სკა უ ა ს ს-**ნგ** დაწეუწარი, ბ ი თ (აილე და) ჩემს თავს ც ე -
კ ა ტ ი შ ა პ ა კ ა ა თ გ ს . თ ა შ ა ტ მ ი თ , დ ა რ ტ ყ მ ი თ , (დ ა ა რ ტ ყ ი და)
თუ მოკვეთ, მსხვილი ნაწლავი
გადმოვარდება... და სხვ.¹

ამგვარი აბსოლუტივები დამახასიათებელია **-ნ**-სუფიქსით ნაწარმო-
ებ დროებში. მაგ.:

აგართა რწკეს ეპა ბზირი – კუვ. 21 – ფარაში (ჯოგში) ყველაზე უფრო
იზბო-**ნგ**, სემპლა ისზანგ მ ი ყ ვ ა რ დ ა რ ა , ჩემი ხელით
სესკ რგლან გაზრდილი ბატკანი ერია

ჟოტკვი იშტაზ, რეთემგ – კუვ. 2 – ერთ სადამოს რომ ისხდნენ, მათ
ნ ნ ა რ გ ლ ა შ ა რ ო -**ნგ** ნ ა -
ურკ... ააშტლეძტ ს ა ხ ლ ს ა ნ ა თ ე ბ დ ა რ ა , ს ი -
ნათლე... შემოვიდა

ანარალა ზახნემგ რ ჰ ო -**ნგ** – კუვ. 23 – შორიდან ვის სახელსაც ა მ -
ანგა ირემბრზ ბ ო ბ დ ნ ე ნ რ ა , და ახლოს ვერ
(არ) ხედავდნენ

ანგაგე დეცცც(ა). დეცც- – აფს. 31 – გიჟიც გაექცა (წაუვიდა) მას
ცან, ხემშაკ ე ე ლ გ ს ა -**ნგ**² (მამაკ.), წაუვიდა და სამი გზა
აზინ ერთ მანეთს განეყოფება
(შორდება) რა, მას მიადგნენ

ანახ აჟაა შტალან-**ნგ** – კუვ. 12 – ღამე ხალხი უკვე დაწოლი-
დაადრუტ ლ ი ი ყ ო რ ა , მ ა ნ (მ ა მ ა კ .) ი ს
(ადამ.) იპოვა, იპოვა... და სხვ.

ხშირად გვხვდება იგი უარყოფითი აბსოლუტივის ფორმაში.

მაგ.:

უბუგ უ - მ გ - რ გ ო - **ნგ** – კუვ. 4 – შენ (მამაკ.) ხმის გაუღებ-
დახ.! ლ ა დ ა ი ლ ე ი ს (რ ა ლ ა ც) !

აჩჰეს... აბლაჯა იუ-მ-რ- – კუვ. 23 – კვიცი გველუშაპის... შეუჭმე-
ჰ ო -**ნგ** აჩან ააც! ვ ი ნ ე ბ ლ ა დ (კ ვ ი ც ს შე ნ მ ა ს ა რ
აჭმევდერა ისე) რემა მორეკე!

ილზგრხაზ აკვე ა ა ნ გ მ - – კუვ. 8 – მას (დედაკ.) რაც უყვეს, რისამე
ხო-**ნგ**, დარს ირალჰედტ დაუტოვებლად (დაურჩენ-
ლად, გამოუტოვებლად) მან
(დედაკ.) მათ უთხრა

¹ ამხარულ დიალექტში დასტურდება ამ აფიქსის უფრო ძველი, ამოსავალი **-ნა**
სახეობაც, მაგალითად, უანნაშტლო ტარაკ დ გ ქ. **ნა** დგცაუშტ – ფსხუ, კ. 13 – „შენ
(მამაკ.) შიგ (სახლში) რომ შეხვალ, მას (ადამ.) საწოლზე დაწოლით (ზედ ყოფნით)
ეძინება“ და სხვ.

² ეელგსანგ ← ეელგსუა-ნგ.

დიზგ-მ-წათა- ნგ	- კუვ. 14 -	მის (მამაკ.) შეუკითხავად
კასთხაკ ადხედტ		მან (მამაკ.) მუგუზალი აილო
აჩკენ იზურ ადტ მარ	- კუვ. 4 -	ყმაწვილის ხმა ესმა მას (მამაკ.)
დგდ-მ-ბო- ნგ		მის (ადამ.) დაუნახავად (არ ხედავდა რა)
ალაჭე ინამძო- ნგ არბა	- კუვ. 20 -	ძალთან მიულწევლად
მაგედ აჭაჯა		მამალმა წაილო პური
ამ-გე დგ-მ-ცო- ნგ ... მა-	- კუვ. 26 -	ვინმეს წაუსვლელად... მო-
აგ [ჭაჯაფხა]!		იტანე [ცხელი პური]! და სხვ.

ამ ტიპის აბსოლუტივის წარმოებაში ყურადღება მიიქცია ერთმა გარემოებამ: ერთ-ერთი კუვინსკელი მთქმელი (35 წ.) -**ნგ**-ს ნაცვლად სისტემატურად -**ნო**-დაბოლოებას ხმარობდა (სხვა მთქმელთა ენაში არც ს. კუვინსკში და არც ს. აფსუაში ჩვენი იქ მუშაობის დროს ასეთი ფორმა არ შეგვხვედრია)¹.

მაგ.:

რნგბჯალ ბზრაგე დგდც- ნო დედტქლეიტ	- კუვ. 11 -	მისი (მამაკ.) კარგი ამხანაგი (მეგობარი) თანახლდა რა მას (მამაკ.), გაემგზავრა
ლგაჟკგე თაჟკგე რყან. აურთ შაკსგ ხენჯაჟ წა ნ რ ჯარაგე იმცო- ნ რ, ედგაპრა რგკერშა- ნო იბზახონ	- იქვე -	ბერიკაცი და დედაბერი იყვნენ. მათ სამოცი წელი უსრულდებოდათ რა, არსად არ მიდიოდნენ რა, რკინის ლოზე გარშემოვლებულად ცხოვრობდნენ
ალგაჟ დანდგლწ, იფკგს დგშ- ნ რ დგშტა- ნ რ დგდბედტ	- იქვე -	ბერიკაცი გარეთ რომ გამოვიდა, მისი ცოლი მოკვლით იდო (ძირს) რა, ნახა
იფკან დგდზგმშა- ნო , ლგმათაქა იზზეგე ნლშ. რხენ, აბნა დგლგდგალან, დსუდშთიტ ირპა რქერს-გ- ნო ამ-	- იქვე -	თავისი ქალიშვილი მან (მამაკ.) ვერ მოკლარა, ტანსაცმელი მთლიანად გახადა, ტყეში წაიყვანა და გაუშვა
დგცა- ნო დგდბედტ	- იქვე -	ვიღაცას თავის ნაბად წახურვით ეძინარა, დაინახა მან (მამაკ.)
აჩკენ აჩგგ რმა- ნო	- კუვ. 11 -	ყმაწვილს ცხენიც ჰყავდა რა (თან ყოლით) მოხუცთან მოვიდა... და სხვ.

¹ -**ნო**-დაბოლოება აბსოლუტივში ყველა მთქმელის ენაში შეიძლება შეგვხვდეს, თუ მომდევნო სიტყვა **ო**... ხმოვნით იწყება, მაგრამ ეს ფონეტიკურ ნიადაგზე ხდება: ...**ნგ** **ო**... → ...**ნო** **ო**...-ს. იხ. აქვე, § 12. ასეთი შემთხვევები აქ არ გვაქვს მხედველობაში.

ამ მთქმელს მხარი დაუჭირა აღნიშნული ფორმის წარმოებისას ორმა მთქმელმა სოფ. ფსხუდან. მათ ენაშიაც სისტემატურად **-ხო** დაბოლოებას ვადასტურებდით. მაგ.:

დარე ი ჭა ა ა ჯ რ ა ჰ ა - ხო	- ფსხუ, 9 -	ის (აღამ.) პირგაღებულად დგება
ამ აჭა მაჰა ეხ ^ნ დუ, იჯა აჰა	- იქვე, 9 -	წყალი, სადაც უფრო დიდი იყო, თავის მეტი არ ჩანდა რა, შიგ დგებოდა ის (აღამ.)
მა ა ფ შ ა - ხო , აძგ დთაგგლონ		
ს გ ჯ ა თ ა... ა ა გ ა - ხო აბრა	- იქვე, 9 -	ჩემი ხმალი... მოიტანე და, აქ რომ მარტყა, თავს მომკვეთს
დასგ-გდგუწარი, სჯა ააგ- ნაწარტ		
აბჟარ (sic!) ს გ მ ა - ხო	- იქვე, 9 -	მე იარაღის თან-ქონით რომ მოვსულიყავ, მიცნობ-თქო, შემეშინდა
საადრი, სგუდგრჰ-ჰა, სშეძტ		
ა ძ ა ა გ ა - ხო შგლარსა	- ფსხუ, კ. 11 -	წყლის მოტანით (წყალს მოიტანდა და) ის (დედაკ.) მე ღომს მიკეთებდა და სხვ.
სგზგყალწონ		

ამისდა მიხედვით ჩანს, რომ აშხარული დიალექტისათვის აბსოლუტივში **-ხო** დაბოლოება უჩვეულო არ არის. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ უბიხურ ენაში ზმნისართის (ადვერბის) მაწარმოებლად გამოჰყოფენ **-ხო** სუფიქსს. Mészáros-ი **-ო**-ს მასში (**-ხო**) პირის ნიშნად მიიჩნევს¹. და ბოლოს, ზემოაღნიშნულ ფაქტებთან კავშირში უნდა იყოს მეგრულში აბსოლუტივის წარმოებისას გამოვლენილი **-ხო** სუფიქსი (მიდართუ-**ხო**).

გარდა ამისა, აშხარულის კილოკავებში შეიძლება აბსოლუტივის მაწარმოებლად შეგვხვდეს **-შთა** ელემენტი, რომელიც ტაპანთურ დიალექტში აწარმოებს სახელთა ვითარებით-გარდაქცევით ფორმებს, ზმნისართებს, აბსოლუტივს. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მისი გამოყენება საკმაოდ შეზღუდულია კუვინსკის კილოკავში. კუვინსკის კილოკავს სახელთა ვითარებით-გარდაქცევით ფორმასა და ზმნისართებში იგი არ ახასიათებს. აქ ამ შემთხვევებში გვაქვს ზემოგანხილული **-ხო**². აფსუის კილოკავს კი ეს **-ხო** ამ შემთხვევებშიაც, გამონაკლისებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, შეუცვლია ტაპანთურისათვის დამახასიათებელი **-შთა**-თი. აბსოლუტივებში კი, როგორც ვნახეთ, კუვინსკის კილოკავში გაბატონებულია **-ხო**, აფსურში კი **-ხო**-ც გვხვდება, მაგრამ უფრო ხშირია **-შთა** (→ **შა**).

აფსუის კილოკავში **-შთა** → **შა** (ტაპანთურის ანალოგიურად) შეიძლება შეგვხვდეს აბსოლუტივის ყოველგვარ ფორმაში: როგორც წმინდა ფუძეზე და ზმნის ინფინიტურ ფუძეზე დართული¹, ისე ზმნის ფინიტურ ფუძეზე დართული.

¹ Mészáros I. Die Päkhy-Sprache...1934, გვ. 58.

² იხ. ტაპ. § 51, გვ. 185-186.

მაგ.:

- არი ისსუ სსსგ სრქეეგუ – აფს. 33 – ეს საცვალი რომ მაცვია, შენ კუთვნილად (შენ გეკუთვნის-ად) იტყვი შენ (მამაკ.)
- ამეგუ, ატგსა დასდ-შთა, – იქვე, 37 – ვინმე მოვა-რა, თქვენი დები სახშცაქა ირგსემთან!
- არ აათლა-შთა აქეთ – აფს. 36 – ჯარი შემოსვლით სოფელს რეჭანგ-ჰა ენაარგქსაზ, მარა ამეგუ დდრფშემგვა ჰა-წარა დგუ რლა-შთა, არ დგრფჰაგელა-შთა, დან-რდსრააკ, არ ირგულაუ რგზგყამწუ-შთა ივნჰ-ხან
- ...მაჰკ დააგღლუ-შა – აფს. 36 – ცოტა წამოდგომით უთხრა ირალჰე მან (დედაკ.) მათ ის (რადაც)
- რგწეჰალა ჩგჰკ დასდ-შთა დგრბედუ – აფს. 37 – მათ უკან ვიღაცა მხედარი მოდიოდა რა, დაინახეს
- აზარყა უგღლა-შთა – იქვე – აქ დადექ და (დადგომით) უნაფშერი... რომ უყურო...
- ატტ [სქუჰმაქა] ირგმ-ჰუ-შთა მაზგედუ არი აჩგ – აფს. 37 – მათ [მგლებს] არ შეჰმევი-ნებით მოვიყვანე ეს ცხენი
- ისაჰ, უხწფშ მაყგყო, – იქვე – მითხარი, შენი (მამაკ.) ოქრო სა-ტახჩ' ყგყო-შთა დაც არის, შენი ფული სადაც არის - რა!
- ...აფჰეს ავნგ დაან-ხუნგ-შთა... – აფს. 30 – ქალი შინ რჩებოდა - რა...
- ატრ სკუჰ-შთა ტუჰაწა-ლს უცნ აზანან-ნა აზანრ ათემაჰგ – აფს. 37 – ეს არის - რა, ახლავე წადი შენ (მამაკ.) იქითკენ, იმ სახლში
- ატრ დსსჰაკ-შთა დგზჰაპ – იქვე – მას (მამაკ.) ამას ვეტყვი - რა, მოვატყუებ
- დგდზგმშა-შთა აწლა – აფს. 35 – მას (ადამ.) ის (მამაკ.) ვერ დავაგელან დჰანხე კლავდა რა (მოუკვლელად), ხესთან დამდგარი დარჩა

სომ-შეგ აჭებ სომე ს გ ხ უ- – აფს. 33 – ასი მანეთი მანეთ დაკლე-
შა ძჰაკპპარი... ბ უ ლ ა დ (დააკლდება რა)
რომ ჩამოვარდეს...

ელაჰწაჰ-**შთა**, ძაალაგპ- – აფს. 39 – ის (რადაც) ა ვ უ რ ი ო თ - რ ა,
იჰე დავფქვათ და სხვ.

კუვინსკის კილოკავში, როგორც წესი, იგი (**-შთა** →
შა) გვხვდება მხოლოდ ზმნის ფინიტურ ფორმაზე
დართული (ეს წარმოება კი აბსოლუტივისა ყველაზე ახალი წარმოება
უნდა იყოს თვით ტაპანთურში).

მაგ.:

ალგმჰა დგთატრჰ-**შთა**, – კუვ. 4 – ის (ადამ.) ყურში ზ ის - რ ა,
ირგვალატ ხნავენ

ჰაკგლსგჰ-**შთა** ძაჰჰაჰ – კუვ. 6 – გ ა ვ მ ვ რ ე ბ ი თ - დ ა, შევჰამთ
მას (რადაც)

ჰაბა, სა სცაჰ-**შთა** მგცა – კუვ. 14 – მამა, მე წ ა ვ ა ლ - რ ა, ცეცხლს
ააზგაჰ მოვიტან... და სხვ.

ჩვეულებრივ ამ ფორმებს აბსოლუტივის ზემოგანხილული **-ნგ** მაწარ-
მოებელიც ერთვის (ეს კი ტაპანთურისათვის აღარაა დამახასიათებელი).

მაგ.:

არ ამ აჩფგ აჭებ ჰანამარი, – კუვ. 11 – ამ წყლის ნაპირს რომ მივალ-
ჰ ა ძ ო ს ს ფ -**შთა-ნი** წევთ, გ ა ვ ჩ ე რ დ ე ბ ი თ - რ ა,
იჰაზგჰ დავლევთ

სჰა ჰშგჰ-**შთა-ნგ** შა სთა- – კუვ. 8 – კურდღელი მოვკლათ-რა,
ქანვალაჰგჰ ერთი ჰიქა სისხლი გამო-
ვულოთ

ანრ ამაზარა შარდა – კუვ. 23 – ამოდენა ქონებას აიტანს-რა,
ი ო ნ ს ხ გ ჰ -**შთა-ნგ**, ორრ შენ არ ავიყვანენ
უგვარგალარემ

სან, ს გ ბ გ ფ შ ა ტ -**შთა-ნგ**, – კუვ. 23 – დედა, გ ი ყ უ რ ე ბ - რ ა, შენ
ბეზგჰუჰ, საბა ს გ ძ ფ-
შატ-**შთა-ნგ**, დგდგუჰ, სა მამას ვუყუ-
სჯა სა ფ შ გ ხ ე ტ -**შთა-ნგ**, რებ-რა, დიდი, ჩემ თავს
სდუჰ. არს იზგყედ? ვუყურებ-რა, დიდი ვარ. ეს
ასე რად არის?

დგცაადტ-**შა-ნგ**, უაჰ დგლა- – კუვ. 9 – ის (ადამ.) წავიდეს-რა(და),
ტაადტ! იქ დაჯდეს (ჩაჯდეს ტყეში)

სასრგყა დგცონგ-**შთა-ნი**... – ფსხუ. კ. 9 – სასრუყვა მიდიოდა-რა...
ამდ დგთაგლონ წყალში (ჩა)დგებოდა

აღნიშნული ფაქტი ყურადღებას იქცევს საერთოდ რთული ფორმის აფიქსთა ისტორიის თვალსაზრისით.

უარყოფით აბსოლუტივში ჩვეულებრივია უარყოფის **-მ** აფიქსის დართვა კუვინსკში **-ო-ნგ** (**-ტა-ნგ** → ...**ა-ნგ**) სუფიქსიან აბსოლუტივის ფორმებზე, ხოლო აფსუურში ამის შესატყვის **ო-შთა** → **უ-შთა** (**-ტა-შთა** → **-ა-შთა**) სუფიქსიან აბსოლუტივის ფორმებზე (ამ ტიპის უარყოფითი აბსოლუტივები პირაქეთა დიალექტებისათვის არ ჩაითვლება დამახასიათებლად). მაგ.,

შარდა უ - მ - ჰ - უ - **შთა**, - აფს. 35 - ბევრი შენ (მამაკ.) არ თქვა -
უკუნჰგ-შთა უცახ! რ ა (უთქმელად), გაბრუნდი
და წადი! და სხვ.

მაგრამ იქვე (ორსავე კილოკავში) გავრცელებულია სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად **მ-კა** (ზოგჯერ კუვინსკში **მ-კა-ნგ**-ც) აფიქსთა დართვა ზმნის ფუძეზე¹.

მაგ.:

- დ გ ს **მ** - ო უ-**კა** გაჟმაბ - აფს. 37 - იგი (აღამ.) არ ვიპოვო - რ ა
(უპოვნელად), არ შეიძლება
- აძგუ დ დ ე ფ შ გ-**მკა**... - აფს. 36 - ვისმე (შე)უ მ ს გ ა ვ ს ე ბ ლ ა დ
(არა მსგავსად...)
- ჰარს ჰ ა უ - **მ** - ბ ა -**კა**, ჟაბა - კუვ. 14 - შენ (მამაკ.) ჩვენ უ ნ ა ხ ა ვ ა დ,
დანჯყო უდგრენდარა! მამაშენი სადაა, ნეტავ ის იცოდე
(ნეტავ გაიგებდე)!
- ბარა ბ გ - **მ** - წ გ უ ა -**კა** - კუვ. 10 - შენ (დედაკ.) უ ტ ი რ ლ ა დ
ბეჭასრი, სგგე ბაღანაპ (არ იტირო-რა) რომ გაჩერდე,
ჩემი გული გამაგრდება²
- ლარს დგ-**მ**-აადც-**კა-ნგ**... - კუვ. 9 - ის (დედაკ.) ჯ ე რ - მ ო უ ს -
ვ ლ ე ლ ა დ...
- არს ლჟეს სასჰუმეტ - კუვ. 17 - მის (დედაკ.) ამზავს (საქმეს) გე-
მცერს ზ ლ ა ხ გ - **მ-კა-ნგ** ტყვით, ტყუილი რომელსაც
არ ურევია რა... და სხვ.

საგულისხმოა, რომ უარყოფით აბსოლუტივთა ამ რიგის ფორმებს ბოლოს **-კ** (**-მ-კა-კ**) სუფიქსიც ერთვის აშხარულში.

მაგ.:

აჟჟდ სჩკენ დანშთაღედტ - კუვ. 2 - ეს ბიჭი მას (რადაცას) გამოედევ-
„ისგ-**მ-შგ-კა-კ**“! - იჰან... ნა „ის-მ ე - მ ო უ კ ლ ა ვ ა დ!“-ო
(ის-მე-არ-მოვკლა-რა!-ო)...

¹ იხ. ტაბ. § 51, გვ. 185.

² ერთხელ შეგვხვდა მოულოდნელი ფორმა უარყოფითი აბსოლუტივისა საგარემოებო აფიქსით: აფკა დ-**ან**-ლაშგ-მ-კა დანგყაზ... - კუვ. 10 - წინათ როცა-არა-
ბრმად როცა-იყო...

დენაშელა, ჩემ-მ-დგრ-კა-კ – კუვ. 2 – ის (ადამ.) რომ შემოვიდა, თა-
 ადსრა ძალაგედტ ვუცნობლად ბრძოლა (ჩხუბი)
 დაიწყეს... და სხვ.

ასეთი ფორმები ჩვენ საუბრისას ტაპანთელთაგანაც გაგვიგონია.

აზნარული დიალექტის წარმოებისას ფართო გამოყენებაშია აზნარულ დია-
 ლექტში ტაპანთურის მსგავსად -**მაცარა** სიტყვა-ნაწილაკი¹.

დამელააზუზ-**მაცარა** – აფს. 36 – ის (დედაკ.) ზ რ დ ი დ ა
 ატუფეგ... დეფსტ (ხოლმე)-რა მას (მამაკ.), მოკვდა
 ტაყა ი შ: ჩ ნ გ რ ა ზ -**მაცარა**, – აფს. 30 – იქ რომ მ ს ა ხ უ რ ო ბ დ ნ ე ნ -
 აფტეს დემახეტან, დესატან, ხოლმე ქალი კერავდა, ქსოვდა,
 აწწაწაწა არახ. იხ-ჩუნ კაცი საქონელს მწყსიდა
 დეცტ-დეცტ-**მაცარა**, თემტკ – აფს. 32 – მიდის-მ ი დ ი ს - რ ა, მან (ადამ.)
 იბე(ა) სახლი დაინახა
 დაადა, დაადა, და ა ნ გ - – კუვ. 1 – ის (ადამ.) მოდის, მოდის-რა,
 ყო-**მაცარა** დაადან მ გ ზ ა ვ რ ო ბ ს -(ხოლმე)-რ ა,
 მოდიოდა... და სხვ.

§ 47. -**ხ სუფიქსი ზმნაში**. „კვლავ“-ის შინაარსის გამოსახატავად აზ-
 ნარულშიც -**ხ სუფიქსი** გვაქვს² სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად. მაგ.:

ბაქერ ივტეს ლჭა დანინ – კუვ. 20 – ბაქერი თავის ცოლთან მოვიდა
 დეკტჩა-**ხ-ტ** და კ ვ ლ ა ვ -გაიცინა
 ტოწგან, ყომკ ნწგ-**ხ**, ამა- – კუვ. 5 – ბოლოს (შემდეგ) კ ვ ლ ა ვ დი-
 ლა მაგა-**ხ-ტ**. აქტ იცან დი ხანი რომ გავიდა, კ ვ ლ ა ვ -
 ქტტკ ანრლ-ტგ-**ხ-ტ** მომივდათ. სოფელში წავიდნენ,
 ტაწგანგ... აბლაჯა აბგ – კუვ. 2 – შემდეგაც (ბოლოსაც) გველემამ-
 აკ'გ-**ხ-ტ** მა წყალი კ ვ ლ ა ვ დაჭირა
 ირეჟლა-**ხ-გ**ნ, მანცუზ... – აფს. 36 – ისინი (ცხენზე) კ ვ ლ ა ვ -შე-
 სხდომით რომ მიდიოდნენ...
 და სხვ.

მაგრამ იქვე ტაპანთურის მსგავსად იგი „უკუ“-ს, „უკან“-ის მნიშვნე-
 ლობასაც ატარებს³. მაგ.:

¹ იხ. ტაპ. § 51, გვ. 186-187.

² ამავე მნიშვნელობით აქაც გვხვდება ზმნაში აბთა → ებთა: დ-ებთა-ცა-ხ-ტ –
 კუვ. 14 – „ის (ადამ.) კ ვ ლ ა ვ წავიდა“, ალაშარა ებთა-შეგლა-ხ-ტ – კუვ. 2 – სინათლე
 შიგ (სახლში) კ ვ ლ ა ვ შემოვიდა“, დ-ებთა-აგელახენ... – აფს. 33 – ის (ადამ.) კვლავ
 ადგარა..., ი თ ა-დ-გ-ქალახ – აფს. 38 – ისინი კ ვ ლ ა ვ -გაემართნენ...

³ იხ. ტაპ. § 52, გვ. 187-189.

სამ- ხ !-ანგძჳს, აჩხაქა ნდ- ხგ -ნ, ალაბრ ითარლა- ხ -ტ	- კუვ. 18 -	მობრუნდით (უკუ-მოდით)!-ო მან (მამაკ.) რომ თქვა, ფუტკრე- ბი უკუ-მოვიდნენ-რა, ჯოხში უკუ-შევიდნენ (შებრუნდნენ)
ჰარს არს ჰალქაუქედტ. დგდრგა- ხ ! - იყადტ ატაქაქ	- კუვ. 23 -	ჩვენ ეს (დედაკ.) შეგვჭამს. მას (მამაკ.) უკან -წაყვანინე! - იყ- ვირა ხალხმა
სგდცამ- ხ -უშეედტ	- კუვ. 4 -	მე მას (მამაკ.) უკან-წამოლულ (გამოვექცევი)
აწლა შკპკაზ ნერდტრ, ამან, იწადერს- ხ -ტ	- კუვ. 4 -	ხე რომ წაიქცა გაიგეს, მოვიდ- ნენ და უკუ-ჩაასვეს (ისევ ჩაას- ვეს)
დენაშბლე(ა). დჰადტლ- წგ- ხგ -ნ...	- აფს. 32 -	ის (ადამ.) შიგ შევიდა. უკუ- გამოვიდა რა... და სხვ.

§ 48. **სხვადასხვა ნაწილაკები ზმნაში.** ზმნის ფუძის მაწარმოებელი სხვადასხვა ნაწილაკები ამხარულშიაც იმავე სახით გვხვდება, როგორც დაც სხვა აფხაზურ დიალექტებში. აქ გამოვყოფთ და აღვნიშნავთ ზოგ მათგანს, რომლებიც ან თავიანთი გარეგნული სახით, ან კიდევ მნიშვნელობით ყურადღება მისაქცევენ არიან სხვა აფხაზურ დიალექტებთან ურთიერთობის თვალსაზრისით.

„ვიდრე“-ს მნიშვნელობით ზმნაში გვხვდება: **-ნაწკ**, **-(ა)ნწკ**, **-(რ)-ნგწკ**, **-ნწიკ**, **-ნწიკრა**, **-ნმაკრა**, **-(ა)ნძკა**, **-ნმგრკა**!¹...

სა სააჯენჳ- ნაწკ უმწესენ!	- აფს. 36 -	ჩემს მობრუნებამდე (ვიდრე- მე-მოვბრუნდები) შენ (მამაკ.) არ გაინძრე!
აკუბან დაამ- ანაწკ დღლგ- რგსასტ	- კუვ. 12 -	კუბანის მოსვლამდე (ვიდრე- მოვიდოდა) მან (დედაკ.) ის (ადამ.) ისტუმრა
იფს- ნგწკ ეგააცანჯ აან- ხედტ	- კუვ. 12 -	სიკვდილამდე მოკეთე- ბად დარჩენ
სარს აააფჳესთგ-რგ- ნგწკ უნა დგლატაზ!	- კუვ. 9 -	ვიდრე მე მას (მამაკ.) დაუ- ძახებდე, მანდ იჯდეს!
უფგწწალა ააკგლს-აა- ნწკ იუქარს ათახჳპ	- კუვ. 6 -	შენ ცხვირად მოსვლამდე (ვიდრე მოვიდოდე) უნდა შეჭამო შენ (მამაკ.) ის (რადაც)
მეგლას- ნწკ ამაშა რჰენ...	- აფს. 41 -	დაღამებამდე ორმო ამოთხარ- ეს...

¹ იხ. ტაპ. § 38, გვ. 118-119; § 48, გვ. 166.

- ანთ დაად-**ნწკ**... ირს ჰაზერტ – აფს. 35 – მათ მოსვლამდე... გაამზადეს
სმა-**ნწკ** დტუმან! – აფს. 38 – ჩემს მოსვლამდე (ვიდრე
მოვალ) შენ (მამაკ.) ის (ადამ.)
გყავდეს!
- ალგაჟი დადხე-**ნაწიკრა**... – აფს. 29 – ბერიკაცის მოსვლამდე...
შეკსა ვეჟინბა იტწე- – კუვ. 11 – ოცდახუთ წლამდე მთიდან
ნმაკრა აშვა დწეგმწანი ჩამოუსვლელად ის (ადამ.), ცხე-
აჩიქან იწონ ნებს მწყსიდა
იყავეშხ-**აა-ნმაკ** – ფსხუ, კ. 9 – სანამ წითელი გახდებოდა
(ვიდრე გაწითლდებოდა, გა-
წითლებამდე)
- იკლან**ნმაკრა** (|| იკლან**ნმაკრა** || იკლან**ნმაკრა**) – ფსხუ, კ. 7 – დაღამებამდე... და
სხვ.
- „ყოველ“ სიტყვის მნიშვნელობა პირაქეთა აფხაზურ დიალექტებ-
ში გავრცელებული **ცტფხაძა**-ს ნაცვლად გადმოიცემა ტაპანთურის მსგავ-
სად – **ფხაძა**-თი:
- აფტეს აკკა დწა-**ფხაძა**- – კუვ. 4 – ძუძუს ყოველ მოწევაზე ქა-
რე დწაუნ. ლი ყვიროდა¹
- „ჯერ კიდევ, ისევ“ ზმნაში გამოიხატება -**რკა** ნაწილაკით. მაგ.:
სემაგ-**რკა** – კუვ. 2 – ჯერ კიდევ ცოცხალი (ჯან-
მრთელი) ვარ
- აქეთ წგა დააძნ იფტეს – კუვ. 26 – სოფლის ბოლოს მოვიდა ის
დაგემაძმ. აგაშეთაჟე და- (ადამ.), თავის ცოლს ვერ ხე-
აძნ, დაგემაძმ. იგე ტეს დავს. ჭიშკართან მოვიდა, ვერ
ანაგედტ: „დაგეყახემ“. აჯ- ხედავს. ასე გაიფიქრა: „ის
ნაჟე დგნაშეგლან, – დეტა- (ადამ.) აღარ არის“-ო. სახლში
რკა შევიდა, ის (ადამ.) ჯერ კი-
დევ (კვლავ, ისევ) ზის
- იზთწეზ რეკტე დატგა- – აფს. 36 – მათი სოფლიდან, რომლიდანაც
რა-**რკა**-შთა, ატგსა რემაქე გამოვიდნენ, ჯერ კიდევ
(ისევ) შორს იყვნენ რა, ასე
უთხრა მან (მამაკ.) მათ...
- ტეჟეგგე... ჰლეშთა-**რკა** – აფს. 37 – ახლაც ჯერ კიდევ (კვლავ)
მას (დედაკ.) მივსდევთ... და სხვ.

¹ შდრ. სახელთანაც: ხაშა-ფხაძა – კუვ. 2 – „ყოველ-ხუთშაბათს“ და სხვ. შდრ.
ტაპ. § 48, გვ. 166.

ეგვე -**რკა** ამ მნიშვნელობით გვხვდება ტაპანთურშიაც¹.

ტაპანთურის მსგავსად აშხარულშიაც გვაქვს -**ჯანა** (-ჟანა) ნაწილაკი მნიშვნელობით: „ო დ ე ნ, ო ლ ო ნ დ, მ ხ ო ლ ო დ, მ ა რ ტ ო“.

მაგ.:

თენჯუზ- ჯან -ნ ადგელ	- კუვ. 5 -	მიწა (ქვეყანა) (მარტო)-ო დ ე ნ ზღვა იყო
ისმქაზ რზზეგე პსერგლა- ხედტ, სემუმგ- ჯან -ნ	- კუვ. 2 -	ვინც მოვკალ, ყველას გავაცო- ცხლებ (ავაყენებ), ო ლ ო ნ დ ნუ მომკლავ!
აჰ იკამგ წაჯ- ჯან	- აფს. 20 -	მთავრის (ბატონის) ქურქი ო დ ე ნ წილი(ა) ²

„აკი“-ს მნიშვნელობით პირაქეთა დიალექტებში ზმნის სხვადასხვა ფორმებს ერთვის -**ემ** (მაგ.: დეყოუპემ „აკი (ხომ) არის ის (ადამ.)“ და სხვ.), აშხარულში მის ნაცვლად შეგვხვდა: -**ტი** ნაწილაკი.

დეყოუპ- ტი	- (ფსხუში გაგონილი) -	„ის (ადამ.) აკი (ხომ) არის“?
იგსაჟამ- ტი	„ „ -	„ვერ კი ვშოულობ მას (რად.)“! და სხვ.

¹ იხ. ტაპ. § 52, გვ. 189.

² შდრ. აგრეთვე: აჭკუნ დაყელშითი ავეგე გემძჰედტ აუესა-**ჯან** დაახტ - კუვ. 9 - „მან (დედაკ.) ბიჭი სადაც გაუშვა, მან (ბიჭმა) არაფერი თქვა, ასე-ო დ ე ნ მობრუნდა“.

თავი VII. ზმნისართები

§ 49. **ზმნისართები.** ზმნისართების წარმოებისას ამხარულში ხშირად ისეთი ფორმებიც დასტურდება, რომლებიც დამახასიათებელია ტაპანთურისათვის და ისეთიც, რომლებიც – პირაქეთა დიალექტებისათვის.

ადგილის ზმნისართთა წარმოებაში ხშირად გვხვდება **-(ა)ხ** მიმართულების ელემენტი:

ა ბ ა რ ა ხ აჩა ქეთუ აჭე	– კუვ. 14	ა ქ ე თ (კენ) სხვა სოფელში წავი-
დცემტ	–	და ის (ადამ.)
...დააკდგელან. არ ა ხ გე	– კუვ. 9 –	ის (ადამ.) მოადგა (რადცას).
დენკდგგლეძტ ლარა		ა ქ ე თ ა ც (აქეთკენაც) მიადგა
		ის (დედაკ.)
აჭეთგე ა ბ რ ა ხ რყოუპ	– კუვ. 8 –	ისინიც ა ქ ე თ (კ ე ნ)... არიან ¹

ამ ფორმებს შეიძლება დაერთოს კვლავ **-ხა**:

ჭუჭაწაღა უცა ა ბ ა -	– აფს. 37 –	ახლავე წადი შენ (მამაკ.) აგე
ნ ა ხ - ხა აბანრ ათემ აჭე		ი ქ ი თ კ ე ნ ი მ სახლში

-ხა-ვე გვხვდება სხვა ზმნისართთა ფორმებშიაც:

ა ფ გ - ხა ძაქტაზ აჩგჯ	– აფს. 41 –	ცხენოსანი, რომელიც წინ
		(პირველად) იჯდა
აწგჯე იგგლაზ, ა ფ გ - ხე	– აფს. 36 –	ვინც ბოლოში იდგა, ვინც
იგგლაზ...		წინ (თავში) იდგა...
აჭაა რ ა ფ - ხა დგგგლა,	– კუვ. 2 –	ხალხის წინ დგომით ისიც
დერგე აპ იჭგ დნთაღედტ		მთავართან შემოვიდა
აბაჯ. ა კ გ - ხა იეგგლაზ-	– აფს. 37 –	კლდის ზემოთ (თავზე)
თა იბედტ		იდგა რა ის (რადც), დაინახა
		მან (მამაკ.).

ადგილისავე ზმნისართებში ხშირია **-ყა** თანდებულის გამოყენება:

ა ბ ა რ ა - ყა უგგლაშითა...	– აფს. 37 –	აქ დადექ შენ (მამაკ.) და...
ბ ა ნ ა - ყა დგგგნრპ აბანი	– აფს. 35 –	ა გ ე ი ქ (ვე) ცხოვრობს ის
ათემ აჭე		(ადამ.) იმ სახლში
აჭა- ყა	– კუვ. 22 –	ი ქ ვ ე

¹ იხ. აგრეთვე § 33.

ქარრმ ა ჟ ა ყ ა დგტან – აფს. 35 – ქერიმი ი ქ ვ ე იჯდა
 ჟა-ყა ჯარა ჩენტრრა ბედაკ – აფს. 30 – ი ქ ვ ე ერთგან ერთ მდიდარ-
 იჭე მადგეგლქ(მ) – თან მსახურად დადგენ.

ეს უკანასკნელი ფორმები ზოგჯერ წარმოდგენილია თანხმობითი ელემენტის გარეშეც:

არსა ბექტაზტ! – ფსხუ, კ. 6 – აქ(ვე) იჯექ შენ (ქ)!
 აფგზ ეზგაჟგზ ა ბ რ ა ა – ფსხუ, კ. 3 – წინათ სადაც მოთხარა, ი ქ (ა ქ)
 დალაგან აჟრა იჟგმტ დაიწყო რა, ორმო მოთხარა
 ა ბ ნ ს ა ჟარო უჭგ – ფსხუ, კ. 10 – მ ა ნ დ ვ ე, შენთან (მამაკ.) რის-
 სგზნგზგუ უდ ოპ თვისაც მოვედი, ისაა
 ა ჟ ა ა სტრტ – კუვ. 10 – ი ქ მივდივარ
 მერგგ ა ჟ ა ა დტახტ – კუვ. 2 – ისიც ი ქ ვ ე დაჯდა
 ჟ ა ა იშთგდწე – აფს. 39 – მან (მამაკ.) ის (რალაც) ი ქ ვ ე
 ძირს დადო.

ამ ადგილას -ჭა-ც შეგვხვდა:

სგფჰესგგ ა ნ შ ა დგტლოტ – აფს. 33 – ჩემი ცოლიც ა გ ე ი ქ დგას

პირაქეთა დიალექტების -ხა-სა, ერთი მხრივ, და -ყა-ს ნაცვლად, მეორე მხრივ, ტაპანთურის მსგავსად შეიძლება აქაც შევხვდეთ -ჭა-ს. მაგ.:

აბა ა ფ - ჭა დგფსრ – აფს. 36 – „მისი (მამაკ.) მამა უ წ ი ნ
 (წინ, ადრე) მოკვდა“ (შდრ. პირაქეთა დიალექტ. ა ფ ხ ა).
 ჩგ-წა-ჭა¹ დგტა-შთა – აფს. 37 – „მას (მამაკ.) ეძინა პ ი რ - ქ ვ ე
 დგცან (პირ-ჩადმა, „თავქვეით“) და-
 წოლით“ (შდრ. პირაქეთა დია-
 ლექტ. წ ა - ყ ა²).

ზმნისართთა წარმოებაში ტაპანთურის მსგავსად ხშირი შემთხვევაა ინსტრუმენტალისის -ლა სუფიქსის გამოყენება:

ზ გ ნ ტ ა ლ ა – აფს. 35 – ერთბაშად³
 რ გ კ გ ხ ა-ლა ჩგჭგკ – აფს. 37 – მათ წ ი ნ (ით) ცხენოსანი მო-
 დშადაშთა დგრბეტ დიოდა რა, დაინახეს
 ამ' აყადაზ ა ხ გ -ლა – აფს. 43 – წყალი სადაც მოდიოდა,
 დგდგქლქ (იქით)კ ე ნ(ით) გაემართა, წა-
 ვიდა ის (ადამ.)

¹ თუმცა იქვე გვაქვს: ჟ ჟ წ ა ყ ა – (კუვ. 10) = „შიგნით“.
² ანალოგიური შეფარდებაა ზმნისართში: ჟგს-ჯან – აფს. – 43 – „მამინ“ და პირაქ.
 დიალექტ. უსყან. ჟ ა ს ყ ა ნ გვხვდება აზნარულშიაც (კუვ. 5).
³ აფსუაშივე ამ შემთხვევაში შეიძლება იხმარონ: მ ა რ ა ზ გ ნ ტ ა (აფს. 35), შდრ.
 პირაქეთა დიალექტ. „მ ა რ ა ზ ნ ა კ“.

- ჰამცუხ ჰაკაფგხა-ლა – აფს. 37 – რომ მივდიოდით, ჩვენ წინ ჩვევ დჰადჰან
- დეთატან ჩვევაბედტ. – კუვ. 4 – ის (ადამ.) შიგ ჩაჯდა და ტანი ჟაწგჰან დაურ-ლა-გ გ დაბაფშედტ

ვითარების ზმნისარტებში გამოყენებულია -ს (ან ტაპანტურის მსგავსად -სა):

- დააგღან უ-ს იჰე – აფს. 39 – ის (ადამ.) ადგა და ასე თქვა
- უ-ს ჯაწრა დეუ სგლუჰ – კუვ. 15 – ასე დიდი ვაჟკაცობა მაქვს (შემიძლია)
- არრგე უ გ-ს დაბლუშან – კუვ. 15 – ამასაც ისე (ასე) დაწვავდა ის (რადაც)
- ა უ გ -ს ენგყაზარაკ... – აფს. 39 – ასე რაკი (როცა) იქნება...
- უ ა-ს აჰედტ – კუვ. 15 – ასე თქვა მან (რადაც.)
- არ-ს შაფაყო...? – კუვ. 23 – ასე როგორაა?
- არ-ს იჰედტ – კუვ. 11 – ასე თქვა მან (მამაკ.)
- აქეჯმა ა უ ა-ს აჰედტ – კუვ. 15 – მგელმა ასე თქვა
- რინ ააგღან უ ა-სა აჰედტ – კუვ. 15 – მათი დედა ადგა და ასე თქვა
- ამათ უ ა-სა აჰედტ – კუვ. 15 – გველმა ასე თქვა
- აზ.ჰმსაყა ა უ ა-სა დანგნ – კუვ. 15 – ბეჭზე ასე ეწერა
- აფჰესტა უ ა-სა რალჰედტ – კუვ. 19 – ქალიშვილმა ასე უთხრა მათ
- ბეშაზგუშა ა ბ არ-სა – კუვ. 22 – შენ (დედაკ.) როგორც წამოგიყვან, ასეა
- აკ.გჰ – კუვ. 10 – ასე სოფელს (ერთს) რომ დაინახავდი, იყო
- ა უ გ-სა იყედწე – აფს. 39 – ასე გააკეთა მან (მამაკ.) ის (რადაც) და სხვ.

ზმნისარტებში ხშირად გამოვლინდება -ნ(გ) სუფიქსი:

- ად გ რ ჯ ა -ნ² აჩენგე – კუვ. 4 – მეორე დღეს (მეორედ, შემდგომად დღეს) ეფნდი მიზგითში მიდიოდა. შდრ. პირაქ. დიალექტ.: ად გ რ ჯ ა ჩ ე გნ („მეორე დღეს“)
- შ გ ჟ მ თ ა-ნ ნამაზ აწყა- – კუვ. 15 – დ ი ლ ი თ ლოცვა როცა იქნება...

¹ პირაქეთა დიალექტებში აქ შეეფერებოდა „ა უ რ ო ზ ო რ ო“. და უ რ ლ ა-ც უნდა მომდინარეობდეს ა უ რ ა („სიგრძე“) – სიტყვისაგან.

² იქვე გაგვიგონია აგრეთვე: ა დ გ ჯ ა ნ.

ტ ა ა ჯ ა ზ ა ლ ა მ ა დ არ ა	- კუვ. 23 -	შენ (მამაკ.) ამოგიყვანე ძალიან
თ ე ნ ჩ - ნ გ ?		წყნარად?
ი ც ე მ ტ შ ე ა რ ა - ნ გ ბ ნ ა დ გ უ	- კუვ. 23 -	წავიდნენ მთად დიდ ტყეში
ა ჭ ა გ		
ს ა ბ გ ნ ლ ა ბ ზ რ ა - ნ უ მ პ გ	- კუვ. 21 -	საპნით კარგად შენ (მამაკ.)
ძ ე მ ა ნ გ ...		ხელი დაიბანე და...
ი ს ლ ა მ წ ა ხ ე ბ ზ ა - ნ	- კუვ. 15 -	ისლამი შუალამისას წამო-
დ ა ნ გ ლ ა ნ		დგარა...
ქ ა ზ - ნ გ დ ე ლ გ რ ჩ რ ნ	- კუვ. 2 -	ის (დედაკ.) მას (ადამ.) ცალ-
		კე აჭმევდა (კვებავდა)
უ შ თ ა - ნ	- კუვ. 12 -	შემდგომად, შემდეგ
ა წ გ ე ა - ნ დ ა ა წ რ გ ა ლ ე მ ტ	- კუვ. 13 -	ბოლოს ამოიყვანეს ბრმა
ს ლ ა მ		
ტ ო წ გ ე ა - ნ	- კუვ. 8 -	ბოლოს, მერმე
ზ ა - ნ გ ტ ა ს გ ტ ა შ მ ტ	- აფს. 44 -	შენ (მამაკ.) ერთხელ დაარ-
		ტყამ მას (რადც.)
ს მ შ ა - ნ ¹ ს გ ე ე	- აფს. 39 -	გზად (გზაზე) დავიძინე
ა დ - ნ გ	- აფს. 38 -	გართ
ტ ა დ გ რ შ ა - ნ - გ ე	- აფს. 44 -	შემდგომდაც (შემდეგაც,
		მერმეც)
ტ ე ე დ გ რ შ ა - ნ	- აფს. 37 -	(მის) შემდეგ
ტ ო წ გ ე ა - ნ - გ ე	- აფს. 36 -	ბოლოს, შემდეგ, მერმე...
		დასხვ.

შეიძლება შეგვხვდეს **-შთა** → **-შა**-ც ამ ადგილას (აფსუურში).
მაგ.

ს ა ბ ე ჟ - შთა რ გ ე ე ა ს	- აფს. 36 -	ძალიან ეწყინათ
ტ ა წ გ ე ა ნ ე ჰ ა გ ე ზ ა ბ ე ჟ -	- აფს. 35 -	ბოლოს უფრო ძალიან გა-
შთა დ გ ე გ ზ ა კ ე ნ ...		წყნარის (ადამ.)...
ა ჩ ა ე ა ე ა წ ა რ ა - შთა ი დ გ რ ჩ ე	- აფს. 38 -	მხედრებს შორს (შორიად)
		აჭამეს...

ინტენსივობის **-ძა** ელემენტიც ერთვის ხოლმე ზმნისართებს:

ა ტ რ ტ ო შ ა - წ ე ლ ა - ძა	- აფს. 37 -	ისახლავე მოვა
დააფაშა		

რიგ ზმნისართში კუთვნილებითი აფიქსის დართვისას აშხარულის კილოკავები ხან პირაქეთა დიალექტებს მისდევენ, ხან კიდევ – ტაპანთურს.

„პ ი რ დ ა პ ი რ“ პირაქეთა დიალექტებშია რ დ ა შ ა ნ გ, ტაპანთურში რ ე დ შ ა. ეს უკანასკნელი გამოიყენება აშხარულშიაც:

¹ ს მ ჯ ა ნ დამახასიათებელი ფორმაა პირაქეთა დიალექტებისათვის. იგი უცხოა ტაპანთურისათვის. ამავე მნიშვნელობით შეგვხვდა „ამჯა“-ც: ამჯა ბანდრთაქა ტაა ჳნ ჳეჟა აიფგლეტ – კუვ. 18 – „გზად ორმოცი ყაჩადი შემოხვდა მას (მამაკ.)“.

სმჟა არსა რ ე შა სკუპ	- აფს. 37 -	გზა ასე პირდაპირ არის
ჰანკე შტან... აბლაჯა	- კუვ. 10 -	ქვა იდო... გველემშაპის დაპირ-
დაზ რ ე(დ)შან გ		დაპირებით (პირდაპირ)
„უფრო“, „მეტად“ პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის: და-		
ჰა → ეჰა → ეჰა		
მაგ.:		
დაჰა გ ე იზროლუპ	- აფს. 37 -	ის (რადაც) უფრო კარგია
დააფსან, აჟუდ ეჰა	- აფს. 36 -	ის (ადამ.) დაიღალა რა, ამის
დეგეზუბცემცახ		მეტად აღარ გაჰყვა მას (მამაკ.)
ეჰა გ ე ზაბეჟთა	- აფს. 35 -	უფრო (ც) ძლიერად გაწყრა
დეგეზუკენ...		რა...
ეჰა იზდაზ...	- აფს. 33 -	ვინც უფრო მდიდარი იყო...
აჟუდ ეჰა აკვე იმჰუშთა	- აფს. 36 -	ამის მეტად არაფრის
ენჩეგეძა...		თქმად (მთქმელად) რომ თავი
		გაიხადა...
ანგე-არაგე ეჰა იმერო	- აფს. 42 -	სიარულიც უფრო ადვილია
აჟუდ აკვე ეჰა ¹ აყელა	- კუვ. 21 -	ეს ორნი (ამ ორში) გონებით
ეჰაზ...		(ჭკუით) უფრო რომელმაც
		გადააჭარბა (...მეტი გახდა)...

ამავე მნიშვნელობით გვხვდება: **რეწაჰა, რწაჰა, წაჰა** (შდრ. ტაპანთ. რეწა პირაქეთა დიალექტ. რწა გ ე). მაგ.:

აჩე ბზრა მერზაბაქ გედე-	- აფს. 42 -	კარგ ცხენს მირზაბაქის შესაფე-
ნადერგუმზ, ტაპირ რეწა-		რად არ თვლიდნენ, უფრო
ჰა რქ.ნადერგუნ		ტაპირის შესაფერად თვლიდ-
		ნენ (მას აკუთვნებდნენ)
აჰა-ჰა იურგელაზ აჩე,	- კუვ. 21 -	ბატონისად რომ ცხენი წამოა-
რეწაჰა დაჰანგ ამ.რ		ყენე, უფრო უფროსად ვინ-
იურკვპ		ცაა, (ისეთ ვისმე) გადასცემ
ჰეჰა იწაჰა კაწარა	- აფს. 36 -	ორნი, უფრო (მეტი) ვაჟკა-
ზლაქან ააშელან...		ცობა რომელთაც ჰქონდათ,
		შემოვიდნენ რა...

¹ შესაძლოა ტაპანთურის მსგავსად შეგვხვდეს რაჰა: ალგ-ჰა იურგელაზგე (აჩე) რაჰა იწეჰა ამ.ი იურკვპ - კუვ. 21 - „გლეხისად რომ (ცხენი) წამოაყენე, უფრო ბოლოს (მდგომ) ვისმე დააჭერინებ (გადასცემ)“.

ზოგჯერ შეინიშნება რ- კუთვნილებითი აფიქსის (მესამე მრავლობითი პირის ნიშნის) განზოგადებისადმი ტენდენცია (ტაპანთურის მსგავსად). მაგალითად შეგვხვდა: ს.აშ რეწაჰა აკაჰე - აფს. 37 - „თქვენი უმცროსი (სიტყვა-სიტყვით: „მათი“ უმცროსი) ქეციანი ძმა“. თუმცა შდრ. იქვე: რაშ ეწაჰა აკაჰე - აფს. 37 - „მათი ძმა უმცროსი ქეციანი“.

იწაწარა იწაჰი-(ი)წაჰიე – აფს. 36 – ვაჟკაცობას უფრო-(და) უფრო მოუმატა

„შედარებით (უფრო)“, „ნაცვლად“, „მაგიერ“ გადმოიცემა სიტყვებით: აცკეს (შდრ. პირაქეთ. დიალექტ.), აცკეს (ფე), აწხეგ (შდრ. ტაპ. დიალექტ.). მაგ.:

აკატუ აცკეს აკატლ-ეჰ – კუვ. 21 – ქათამთან შედარებით იგებზღლოუჰ-ჰა კვერცხი უფრო ჭკვიანი-ო

აჟუდ აცკეს ფეჟა – კუვ. 7 – იმის მაგიერ (ნაცვლად) ყრმკვდ ზზგშნე ჟოჰკე მრავალ ცხვარს დავკლავთ და აჰრგასასგ, – რჰედტახფაჟე დამე გავმასპინძლებითო, – თქვეს სამთავემ

აჟუდ აწხეგ სასნე და- – კუვ. 3 – ამის მაგიერ (ნაცვლად) აგჰ სტუმრად წავიყვანოთ ის (აღამ.).

პირაქეთა აფხაზური დიალექტების „მაცარა“-ს („მარტო“-დ) ნაცვლად ტაპანთურის მსგავსად გვხვდება -ჰაჟე („თავისთვის“, „ცალკე“):

აზაჟე დფსგნ იჰაჟე – აფს. 35 – მისი (მამაკ.) მამაც გარდაიცვალა და მარტო (დ) დარჩა

სჩანქა არჰა რჰაჟე იჰ – აფს. 35 – ჩემი რემა ბარში მარტო არის.

- მაცარა კი გამოიყენება ცარიელის მნიშვნელობით:

ადგა-მნკ ჰამან, იმა – აფს. 39 – ერთი ჩვენებური (ადილეური) ცარა-შთი იგლან. ქტ-უჩკენკ ჰამან, ამნაჰან აკატლ-აწტ. სახლი გვქონდა, ცარიელად იდგა. ერთი პატარა ქათამი გყავდა, სავსე-სახლი კვერცხი დადო¹.

„დეეს“ ზმნისართი შეიძლება შეგვხვდეს ეხა (აახა)-ს სახითაც (კუვ. 23). ჩვეულებრივია ეხტა, აახტა ← || აახტა (აფს. 37; კუვ. 20) ჟაახა (ფსხუ, კ. 10); ჟოხტა (← ჟაახტა) (ფსხუ. 16.)².

ასევე საყურადღებო შეიძლება იყოს ზოგი სხვა ზმნისართიც, მაგრამ ყველას აქვედარ განვიხილავთ.

¹ შდრ. აქვე, აბსოლუტივების წარმოებაში იგივე ელემენტი.

² შდრ. ტაპ. § 54, გვ. 194.

თავი VIII. ს ი ნ ტ ა ქ ს ი

§ 50. **კავშირები.** აქ განვიხილავთ ზოგ მათგანს სხვა დიალექტებთან ურთიერთობის თვალსაზრისით¹.

„მაგრამ“-ის გამომხატველი ახა (ზზიფ. ახა) სიტყვა პირაქეთა დიალექტებისა აშხარულის კილოკავებში არ გვხვდება². გამოიყენება ტაპანთურის მსგავსად აჭასა, რომელიც საკუთრივ აშხარულ ნიადაგზე შეიძლება აჭარსა, აჭარ(რ)სა-ს სახესაც ატარებდეს. მაგ.:

აბრთ ავჯჯა ხაბარლა ედ- ზადგრან, აჭასა ეგედ- ბამბაცვუტ	– კუვ. 12 –	ესენი ორივენი ამბით (გაგონე- ბით) ერთმანეთს იცნობდნენ, მაგრამ ერთმანეთი ჯერ არ ენახათ
სარს თოურახ გესასჰუ- შამ, სარს სგლალა იზაზ სასჰუშ, აჭასა იდგლწა დგდგლსემშთინ	– აფს. 11 –	მე ამბავს (ისტორიას), ნამბობს არ გეტყვით, მე რაც ჩემი თვა- ლით ვნახე, მას გეტყვით, მაგრამ (ოღონდ) ვინც გარეთ გავა, არ გაუშვათ
უხაბარ რჰ.რ იზეშთარა – კარწანრ ისაჭუნ, აჭარსა საგეზაადამგუტ	– კუვ. 11 –	შენი (მამაკ.) ამბავი დიდი ხა- ნია მესმოდა, მაგრამ ვერ მოვდიოდი
აჭრ იუჰ.ო აზ.ა ბზროუჰ, აჭასა...	– კუვ. 23 –	შენ რომ სიტყვას ამბობ, კარგია, მაგრამ...

სხვა დიალექტთა მსგავსად ამავე მნიშვნელობით დიდ გამოყენება-
შია სხვათა სიტყვის ნაწილაკდართული ზმნის ნამყო განუსაზღვრელის
თავისებური ფორმა³. მაგ.:

დაანარფშიტ. დაანარფ- შეგუტ-ჰა აზლავა აადგახ- ტ	– კუვ. 2 –	მან (რალაცამ) ის (ადამ.) გამო- აღვიძა. გამოაღვიძა მაგრამ („გამოაღვიძა-რა-ო“) გველემპი ახლოვდება
...დგდრტგ.არნგს დსლა- გაუტ-ჰა აჩანგბჩა დგგუ- მანტ	– აფს. 35 –	...მან (მამაკ.) მისი (ადამ.) შეპატი- ყება დაიწყო, დაიწყო მაგრამ („დაიწყო-რა-ო“) მეჯინიბე (ცხე- ნის მწყემსი) ვერ მოვიდა

¹ შდრ. ტაპ. § 55.

² იგი აქა-იქ აჭა-ს სახით შეიძლება შევნიშნოთ მხოლოდ ფსხუელ აშხარელთა მეტყველებაში.

³ იხ. ტაპ. § 55, გვ. 195-196.

- ...დღეღლაჰან. დღეღლა- – აფს. 38 – მას (ადამ.) ის (დედაკ.) მოეწონა
 ჰაზტ-ჰაა ლა ფჰესფა (რა). მოეწონა, მაგრამ („მოეწონა
 გელმუდ რა-ო“) მან, ქალიშვილმა არ ქნა
 აუჲდი იფი ირგმაზ დარს – აფს. 36 – მათ რომ შვილი (ვაჟი) ჰყავდათ,
 რგცჰაზტ-ჰაა სადაყა ღარიბები იყვნენ, მაგრამ
 აკგლერხა-მაცარა დერაა- (თუმცა) („ღარიბები იყვნენ-
 ზუნ რა-ო“) მათხოვრობით ზრდიდნენ
 აურ სკუზტ-ჰაა ხაჯა – აფს. 33 – ...მაგრამ (ეს „იყო-რა-ო“)
 იგემუდ ხოჯამ არ ქნა

ზოგჯერ მოსალოდნელ შემთხვევაში სულ არ გვხვდება არავითარი კავშირი.

მაგ.:

- ფჰეს დაადგუშან, აფჰე- – კუვ. 12 – ის (მამაკ.) ცოლს (ქალს) მოიყვან-
 სფა დეზუმთაზ დაფედცმა- და, ქალიშვილი, რომელსაც ის
 აააზტ „მისდევდა“, მას არ მიჰყვებოდა
 ბანდაქაკ ადან, აფჰანდ – კუვ. 4 – „ბანდები“ მოდიოდნენ, ეფენდის
 იხაფჲ რელ-ჩუმან, აგარა ოქროს მოიპარავდნენ, ღობე
 დღუნ, გზბგჰესამგზტ. დიდი იყო, ვერ გადადიოდნენ.

„თორემ“ პირაქეთა დიალექტებშია „მამზარ“, „მოუმზარ“, აშხარულში – „მოუმზარ“:

- ჲარს აფჰა უჰალა, სარს – კუვ. 10 – შენ (მამაკ.) უწინ ადი, მე ბო-
 აწგჰან სგჰაჰგალაჰ, აუჲდი ლოს ამიყვანეთ (ამიყვანთ),
 მრუმზარი ასას უედღერ- თორემ („ეს თუ არა“) შენს
 შაჰ-შთა, ჲათარგჰეჰ მავს მატერიას [ქსოვილს –
 რედ.] ამჯობინებენ და ჩაგტოვე-
 ბენ შიგ (ჩაგაგდებენ)

გაგვიგონია იმავე მნიშვნელობით „მაკუმზარი“, „მომკა“ (აფს. 38). „ან“ გამოიხატება აქაც **მა**-თი¹:

- იუთაჰგზარი, ჩეგართაკ – აფს. 42 – შენ (მამაკ.) თუ გინდა, რემას
 უსთუშა, **მა** ზეგართაკ მოგცემ, **ან** ძროხის ჯოგს მო-
 უსთუშა, **მა** აუასაგართაკ გცემ, **ან** ცხვრის ფარას მო-
 უსთუშა გცემ... და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში გავრცელებული **მა** შეგვხვდა ფსხუს აშხარელთა მეტყველებაში (**მა**-ს გვერდით). მაგ.:

- „**მა** ლარა დეტეწრი სკ.გჰ, – ფსხუ, კ. 15 – „**ან** ის (დედაკ.) უნდა წავი-
 - ლჰედტ, **მა** სარა სთეწრი დეს (შინიდან), **ან** მე უნდა
 სკ.გჰ, - ლჰედტ წავიდე“-ო, თქვა მან (დედაკ.)

¹ იხ. ტაბ. § 55, გვ. 197.

კავშირი სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად გამოხატულია **o** (**|| o**)-თი:

ცოგ-o ზოგ-o – აფს. 35 – ხარი-და ძროხა-(და)
ლარე-o უარე-o – აფს. 37 – ის (დედაკ.)-და შენ (მამაკ.)-და

ზოგჯერ **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებში ეს **o** → **o** აღარ ჩანს, მაგრამ მისი არსებობის კვალი შემორჩენილია ფუძისეული **ა-ს ე-დ** ცვლილ სახეობაში. მაგ.:

არბე არცნე (← არბე) – აფს. 39 – მამალი-და ვარია-და
 არცნე ← არბა-ა არცნა-o).

ტაპანთურ სახელებში კავშირად გამოყენებული ი შ თ ი აქ აღარ გვხვდება¹.

ზმნებში კი ჩვეულებრივად ზმნის აბსოლუტივის ფორმა გამოიყენება აღნიშნული ფუნქციით.

§ 51. სხვათა სიტყვა. სხვათა სიტყვისთვის სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად გვაქვს **-ჰა**:

უარა უფჰეგს ანუგაზ – კუვ. 1 – შენ (მამაკ.) რომ ცოლი მოიყვანე, მას ლეკვი შეეძინა-ო.

ტაპანთურში ამ მნიშვნელობით გამოყენებული **აა²** თითქოს აშხარულში არ გვხვდება.

§ 52. დადასტურებისა და უარყოფის სიტყვები. დადასტურება-თანხმობისათვის აქაც ტაპანთურის მსგავსად შეიძლება შეგვხვდეს: **შთა** (→ **შა**), **ა ა უ ა შ: ტ**, **ა ა უ გ პ³**. მაგ.:

ამინათ ბაკუმა? – შთა, – კუვ. 19 – ამინათი ხარ? – ჰო (მერე),
 ამინათ საკ.გპ-შთა – ამინათი ვარ-რა

ა ა უ ა შ: ტ-რჰან – აფს. 38, 43; 37 – კარგი-ო („იქნება“, ← „გააკეთებს“...) თქვეს რა, შეთანხმდნენ

ა ა უ გ პ, ლასჰან – აფს. 37 – კარგი (თქო) ვუთხარი მას (დედაკ.)

ეს უკანასკნელი უფრო დამახასიათებელი ჩანს აფსურისათვის. **ა ა უ ა შ: ტ** ფორმაში ჩვეულებრივი მოვლენაა **უ-ს მ-დ** ცვლა. ამ ნიადაგზე აშხარულში ვიღებთ: **ა ა მ ა შ: ტ-ს**:

¹ იხ. ტაპ. § 55, გვ. 196-197.

² იხ. ტაპ. § 56, გვ. 198.

³ იხ. ტაპ. § 57, გვ. 199.

დ ა მ ა შ ი, - იჰიე – აფს. 38 – კ ა რ გ ი(ო), თქვა მან (მამაკ.)
 დ ა მ ა შ ი, - იჰიან, დაჰაგჯე – აფს. 37 – კ ა რ გ ი ო, თქვა მან (მამაკ.),
 იზირიოჰ, ჰადცვან – უფრო კარგია, ერთად წავალთ

ზოგჯერ გვხვდება პირაქეთა დიალექტების მსგავსად „იზირიოჰ“:

ი ზ ი რ ი ო უ ჰ, - იჰიან – ფსხუ, კ. 6 – „კ ა რ გ ი ო, - თქვა (მამაკ.) და
 დადგელომტ დაეთანხმა (დათანხმდა)

ჩვენ მიერ ჩაწერილ ტექსტებში, მართალია, არ გვხვდება, მაგრამ სა-
 უბრისას აფსუელთა მეტყველებაში ხშირად გვესმოდა დადასტურებისა-
 თვის **ქა**- როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ერთხელ იგი გავიგონეთ კრასნო-
 ვოსტოჩნელი ტაპანთელისაგანაც¹.

უარყოფისთვის გამოიყენება **მოჰ**:

მოჰ, იყალრმ – კუვ. 23 – ა რ ა, არ იქნება (არ შეიძლება).

§ 53. **შორისდებულები**. მოწოდებისას აქაც გვაქვს შორისდებული
 უ ო (უა):

უ ო, ისლამ! – კუვ. 15 – ჰე, ისლამ!
 უ ო, უარა! – კუვ. 15 – ჰე, შენ (მამაკ.)!

შემახილია: ა ჰ ა ჰ ა ა:

ა ჰ ა ჰ ა ა, იკაზცო ზაკედა- – კუვ. 14 – ე ი, მას (რადაცას) ვინც მირე-
 ჰა? კავს, ვინაა-ო?

ჰ ა ჰ ა ა ზოგჯერ თანხმობასაც შეიძლება გამოხატავდეს:

იზდგრა აკ სკეზარი, – ფსხუ, კ. 9 – თუ რამე ვიცი, კი გეტყვი (ჰა-
 ჰ ა ჰ ა ა იუასჰაჰ იჰაი, რომ გეტყვი)

მ ო წ ო დ ე ბ ი სთვის აქაც არის **მა**:

მა, სახჩი! – იჰიან – კუვ. 18 – ა ჰ ა, ჩემი ფული-ო! და სხვ.

აქ ყურადღებას იქცევს **მა** შორისდებული (ჰ)ე ი -ს მნიშვნელობით:

ამვა დემცოზო, ქეჯმა ნლნი- – კუვ. 19 – ის (ადამ.) გზაზე რომ მიდიო-
 ემტ. **მა**, ქეჯმა, სეუმჰან! და, მეელი შემოხვდა. ჰ ე ი,
 მელო, ნუ შემჰამ!

დაგემტ მანი მბე რჰე. – აფს. 15 – მან (რადაც.) ის (ადამ.) წაიყვანა
მა, სან, არი ისლამ მის (მამაკ.) დედ-მამასთან.
 ბზირანგ ისზეხაზ... ჰ ე ი, დედა, ამ ისლამმა რაც სი-
 კეთე მიყო...

¹ იხ. ტაბ. § 57, გვ. 199.

§ 54. **შეთანხმება.** ხშირი შემთხვევაა სხვა აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად აზრობრივი შეთანხმება. მაგ.:

ქ ე თ ა კ დაარტლალედტ	- კუვ. 15 -	ის (ადამ.) სოფელში (მათში) შევიდა
ა ქ ე თ ა რჭე აჭასა	- კუვ. 5 -	სოფელში („სოფელი მათში“)
რეჭევე ანჰა, ლაკ ლაფსკ	- კუვ. 15 -	ცხერის სუნი („ცხვარი მათისუნი“) მან (რადაც.) რომ იყნოსა, ერთი ძუ ძალლი თავისი შვილებით (ლეკვებით) ამ(ათთან) ცხვართან („ცხვარი მათ-თან“) მოვიდა
აჭა აჭა რჭი დაადტ		
აჩან ირაადტ	- კუვ. 21 -	რემამ გაიგონა („გაიგონეს“; „რემას „ესმათ“)
ზჯათა ყახემ, იჩადს ალ რ	- აფს. 44 -	ვინც თავად აღარაა, მის ვირს ძალლი „შეჭამენ“... და სხვ.
ირქუდტ		

თავი IX. ლექსიკა

§ 55. **აშხარული დიალექტის ლექსიკური შემადგენლობა.** ი. სტალინი გვასწავლის, რომ ტერიტორიული დიალექტები ემსახურებიან ხალხის მასებს და აქვთ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი¹. აშხარულს ლექსიკის მხრივაც, ისე როგორც ფონეტიკური მხარისა და გრამატიკული წყობის მხრივ, მოსალოდნელია ახასიათებდეს ისეთი თავისებურებები, რაც მას გამოჰყოფს სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან.

ლექსიკური მარაგი აშხარულისაც საერთოდ, რა თქმა უნდა, ემთხვევა სხვა აფხაზური დიალექტების ლექსიკურ მარაგს, მაგრამ ამავე დროს ადგილი აქვს შეცვლილი სახით ან განსხვავებული მნიშვნელობით სიტყვათა ხმარებას, თავისებურ სიტყვათწარმოებას.

მაგ.:

აჩხა	(შდრ. პირაქეთა აფხაზ. დიალექტ.; ტაპანთ. – ა-შხა) – ფუტკარი
აფსგზ	(„ „ აფსგძ, – „ აფსლაცა) – თევზი
აშეიფა	(„ „ აშარფიეფა) – ცისკრის ვარსკვლავი
აწენწაა	(„ „ აწენწლალ) – კუჭი (ქათმისა)
ადაჯმაყ	(შდრ. პირაქეთა აფხაზ. დიალექტ.; ადალაქია) – კუ
ჩკელამს	(„ „ „ აშეშკამს (აბჟ.), ასესკამ (ბზიფ.) – ჯინჭველა
ხახან	(„ „ ახარხ, ახარხ; ტაპ. – ხან) – ხერხი
აძღბა	(„ „ აღბა) – გემი
კაჟა	(„ „ აფარფალგკ) – პეპელა
ურგსთა	(„ „ ნერც; ტაპ. – აძგ ჟანგსთა) – გაღმა
ჟარგსთა	(„ „ არც; „ – აძგ ჟანგსთა) – გამოღმა
აკამპელ	(„ „ ამპელ; „ – თოფ) – ბურთი
ატარა	– საწოლი
ამწაყა	– ეზო
აკუაგა	– ჩაქუჩი
ცარნა	(წვრილი) ღვედი
აჰარაცა	მწვანე („მოლის ფერი“)...

და სხვ.

შეინიშნება აშხარულშიაც ტაპანთურის მსგავსად ადიღური, რუსული და სხვა ენათა ლექსიკის მნიშვნელოვანი გავლენა².

¹ ი. სტალინი. მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები. 1951, გვ. 41.

² იხ. აქვე, § 8; § 10; „აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი“ § 59 (ადიღურ ენათა გზით აშხარულშიც თითქმის ის სიტყვებია შესული, რაც ტაპანთურში, ამიტომ აქ ცალკე აღარ მივუთითებთ).

ამ გავლენის შედეგად, აშხარული დიალექტის აქტიურ ლექსიკურ ფონდში აღარ არის რიგი საერთო აფხაზური წარმომავლობის სიტყვა.

იყო იმის შემთხვევები, რომ მოხუცები ახერხებდნენ ამგვარ სიტყვათა გახსენებას (მოიგონეს, მაგალითად – აჭაჰარა „ვადა“, აცა „სასიმინდე“ და სხვა), მაგრამ ჩვეულებრივ არც ისინი ხმარობენ აღნიშნულ სიტყვებს და ახალგაზრდებმა ხომ სულაც არ იციან. არ ხმარობენ აგრეთვე სიტყვებს: ატგლა „ქვეყანა“, ამაგანა „ნამგალი“, არაცა „ბევრი“ და სხვ.

აშხარული დიალექტის ლექსიკა თავისი განსხვავებული ნაწილის მიხედვით ხშირად მიჰყვება ტაპანთური დიალექტისათვის დამახასიათებელ ლექსიკას.

მაგ.:

ამენ(რა) – შემოდგომა (შდრ. პირაქ. დიალექტების – ამენ – ზამთარი)
 აღნგ(რა) – ზამთარი („ „ „ – ჩაჯრათაგალან)
 აფხარა – სწავლა („ „ აფხარა – კითხვა; აწარა – სწავლა) და სხვ.

მაგრამ მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივაც იგი უფრო პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელ ლექსიკურ მარაგს უჭერს მხარს.

მაგ.:

ადნგ – ტაპ. აგანგ – გარეთ (შდრ. პირაქეთა დიალექტების – ადგ – მინდორი, ადნგ – გარეთ)
 აფრგრა ტაპ. აფსჰარა – ფრენა (შდრ. პირაქ. დიალექ. – აფრგრა) (აბრგრა)
 აშ.თრა „ აყაჰარა – აყვავილება („ „ „ – აშ.თრა)
 ამათ „ აშთანწეგ – გველი („ „ „ – ამათ)
 ალგხ.თა „ (ა)რგფშაგა – ხორ- („ „ „ – ალგხ.თა – ბლის სანიავებელი საცერი) და სხვ.

ლექსიკაში ამდაგვარი სხვაობა შესამჩნევი ხდება თვით აშხარულ კილოკავთა შორისაც.

მაგ.:

კუფ.	აფს.
აკაჟა	– ფამ – პეპელა
არახშენა	– არახჩენა – საცეცხლურის ჯაჭვი
აფრგრა	– აბრგრა – ფრენა
აკვგ	რედჯ – კაბა (შდრ. ტაპ. რედჯ)
აფერყაბა	ყარყიჩ – მამა
აჭიდ	– ამენ – ჭა... და სხვ.

ლექსიკაშიაც აფსუს მეტყველება უფრო მეტ საერთოს ამჟღავნებს ტაპანთურთან, ვიდრე კუვინსკის მეტყველება.

აშხარულის ლექსიკის საილუსტრაციოდ აქვე ვურთავთ ძირითადი ლექსიკური ფონდის ნიმუშებს ცალკე ჯგუფებად (სხეულის ნაწილთა, ნათესაობის, ცხოველების, ფერებისა და სხვათა აღმნიშვნელი ლექსიკა).

სხეულის ნაწილთა სახელები

აჯ – თავი¹
 აჯადა – კისერი
 აჯაჯადა – ქედი, კისერი
 აჯაფგზ – შუბლი (სხვა მთქმელმა: საფეთქელი)
 აჯაჯგ – თმა
 აჯაჯგ (გაწგ) – ერთი ღერი თმა
 აჯგმსგ – წარბი
 ლა – თვალი
 ლაჯა – ქუთუთო
 აჯა – პირი
 აფგწა – ცხვირი
 აბგზ – ენა
 აფგც – კბილი
 აჯაფგც – უკანა დიდი კბილი
 ალაჯგ – წამწამი
 აძამჯა – ღაწვი
 ცგლამჯა – ნიკაპი
 აჯცლამჯა – ყბა
 აყარყგ – ხორხი
 აჯალმსგ – ყელი (შიგნით)
 ამახა – მკლავი
 ამახა – წვივი
 ამახალგზგ – || ამახა ტატარა – წვივზე რბილი ადგილი
 ანაპგ – ხელი
 ამჯა – თითი (ხელისა)
 აშჯა – თითი (ფეხისა)
 აშამჯა – მუხლი
 ანაპხგსა – ხელის ფრჩხილი
 აშაპხგსა – ფეხის ფრჩხილი
 მაცჯგზ, შაცჯგზ – ცერი (ხელისა, ფეხისა)
 აგ.თამაც, აგ.თაშაც – შუა თითი (ხელისა, ფეხისა)
 ამაცკჯს, აშაცკჯს – ნეკი (ხელისა, ფეხისა)
 აჯაზგ მაცა – არათითი (ორი)
 ამაჯგწა – იდაყვი
 ზ.შაჯა – მხარი
 აზ.შემსაჯა – ბეჭი

¹ ზოგადობის ა პრეფიქსი შეიძლება იხმაროს მთქმელმა და შეიძლება არა.

ადვარყარა – სახსარი
 აჭგწარა – ილია
 ავარა – გვერდი
 ავარწვც (|| ავარწვს) – (ნეკნები), ნეკნი
 აშგა – მუცელი
 აქიშ, აფიშ – ტუჩი
 აგეგფგ – მკერდი
 აკგკა – ძუძუ
 აძგძ – ძუძუს თავი
 აკატი – ნაწლავი
 აჭაჭა – თირკმელი
 აგაწა – ღვიძლი
 არამჰ – ფილტვი
 (აშგტვს) ი-ქამს – კუჭი (ადამიანისა)
 ავანგზა – ელენთა
 აჟთა – ბარძაყი
 აბლა – წელი
 აშგა – ქუსლი
 აშაპსერგგგწა – ტერფი; ანაპსერგგგწა – ხელის გული
 აყაყა – ზურგი
 აზთვ – თემო
 აბგნჯა – ჭიპი
 ადს – მარღვი
 აცა – კანი
 ალგმჰ – ყური („ალგმჰარგულ“ || ლგმჰარგჰ – საყურე)

ნათესაობის აღმნიშვნელი სიტყვები

აბა – მამა (მიმართვაში: რაბა! დადა! ატა!)
 ან – დედა (მიმართვაში: სან! მგმა || მამა! ბგბა!)
 აბა დგუ – პაპა („ საბადგუ! ატა! ჰაბადგუ! დადა!)
 ან დგუ – დიდედა („ – ბგბა! მგმა || მამა!)
 ანგა – დედამთილი, სიდედრი
 აბგა – მამამთილი, სიმამრი
 აბგეშა – ბიძა (მამით)
 ანშა – ბიძა (დედით)
 ანხშა – დეიდა
 აბახშა – მამიდა
 ახშაფ – დისწული
 აჯახშგა რთააცა – დეიდაშვილები
 ათაცა – პატარძალი

ადცლა – რძალი რძლისთვის
 ამაჰ – სიძე
 ამგჰგლა – ქვისლი
 სბგენდა – მაზლი
 ანგეფჰა – მული
 აბრან – ცოლისეულნი
 ადგა (|| ადგაცა) – გათხოვილი ქალიშვილის ქმრის ოჯახი
 ანფსა – დედინაცვალი
 აბაფსა – მამინაცვალი
 აფაფსა (აფჰაფსა) – გერი (ვაჟი, ქალი)
 აფითაცა – შვილიშვილები (ვაჟიდან)
 აფიფა, აფიფჰა – შვილიშვილი (ვაჟისა) [შვილიშვილი ვაჟის
 მხრიდან – რედ.]
 აფჰაღფა, აფჰაღფჰა – შვილიშვილი (ქალისა) [შვილიშვილი
 ასულის მხრიდან – რედ.]
 ათაცა – ოჯახი
 ადშარა – ბიძაშვილები (ერთი გვარისა)...

ცხოველთა სახელები

აზ. – ძროხა
 აჰ.გს – ხბო
 აზ.ჰაფ – ორწლიანი ხბო
 ჰ.გს-ჰგჰ – ერთწლიანი ხბო
 აც.გლ – მოზვერი
 ზ.აფხან – პირველად მოგებული ძროხა
 აზ.ჰა – ბერწი ძროხა
 აზ.ჰახან – მეორე წელს უხბოდ მეწველი ძროხა, გურ. ჯაკელი
 აზ.ხან – მეწველი ძროხა
 აზ.ჩკაჰან – მაკე ძროხა
 აც. – ხარი
 აც.-მღგქ – გაუხედნელი ხარი
 აფაჩა – წინ მიმავალი ხარი, მეწინავე
 ადახა – უკან მიმავალი ხარი
 აკამბგმ || ჰარა – კამეჩი
 აკამბგმ-ც.გლ || ჰარაც.გლ – ხარკამეჩი
 აკამბგმაზ. || ჰარაჰ. – ფურკამეჩი
 ჰარაჰ.გს – (კამეჩის) ბოტი (აგრეთვე: ჰარა ბატი)
 აჩ.გ – ცხენი
 აჩ.ჰგს – კვიცი
 აზ.აკა – ვაყა

აჩან – ჭაკი [აღნიშნავს ცხენების რემასაც – რედ.]
 აჩ-ამღეჟ – გაუხედნელი ცხენი
 აჩანჩკაპა – მაკე ჭაკი
 აღაშა – გახედნელი ცხენი
 აჩკარ – თოხარიკი „
 აჩანგყა – ნელა მოარული ცხენი
 აღაპა – ჩქარა მოარული ცხენი
 აჩგვ – მარბენალი ცხენი
 აყანან – ორწლიანი ცხენი
 აყანანგჟ – ძველი (გახედნელი) ცხენი
 ნაბლას – ორი წლის კვიცი
 აჟასა – ცხვარი
 აქაშთ – 1-2 წლამდე ცხვარი
 ასგს – ბატკანი
 აღენსგს – ზამთრის ბატკანი
 ათგლ – მამალი ცხვარი
 ათგლ-სგს – მამალი ბატკანი
 ათგლ-ზნგჟ – მამალი ცხვარი (ძველი)
 აწაშა } – ცხვარი (დედალი)
 ათგ }
 აგდაჟ (აჟასა გდაჟ) – დოღია (ურქო) ცხვარი
 ჩუჰაჟასა – თეთრბეწვიანი ცხვარი
 ადგვაჟას – შავი ცხვარი („ადილეური“)
 ჯმა – თხა
 სძგს – თიკანი
 აჯმაჯა – ბერწი თხა
 აჯმაზა – სანამრავლო თხა
 აღენძგს – ზამთრის თიკანი
 აბ – მამალი თხა
 აბგლ – მამალი თხა (უფრო პატარა)
 აჩადან – ვირი
 აგაგჟ – ჯორი
 აბნაჯმა – ქურციკი
 აპა – ღორი; აპა ქურქა – გოჭები; აპა ჭგს – გოჭი
 აბნაპა – ტყის ღორი
 ალა – ძაღლი
 ალა-მაწურ – მწვევარი ძაღლი
 ლაზა – ძაღლი (მამალი)
 ლაფს – ძაღლი (ძუ)
 ალასფან – ლეკვი
 აცგაგ – კატა
 აცგაგ აფა – კატის კნუტი...

ფრინველთა აღმნიშვნელი სიტყვები

აზ.წგს – მერცხალი
 აწგს – ჩიტი; ბელურა
 აკ.ტუ – ქათამი
 აქ.ჭგს – წიწილა
 არცნა – ვარია
 აყ.ართ – კრუხი
 არბა – მამალი
 აყაზ – ბატი
 ბაბგშ – იხვი
 ბაბგშ-ქ.გჭგრა – იხვის წიწილები
 თ.ხ.აგად – ინდაური...

მცენარეთა სახელები

ალ.ტა – თხმელა, მურყვამი [მურყანი – რედ.]
 აჯ.ტა – მუხა
 სმელ – ეკალ-ხე, ეკალი
 აწ.ატა – არყის ხე
 აჟ.ატა – კოპიტი
 აშ.ესტა – (ზზა)
 ხ.აცტა – რცხილა
 ას.ტა – წიფელი
 აჩამჰა – წყავი...

წელიწადის დროთა, თვეთა... სახელები¹

ააფენრა – გაზაფხული
 აფხენრა – ზაფხული
 აძენრა – შემოდგომა
 აღენრა – ზამთარი

 ჩელა – იანვარი
 ამძალგჰ – თებერვალი
 ბჟაჰ.გ-ბჟაჩა – მარტი
 ნამაჩა¹ – აპრილი
 არაჯ. აჯენჰ.რამგმ – მაისი (საქონლის დაბრუნების თვე)
 შორა-ხ.გჭგ ამმ – ივნისი
 შორა-დგუ ამმ – ივლისი
 ბჟახ შ.ამ.არა – აგვისტო (?)

¹ საერთოდ თვეთა სახელები მეტად არეულია და კარგად არ იციან, რომელი სახელი რომელ თვეს განეკუთვნება.

ფერთა სახელები

ყაფშე – წითელი
 შკაპკა – თეთრი
 ჯაჟ – ყვითელი
 ედწა – ლურჯი, მწვანე, ცისფერი
 ქედწა – შავი
 ჯაბჯა – ყავისფერი
 აჩედწა – ლურჯა ცხენი¹.
 ჩყარა – მოყავისფერო (შავი) ცხენი
 აჩატხა – ბეჟი ფერის ცხენი

გემოს აღმნიშვნელი სიტყვები

აჯამა || აჯანარ – გემო
 აჯაა – ტკბილი, გემრიელი
 „აბლგდტ“ – ცხარეა, „წვავს“
 ეშა – მარილის გემო
 წაა – მლაშე
 ამშე – უმარილო (შდრ. ადშარა)
 აწეწე – მჟავე... და სხვ.

აშხარელთა გვარები (ს. კუვინსკში)

ახაა ² (ახბა)	ადენაა (ადენბა)
ბრაა	ფსჰაა (აფსჰე)
შენჯაა	ნიფაა
ასაა (ასაბა)	მეჰაა (მეჰბა)
ბებაა (ბება) ³	კაჟაა (კაჟა)
ლანბაა	ჟირაა (ჟირბა)
ლაპულა	ეკმა (ეკმა) (რუს. Екма)
დაშაა	ლ'გსაა (ალ'გს)
ბათერბრა	დარემვაა (რუს. Дармилов)
ასააწაა	ჟაა (რუს. Аджиев)
კაჯაა (რუს. Кагов)	კელმაა (კ'ელმა) (რუს. Килма)

¹ ჩე-ლარჯ-იც – არისო, მაგრამ ვერ თქვეს, როგორი ცხენია.

² გვარები მოცემულია ჩვეულებრივ მრავლობითი ფორმით. ფრჩხილებში ჩასმულია მხოლოდობითი ფორმა.

³ წინათ ესენი იყვნენ: მარდაა.

კაძაძ (კაძაძა)	ჰაატრშაა
აგაჯა (რუს. Кава)	ქაპაა (ქაპაა)
ანაა (რუს. Аганов)	ჰაათაა
აჯძა (აჯძა) (რუს. Агба)	დანგაა
ფაფა	თამბიაა
ლაჭერსანაა (ლაჭერსანაა)	ხრანაა
ლ'აბჭაა	კ'ანაა

იგივე გვარები გვხვდება ს. აფსუაშიაც. გარდა ამისა აქ დამატებით გვხვდება გვარები:

მახაა	ჰარანაა
გაჯა (რუს. Гожов)	ლამშეგაა
ალრეე	გუმბაა
ჩგმაა	ამადაა (Имаев)
ლარსაა	

ძალზე საყურადღებოა ზოგი აქ მოყვანილი გვარის ფორმა. მთელი რიგი აშხარელთა გვარების დაბოლოებაში თავს იჩენს **ძა** ელემენტი. ესენია: ეკ**ძა**, კაგ**ძა**, კ'გლ**ძა**, აჯ**ძა**. უდავოა, რომ ეს ელემენტი გვარის მაწარმოებელია. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ აფხაზურს **ე** ფონემა არ გააჩნია და სხვა ენებიდან შესულ სიტყვებში **ე** გადაადის **ა**-დ, ამკარა იქნება, რომ აღნიშნულ გვარებში შემორჩენილია ქართული გვარის **-ძე** დაბოლოება. უნდა ყოფილიყო *ეკძე, *კაგძე, *აჯძე, *კ'გლძე (შდრ. ქართ. გვარი კილაძე).

ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ იმავე გვარებს აქვს სხვა, აფხაზური **-ხა** სუფიქსით გაფორმებული ვარიანტებიც. ეს ვარიანტები მხოლოდ რუსულად გამოთქმისას მოეპოვებათ აღნიშნულ გვარებს. შდრ. Екба, Килба, Агба.

ხსენებულ გვართა დაბოლოებაში **-ძე** ელემენტის არსებობა საყურადღებო ფაქტია ისტორიული თვალსაზრისით.

თავი X. აშხარული დიალექტისა და მისი კილოკავების ადგილი სხვა აფხაზურ-აზაზურ დიალექტთა შორის

§ 56. თავი რომ მოვუყაროთ ზემოთ განხილულ ენობრივ მოვლენებს, შეიძლება მივიღეთ შემდეგ დასკვნამდე:

აშხარული მეტყველება წარმოადგენს მეტად რთული შედგენილობის დიალექტურ ერთეულს. მასში გამოიყოფა ორი ძირითადი კილოკავი: **კუვინსკისა** და **აფსუსის** კილოკავები, რომლებიც მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

ძირითადი თავისებურებანი, რომელთა მიხედვითაც აღნიშნული კილოკავები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, შემდეგია:

აფსუსის კილოკავი

1. აფსუსის კილოკავში არსებობა წინაენისმიერი შიშინა ლაბიალიზებულ სპირანტთა მაგარი სახეობებისა – **შ^ჰ, ჟ^ჰ** (§ 2).

2. სახელის ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმის მაწარმოებლად – **შთა** სუფიქსის გამოყენება (§ 26).

3. რიგი სტატიკური ზმნის აწმყოს ფორმაში – **უტ** სუფიქსის გამოვლენა (§ 40).

4. **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებში დროის დაბოლოების – **ტა** სუფიქსთან შეხვედრისას – **უ**-ს მიღება (...**ა** + **ტა** = **უ**) (§ 41).

5. მრავალი ფონეტიკური ვარიანტის არსებობა დროთა დაბოლოებებში, მაგ.: მყოფადის წარმოებაში თანხმოვანზე და – **ა**, – **ტ** ნახევარხმოვნებზე დაბოლოებულ ზმნებ-

კუვინსკის კილოკავი

იმავე შემთხვევებში სხვა აფხაზური დიალექტების (კერძოდ, სამხრული დიალექტების, უფრო ზუსტად – ბზიფურის) მსგავსად არსებობა ჩვეულებრივი წინაენისმიერი შიშინა ლაბიალიზებული სპირანტებისა – **შ^ჰ, ჟ^ჰ** (§ 2).

სახელის იმავე ფორმის საწარმოებლად – **ნგ** სუფიქსის გამოყენება (§ 26).

იმავე შემთხვევებში – **უპ** სუფიქსის დაცვა (§ 40).

იმავე შემთხვევებში **რ**-ს მიღება (...**ა** + **ტა** = **რ**), მრავალი ფონეტიკური ნაირსახეობებით (§ 41).

ანალოგიურ შემთხვევებში დაცვა შედარებით უფრო ერთფეროვანი და უძველესი ფორმებისა (§ 41).

ში -**აშტ** სუფიქსის არსებობა; ფინიტობის -**ტ** სუფიქსის დაკარგვა ფონეტიკურ ნიადაგზე და მასთან დაკავშირებული რიგი ცვლილებები სუფიქსაციაში და სხვ. (§ 41).

6. ვითარების გარემოების აფიქსად ზმნის ინფინიტურ წარმოებებში -**აშ** ელემენტის არსებობა (§ 42).

7. მეშველი **აკუბ** || **აკუტ** – ზმნისა და მისგან ნაწარმოები კითხვითი **ზაკედა**, **ზაკეი** სიტყვების არსებობა (§ 45).

8. აბსოლუტივის საწარმოებლად -**შთა** სუფიქსის ფართოდ გამოყენება (§ 46).

იმავე შემთხვევაში -**შ** ელემენტის არსებობა (§ 42).

ამის გვერდით არსებობა მეშველი **აუბ** ზმნისაც. ამ უკანასკნელი ფუძის გამოყენების არის გაფართოება აწმყოს გარდა სხვა დროებშიაც (მაგ. **ონ** ← „იყო“) და მისგან წარმოება კითხვითი სიტყვებისა – **ზაუდა**, **ზაუი**... ამ ნიადაგზე მხოლოდ კუვინსკის მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ზმნის რთული კითხვითი ფორმების წარმოება: იყაუწო**ზოი**... და სხვ. (§ 45).

-**შთა** სუფიქსის გამოყენება აბსოლუტივის მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში (ფინიტურ ფუძეზე). დანარჩენ შემთხვევებში აბსოლუტივის აფიქსად -**ნე** სუფიქსის შემონახვა. აბსოლუტივის რთული -**შთა-ნე** სუფიქსის არსებობა (§ 46).

სხვაობა იმავე დროს შეინიშნება ერთი და იმავე პროცესების, გრამატიკული მოვლენების გავრცელების მასშტაბისა და მოცულობის მიხედვითაც, როგორცაა, მაგალითად: **ზა** → **აა**; **ზი** → **ჯი**; **დო** **თი** **ტი** → **დო** **თი** **ტი**; ადგილის გარემოების -**აყ**-, -**ახ**- ელემენტთა გამოყენების არე; -**ჭე** თანდებულის გამოყენების არე და სხვ.

სხვაობას ნაწილობრივ ადგილი აქვს ლექსიკური შედგენილობის მხრივაც.

მიუხედავად ზემოთ აღნიშნული განსხვავებების არსებობისა (აღნიშნული სოფლების – აფსუსისა და კუვინსკის – მეტყველებაში), ისინი მაინც ერთ დიალექტად ერთიანდებიან.

ის საერთო ენობრივი მოვლენები, რომელთა მიხედვითაც ეს კილო-კავები ერთიანდებიან და უპირისპირდებიან სხვა აფხაზურ დიალექტებს, შემდეგია:

1. **დ. თ. ტ.** ენა-კბილისმიერი ხშული სამეულის დელაბიალიზაციის ტენდენცია და **დ თ ტ**-დ ქცევა (§ 3).

2. სრულხმოვნობის დაცვა საერთოდ, კერძოდ, გაორკვეებულ ფუძეებში (უჰ.გჰჰა, უმ.ამა და სხვ.) (§ 9).

3. ხმოვანთა დავიწროება ან სრული რედუქცია დიფთონგებში (§ 13...)

4. სახელის განსაზღვრული ფორმის წარმოება **-ზ** სუფიქსით (§ 23).

5. ჩვენებით ნაცვალსახელთა და ადგილის და ვითარების ზმნისართთა რთული ფორმების არსებობა: აჭართ, აჭარსა, აბრაჭათ... და სხვ. (§ 27).

6. რაოდენობითი და დანაწევრებითი რიცხვითი სახელების თავისებური ფორმები (§ 28, § 32).

7. **-ჭჳ** თანდებულის გამოყენების არის გაფართოება (§ 33).

8. **-უ** სუფიქსის უქონლობა სტატიკური ზმნის როგორც ადამიანთა კლასის, ისე ნივთთა კლასის კითხვით ფორმებში აწმყოში (ი-ყა-და, ი-ყე-მ) (§ 40).

9. სტატიკურ ზმნათა ორ ჯგუფად დაყოფა (1. სეყოუჰ, 2. ისტ.უჰ) და პირველ ჯგუფში აწმყოს სტატიკურ ფორმაში **-იტ** ფინიტობის სუფიქსის გამოყენება: სე-ყე-მტ (§ 40).

10. დროის უა სუფიქსის უ ელემენტის დაკარგვა თანხმოვანზე ან **მ**-ზე დაბოლოებულ ზმნებში (დაამ-ემტ ← დაამ-უმემტ) (§ 41).

11. მყოფადის ინფინიტურ ფორმაში **-რააკ**, **-ააკ** [**-ლააკ**]... სუფიქსების გამოყენება სხვა დიალექტების **-ლაკ** სუფიქსის ნაცვლად (§ 41).

12. პირობითი კილოს მაწარმოებლად **-რი** სუფიქსის გამოყენება (სხვა დიალექტების **-რ**, **-რა**-ს ნაცვლად) (§ 43) და სხვ. ამასთანავე ზოგი თავისებურება ლექსიკურ შემადგენლობაში.

ამავე დროს უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ **მთელი რიგი ამ მოვლენათაგან: დ. თ. ტ.**-ს დელაბიალიზაცია, ხმოვანთა რედუქცია დიფთონგებში, სახელის განსაზღვრული ფორმა **-ზ** სუფიქსით გამოხატული, **-ჭჳ** თანდებულის ფართოდ გამოყენება, სტატიკურ ზმნათა ორ ჯგუფად დაყოფა, **-უა** სუფიქსის უ ელემენტის დაკარგვა გარკვეულ პოზიციებში და სხვ., როგორც ამას ისტორიულ-შედარებითი მიება არკვევს, **შედარებით ახალი მოვლენებია**, აშხარული დიალექტის (მისი ორივე კილოკავის) შინაგანი განვითარების ნიადაგზე წარმოქმნილი. ამავე დიალექტში პარალელურად დაცულია მათი ამოსავალი სახეობები. ისე, რომ პროცესი ახალ ენობრივ მოვლენათა საბოლოო დამკვიდრებისა ჯერაც დამთავრებული არ არის.

აშხარული დიალექტისათვის ფორმათა მრავალფეროვნება მეტად დამახასიათებელია. ამ ნიადაგზე ხერხდება ყველა აღნიშნული მოვლენის ისტორიის გათვალისწინება. მოვიგონოთ თუნდაც: **ჰ(ა) → || აა; დ. თ. ტ. → || დ თ ტ; სეყოუჰ || სეყემტ**; დროთა დაბოლოებები და სხვ.

აშხარული დიალექტის მონაცემები მეტად საყურადღებოა აფხაზური ენის ისტორიული შესწავლისა და მის დიალექტთა ურთიერთობის თვალსაზრისით.

ეს მონაცემები მნიშვნელოვანია ზოგადად ენის განვითარების საკითხებთან დაკავშირებითაც.

როგორც ზემოთ განხილული ნაირნაირი ფორმების ანალიზმა დაგვარწმუნა, შედარებით უფრო ძველი ენობრივი მოვლენები, შედარებით უფრო ახალი და მათი გარდამავალი სახეობები იხმარებიან პარალელურად, თანაარსებობენ და ყველა ისინი საერთოდ გასაგებნი არიან. თანდათან, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მათი მომხმარებელი ენობრივი კოლექტივის ორიენტაცია ჩერდება ერთ რომელიმე გარკვეულ სახეობაზე და იგი იქცევა გარკვეული ისტორიული ეპოქისათვის საერთო მონაცემად, მტკიცდება ახალი მოვლენის პოზიციები, ხოლო თანაარსებული ნაირსახეობები, ძველი ამოსავალი სახეობები იქცევიან არქაიზმებად.

ამ თვალსაზრისით აშხარულ დიალექტში ყურადღებას იქცევს ისეთი ფაქტები, რომელთა მიმართაც აღნიშნული ენობრივი კოლექტივის წევრები ავლენენ თავიანთ მიდრეკილებას ასაკისდა მიხედვით. მაგ.:

1. **დ. თ. ტ.** ხმულები დაცული აქვს აშხარული დიალექტის ორსავე კილოკავში უფროსი თაობის წარმომადგენლებს, მაშინ როცა უმცროსი თაობა მხარს უჭერს მათს დელაბიალიზებულ სახეობებს – **დ თ ტ**-ს, რასაც ადასტურებს ზემოთ განხილული მასალა (§ 3).

2. უფროსი თაობის მეტყველებაში **-ჭჷ** თანდებულის გვერდით გვხვდება **-ყნგ, -ყა, -ახ** თანდებულებიც, მაშინ, როცა უმცროსი თაობა იჩენს მიდრეკილებას ერთი **-ჭჷ** თანდებულის გაბატონებისაკენ (§ 33).

3. უფროსი თაობის მეტყველებაში დღესაც დაცულია ზმნის უკუქცევით ფორმებში კუთვნილებითი აფიქსი (**სჩჷგსკაბოტ** „ვბანაობ“), მაშინ როდესაც ახალგაზრდა თაობა აღნიშნულ აფიქსჩამოცილ ფორმებს ხმარობს (**ჩჷგსკაბოტ**) (§ 38).

4. ზმნის უარყოფით-ფინიტური ფორმები **-აჯ** ნაწილაკის გარეშე (დცომ) გვხვდება აქა-იქ მხოლოდ უფროსი თაობის მეტყველებაში (§ 44) და სხვ.

აქვე საჭიროა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ **უფროსი თაობის მეტყველებაში დაცული სახეობები მხარს უჭერენ პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელ ფორმებს**; რაც, თავის მხრივ, გვაძლულებს დავასკვნათ, რომ ამ ახლადწარმოქმნილ მოვლენათა მხრივაც აშხარული დიალექტი ისტორიულად სამხრულ დიალექტებს ეკედლებოდა.

ნაირსახეობათა სიჭრელეს აშხარულში ქმნის არა მხოლოდ ერთიერთმანეთისაგან წარმოქმნილი ვარიანტები, არამედ საკუთრივ აშხარულ ახალწარმოებათა გვერდით არსებობა სხვადასხვა დიალექტური ფორმებისაც.

მაგ.:

1. სხვადასხვა დიალექტური ფორმები ჩვენებით ნაცვალსახელებსა და სათანადო ზმნისართებში (§ 27)
2. „ „ ზმნის რეფლექსურ წარმოებაში (§ 38)
3. „ „ დროთა დაბოლოებებში (§ 41)
4. „ „ თურმეობითის წარმოებაში (§ 41)
5. „ „ მყოფადის წარმოებაში (§ 41)
6. „ „ ადგილის საგარემოებო ნაწილაკის გამოყენებაში (§ 42)
7. „ „ აბსოლუტივის წარმოებაში (§ 46) და სხვ.

აშხარულ დიალექტზე დიდი გავლენა აქვს ტაპანთურ დიალექტს. აშხარელები უშუალო ურთიერთობაში არიან ტაპანთელებთან. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია სალიტერატურო ენის გავლენა (რომელსაც საფუძვლად ტაპანთური უძევს).

აღნიშნულ ნიადაგზე **აშხარულმა დიალექტმა ტაპანთურისაგან შეიძინა მთელი რიგი ენობრივი მოვლენები.**

ასეთად ჩვენ მიგვაჩნია:

1. რიგითი რიცხვითი სახელების მიმდებარე წარმოებების გაბატონება (§ 29).
2. ზმნის ფინიტურ-უარყოფით ფორმებში **აჟ** ნაწილაკის მონაწილეობა (§ 44).
3. **-შთა** სუფიქსის გამოყენება აბსოლუტივთა წარმოებაში (§ 46).
4. რიგი საერთო ნაწილაკებისა, თანდებულებისა და სიტყვების არსებობა და სხვ.

ყურადღებას იქცევს აშხარული დიალექტის ტაპანთურთან შეხვედრა უარყოფით-კითხვით წარმოებებში (**-მა** სუფიქსით); ადგილის საგარემოებო **-აჟ** ნაწილაკის გამოყენებაში, მაგრამ ეგევე აფიქსები გვხვდება სამხრულ დიალექტებშიაც და შესაძლოა აშხარულში ტაპანთურის გავლენას არ მიეწერებოდეს.

ამავე დროს **შეინიშნება აფსუსის კილოკავის ენობრივ მოვლენებში მეტი მიდრეკილება ტაპანთური დიალექტის ენობრივი ფაქტებისაკენ** (ისევე როგორც კუვინსკის კილოკავის ენობრივ ფაქტთა ერთიანობა სამხრული დიალექტების ფაქტებთან).

აფსუსის კილოკავის ფაქტთა ტაპანთური დიალექტის ფაქტებთან ერთიანობის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს შემდეგი მოვლენები:

1. ტაპანთური დიალექტის მსგავსად სახელის ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმების **-შთა** სუფიქსით წარმოება (§ 26).
2. იმავე **-შთა** სუფიქსის გამოყენება ტაპანთურის მსგავსად აბსოლუტივის ყველა ფორმაში (§ 46).

3. ა-ზე დაბოლოებულ ზმნებში, ინფინიტურ წარმოებებში სუფიქსური **ჭა**-ს ნაცვლად **ჟ**-ს გამოვლენა (... ა + ჭა → ...უ) და **ა** ხმოვნის რედუქცია, ტაპანთური დიალექტის მსგავსად (§ 41).

4. კონიუნქტივში -**რზადტ** სუფიქსის არსებობა (§ 43).

5. მეშველი **აუბ**-ზმნის არქონა (§ 45).

6. ნაწილობრივ შეხვედრა ლექსიკური შემადგენლობის მხრივაც და სხვ.

ამავე მიმართულებით საყურადღებო ჩანს აფსუის კილოკავში არსებობა წინაენისმიერი შიშინა ლაბიალიზებული სპირანტების მაგარი სახეობებისა – (**შა, ჟა**) და ტაპანთურ დიალექტში, კერძოდ მის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში, სათანადო შემთხვევებში დელაბიალიზაციის შედეგად **შა, ჟა** სპირანტთა მაგარი, სახეობების მიღება.

ზემოთ დასახელებული ფაქტები გვაძულებენ დავასკვნათ, რომ აშხარული დიალექტის აფსუის კილოკავი გარკვეულ მიდრეკილებას ამჟღავნებს ტაპანთური დიალექტისადმი, კერძოდ მის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავისადმი.

კუვინსკის კილოკავი კი უფრო მჭიდრო კავშირს ავლენს სამხრულ (პირაქეთა) დიალექტებთან, რამაც გამოხატულება ჰპოვა შემდეგ ფაქტებში:

1. სტატიკური ზმნების ერთ რიგში დაცულია იგივე ფორმა, რაც სამხრულ დიალექტებში: დგჰკ-ენ-**უბ** (შდრ. აფს. დგჰკ-ენ-უტ, ტაპ. დგჰკ-ენაპ || ბ). (§ 40).

2. აბჟური (და ნაწილობრივ ბზიფური) დიალექტის მსგავსად აწმყოს ფუძისეული -**ჭა** სუფიქსი წინამავალ **ა**-სთან შეხვედრისას იძლევა **რ ← ო...**-ს (§ 41).

3. ბზიფური დიალექტის მსგავსად ადგილი აქვს ზმნის ფუძისეული ბოლო **ა** ხმოვნის რედუქციას დროთა გარკვეული სუფიქსების დართვისას (§ 41).

4. კატეგორიული მყოფადის წარმოებისას პარალელურად მეშველი „არის“ ზმნის (აუბ, აკაუბ) გამოყენება (§ 41).

5. ადგილის საგარემოებო ნაწილაკად -**ახ**-ის გამოყენება (§ 42).

6. კონიუნქტივის საწარმოებელ სუფიქსად -**აადტ**-ის ხმარება (§ 41).

7. მეშველი **აუბ** ზმნის გამოყენება (§ 45).

8. სახელის ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმებისა და აბსოლუტივების -**ნე** სუფიქსით გაფორმება (§ 26, § 45).

9. დამთხვევა ცალკეულ ნაწილაკებსა, ლექსიკასა და სხვა მოვლენებში.

ზემოთ, მართალია, მივუთითეთ აშხარული დიალექტის მთელ რიგ საერთო მოვლენებზე ტაპანთურ დიალექტთან, მივუთითეთ აფსუის კილოკავის შედარებით უფრო მჭიდრო კავშირზე ტაპანთურთან და სხვ., მაგრამ, მიუხედავად ამისა, **აშხარული დიალექტი, არა მარტო ისტორიული, არამედ სტატიკური ანალიზის თვალსაზრისითაც მთლიანად (როგორც კუვინსკის, ისე აფსუის კილოკავი) მაინც უფრო ახლო დგას პირაქეთა (სამხრულ) აფხაზურ დიალექტებთან.**

ეს მეტი სიახლოვე პირაქეთა დიალექტებთან აშხარულის ორივე კილოკავისა ემყარება შემდეგ ენობრივ ფაქტებს:

1. აშხარულმა დიალექტმა (მით უფრო, მისმა აფსუის კილოკავმა) აქამდე შემოგვინახა პირაქეთა დიალექტების მსგავსად **დ. თ. ტ.** ლაბიალიზებული სამეული (და მათი შემდგომი ცვლილებისას გვამღევს არა იმ შედეგს, რაც მივიღეთ ტაპანთურ დიალექტში) (§ 3).

2. პირაქეთა დიალექტების მსგავსად აშხარულმა დიალექტმა იცის ლაბიალიზებულ აფრიკატა მხოლოდ სისინა სახეობები (**ძ. ც. წ.**), ტაპანთურში კი, როგორც ცნობილია, ერთსა და იმავე შემთხვევებში გვაქვს როგორც სისინა **ძ. ც. წ.**, ისე შიშინა **ჯ. ჩ. ჭ.**

3. ბაგე-კბილისმიერ სპირანტთა სამეულის – **გ ჭ ჭ** – არსებობა ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვებში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად აშხარულსაც ახასიათებს, მაშინ როდესაც ტაპანთურ დიალექტში სათანადო შემთხვევებში მოგვეპოვება **ძ ც წ**.

4. ზმნათა ფინიტურ წარმოებებში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად აშხარულიც იყენებს ფინიტობის სუფიქსთა მხოლოდ მკვეთრ სახეობებს – **პ, -იტ** (შდრ. –**ბ, (ი)დ** ტაპანთურ დიალექტში!)¹.

5. **შ(ა), შ.** ბგერათა **აა-, ჯგ** ბგერებში გადასვლა აშხარულში შეინიშნება პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, მაშინ როდესაც ტაპანთურში იგივე ბგერები ცვლილებისას სხვა რეფლექსს – **ღ, ღ** – გვაძლევენ.

6. ჯერობით რიცხვით სახელთა წარმოებაში თავს იჩენს აშხარულშიაც **-ნტა** → **-ნ-ტა** სუფიქსი (შდრ. **-ნ-ტ-გ** პირაქეთა დიალექტებისა).

7. აშხარულშიაც არსებობს თანდებული **-ჭიგ** პირაქეთა დიალექტების მსგავსად (ტაპანთური მას არ იცნობს).

8. სტატიკურ ზმნათა ფინიტური ფორმა აწმყოში გვხვდება **დ გ ყ ო-უპ**-ის სახითაც.

9. დინამიკურ ზმნათა აწმყოს ფინიტურ ფორმაში იგივე წარმოებაა **ჭა** → **ჭ** სუფიქსით, რაც პირაქეთა დიალექტებში (ტაპანთურში **-ჭა** → **უ** დღეს სათანადო შემთხვევებში არ ჩანს).

10. ნამყო წინარე წარსულის ინფინიტურ ფორმაში **-ც** სუფიქსის არსებობა (ტაპანთურშია **-ს**).

11. პირობითი კილოს წარმოების მხრივ შეხვედრა პირაქეთა დიალექტებთან (§ 43).

12. მახვილის ადგილის მიხედვით შეხვედრა აბჟუური დიალექტის ჯგერდულ თქმასთან კითხვით ფორმებში (§ 45).

13. შეხვედრა სხვადასხვა ნაწილაკებსა და ლექსიკაში და სხვ.

ამგვარად, აშხარული დიალექტი წარმოადგენს დამოუკიდებელ დიალექტურ ერთეულს, რომელსაც ახასიათებს რიგი თავისებურება. ამ თავისებურებათაგან ზოგი ძველია და შემოგვინახავს აფხაზურის ძველ საერთო მოვლენებს (მაგ.: **შ. ჟ.**-ს გვერდით სისინა **ს. ზ.** ბგერათა დაცვა, **შ შ., ჯ ჯ., ყ** ბგერათა დაცვა, სრულხმოვნობის დაცვა, კაუზატივის წარმოებაში ძველი, მოსალოდნელი სახეობის შემონახვა რიგ ზმნაში (მაგ. აყა-რ-წარა);

¹ უნდა შევნიშნოთ, რომ **-პ, -(ი)ტ** უცხო არაა არც ტაპანთურისთვის.

დროთა წარმოებაში უფრო ძველი, სრულხმოვნაიანი სახეობების არსებობა; ვითარების გარემოების აფიქსის უფრო ძველი -**აშ** სახეობა, -**ნგ** (-**ნა**...) სუფიქსის გამოყენება სახელისა და ზმნის რიგ წარმოებებში და სხვ.).

აღნიშნულ მოვლენათა მიხედვით ცვლილებები განუცდია სხვა დიალექტებს.

სხვა თავისებურებათაგან, რომლებიც აშხარულ დიალექტს ახასიათებს, დიდი წილი წარმოადგენს აშხარული დიალექტის შინაგანი განვითარებით მიღებულ ახალ წარმოებებს.

იგი საერთოდ ემხრობა პირაქეთა დიალექტებს, მიუხედავად ტაპანთურის მასზე ძლიერი გავლენისა.

აშხარული დიალექტის კილოკავები (აფსუსისა და კუვინსკისა) მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან¹. ამავე დროს თვით ამ კილოკავებშიაც შეინიშნება სხვადასხვა დიალექტური ფენები, რაც იწვევს ფორმათა განსაკუთრებულ მრავალფეროვნებას. კერძოდ, აფსუსის კილოკავში შეინიშნება ერთი ფენა, ტაპანთურ დიალექტთან საერთო.

აშხარული დიალექტის ეს რთული ბუნება აიხსნება მასზე მოლაპარაკე ხალხის ისტორიული წარსულით.

აშხარელები ახლანდელ მათ საცხოვრისზე – იენჯუგის სანაპიროებზე – გადასულები არიან მე-19 საუკუნეში კავკასიის ქედის ფერდობებიდან. ეს ტომები მანამდე სახლობდნენ ხაჭიფსოუს (ახჩიფსუ), ფსხუს და სხვ. რაიონებში. უდავოა, ამ გადასახლებულებში გვხვდებოდნენ სხვადასხვა აფხაზ ტომთა წარმომადგენლები.

ამ მხრივ საყურადღებოა მოხუცთა გადმოცემები. აშხარელი მოხუცები გვიამბობდნენ, რომ კუვინსკელები გადმოსულნი არიან ხაჭიფსოუდან, ფსხუდან, ხოლო აფსუელები (ჩეგირელები) – **ნახუ** (ნაჰა)-დანო.

ამ გადმოცემათა მიხედვით აფსუელები და კუვინსკელები გადმოსული არიან სხვადასხვა რაიონებიდან². ამასთანავე მოხუცები ხაზს უსვამდნენ იმ გარემოებას, რომ კუვინსკელთა ნაწილი შერეულნი არიან (ჩეგირელებთან) აფსუელებთან. ამ თვალსაზრისით ძალზე საყურადღებოა ენობრივი მონაცემები: საერთო აშხარული მოვლენების გვერდით აფსუსის კილოკავში ადგილი აქვს ტაპანთურთან საერთო რიგ მოვლენას. უნდა ვიფიქროთ, რომ აფსუურში წარმოდგენილი იყო თავისებური ტომობრივი მეტყველება (სამების მეტყველება?), რომელიც უახლოვდებოდა ტაპანთური დიალექტის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავს. მიუხედავად ამისა, აფსუურ მეტყველებაში ძლევს საერთო აშხარული ენობრივი მოვლენები და ისიც კუვინსკურთან ერთად გვიჩვენებს განვითარების ერთგვარ ტენდენციებს.

¹ ეს სხვაობა გადმოჰყვით ფსხუშიაც მცხოვრებ აშხარელებს. ს. აფსუიდან გადმოსულთ ახასიათებთ აფსუურის თავისებურებები, ს. კუვინსკიდან გადმოსულთ, – კუვინსკურის თავისებურებები.

² ბოლო წლებში გაირკვა, რომ ის ენობრივი მასალა, რომლის საფუძველზეც გამოთქმული იყო ჰიპოთეზა დასავლეთ საქართველოში (მათ შორის აფხაზეთშიც) აფხაზურ-ადილურ ტომთა თავდაპირველი ბინადრობის შესახებ, არ არის აფხაზურ-ადილური წარმომავლობისა (ტომის რედაქტორი).

აშხარული ტექსტები

კუვინსკის კილოკავი

1.

ხგვანშცა სყან. აჟართ ზანგ იტან იშაძან. მანერაგარა, იყარწაქუმშ
რ(ე)პონ. მაჰბა: „სეზგო ხაფშლა დეკსერგესუმტ“ – ლეჰაჰ; აგებჰანგტ:
„იკადგრ ხაფშნე იყასწუმტ“ – ლეჰაჰ; ედწბა: „სეზგო იჰგ ჰგჯა სსუმტ
რელანგყაქა ხაფშნე, რელანგყაკგე რაზნანგ“ – ლეჰაჰ.

აჟათ ინერჰონ აჰაკ დერეზიერგან. აჰ ეწბ დეგატ ფჰესნე.

აჰ ნეყარ დედქლან, დეშადქეზ იფჰეს ახრა დლაგატ. აჟრ ან
ლახშცაქა ლხანიტ. ასაბრქა ნალორ, აძე ითარფსან, ალასფაქა
ლქწარწატ. აჰგე შაყ იზერგტ: „ჟარ უფჰეს მსუგაზ ლასფა ლაუტ“-ჰა.
აჰ მდგებტ შაყა: „სეფჰეს აბჰემჰაკ დეწასწა, სარგე სარა ს.ესეფჰესლუჰ“.

ზანგ ჟანდგრ შგლა აქნე აძე იგრნ. იფჰეს აბჰემჰა რწაზ ილბან,
დგრჰატ: „შელა-ნაკგე ასგთ!“-ჰა. მაარმელხენ, აჰანგ რქელწატ. აჟრ ზანგ
ლესაბრქა აძე ინთგწ ირბან, ირჰატ, „რაცა იკააუ!“ – რჰატ. აჟრ ასაბრქა
იზააზუმ ინლარჰახ, „სარა ს.დგუხატ“ – ლეჰან, აბნა რლალწატ.

აჟართ იდგუხან, იშენხრო ზანგე აჰაკ დარნიტ. აჰ რაბა მკენგ
მწეწტ. მბადგრხენ, იფჰეს რწაზგე დწეგხხტ, ლახშცაქაგე იშმდტ,
ითააცაქაგე მარგე იზახაზუმ (იზახხო), ინხაჟა (|| ინხო) იტახტ.

ც. ძ. (17 წ.)

ს. კუვინსკი 28. VII. 40 წ.

2.

ქეთვ გყან. აქეთ რყაზ სტაკ არ ითერცდტ. აჟართ რჰგ ამხგხჩა
დწნატ. ზად. ფჰესფაკგე დწნატ. ამხგხჩა აფჰესფა დეგატ. დენგმბ
ახმანგ დწი.ე. სჰკენ შაქკგე საახენ, იხშაგე, დგდენგ აბნა დეშგლაზ
დგლანგ, დეშმარცოზ თეძ დეუ იბეტ. აჟრ ათძე დენაშგლეტ. ათძე
დანაშგლაზ ბეჰგვ დრმბეჰკაცა რცანგ დენარგქს.ე.ე. აჟართ დრწსენ,
დაჩა ფეშკ აჰგ დრმბეჰკა დგუკ აჰანგ. იგე მქნე დეშტან, ძაძგგე იკაჰგ
იკწან.

არკვენ ადრმბეჟკა დეფნადტ: „ტარა არა უხმტე?“ ადრმბეჟკა იჰეიტ: „აჟერთ აბჟეჯ-დრმბეჟკაცა იცო სარა ისფაცოკ. აჟერთ სემტარწეტ, აჰანკ სეგორ აქ-ერწან. აჟერთ ირქორ ეფში ბეჟბან სქონ, აჟრ აკეგ სეზმთარწაზ არა“.

არკვენ დეფნადტ: „შთა, აჟერთ იმფასშრა?“ – იჰან. ადრმბეჟკა აჟრ ნდეჰეიტ (sic!): „დასტუ დეფნა რდჰალანე დეცოუჰ. აჟერთ რეფჰაქა ანთებნე, რეკაქა წუწეწეარა ათაჯუჰ“.

არკვენ დანადენ, რეკაქა კედეწეიტ. მახშაგჯ დანადენ იზახაჟორ იდექ-ლახტ.

მეშკე არკვენ აზნა შარსცარა დეცეიტ. დანცეჟოზ მახშ აჟუდ ლედეიტ: „სნანწიკ, იწგახო ამ. აბმერტენ, ანანეთ იბთაჯუ, რზგუ!“ – იჰან, აწაფხაქაგ ე ნლგეთან, დცატ.

აჟრ არკვენ აჟრ ადრმბეჟკა აჟა დმეჯნაზ დეგლდერდგრამბტ, შთა აჟრ აკეგ იზედეჰაზ.

არკვენ დენცა აფჰესფა დეჯნაფშორს ლთაჯეიტ. ინლგერტე ადრმბეჟკა ლბეიტ(!). ადრმბეჟკა აჟუდ იჰეიტ: „სნაუბშთებნრი, იბთახზი, ამანე სეზბეყალაჰ“. აფჰესფა აჟუდ ლჰეიტ: „უმფაუსემთია, აჰანკ. დეჟ სი ისეზეჟეხეუმ?“ – „სმამ რენაჰაუ-ლა ზჰკ.თასრი, ისეჟეგ-ხუშტ“ – იჰეიტ.

სმამ ნლხან, აჰანკ. აარქ-ელხტ. აწგან ჯანე დანლხეიტ. აჟუდ ყომრაკ არკვენ დეგდელერბამბტ, ჯაზნე დელერჩონ.

აწგან არკვენ მახშ ფაკ დლანუნ. არკვენ დანანაუმეზ სმვა დეჟელერესტ. ლეიმ დმანახაზ ასაბი დმტინენ, რჰე დანადეიტ, „დჰაანჰა“ – იჰან. დანადენ, დერაზორ-მაცა დედეჟხეიტ. ჟაჰ შეკესაქა დნამეტ.

აწგან ადრმბეჟკა არკვენ (იფჰეს ლანა) დეფშორს ითაჯხეიტ. იფჰეს აჟუდ ლედეიტ ადრმბეჟკა: „დაჰმეგ, – იჰეიტ. – ჰნედს, აძე ნსჰარაკ, აძე ასეჟეთა!“ – იჰეიტ.

ადრმბეჟკა ამწამბრა დანაწაგლეიტ. დანაწაგლან, ამკენ (sic!) დენანშელა ჩემდერდგრაკ ადსრა მალაგეიტ. ადრმბეჟკა ამორა დენაკე: „ძტაკ!“ – იჰან, დყნადტ. დენყნა, იფჰეს ამ ნლრგტ. იმანლოზ არკვენ ხჰე დლემწასენ, ლეიმ რქემთეიტ. რქემთან, ადრმბეჟკაგ დერმდეტ. მახშაგჯ ალაქა დედდერგჟ-ეჟან დედრფსგეიტ. აწგან არკვენ ხეჰე მარე ანხეიტ. არკვენ დეჟ ჰაჟაზაში რზერწეტ, არკვენ ხეჰეგ ბანანას-ჰა რზერწეიტ.

არკვენ დეჟ ფჰეს ზარან დდექ-ლე(დ)ტ, აწაფხაქაგ არკვენ მაართან, პატორნეგ ჩეკეგ იზნედეჟეიტ.

ფჰეს ზარა იცოზ აჟუდ იჰეიტ: „არ აპატრონ ხანა ფანა იწარს-გლალა, ახში ნანთეჟერაკ (ნნკათარაკ) უნასრშთამლან, სედეგარკოუჰ;

ივარსებლანგ, ამნ ნაჭაჟურაკ, უნასრშთალ, სეგზბზანხემ – იჰეიტი ჰაჟანამ. დერგე იჩე ნებხან დდტქლეიტი. დახნოზ ხანკაკ აჟე ფჰესფაკ დეწებტა დტქლოუპ, აჟე ჩკენგვგ დღდტალოპ. აშკენ ჰაჟანამ დეზწადტი: „არ იჰესფა არ დზტქტი(დ)?“ – იჰან. აჩკენ აჟედ იჰეიტი: „აქეთ რემგ ბლანაკ დკენ, გარნათახამ. არ აფჰესფა აჰ დეფჰორუპ, აბლანა აფუშეიტი-შთა, დაჟუშტი. დენაჰარაკ, აქეთ კა-კაკ ძე ფშერჰა არნათუშტი“ – იჰეიტი აჩკენ ილდტალაზ.

ჰაჟანამ „აჟე ბარგუმა, სარ დასრგჰუმა?“ – იჰეიტი. აფჰესფა ლჰე დაინ, ჰაჟანამ აჟე ლედჰეიტი: „სარ ტაკ სტეუშტი. აბლანა ანარაკ ბასჰთასნგ, სარფშე!“ აჟე იჰან, დეშტლან, დტქეიტი.

ტაკ ნაწე აბლანა ამდ ანთგწენ, დაჰარნგს ილზანან. აფჰესფა ინგლბა, აჩკენ დნღერფშეტი. ჰაჟანამგე ჩედრგჰაზერტ დეშეისრა დეფში. აბლანა ანამდ დესა-მაცარ რშეტი. აჩკენ ილტგეზ აჟედ დეჰეიტი: „არ სარ იშსშეზ რრუმიჰან, ჟარ იუშნგ იჰან!“ – იჰან, დერგე აჟე დტახტი.

აჟნ რყაზ ბანახას აპატრონ ნტგდრსლა ახში აჟეჟუჟა იბან, დგგემგერჰაზტი.

აჩკენ ილტგეზ აჰ ინდრჰა, ჟუმარა დგუ იზგყეიტი. მარგე აჰ დგდვატან, მარ ჰაჟანამ შიკუპ იზშეზ, დგგერდგრამეზტი.

ჟანტგანგე იგებახჟურზ აბლანა ამდ აკებტი. აჰ იჰან გებჟანტ დართარა ათახეიტი. აჟედგე დნარგან, მარ ახანკ დტქდგრტახტი. აჟანგე ჰაჟანამ დნგმნ, მჰბ ლეფში დაარმრგჰონგ, დანმდებტი. აჟედგე აჩკენ ილტგეზ: „სი ისშეტი“-ჰა, ირდჰეიტი. აჟედ აზტჰაგე აჰ ჟუმარა იზგყეიტი(დ)ტი.

იხფახერზ აბლანა ამნ, ამდ აკებტი. ჟანტგან აჰ იჰან ეწზ დადრგჰარნგს დნარგახტი. ჟანტგან ჰაჟანამ დეღზწადტი: „სარ აბლანა ადრი, ისუშტი“, – იჰეიტი. მარგე დეშტლან, დტქეიტი. აფჰესფა ილდჰეიტი: „აბლანა ადა ინლაგარაკ, ბემშანგ, საარფშეზ“-ჰა. დტქან, ყომკ ანწე აბლანა ადა მლაგეიტი. აფჰესფა ინგლბ დემანგენ, დგგელზანმერფშეტი. მაამაჟ ჟო მანლაგა, იჩე მჰთასა-მაცარა დაანარფშეტი. დაანარფშეზტი-ჰა, აბლანა აადგახეტი, დანდენ, ინაპგე ინაცჰან. აბლანაგე იშეტი. აფჰესფა ლტკას აფელჟან, ინაპგე ჰალჰეიტი. ლარგე აჩკენ დაართან, დანაჟიშთებტი. მარგე აქეთახლა დდტქლეიტი.

აფჰესფა დანადგახ ჟუმარა იზგყარწახტი აჩკენ.

ჟანტგან დეწზ მალგზწადტი: „აბლანა ზშედა?“-ჰა. აფჰესფა დგგლან: „აბლანა ზშეზ, ისტეუ გაკუმ, – ლჰეიტი, – აბლანა ზშეზ აქეთ დორუპ, ინაპგე იჰაჰორუპ სტკასლა. დეზბარი, დეზდგრუშტი“, – ლჰეიტი. ჰაჟანამ რშთლან, დნარუტი. მჰბაგე (sic!) ფჰესნგ დნანხეიტი. ჟონტკ იშტახ, რეთემგ ნარტლამარონგ ნაჟრე (ლამარაკ) აამეღეიტი. აჟედ აჩკენ დშთალეიტი, „ისემშეჰაკ!“ – იჰან, იჩე დტქან.

ალაშარაგე ცგო, მარგე დცეურ, თეძ დღუკ ინაშგლეძტ ალაშარა. დენაშგლა დჰანკინხეძტ.

ყოძ ენწე აზნ რყაზ ბანაზას აპატრონ ანკედრსლა, აშნ ჰჰეჰეჰეძტ. ბანაზას ინგძბა: „სეძა დაგეყახეძ“ – იჰან, დაარშთალეძტ. დახგყაზ აქეტ აჰე დენაად, დრეზწეძტ: „ხაბარ-ჩაბარ რყეძ“ – იჰან. ატუძ შარჰეძტ დარგე: „ჩკენკ შარდა მწანგ ფჰეს დანაგან, ანაურ დანარგეძტ“ – შარჰეძტ. აჰ იჰე დანაძტ ბანაზას. დანაშ ატუჯ დეშეტაზ ალაშარა ედთაშეგლახტ. ინგძბა, დაშთალეძტ ბანაზას. ირგჰა, ირგჰა, ყამჩგლა დანა (|| იფყრ)-მაცარა ექმ დახგყაზ დენანაგლეძტ. დახნაშგლაზ ანაურ დეფჰესფახეძტ. აჰ.შ. არჰელოთან, დეგემფსგეძტ. ექმჰა შთგძხენ, დეძმერნგეს დენაღაგა, აშითან ატუძ ლჰეძტ: „ისჰეაზ რიზგეძტ შსერგელახეძტ (შსერბზახახეძტ). სეუმშე-ჰაცან!“

ტოწეჰან იზოგეძტ ზღერბზახახტ ექმეგეძტ დეზლაზ. ტაწეჰან ბანაზას დღესენ, დეძმეძტ. ატუა რაფზა დეგგლა მერგე აჰ იჰე დანთალეძტ. დახანთლაზ იფჰ გებჰანეტეგე ფჰესნე დანთან, აჰეძმეცაგე რეზნ მანხენ, იზახხრ იდექლახეძტ.

ფ. დ. (15 წ.)

ს. კუვინსკი 28. VII. 40 წ.

3.

ღგაჰეკ დეყან. აურ ალგაჰე აზ. იხჩრნ. ატუძ ილაზ მანგეწეძტ: „მეშეკ აჰე ბჰჰე დრმბეჰეჰეა სშეძტ“ – იჰეძტ.

ალგაჰე დეშეგეოზ დრმბეჰეჰეკ დანინ, ილაზ დანფხეძტ. აურ აწეჰან დრმბეჰეჰეკ დანინ, „ჰარგე ბეჰჰეძმეცა ჰანამრტ – ჰა, ჰაძმეჰე“, – იჰეძტ, – ატუძ აწხეგე სასნე დააგაჰე“-იჰეძტ. დცახენ, რეზაცა იყნიჰეძტ¹ (sic!), აძ. დანძმეძტ, „უცანე დანაგ!“ – ჰა, ექმჰან. დცან, დანაგო დანაგან, რე.და², დეჰეგერტან³ დანაგან.

„ზაყაგე ულასტუ!“ – იჰეძტ ადრმბეჰეჰეკ, დააგგლან. ატუძ აწეჰან ალგაჰე დააგგლან, იჰანტ: „აზ.ჯანლა აკე საკუბ“ – იჰეძტ. ადრმბეჰეჰეკ დააგგლახენ, ატუძ იჰეძტ: „მაჰმეკ მანაშმთ!“-იჰან. ალგაჰე ძამეკ იკენ, ადრმბეჰეჰეკ რე.და მანაგეცალან, ადრმბეჰეჰეკ „იკეხ!“-იჰეძტ. ატაწეჰან დანაგან, ადრმბეჰეჰეკა რჰეკ დეყან.

¹ ჰარალეღურად თჰეა: ირნიჰეძტ.

² ჯერ თჰეა: რე.და.

³ ჰარალეღურად ასედაც იყო თჰემული: „რე.და დ ე ქ ე მ ყ წ ა ნ, დანაგახტან“.

ადრმბეჟნაცა მემკვ ბნა სარგანგს იცატ. აჟუდ აწგკან ადრმბეჟნაცა ალგაჟ მარკ.იტ: „ტარგ უცანგ, ბნა საგ!“ აჟუდ აწგკან ალგაჟ სბნა დცატ. აწლაქა მადმკ.ალუა დალაგატ. ალგაჟ ლასსგ დგგემამბტ. დრმბეჟნაკ ალგაჟ იჟგ დცატ. ადრმბეჟნა დააგგლან, აჟუდ იჟ.ატ: „ჰაბა მანთენხაზ აწლა გაძ.გკ ნგუმგან, უნრებ!“ – იჟ.ატ. ალგაჟგ ადრმბეჟნაგ მანცელან მანბტ.

ფ. ძ. (15 წ.)

ს. კუვინსკი 29. VII. 40 წ.

4.

თაჟკვდ ლგაჟკვდ რყან. აჟრთ თააცა გერემამბტ. მემკვ ალგაჟ სბნა დემგლაზ, თაჟ შითანკ დანდან, დელწაადტ: „თააცა ზკმანუე?“ – იჟ.ან. ათაჟ შითან აჟდ ლჰ.ედტ: „უმგერჯონგ უცან, თააცაგგ სსუპ“ – ლჰ.ედტ.

ალგაჟგ დგგგრლო აჯნგ დაანბტ. დახანბეზ მაცაკ დეყარანგ ფაკ დალსუტ. ალგაჟგ სრკა დკალახტ. ჩებჟან ნნამ ათაჟ ალგაჟ იჯგ ყალწან, იზღერგარან დგგლსაჟამბტ სრკა. აშკენ ზ.გჰგ მაცაკ დეყარან ართმაყქა არქედწან, ალგაჟ იჯ.ირ იგედტ.

ალგაჟ დახანმაჩოზ იცალ.უმებუ სდგგლ აჩ, ალგმჰა დგთატან, „ნტო!“ – ჰა დრგწაყა დგცალ.ონ აჩკენ ზ.გჰგ.

მემკვ ფოფკ (იქანდგკ) დემსადჯესაზ აჩკენ იბჟრ მანბტ, მარს დგმბონგ. ადქანდ იჯგემან დანმჯანგწტ. დანმჯანგწენ, ალგაჟ დგმწაადტ: „არ ზაკ.ირ იუმო, აბჟგ სსუტედტ, აჩქა არგცალ.ოტ?“ – დგმწაადტ ადქანდ ალგაჟ.

ალგაჟ დანგლან: „აჟუდ სა დგსფრკ, – იჟ.ედტ, – ალგმჰა დგთატრკ.შთა, ირგცალ.ოტ“.

ადქანდ – „სარს დგსგრბ.ან!“ – იჟ.ედტ. ალგაჟ – „აჟუდ დგზესერბ.ანუე, სფა დგსთრუმან?“ – იჟ.ედტ.

ტოწგკან აშკენ ზ.გჰგ აჩ ალგმჰა დანთწენ, ალგაჟ აჟუდ დგმკ.ედტ: „სგდრბ.ან, სგდრბ.ან, სგდც.ანუმ.ედტ, უმგერჯან!“ – იჟ.ედტ.

ტოწგკან ალგაჟ აჩკენ ზ.გდგულა დგდრბ.ანბტ ადქანდ. ადქანდ აჩკენ დგნგბ.ან, იჯგლფა დგთდრტან, დგმგდგოზ აჩკენ ზ.გჰგ აჯგლფა დგმკ.ანთწენ, აჰგნაფთარა დთალოედტ. დგმზგფმ.ან, დანგმანუზ, ადქანდგგ დცახტ.

აზ.გჰგ დანთწენ, თაკ დგწალოედტ, ანთა დაგრნ. ზ.გკ საან, ათ შანქოზ აჩკენ ზ.გჰგგ დანქე(დ)ტ.

სმევემთა აზ. ზტუზ ილხარნგს დანაად, აკკვა დნანკა აჭკენ ზეგჭე აკკვაჭე დნთას.ეღტ. აფკეს აკკვა დააკა-ფხამაგე დფაჟან: „სგბგარეტ, სგბგარე(დ)ტ!“-ჰა.

უოწგვან ლკაწა დაან მალკ.ეღტ; „ჰაზ. ყ.ეღნარუხეღტ, ის.შე!“ – ლჰან.

აზ. რშენ, იკარეჟტ სრკაჭე. სჟან ქ.ეჯემკ ანინ, აჩკენ დეზთაზ აზ.-ფს აკატეღქა აჭონ. აჩკენგე დანჭეღტ აქ.ეჯმა.

დანთაზ ირკ.ერ-კ.ერრა დენლაგა, აქ.ეჯმაგე რკა მალაგეტ. აურ ნეღდგრ აჩკენ დეს.ი-ს.ი დალაგეტ. აქ.ეჯმაგე წაჰაგე რკა მალაგეტ. მანფსან, ჯარს ინტა, დნთეწეხტ აჩკენ. დანთეწეზ რეკნეგ სმჰაგე იღტრხამ.

აჟა დემოტაზ აქ.ეჯმალაგე ანცახ, ბანდაქაკ ადამან, ადჰანდ იხანფშ რელტრუშან. აგარა დგუნ, გ.ეზგეგსამეხტ. „მარაბი, იკპშთეღრადა? კელწარა ზეგჭეპკეგე მამეღტ“. აჟუდ შ.ერჰ.ოზ, აჩკენ ზეგე მადტ. „სა სკვლსგუ აკვლწარა!“ – იჰ.ეღტ აჩკენ.

სშკენ ზეგჭე დნარუენ, „უკვლაჰშთიჰ¹-რჰ.ეღტ – აჟსა აჩსავრეღქა იმეტ არს ექენდ, უბჟე უმერგონგე მანხ.“ – რჰან, დსურეშთეღტ.

დაცკვლსგენ, ახანფშქა ანეღბა, დეყააჟ დალაგეტ: „რაჩ.პ² იღტუ, რაჩ.პ² იცერცგრა!“ – იჰან. აჟუდ ნრას, აბანდაქა „ჰადეღრკეტ“ – რჰან, იკვდღწეხტ.

აჩსავრეღქა სშკენ ზეგჭე იბჟე ნრას, დერკენ, ადჰანდ დეღზერგეტ. ადჰანდ აჩკენ ზეგჭე აჟუდ მემჰ.ეღტ: „სარუ უსფრჰ, უმცახენ!“ – იჰ.ეღტ.

მემჰკე ადჰანდ ჰაჯ-ჩფარს დცუშენ. აჩკენ აჟუდ ემჰ.ეღტ: „არ' აწლა ჟაკგემსენ! ჟაკგესრი, იკპაჟუშეტ“ – იჰ.ეღტ.

ადჰანდ დენცა, აჩკენ აწლა დენნაკეს მანკაჰადტ. აურ აწლა ახანფშქა აზჰალოზ სკენ. მარ' აჩკენ აჩსავრეღქა ზორა დერბრნ; აწლა შკპაზ ნერდგრ, მან რწადერსხტ. ყ.ომკ ნწე ადჰანდ დანახტ. დენანდ სშკენ დეღზწანტ: „აწლა ჟაკგესეზმა?“ – იჰან. აჩკენ – „საგაკემსტ, აზანაგაგე საგემცეტ“ – იჰ.ეღტ. – „იზორჰ“ – იჰ.ეღტ ადჰანდ.

ადდერჰან აჩკენგე ადჰანდ ამაჟგეტ დეცუშან, აჩკენ აჟუდ მემჰ.ეღტ: „ამბარჰ უნამშელან! სარს აჟუჟ.ეაწალან სანახუშეტ“ – იჰ.ეღტ. აჩკენ – „მაჟე სეზნამელო?“ – იჰ.ეღტ.

ადჰანდ დენთეწე სმბარ დენამეღლეღტ. დიხანამეღლაზ ლაგანკ გგლან, ხანფშ ძე თანგ. იმცა ნმანდშენ, იმცა ხანფშეღტ. ჟანგვან დეთატან ჩეღკაბეტ. მსურლაგე დხანფშეღტ.

დადღწენ, ადჰანდ დანახ დენეღბა, აჰენწე ჩეღღდერბლგეტ. ადჰანდ დანახ. დეღზწანტ: „არს აჰენწე ზეჟმე? – იჰან, – ჩემ.ემა!“ – იჰან. ირ' რგემეღტ.

¹ მესმის: „უკვლაჰჩიჰ“.

² ჩ.- ზგერა ამ სიტყვაში ტაპანთურის გავლენას უნდა მიეწერებოდეს.

³ აფხაზური ა ც ს რომ მოვარონე, გაიგეს, მაგრამ თითონ აღარ ამბობენ.

6.

ზაგკ გყან. ატუდ მემკეკ შმალა დანაგ, შარცარა იდტქ.ლეიდტ, ამ'იქე (sic!) ინრნ, ვინაგრად შარდა რმან. ჰანკ-გარა დტუგე აკერშან. აზაგა მჭარა ათავხედტ. აგარა იზტტემსა-მაცარა იშეგგლაზ მემკეკ შანიდტ. აზაგა ატუდ აკიედტ: „ტაბაცო ამშ. დტუ“ – „ისქარნ გესსაშამ“ – აკიედტ ამშ. – „შთა, ატუდ ზარგუმა? არს ვინაგრადნე გდყო სყოუპ. დარგე სე ისხაადტ, ატასა ლნ-ცქაქა რტმეტ-შთა, ათარაშლა საგთარგუელამ. არს აჰანკ-გარა ნკტლეუწარი, ჰკტლსგშთა, მაჰჰანკ“ – აკიედტ აზაგა.

ამშ. მკვლნაწან, აზბაგე იკტლსგტ. იშერტტრზ ამშ. ამგ(ა) აზნა იყანაწედტ. „ზაგ, ჰშთონ!“ – აკიედტ ამშ. აზაგა ვინაგრადქა შნახან, აფენწა ითანარტედტ. „ტბუმ, მშ.გ, უფენწალა მკვლსაანწკე იუქარნ ათავტუპ“ – აკიედტ აზაგა.

ამშ., „სფენწა მკვლსაანწკე ისქუმტ“ შაჰტრზ, ავინაგრად ზეტტზ დანან. ამშ. დაბედტ.

„უნანხ ზაგ, ასად ზტუ დანაიედტ“ – აკიედტ ამშ. აზაგა ნგტლან, ატუდ აკიედტ: „ზაკგდა იზტუ? არს ასად სე ისხაადტ“ – აკიედტ.

დამადრ დენსლაგა, აზაგა აკტლწარა მკვლსენ, მანხტ. ამშ. შარდაცა (ა)ქან იზაკვლემსხა იშტყაზ დანანხენ, იშტედტ. აზაგაგე იკმარა იდტქ.ლახედტ.

ფ. ძ. (15 წ.)

ს. კუვინსკი. 2. VII. 40 წ.

7.

კერკ აქე კამბგშ – ფსგე შტან. ატუდ ცგგკე დანაბ, მაქონ. ახანაკე ჰაკ, ქეჯქმანკ, მშგე რქტან. დანაფშე, აცგე აკამბგშ – ფსე შაქოზ გდრბედტ.

„ატუდ ზაკ-ზანხე, აკამბგშ დტუ შტაგანე იზქრ? ატუდ ჰარგე ჰანქაპ. ატუდ აცკვხე ეტას ყომკვე ე შბშნე ტოკვე მჰრგსასგპ“ – რკიედტ აზფაგე.

აჰს ცან, აცგე-ათარნ ყანაწედტ; აქეჯქმაგე ცან, ჯტუასკე შნაგედტ; ამშეგე ცან, აბელტან შნაგან, ირზედტ ატასაქა. ტოჟა, იცანე აცგე შზგარა იგრტლედბარშამ. აქეჯქმა ფსიესფა იცან, აცგე შნაგედტ. აჰ.მე, ამშ.ე (sic!) აცგე ანერბან, იშან, იყარლეტ. აჰს აჰანკ ანტხან იკანქ.ტედტ, ამშ. აწლა იკანქ.ტედტ, აქეჯქმაგე დერა ატუდ აწლა იკანქ.ტედტ.

აცგე ნრ-ნა, აჟე მკ.შო „ხ.ერ, ხ.ერ“ აჰ.რ აწტკაგე არს.გს.რნ, ამშ.ე აქეჯქმე ინერბან, „უბტუმ? – აკიედტ ამშ., – „ტასა-შარდა აან!“ ნტსჰტრზ, გეტშმეტ, ტოჟან იგ.გზ.კტ, ჰანქაპ“ – აკიედტ.

აწგან აპს შან, აწგა არს.ეს.რნ. აცგინაბა, ჰენაფე ჯამან, აფეშპაქ აპს ანტეტაზ რეფალე(დ)ტ. აპაგე შან, დაფედტ. აცგეგე შან, აწლა იკაქეფალედტ. ატანგე აქეჯე მე ამში იშან, ჩააკარეჟენ, დაშედტ. აცგეგე შან, ავნე დადხტ.

ფ. დ. (15 წ.)

ს. კუვინსკი. 2.VIII. 40 წ.

8.

ღრშია ნხარ დცედტ. ღრშიე იფჰ სანიით ღრშია ედმ დაიხან, დაქიწედტ „არ დეხჩს!“ – იჰედტ.

ჰა-ხფ შექსანმა დაგემადატ ღრშია დახცაზ. „სანიით ფჰესნე ბასემხაკა!“ – იჰან, სანიით დეკედდეცალედტ ედმ. გელმუდ უდ. „სელუმზარეგ უდ ეფში ტუს გეყასწმ“.

შეკსტკ სყარა წედტ. ღრშია ტოწ-ეფში დაიხედტ. ედმ დედფლარნეს დცედტ. ღრშიი იჰე დნედტ ედმ. დეწეგუედტ. „უწეგუა ზაკი?“ – იჰედტ ღრშია. – „სეზწეგუა უდ ოპ, – იჰედტ, – სანიით, უფჰ, ფჰესნე სენგუმხაკა!“ დესმან, ატუდ აზგჰა საადტ“, – იჰედტ.

ღრშია ტანსა იჰედტ: „სეჰკენცაქა აბაწ?“ – იჰედტ.

– „ატუტეგე აბრახ ანხრთაკ აჰეგ რყოლჰ“.

– „სანიით «ფჰესნე სნელუმხაკა გატამ» ანტლჰ.ოზ, სჰკუნცაქა რყაზმა?“ – დაარწაატედტ.

– „გეყამბტ, – იჰედტ, – ლარედ სარედ მაჰჰაზენ“,

– „უს ანგყაზაკ, სჰკუნცა სეზაამთირ!“ – იჰედტ ღრშია. დცედტ ედმ სჰკუნცაქა აითით ღრშიე იჰე. ღრშია ივფაცა დრაცაჟოტ: „შეცანე სანიით დააჟგა!“ დაარგედტ. ღრშია ივფაცა სანიით დრთედტ: „დეჟანგ, სყამეშრაჰე დემეშტ!“ – იჰედტ. დეგანგ, დერგედტ სყამეშრაჰე. ლემცაქა ეწბ – „დეგჰამწმ“, ეჰაზა – „დაჰმეგ“ – იჰედტ. ედწე იგემუდტ. ატედ დეზდედრშ, ლში დატანე შა სთაქანკ ღრშია რჟრნეს.

ედწა უს იჰედტ ეჰაზბ იზგჰა: „სანიით დაჰამშერ-აზგჰა ტარ რუსმეგ, იუმჰახენ, იჰედტ დემეჰამშეზ! აჟა ჰმეგ-შთანე, შა სთაქანკ პლაჰბეგ“ – იჰედტ. სანიით დსურიითიტ, „ბეფსტ, ბეზახან, აღუნრა ბეჰეზტ!“ – რჰედტ.

აჟა, ში დატანე, ღრშია იჰე დაარგედტ. აშა სთაქან რჟუმეტ, დაარგან, იჟეტ. შთა ღრშია ტას იჰედტ: „სანიით ლში იშატაზ ისტჟიტი“ – იჰედტ.

სანიით აყამეშრა დელან. დემეღლაზ სჰცა დერგუანე ტან შებჟაჯეგ რცნე, ალაქაგე რცნე იშარაცონ. იშარაცონ სანიით დაარულტ. ივნე

დაადგედტ აჰ. სანიით ლეიჰს ფჰმა დაგ`ტყამზტ. აჰ იფს ფჰ.ესნგ დაადგედტ. შჰგ.სგჰ სყარა წედტ, ფა დლოუტ.

ათააცა რჰე ანტუფჰედ სანიითი ზზრა გ`ედზაზხამ. ლტაწა დლჰ.ედტ: „სანტეფჰა იშაქ.ჰამ (sic!) დსაცაჰ.ოტ“ – ლჰ.ედტ. „იბალჰ.ო ზაკ.რ?“ – იჰ.ედტ. – „ისალჰ.ო უდ ოჰ, – ლჰ.ედტ, «ხ`ემ ზმამ, ჟიელა ზმამ ზარს ჰა ბგ`აქ.ნგამზტ(!)». საბა იჰ.ე სცუმ.ტ, სტჰ.ლიდ სებე`დი ააზგუმ.ტ“ – ლჰ.ედტ.

ლბჰ.ა, ლტაწა, ჩაცანგ შ.ეჰჰგ ჩაჰ.ჟერწედტ. იდტჰ.ლან, სმჰა იქ.ენ, იცრწ. ლბჰ.ა დტყოჰ, ჩაცა შ.ეჰჰგ რყოუჰ. ამ` აჰ.რ ინრწ.ტ. ფსერშორტ, აჩქ.ჰ კერ დერჰ.რტ. აზახსგმა, არყ, აჩალტრ<sup>1</sup> ირტჰ.ტ, ატააქ.ა ფსაყერშორზ. იჰ.შგმტ ატააქ.ა. ლბჰ.ა იგ`დმჰ.ტ. ითაცა „სანიით დენტყ.ეზემგჰ.ა გ`ატამ“ – იჰ.ედტ. ილეიჰ.ედტ. სანიით გ`ელმტედტ ხ.ენტაგ`ე, ჟანტაგ`ე (ილეიჰ.ედტ), გ`ელმტედტ. დაგ`დემდერხალედტ. დანდემდერხალა, „სჰა დეუმზარგ`ე ფჰ.ესნგ სგ`უზტყალარემ“. ლბჰ.ა ლტჰ.კ.ენ დედმტედტ. ლეფს დანდემგ, „სეუზტყალაჰ. არს ამ` აჰ.ე სცანგ, ჩაგ.მ.ძანგ, საადუმ.ტ“ – ლჰ.ან. დგგ`მამტ. სბჰ.ე. ჩათლჰ.ჰ, ჩელერგმტ. ანთ აგ.გფ ლბჰ.ა დეზლანზ ჩაცა შ.ეჰჰგ ამ.გმ იხ.ენჰ.ენ, რტჰ.რ იცანტ.

ხ.გ`შეგ.სა წედტ. სანიით სზნა დტლან. ტასანჩაკ დეღბედტ. „აზზრარო უბაადტ!“ – ლჰ.ან, სალამ რლოედტ, ატასანჩაგ`ე სალამ აალგმთედტ. სალამ ემბტრთედტ.

ატასანჩა: „იბჰ.უმე(დ)?“ – იჰ.ედტ. სანიით: „ჰმამთაქ.ა ჰაფსახუმ.ტ“ – ლჰ.ედტ. ირფსახტ. „ატუდ უს დამანრ?“ – იჰ.ედტ აზჩა. – „ჩერენრა სცუმ.ტ, ბეზლ`ულა ც.ეჰჰგა გ`ატამ“. ირფსახენ, სანიით ატასანჩა დემოწანამტ: „გტ.ეს- ზზია დაბწყო, სგმჩერგნხუმ.ტ“ – ლჰ.ედტ. – „მემტჰ სყარა ბენტყ.არი“ – იჰ.ან, სდრეს ლტმთედტ.

დაალრუნ დემაცაჰ.ან აზაზენ დედდგგლედტ დეჩერგნგერნგს. ხ.ეშ.ეგ.სალა დედდგგლედტ. ატუდ ოჰ დეშ.ეგდგგელაზ: ახუმ.ეგ.სა დსლგარი, სანიით ტასანჰ ილთაჯუ სყარა აალგმთონ.

ახუმ.ეგ.სა დსლგედტ. ღრიშა იდერხტ ლარს დემ.რგმშეზ, ფშ.აარგ დაადტჰ.ლედტ. ღრიშა(ლაბა), ლეიშს, ლბჰ.ა ემბედრუტ იშ.ეფშ.აატუნზ. დახჩერგნგზ დანამტ (სანიით დაყენხო). ატუდ დეჰ.კ.გნგმზარ, დეფჰ.ესფანგ იგ`ერდტრამ. ანთ ანამტ ასაცა. სანიით დაყადგგელაზ, ფშ.აარ აქ.ი(დ)ანამტ.

სტაჯ აჩენ თეურანზ რტჰ.რწ. ათეურანზ დანანლგა, აკე ლჰ.ედტ სანიით, დეზჩერგნგზ დტმ.ჰ.ედტ. „თეურანზ სჰ.უმ.ტ – ლჰ.ედტ – თეურანზნგ ისჰ.უმ.ტ სტლაქ.ა რელა იზბანზ, სეზენიაზ ოუჰ“ – ლჰ.ედტ.

„ღტზანი იუჰ.არგ`ე დაუმ.ტ“ – რჰ.ედტ. ასაცაგ`ე დეზჩერგნგუგ`ე დტრგჰ.ედტ: „სტატასაგ`ე შ.შნგ, შ.ჰა! – ლჰ.ედტ – სარ თეურანზ სალაგოტ,

¹ აქვე ჩამოთვლაში იყო აგრეთვე აჩამ.

დაამტ, დააკვდებგელან. არახ გე დენკვდებგლედეტ ლარს.

– „იუნაშთლელხმა აა-შეგესა იკაზებზჟაბ აზზიაბარა?“

– „იგ სენამშთ“ – იკიედტ.

– „იუნამშთლელაზარ, აკუტასკუმტ. – ლკიედტ. – უნა სელგაჟ დემადზარი, იმეუთაქმრ, იყან! კაზზირაბარა კარწზბერგრა ათაქუპ“ – ლკიედტ.

სუა აჩთარაჟა დაანტ, შეკვგე შთედწიედტ. იშთედწინ, უა დეკნან. ჯასგ ყალედტ. ჯასგ ნყალს, აჩთარაჟე ლარს დემადცკანგ, ალგგაჟ დაანტ. დანად, აჩთარაჟე დენამშელედტ, „არს უსნე იუმედ?“ – იკან. – „უსნე ისგმოუ უდ ოუპ: სასცაქაკ სგმედტ, რეჩქა თასგრგგლუმტ, უმადხრა ჯგსშან უოკა“.

დცახტ. აურ სუა აუგს იგამშედტ.

ადგრკან არნე აფკეს – „აზუნ სარფსედტ ვშა ააგარე უცა!“ – ლკიედტ. ვშა აგარა დცედტ. დანცა, აგლავკეს აქკენ იქე დლგშთედტ. ამაყაგე ლგლთედტ. იკზახან სუა „სუარე იუბრრუპ“ – ლკან, დაამტ აქკენ. აფემი აქე ამ სმან, აფადვალ (აქუნა) დთალებედტ.

– „ჯას ანყალანკ სა სენტალუმტ“ – ლკიედტ.

აზახენ ვშააგარე იცან დაანტ. არქა ირჩარს ათაქენ, ჯასგ ყალან, ილაშცარახან, აქინარ ითაქენ, აქინარ აფადვალ ითან, აზახენგე უა დთალებედტ. ასარნგქ დედრკედტ, უა დთრუპ აქკენ.

– „არა ატგსნე რუმედ?“ – იკიედტ.

– „უსნი ისგმოუ უდ ოუპ“. არშენ რმოუპ აქკენ ათმ აბლგქა იმრტ.

– „იხეუმრ ზაკი?“ – იკიედტ.

– „სოწე თედე-ყანარს სნლაგოტ“ – იკიედტ.

– „სოჟანძარა უზანდხალედ?“ – იკიედტ.

– „ანი აბლემ სშარი, არი აბლემ სენშთედტ (ისენაშთლოტ)“.

აზახენ იმედტ. შაყანი იყედწან რთედტ. „უს გეუმახემ, უცა!“ – იკიედტ.

„სემგე დააუგან იგ სგმგკიედტ, – ლკიედტ, – არი შეკსკვი ბჟაკი სარს უზგკა ჯაბას ზბედტ. მაქს ფხეზ ზბედტ“, – ლკიედტ. მარს ალგგაჟ „იხედრხედტ!“, – იკიედტ.

„ფხეზნე იზან უდ ოუპ, – ლკიედტ, – ვშა-ააუმგკა გატმ“. დედექგლწიედტ. აგლავკეს შაყა ლგლთან, აქკენ იქე დლგშთედტ. აგლავკეს უგს ლალკიედტ: „დანფხანაკ, ზირაბარა ანკანაზ სან სზნაჟე საყცალრზ აწლა სკა დეუ აუუდ აქე სოწე დეცანტ-შანგ, უა დგლატაადტ, სარს დაადჟესთერგ-ნეწკე უა დგლატაზ!“

ალგგაჟ დაანტ. „მაქს ფხეზ ზბედტ“, – მალკიედტ.

– „იზაკი?“ – იკიედტ.

– „აბნა უარგე სარგე ავა დეუ აჭე ჰეუმეტი. აუთე სუა სემიჰვა საგე-
ბზირახამ“, – ლჰეეტი.

ავაჭე ინტი. ალგეაჟე დალჰეტი: „უკნლა, ავა დაარშეამანი (sic!)
დააკაფსა!“ – ლჰეეტი.

ირმეუმეეტი, ირმეუმეეტი, აბზირაქა გაკამფსეტი.

– „უბაახ!“ – ლჰეანი, დააბასხტი ალგეაჟე. „სარ სკანლანგ
დაასერმეუმეტი, უარ იკეშა!“ – ლჰეეტი.

აწლა შაალერმეუმეეტი ალარყე დააიფშეეტი. ალგეაჟე ამე
დენგეედეგონგ უთე ლჰეეტი აფჰეეს: „უარ სემენგეუმეეზლა, უმეზბზლა
შარდე-უხსუსეშეეტი. უოჟე ამე დენგეეუმეეტი იზბრეტი, – ლჰეეტი, – არი
ინგეეუმეეტი ზაკედა? უცქრა“, – ლჰეეტი.

– „საგეცქამ, ამეგ დენგეეუმეეტი, – იჰეეტი, – ბა იბჰეტი მრუმეზარი“
– იჰეეტი.

– „ამე დენგეეუმეეტი იზემბოზარი, უარ უაანლანგ, ჰა აარშეუმანი!“
დააბასტი აფჰეეს. დააბასენ, დაატალეეტი აჰე წაყაჰე. ანრ ლეზბირაბარა უარ
დტან. ანი ალგეაჟე ლარ დემეედეზო-ეუმე ანრ დაანლენ, დემბრეტი.

ალგეაჟე დაყანატი: „ბარ რყაბზოზო?“ – იჰეეტი.

– „უარ დანუსჰეოზ ეგუამბეტი, უარ ცქარა დანგეეუმეეტი, სარგე
იყასუმეეტი“, – ლჰეეტი. ლარ დენხადან.

მ. ხ. (36 წ.)

ს. კუვინსკი 7. VIII. 40 წ.

10.

დადამერ (ი)ყან (?). აუთე იფეე დარეე ემეკერა რემან. ეემეკერან
ირმეზო აუთე სკენ: აბა სკრა ბზირე იბონ, იფე გემბამბეტი სკრა.
ეემეცქეახეეტი. ეემეცქეახან ეემეშეეტი. აუთე დადამერ იყან იფე აქეტი
დემეედეგონგ ჯა ჩენგერა დანდეგლეეტი. აუარ ფმბ-ხუბ შეკესა დენხონ.

დემეენხოზ იფჰე დალგეერტახტი. აუთე რან თაჟე დეყან. ათაჟე რყაზ
აუთე რემეკე. აუასინთ იზგეალენეეტი: „უოკნლა ავენ უადელენერი, აბრან,
აყაბლან აუახლა უგელანგ, უჰეუმერხან!“

ანი აუთე იგემეუმეეტი. დანადგლეეტი, იჰეერხეეტი. მცეკ იბრეტი. სმცე
იბაზ „ეხცრ სემცკა!“ – იჰეანი, დამთალეეტი. დემეცროზ, იშარდო, იმჰო
იგსეზდერამ, ბნარჰე აჰე დგლან. დემეცროზ ფჰესეფა ფშედაკ იცროზ
დააიფგლეეტი. დანადგლეეტი ემეწანატი ავგჯა „ბარ ბაბცო?“, „სარა
საბცო?“

„აუან უე აბნაჰე ეხანგ თემე, აუარ სცრეტი“, – იჰეეტი დარ.

დცეიღ. ებხა-თეძე აჭე დენაშეღლეიღ. დენაშეღლან, დემეკვენაზ, ატუდ მარ იზწანაზ, დაავენჰენ, ლარგე მერე იჭე დააშეღლეიღ.

„აზხანარა ბზირარა“ – მლჰეღ – „სარ სედელწეპ, შარდამწანე სააშეღლახეპ“ – ლჰეი (sic!) აზხელუდ. მარა იჭე საჰანე-ბჰაჰ ანწე, ბლანა ააშეღლეიღ. ტოჰა ანრ აფჰესფა ბლანან დყალეღ-შთა, ებაშეღეღ, „უენწარა-სენწარა“, იგრემჰჰემ?

ებაშენ მარ ედცეს იგრემრადე აბლანა. ატუდ აშთენე საჰანე-ბჰაჰ ანწე ლარ, ფჰესფა, დააიხე. ედესჰოტ.

„საშეღლაჰა შარაცარე რყოუ. მანერი, ურშეპ“ – ლჰეიღ.

მარა – „სეზერშა ზაკერ“ – იჰეიღ.

– „უზერშა უდ რუპ: ატუდ ირბანეღე ირშეღ. ტარგე ურშეპ – ლჰეიღ – აფენალა საჰანეღლა საშეღლაჰა ააბერი, ურშეპ – ლჰეიღ. დარ ნანაკ რაზჰარჰა სწახეპ, აშრ ყამზარნეს – ლჰეიღ ლარ – აძგაბა ითასეფსან“.

ტოწეღან ლეზჰეჰ ემეღა აან, ედსეღ. მანესე აბჰეჰეპ რეცეს მარ დერანად. დანრან, დემრთეიღ ფჰესენე.

ჰემემე ანწე მადემერიყან იფემაახეიღ(!), „იფ დეზანდეჰემეღალაზ აზეჰა დერშეიღ, დერჰეღ“.

„ატუდ აზეჰა სცახრა ათახუპ (|| ათაჰუპ)“ – იჰეიღ.

– „უზერ ზაკერ?“ – რჰეიღ ედესეღა.

– „საბ იტს ცეგახეიღ, ატუდ აზეჰა სცოტ“ – იჰეიღ.

ედესეღა მაართეიღ ალინეღა ჩე „უნლაცახ – რჰეიღ – ტაბა იჭე უფჰესეღე ტარგე“. „ედწარჰეიღ. ათარაშ. აჭე რდერგეღლეიღ. „უზირარა, სეზირარა“ – რჰეიღ. იდეჰლოტ ტოჰე.

ირჰაზ მანანლა, დარ ედესეღა აბჰეჰაშეღა – „უცახეიღ – რჰეიღ – ტახერ ალა (ცართან) ჰემჰეჰ ყალრტ. არმა რყო-ლა შეჰა უმცან, აღმა უცან!“ – რჰეიღ.

დაადჰეღლეიღ. აშე დეჰეუპ, დეცრტ. აჰემჰეჰ აყედელწეზ დენამეღ. დეჰეღლეღაშე აშე დეჰელარა ათავენ, მარ არმალა დცეიღ. ედესეღა „არმალა უმცან!“ ზეზერჰაზ, აბლანა აწლანე იჰაჰან, ატუდ აზეჰეოუპ.

მარ აბლანა დანნეღალა, ჰანეჰე შთან ატუდ(!) აბლანა მარე(დ)შანე. აჰანე. ააშეღმხე, მარ დასე. დანან, აბლანა იზლანჰაჰაზ აფშეჰე (აცეფეჰა) ფემეღეღეიღ. აფშეჰე. ანფემეღეღა, აბლანა იზ.ითხეიღ. მან.ითხა, მარმწასენ მარ დეგეზხემეღ. იჩეღ იფჰესი ატუწეღა ითანანლეიღ. აჰეღ იმხანე. რყამოშა მანემმან, მარ დედჰეღლეიღ. „არ სეზერჰეშა ატეს“ – იჰან, დედჰეღლეიღ.

დემეღ(ც)რზ ჰეჰე დრენიეღე ტანდერლა სცეჰა წაჰანე. აბნსა აქეთე ააბონე რყან. ატუდ აზეჰა აჰეჰე დრეზწაიღ, აზარბენლა მაადდერბეღ.

მარს აზარბენლა იზდერბაზ სცი აჟანდგრი იშედეწაპაზ იშტგმხენ, „ანრ ოუმა იზგშ.კო აქეთ?“ – იკან, დრეზწადტ.

დცეძ (sic!) აქეთ მაადდერბაზ აჟგ. თეძეკ დენაშეღლეძ. (იფკეს დეზგა(ზ) სბლაჯა დანთოუპ). დაცნაშეღლაზ თაჟკ დგყეძ. ათაჟ ლეჟგ „ძასგრჟ!“ – იკეძ. ხშ' აარლთეძ აძ' აზგჰა.

– „ჰან, სარს ძუპ ისპაზ, იგ' გზხემ“, – იკეძ.

– „(აძგ), შარდა წეიტ სბლაჯა აძგ გგჰანათამ“ – ლკეძ. აჟუდ ანგლჰა, მარს – „აბჯარ ჟგტა იშგმეძ?“ – იკან, დლაზწაადტ. აძჰა აარლთეძ. „აფშარჰაჟაგ' ასგთ!“ – იკან, აარლთეძ. დცეძ აძ' აჟგ. აფშარჰაჟა ჯგბყან. აკლა ძ'ათგმხტ, იჯახაზ აათგმხენგს დეშაჟგზ, სბლაჯა ჟა აძ'რაალწენ, მაარშთალეძ. მაარშთალან, დასენ აჯნ ჯგმწეძ. სმწესთა აძ' აჟგ მაათგხეძ, აჯნ ცეძ. აძგ ათაჟ ლჰარ მაადგახტ. ათაჟ ჟგსა ლეძკეძ: „აქგთაჟგ ირპა! აძგ შაზხ.რთხეძ. შეშაზხ.რთხაზ ეფშე აქეთ ირპა! სარა აჟუდ აჯნ საშთალოტ. აჯნ ჯსწეძ, – იკეძ, – სანანახუშა გგსგზდგრამ. სანახუშე“ – იკეძ.

აჯნ დანთალეძ. მაადრუტ აჯნ. ანახ' ეგაგა რჰგ რყან აჯნ. აჯნ ასპრთ აჰართან, აჯნ დერცაჟეძ. მანდერცაჟა, „სგფკეს დაცეუგაზ, დაასროჟ!“ – მარკეძ მარს.

– „ფადვალკ (ჰუნა) სგმწესთა თოუპ. აჟა სგუგწაყაჰ ითრუპ უფკეს, უჩგ“, – აკეძ („სგუგწაყა ითრ აფშე აჟუწაყა ითრპ უფკესი უჩგ“).

ჟოწგჰან, „უფსგ აბანთოჟ?“ – იკეძ მარს.

„სგფსგ აშეგდგყარა აწგრა ითოპ, – აკეძ, ჟათ აწგრა ეფშენგ ითრპ“.

ჟოწგჰან აჯნ ჰანგკ რჰგმწან, ჰანგკლა დასენ, რყახგმკა იყალეძ. დცან, სმწესთა ეეჯგმხტ. აჟუწაყა ითაზ აჩგ-ფშეჰ მაათგმხენ, აჟგგ მჯხტ. ეეჯგმხენ, იჩარ იფკესგ აათგმხტ. შთა, აშეგდგყარაგ' აათგმხტ. აშეგდგყარა იჯეძგეძ. აფსგ აათგმხენ, იშეძ.

შთა მაბჰან რჰგ იფკესგ იჩგ' რმანგ დცეძ. დანცა, დგყან, ფსგმეძ. მაქანგაზ სყარა ბჟესტ. „საბ იჰგ სცახეძ“ – იკეძ, რგზირარა, რარაკ ედცაჟეძ. დედგქლეძ.

დედგქლან, დაანა, დაანა, დაანგყო-მაცარა დაანან. ათაჟ აძგ ზონადგაზ ლჰგ დაანა. დანანა ათაჟ ჟგსა ლკეძ: „აყარლჟა ბეჟბ ეფზეძ ჟორრ უზგ-ჰა“.

– „სარე იყასწაზ ზაკარ?“

– „ზხიარს ყოუწეძ – ლკეძ – შეგსა ჯეჟირხუბე ძ' აგჰან. ითეძტ – ლკეძ – ჟოჟა ჰან. ითხეძ. აჟუ აზგჰა ბეჟყარალკ უზეფზეძ. ბხიარანი იუთაჯუ, ურთჟე“.

– „სგგ' აქ. შამ, სცახუშე, – იკეძ, – საბ იჰგ!“

აჟუდ ანგძჰა ათაჟ დცეძ აფაშთა იჰგ. „შეგსა ჯეჟირხუბე აძ აგჰან. ითეძტ. ზგზირარალა ჰან. ითრახაზ დაგ' აანამ“.

მარს დასდნ, ედზზარან დედგედტ. დედგან, სფაშთა უსა დედჰედტ: „იუთაჲრ (|| იუთახრ) ბზრარანგ?“ უჲსა იჰედტ: „ხაფშ უსთაჰ, ადგელ უსთაჰ“. გედმუდტ მარს. „ფჰესფაკ დაასგთ!“ – იჰედტ.

სბჟჟ ყარალჰ რჰჰ დრგლგფშენ, ითაჲგზ ად. დედთედტ. უდგ დედმან იგფჰესცგგ [უნდა ყოფილიყო: იგფჰესცგგ – რედ.] რმან, სფჰადა იფჰესხოზ ლჰჰ (იგფჰესცგგ) აადგანტ.

დაყანაზ აუჲს უნაშა ყადწედტ: „საბ იჰჰგ ხგფჰესცა შგსანაზგაზ, უნა შგშთრ ახაბარ რგარნგს“. აჩაჰაჰა იჩაჰჰერწან აბ იჰჰგ ირგშთგდტ. აბ იჰჰგ ითაღედტ. ითაღან, ედცაჰედტ. „უფს ხგფჰესცა აადგედტ“ – რჰან, აბ დარჰედტ.

აუჲდ იღგმჰაჰა სჰცა კგდგრბტ. „იბზროუჰ“ – ჰა, ირგდჰედტ. აჰცა სარს ცჰაყგზბოზ სა სთგდცედტ. მარა ბზი იბრნ უჲდ აზგჰა იღგმჰაჰა კგდგრბტ. „იბზროუჰ“ – იჰედტ იფს. „სარს ად. ლანჰა განაზგმგედტ, მარა ხგჰგ აადგედტ“.

„იუგთგანა?“ – იჰედტ.

„ისგთგკო უდ ოჰ – იჰედტ – ილაჰა თგსხუშტ“ – იჰედტ. აჩგენ (იფს) დაზგრაზხედტ „სგლაჰა თგდგრბტ“ – იჰედტ.

დასდნ რლაჰა თეირგბტ. დაათგნაზ ჟგწგრაჰ აბრედტ. იფრლაჰა აჯადგ ითგდჰტ. ლა ხგჰგგგ აბრედტ. აჯადგ აჰჰგ იცან, უნა რჰტედტ აღს ხგჰგ.

უოწგან შარდა მწანგ აუჲდგ რლაჰა ახთარჰგზ დერგგ დეტარჰტ. აღა ხგჰგ დედთარჰგზ აბრედტ. დეტარჰგზ აღს გგრგმბედტ.

აუჲს აშთახ ყრმრაჰ წედტ. ასასგ რგონ ხგჰ ჰცა. აღს ხგჰგ აჯადგ იშგჰტაზ (ი)რგმბრნგ, უგთ აზგჰგ იშგმგედსაზ აფსგრმანგს დაადჰასგტ, კგრგრჰრნ. კგრშგრჰრნ, აღს ხგჰგ ირზადტ. ადგ ჰანჰა მართედტ. დააშთანხენ, აჯადგ აჰჰგ ითანარგშტ. ანრ ზლაჰა თგხგზ სადხან, იჰედტ აჰანჰა. აუასა მართან, ხგნტა ინათან. იჰედტ. ანთ აზგჰგ აჰანჰა აღ იაზთრზ, ანრ ახთანარგშაზ, ირბრედტ. აუას იცედტ. აჯადგ აჰჰგ იცან, „აღანმთ რყოუჰ – რჰან, – აღანმთნგ რყოუ (დაადგრა ათაჰუჰ – რჰან, ასას ზტგზ, ითაღაზ არას უთაღარი, ასას უსთოტ“ – იჰედტ. არყანლა (აჰაბრგჰალა) დეტარწედტ. იდგჰგრწაზ ჰარს დანბას, დგჰგჰ, დეყააუა დანლაგა, დაანგგლახტ. იიზანადტ: „უნადამ, უზყააუანო?“ – რჰედტ. – „სშან საანგჰგბტ“ – იჰედტ. „აუჲდ უსნგ განმუდტ“ – რჰედტ.

ასას ზტგზ „უარო უთაღ!“ – იჰედტ, ჰაბჰგ დეყან, მარს დედჰედტ. დეტარგჰლედტ. დგნადრედტ აღაშ. იჰგ. აღაშ. დაანგდჰლედტ. „უზაკგდა უარა?“ – იჰედტ – უზლაშხენ?“

იხჰგზ, იშაყალაზ დედჰედტ.

„უჰანაგალახუშტ“ – იჰედტ. „არყან (აჰაბრგჰანა) უბლა მაჰასწაჰ (რუბლასწაჰ)“ – იჰედტ. გგედმუდტ.

– „უარს აფვა უნლა, სარს აწგვან სევაჟგალაჰ. ატუდ მრუმზარი, ასას (დ)ტეიდღერშაჰ-შთა, უაათარგუჟჰ“ – იჰ.ე.დ.

იშეიჰ.ე.დ. ედუმენე აწგვან დაავარგელტ (sic!) სლაშ. დაანავარგალა მათგე შტან (დახაავარგალაჰ). მათე ფსენ უუდ. ატააჟა (დ)აფშან. უდ იშაფშაჰ, დაჩა მათგე აან, ატუდ მაადჰ, იშაფშაჰ ჰრაჟანგ ჰგბა აჰაკნგ, აჰარჟა შმათ აფვე იფსნგ იშტაჰ ეხნაშე. აცა ავალეიშ შმათ. უოწგვან ავბაგე ანახნაშე აფსგ ავალახტ.

შმათჟა რკნე აჰრაჟა (ი)რგმერხტ. ირგმერხენ, ანრ სლაშ. რლაჟა ეხერშტ. ეხერგმენ, აფვან დანლაშეგმჰა (sic!) დანგჟა რლაშა ედჟაწან, უოჟა იღრახეიშ (ინაშხეხეიშ). დანზირალაჰ ედუმენე დეგზირახეიშ რლაჟაგე ეერგე.

დალაგან აჰცა ბედაცა მაბაგე დრგლანგ იშეიშ. იშენ, ეერგე დეგზახნ, დენხორ დალაგეიშ.

მ. ხ. (36 წ.)

ს. კუეინსკი. 7. VIII. 1940 წ.

11.

ლგვაჟკეიშ თაჟკეიშ რყან. ატართ შეკსა ხენჯაჟან წან¹ ჯარაგე იმცონრ ეხაგარა რგვარშანი იზახნ.

ატრ ალგვაჟ დელგე-ცეჟან.

ალგვაჟი ათაჟი უოკგე მანშტლახ, ალგვაჟი იჰ.ე.დ: „ჰეჰე-ცეჟანკ ვბჰაჰეიშ“.

ატრ ანრჰა, ათაჟი – „უუჟანძრა ჰეჰე-ცეჟან გასკამჰაიშ. უოჟა ჰეჰე ანჰასკაჰ, ადუნე სეგეჟახნრემ“ – ლჰან, დედელენ, ჩელშეიშ.

ალგვაჟი დანდელენ, იჰ.გ.ს დემნრ, დემტანრ, დედბეიშ. ატუდ დანგეიშ, „სარს სფენწა არი აჰეჰე-ცეჟან ყაზთაჰაჰ ჰეჰესეჰ“ – იჰ.ან, იფენწა ჰეჰესეჰ.

ატუდ აწგვან დანშელახენ, ნეხა იჰ.ე.დ: „არი სფენწა ჩეჰეჰანრ მანგზოთეჟა, დემსორა!“-ჰა.

ატუდ აწგვან მემ-ყომე ანჰეჰს, იჰ.ჰა ზეჰეჰ დანრფყა, ჩეჰეჰანრ მარლთაჰ: „საბა, ფენწა ყანგა!“ – ლჰან. ატუდ ანგლჰა იჰ.ან დედუმენი, ლგმათაჟა იზოეგე ნლშოხენ, აზნა დელგეგალან, დატეიშ.

ატუდ აჰ.გ.სეჟა ზეჰეჰ აზნა დემშელაჰ ნავრე აჰ ბანაკ დემშარსოზ დედბეიშ. ატუდ დანიბა, „არი აჰ.გ.სეჟა – ფეჰა სეჟა დედუმენი“ – იჰ.ან, დანგეჰელან, რჰეჰ დანგეიშ.

¹ ამ მოქმელისათვის დამახასიათებელია ასეთი ფორმები!

ლოეზფაგა მრგბჟე ირჟუმეზ სჟატაქაგე ადრჟაზერენ, ავჯაგე დეცდქლეიტ. ხემშ ენგყა. იფმემეზხოზ აჟაჯ ადრმბჟჟაქა რეჩაქა რჟი ინაძედტ.

ადრმბჟჟაქა რეჩაქა დეზუეგე ნთერცან აზაკაგე ლოეზფაგა ინაპლა იკნრ იშადაზ, ადრმბჟჟაქა დერეჟანი აძე დრჟჟენი დორენჟედტ. დანრენჟმა ლოეზფაგა აჩვენ დედჟედტ: „არ აზაკა ნკვლ, სარა ადრმბჟჟა სიესუმტ“ – იჟან, აჟრ სჟკენ იმონრ (|| იმეჟნი), „ჟარჟ ულგეაჟუ, აჟას უგელაზნადტ!“ – იჟან, ადრმბჟჟედ სჟკენი ნსგედტ.

სჩვენ იყმა ნთგებენ, ადრმბჟჟა დედშენ, იჩე დეზუეტაზგე ნგეკვლეიტ. სჩვენ აჩეგე რმანი ალგეაჟ დედზნადტ. ლოეზფაგა დეგერდან „სარს სანგელა სარს სთეფ ჟნთაგელუმტ“ – იჟან, დანქლეიტ. იბჟემეზხოზ ლოეზფაგა იკადგე მთალიედ ავჯაგე. ჟამემე ჩეფსერმან, აჟჟ აწგენ აჩვენ „სცახრა ათაჟჟ“ – იჟან, ლოეზფაგა დედჟედტ. ლოეზფაგა „უცახარაგე, აჩეს ივეჟმჟ-შთა, უცახჟ“ – იჟედტ.

ლოეზფაგა აჩეს დრგლავშენ, აზაკა პრგლავებენ, ანანგთ აჩეს ნნზა სჩვენ რთან, „უცახ!“ – იჟან, დჟედშთებტ.

ათარაშ დანთგე, „ჟნჟას, სჩვენ!“ – იჟან, დანქგერგსებტ.

– „ჟარ ჟნზემთირდა, ჟზეჟდა, უმეფან დსაჟ!“ – იჟან, ლოეზფაგა სჩვენ დედწადტ.

– „სარს სშადაზ არ აკეჟ: ჟარ სეჟმჟუ, ივეჟმწოზარი, არ აჟალგენ ჟეფშერი, იუდერებჟ“ – იჟან, აჟალგენ რთტ.

ლოეზფაგა აჟალგენ დანაფშე, იჟან იშელჟალგენებ იდერებტ. „ჟარ მერლაჟკანი უსემჟუ. ჟარ ჟარანი იჟლო ინაუგადარ უთაგეზარი, სეჟან დჟუგშთანი. დსეურბანჟ“ – იჟან, ლოეზფაგა იზაკაგე სჩვენ რთან, „უცახ!“ – იჟან, დედქედგეზებტ.

სჩვენ მემ-ჟომე დანჟრესენ, აბა იჩეს რჟე დანებტ. აჟჟ იჩებჩა დედწადტ: „ართ ჟჩეჟ იფ დაბჟჟო?“ – იჟან.

– „აჟჟ იფ შეკესკეჟ ბჟაკეჟ წანი დეგეჟახემ. დეცაგე გერდერამ. ფჟესე დანგან, ჟოგეჟ აჟან დენამშელჟანი მარგე დედტ. იფჟესგე დეგეცეჟამ. ლარგე ფაკეჟ დლრინ დლემოჟ“ – იჟატ აჩებჩა.

„აჟჟ აჟ «უფა დანებტ»-ჟა, მრჟჟარი, გურდამჟჟანი დჟრთარი?“ – იჟატ სჩვენ.

– „აჟჟ იფ დანებტი, გერდამჟჟანი აბრთ ჩანი რქ[უ] იზუეგე ითრენ“ – იჟატ აჩებჩა.

„აჟჟ იფ დეჟბარი, დეჟდერებერმა?“ – იჟატ სჩვენ.

– „დეგეჟსეზდერჟამეჟ“ – იჟატ აჩებჩა.

– „დეჟმდერაზარი, სარს აჟჟ იფ სჟკეჟ. არ სჩე ჟაქტანი, აჟ იჟე უც, «უფა დანებტ»-ჟა, აჟ!“ – იჟატ სჩვენ.

აჩებჩა სჩვენ იჩე დქტან, აჟა იჟე დცან, „უფა დანებტი, უჩეა რჟე დეჟოჟა“ – იჟატ (აჩებჩა).

აჰ აქეთ ლგაჟიციანი ითაზ ეჟბდგან იფა დანდგრგახტ. აჩკენ დაყნაზ ფა დგდაჟი დქსიეღტ.

აჟუდ მეტკ ანდგეტწ, დაბედ დანი ირდჰიედტ: „სეფჰეს ლაბ იჰგ დეზგარა ათაჰჰ“ – იჰან, დანი დაბედ აჩკაგეტ ათაჩანკაჰაგეტ ედდგრგლან, აჩკენ რნაბჯალ. ბზრაგეტ დგმცგრწან, იდგქლეღტ.

მეშ-ყომკ დანდმჟემს აჩკენ რნაბჯალ. ბზრა ათაცა დღედლაჰადტ. აჟუდ დანღედლაჰა „არ იაჰ აჩფგ აჰგ ჰანადარი ჰადჰასფ-შთან, იჰანგებ (sic!)“ – იჰანტ რნაბჯალ. ბზრა. აჟაჰაჰ იზზეგეტ იდდგრგზენ ქანზ. ნდდგრგზენ, აჩკენ რნაბჯალ. ბზრა ათაცა ფჰესნი დანდგანზენგს, დლანცაზ-არნგს დანლაგედტ. დანანლაგა ათაცა ლგსაბრგეტ დანღელგჟენ, აძგ ჩანლალრგსეტ.

აჟუდ აწგჰან აჩკენ რჯზაცა ნდრგლან, „ჰთანცა დგგტყახემ. დეშითანგენ, დედგქლახტ. სანდხ, ჰარ ჰაცეს.შთირ!“ – იჰედტ რნაბჯალ ბზია.

იჟანტ ნგენჰგენ აჰ იჰრ დანდხენ, „ჰთანცა-შითან დანკცემეტ“ – რჰან.

აჟუდ აწგჰან ათაცა დანნგრს, ზებჩანკ დედქსიან, რგმათაჰა რეფსახტ. აჟუდ აწგჰან ათაცა ურგს აჰ ბანაკ იჰგ ზებჩანრ დანდგლეღტ. აჟურგს ჰჰგეტ აჟუდ (sic!) ათაცა დგბზგლზ.გლანი დგგტემდგრტ.

აჟუდ აწგჰან ათაცა ლგანა „არ სეფჰეს ლხაბარ შსეგრდგრჰ!“ – იჰან, რნაბჯალ. ბზრაგეტ დგმცნი, დედგქლეღტ. მეშ-ყომკ ნამიდან, აჟურგს აჰ იჰგ დცედტ.

აჟანკ ასასცა აყადლატანზ თეჟურანზ რჰაჟან დანდგქერწედტ. ასასცა იზზაგეტ (sic!) კაკაკ თეჟურანზ ანგრჰა, აწგჰან აჟურგს აჰ „სგზებჩა ფეტკა დაანგ!“ – იჰან, დანდგრგგედტ.

„სარ თოჟურანზ გესასჰუმამ, სარ სგლალა იზბან სასჰუმეტ. აჟანსა იდგლწა დედგლსემშთინ, დანშელო დანშეგლ!“ – ჰან, ბანარ ყალწან, ილბან ზლჰედტ, „აჟუდ ისჰაზ მცგზარი, აბარ სემშეზგლზ.გლო! – ლჰან, ლგტგლფა ნგელხტ, – ისზეზხაზგეტ უტგნაბჯალ. ბზრა იტყუ დანკგჰ“ – ლჰან.

აჟუდ აწგჰან აჩკენ იფჰეს დანდხახენ, აჯგჯა ირჯანრ ლაბ იჰგ იცედტ.

ჰ. ჯ.¹ (37 წ.) ს. კუვინსკიდან
(ჩაწერილია 1939 წ. 12. II. ქ. ჩერკესკში)

¹ მთქმელი რედაქციის მუშაკი იყო და უხდებოდა ტაჰანთურ დიალექტზე წერა. ტაჰანთური დიალექტის გავლენა მის მეტყველებას მოსალოდნელია ემჩნეოდეს. მაგ., ამის შედეგი უნდა იყოს ჰ ბგერის არსებობა ა - ე ა ლ ' გ ნ - სიტყვაში.

მის ენას თავისებურება ახასიათებს ვითარებით-გარდაქცევით-აბსოლუტივის აფიქსის მხრივაც. როცა სხვა მთქმელთა ენაში (თითო-ორთა გამოწაკლისის გარდა) აღნიშნულ შემთხვევებში გვაქვს -ნგ, ამ მთქმელთან მუდამ (ფონეტიკური გარემოსა და მიუხედავად) გვაქვს -ნო.

12.

„შეტალა ჯენაბჯალქა ბზრა გყან“ – რჰედტ. „აყუბან ამე დატუნ. ღეჩქაქა დეყედტ“-რჰედტ. „აბრი აჩანლაგე ღეჩქაქა დეყედტ“ – რჰედტ.

აბრთ ავჯა ხაბრლა ემბადგრან, ატასა ეგრემბამბაცეზტ. ნას აბრეტუნთ დარს (რზამან) რეჰსააგან ანამედტ. აჩან რელანგყალა იყაზ ფჰეს დააიგედტ. აბრი აყუბან რყაზ ფჰესფა (ფჰეს) დააიგუმან, აფჰესფა დეზემთან დეგემამააზტ.

ნას აბრი აფჰესფა დააგელან: „აბრი აჩან რელანგყალა ჩეკ რყედტ. ტარს უქაწარა ბზრაზარი, უცა, აჩე აალგრნე ააუგარი, სეუცნე მატედტ“ – ლჰედტ.

ანას, აბრიტედ აფჰესფა დეზემამააუზ, დედტ აჩე აჰე. აჩე აჰე დცან, ატედ რნაბჯალ ბზრა დაადრუტ. ნას აბრი ფჰეს დაადანგ დქსედტ. აწახ ატას შტლახანგ დაადრუტ. ნას იკემ. დასტ. ჰარს ჰანგუმალა, ჰარს ჰანგალა ასალამ რთედტ. „სარს სედგედტ, სეურედგოზარი?“ – იჰედტ.

აბრი ატუკ ანამე აამგემან, ემან (მ)შემან, დაადგლედტ. ატუკ დააჩეჰედტ. დედრედგედტ.

– „სარს სედგეჰ. აბრიტემ უსლა საადტ“.

ნას, „რუთაგეზი?“ – იჰან, დაადზწადტ.

– „ისტაჰუ, აბრეტემ აჩე-ყრან სტაჰუჰ“ – იჰედტ.

„შთა, ტმთა აასეტ. უჩერტლ“ – იჰედტ. რმთა რმთედტ.

„ტორორ უნამგლანგ, სარს სააზთეწეზ სეცართაჰე უცანგ, უშტალ!“ – ჰა, დედჰედტ. ან დ(ე)ცედტ აჩე იღგრანგ.

აყუბან მათეწეზ დცან, ივნგყა დემტალედტ. ატრდ დაყემტალაზ აჩეჩენფჰეს დემტან. აფჰეს იშტაზ, „უდგლგეზგადა ტარს?“ – ჰა, დიზწადტ. დაგემანშამტ, ჯოფ ეგგლგ(მ)მთედტ.

ანახ ალგრჩა იცაზ აჩე აადგან დაადტ. „ეი!“-ჰა, იჰან, აკემ. დასეტტ. ნას აკუბან დააწყან დედგლედტ.

„აჩე ააუგამა?“ – იჰან,

– „ააზგედტ“ – იჰედტ.

ანას რმთა აამგემან, იჩე აადხ.ენ, რმჰა დლლადხედტ. ან ამჰარს დენამგლედტ აჩეჩენ. იფჰეს დეგანიმშამცეტ. ილეჰაზ იგელმუტედტ.

აშეჰემთა ენაშა აჩან იფჰეს უს (მ)ალჰოტ: „ტარს ეკან ტანდგლერგა, ტანანშეგლახ, სარს აზ.ა ტანსჰატან, ტარს აჯეტორფ გესტუმთახტ“. ატსქა შეცაზ ზაკგე ეგლემჰედტ ატუდ. აწგან აჩან იფჰეს დეფსედტ. აჩან იფჰეს დანფესგ, აჩან (მარე იზაზ. დაყატაზ-ლა ფჰეს ბზრა დაგემამ) „აბრი აჩყარა ზესთან იჰე სცაპ, აბრი ფჰეს დაასედრგაპ“ – იჰედტ. აყუბან (sic!) დეზეცაზ დაადრუტ. დანადრუტ, აკუბან დეყამკა დნედტ. აკუბან იფჰეს დაადგლედტ, „ტედგა!“ – ლჰედტ აჩან

იზნ, აჰაჰამ დელერედე. აკუბან დაანწკ დელერესასტ. აკუბან დაანტ იზნ, ოჟ (sic!) დედგლედტ, – „სას დგუმოუ“ – იჰან. აკუბან აჰაჰამ დნამგლან, რსას დედრუტ. ნაპიკედდერმედტ, სალანმ დედბერნეტ (sic!). ნას მარს ჰგც-ჰგც აჩრე იზგედწახტ. ჟგვგ-მემეგ აჩრე იზგედწედტ. აჟანმა დგგდმწაადტ. უშთან:

– „უსნე იუზემთედ, დეჟმედ?“ – ჰა, დედწაადტ.

– „სარს ბზია სყედტ“.

– „აჟდ გეჟსემ, უჟეს ზეჟე.ჟ, საჰ!“ – იჰედტ.

– „სარს ჟარს ჩეჩენ ჟანნედ, ავჰესნე აჟან ჟყემთაზ, სეფჰეს დედსგედტ (აბრი), ოჟჟ ფჰეს დესერგა!“

– „შთა, აჟედ სკეზარი, აბრი ოჟწაშთა ჟუმარა დეჟ ყედტ, აბრა ჟსჰსსესა დედბერგუმედტ, სმჰარა (sic!) ყარწუმედტ“.

კუბან იფჰეს ოჟესა ლედჰედტ: „ბარა სარს ბესეფჰესეჟუჰ, ბესთედრნეს იბასჰააკვგ (|| იბასჰალაკვგ) ზეთნელა სგბთუმა?“

– „იჟესთოდტ“.

– „აბრი, ოჟწე, ჟედტალა ბანაჰგლოზ ბეჰეჟჰა, სმჰარა ბცა! სარა აჩეჩენ სესას დენაზეუმედტ, იბანმნნე ბანაჰგლოზ-ეფმ ბედცაჰე! აჟედ დაბედესალგეუმედტ, სეჟცნიედტ-ჰა, იჰჰ!“.

სჟუმარა ედღწხტ, აკუბანგე აჩეჩენგე ჰეზაცა რემან, აკუბან იჰრი სადხტ. სშემთა აკუბან იფჰეს აფან (სმწაყა) დნგყონ, დედბედტ. „სარს არი აყარა ამთა არა სეყან, არი დეზანხმდა?“ – იჰედტ აკუბან, დედწააჟედტ (დედამწოჟ ჯედმოდტ, დედფჰესუ გედდერამ).

აკუბან უს იჰოდტ, „სა დესანხოჟუ“ – იჰან. „შთა, არი ჟანხმა დაასეჟთარიოჰ!“

– „იბზროჰ, დგუსთაჰ“

– „აჩმა (დ)აჰჰა!“

– „სარა ჩმალა დგგეუსთამ, – იჰედტ. – რახელა დგგესთიამ, ჟარედ სარედ ჰადგეაცეოჰ“.

აკუბან იფჰეს აჩან (sic!) დგდთედტ. აკუბან დეჰეჟეზანგ, იჰეჩრანგე დაჟეტანგ, აჩეჩენ იჰი იცედტ. აჩეჩენ მარე იჰეთ დგგთამლედტ, დაჩა ეჰთე აჰე დთალედტ. აჰეთ ახაზარ ცედტ, მანი მბედ რჰე „აჩეჩენ ფჰეს დაადგედტ“ – რჰან. აჟაა ჩეჟლედტ, ათაცაგაცა (sic!) აჩან იზნ დდრგედ ითაცა.

ამჰარა (sic!) ყარწედტ, აჩარა დეჟ რემან. კუბანგე (დეზეფჰესეზ) დგყან. სმჰარა ანედლა, კუბან დაადხტ.

აჟან აჩეჩენ იზნ დაამლედტ. ამთა ნედტ იშტლარნეს, ნას აფჰეს დეწეჟედტ. ჩეჩენ უს იჰედტ:

– „ბარს ოჟჟანმარა ბეგერდ აჟან, ოჟჟა ბეზწეჟო?“ – იჰედტ.

– „სარა სეწეჟარა ათაცედტ“, – ლჰედტ.

- „იბგეყეო აასაჰი!“ – იჰ.ეიტ.
- სარა საგ`ემეჟეყეალაშამ“ – ლჰ.ეიტ. აჩერენ დემტან, დააგელახტ, „ისბემჰაკა, გ`აჟამ“ – იჰ.ეიტ.
- „სარა კუბან სემფჰესუჰ. კუბან საგ`ემცამოტ აჩყრა აადგანწკკ. მანადაგა, სემცემეტ“.

აჩერენ მანი მბე ირალჰ.ეიტ აჩერენ მახში: „სემშ მადგაზ, კუბან დემფჰესუჰ“. მანემ მბემ ილზჰეროტ აზნლა კუბან იფჰ.ეს: „ჰაფჰაცა ბრემფშუჰ, ბაგ`აკთანცამ“. ფჰანგ დეყარწედტ ლარა. დერჰერედტ, აჰატა ანგრწედტ, ათაჩანკა ემწარჰ.ეიტ. აჩერენ მახშაგ`გ დჰ.ემდრტ.ეიტ, „სახშემ ბრემფშუჰ“ – იჰ.ან, ყუბან იჰ.ე დემგახედტ. დემგახებტ. კუბან დააჩჰეწენ, აჩერენ დთანახტ. დანაფშემ, „ე, ჟარა, სეზეუჟემ?“ – იჰ.ეიტ. ნას დნდგალან, აჩარე იზგყედწედტ კუბან. აჩერენგ`ე კუბანგ`ე ანშე-მამე რემფშინე იფსნგწკკ ემგაცანგ მანხედტ.

ჰ. შ. (65 წ.)

ს. კუვინსკი

13.

ხოჯა მახში ჯაკვ დრგმთედტ თაცანე. ათაცანგაცა ანადა, აჟანდერ ნგყ.ცავე (ავრჟა, აქურა) დედანგანე, ათაცე ილგდტ.ალუშა (თაცავეზა) დემზანგანე, – ათაცანგაცა ანდტ. მახში ლგმთ.ალა მარა ჩემდჰედტ ხოჯან. აჟანდერ დჰ.ედერტან, ხოჯა დერგრტ. ხოჯა უსა ირემჰ.ტ...¹

ჰ. შ. 65 წ.

ს. კუვინსკი.

14.

ასლან-ჰა სწაკ დეყან. ფჰ.ეს დაამგოა-მაცარა შემქსა ჰენჰეჟა ჟაბრდ დენამედტ. (აჟტ) რნაბჯალ.ცა აამზოდტ: „ასლან ფჰ.ეს დეზააჟემგოდ, ჟარა?“ – „დეზასემგოდ, აჟჟდ ოუჰ: სარა ჯარ მურადკ სემოუჰ, – უს იჰ.ეიტ, – მურანდნე ისგმო აჟჟდ ოჰ: სა სწარალა რახ.ე ანცლემიედტ“. დასენ რახ-ანცარა დცემეტ ქეტო აჰ.გ. აქტო აჰ.გ დცან, აქტო რეზ. აბჟა აადლ`გრედტ, აჟჟდ არ დედგქ.ლედტ, ბჟანა-ბჟემშემ დნგყ.ეიტ. არახ ბეჟანა-ბჟემშემლა აადცემეტ. დან`ანემზ ინაბჯალ.ცა აამზოდტ, „ასლან დაამტ“-ჰა. აჟათ ანაამზოდტ, აჟასა რემჰ.ეიტ: „არახ. მასცაზ ირგჟან აკვ, სემბგა

¹ დაუმთავრებელია!

სახანდო, სემე!-ჰა“ (რედჰედი). „ტოჟა სრახეგე ააუცედი, ფჰეს დეუხანაგარა ათაჯუპ. აბრი-ეფში აფჰეს ფატიმინთ დეუხანაგანეს დაჰარკან დეყოუპ“ – (რჰედი).

მასენ, იცედი აჟყა ინაბჯადეგე დერეგე. დაარგედი. დაარგან, ფშემეშეგე-ხემეშეგე წედი. იჰბახაზ ამშ დედექლახტ ასლან. აბარან აჩს ქეთო აჰე დცედი. აქეთო აჰე დახცაზ ნაბჯადე დემინ. ანაბჯადე დეზცაზ სრახ. იმრდან. „სენებჯადე, სარს ფჰეს დააზგან, საადტ უორო უჰე, უარ იულშახაშა უარე იუდგრჰ, სარე სეზანდო, რახ.უპ“. – „რახ.გ-ჰა უანდზარ“, – ცედგე რელან – ჟაბ აართედი. მადთან, მასენ მაადცედი, ინებჯადე უეს დედჰედი: „ტოჟე ნეყარს სცრტ სარს, სეფჰეს ფა დლოური, უარს სენაბჯადე, ათაცა უარხ იფშე!“ მარს დედექლახტ. დედექლან უას დახცოზ, ბეჟმეშეკლა დცედი. დაახტ უუდ ბეჟმეშეკლა.

(უეს იმეყაზ, იფჰეს დემეადეუხედი). ავგე ადმეჟანე (ადმეონე) დაახტ მარს დახცაზ. დაახენ, დემეყაზ იფჰეს აუასა ლჰედი: „სარა ჯეფაცა სრუშედი“. – „ჯეფაცა ბრუზარი“, ჯეჰ-ქურგე ადხაადტ; უათ რეადდერქაგე იხაადტ, როუჰქაგე, რეზაშორქაგე იხაადტ, ზაკ-ზაკ ყამრეგე ირუბდხაადტ, „სეჰქენცა ანყალარააკ უეთ ირტუპ“-ჰა, ირგლედი აუათ. უარს სენაბჯადე, ნამინე იუსთოდი, ათ ავგქენცა რეჰქა, რეადდერქა, უათ ჯაცანე ანაყალააკ, იმერუთახრა!“ მარს მასენ, დედექლახტ დერა ამ ბედაკ იჰე დცარნეს.

უუდ დემეცოზ უასან შა ლეგაჟე დემინედი.

სალსმ იჰედი ალგაჟე. „უბოა ჰედი!“ – დედჰედი. „ალს ბოიუ უიბადტ, უედა!“ – იჰედი. იჰან, აგართანე დედგედი. დედგან, „უბანცო?“ – იჰედი ალგაჟე.

– „აჰ იჰე სცუშედი რახ. ასცარნეს“.

– „უარ დად-იჰენ, აუუდ იჰე იცანრ მადხო დეგეყამ“ – იჰედი.

მარს მასენ, აჰ იჰე დცედი. დახცაზ, „უბანნეყო“-ჰა, აჰ დედჰედი. – „სადედი, რახელა სეჰერენუშედი“-ჰა, უეს იჰედი. „სჩან ხშა!“-ჰა, დედჰედი აჰ. უოხელა ჩან იჰაფშონე დედანალედი. იჰეგე იკადერგე (დაართედი). აუახ ჩანენ შარა დედშთედი. აჰ იფაგალგე დედმან, შემთა ლამაზ აფშენე ასლან ეხედხოზ დედხედი. აჩან ენაფედა, აადექედცლედი. „აჰაჰან, იკაზცო ზაკგედა?“-ჰა, ასლან დაართალედი. დაახძან, აჰ იფაგალ დრსენ, დედშედი, იხ ზედედი, იკემერცედი.

აფაგელ (sic!) იხ რმან აჰ აჰე დცახტ. დახნედ აწჰან იხედრგლედი. უასა ბეჟვეგ-ფაგალ იშედი. აბეჟვეგე რეზს აწჰან¹ იხედრგლედი. უდ უა უსა ანტან რმან. უა დეყან.

¹ ისმის თითქოს: აწლჰან.

ურთ უნა „შეკსა ჯეჟა რაყარა დაგეყახემ“ – რჰორ, ითაცარაჰე დეგმნადტ. იფჰეს ჯეჟაც (sic!) ლოუტ. აჯეჟაცა ილანუხ ზაცა-დგუხედტ (sic!). აჰკენცა მემჰე აცვასეჰე იმხმარაზ, დარა ჯჰკენცა უა იცედტ, უა იხცაზ, აჰკენცაჰე დერწებედტ უეთ. ჰკენც დააგლან, უასა იჰედტ: „ჰარს ჰაუმბჰკა, უნა დახეყო უდგრენდარა!“ რან ლჰორ მანდტ, „ჰან, ჰანა დეფსრტ-ჰა რუბ იჰბჰკ.რ. ჰანა დეფსგრა დებზარა... დეჰანურა ათაჯუბ, ადუნედ დგეჰარი“. – „ედ, სეჰკენცა, სემდებ. სემცან!“ უნა აარლჰედტ. „ჰადგელუმეიდტ“ – რალჰედტ. „სემცან!“-ჰა, დარედნაყეჰე. „ჰაუმცერდ, სჰკენ დააგლან, ჩეფნეჰანგ ჰართედტ. დახეყახარაჯე (sic!), დჰანურა ათაჯუბ“. მსენ, იდგელედტ სჰკენცაჰე. აალ რხმენ ედჰან, ედჰანგ მუს რხმენ. უათ ბენჯ მაქაწესან იმცროზ, აურთ რანა დეზნიზ ალგაჰ, ინიხტ. „დადა, სალამუნ აალედქუმ!“ – რჰედტ. „საბნცო, დად-იფსგ?“ – იჰედტ ან. „ჰანეყოფტ ჰარგე. დადა“-ჰა. „სანეყოფარი, უოხა სა სჰე სეჰე!“ – იჰედტ. აუოხ უან რყან. ალგაჰ უასა რედჰედტ: „სეჰემორ ზაკორ, დად-იფსგ?“ – ედჰედტ. – „ჰარს ან ლემგათს ჰამთაზ, ჰანა დედტ. ჰანა ჰემთოუბ. ინეა-აადა აძე იუბამდა?“ – რჰედტ.

– „იზორ აურთ სკუბ, აბრი-ეფმი ჰეტეჰესკ (sic!) დააქლედტ. უობნცო-ჰა სანიიოწან, „აბრი-ეფმი ჰაკ იჰე სცროტ“-ჰა, უასა იჰედტ. „უდ სუხარი, აურთ ოუბ. დჰანუ“-ჰა, მარჰედტ. შეჰემთან ენაამ აჩეაგე აკადგრ რეჰერწედტ. ყემლგე აფემენგ, იჩან იმერგლო ახმემენდა აკანრმა ინდგეგლედტ.

„ჰედ, უარა, ათარაშ აჰე ინდგეგლა, ზაკუაჰაქადა (ზაკუადა) უო მაიზ?“ – იჰედტ.

– „ჰაზაკუ, ჰანთეჰულარ, ურდრგებ(!)“.

– „უდ ეფმი უანგე გაათაზჰელამ“ – იჰედტ.

– „ჰანთრუმეჰლოზარი“, – მსენ, აყალა იფგანე ითალედტ. უა ეხთლან, რანა მჰენ. რანგე დერე რჰკენცა გედდგრამ. უოჰე დედნიედტ, დედნიან, „სჰკენცა, სანა!“ – იჰან, დახეყახ ათედანგ იგედტ რანა. ინამგლან, უა აირტალედტ (sic!), ტაკგე დედრგჰედტ აუათ. ტაკანდგედრგჰა, აუასა რედჰედტ: „საბნეყო, სჰკენცაჰე?“ – იჰედტ.

– „ჰანენეყო აურთ სკუბ: ჰანა ან ლემგათს ჰამთაზ დედტ. დეფსგრა, დემგრა იჰანდგრამ. დებზარა ადუნედ დგეჰარგე, დეფსნგ დეყახემზარგე, აურთ აადგრრა ათახუბ“-ჰა, რედჰედტ.

აურთ ანგრჰა, აუთ იმედჰკენცაზგე იდგრტ.

– „ა, სა სეჰკენცა, საბანაგა-გუმ“-ჰა, იჰან, რანა დეწებედტ, ნაპარგეჰემედტ უნა რჰკენცა.

„შთა, სეჰკენცა, უოხა ჩანჰაფმარს სცარს ათახუბ“.

– „ჰან, უორრ უმტალან უც, სა სცუმედტ“ – იჰედტ ედჰან. ჩანჰაფმარს დცედტ. აუნა ჩან იჰაფმონ, შეჰემთა ლამიზ იყალრ ინლაგა, ჩაქედრსან აჰ იფაგალგე დერგე იცანტ. მანენე აჩან აჩედეჰედტ (sic!). აჰ

„აპაპად, ზაკედა“-ჰა, დააგმთალედიტ. დერგზმან იფაგალ დედიშედიტ. დანშახ, დაბ იჭე დცედი იხაგე რმანგ. დაბ დედიჰედიტ: „აა, დად-იფსე, ათ აბჟეჟეჰაკეგე სა ისშედიტ“.

ანახ სტახაჰე ედიშა დცედი ჩეხშარა (sic!). დახცაბ, ატახა ჩან იხჩონ (sic!). შეჟედიტა ლამაზ აჰ იფაგალკ დანდხან დედიტაცახტ. „ჰააა!“-ჰა, აჩან ააჰეფიანგ დაადტეერედიტ. „აპაპად“-ჰა დაარგეფან, დაარგედიტალან აჰგე დედიშედიტ, იფაგალგე დედიშედიტ. ჯეხაკ რმან, აჰ იჭი დაადტ, „ჰაა, დად-იფსე, ადუნედი აახანგე ისეზერბაზ აჰგე დედიშედიტ. იმეფაბზიო, დად-იფსე, ინგულასედიტ – იგაფხედიტ – დად-იფსე, სედირეხს!“-ჰა, დახშტახ იჰედიტ. „დად, მარა დედიშედიტ. იხააჰემა აჰე აკა, ამედიმეცა იქეჩანგ, ალაგან თაჩანგ, ამცა რეჩანგ(!), იმა აადილწონგე ტეესა დაადტე-ჰა, ტარა დუნედი რგეჰანგ უზერგაზ“.

ამცა რწარწაზ დამკა მალაგედიტ. დანფედე, ამცა ქუჰე აიბედიტ. „ჰაბა, სა სცაპ-შოთა, მეცა ააზგაპ“ – იჰედიტ. მბა დააგეღლან, „უმიცან“ – იჰედიტ – უდი დეჰე-ცე-ამირეჰე, უიშეჰე, უმიცან ამცაჰე!“ – იჰედიტ.

– „სეგედიშომ, სარა ტოჰაჰედეა ამცა ააზგაპ“, – იჰან, დცედიტ. დასენ, დახნეიბ ამცა დედიწანგ დნაქსედიტ. ამცაგე ბლანა დანგან. აჰედი დედიშედიტაჰანგ, კასთხაკ აანხედიტ. ანრ იშტახ დააგეღლედიტ, „იხაჰედა, აჰედი იხეგე?“ – ლჰედიტ.

– „სა სრეჰე იხეგე“ – იჰან, ჩაადრხნედიტ (sic!). დაადეფედიტ აგეჯა, დაადბაკედიტ. დააკედეჟენ ლეგახეზნ დანაქსედიტ. „აჰან, სარა ასთადეკე-გემაზ (sic!) ადუნედი დაგეჰეშტ. დეჰეზარგე ათახეშტ. უორრ უხნწახარი, სა სტეჰესეჰე“ – ლჰედიტ. ტყა დედიშედიტეღლან, ტა დაანახახედიტ. „უნედი, სა სახეგეო აჰე!“ – „არა ამცა სერგა, სემაანხრა იყარა ბეზეგასწოდიტ“. ამცი იგან, დცედიტ. ენგეგაზ. აჰ დედიტახ ალაგან ამედი მაწარედიტ, ამცა ადერკედიტ ტყა. აჰ ტან იმეშედიტ დერბლედიტ.

დასენ ტოჰა, აჰ რმლეჰეაგე, ხარზენანგე, ინალყეთ-ნალმაზ რმაზგე აადწარკენ არახ აადხედედიტ. ფჰაკ დედიმან აჰ. აფჰესეფაგე დედიშედიტაბ დედიტედიტ ფჰესენგ. დაადტე-ლედიტ უგე. აჰეკენ დააგეღლან ტესე იჰედიტ – „სარა არა ამჯალა სეცალა, სარა იყარა ეხსჰაპ, სედიტ“ – იჰედიტ. მარა დცედიტ უდე იყარა ენგეჰაპ აჰე. დასენ აჰედი აფჰესეფა დაადრუნ, ტახ ლეჰათარ (ლეფეშე) დედეგედიტ. დახეღლანგე ტოჰეჰე ტესე ლჰედიტ: „იმეფასწო? ტოჰე არა ჰანა დააგეღლარი, უსეგედიშედედიტ“. „ხეგენწალა (sic!) ასეგბოთხარი, სა დესეჰე“-ჰა, ტესე ლედიტედიტ. „აჰედი ტარა ტედიჰალა დაგეუხეშედედიტ, დერე ეჰა იხაჰი იკნაჰაჰე, – მალჰედიტ – მარე ედიჰალა დედეშედედიტ, დედეუხეშედედიტ“.

„დანბცახეჰე?“-ჰა, დლეგეწანედიტ.

„ყედეღლანგე დედეარი ხეამედი დედეაგეღლანედედიტ“ – ლჰედიტ.

დენაშეღლან, დედჰა სადხან, ლაბ იხა ზედწედტ. იხედ მარედ ახშამდა ედსეტან. სშეენ (sic!) „იყარტ უოჟა სსლოდტ“, – იჰანგ, ახა ტაა იფსედტ. დასენ, უჟედ დანგრეშე, ირთახგზ სყარა მეღგეგე არხეედტ. მათეწენ რგენე იცახტ. მბედ მეშედ ირგენძახტ. უგს მანცრზ ალგეაჟე აჟასახჩა იგართი იჰეგ სადხტ. სუხ ტაა რყან. ალგეაჟეგ კარე რრთაქედტ. დედგრგორდეტ უდეგ. დარგე აადგეღედტ რგენაჰირ მადხედტ. იშააშ რექეთ ადგელ საქლახტ. დცალონგ ამგკ მაადნიედტ. უდ აცალაჟე სჰკენცეაგე იდგრტ (ასლან იფაცა). აცალაჟე დასენ ჩეკკ აარრთან, დაქტედტ. „ახაბარ აქეთ იგა, ასლან იფაცა რაბა დაარრუხენ, იშაახხა!“ აქეთ აათეწენ მაარქლედტ. ასლან იფკეგეგე დაადრუხტ, „ასლან დაახტ“, – რჰან ზემარრა ყარწო შეკესგეგე... უდ აშეკესგე აჰეგ აქეთ მაარნგხუმაზგე, რახენგეგე აკაააზტ, ჩეკკრანგეგე აკაარაადტ, აჟედ იზხეგეგე ასლან აქეთ ირგედედტ. მარგეგე ტა ითეფ დაათახედტ.

მ. ლ. (64 წ.) ს. კუვინსკი

15.

ჟეტალა ისლამ-ჰა ამეგ დეყან. ისლამ დეჩეზულან გოროდყა¹ დცარნგს სშეა დეშეცატუნზ აწაბლგრან იბლან მაადან. აბლგრან მაალნაცან მათეკ, ისლამ იჩაწგეა ჩააქენარგესანგ იბედტ. „მარაბი, არი ფსაჯაჟე. არი სმცა გალასგრმგრემ“ – იჰან, იყამჩეგე ააირატუნ, სმათ ჩააკენარშეედტ ტაყა. მააშტგდხენ, აკადგრთა მფხაჰე მთედეკედტ. სმცა მალედეგედტ მამგრზლანგ. ტახ მალედეგედტ სმათ. მარ დანცრზ სმათგე რცეაჟონ. ტასა-მაცარ სმჯა გეზანრ ედღეწანგ დადტ. ისლამ სმჯა აღმალა დცეტუნ დლაგედტ, სმათ აადნ, იმჯა აფგენ ააგელან დამეშთიანემ. „არ მაცათაჰეჟე საგარნგს მატახსრუჟ“. სმათ აფკალი იდგეღედტ. მერგეგე დანკთაგელედტ. იცოჟნ ყასჰა დეჟუკ აჰეგ ინრტ. სმათ აწგეა ააშტნახენ, აყასჰა მსგტ. აყასჰა გეჩაანარტრტ (sic!) შენგ. „ისლამ არახ ტნა!“ – აჰედტ სმათ. ისლამგეგე დაცცედტ. სმათ დუნდანგ რქლედტ. აჟედ სმათ აჯნგ დაგედტ ისლამ. სმათ აჯნგეჰი (sic!) იჯნაშეღლადტ. სმათ სმათცა ააჯნდხენ დეჟოკტესნგ (sic!) დეჰკეგენ-ზოიანგ დნთეწტ. ტათ ტაყა დლაგან ისლამ დედრჩედტ. ამათ ტასან მატედტ ისლამ: „სანრ საბე რჰეგე უგანრ, იუსგრბტუმტ. საბა იჰეგ ჰეკარი, მაგემუხუმა უდ რჰ: აჟასა გემეჟმხენ, აზჰა ააჟედთარგეგე გემეჟმხენ, აჩან ააჟედთარგეგე, გემეჟმხენ, ახშა (ახჩა) შენდგეყარალა ააჟედთაჰ, გემეჟმხენ. გემეჟმხეშა დგრრა ოჟე!“ – აჰედტ.

¹ ერთმა დამსწრეთაგანმა -ყა თანდებული არ უნდაო.

დაგეძტ მანგე მანე რქე. „მან, სან, არი ისლამ ბზირანე ისზგმხაზ ბედგრრი, ბეფსი იბრგქარენ“ – აპეძტ. „სან, არი ისლამ ბზირანე დეჟ ისზგმხეძტ სარა“.

„იუზგმხაზ ზაკი?“, იპეძტ მან. „აბრი ეფმი აწაბლერს სემემგრბლანე სწლემდეძტ“. ჟაყ მანგე მანგე მააემგერლედტ. „სარს სეკეფაგას ნეყარ იცან, აჟი-იეფმი ამცი მბლემდეძტ. არიგე ჟეს დამლუმან, ჟარს დანეჟურხეძტ. დუნემენე ბზირანე იჟთავნი იჟგესხუმან?“ – ანგმჰა მან, „სე ისთაჟტ დგროოჟ“ – იპეძტ ისლამ. დგრა ააგმთეძტ, ადუნემ იქეჟ რგბგზშია იდგრანე, დგრა ზლგმთაზ: სთაქანი აწნა ხშიე აადრგზენ ადუნემ იქეგზ იზხეგე რგბგზშია იდგრტ ისლამ.

ისლამ დანდ დედექლახტ. დემანჟაზ, გართაკე დაქლეძტ აჟანა. „ისლამ აგართა დესასჟ“ – რჰან, ჟასკ იზგრმემდეძტ. აკსა თაწანი ირზ. მადტალან, აქეჯმა მან (sic!) მანანთეძტ. ავენლ (აგართ ალ) მანაზხეძტ (sic!): „ემ, ჟარს, აგართ ალ, სნაშიტი სარა! სნაშიტირი, სარგე სჩესრგთხაჯგ (sic!)² ჟარგე უსერგთხაჯგ!“ არან ავენლ ჟას აპეძტ: „სე იყ(არარ სემოტჟ უგასემოტირემ!“ – აჟი აპატ აგართ-ალ. აქეჯმა აჟას აპეძტ: „ჟო, ჟარს რაზყდა, სენაშიტი სარა! ჟარს აჟე რქარი აზა აჟრთოტ. სა სნემრი კანქლა უსერჩსპ!“ აგართ-ალ მანახტ ჟაჟე: „სარს კანქლა სჩარ, უსჯარენ“. აქეჯმა: „სარს საგენეჟემოტირემ, ჟასა ჟარს, შეჟემთან ნამან ანყალარნე, არ აქლეჟემთენ, აჟას იკარცუმტ“. აჟათ (აველს) ირჰაზ, არ იმკარცუმანგე, ისლამ მაადტ, იდგრტ. ისლამ „არი აჟგესა იცნაჰაჟ (არი) სა სზგჰე იზხემან?“ – იპეძტ. „ჟარუ უზგჰა მანგმტ“ – რჰეძტ. ისლამ აჟგესა ალა მემთეძტ. ირგთხაჯგმტ. ალაგე იყანაწემდეძტ: აქეჯმა მანარენ, მარფსმტ.

ისლამ წახე-ბჟან დანგლან, აქეჯმა შნე იშტაზ ანემბა, აგართა აჟასან ჩაცა ნირგელეძტ: „სნემ!“ – იპან, აგართა მანგწტ. ისლამ აზემსანყ აპი რლემდეძტ, ბეჟმემგრჰკ აქემთეძტ. აბგე მანანემ, შეჟემთა ნამან არ აქლეძტ, აჟასაქეგე გერმანხტ. არ ანი აპა აზემსანყ სალერხენ, მემთეძტ, აზემსანყ აჟასა მანენ – ბეჟმეკ ირესხეძტ. „ჰაგერგჰართამ“ – რჰან, ავენჰენ რეჰნი იცახტ.

აგეფ იპეძტ (sic!): „ჟო, ისლამ, არი აქეჯმა აჟას აქუმან, ჟარს მანეჟურხეძტ. ართ არგე ჰარქუმან, ჟარს ჰანეჟურხეძტ, ჟარს ბზინე იუზახხუმან, იჟანტოჟმან აპჰ!“ – რჰეძტ. „სარს აბნი ასეს ხეჰკ აასგსთ!“ – იპეძტ. დარს ჰენჟეჟ აცერწახენ მანრთეძტ.

აჟას აბანე მანწლოზ, „სგჰენ, ტაკე უნდლა, აჟასან ჩა დააგაგანე დააჟსერი, ჟემმეჰკ“ – მანეძტ აჟას. „ემ, სან! სარა ხერენეს ისგლო (sci!)

¹ მთქმელმა მოიგონა მისი აფხაური სახელწოდებაც, მაგრამ გამოთქვა ასე: აქეგა (შდრ. აწეგა).

² სხვებმა შენიშნეს „ჩესრგთხაჯგ“ უნდაო.

ბედგერი, სარს სემენდენ, ბარა ბანდენ, საყგყო კკვა სზერცარენ!“ ისლამ დამტ არი. ისლამ ასეღარ ზლახ ასეს-ხეჭქ იკანლო იღრარტანგ სინაჭე იგემტ, კკვა ირცემტ.

ისლამ (უასს ჳენჳეჳა სრთან, დარხემტ.) უასს ჳენჳეჳა იმანგ დაადემტ. დემააუას ჳეთკ დაარგლალიემტ. აგარა აჟრურა (ათახრა)-ჭე აუასს ეტემტ. აუასს რეჭეჳე ანაჳა ლაკ (ლაფსკ) აფაცაგ ქ მმანგ უთე აუასს რჭირ დამტ. ალს უაყს იმტანლან აფაცა-ხეჭქა კკვა დენარცონ. აუთე ალა-ხეჭქა ირგუანგ ზაკგ დარწგუემტ. რინ უასს აჳემტ: „სგქკენ, ურთეგ უარ'რუანცოჳ, უმერწგუან!“ ალასბა ხეჭქ ააგლან უასს აჳემტ: „სან, სარს უოღერლგლანგ ისგლოუ ბდგერი, სარს ნასგფგ-დგუნ ისგლოუ, სა ჳანარა-დგუ... იბდგერი, ართ იზუეგ იკაფსანგ, სა სეზააზარენ“, – აჳემტ. აუგდ ისლამ, ადგერა ზმიზ, დამტ.

ალაფს (დ)ააგლახენ, აფაცაქა მმან ალს ზტეზ იჭირ იცახტ. ისლამ ალს დანცემტ, ალსყვან, ალს ზტეზ იქეჭემთემტ. აჳანს დანდგლგქტ: „იუთაჳემ?“

– „ისტაჳუ უდ ოჳ, ართ ალახეჭქა ლაკე სთაჳუჳ“.

– „ნას, ურგლახემნე, იუთაჳუ ნახ.“ – იჳემტ. დერგლახემნე, უდ უოღერლგლა ზლახ ალს ხეჭქ სალგემტ.

აუგდ ალახეჭქ რმა, აუასაგ ქ რმა, დარა ქეთკ აჭე აჟრურაჭე იტახტ. აჟრურა ეხტან აჭე აუთრა აჭე კეტუკ, აყართ აგჭარაქა მმან, უა ითან. უათ აგჭარაქა ირგუან გეჭეს-ღრაკ, მარს ჳგზაცა არწგუემტ. რინ ააგლან, უასა დამტ: „სგქკენ, იუმერწგუან, ურთეგ უარ'-რუანცოჳ!“ „სან, უათ საგრემფემ. სარს უოღერლგლან ისგლოუ: სარს კეტეჳ ჳემ (უთე) სრჯა იკასცოუო, კერდესგერგო, ამაჭე იკასცანა, ძე დესგერგზა, ახჳ მასემგერგონგ, აყარა მასემგერგონგ, უს ჳანარა-დგუ სგლოუ“ – აჳემტ. აუუდ ისლამ დამტ. აკეტ ანც დანთაცან, აგანთა დგგლან, იჭემთემტ. აუგდ აყართ ზტეზ აფჳეს დაადგლგქტ, „იუთაჳემ?“ – ლჳან, დამზწმტ. – „ისტაჳუ არგბოჳ“. „უთაჳუ (sic!) კე!“ – ლჳემტ. დერგლახემნე, უოღერლგლა ზლახ სრგბა-ღრა იკემტ.

ისლამ იჳნგ დამტ. აუასს უოღერლგლა ზლახ დამგემტ (sic!), ალს უოღერლგლა ზლახ მამემტ, არგბა უოღერლგლა ალან მამემტ. ადგერალა იზუეგ დანუტ.

ა. შ. (75 წ.)

ს. კუვინსკი (29. VII. 40 წ.)

ალს აჳნამ იჭირ (sic!) იტან. აცგგეგ ინინ უდ დანტალემტ. ალს უასს აჳემტ, დგგლან: „უარს ცგგე, სნაუტეღლაჳაუოტ, სნაუტეჳაფსოტ. არრ (ჳანფმამ) ჳაზმრ (არი) ითუმა-მამს აგე უანლატოჳ, უააგლარგე, ირათ

უჭრტ, იკარამნრა აჟგვსგლა უჭრტ, სნაჟრკაფსოტ, უტართა თგნჩუპ, სარს სტართაგ ბაადრბ, სმალაგ სავრტ, სრგცჰაუპ“.

აცგე ააგვლან უას აჰახტ: „უარს, უოწეგ შებჟან აან არი ჰხაზენ ივგცკ ფსტუმეიდტ. უათ ფსერი, (უარს) ჟგლა უთხაჯგპ“.

(აჟრ) ახაზენ მაადტ აცგეი ალედ იშეიდბერჰოზ. ახაზენ, „სტცქა ფსტედტ“, იჰან, სომ-ზექე ირებზეზ სომ-ხ.გშ.ლა ითრტ.

ივზახანო სჩენე ალედ აცგეი ეთაადნახტ. „უა, ცგეგ! მგცე უჰოტ. უარს „ჟე უჭრტ“-ჰა, სრუჰან, იმცეხედტ“. უოჟ აცგი მჰოტ: „მგცე გეჟასჰამ. უოწეგ შებჟან იჩეგ ფსტუმე, უაად, უჭაპ ჟე!“ უი ყალაბჟე მაადტ. „სჩე ზარარხოტ“ – იჰან, დასენ ითრტ ფუდნე.

იხფახანო სმშ აცგეი ალედ ეთენდნახტ. ალს უას აჰედტ: „უა, ცგეგ, მგც უჭრტ!“ – „სარს მგცე გეჟასჰამ, უოწეგ შებჟან-აან ყალაბჟე დეფსუმე(დ)ტ. აჟრ შებჟან-სან დეფსერი, აგლაცა აკტუ შნი სარგუმე, აჟას შნი სარგუმე, უა უზარა უჭაპ, უთხაჯგპ“ – აჰედტ.

ყალაბჟე ბალაჰნე იხაბასუმეაზ მაფშენ, დერე ივგერგან აბალაჰ ივგცკ ირეჟერწეტ. აცქა ანითრ, აჩი მჰერწეტ აბალაჰ, აჩგე „ისრანჰ იყასწუმან?“ – იჰან, ითრტ. მარე ივრ მჰეს.ედტ უაჟე აბალაჰ. აბანვლრე (აფსტცქარა)¹ მალწენ მარს დაგედტ.

ა. შ. (75 წ.)

ს. კუვინსკი (29. VII 40 წ.)

17.

მჰგყაწაჰგვ, მახეჰგვ, რაზნაყაწაჰგვ, იფშეჰგვხაზ აწალა² რმამკა – უეთ აფშეჰგვ ჩგრზნრა იცედტ გროოდჰ აჰეგ. აჟრ აგოროდ ინამდონგ ირეჟე.ლეედტ აზნა. აჟან დარს უნასა ყარწედტ: ჰგ-საჰათჰ ად.გ დეჰაფშონგ. ამჰგყაწაჰგ დასენ დაყენდაჰაფშოზ ჰგტეგ სურათნე ფჰესფანე დყედწედტ, ლარს დემჰენგ. აჟრ ჰგტეგ სურათნე ამჰეგ ყედწან, ირგგლეედტ. მარგე დეშტლან დეცახტ.

აქაზუ ამახეჰგ ნრქსახტ. დააგგლეედტ. დააგვლან, დემნაფშ-წფშაზ ავგტეგ-სურათნე იბედტ. „უანლეე, არი ამჰგყაწაჰგ იშეყედწა! სარგე დგერრა შეგმდგრდგერრა!“ – იჰან, დესედტ, დემახგედტ, დეგვგჩედტ.

უოჟე აჟედ დეშტლან არაზნაყაწაჰგ დანგვლეედტ. დანგვლანე დემნას-საზ, ანი იბედტ. „უანლეე, არი ამჰგყაწაჰგ იშეყედწა, არილს.უგე ამახეჰგ იშეგლს.ედწა, სარგე დგერრა შეგემოჟ შჩედდსგდგერრა!“ – იჰან, დალაგან რაზნ მაყს, ჰენწერს ლეზეყედწედტ.

¹ აფსტცქარა – მერმე მოიგონა.

² ამზობდნენ როგორც „აწალა“-ს, ისე – „ყაწალა“-ს.

იფშეგზხაზ დანგლედი. დნას-ნსამაცარს ან დედებედი. „მარაბი, არი ამჟე ამჟეყაწაზ იყედედედი, არი ილს.უგე სძახეზ ილს.გდედედი, არი არაზნაგე არაზნაყაწაზე ილყნდედედი. მარაბი, სარგე ავე ყასწარა (ა)თაწეუ“. ანცა დედეძიან, ფსნლწალედი, დეფჰესფახედი.

უთ უოჟე სფშევევე „ანი სარს დესტ.უბ“, „ანი დესტ.უბ“, დედემარვედი. („შთა უოჟე აუჟე აუჟე ჰარს ჰაფიბედედედი, დედემარვედი. აფჰესფა დერგანე იდედედედი. ვწავე დარრუტ. უი აწაწა დაიჰადერსენ, რეჟესქა იხეგზ მარჰედი. ამჟეყაწაზ დააგლან: „აფჰე არი დეყაზწაზ სა სრუბ, სა დესტ.უბ“ – იჰედი. სძახევე: „სა მათს ლესგესწედი, სა დესტ.უბ“, არაზნაყაწაზე: „სა რაზნა-მათალა დეზვერედი, სა დესტ.უბ“, იფშევეგზხაზ: „სა სჰან, ფსე ლწალედი, სა დესტ.უბ“ – იჰედი. უი აწაწა: „აფჰესფა არი სა დესფჰესუბ. აწა შჰანს.არს, დესცემენ. სა დესტ.უბ“ – იჰედი. უი დეხუვევენი (ისფორხედი, იხედედედედი) დედემარვე(ე)დი.

უოჟე¹, „ართ ჰახუვევედე დედემარვედი. ეძჰე დჰურე მჰა (ი)ჰარჰან“ – რჰან იდედედედი, ეძჰე დნროუნ, რეჟესქა მარჰედი. „არი სა დსახშორუბ“². უდეგე უაყა დაარგლალედი.

უოჟე ირაჰაბაძახეზ ფადშჰე იჰე იცედი. აუჟედეგე რეჟესქა ხეგზ მანმარჰა, „სე სჰე სჰე სჰე, არი სა დესტანცოუბ. ევე მჰაგარს დახცაზ (|| დაყვაზ) დეგესრუხამ“ – იჰედი. უდეგე ედედედედე დერგლალედი.

უოჟე აუჟე ადერრა ზემდედეანი (აფსე ლწაზწაზ) უას იჰედი უჟე: „საფიზს სარს, უნასა ჰემოუბ!“ მანფიდეგან, გარან დეჟე მადდეგლან, აუჟე აფჰესფა ედედედეგე დააგან, აწლა დანდედედედედი. უჟე დააგან უას იჰედი უოჟე: „სარს არი ჯამათნე არა იგლო სანდევერე! არი ლეჟეს სანსჰედედედი მეცრს ზლახემედეანი. არი აფჰესფანი იხედედედე, აბრი ამჟეყაწაზ დეჟესტეს-სურათნ იყედედედი...“ იწაბერგეზ იხედედეგე იჰედი. ართეგე „აფსე-წაწაზე დედედედედე“-ჰა, დეგედედედედედე.

უჟედეგე მარს ალაჰ დედეძიან, ამჟე რანვეზახენ, აგე დაათანავენ, ამჟე მემლახტი.

ა. ში. (75 წლ.)

ს. კუვიინსკი (29. VI. 40)

18.

აჟეგეალა აბუბაქერ-ჰა ჰევენე დეყან. მან აფსრს დანაღაგა ხ-აზსვე ნრლთეტი: „უარ (ი)ჟედედედე ჰევენ აზ-ცედი მრუმჰან, მევე უმჰან, უწაბერგეზ!“ – ჰა, მალჰეტი. იხედედეგე – „ანამთნი მჰურთო უწაბერგეზ!“

¹ ხშირად ისმის: უოჟე.

² ჯერ თქვა: ვინთლა. თქვა აგრეთვე: დესაჰშორუბ.

წლავ აჭაგ კაკაჭკა¹ სმანგ ილბედტ. ანთ აფჰესფაქა ირლჰაატ: „აკაკაჭკა
წმს.ხრი, ისთახტუ, სესტაჰ“. აფჰესფაქა იგერზმმემხტ. ლარს შგლჰაჰ
წლახჩი დადტ. აკაკაჭკა დამდებტ. ილზნდგედტ: „მა!“

– „იუთავნ? იუსთუმან“ – ლჰედტ. „ისტავჰ სტბთოზარი, ბარს
ბესტავჰ“ – იჰედტ. „სარგე ისჰახნედტ, უსთარნგს სჰახზრუჰ“ – ლჰედტ.
დარს იჰადტ: „უოჰჰ გაკუმ ბეთაჰაც ინამძაც. ბედტუხანგ თაჰა ბანცარაკ
სჰაგ ბეგანწ იჰგ ბანნაშგლარაკ ბეგანწა დაჰ: „სარა სანფჰესფაჰ აწლახჩა
აბრიეფჰ აზა დასჰახნედტ, უოჰა უდ იჰა აფგან სემეცარა“-ჰა. სა სჰაგ აფგან
ბადა!“ – იჰედტ. „იზზროჰ“ – ლჰან, დადგელტ ლარს.

აბდა იფჰესფა ამინთ ლჰანა დანგდცა აჰეს დალჰედტ: „უოჰან აფგან
აწლახჩა იჰგ სცარს ათავჰჰ-ჰა, აზა დასჰახნედტ“. „აზა დასჰახნაზარი,
ბეგან!“ – დაჰემთოდტ. სმჰა დემეცრზ ქგჰჰა ჰლნიედტ. „და, ქგჰჰა,
სემუმჰან! სარს იყარარ სტმან აწლახჩი იჰგ სცოტ სნგენჰგერი, უთავგზარი,
სჰა, უთავგზარგე, სგგან!“ – ლჰედტ. აქგჰჰა უას აჰედტ: „ბარს ზაზა –
წაბერგუ ბაგესჰარგმ, ბეგან!“-ჰა, უასა ილანაჰედტ.

დემეცრზ ჰგბანდრთაქა ასაქ რემანგ დარგფჰასედტ სჰაგ. „ალაჰ
ბჰჰგდთედტ!“ „სარს არ'ფჰჰ დავერ სემანგ, სნგენჰგერი, სარს სესტ.უჰ“ –
ლჰედტ. უსთჰე უჰედ ეფჰინ დაჰურშთტ.

ასადოჰნიკ იჰგ დენრტ უოჰჰგ – დაბგენგემს, დად-იფსგ² –
ასადრჰნიკ დეცან, დაალგრჰგხედტ. „ამინთ ბაკემა?“

– „შთა, ამინთ საკუჰ, შთა“. „ბაბყაზ?“ – იჰედტ ანრ. – „ანახნ,
სანფჰესფაჰ აზანრ დედაჰჰაზ გგუმდრუჰმა? სა ჰანს სცედტ, აფგან უარს
უჰგ სნადტ“ – ლჰედტ. „ბარს უი სყარა ზაზა-წაბერგენგ დადჰ, ბესახშორუჰ“.
ფჰჰა აალედჰედტ, ლჰანა იჰგ დანიგხტ.

სჰადშაჰ იფჰჰ აჰეთ აბანდითაქა უესა ირლჰედტ: „იშფაზ.ბო?“

– „უალედ, არს ახარზგნა ასადოჰნიკ იჰგ „ბეცა“-ჰა, დაუზემთეზგე
დემეწაჰ, აქგჰჰაგე დეზემჰაზგე იშწაჰ, აბანდითაქაგე არს ახარზგნა
დეზემგაზ, უეთგე შწაჰ, ანრ ასადოჰნიკგე ანრ ახარზნა „ბსახშოჰ
ლაჰჰაჰ უდგე წაჰა დემეგყო“ – რჰედტ.

უოჰჰგ ლარს დაფშორტ. „საბა, ართ ღგრუჰ, იგეცქანმ. უარს დაჰურშ.ონგ
სუდ რგქხა, დარლანრუშტ“. ართ აზგჰ-ჰაცა აჰადშაჰ სუდ რგქედხან,
იშარღგრგზ დადგელედტ. ნალყეთ-ნალმას აჰადშაჰ დრუხტ. უმარ
დართედტ ჰგცკ-ჰგზკ, აზჩა სომ-ხგშ. დართან, დაჰემთითტ.

ა. შ. (75 წლ.)

ს. კუვინსკი (2. VIII. 40 წ.)

¹ სიტყვა „აკაკაჭკა“ არ მოაგონდა. მე შევახსენე და მერე დამიდასტურა „ჩვენც ვამზობთო“.

² მომმართავს მე [„დად-იფსგ“ აზაზურად უმცროსისადმი ალერსიანი მიმართვის ფორმულა: „მამიკოს, პაპიკოს სულო“ – რედ.].

20.

ბაქერ ჯანაყ დგყან. ჩადკვე ცკვე რმან. ახმამ თა რვითან, ამ აჭა დემიგელაზ, აჩად დავქედტ: „ტარ'აც, ტარო უკვე მჭუპ, სარა სკვეგ მჭუპ. ტარო უკვეგ, სარ სკვეგ ტოვან (მსგთა) სარე ისტარი, ტოწეგ შეჟემთ სარ მჭანგარ სკვედვპ, აურან, „სვე ჩმაზაჯუპ“ – იპპ, მჭააგარა უგკვეცივარემ – აპედტ. – ტოწეგვა (sic!) სარ სკვეგ, ტარო უკვეგ ტარო იუსთახვპ“ – აპედტ. მარ აკვეგ, აც აკვეგ ავბავგ აჩად დტედტ.

ბაქერ დაადტ, დემიგენვტ. ბაქერ დევქჩრედტ. „უხვქჩაზ სპპ!“-პა, ბაქერ ივქეს ტსა ლკედტ. – „იბსპარი დაუმ. იბსპარი, სა სვესედტ“ – იპედტ. აუტდ აფან აუან აუპ.

ივბახაზ სუან სც დავქედტ: „ტოვან ტორო უკვეგ სკვეგ ს'ისთავტ, სი მსგთ!“-პა. აჩად ტსა აპედტ ტოჟგ: „მანტ მჭანგარ პანც, ტა ცხანვკ დანრუტ. „ცე-ფსლან სემოუპ უსრგხპ, უნედ!“ – იპან, აზარენ ტას იპედტ. ტან სკვეგ, ტორო უკვეგ ტარო უსრგტარი, ტმეავგ დეუხპ, ტარგე უფსგლახპ. აც-ხანვკ დაად¹, ტეიხპ. ურშპ. ტოვანგე უორო უკვეგ, სა სკვეგ სე ისტახვპ-შთანგ, მჭანგარ სკვედვპ სარ. ტარ სც-ხანვკ დანრი, „იჩმაზაჯუპ“ – იპან (sic!), უგმხარემ-შთანგ, ტანხპ ურემემანგ“. ატ ბაქერ დაადტ. ბაქერ ივქეს ლკე დაან დევქჩახტ. ლარა – „უხვქჩაზ სპპ!“ – დალკედტ. – „იბსპარი, სვესედტ სარ“. „სვექრუპ, უფსერი, ისპპ!“ – ლკედტ. ბაქერ (დლაგან) ივქეს ილქპარი, დეფსუმტ. დეტან, ისაბიცა მანხატ დატარ რეზგედტ. ტ დლაგარი, აზ' იკუმტ. იპარი, დეფსუმტ. ბაქერ ივქეს: „ბაქერ დეფსერი, სვანგ იშქედუ იბბარი, აუან სვენქოტ“ – ლპან, ავანგ ლრგქოტ. ჭანა-ჩეტუ ნლოუნ: „მა!“ – ლპან ალ-ხედლა, ალე დალთედტ. ალჭე ინამძონგ სრბა დავედტ აჭანა. სრბა დტედტ, სრბა აან ალ ზტაზ ამიქგ (sic!) ანბტ. ტათ ალ დავედტ ტოჟგ: „ტარ, არი აჭანა სარ სენძალა სარე აასგლოთედტ, ტარე ივქედტ?“ ტოჟგ სრბა დავქედტ: „არე ჰხანენ დატარ ივქედტ. ტ დლაგარი, აზ' იკუმტ. იპარი, დეფსუმტ. ტ დანფსაპ (sic!), სარა სკეტუპ (sic!), აკეტთარა სახტარკვ, საათახუმტ, სერანშინგ. არე აჭანა სემტარი სვესუმტ, – აპედტ სრბა. – ტარ არე აზანენ დეფსერი, სგლაცა სტატა შარდანგ მარგარი, (ტარ) უთხაჯუმტ. სარა ტ აჭანა-ჩეტ სემტარი, სვესედტ. არე ჰხანენ ტოჟგ ავალავგ დეფსენდა, არე ავანარა ზლამ. არე ფკეს-გაწგ (sic!) დემედტ, დევგემზერშამ, სარა არე იუბეტრ ძაკ-პან საგენამძმ, ჟანა კეტუკ სარ ფკესცანგ ისემედტ. ტეტ აჟანა-კეტუ ირტანგ სე იმესთავემ აკვ ნეყარი, აკეტუ აან ითასცლოტ. არე ბაქერ ფკეს-ხანგ (sic!) დემედტ დევგემზერშამ“. სრბა ტას ანაპ, ბაქერ ივგ ჩანითანაკვედტ. ივანგე იმთედრედტ, დაავლეედტ: „ისბერკუმმა?“ – „დესერკუმტ“. „ისპარი, სვესედტ“. – „უფსაანტ“, –

¹ სხვებმა გაასწორეს ასე: დაადრი.

ლჰ.ეღტ, – იჰა!“ „სა სანგფსაჲკ ბარს ჯადგალაზანგ ზეყასწუმ?“ – იჰ.ეღტ. ბაქერ ჩაირჯან, ლაბაკ აარხან, იფჰესგე ლგზრა ააიკვლან დაალგსა დსლაგან, „გესთაჲგმ, გესთაჲგმ! იუმჰ.ახენ!“ – ლჰ.ეღტ.

ჴას არბა ბაქერ დაანგრჯან, აყელ დანთეღტ.

ა. შ. (75 წლ.)

ს. კუვენსკი (2. VIII. 40 წ.)

21.

ფადმაჰ დგყან ყალმხან. ფადმაჰ დგყან ყერემხან. აჴტთ აჴგჯა ეჰს აყელლა ეჰახან, ფადმაჰრა დერერმანგ, ფალრთიკლა რჩახანგე ფადმხრა რმხემჰა, ჴედ ალა აზა ბალრა (დაგავორ) ყარწეღტ.

არრ აყალმგ (sic!) ხჩგე ნიშთეღტ აყერემ რჩგ. ახჩგე რყრამაგე ედფშეჰ, რფესგლაშაგე ედფშეჰ, დეჴურალაგე ედფშეჰ. „ართ ახჩგე აჰ იჩგ, აამბესთ იჩგ, ალგე იჩგ – ართ ახფა ჴრ ალა ედლცანი ისუნდგრგე!“ – ჰა, ჴოჴ.ე არი აყერემ ჴეცრა დეჴ იჰს.ეღტ (ჴჴედ). მაჰადეტრა, გედდგრამ, დამბესთიტრა, გედდგრამ, ილგერტრა, გედდგრამ. ჴათ ჴჴედ (ი)ჴგდთალეღტ. მარს აჰალ¹ ნმრტ. აყერემ აჴჴედ იჴგდთლან, ჴგზა დგმამჰა რჰადგე დანთეწტ. რჰადგე დანთეწენ, დემხნგყ.ოზ ჴაბჴე-ჰკენ დეღერტ. „არრ ჴაკერ ყერემ ფადმაჰ, ჴაბანანაშხ.ი, ჴაბანანგე-ჴეცა?“ ყერემ ფადმაჰ ჴაბჴე დემამჰკენხა, ჯოფ გემთეღტ. აყერემ დაან, იტართა დტახტ, დეჰეცტ. „მარაბი, აკტუ აწკეს აკტალ ეჰს დგ.გზბგლოჴ“ – ჰა, აზალა უდ რჰონ, – არრ დეჰკენოზ-ჰა, სეზდედფაკჰე?“ – იჰან, აჰკენ დანდგრგახტ.

ყერემ ჴოჴ.ე ჴას იჰ.ეღტ: „ჯაბჴე, უზანდესგრგო, უსნი იჰანო, აბარრ რუჰ: აყალმგ ხჩგე ნდგრგეღტ აჰ, აამბესთა, ალგე, ართ ახფა ედლცანგ ისუნდგრგე!“ – იჰან. სარს იგ სეზდელხამ, ედფშეჰ“. „აჴჴედ იგ ბარგჴემ, – იჰ.ეღტ ყ.ი-ჰკენ – აჴჴედ ჯოფ ჰაჴუ – (ყ.ი-ჰკენ იჰ.რტ ჴოჴ.ე) – აჰ ყერემხან, შეჴემთა (დარა) საბგნლა ბზიან უმჰგმ.ემანგ აჩაჰ ურგჰერცჰა, აჰ-ჰა ირგგლაზ, უნაჰგ ნნემერჴედანგ იუბან, აამბესთა-ჰა ირგგლაზ, მაჰნგ დანარჴედ, ლგ-ჰა ირგგლაზ, უნაჰგ არჴედ აჴჴედ. ჴეს ობ აჩაჰ იშედლგეჴუშა. აჰა-ჰა იურგგლაზ აჩგ, რგწაჰ დაჰბანგ ამ.ი იურკგ, აამბესთა-ჰა იურგგლაზ აჩგე აგაჰი ინეღჴა ამ.ი იურკგ, ალგ-ჰა იურგგლაზგე, რაჰან იწგერ ამ.ი-იურკგ. შთა, ხფანგ ედლგხნგ იდგურგანბ“. ჴჴედ ჰკენ ჴეს დეჰ.ეღტ.

ჴეს აყერემ ედლგეცეღტ. აყალმხან იჰგ იდგრგახტ აჩაჰ.

¹ როცა შევეკითხე, სხვა სიტყვა თუ იცით კიდევ „აჰალა“-ს გარდა ამხვე მნიშვნელობით მეთქი, მთქმელმა მოიგონა „ა ჰა ჰა არა“. ახალგაზრდა მთქმელები, რომლებიც ტექსტის ჩაწერას დაესწრნენ, „აჰჰარა“ სიტყვას არ იცნობდნენ.

აყალმხან იდედრგედტ, „არი ეხხა-უანდგრ ვამნე ირწე, იძახე (ვამნი), ისხნდგრე!“ – იჰან, ეხხა-უანდგრე აყრემ იჰა' ნდგრედეტ.

აყრემ ყ.ი ჰკენ დნდგრეგახტ: „ყ.ე-ჰკენ, არი სკეპ უოჟე აყალმხან „ეხხა-უანდგრ ვამნე ირწე, იძახე!“ – იჰან, დნდგრედეტ. მაჯუოფი უჟე? – დეფინადტ. – „იგზარეჟმ. აჟუდ აჯრფე იჰსუჰ“. ყ.ე-ჰკენ (იჰრდტ უოჟა) აყრემ დეფიოდტ: „უეკამი ისგრწედეტ. არწერე უთრუჰ. იზლანძახუმა რაჯა!“ – ჰა, აყალმეხ იჰე იმთი!“.

აყრემ „რაჯა“ – ჰა, იმთიტ აყალმეხ იჰე.

აყალმეხ დეითაჰეცენ, ჰადლან არგდედეტ: „უარს აყრემ, უხსკა ჩეზლანწყა ითაზ დჰკეჰდეტ, დჰკეჰდეტ. დჰკეჰენ, ელბეზდუყა ითაზ არან ირადტ. არან „უჟეგე ზსკა ჰანდუმატ“ – რჰან, სჩანჰკაჰა ფაცა ზმაზ ანრ ზსკა აბჟანრან, რეფაცან იკარეფსე(დ)ტ, ს.ზსკა აჟრ ზარანრე ისეგყანაჟედეტ“ – იჰან, აჯრფე აყრემხან იჰა' ადგრედეტ.

აყრემხან ყ.ე-ჰკენ დნდგრეგახტ: „უო, ყ.ე-ჰკენ, აყალმეხ უოჟეგე არი ეფე: ჰჰდჰახტ. აჟრ მაჯრფეუჟედე?“ – დეფინახტ. ყ.ე-ჰკენგე: „უმშან, აჟრ აჯრფე ჰსუჰ. სარე ისეჰლაცანე უან შეგეგე რეჩეგე რეკადგრეგე, რანჯარი დარე ირანჰაზერ, ანრ ახხა-უანდგრ, რაცა უანდგრე აჯამე დსცნა მეჩანჰა¹ უანდგრეგე გრანჰაზერ, მახჩაგე (დ)ჟოჟე აუანდგრ დნდჰალ, აბელგე ჟჟრუ, უდეგე აუანდგრ დანგრტალ, ცეგეგე ჟჟრუ, ჟჟრუდეგე აუანდგრ დანგრტალ!“ ამახჩაგე, აბელგე, აცეგე – იზიეგე აჯამეუანდგრ დჰკ.თარჰან, აყალმეხან იჰე აჯამე ირეანდეტ. უოჟე აყალმეხან იქეთ ირეგლადედეტ, ყ.ე-ჰკენ ივეზცა ირეფიოდტ: „უოჟე არი აურამ ჰანბჟლარი, ართ აქეთ ლაქან დსეგმთალო ისეჰე!“ – იჰან, უნასანე ირეგეგეფან, ალაქან რმა აყალმეხან იჰე იცედეტ.

ყ.ე-ჰკენ ირ აღან რშან-მაცარა აყალმეხ იჰე იცედეტ. აყალმეხ იქეთ „უჟეთ, აუაქან ჰალან რშიტ“ – რჰან, აყალმეხ რჰი (sic!) იცედეტ უჟეთგე.

აყალმეხ დნრეზწადტ: „სეზაკეგდა სარა?“ – „ჰარან აყრემხან ირ ჰარეჟოჟე. უჯამან ნგახტ“. „შთა ათ აქეთ რეგლაქან ზსეჰედე?“ – იჰედეტ აყალმეხან. – „დაჰშრანთაჰენ, დჰჰედეტ“, იჰედეტ ყ.ე-ჰკენ. „იჟუან, იუშრან ზათაჟუ ალაქან?“ ყ.ე-ჰკენ იჰრტ: „ართ ალაქან ზესშან: სარა სენტან აშჯა სეჰეგენ, უასან სეხჩრნ. უჟეთ აუასან-შარდა ისხჩრზ აგართა (აშარდა) რეწკეს ეჰან ზიზ იზიონე, სემეგლა ისანანე სესკ რელან, აქეგეგე აან, აჟრ ასეს-ზეჰეგე სემეგლა ისანაზ აგედეტ. აჟრ ანაგაჟრზ დჰჰესთედეტ სარა: „მრ, მრ, ალაქან სანად, არი ასეს აქეგეგე დსეგმერგან!“ – სჰან. დჰჰესთედეტ. იგემნედეტ. სეს აქეგეგე მაგედეტ. უოჟე ეხტან არან ჰაბჟლან, ილაბზრახან, ჰანარეგმთეგამ. სარან აშჯა სანეჰეგე ისთაჰენე დაჰჰესთე (sic!), იგემნედეტ. ეგემნეზ უჟე აზე-ჰა ისედეტ“ – იჰედეტ.

¹ ჩვენ ენაზე ძველებურად ჰასან-ს ამბობდნენო, შენიშნა მოქმელმა.

აყალმებ დააგვლან უგს იჰ.ეიღტ: „უჲდ ზაკაჲ ალანმთორ, უარს აშვა უქინტ აუასს უხჩონტ, უსგს აქგჯემე მაგაზ უდ აზტვა „მოტ, მოტ-ჰა, ააჰგუთირტ-ჰა, აზნრ რთაზ ალაქა დაბრაათაზი?“ – იჰ.ეიღტ.

– „ჰარს ზანვა ჩემბალანწყი ითაზ დანაკგვტ, ეღბგზდგყ ითაზ აჩან ირანტ, რეფაცა შოფკარსოზ. უდგტ წაბერგზრზარი, ანრგტ წაბერგზარს ათაჯუპ“ – იჰ.ეიღტ. უაყა იფეიღტ.

უოჲ. აყალმებ იჰ.ოტ: „სარს სვამნრ ააზგროზ სარა – აუტთ უაამეჯვკ იუამშა იბან – ათ ს.რუმზარი, ტაკ. დედტუშა დგტგმირუაზმა?“ – „მა, დტუ დტუთაჯვზარი“, იმახჩრ რრბედტ. აყალმებ უას იჰ.ანტ: „დედტუშაკა, დტუგჰტგმკა აგაჰტ დნედანტ, ჟაკ, – იმანტ დგტგმირუაზმა?“ – „მა, ჟაკა ზმოუ დტუთაჯვზარი!“ – იჰ.ან, აბლ რრბედტ.

აყალმებ: „დედტუშაკა, დტუგჰტგმკა, ჟაკა რმამკა, ფაწრ რმანტ დგტგმირუაზმა, ჰკუნტ ყანტაზ?“ – იჰ.ეიღტ.

– „მა, ფაწრ იმანტ, ჟაკი რმამკა!“ – ცგე რრბედტ. უაყაგტ ფეიღტ. აყალმზან იფადშჰრა იდტ. აყრემზან იგედტ.

ა. შ. (75 წლ.)

ს. კუვინსკი (2. VIII. 40 წ.)

22.

სულემიან ფადშჰ-ჰა ადტ დტყან. დუნედ რტგზ რზგგტ დრეფადშჰან. რზგგტ რგბგშა იდტრან. აჯენქა, ალს, აშშ. აბგშ.ე (sic!) იდტრან, არახ რგბგშ.ეგტ იდტრან. ამრა თასართალა დტყან.

ზულედან ფადშჰ-ჰა დტყან. დტვტგსგნ. მარა-ანტრწერთალა დტყან აუჲდ.

ზულედან დლგვტ სულემიან: „უარგტ ფადშჰ (sic!), სარგტ ფადშჰ (sic!). არს ჰაუნტ ჰტანტ ყალარტმ „უარგტ უად სყნტ, სარგტ სნედრა ათაჯუპ“.

სულემიან იჰ.ადტ: „დარი იბზროპ, იმახუპ“¹. „სყნტ უად!“ – ლჰ.ეიღტ ზულენა. – „სნედ მად სვაჟა რჰგ“. (უათ) უოჲა ზულედან დალაგან. ლარს ლაფლან ყალანტ იყალწეტ. სყალა ცემენთნტ იყალწახტ აშაპტ. აცემენტ აშაქ-გლწახტ. ადტ ნეყონტ, აუაყა ჰაკ. ჰადსფლა ახანფმი ანალყეთ-ნალმასი ითალფსტ. უა შანახ წტგალა იყალწახტ. უოჲა სულემიან ფადშჰ შმჯა დანტგლეთ. დტააუაზ ანრ სყალა დანდგგლეთ. დაფშტნ, ყალრუპ, აშაპტ ცემენტუპ, მარს ტუპ, ჰარაკგტ წტგოუპ, მჯაგტ განამ, თარშ. განამ. სულემიან დასგნ, სყალაგტ ფეიღტ, აწტგაგტ ირგამედტ, ნალყეთ-ნალმასგტ დაღრაგტლაუა ეღღმდრგამან, ზულედან ლჰგ დცედტ.

¹ „იმახუპ“ – სიტყვა დამსწრეებმა (ახალგაზრდა კუვინსკელებმა) არ იცოდნენ.

ზულენბან მალცემღხედუ ატუდ მაყედღდრკამაზ. ზულენბან ილჰადსაფენ აყალაჰჰე დანაად, „არ იგამთა აბაკუ, სეზლანრეტე მჰანრ დამო?“ ატედ სლა დღღწარა ილთავენ. სულემან ირკამეტ დღღზემწაატანე. ზულენბან ლჰე დღედუ, დღღგრესასედუ.

ზულენბან ლჰე დანცა, ლარს ყარუნ იღმეზ-ლა დღღგრანაწედუ. სულემან დავენჰებუ ივენე.

სულემან „ზულენბან ბანდ სასრს სენე!“ – ჰან, შაყს ლეზემღედუ. – „სენთ(დ)ბრ აჰაბა რჰე სნედუოტ (|| სნედედუ)!“ – ლჰედუ.

სენთადბრ აჰაბა რჰე ზულენბან დაადღჰედუ სულემან იჰე. სენთ(დ)ბრ აზბა რჰე სულემან აჯენქედწაქა ხეჯეკ იმთენ, ზულენბან ლთემე ირი¹ იმედქედღაზ ამაჰე მანქებრენ, ათემე იმედბგაზ, ზულენბან ლამჰა დემექედუ, ლაფნლა ათემე არგან, სულემან მაფლან (იკადგე) აჰე იდგრგლედუ. ზულენბან სულემან იჰე დენანი, ლარს (ზულენბან) ლთემე აწაფან ააირტენ უა დენედგლედუ, ზულენბან დაფმედუ-შთანე, ლთემე ლეტარა, ლეკეზა, ლეკპრ, ლემჰან, ლესთრლ, ლეკეკ, ლემენდგეყარა – იზეგე იმედბგო ლა ლტარ, ლა ლთემე სკეკ. უოჰს ზულენბან: „არ მღცერს გნლამ, სა სთემრუჰ². «არ სთემე არ მბანანაგა?“ – ჰა» ისჰარი, სარს სეზჰჰა იფხამროლუჰ, ისეჰჰაჰამ“.

სულემან ზულენბან ლთემეჰა რჰე ხემემეკ დედრესასტ. იფმბანზ სულემან მარე ითემეჰა რჰე დემედუ. ჟეჰ-თემეკ ინამრენ. უოჯეკ დაყედრესასეზ ათემე აჰე უოჯეკ დემედრესასხანე. უესა მაცარა აჰეჰე-თემეგე მაამღღედუ. უოჰს ზულენბან ლეყნე ლცანრა ათაჰუჰ. ლარს ლთემე უწყა დეჰნდრტან, აურ ლთემე ააზგან აჯენქედწაქა ათემე მაამტრენ, ზულენბანგე დემეჰენაზ რგან, ზულენბან ლჰე ლთემე ანგღაზ იდგრგლახტ. „ზულენბან, ბარს ან აყალა ყაწანე, ანაფმ თაფსანე, აურ სენანენ, უედლა სეზბ-აარნეს ჰაისაფენ იბემან. სარს ზესთახნარი, ზეთემეგე ბარგე ზემეაზგუმე აბარსა სკეკ“ – იჰან, ლთემე დემეჰენატაზ დედრესასტ. ზულენბან დწახეტ.

ა. შ. (75 წლ.)

ს. კუვინსკი (3. VIII. 40 წ.)

¹ ირი ← მარა.

² სხეგმა ასე გაასწორეს: სა ისთემრუჰ.

23.

აჯკა ზამინ ინგზუკ (sic!) დგყან. ფა ზაწკკ დდმინ. ინგზუყყაა (ინგზუ. იფა) ინძენ. ინგზუყყაა აუასა იჰედტ: „სან, სგბფმანტ-შთანგ, ბგზ.გჰტუპ, სანბა სგდფმანტ-შთანგ, დგდტუპ, სა სჯა საფმგბეტ-შთანგ, სდტუპ. არს იბგყედ?“-ჰა.

დან ილჰედტ: „სარა (აუჰვტეს) აუაა ჰკენქა სრგლოუპ, სა გგსგდინგზუ.თფჰამ“ – ლჰედტ. „შთა, ბემფანანაგა?“ – „აბრინ უბ სნიდჰგენ, სააიგედტ“ „უოჰ.ანმარა იმფსგბემგრდგრ, სარს სადგგალგწენგ. ბარს ამცჰ ბგმან, ან დგბმან, აბა დგბმანგ (უოჰ.ანმარაგ) იბსბგმჰედ?. დან უგს ლედჰედტ. (დან ილჰედტ): „სანბრაა, სგრბან სგგა! დასჰან, იმუდტ (sic!). სარგგ დაანსყგჰ, ინგზუგჰეტ“.

– „სარს სადგგალგწენგ, ბარს ბანბრაა, ბეტენხაცჰ ბგზემგრბჰა, ჰგდა ბგზუხაზუ საბ იმგდემგრჰარს, და სა დგსმრს, დარს სიშრს!“ – უდ აღს იყრარ იყედწედტ ინგზუგყა.

ედნგზუ-დტუ მგჰ-ააგარს დცან, დგზლააუბუ სმჯა ინგზუგყა დგდფტლედტ. ინგზუ. დტუ: „უგდ, სგჰკენ, სმრა სანხედტ, უბაწახედტ (sic! || ჰაწარა ულაშ.ედტ). სარა უსმმაჰკენხანგ, მგჰ-ააგარს უაბემგრგგ უარა უააუტ (sic!) უყალედტ“ – იჰედტ.

უოჰ.ან ინგზუგყა იჰედტ: „საბ, აურ იუჰ.ორ აზა ბზროუპ, უასა სარს აურ სკუმ (sic!) ისჰადსფუ. სგუმრს და უსმრს აუი რჰ სარს ისნედთუ. «აუი ზანკ.უ» უჰ.რზარი, სან ლანბრაა ყელგუმგრბაჰ“.

ინგზუ. დტუ უას იჰედტ: „იფა დგდმგბტ-ჰა, სუააქა აურ ირემჰარაზგ, სარა ჩგსმგბგჰ, იჰანგ, შადგგ ჩეტოგჰ. დაშგდტ. ინგზუგყა დაანბტ დან ლჰგ. „სან, ინგზუ. დტუ ბგდლგედტ. დგგყახემ, დგფსგდტ. ბნედხ, ბან, ბაბ რგყენგ ბგზგუმტ“ – იჰედტ. დან ილემუდტ. „სნედუამ“ – ლჰედტ.

«სან, „ინგზუ. დგფსგზარგგ, ინგზუ. დგსოუხჰ», ბჰან, ბნედუამ. სარს ბგგენანჰ სგდხემ (sic!). სარს არი სბნა სგლანბზახუმამ. სფსლემანქა (სდგაქა) რჰგ სცანუმტ“, იჰან, ინგზუგყა დააგგჰედტ. ინგზუგყა ადგგაქეტოკ დაათალტ. აქტო ედჰანდ იყენგ დგცან ფანგ დგნედხ. ინგზუგყა სდჰანდ იუასაქე იხჩრა, სდჰანდ იყენგ დგყან. მემჰკგ ბგჰ-უარდგნ¹ სდჰანდ იყენგ იგგლანგ ინგზუგყა იბედტ. „სდჰანდ, ართ სბჰ-უარდგნ ირგზუგუმალედ?“ – „უოწგ მგჰ'ადგსგრგუმტ“. „სარგგ სრცემთოდ!“ – „მოჰ, იყალრმ. დარე დაარგუმტ“ – იჰან, ინგზუგყა დედჰიერგსტ. ინგზუგყა სწახ იყრე ეენაჰნაშ (sic!) დააგგლან, აბჰ-უარდგნკ რემანჯა (|| რემანჯა) აანბ. კანლაკგ აანბ.გენ, სბნა დცედტ. სბნა ფგდყუა-მაცარა სბჰ-უარდგნ რემანჯა დაკეტუან ფგდყედტ (sic!). ნახ.ედლა ინგზუგყა მგჰ' აადგრტ. აქტო დაყარტლალაზ ინგზუგყა ანი ამჰგ დაადგო იდტუცახან, აურანმ იბჰანსაუტ

¹ სხვებმა თქვეს: ბგჰ-უანდგრკ.

აგარაქა რწნახტ, სთებქა ფენაჩეგოდტ. აშუჟემთა (sic!) ატაქა ზეგარს ფნაჩეზ, ზეთემტ ვნარესთეზ აძჰანდ იყნ დაადტ.

„აძჰანდ, არი ინეზეგა არი აქეთ დეთცა! არი დედნეზეუზ, ჰადჰორტ“ – რჰან, ატაქა აძჰანდ უას მარჰეტ. აძჰანდ ჯგუთუნე უასა აადრუტ: – ნაზღეჰქმა, ატა ზჰოზ ატრფში ფჰესკ დეყან. აძჰანდ ინეზეგა უასა დედჰეტ: „ანაზღეჰქმა ლეყენ უცანგ, სეხსომე ლეჰეუზ, ისზანგხ!“.

ინეზეგა ანაზღეჰქმა ლჰე დცეადტ. ანაზღეჰქმა ინეზეგა დაანელეკლან, იმენდეყარა დეთალწედტ. ლარს ლეფტცეა ლერგწარანგ ეენჯგ დცეადტ.

ინეზეგა აშენდეყარა ითალწზ დეჩაადრჩედტ (sic!) ყარუნ რმაზლა. აშენდეყარა ააშტებენ აზგებლგ დასტ. დააკანხტ. მანაკანკა აკრურგ (ეხაწჰჰ) დაძმესთ. ინეზეგა აშენდეყარა დაათგწებტ. ნაზღეჰქმაგ დანრტ. ილჰედტ: „ჰენმეჰდახაზ, არს უზათეწედ?“

– „საზგერზგ დეფჰესუზ, ბარგ ბეფჰესუზ-ჰა. გეჰჰ ზეზეს-წაზტ-ჰა ბარს იბჰადსფი, სეზჰარს აკუმი იბტანსრ, სეზეზჰადომ სარს!“ – იჰან, ატრ ანაზღეჰქმა დაანედეკლან, აშენდეყარა დეთედრტან აკრურგგ ადთახენ, იზჰანგ ააქედრგლან აძჰანდ იყენგ დედეედტ. დაყედგზ აქეთ „ჰარს არი ჰალჰაჰედტ, დედრგხ!“ იყანდ ატაქა. ინეზეგა ანაზღეჰქმა დააშტებენ, დემინგ აძჰე დედგედტ. ლეშაპეკ კენ, დაქგელან, ლეშაპეკ კენ, დაწან, დაიჰეჰედტ. დეშეზბაჰრზ აძ დედეთედტ, აშენდეყარაგ აძ დედეთედტ. უოჰ ატაქეთ აძჰანდ მარჰახტ: „არი ინეზეგა დეგ აჰთაგემ, აქეთ დეთცა!-ჰა. აძჰანდ ინეზეგა დედჰეტ: „აბრეფში აკარაჰე აფელ-უანქა აზორნა აჩან უნ ითრუჰ. უანგ უე იჩან ხეღუშტ. უა უცანგ აჩან მანხარაკ, ატრ აჩეგს მანარნა, აბლაჯა იუმერგჰონგ (!) აჩან აც!“ – იჰან, დედმთედტ. ინეზეგა დცეადტ. აჩანგ ხედტ. აბლაჯა აადტ. აბლაჯა ინეზეგა დაფელან აწაბრა (|| ახაბრა) იკენგ, აჩან აჩეგსგ შაცგზ, აბლაჯა იმპეკლა იკენგ, აქეთ, მაადცედტ. აქეთ ჰეჰედტ: „უა უუ, აბლაჯა ჰადრგჰოტ! – რჰან (იჰეჰედტ) – მაჰთახემ (sic!), იგახ?“ – რჰედტ. ინეზეგა აბლაჯა აქეთ ითედგან ატაქაგ იშეზბაჰრზ დედჰა აათებენ აბლაჯა იყყედტ, იშედტ. „არი აყარა ყარგუ დეუ ზმოუ დაჰთაგემ (sic!), დეთცა არი!“ – რჰან, აძჰანდ იშჰადტ. აძჰანდ ბეჰმანთე (ბეჰნგ) აანთან, „უცანხ!“ – იჰან, დააუდმთებტ.

ინეზეგა ატრ აქეთ დაათგწენ დანადჰედტ. დეშააჰზ ხეჯ-წაცა აადფლედტ. აძე ლჰა. იშანგ, ხეჯ-წაცა დარცონგ ინეზეგა დაარენიეტ. „არს იჰან, ლჰა-ზმო, დაბკასცრ?“ – იჰან, დრგწანდტ. – „ათურმ დეკაჰცრტ: „იჰან დეზკასცრა (|| იჰან დეზკასცრ)?“ – იჰედტ. უდ დეკაზცაჰზ იჰედტ: „არი ბეჰთუმანკ არი აწაწა იტანგ იფსახენ, იგედთახამ. უდ აზგჰა დეკაჰცრტ ათურმ“. ინეზეგა: „არი რბეჰთუმანკ სე ისესთარი დრუსეშთებრემა?“ – იჰედტ.

უთეგა!“ – იპან, დედრედგედტ. აკაცგე რთან, კერგე ირგედტ. მა-ზაწე იპედტ: „ისეუთაზ მსჭუპ, კრასათ!“-ჰა, იპედტ. აუჟდ ინგზგყა იმეუდტ, „სეგზზაგა უმე იკრგეჩარა ათაგუპ, იუესთოჟომ!“ – იპედტ. მა-ზაწე დააგეწყან, ანთ ირზგედუზ, იმჭგედჰრზ ეფმინგ ინგზგყა დეჭგედჰარს მურდნე იყედწედტ. ინგზგყაგე უჟდ იმეუდტ. მა-ზაწე დაანგედგლან, იგეწარა დაწგედგენ, აზნა დელიედგალედტ, ხაცტაწლა დეუკ დაწკედტ, დააგედრყეჭედტ, დააგედრლერედტ! (sic!). მა-ზაწა არზაჩგე უა დეგეჟედწედტ, აწლა უმედმთებტ, რგეგე ჰაზგრნე ირჟუმაზ, რგეზაგაგე ანიბტ. რგეგე რგედთან, ირჟედტ. დარგე აუაე იმტალედტ. რცედტ. აშუჟმთა (sic!) რცანი, დააგელაქახტ. „საად!“ – ინგზგყა იპან, აზნე იგედტ. მაყნგდზ, მა-ზაწე დაგეყახემ. ანრ აწლა დემეგეჟაზ ამაპე აწგედზგენ, აწლაგე ირკრა მა-ზაწე დცახტ. „სეგზზაგა, «ჰინედჰ» სჰრზარი, ჰაგეზაგარუპ, სნედ! „ჰაგენერდემ“ სჰრზარგე, სეგენე სცახ! სარ არ ალანფს მანარგდზ სგემთალუმტ“ – იპედტ ინგზგყა. „უახცგუა ჰინედუამტ, უფსერთა ჰაფსერთოჟუ“ – რცედტ. აზგეგე იცედტ. ანრ აწლა ირკერაზ აშთა რქგელა-მაცარა იცედტ. აზგე ამაპაჰე ჰადგე ითალედტ. აჯადგე აჰე აწლა-დეუ აანზან, მარ არზაჩგე უახ დეგაასტ. აშთა უა იკარცედტ. „არ არ დთალედტ. სარგე სთალუმტ“. ჟგზ-ყლაჩ ჰაურრუჟ შაგა ინგზგყა რბლე აგედწედტ, იგეზაგა იდედრკენ, აჯადგე დთალედტ. ჟგზ-ყლაჩ ჰაურრაზ ინამდონგ. დეკენნაჰადტ. ინგზგყა აშაგ დასენ, იფედყენ ჩაუგემთტ უაყა.

დეუნინ დეუნე დენგეჟლედტ უახ, აქტოქა დენარგლალედტ. „მა-ზაწე არზაჩგე ითემე ზედფმინ?“-ჰა, დრეზწაადტ. „აბარიპ“-ჰა, ითემე აადდერბედტ. დეთალედტ იკადგე ინგზგყა. დაადფლედტ მა-ზაწე იფჰესქა ხეგე იფმდაქანრ, იზირანგ. „უო, ინგზგყა, უთეგა, უთეგა!“ – რჰან, დედრედგედტ, აწარალა ზახემე რჰონგ, ადგა ირემზრზ. „დაბაუ არ ძე-ზაწე არზაჩგე?“ – იპან, დრეზწაადტ. – „აბანი ათემეჰე“. დენამგლედტ. აუჟდ უიყეწ, დეზგარ უდგენ რქსან, დეფსედტ. „არს სა სნაპლა (sic!) იყერყე აანგეგლანგ, იფს აკეგლსერსთრი, ისთაგუ უდ ოჟუ“ – იპან, იფს აკეგლდრსთტ.

უოჟა ინგზგყა აურ არზაჩგე იფჰესქა, რმლექე აირხან, აჯადგე ანგეყაზ უა დაადტ. იგეზაგა ხაბარ დაირდგრტ. „ამაგა ააუშთ!“ ამაგა ააუშთგენ, „აუჟტ აფჰესქე ირედჰაბაზ, ანგე დეუ, უარ დეუტჰუ“, არ დედთან, შაგალა დეგედგალედტ. იგეზაგა აფჰესგე „ინგზგყენ უარა დეუფჰესქუ“ – იპან, უდ დეგედგალედტ. „იფაზაზ აფჰესგე დეგრედწებრუპ, სარგე სსედწებრუპ, სარ დესტჰუ“ – იპედტ. აფარა (ახჩა შარდანგ) აზნაჩა შარდანი ივარგალედტ. ინგზგყედ იფჰესი დერე აანხედტ უაყა. იფჰეს უასა ლჰედტ: „ინგზგყა, უოჟე ამაგა აადრი, უორო უგალ! უი სკემზარი, უორო უვარგალარემ (sic!) უანგერეჟეპ, ანრ ამაზარა შარდა

¹ თითქოს უნდა ყოფილიყო: „დააგედრლერედტ“.

ინწახებ-შთანგ, უარო უგწარგალარემ“ (sic!), უდ ინგზეგყა რმასჰაკვახან (|| იმეიმეგკახან) იმეტუმტ (sic!). აფჰეს დწარგალეიტ. მარ დაანხეიტ უწყა. იფჰეს უნსა მალჰეიტ: „უანხარი, მალ იყეუწუშა აბრი რუპ: აბრი ჯეთელჰ ანდ აკ ქეფწანგ, აკ შკაჰანგ. აჯეთელჰ ემბასეტ უფასჰა (|| უმწყა) დააგლავ. აქაწა უწესარი, ჟეხ-ყლარჰ უბანანგახჰ, აშკაჰა უწესარი, უწანანგალახჰ“ – ლჰეიტ. ატუდ ანანი დაადლჰან, ლარგჰ დწალეიტ. იჯახან, ამჰა აადტ. ინგზეგყა რბლა მკემწან დეწალრტ. ატთ ატყა ანგზეჰა რჯანცაჰანგ ინგზეგყა შიკგეზ ანგრბა, ამჰა ააფგრყენ დაათადგრსხტ. უოჰ იფჰეს იმგლჰაზ ეფშ ჯეთელჰ აადტ. აჯეთელჰ ემბარგჰ ეჟუა დედსუან ითენჩემჰა, ითაგმჰა ათელ-ქეფწან დწესან აფწალა ჟეხ დაახანხან, აწგანგ ჟეხ დებახსტ უახ. უაგ დუნდენგ უნა ქნე აქეთ დენარტლალეიტ. უწყა თაჰ-რგცჰაკ ლჰე დცეიტ. „სგჰეგენ, უნად, უეფა!“ – ლჰან დგლრემგეიტ. „სან, შარდს სააფსრუპ, სემალაშირეიტ, ტაკ სრგჰ!“ – იჰეიტ ინგზეგყა.

ათაჰ აჩრნ-ხეგჰ აალგრგლან დგთახხეიტ. უდ იკენგლჰადტ ამცაჰე. ინგზეგყა დაწანადტ: „არი ზაკი, სან, რყაბწუშა“? – „შლარს უბგყასწუმტ“. – „ნას არი ბგთახხენი იმფასგზგყაბწო? ჩხრა ჰარამუპ, ჰარი მჰჰადომ“ – იჰეიტ. – „უან დგფსგდტ, აძე სემამ სგზლგუბმანაჰა“. – „არი ამ-დგუ იცრ მატემ“? – „ატრ ჰარს ჰახითემ ამ ააგარნგს“ – ლჰეიტ. – „მატ სემფახითემ“? – „უდ ბლსჰაკ ინაბწოპ. აძე ხითონი მჰნათომ“ – ლჰეიტ. „შთა, არი აქეთ სემფახზახაჰა ამე სეზითემჰა“? – „ჰამგზახრ უდ რუპ: მემე აჰე ფჰესფაკ ჰატანგ დჰთარი, მემე ჰახუშა მჰნათოტ (← ძე ჰნათოტ). აუნალა ბზრჰა, ჰეგლოჰა შარდანგ, აჰანდგრაჰა შარდანრი იმირ ძე შარდა აარგრტ. სარს სრგცჰაუპ, მაჰნ მახგაჰრმტ, ეგსგზნამ“. – „ტუდ აბლავ ამ ასგზემთრ მბწყატ“? „არი აყაბლალა რყოტჰ“, უნსა ლჰეიტ.

ინგზეგყა მემჰაგჰ მახან დგდექლეიტ აყაბლალა. დგმცრზ უარდგნე ჰეგენე დწესანგ, ფჰესფაკგჰ დწესანგ დგრენიეტ, აფჰესფა დგწგჰანგ, აჩგენ უარად იჰაჰ. „არს შფყო, ანრი დგწგჰოტ, უარა უარად უჰრტ?“ – „ჰარს ჰმგყოჰ უდ ოპ: სარა უოწგნმაგჰ დგუნრიპ, უარად სჰრტ, არი დგმნადმახა ჰნლ‘ა ამამჰა, აბლავა დწუმეიტ“, „სგდუნე სალგეტ“ – ლჰან (დგწგჰოტ). უათ ინგზეგყე მადტ. „სახში ბემწგჰან, სა სგყეიტ. ბემწან!“ აუნდგრ დაცეიტ. აუნდგრ მაყნგდუმეზ ამაქან¹ (აჰაჰა)! ინგნ, აფჰესფა ყასჰაკ დგჰგდრტეიტ. აჩგენგჰ ჩაირგსგან დგტეიტ, ინგზეგყა აფჰესფა დაალდგმწა დგლდტალეიტ, „ბემწგჰან, ბემწან, ბემწგჰან“ – იჰაჰ. ინგზეგყა აფჰესფა უნსა ლემჰეიტ: „ბარს ბემწგჰარი, სარს სემანაჰა ლლახანჰ, სგგჰ ფმქახანჰ, ბარს ბემწგჰაკა ბედჰასრი, სგგჰ ბალახანჰ, სემანაჰაგჰ ბალახანჰ. აბლავაგჰ ისმგჰ. სარს სააფსრუპ, აცაგჰ

¹ ამ სიტყვებზე თქვა: „აჰაჰა ამამ ჰბგზმალა-ო“.

სგებედტ. არი აზლაჯა ლასრი იმააჟნზარი, სეცასგსკ. ბარს აზლაჯა ააჟნ იბზარი, ბეკეკედეტ-ჰა სეგგებზერჰეხეუმამ; ბასსეკედეტ-ჰა, სეგგებზერჰეხეუმამ. სარს სეზლაბერჰეხეუმა არი სედეჰა აასეგედებზარი სანერჰეხეუმეიტ“. აჟნთჰა რელა აფჰესეფა დეზედეზერო, დერგე დემცეჰა აზლაჯა შააჟნზ იბედტ. დესეთინა ურაკ აყარა აზლაჯა იმეარსკეჰა დაფელან იშედტ.

აფჰესეფა დანხედტ დეგერდრ. აჟნდ აჰკენ აფჰესეფა დეზეგან ინეზეჰა დედჰედტ: „აზლაჯაგე სისშედტ (← სა ისშედტ), აფჰესეფაგე დააზეგანტ“-ჰა, უახ აჰეთ უანცარაჰ, აჰეთ უანსა რაჰ, – იჰედტ – სარს სეუმჰან!“

აჰკენ აფჰესეფაგე აჟანდერ დანდერტანლან, დაადეგანტ. „არი იმეფალა, ჰარს აზლაჯა დანთან, უარს დეზეფააუგან?“ – „აზლაჯა სშედტ, გედეყანემ, აფჰესეფაგე დააზეგანტ“, – იჰედტ ანრ. „უდ იმეფალარა? მეცეჰ. არი აყარა ზამან ჰარს ფჰესეფა დაჰცეჰედტ, უანმა იუმჰან ეხტან (sic!) იმეფუმე? მეცეჰ“. დარა: „ისშედტ“, – იჰედტ. აჰეთ: „გეუმშედტ, მეცეჰ“. უოჰა, „აჟნდ აწაბერე ზდერა აფჰესეფა ლოჰ, დააზეგ!“ – რჰან, დაარგედტ. ილეზნანდტ: „არი აზლაჯა არი აჰკენ ბეზეგან იშემა?“ – „მამრ, გემშედტ“. – „იშედტ“-ჰა, დალეზნანდტ. – „აბრიეფე ისიჰანთნე, არეფე ისურანთნე ჰანა უოჰა ადა დეგეზეუმანტ, აჟნდ იშედტ“, – ლჰედტ. „აჟნდ ანან არახ დანახემა?“ – „დაახტ, დჰანტეგელან ჰაჰეთ“. უათ, აჰეთ დაფეჰან ანან დააროჰტ. აჟნთ აჟანთჰე დაათარგელედტ. აფჰესეფა ილეზნანდტ „არი აკუმა?“ – რჰან, – „აბარირჰ აზლაჯა ზეზე, სარს საანზერხანგე აბარირჰ“- ლჰედტ. უეთ აჟლარა აზა-ბეიე დარჰედტ: „უარს არი ადგე ხ.იტნგლა ჰანთაზ, იუთაგე ბირარა უანჰეუმანგე?“ – „სარს ისთაჰე აჟნდ რუჰ: ჟეხ. ყლანჰ, ჟეხ. ყელანჰ – ჰეჰ. ჟაბე სეგასეგალახრ უდ რჰ ისთაჰე“. – „აჟნდ ჰარს ყარეჰე ჰანამ უდან“-ჰა, დარჰედტ, უანსა იბანდედეგანზარი აბარიეფე უარბაჰე აბრეფე აკარაჰი რყოჰ. აჟნდ ყართნე შეჰესეჰე აჰეგ ხეფა ანანგრტ. აჟნდ დარს ნეყარს იმედჰეჰე აგჰარაჰე აზლაჯა დანჰოტ. უდ აზლაჯა უშერი, აჟნდ აჟარბაჰე უანანგალახჰ – უანსა აადარჰედტ.

უოჰ. ინეზეჰეფა დედეტ აგჰარაჰე რჰე. აჟარბაჰე აგჰარაჰე აადრუტ, რანგე ყამჰანგე. ინეზეჰეფა იჰანდტ: „სემჰან, სარს სეცეგემჰან, სარს სეზეგ სარს ბირარა სეგეგლოჰ“ – იჰედტ. აგჰარა 'ხეგჰეჰეგე დაანგსედტ, დაადეგეგედტ. ინეზეჰეფა აგჰარაჰე დეზეგრედტალაზ აზლაჯა ააჟანრ იბედტ. ანთ აგჰარა 'ხეგჰეჰეგე „აზლაჯა ჰანჰეუმეიტ“-ჰან, აწეჰარე დანაგედტ. „სემჰეჰეჰან!“ – იჰედტ ინეზეჰეფა.

აზლაჯა აანდტ. დესეთენა ურაკ იმეარანზ აზლაჯა იშედტ. აგჰარაჰეგე იგერდედტ. აგჰარაჰე ირჰედტ: „უარა ინეზეჰეფა, არი ჰაფენენგეჰეჰე (ჰეკალთაჰე) უანანტა! ჰან დანდუმეიტ, უოჰა ლანდა ნანედტ. არს უმეტრ

ულბარი, ულმბ. უძვევე ლქასრი, ულმბ. უათ ჰაფზ გნწეგა უანწატარი, უანხპა“.

აუარბაჟა რინ ადტ. ანრ იძვევა აქასგნ იფმააუტედტ, დგვაბმ. ანთ აფაცა 'ხ.გქქას დრჰედტ: „ჰან, ზძვევე ბქასგზ, ბგზგფმააუთა ჰარს ჰაზგ დგღერლტუბ. ჰარს ჰაზჭრზ აბლაჯა რმბედტ. ბზიე გერღლუმა უსუპ“-ჰა, აუნსა არნ ირჰედტ. რინ „იწაბგრგუმა?“-ჰა, აჰედტ. – „იწაბგრგუპ“. „აბაყოუ?“ – „აბან ანრ აყას. აქა ბგარი, იბზა“ – რჰედტ. უა იცედტ. აბლაჯა მნე იმტანგ აბრედტ. აუარბაჟ. იგერღედტ. ააჯგენჰედტ. „არ ზმეზ დაბაუ, დგსგერბ!“ – აჰედტ. აფზწწგაქა აქგერხგნ დანდგრბედტ ინგზგყა. „ა, ყგრმან სგზგყალუმა უარს, სგქკენცა აანზგერხზ! უარს იუთაჯრ ბზრარანგ უზგსხგუმა?“ – „სე ისზგბზგუმა უდ რუპ: ყლაჩ ჰეჟერ ჟაბედ რქაგ სგ-დგზგახანროთუპ (← სა დგსგზგახანროთუპ), სცახრა ათაზტუპ“. – „ყგლაჩ ჰედჟი ჟაბედ უზგარნგს ყარგუ სგმოუპ, აჰატალარ ისგმამ. ბგვნგჰა ათაჯუპ“. ინგზგყა აქტო რქაგ დაანბტ. „ინგზგყა უანბმა?“ – „სანბტ“.

„აუარბაჟ. უბამა?“ – „იბედტ. ჰატალა, ბგვნგჰალა საასგცკრაარი, საგანუბტ“. აა-კამბმე იმნგ აფმა რგცაქა გაჯან ირგზხნე, აჟე იყაყახნე, აბა რჟე აფმ-ცაკ ირთაწს, აფმცაკ რგზნაგე ძე აა-ცაკ ააადჰალახნე“ აქტო ააადრთედტ. ინგზგყა აუათ იმანგ აუარბაჟ. აქაგ დაან, აუარბაჟ. დქგდწედტ. დერგე დქტახტ. აუარბაჟ. დააჯანაგალოტ. სმალა აგანგ „ყგრ“ – აჰარი, ჟგ-ჩტოკ ადთო, ძე-ქპი ადთო, „ყგრ“ აჰარი, ჟგ-ჩტოკ ადთო, ძე-ქპი ადთო-მაცარა დააჯანაგარნგს იჯარამკა აჟე დანღედტ. აუარბა დედთედტ. „ყგრ“ აჰედტ. ჟგ გრყახმ. ინგზგყა დააგაყენ იმანს აჟგსრა ათგბზგნ, დერგე დააჯანაგალებტ.

აუარბა ანრ აუჯგტგეს ჟგ აანედთა, ანანგტო აჟქა იმორედფმემგზ ანაბს იბანამდგონგ აბზ აწყა აანწანარხედტ. დარგე ააჯალან, ააქტედტ ადუნედ. უოჟგე აუარბა აჰედტ: „უაჯანაგალამა დარა თგნჩნე?“ – „სააჯგუგალებტ“. „უარედ სარედ ჰადგავგობ. წაბგრგგლა ჰადგავზარა ათაჯუპ“. – „(ი)უთაჯუ ააჰა!“ – ინგზგყა იჰედტ. „არ იწგკახზა აჟე ანანგტო აჟქა იგერედფმემგ, ზედფმინ?“ ინგზგყა დგფზამნ, „სა სგჟუპ“-ჰა, იმჰონგ „აჟქას ირგტოუპ“ – იჰედტ.

„აწაბგრგ საჰა!“-ჰა, ანანჰედტ. „წაბგრგ იწასჰაზარი, ანანგტო აჟე იგერუნამ. აბრრ სემანს აჟე აუგა“ – იჰედტ. „უმანს სგრბს აჟე აყათტუხეზ!“ – აჰან, ორბედტ. აუარბა აჟე ჰაზგრნგ დმან აბგზ რწან. „ყგრტ“ აჰედტ, დანქმან, ანაჰს ანანმენ იმანს ბზრახხტ. იჟგე ათგფ რქლახგნ, დარგე უა სალანმ, უა ქალანმ – აჰან, იცახტ.

ა. შ. (75 წლ.)

ს. კუვინსკი (3. VIII. 1940 წ.)

უთ ახფა-ზანე ართედტ უდ. უთქა დანყედწა, ბაქერ დრეტკახედტ. ბაქერ დედეტწენ ლ'ახ.¹ (დალესტან-ეფში) დცან, ბედაკ იჰე ჩენგრენ დეგტლახტ. ატუდ აზედა ზჰე დეგტლახტ ყარდნ აადგარნგს აგროოდ დცონ. ბაქერ იჰედტ: „სარ მღტქნე აფას-ზაწკ სემედტ. დანანგრ აკ' სეზანგ!“ – იჰან, აბრეა დედედტ. აბად' დერე ეფში ბრედაქა ზეზანგ დედნიედტ. აღბე ითანგ იცრტ. ტუთ აბრედაქა აღბე ითაზ დრეტუნე ზად.გ რმან ცგეგ-ლრაკ, აცგე დდერრა ამანგ. „დაასრტხა!“ – იჰედტ ბაქერ იხაზენ. – „იუსრტხააპ“ – იჰან. „დახ.უდ?“ – ანდჰა, „აფასტკ“ იჰედტ. დენანლან, ბაქერ დაფასტლა იხადტ. ბაქერ იხაზენ აცგე რმან, აგროოდ იცედტ. აგროოდ დაცტზ დდრ დრტმან. ატუთ რჰე კრეტარნგს იცედტ. აჩარა (ა)ნჰაზტრხა ფმეკ ჰაცა ზაკ-ზაკ ჰემსარგა რტმან აჩეხწა აქეგტლედტ. ასას იტახ: „იხ.ეტედ?“ – „აჩარა ჰაზტრხედტ, ეფშია აარგალუშტ. აჰტნაფ შარდანე დადუშტ. არრ ავემსარგალა ჰარგსა-მაცარა აჰტნაფქა, სარ კრესჰარტქუშტ. ტუდ სკემზარი, აჰტნაფქა შარდრჰ, სე ისაქლუშტ“.

აბრე აცგე ზმაზ იჰედტ: „სემგაყენ სარან!“ დშია ანარგს აჰტნაფქაგ ეშარდან დადტ. ბაქერ იხაზენგ აცგე ატუდშტ. აცგე აჰტნაფქა დქტ, იდტქნაცალედტ. „არი აბმა-ბიო! ჰარტხაა!“ – რჰედტ. – „ის.სრტხააპ!“ ახ. ხე-შკ ნალყეთ-ნალმსნე ჰენჰეჰიჰაბ ითრტ. ბაქერ იხაზენ „არი ბაქერ იტ.უპ“ – იჰან, – „ინასტფ დაკტ“ – იჰან, ხაზ (ხაზნე კტდა) იშტდწედტ.

ბაქერ იხაზენ აგროოდ დანცა, ბაქერ იხაზენ იფჰეს ბაქერ დაადცაზედტ აბიბარა. ბაქერ იმუდტ. დაბა დზა იფდმჩეგუონგ დწაბერგუპ, დგტმძაშედტ.

ბაქერ იხაზენ აფტალა ზ'ზზანე ირტმაზ, აქტ-წტკა დაადრი, დდფტლონგშთანე, დაალგრნ; ბაქერ იხაზენ აგ.შ.თა დაადრი, დდფტლონგ-შთა, დაალგრნ. ტოჰა ახაზენ დააფმტენ, აქტ-წტკა დაადნ, იფჰეს დაგტმბმ; აგ.შ.თაჰე დაადნ, დაგტმბმ. იგტ ტესა აანგედტ: „დაგტყახტმ“.

აჰნაჰე დენაშელან, – დეტარკოპ. „არრ ზაკ.რ? ბარედ სარედ ზ'ზზანე იჰანაზ, – ბეზემბადედტ, ბაყახემ სჰონე, ბეზბრტ!“ იფჰეს ტესა დალჰედტ: „არ ბაქერ-ჰა ლაკ ააუგან, აკადტგ დთოუპ, სკა საც.შ.რტ, სედტლწებრა სტლშომ“-ჰა. – „ჰედა ბტმა?“ – „მამო, სტმბგოუპ, ისტმტ“. „უდ ჰარს ჰადწკა“ – იჰედტ. ახაზენ აჰტკა რტმეკ დადზჰედტ: „ტოკ წახებჰან ტნლაგანე შეჰემთან-ნამაზ ჰაქ. რშე. ირშნგ შეჰემთან-ნამაზ აჰტ აფკე ინაშტლახ სარა სკ.ზარგ, საბი დკ.ეზარგ, სეფჰეს ლაკ.ზარი, დკენგ აჰტ. თაწანგ, აშ. ირბალ, დებლგ!“ – ჰა, იჰედტ.

აჰტ. შეჰემთან ნამაზ ირშედტ. ახაზენ „ბაქერ, შეჰემთან ნამაზ ჰაჯა-ფხა, ამ.გტ დემცონე, აფკე დანგ“-ჰა, დედტ. ბაქერ შეჰემთან-ნამაზ დააგტლან, ჰაჯა აადგარნგს, აჰაჯა რტმეკ იჰე დემცონე ამჰა ანხაცა

¹ იგივე უნდა იყოს, რაც „ზ'ზ“, სხვებმა „ლ'ახ“ ვერ გაიგეს.

მხილავს ჰალა (ქერა) აარგონგ მააჰასენ, იმაწოუნ არაყ ჰაზერნგ, ბაქერ დაარგვალედ. „ბაქერ უაადგა, ალაჰ უიფმაზარი, არაყ ჰაზერგუ“ – რჰედტ, ბაქერ მაა აზა რთაზ, იხფახაზ ირგუნგ, ბაქერ დაადგან, უმე ანხაც მარე ედტალან კერმერტრზ, ახაზენ იფჰეს დეჰალგჰერედტ (sic!) „ბაქერ დემებლგზ ზბაჰ“-ჰა, აჰაჰა რემგჰ იჰე დადტ. აჰაჰა რემგჰ ახაზენ იფჰეს დადტკლან, აჰაჰ დემდწედტ.

ბაქერ ჰაჰა ფხი რმანგ ახაზენ იჰე დცედტ. ახაზენ დაფმირტ, „არსა აგჰუმ სა იმესჰა, არ დემფანხა?!“ ახაზენ „ბაქერ არაჰ უაად!“ – იჰან, დენგდგლედტ. ახაზენ იჰედტ: „ბაქერ, უაა ზაკგდა (sic!), უა უააკგდა?“ – „საბგ უარ ურფმნგ ლგაჰ-ზორაკ მკენ. საბგ დანფსაზ, აბრფმ ხ-აზაკ ასგდთედტ. აზაკგ სეჰჰმჰა სანანგჰედტ“ – იჰედტ, – „ურორ უჰგ სეჰჰმზორი, – სეჰჰრბ სარა“. ახაზენ უასა იჰედტ: „უაა მა დემგმენ, მა დოგ-ზოიამან. აუჰდ იფ უგემხაზარემ, უზორაჰ. „ამაჰა ზჰგ დეთაფლახედტ“-ჰა, აზალი ირჰონ, სეჰჰესგ ლარ დგემხან, დეთაფლახტ. უარ უჰჰრბ, უზორბ. ფანგ უჰასჰა (უსფახა), მლჰენგ სარე ისემოჰ, უსთაჰ“. ბაქერ აფარ (sic!) იგემჰედტ. „სჰეთ სცხუმე(დ)ტ“ – იჰან, „უჰეთ უცხაზარი, უფას ხედრნგ მანაგაზ, აბრ სკგ“ – იჰან, ხემ. აართედტ, ნალჰეთ-ნალმსგ ჰენჰეჰი ჰაბე აართედტ. ბაქერ მბ დემდგერგენ, ხანგ აადგედტ, ნალჰეთ-ნალმს აადგედტ. მაჰბ უიზდგერზ ბზოჰ.

ა. შ. (75 წლ.)

ს. კუვინსკი (3. VIII. 1940 წ.)

27.¹

ედამერყან² იმთი მაქამთ იფა.

იქამთოჰ დაჰბოჰ, მაქამთ იფა დემბოჰ. მაქამთგ აჰამდარ (რახგ აჰაცარა) დცატ. მაქამთ იფ სკადგე. დჰათახატ. ამარა ჰამკარგწერთა ყიჰ. იფ-ცგან დჰადტ ექამთ იფე იჰგ. დჰან ჰემემ დეტატ, იჰებახუზ, „იუთაჰ ზაკრ?“ – „აიჰა-ფხა სთაჰრტ“ – იჰატ. დცან აჰაკ იფჰა დჰანგან, დჰართატ. დჰართან, დედგჰეგალატ აფჰესგა. „ყიჰ იფ უკაზგ უგესმთირემ“. დგდლან დცატ. მაქამთ იფა ჰაჰასერთა რმან. ყიჰ იფ დცან, უყა მჰაჰასთ. აუათრაჰგ დცან უასკ ჰარგატ. მჰანგან, იმენ „მაქამთ იფ, უარა ტაკ უც!“ აუი ანგჰა, დემტლან, აუყა

¹ აქვე ვათავსებთ ერთად-ერთ ტექსტს ჩაწერილს ს. აზაჰაქთში, თუმცა ს. აზა-ჰაქთის მეტყველება კუვინსკის კილოკავისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება. ემჩნევა მას ტაჰანთური დიალექტის უფრო ძლიერი გავლენაც.

² ტექსტში ეს სახელი აღარ გვხვდება.

დემშტ. დემშენ დგჷშჷლან (|| დც.გჷლან || დგ.გჷლან) დცახტ. დემშენ სწლა დგწმწატ. მაქშთეზ დგწმწატ, „სამ დაბაყო?“ – იჰატ. დცან თოუბაკ აჰგ დგქტატ. დგქტან, დცატ. ფხგშთე იბატ: „შამ წლამაპკ დგწოუჰ“-ჰა (ფხგლა იბატ). აჰამდარ დგთქლატ (sic!) დგფმანგს. დგთქლან, დაგმრუტ. ხსგკ.მა ყალატ. ინყალ ყიჷ იფ დჰახტ. დჰახენ, ჟოჷგგ „ისემასწარა აქა სთაჯუჰ“ – იჰატ. დცან ყანშ.რუ იფჰ დჰანგან, ყიჷ იფ დგთატ. დგდცდგქლან აჰრ, აჩეფსმართა ჟყა იცახენ, იცაჷწტ. იცაჷწენ ყიჷ იფ ყურმან ჰანგანს დგცატ.

დცანშთა დგმთქეზ (sic!) ამ იფსკ დრუხტ. დრუხენ, დგწ.ჷ დლაგახტ. აფჰესფე ირგან „უწ.ჷ ზაკრ მაქშთ? უმწ.გჷან!“ – „სამ დგშმგზ არ ყიჷ იფ ზნაგაჷ დკ.გჰ“-ჰა – იჰატ. „დგმგხ!“ – ლჰატ. ლარ „მაქშთ, ჟჰაფსატ, უცგ!“ – ლჰატ-ია. ყიჷ იფ დგყ.შტლან დემშტ. მაქშთ დემშენ, აფჰესფა დჰათქლახტ (sic!).

ა. ა. (69 წლ.)

ს. აზაზაქთი (6. VI. 1941 წ.)

აფსუის კილოკავი

28.

ცუთა¹

აქაზებშთ-ზეჭკენ ვარჯარია	(ალტლა, თეთენცანგა)
აქასა ჭკენ ვარჯარია	
დომბი-დგუ ლათრან	(ტარჯცყ)
აჰ იყამის ამჟა რქერსუ	(მათე)
აჰ იმესტა რშერხედ ითააცა გერდელი	(აშტაცა აკტრხედა)
ნექფალა-საქფალა წგა რესესა	(ყანჯა)
ცემლან-დაყა ლალრან ვალა	(ალაჯა)
ძგ-დაყა ჰაყარან (ჰაყარანშ)	(აფგცქა)
ჰამეჟი ყალათარან	(აჰენაფ)
ძგ-დაყა ცჰა	(ლალრა, ვებლგ)
აჰ იჰამგ წკან-ჯაცო	(ადაწ)
ხგ ითას ხგშკ თნაცქ(ტ)	(აჩელაჰარა)

შ. ა. (23 წლ.)

(ს. აფსუა)

29.

თაჟიკედ ლტგაჟიკედ კტუ-ჭკენკ რგმან. ალტგაჟი აზნა დანცა, ათაჟი აკტუ-ჩკენ ილშენ, ილზ.რ. ალტგაჟი დაახენწიკტრა ათაჟი „იზმანშ!“-ჰე, დამაფშაზ-მაცარა დალგედ(ა). უაწტან, ალტგაჟი დანაადხ „კტუ-ჩკენ ებანუ?“ ანტდჰა, „იზენ სალგე“ – ლჰეტ. აზაჰაგტ თედტშთა იყარწედა. თედტშთა იყარწან, აჯგტ ვტბშა დქერწია. ინგშტლახ ათაჟი დანააკშუ, აქაქელყე, ალტგაჟი დანათჰა აშაყაქა ააწგყყეა.

შ. ა. (13 წლ.)

(ს. აფსუა)

---

¹ იგივე ქეთაგა.

30.

ბდაკ დეყან. აბდა ფა-ზაწკე დდმან. იფა ფჰეს დდმანადგეა; დდფშან, რეწაჰ იფშძაზ, რეწაჰ იზირაზ. დდშაადგაზ, დდშეგყაზ მარა ბედა დდფსგდ. იფე ითაცეი აანხედ. აუტე ირგმაზ, რაბ მადთენხაზ მალგე. ენრეცჰახა როუნადრა რეთძრე იკარეჰენ იდეგელე. ეერეცჰახაზ ხეზ-მელგრეშან იდეგელე. ეშეცუნმა(!) ჰარი იცა(ტ), ეერემდგრაზ. ტყა ჯარა ჩენგრრა ბედაკ იჰე მადგეგელე(დ). ტყა იშჩენგრრა-მაცარა აფჰეს დდმახეტან, დდესატან, აჰწაგე არახ. იხჩუნ. არახ. იხედხჩუნ-მაცარა (sic!) აფჰეს აუნე დაანხუნეშთა. აუტე იფჰეს მანხუნე სასგე დდმანადან აბდა დარა-ჯარა დსტა-შთა, დდმანაბჯავ-შთა.

შ. ა. (13 წლ.)
(ს. აფსუა)

31.

ტა-რჰა, ლგეაჰე დდყან. აუტე ხეჰფაცე რმან, შაბ. ადწაბად დჰგან. აუტე ხაფშ-წლა რმან, ასრ-ტოჰგე აკ' ალმააუენ. რაბა მაჰბად დდმთონ წწლაჰა იხჩარნეს. დდშეტან, გეგეგემჩა(ტ). აგეგეგენტ დდმთონ, აუტე გეგეგემჩე. რაბა აჰგა დდმცეჰ. დდმცენ იზეუშ ეელმდრე(ა). იზეუშ აუარბაჰ. აკ.ენ. რაბა აგეგეგენტე აჰბაგე იფშჩარნეს იდეგელე. აჰგაგე დდმცე(ა). დდმცენ, ხემშაკ ეელესანე მაზნ. აკ.ენ ჰგა ჯარალა დცე(ა). დცან იშ'აუდმთონ დცე(ა). დენგეა იშ'აეგჰმა მაჰ(ა). დანშაფშე იშე გეგემბახ, აეგეგე იბე(ა). აეგეგე აკ.ენ იშჩან, აკ.ენ დსტან, დდდეგელე(ა). დდდეგელან, აუარბაჰ. აადგე(ა). მშადგან, ეერეგე დეჰე, დდზახხეუ დდდეგელახ.

მ. უ. (15 წლ.)
ს. აფსუა (16.VIII. 40 წ.)

32.

ტა-რჰე, ხაჯა დდყან. ხაჯა დდეგელე(ა). დდეგელან, დამცეუშ მშაკ დენაჰელე(ა). დდცე, დდცე-მაცარა თეძეკ იბრ(ა). დენამეგელე(ა). დშადგელეგენ, ჩეტანე გელან. აჩეტან აჰე შეშე-ეჰაწა თან. ჩედმეგელე დენამეგელე. აწეჰან დეჰეგენლაზ აჰ დცეან. იჰეგე იხ.ნრ იკნაჰან. დააგელარი, იჰეშმან. ხაჯა ათძე. აჩეტანეგე იკედგელან, დდჰეტან მ-მრჰე

მაკვდოთ(ა). იკვზა მსქ-თან, აჰ აკვზა მადღღეგან მჰაკვდოჷ. ინჰაკვდოჷ, ხოჯჷ აკვზა იდღქ-გეგალან რჰი იგჷ. რეჰჷგ რყან. დჰახენ, დამოგცაზ მაკვდოთ ამერმოგ, აჰ რწაზ მარწეხენ, იკვდოჷ. ხაჯა დჰადნ იმტგხენ, რეჰი იგჷ. უაწგკან მარგგ რწეღწან, დამოგმტაზ აჰ დჰამგლუ. დჰამგწეგდცან, მეს მალაგან, ხაჯა დეღღლწენ, აჰ აკვზაგგ აცართ იმეგღუზ ლაბ-დგუკ ანბან, დგქ-გეგალან, აჰ დეღმრ. მარმგხენ, მერგგ დგრუ, დგზახუ დეღქ-ლახ.

მ. ა. (12 წლ.)

ს. აფსუა (16.VIII. 40 წ.)

33.

უა-რჰი, ხოჯა მემკვ აბაზარ დეცარნგს დეღქ-ლან დამოცუზ უათაკ აადრუ. აადუნ უნთა რმა-შთა აბაზარ დერგლალდე(ა). დაცერგლალაზ ზჯაკვ ჟე რეზ-უთ იბდე (|| იბჷ). მანგმბ მარ იუნთაგგ უთყა მერგლემდე. მერგლემწან, მარ აბაზარ დერგლალდე. უთყა შარდრა დჰამდან, დჰამდან დჰარგლსხ. დეჰმანგზ იუნთა „იზ.მშ, იზ.მშ“-ჰა, იმაფშაზ, იმაფშაზ-მაცარა, იუნთა მალგდე. ხაჯა დანმან „მასგს.თხ სეჰ!“ – იჰან ირემკდე. აურ აწგკან აფჰ.გს იზზ.აზ ხაჯა აურ მალკდე. „უა ხაჯა, უუნთა გგყახემ. იზჰა დეგ სეზდერხამ“-ლჰან აფჰ.გს. აწგკან ხაჯა დჰაგგლან აურ იჰ(მ)ი. „სეუნთა მასგს.თხ, სარა იგ სეჰტესემ იზჰაზ, იზგაზ. სარა ისეჰტესე აურ სეჰტ-შთა, სარა სეუნთა მასგს.თხ, მეს.თაჰმრგგ მაზგ!“ – იჰან, ხაჯა აურ რემკდე. აუი აწგკან აფჰ.გს დჰაგგლან, აურ ლკდე: „უა ხაჯა, უუნთა ჰარ იგჰაუხერემ, აჷგსა აგ რყაზარგ, დჰა უნთაკ უაჰთახგ“.

ხაჯა დჰაგგლან „გესთაჰემ“ მკდე. იურ აწგკანგგ დათაგგლახენ აფჰ.გს აურ ლკდე: „უა ხაჯა, მუნთაკ უაჰთაჰ უათაკ აზგჰა“ – ლჰან, მალკდე. ხაჯა დათაგგლახენ აურ იჰ(მ)ი: „სარა ისჰჰჰ: სარა სეუნთა ასგს.თხ, სეუნთა რყახემზარი, სარა გესთაჰემ მუნთაკგგ, ხეუნთაკგგ. სარა ისთაჰ სარა სეუნთა სკუტ – იჰი – სეუნთა იყახემზარი, სარა დჰა გესთაჰემ, ისჰჰჰ. სარა სტე რყახემზარი, მასგს.თაჰ უასა მებგკ“ – იჰან, ხაჯაზ დერგდგწეხ. დერგდგწენ, დენას-დჰასენ, დჰადგგლხ. დენმდგგლ მეთარემჰახ „მასგს.თხ!“-იჰან. აფჰ.გს დათაგგლახენ, მეთარემლჰახ: „უა ხაჯა, სარა იუნსჰიდეტი, უუნთა გგყახემ, დჰა უნთაკ უაჰთაჰ“ – ლჰან. აუნ სკ-გეტ-ჰა, ხაჯა იგემდე „სარა სეუნთა რყახემზარი, სარა გესთაჰემ დჰა უნთაკგგ. მასგს.თ უასე მებგკ“ – იჰან, ირემკდე. ინას-მასენ იყარწახაზი, მჰართ(მ)ი ხაჯა აუნსე-მებგა. მჰართან რმა დამოცუზ მანკლან ქეთვ აჰგ დგნამ(მ)ი. უთყა მჰან იბამაზ ზჯაკვ რჰი

დეთალ(დ)ე. დაყთალაზ აჟას რმარდან, იჟასაგე აჟეთ აჟასაქს ირგლარწ(დ)ე. ირგლარწან აჟნგ ინამგლახ. ინამგლახენ, იმამდგუა დალაგ(დ)ე. აჟრ აწგან იმტლახ. დანმტლახ, ხაჯაზ დჟაგგლახენ, იჟას იშენ, ამ აჟასა-გაქს ირბგდშენ, დგმტლახ. აშჟმთა¹ ენამშ, ხაჯა „სცახამო უჟჟაჟ, ალაჟ დგსგზგრაზხენ, სგჟას ასგსთხ“ – იჟან, ირგდჟ(დ)ე. აჟრ აწგან აჟასაქა რჟგ იც(დ)ე. ირგლაფშ. ირგლაფშენ, იჟასაზ გერგლახემ. აჟრ აწგან ხაჯა დჟაგგლან, აჟრ იჟ(დ)ე: „დებარ, სგჟას სგჟასაქს ირში!“ – იჟ(დ)ე. აჟრ აწგან აზაზენ აჯაწა დააგგლან: „შთა. იყაჟწარ?, აჟასკ აწტახგვ“ – იჟ(დ)ე. ხაჯა დააგგლან, აჟრ იჟახ: „გესთაჟემ სარს აჟარს უჟასა“. „აჟრ აგზგტ-ჟა, იუსთახგვ უჟას აწენგ“ – იჟ(დ)ე აჯაწა. ხაჯა დააგგლან აჟრ იჟახ: „სარს „გესთაჟემ“ – ანგსჟარაჟ, გესთაჟემ სარს სტგ აგემზარი, იჟჟამ?“ – იჟ(დ)ე. აჯაწა დედთაგგლახენ, აჟრ იჟ(დ)ე: „შთა, ჟგებ აჟსთაჟ“ – იჟ(დ)ე. აჟრ აწგანგე ხაჯაზ დედთაგგლახენ: „სარს სგჟას ჟასტუმთახაზარი, გესთაჟემ აგგ, ჟგებგ, ხფაგ; დჟასტუთაჟ აჟაჟასაჟ!“ – იჟან, დგგლე ხაჯა. აზაზენ დედთაგგლახენ, აჟრ იჟ(დ)ე: „დამფწურა, ხაჯა, აჟასკ აზგჟა აჟაჟასკ შფაჟსთარა“-ჟა. აჟრ აგზგტ-ჟა გდმჟდ ხაჯა. „გესთაჟემ სარს. იუდგრეჟმა აჟარს, სარს სგჟას ზეფშე? დჟასტუთაჟ აჟაჟასაჟ. აჟრ აგემჟა სგჟაჟგწერემ“ – იჟ(დ)ე ხაჯა. იყედწახაზი აზაზენგ, დჟარტ(დ)ე აჟაჟასაჟ. აჟეთ აჟაჟასაჟგე იმა-შთა, ხაჯაზ დგდჟლ(დ)ე.

დამცტუზ დჟამ ხაზარ-შა, ფჟგსფა-ფსგკ დჟარგუნ დგწარკერნგს. დჟან, დცე. დგწარკერნგს იმაჟგზ ხაჯაზ იბ(დ)ე. ხაჯა დგგწაგდგმერკგდ აფსგ. დგრგჟან, „აჟაჟასაჟ სგსთაჟ, სარს დაასგსთ არი აფსგ!“ – იჟან, დგრგჟ(დ)ე. დგრგჟან, დჟარგმგდგ. აჟაჟასაჟგე რგდთან, აფსგ დჟარგმგდგენ, დგდჟგწე ფშმ-შთა. დგდჟგწან, დგდჟგდგალ(დ)ე.

ფჟგსფაკ დგყან. ლგმაცაზა კნაჟა-შთა დგდხსუა იკნაჟან. აჟრ დაჟზგრსაზ, აფჟგსფა დგდცეუმან. ხოჯაზ აფჟგსფა ფსგე დგდმაშთა სასარ დგლგზც(დ)ე. სასარ დაყცაზ ხაჯა იფსგ ათარაშ. აჟგ დგდრგგლან დარს დგნაშგლ(დ)ე. დგნაშგლან, „უტა!“ – რჟ(დ)ე. „საგეტუმ. სგფჟგსგე ანჟ დგგგლოტ“ – იჟ(დ)ე ხაჯა, „აჟრ გებარგუმ, უფჟგს სა დჟაზგალაჟ, უტა აჟარა“ – ლჟ(დ)ე. ლჟან, აფჟგსფა დგდგლწ(დ)ე. დგდგლწენ „ბჟამ!“ ლჟან, დგლგჟ(დ)ე. დგლგჟან დგგლგზგმწეს. დჟაშგლგზგენ, დალჟ(დ)ე: „დგსზჟამრა გგლგტემ იგე დგგასაშამამ“ – ლჟან. აწგან ხაჯა აჟრ იჟ(დ)ე: „აჟრ დგგრანაშამამ იმჟეთუგე, სარს სგემზარი. ლგმამ ბჟაჟარი, ლარს დჟამამ“ – იჟან, დგდგლგდმთიხ აფჟგსფა. აფჟგსფაგე დგდგლწენ, ლგმამ დანჟაჟა, დჟაჟაჟამ. ამ ააკათეა (sic!). აჟაწგან დგნაშგლახენ, დგგგლო. დგგგლოტგ-შთა, გგლგლგლჟუმ ანრ დგშააკალგჟგზ აფჟგს. აჟრ ხაჯა იდგრ, იდგრენ დჟადგლწ. დგნაგდგლწ, დგდგლგე იფჟგს. ამ

¹ ისმის უფრო: აშჟმთა.

დღლან. ატრ აწგკან ხაჯან დენაშგლახენ ატგსა ირეძკჱ: „სთეფჱს სეფჱგს დელშგმ. სთეფჱს დჱასეს.თახგჱ“ – იჱან, დეგგლ(მ)ე ხოჯან. შთა იყარ-წახანი, დჱარრთა(და) რთეფჱს. ატრ აწგკან ჩგკგე უანდტრკგე ჱარმემდხენ რჱგე დჱაიგ(მ)ე(ა) ფჱგსშთა. იბზახ(მ)ე(ა) შგესგგე შგშგკსაგგ. ფა-ჱკენე დჱარსუი. ატრ აფჱჱგენ მან მ-ჱგარა დანცარაკ, ხაჯან ასაბგე უტგსა დედრეწგსან: „უთანე აფს, უასანე აფს, ჱაუთასანე ჱაუთასანე რეფს, ფსე აფსე ლეზან ლეფს ლსური ლაუ“-ჱა, იფს დედრეწგსან. მან ილაჱუნ ასრმშგე ხაჯან ატრ შგეძკჱ. დეწჱანტ-ჱა, გელეძკჱუმეზ. ატგსამაცარა ასაბგე დედტუხ(მ)ე(ა) ილემძკჱ-მაცარა.

ფ. კ. (19 წლ.)

ს. აფსუა (19. VIII. 1940 წ.)

34.

კანაკგე ხოჯან ადგან ჱენე იმეჱენანუ ატარჯანე აჱრ იმტანუ ხოჯან დგანფშლ(მ)ე. დანკანფშლა აწგკან ივგზა ატრ დეძკჱ(მ)ე(ა): „უოჱაწეღან არ ატარჯანე აჱგ სრმ-შგე აჱგ სომეკ აგხუ-შა მჱაკანჱარი, გჱამტესხერემ“ – იჱან, ხაჯან ივგზა დეძკჱ(მ)ე. ატრ ასაჱთ რვგზანუ დედგლწენ, ატარჯანე აჱგ მჱაკგდჱემ სომშგე აჱგ სომეკ აგხუ-შთა. ატრ ხოჯან მჱამტედხ. რვგზანუ დჱაშგლახენ, დეძკჱ(მ)ე(ა): „სახჩა მასგთხ“, – იჱან. ხაჯანუ გემდჱ, „ახჩა მასგთამა?“ – იჱან. „შა (← შთა) იუსემთახარი, უნრ ასავტ“ – იჱან, დეძკჱ(მ)ე აწანა ხაჯან. ხაჯან დჱაგგლან ატრ იჱან: „ასავტ სეზლანიამ ასგე ედეე სეზმან!“ „სეზმან!“-ნეძკჱ დეცან, იზმანე. იზმანე, იცე(მ) ასავტ. დეენგდხ, „ისთანკრ?“ ანერჱა, აწანა ატრ იჱან: „ხაჯან სახჩა გეჱანგდთახამ“. ატრ ნეძკჱ. ხაჯან დჱაგგლან: „უარს იზბუ, არს ისსუ სასგე სედეეგე უარს იუტტ-შთა იუჱანჱ“ – იჱან ხაჯანუ.

„შთა, სარს გესტემმა?“-იჱან, აწანა დედწჱამ. ასავტეგე „არს აწანა დგანგო. აცმგჩაგე ახჩაგე უარს იუტტ, ხოჯან“-ჱა, რჱან, დედრშთეზ.

ფ. კ. (19 წლ.)

ს. აფსუა (19. VIII. 1940 წ.)

35.

ჩანხჩაკ დგყან. აჩანხჩან რყან ფანგამგე დგემან. ატრ აჱ იჱგე ჩან იხჩუნ ასქენგე. მემჱკე აჱ დჱანჩან აჩან რჱგე დელდერგარნგს, ბზიე იხჩუმან, იმეზჩუმან. დაყარბ აჩანგხჩა დგგყამეზ. აჩენ უკლანმაკგე (sic!) დედფემგეტ. მანკლან, მარა თასაუთ ენანლაგა დჱანხტ აჩანგხჩა. აჱ

დღე-ღობეკენ, დედაცჰათა დღლაგატ: „უარს, სეჩანხჩა, უემდღდტ. უემდღატ სჩანქა არკა რკანზ რქა“ – იჰან, დღდღე-ღობეკტ.

„უარს უზგეზკა ზაკრ, უჩანქა კარანდმა, მრტმკა (|| მოკუმკა) რგზჟა გრკანდმა?“ – იჰი აჩან ხჩა. აჰ „მარდა რმერკჟ აჩანგჩა დესკჟ“ – იჰან, რზნაია ირდჰი. აჩანჩა დააგეზკენ, იყმა აათგდგენ, დრგლასა დღლაგე. მარზგენტა ფმგვგ-კანცა აადშგ. უაწგკან აჰ იტაპანჩ აათგდგენ, ზგნგ დჭადგხს. დღდგემშა-შთა, აწლა დავაგღლან დჭანხი. უაწგკან დედთარგლასხგენ, ფმგვგ ეთგდშგტ. უაწგკან აჩანგჩა აკგ ე იმჰ-უ-შთა, დრგლასა დღლაგატ. აჰ იჩანახგუზ დაახგსგენ რმჰა დქ-დრს-ედტ. უაწგკან დეჰაგ გ ზაბგჟ-შთა დღე-ღობეკენ იჩანგჩა, აჰ დრჰი: „მარდა უმჰ-უ-შთა, უგენჰ-გ-შთა უცან! უნათ შგზნარკჟ უთაგზნარი, უარგ ე უაჯსგრგს-თჰ“ – იჰან, აჩანგჩა დადღქ-ლახტ, აჰგ შარდა იმჰ-უ დასგენ, აქტ დგზთგწგზ დჭადტ. დჭადგენ, ჩანგჩა ჰგც დააიშთგდტ. აჰაჯ აღგჩკა შარდაშთა დაინ, იჩან იზხეგ ეკარგე. აშჟგმთა აღგაჟჟ დასგენ დრგშთალან, აჩანქა ადრმბგჟკა ბგჟკჰ ზკანგ ე დღდშგენ, აჩქა არგქ-გდგხტ. აჰ აჰრ დანგდბა, დღდრგდგარნგს დღლაგატ-ჰა, აჩანგჩა დღგეზმანდტ. „სარს ურ ადგარა (sic!) გგსთაგგმგზ. აზირარა უარო უზგჰა გგსგმხე. იზგსხაზ აქტ სააზრგდზ რკჟ“. უოწგკან აჩანჩარა დღლაგატ. მგმკჰ მარს აჩანგჩა დგჩმანაგხე. დანგჩმანაგხა იფა ქერიმ აადჰგგდთგენ უასით იზგყედწუ დღლაგე: „უარს კანარა დგუ შგულო, აზნა უანცა ამგში. ნაპგლა მანგუმგ, უზდგრტ. აჰრ უასითგ-შთა უსთუიტ. იჩაბახგუ უასით, უკანარა მანგლუზარი, სანგფსგრააკ, ხგმგშგ სგნგშგ-გნთარაჰგ იუჰაფშარი, უარუ უზგჰა იზირანგ შარდა მათოტაჰ“. აჰრ ანგდჰა, მარგ ე უნ დგფსგდ. დგფსგენ, დგწგდგენ, ქარიმ აჰაჯ წახ-ქ-თანმა დგტან ინგშგ-გნთაქაჰგ [sic! – რედ]. იშგუ დენღლაგა, დრმბგჟკა კაკე ზკან დჭადტ. ანგშგ-გნთაქაჰგ დჭანგ აჰრ იჰი: „უარს აღგაჟჟ-ც-ქა, უაყენმაბზაზ ბზახართა გკანუმთე, უგჟჰა უანგფსგ სჩარ უნგშგ-გნთაქ. სგკაპარნგს“. ქარიმ აჰაყა დგტან. ანგშგ-გნთაქა სადაჰგ დააგღლან აჰრ იჰი: „ჰაბა ინგშგ-გნთაქა (sic!) უარს უაშაშტ, – იჰან, დააგღლე. – მბა დგყახგმზარგ ე, იფა დგყი“.

„ჰადგჰ“, – იჰან, ადრმბგჟკა იჩგ დანქ-გწტ. აფკა ქარიმ დაანგდგღლან, დჭაირხე. დჭაირხან, იმამკანგნმა დგწგდგალე. იზბახგუზ ადრმბგჟკა დააყან ქარიმ დჭარსტ. იშაყალანმა დგწგდგალე. იჩანახგუზ ქარიმ დააყახგენ, ადრმბგჟკა დაარსგენ, რკ-დანმა დგწგდგალე. უაწგკან, „აბანაყა, სგგათა აათგხგ, სკა უასნგ, მკგუწარი, კატომჰაპკ აათგს-თაშტ. აჰრ მაყაშთა უნწარ იუზწუშტ“, – იჰი ადრმბგჟკა. ქარიმ აგათა აადხან იკა დასგენ, დენაგვგღწა აკატრ დაათგს-თგზ, ნაპგლა მადხარნგს დღლაგე. აჰრ ასაკათ აჩგ ააშამგენ „უნაპგლა მათუმხნგ, აგათა აფგწალა მათგხნგ აწლა მარხა!“, – აჰი აჩგ. აგათა აფგწალა მათგდგენ, აწლა მარრხგენ, აწლა იჩ(ა)ნაბლანდტ. აჩგ აბრა გ-გცკ ალგდგენ, მსუდშთგდგტ. იჩანახგუზგ აჰგსა იყედწე. იხანახგუზგ აჰგსა იშთგდტ. მბაგ ე დგფსგენ, იკანგ

დააკახან შეჟემთა-ფხადა არკა აქეთ რმადაჟე ახიკე იკეანუ კაკაკ დრქეტა აქეთ შადა დეკმარან-შთა, ამარა ააცგრეწა ენლაგარაკა დაუდშთეძხან-შთა, რეკნეჟე აჟე დნადხან, მემეკე შეჟემთა დემეგემარრაზ აჰ იფკანფხა დქალბე. დანქალბა ასწამათა¹ რქელსე. რქელსან, ილმახბე. უაწეკან აჰ იფკაცს კანე ირბეთუნ, ასეწაქა¹ ირმახბე ზოგყალუხ დბეთუნ. აჰეჯა რესაწაქა ირმახბე ზოგყალუხ ლასგ-შთა დქარაუტ. ედწბად იფკა ილმახბე იზოგყალუხ დგრმატა შარდ იფმამბე. უაწეკან ქარბ იმნეჟე დეშნანგ დაადგლერგან, დემეიდლან, დემეცკუხ დარგან, ასეწა დადგრეშენ, იზგყალე. უაწეკან აჰ დეგეზხეკენ, დედგრგან იფკა აჩანგხა იფა ქარბ დბეთე. ქარბ იმნე აქეშქა ცქან, ედლანკაჰან. აგ ედლანკაჰანარგ დგრგან დეშნარეჟე. დეშნარეჟენ, დქახბე.

მემეკე აჰ მაღაცს დაეღსა დალაგე. ქარბ დცან, აფკა დადგეზ აჩემეკაჰა დტუ დქეტან, იგნთაგე ინაჰგლა იკეშთა (ქარბ) დრგლალან დმცა იკეშმადბე, ამ ირგეწე, აჰ მაღაცს იკნეგრკი, ჰალანქ რგლეფეწე. უოწეკან აჰ ჰალანქ დაყერგლეფეწა აზგჰა დანა (ბარბინა) ბლათრქე ართე. „უნაჰე პლაურეცქაჰ“ – იჰე. დაადრეღეარნგს დლაგაზტ-ჰა, დგეგზმად. იმეგმეშეზოგე, იხმეგმეშეზოგე ჰალანქეშთა იკეშმადხბე. იკეშმადხბენ, რჰე დანდბე.

უოწეკან აჰ დეჩმაზახხე. დეჩმაზახხან, დეზგრბზიახუშაჰა ყახანლა დშთან. ითაკეზ ჰეშეშთა ბნაც-ჟე, ბნაზ-ხშეშ რაკენ. აურ რმეკცა აჰჰჰაკ ეენრშ, იდქელან შარდ ეემდბე. ეგერმრუ. ეგერემატაშთა დაიხბე. ქერიმ ეენდა, დედქელან, იხიკე დაადრუზგე, იკენ, აზნა დცან, გარა-დტუ (ზთარა-დტუ) იყედწე. ახიკეგე აზნი რლეფან, ცეგ-ზეგ ბნაჰა-შთა რლაზ დალდგრცან, ითეგკენ, ათარაშე აჰე დტე. ანთ დაწწიკ ბენაჰა-ხში, ბენაჰა-ჟი ირანაზგრტ ანთ აჰეჯა რეზგჰა. შარდ იფმან, აჰ იკეშმაცა აკე გერმრუტა-შთა იმამბე ქარბ იჰე. არ ირჰე იმან (sic!): „აზნა-დტუ ზემბეწეწო აშეშთან (აზნაჰე) დკეგმა, მომკა ამარანქა აზნი რლო რჰე აჰეწეშ დკეგმა? – იჰე, – ბნაც-ჟი, ბნაზ-ხში ტაკე აჰანთ, – რჰან, – და დაჰარგხა!“ – რჰან რჰე. – „სარ გესთიამ. დაზნ, დაყთაკტუ აზთარაჰე ისკე, ისან!“ იშან გეზთანმლე ათარაშე აჰე. უოწეკან, „ისთაკეზარი, ისესთაკ, სემეკერ სეზაქაჰე დქესსერწარი, ისესთაკ“ – იჰე ქარბ. – „დატაშე!“ – რჰან. ენალან, რეზაქე იმკერ რქეგეფან, დაარბეთე. ირთაკეზ სკემკა დაჩს აკე ჰან-ხში. ჰა-ჟი დარგან, აჰ იჰე ეყანო ეგეგმეწე აკეგ.

ქარბ ანთ ანაკენკე, დასენ იმეგეკე ირზმეტეზაჰა აზაკ ჟეშთა, აზაკ-გე ხშეშთა დქეგეფან, დადგე. იფკეს, აჰ იფკა, ილეკე: აზრთ აზშეგე ირფხანგ, აჟგე ზენ იგა ბაზ იჰე. აზრთ აბლათრქეაგე რქეგესანგ იგა!“

ეენგლგა, ლაზა დანგეზ აბლათრქეა ზენტალა დანმწასენ აზფლათ-ქეგე ინგბე. „ართ აზაზგა? არეფეწე კანარა დტუ ზლო მკეგეშა დემსგემაზ

¹ დამწერებმა შენიშნეს: „ასეწა“ კი არა „აცეგეგა“ უნდაო.

გზომდერტ“ – იჰ. ინსლგაქაზ აჟგ, აზმგ ეენდჰს აჰ დგზირახხტ. დენზირახხ აჰ „მლქე სბჟა უსთუმტ“ – იჰან, დეჰჰ. ქარმ აჰრ გზომრმუდ (sic!) „სარ უმლქე გესთაჰგმ. სარ ისთაჰჰ აჰრ სჰჰ: სგჰჰჰგნცა¹ მჰადგქლან უჰჰგნცაქა ირგლჰ. აჰტთ აასაუხრა სთაჰგმ(ტ)“. – „აჰრ უტსუმა?“ – იჰან, იჰგნცა იზზეგ გ ეზგგან, ქარმ დრგლანფჰა დსლაგჰ. იზზეგ დერფჰი, რასქა რგსგდხა-მაცარა. ამგგ დგგერგლამგზ იჰგნცა რჰგ. აჰ იჰგმგჰცა აკასქა იკაქტან. აჰტთ აზაადგან დერფჰგნ, აჰტთ ამგჰჯა რაკგმთა მასწგწტ. „აჰტთ ენგსთაჰჰ ისაუხჰ“, იჰან, მანდჰჰ. უაწგან დჰახტ ქარმ იჰნგ.

ქარმ აჰ დგგარნგს დსთან, აჰრ სკეზტ-ჰა, ქარმ დგგმგჰ. დაცემცაზ, ემარკგნ აჰი ქარმი მაცაახან. ქარმ აჰტთ ითაზ იზზეგ მჰარდგგლან დესს დსლაგჰ, აჰგ ბანაცაშთა რყაზგ აჰ რგგზკაზ აჰაჰაგ ეგგმთა რჰგდგნ, დერგ გ დგზირახხ დგდგქლახტ.

ჰ. ს.. (22 წლ.)

ს. ავსუა (18.VIII. 40)

36.

თაჰკედ ლგაჰკედ ფაკ დრგმან. აჰტდ აფი ირგმაზ დარს რგცჰახტ-ჰა, სადაყა ააკგლერხა მაცარა დერჰაუნ. მზა აფჰ დგფსრ. მან მჰანზა დამგლანაჰუ-მაცარა აჰტდგ ლარს-მანგზგ – დაჰგ-ცაქახან, დგფსგბ. მარს, რგჰკენ რზა-შთა დანხრ(დ). ითგმგგ ექგჰგერგ, მარს ასა ბზრ იჰუნ. აჰტდ ასა ბზრი იზგმჰუნ აზგჰა აჰტთ აჰგ აჰაშთა ირგმაზ დგდდგგალახ, ას.ი რჰჰარნგს. ას.ი რჰჰ დაშგმმაზ დგჰაჰხრ. დანჰაჰხა ჩგნჩაშთა დგყდგწ. აჩქა შგდნჩუნ აჰაწარა აარლასუ დსლაგჰ. აჰტდ იჰაწარა მარლასუ მჰ განგთა, იჩგნჩაცა დრედჰაბან-შთა დგყდგწ. აჩგნჩაცა დანრედჰაბან, აჩ-ბზრაქა დრგქტუ-მაცარა იჰაწარა იწაჰრ- (ი)წაჰე იგგცალჰ. არ აათლა-შთა აჰტთ რგჰანგ-ჰა ეენარგქსაზ მარს ამგ გ დდგფშგმკა აწარა დგუ რლა-შთა არ დერფჰაგგლა-შთა დანრედს-რააკ, არ ირგგლაჰ რგზგყამწუ-შთა იგგნჰგხან. იყალუნ იჰაზგ გაწგ არ დერფჰაგგლა-შთა დანრედსაზგ.

გაშა-ხგჰ-ჰა ფჰგსფა ბზრამაკ დგყან. აჰტდ (ი)ხაბარ ლააუნ მარს დგლგმბუ-შთა. ზანგ, მგშჰ აჰგ გაშა-ხგჰ მ-საგარა დაცვან, ამგ აყათგლ-ხაზ ნგრცლა აზნა ადაჰგ ალგაჰი ათაჰი რფა აჰ იჰგ გყა-შთა, ზჰაწარა ააფშგზ დგლბგ. დააჩგჰწ-შთა აშაქა იკნგზ იმგმუ-შთა, დამნედგმაზ რყაშაქა რგლა დგლდგრ აჰტდ შინკგზ. აჰაყა დედლლგრგან მგ აათგლ-ხგნ დაადხ.

¹ აჰგგნ „ყმა“ არისო განმიმარტა. „ალგ“ და „ატგ“ არ იხმარებო.

აღფენ. დამწასენ, იკენ ჩაქედრესენ, აჩანგართა დაადრგჳან დადგქედნენ. დაადგქედნენ, დაადგამქ ივზუ იქგ. რვზუა უნასა იზგყედნენ: „სარ აფგენ სეგელუმ, უარ აჩანგართა ურპკთაველ, არ სლფგგ უარ უქტაზ! ძგრაჯ ახგქუმზარი, არ სლფგ სა უნასგდნარხხალუმ, აუქდ ელა უხჩახუმ“, – იკან, აჩანგართა იდგქერწან, დემკარცუბ აუქტ აჩანგართა ზტუბ ედნგზუკ დენარხგქმქ. აწგვე იგლაზ დქგდხ სლფგ. დქგდხენ, მარ დქტაზენ, აფგენ იგლაზ იქგ დენამქ დანლაგა, დადგდხენ სლფგ დაჩგრდყენ. სლფგ იკენკებენ, მანცან, აუქდ ადნგზ. დემ დქტა-შთა დაარხგქმქ. აუქდგგ დდგდხენ, დანდმქ სლფგ დეთცახენ, უგთ რახშა დანანგქ. აუქდგ დდგდხენ, დდმქმ, სლფგ იზცახრგზ დანყამლახ, აჩანგართა დენარგლახა აღგაჟი ათაჟი რვა სლფგ იკენ, დქტან, აჩანგართა იფგენ აადრგლან, დაარცუნ. ივზუაგგ აჩანგართა დრგლა-შთა დაქედცალქ აჩანგართა აგართაჟგ. რვზუა დაყქგზ აუქყა აგართაჟგ ამქტ იზდგრფმაზგგ იზგრშხენ, დაქწხრა ნათაჯხ, აჩანგართა ირგდმქმ აგართე რქქაზ.

დაანხაზ სლფგ დქტა-შთა, რვზუაგგ მარგგ დადგქერწან, იზთგწუბ რექტე დაგქნარგკა-შთა აუქგსა რქმქ: „სარ არ სლფგ სკა გესთაჯქმ. სარ ართ აჩქან სგმა-შთა სთლახ. სგგზუგმქმ, სგგზუგმქმ“, რქმქან დრგდწენ, დდგქელახ. ანთ რვზუა აქტე აჩქან რქმაშთა მანათალახ, აუქაქან იჯარშქ, „რვზუა დგმზაპ, დარ გქმქ. აჩანგართა მარცან, იმან“, – რქმქან, ჩარ-ზრა დქუ აყერზგყარწუბ, გამა-ზგჟ ზახქგზ აფკესთა აჩარ-ზრაჟ დქარგქ. აჩარ-ზრაჟ უნასა აუქდმქ ყარწქ: „აჩარ-ზრა ნედღარანკ, გამა-ზგჟ ჩარ-ზრა ზზგყარწუბ რქტა ამგ ფკეს-შთა დდმზარგარა-შთა“. გამა-ზგჟუბ აუქდ განლთა, ილდგრან აუქტე ჩარ-ზრა ზზგყარწუბ, რვზუა დემქემქმზახ, აჩარ-ზრა დქარგლალარი, ლგქტეს შქედახუმაზ, აუქდ იმაადქგერთრგზ. უაყ ედლახ დდრგქქ. ლგქათერ რბან, იწმქან, დადმქგერთ აჩარ-ზრაჟგ. აჩარ-ზრა დანარგლალა სლფგ დგგქტაზ ჯარშან, იწმქანუ მალაგქ. „სლფგ ახაბარ სა გესასკარემქ. აუქდ სლფგ ახაბარ აუქდ ჩარ-ზრა ზზგყასწაზ სგზდგლო დასარკარანა“, – იკან, აუქდ ეკა აკგგ იმქტ-შთა დენჩგყედწა, რმზაცა იდგრკუ მანლაგა (!) აუქტქა აქწარაქა აუქყე დაანზახქ. დენანზახა, უენასა-შთა იყარწაზ ფჩგებენ, უნასა ჟგც ყარწაზ. აღგაჟი ათაჟი¹ რვა სლფგ მქტაზ გამა-ზგჟ დდმზერგარანშთა აუქდ ალა წქკა ართან დქმქლგსხ.

თ. ლ. (44 წლ.)
ს. აფსუა. (15. VIII. 40)

¹ უნდა ყოფილიყო: აღგაჟი ათაჟი [რედ.].

დაშე-ჰბა დიედლათა დანლაგედტ. აგებჟანგტ, „უიმედლან. აურ ეწხვ ჰანშეცაქა ჰარზგუმეარო დედო“. ავეშეცა ჩეიდდერგალე იდგქლარნგს. რედწა აჯაბჟე „სარგე სნედაშ“, – იჰ.ე. – „უარს უყენრა გეყამ“, – იჰ.ე, რეჰ-ბაზ დედედლქ. დედმწააუთშთა დაბა იჰაჰაშ დენაშეღლან, აჯაბჟე დაბა დაბჯარქა ივენდენქ. დანდ-გლწხენ (sic!), „სანშეცაქა საყცუ, სარგე სნრტუშ, – იჰ.ე, – სჯაზგ იგსანშეცამ, – იჰ.ე, – სარგე ისანშეცოჰ აუტთ“. აურ იჰან დრცელქ. ახეჯამეცაგე დედცქშთა იდგქლეედტ, იდგქლან იშეცქუ-მაცარა ბენადეუკ დადენტ, აბახეაგე შარდა-შთა, „არაყა აშეარახ შარდოჰ, – რჰან აჰაშეცა, – უარს ჰადწიზ აჯაბჟე სმცა ჰაზგყაწა, ჰარს შეარახ ჰშეჰ-შთა დჰაგაჰ“ – რჰან, აჰაშეცა აბნა რლალეედტ. აჯაბჟეზ სმცაგე იყედწან დანდტალოჰ. დემანდტალაზ ართ სანშეცაქა გემხაქა აუტთ რჰვემზარი, ჰაწარა ამგე რლამქა დაარგახან“, – იჰან, ჰაბჟეზ დეგაგან დედგქლქ იხაზგ (sic!) ზაწეგ. დანდგქლა დამეცქუ ბაჯ-დეუკ დეკვდლან, დანნაჯლა, დანაფშეგ ლაჰაკ იბედტ. სლანაჰაჰე დასენ, დედგქლქ. დენრტ. დანნრ, ხეჯკ დრმბეჟქა-შა აფსენგარს დადეგელა-შთა ინხუნ. ინხატაზ ირედჰაბ ადრმბეჟქა არწენქა დრგუა-შთა – „ამ. დადაუედტ, – ჰან, – ზემგა ნამქაზ დეს.ჰან!“, – იჰან, დაადგქლეედტ ადრმბეჟქაქა. უადდერჰანგე ენადგქლა ირედჰაბაზ (ადრმბეჟქაქა) დაწავეცხენ, „დესემქან, – იჰედტ, – აუტთ რეფშე აუთა ჩვენქა დერრა-დეუ ირემოუჰ“, – იჰან, იჰედდრგსგ. მარს ახაბჟე (sic!), – „სერჰანაადტ!“ – აუტსი ირეჰედტ. – „მოუ-მოუ, აურ გეურგმ“. – „აურ დამუზარი, სარს ახამგეხეა სეგეითგქუ ზაკი?“ – „აურ ეფშე ჰაგეითგქუ: ჰარს გეხეჯკემგე. დომბეჟქაშთა რყა ქეთ დეუ ჰნადქუნ რზხეგე. უად-უად ზერგჰე-შთა ანარეთეჟა მირა სკაჰა ზერგჰე-შთა ჰანგლ. ჰანგე ზაწეგ ჰანხედტ. აურ ჰლემთან არ აბაჯ. დეუ იჯლარააკგე ილშ-მაცარა დრგლეედტ. ჰანგე ზაწეგ ჰანხედტ. უეჰეგე ანარეთეჟა მირა სკაჰა ზერგჰე-შთა ჰლემთარკე. აურ დაჰანუგარი, უანუჰამთეხ“ – რჰან, ჰაბჟეზ დაადრჰედტ.

„აურ უსუმა? – იჰან, – უოჰეგეწად აბაჯ. სეზლანკალუშა წემედ იდქქა-შთა ისხეყასწა!“, იჰან, დალაგან უტთ ახეჯკ დომბეჟქაქა იხეყარწე. ინგეზგყარწა აწემდქა დასახან, აჰაჰაგე ანახან, აბაჯ. დეკვდლეედტ. დენნასჯან-ფხანაგე წემედჯ აბაჯ. დალგეწუ მაცარა იზლგეწარააკ დაკენგ-გლუ-მაცარა დეჯანლეედტ. დანნაჯლა, ჰენგე აბაჯ. აჯენ არეგელა-შთა იბედტ. აურ აჰანაჰე დასენ დედგქლეედტ. დანნრ აჯემ. ანგლა ჩაზგეკტ. ინჩაზგე, დანგქლაფშე უად-უად ანარეთეჟა მირა სკაჰა ზერგჰე-შთა დედედტ. ჰაბჟეზ აკგემქე-შთა დენაშეღლეედტ აშელა. ჩეწაჯ დემტ-შთა დეცან. ლჯანრა ჩაზგეკენ, დანწასტ ჰაბჟეზ. „ჰად“, – ლჰან დააჰე-წეედტ. დანააჰეწეწა ლჯანრა ამ.ე იმჰე აკერშა-შთა ლემტახ დეკვდენ.

აურ იკედგე ათემე აგაბა დანალერხუ-მაცარა დელშედტ. აუტსა აგეყაზარგე დეგაუტემემეთიტ. დანააფს, მირა სკაჰა „დაუგე, – ლჰან, – უარ იშეტუჰე. სარს სყალაჰ“, – ლჰან, ნგხა იზგლჰედტ. – „მოუ-მოუ,

აუტესა გ'ატშამი“, – იპან. გ'ელოზდმოდტ. „მაშფაკუ?“, – ლპან, დაზწანხ მირა სკაჟა. დანაზწანხ, „ამხადიყანლა ნება სეზბპკარი“ – „ურარ იშტუ-თაქუ ეფშ-შთა სეშეუზგყალარა!“, – ლპან, ნება იზგლპკედტ. უაწგტან დანგეზღლპა, დსუდშთებტ. დანდუშთებ (!) „უგ-ითგქუ ზაკი?“, – ილპან, ჯაბჟუზ დედწანხტ. – „სეგორთგქუ აურ აკგპ: აღარყგ ითრ ადრმბგქაქა ბრგსთუშეოდტ“.

– „მოუ-მოუ, – ლპან, – უარს უგ'წანამმა, იულაჟე, აუთ რეცხე უედგორუმა აუტთ ახამგ'ეჟეჟა? უარს სარე ანცა-შთა იდგუხაზ ჰანასეფ მაღედწა“. „აუტთ, – მარა ჯაბჟუზ დედწანხტ ანართეფჰა მირა სკაჟა, – ირზააუაშეოდ!“ – „აუტთ ირზააუაშა აურ აკგპ: უარს სარე ჰანაქაქა მეზაკ-შთა აზაკ. ჰანგენგლარააკ, უპკპან: „მაჰბ-დეწბ რგლა სეაქანლა! დაბარ დაყსგვაგლო“-ჰაშთა უპკპან! უანჰკპარააკ, არს აზგგე მააკდგლოშე აზაკ. ინაკგდლარააკ, სარს აზნგ სნამგლახგ-შთა უარს უყა უედქასგ-შთა. „აზნაქგ დენამგლეოდტ“, – უპკ-მაცარა, აზნაქგ ინგუჟგლაჰ!“ – „მაუაშტ“-იპან, ჯაბჟუზ აზაკაქგ დააიქასებტ. ადრმბგქაქა რედჰბანხ დააქანლეოდტ აზაკ. დანაქანლა „აბანყა დეჰნრპ“, – იპან, ჯაბჟუზ ადრმბგქა დენგდ-ჟგლეოდტ, აურგ'ე უყა დეღშგოდტ. იჰგჯახებუ დეთანქალახენ, აუტგ'ე „ამშა არსა რედშა აკგპ“-იპან, დენგდჟგლეოდტ. აუუდგ'ე უყა დეღშგოდტ. იხგგ-ხებუ დედთანკედლახტ აზაკ. დენაქანლა „საბცუშეოდტ?“, – იპან, დედწანხტ ჯაბჟუზ. – „აბანრ ათემაქგ უნამგლა, აუყა დეჰნრედტ მირა სკაჟა. აზგგგგ'ე ილმენ ჯაბჟო ლარედ მაადხანლეოდტ. ინაადხანლა, „სარ-იპან ჯაბჟუზ – სე სქგ ბეზგუშტ, სბა ითემაქა რქგ“, – იპან, აურ დქეგრკტ. ენქეგრკ, „სარს დაჩაგ'ე ჰანშცაკ სგმოუპ, აუტთ უოჟაწალ'ან მაადხანშტ. აუტთ ჰად-ბანხე(დ)ტ, მაანგუჟ გ'ატშამი, ჰყცგქუ იჰაცააგარს მათაქუპ. აუტთ გ'ესგუ-კაჟუაშამი“. – „დამაშ-იპან – მაჰგ'ე იბზროჰ, ჰადცგპ ჰანგეჰგგ'ე“, – იპედტ.

ლანშცაქა ენანდ, „აბარ დესწანოჰ“, – ლპან, ლანშცაქა ირალპკედტ. ირალპკა, ლანშცაქა „იბზიპ“, – რპან, დეგგერლ'ედტ. აფშგგგ'ე ედგშთა ათაჩანკა იწარჰანდტ. დანწარჰან, ბზიარს-შთა ირგმანხ აზგჯახშცაკ ათაჩანკა დანგრწე. აფშგგგ'ე აურ ათაჩანკა დქტა-შთა მშა რქლე. დაბ იქგ-იგენქა რქგ დეშცუშ, მანშ-ყარმკ დანგყა, მარს ჯაბჟუზ დჰედშცაკ მაადჟასანხტ ამშაქგ. ინაადჟასასა, „ჯაბჟუ, უაბანყა?“, – რპან, დეგგერლ'ედტ დანშცაქა. დამ ჰბა დაადჩგბლახ. „ჰა ჰაბზირალა ინასგფ აკ'აკგბტ“, – იპან, აგ-ბჟანგტ დედკედტ. მარს ჯაბჟუგ'ე იშთააუანხ, აგებჟანგტებუ იგ'ე ითგქე მაჰბ იპან აზა აქანლა. მარს აჯაბჟუ დააგლან, აურ იპედტ: „ურარ ურდჰაბარს საგ'აფშგრგმებუ, სამს აგებჟანგტ სგდმფშგრი“. აურ აზა აუტესა რყაზ აგებჟანგტ აურ იპედტ: „ალაჰ იბზირაროჰ ჰანშემაბანხებუ, თანგ'ე თჰანშთა“, – იპან, დეგგერლ'ედტ. აჰგგგ'ე ათაჩანკა დქტახან დეშცუშ რგფგ'ალა ჩგშგკ დწამაშთა დგრბედტ. ანართეფჰა მირა სკაჟა აურ ლპკედტ: „სარს წანარს სგლანარი, აბარს აჩგჯ დანდა ათაჩანკა სესცანგბხპ,

წაწარა სეგლაზარი, სედსემდგრან!“ – „იმჰანტუ ზაკი?“ – რჰან, ავქმცა ილწადტ რთაცა. „აჲჲ იმჰანტუ აჲრ სკუ: მარ დეზბექტრ არჲ ხმპგკუპ. მარ დექტო ჟაკა ხეკეცკ რჰა გენადუმ“, – ლჰჰ. – „აჲჲ დეტესუმა, – ავქმცა ‘ხა’ხაქა ირჰან – აჲრ ჰა დაბაპ. აჲრ რჯახლა ბემგერჰან, – რჰან, დამცუბ დჰადქდტ. დანარჰჰაფზე, სნართეფჰა მირა სკაჰა დექტა-მთა დედბრეტ ჩებმაპკუ.

„ჰად!“, – იჰან, დაირგენჰენ ათაჩანკაზ დაირისტ. დექტაქაზ ახევეკე იკვლედეს. სნართეფჰა მირა სკაჰაზ დანაშტედფან, დემამთა დდექლედტ არებმაპკუ დექტაზ სვეტეჰეს. არახტე მაანხახეზ ახევემცაკ ავეხმცაკ აჲტთ ათაჩანკაზ დადგრგალახენ, აჩქაგტ რწარჰახენ, აჰქმცა აჯახმცაკ ძამამ. ინარხედტ ფჰესმთა. ჰაბჰეზ „სარ, – იჰან, – სნართეფჰა მირა სკაჰა სლგმთალუმ. დაყყახარაკგტ დესმრუჰა გაჲჲჲამ. ლარ სარე ყარარ ჰამან, ედყაჰწანლეტ. დაყყახარაკგტ სა დესტუჰ“, – იჰან. დამცაქა დრგდწენ, დედქლედტ.

დამცუბ-მაცარა ქეთ დტუკ დანიტ. აქეთ დეუ აჰე ჰნგე აჰე დენაშტლედტ. დაყნაშტლაზ ებშჰჰაბა დეჰანშთა დედბრეტ. „სახმა!“ – იჰან, ჰაბჰეზ, ლჰჰდა ჩეტდჰტ. ლარგტ „სამა!“ – ლჰან, მჰედგელერმე. „ჲბახყაზ, სამა ბზია?“ – „საბახყაზ, არი ეფჰე სნართეფჰა ზოგრჰეზ სარ დესფჰესენ. აჲჲ ჩებმაპკუ დექტო სვეტეს (sic!) დესტქედხტ. დესტქედხენ, დაცცედტ. აჲრ საარმთალე. აჲრ სკუჰ სახმ სეტეს ჰეყო. ბა ბეტეს ჰეფყო?“ – „სა სეტეს სამ გწანლამ. სწა იარ სავწემ. მარ იბარაკგტ დედჰაჲტ. ეელგხკტ დდგტდამ. აჲრ სკუჰ სწა დამეყო?“ – „დაბყო?“ – იჰან, ჰაბჰეზ დეწახტ. „ჲოჰეწანლან დანახმატ“, – ლჰან. აჲრ ამელჰჰე მარ, ლწაწა წლა-დტუკტ რმაშთა დაათლახტ.

რჰე აჰე დანააპ სწლა მჰაშტედხენ, ენედყან, ირჯამედტ სწლა. მეჰე-შთა ამცა დალედწუჯარნეს მაჲაშთა-შთა. სწლა იწყედტ. ჲედდგრჰან აჰნგ დაყამტლაზ დედბრეტ. „ჰაბჰეზ ჲობანაგა?“, – იჰან, დდგერდედტ. „ჲბახყაზ, ჲბანდყეჲ?“ – „არ სკუჰ სეტესქა ჰეყო, არი ეფჰე სნართეფჰა მირა სკაჰა ზოგრჰეზ სარ დესფჰესენ. ფჰესმთა დემეზოგტ ჩებმაპკუ დექტო აჲრ დესტქედხტ, დესცედედტ. აჲრ საალგმთალედტ, დაყყო სგრდგრნეს. აჲრ სკუჰ სეტესქა ჰეყო. სემჰე, აჲრ აჲსლა უსტკრაა!“ – „აჲრ აჲესლა სარ გესეზედჰე-დაქემთამამ. აჲრ ზოედჰე-დაქემთამა ანახტ ჲმაჰ. დკუ. აჲდგ ჲმაჰგტ დდგტარამ. არი აქეთ უნარგლწმთა, ანახტ აქეთ აჰე დტყო ჲახმ აგებჰანტგტ. აფჰან უნახდგგლუ აჯნ აჰე უნაშტლარი, ჲახმ აგებჰანტ ჲყა დეჰანო.“

– „აჲრ სკეზარი, სარ სდტქლაპ. სარ სემემეზბზახე“. დსენ, დაყნგო ახმ აგებჰანტ ლჰე რმაჰ. დტყამკა ახმა აგებჰანტ დტყაშთა დენაქსედტ. დტყნაქსაზ ეხმ დდგერდედტ, რჯდა ჩკალარესტ. „ჲბახყაზ, სამა ბზია, ჲბანდყეჲ?“ – „სარ საყნდყეჲ თაცა დებოჰზოგან, დესტქედხენ ჩებმაპკუ დექტო. დაყედგ გესეზედგრამ. ლარ სარე იყარ ეცჰამოპ

დსგცაადხარნგს. დაყეყაზაარაკვგ დესსუხრი, ატრ სკებ სახშა-ზირა, სეტესქა შტყო. ბარ ბეტესქა შფაყო?“ – „სარ სეტესქა ადრა იზირიო“. „იზირაზარი სკებ ბეტესქა. ბტწა, სემტკხუ დაბყო?“ – „ატრ უოჟააწოდლდ დააფაში. აზნა დტყოუბ. მტკააგარა დცან, დაადხტაში“. ატრ შელკუბ რმაკ. დაათლახტ. დანათლახ ათემ ანდგარა დააგტლან, აწლაჟი დტუკ იზჟანტ რტენ დაამტებენ, ინდტყან დენაშტლახ. დაყენაშტლახ კაბჟტ დტვნაშთა დახშაგტ დტდტალაშთა დენაქსედტ. „ტარ ალკ ბირ იზაზ სტეტკეს, ტაბასტაანაგა?“ – „სტუოჭადტ კარა“. „ზაკეზი უგითტუ?“ – „სგითტუ ატრ სკებ, სტმაკ: კარასტუბუშაზარი, სარ არტფშა ტა-ტა ზოტრკებ სნარტფტა მირა სკაჟა ფტესშთა სარ დტზტუნ. დამტზტუ ჩებშაპტ დაქტო დტცტდტედტ. სარ ატრ სლტშთალახტ დაყეყო ისტდტდტრნგს. ატრ სკებ სეტეს იშტყო, სტმტკ“. „შთა, ატრ სკზარი, იბტებტუ იტმაკხტუ დტტარმტკ ართ ატტთ უნარტლწტშთა იტბახტუ ატტთ ატტ ტაყნტრტლალუ უნაზდტგტლუ ატტ ტტმაკ. იბტებტუ ატყა დტბახტუდტ. ტახშ ედწბ ტყა დტყ“. „შთა ატრ სკზარი, უნრ ტცაპ. სტმაკგ დტბბპ. სახშწბაგტ დტბბპ. ატტტგტ კარტლაქანტამტკ. უნრ, ატრ ტსტმა? უნრ-შთა“ – იმაკ. იკტ.

დაყნტბ, დახშწბა დტვნაშთა აზნატტ ინაქსედტ, რმაკ. დტყამტკა. დტშტწბა დტტრტლანტ რტდა ჩაანკალტრტსთ ატტჯაგტ. „საშ, სტმტკ. საადგა!“ – ილკან, დაალტრტედტ. ატტსა იშტყაზ რმტკ-ედწბაგტ სკადტგ დაათლახ. იტნტ დენაშტლახტ. დტყენაშტლახ, „ტობანაგა?“ – იკან, დტტტტრტლედტ კაბჟტ: – „სე ისტანტზ სტეტკეს, იუტატრ-შთა იუბტსტმბარა ტტყამ, დაპპ!“ – „ისტბუბუშაზარი, სტტტჯაგტ სტმაკქა, ატრ სკუბ: სარ ფტეს დააზგან, დამტზტუ შმშა კტქშთა თაჩანკალა ლარტგტ სტტკეს სნარტფტა მირა სკაჟა ზოტრკუბ ატუდ სანტტაქაგტ ატტჯაგტ, ლა ლანტტაქაგტ რზოტგტ ათაჩანკა კაშაქტაბ, კამტტუბ, კანაფტხალა ჩტტტ დტადტან (|| დტადან). დანაპწალა დააფტენ, ანარტფტა მირა სკაჟა დტქტა-შთა დანტბბ, დაირტგტან, რტმა დაპზბტტენ, ათაჩანკაბ დაირტსტ. რზოტგტ კანტლდტსან მირა სკაჟა დტნტბან, დტდტქლახტ. ადტგტ კანტბტმტედტ. ატტგტ ტკაპტბტმტედტ. ატრ სკებ სტმაკცა, სეტესქა იშტყო“.

„შთა, ატუდ ტტუსტმ, კანტა-ბზია კაბჟტ. ატრ უფტეს დტუქტზხტ სტტტეს სარ დტსტმაზარი, სტდანტაშან. ატტსა იჩტ ახშაპტ იზწრ ატუდ კანტარტამ ატუდ დტკებ დტბტრზახუ. ატუდ სკტმბარი კადაანტაშან-შთა, ატრ ტტუსტმ, აკანპპაპ. დაანპპუშა ატუდ სკებ: ლარტ ტარტ იყარარ სტმა-შთა სტყაზარი, აკანპპაპ. ლარ დაყეყო ტტტარმ. ბარაყა უტტლა-შთა უნაფტტრი, იუბაშაშტ დაყტტნრ, ათმტ. ტუჟა ატუდ უფტეს დტუქტზხტ დტცოპ. ბტანტ-ბტტმტა დაგაატტბაშამ. ატრ სკებ-შთა ტუჟააწალტ უტ აბანახტ, აბან ათმტატტ რტმა შმოლა უნაშტლ, ტყა დტუბტუ (sic!) ტარ უფტეს მირა სკაჟა“. „შთა, სარ სტუდტ“. „უტ, კარტგტ კატტნტბ. აყასკატტ კაადტასტ ტარ უნაშტლ, სტდცაბა!“

„შთა, ატუდ გეუსემ, სენ, აკამბეშქაგე დაგავ, დაჰმაპ ბეჟეკშთა, დაჰმაპ“. შთა აკამბეშქა რშენ ირგე, ბეჟეკშთა იშთარწადტ. აჩეზ იხტუ დალაგეტ. აბეჟეკ იშთარწაქა აქეჯემაქაგე ატრ ინაწამგელედტ. ირტუ დალაგე: ატუთ იშტრტუ აჩეკესეზ მადგედტ. ირგეშთა რმაჰეცა რქე იგეტ. ატყა აჩეკეს ხშეგე მადგერგეტ. მარ დასენ დცეტ, მირა სკაჟა ლქე დენაშეგლედტ. „სარ დასგედტ“. მირა: „შთა, იტრ სკხარი, ჰატესქა იყაღედტ. ჰამეცტუშა ტარა?“ – „ჰამეცტუშა ატრ სკეგ: ჰემშეკლა ჰადტელუშ. სარ სემეჰეცა რქე სცახეპ-შთა, ბარ ჩამადგალა-შთა სენ! სემეჰეცა ჰახერუჰ“. „შთა, უნ, ჰეცა“, – რჰედტ. ატყა დალაგან ბხირარაშთა რმაგე დაარბედტ. დაადტელედტ, მირა სკაჟაგე დრტეცე-შთა. იშადაზ ახშა ლქე დაათლან, ატრგე დაქტედტ, ტა აშთირყოგ¹ დაარტელან. იგახეზუ აქტ აქეგე დაადტ ახშ აგებჟანტგე (ატუდგე) დაქტედტ. ტა შთა რყოგე არტელედტ. დეთანდტელახენ, იშედცეზ იხფახეზუ აქტ აქე დეთანთლახტ, ეხშ-ჰაბა ლქე. ეხშ-ჰაბაგე (ატუდგე) დაქტედტ რთაჩნკა. ტყაგე ტაშთა რყო დაარტელედტ. ატუთ რხეგე დეცეშთა ეშარტაზ რეწკალა ჩეკეკ დადაშთა დერბედტ. ლარ დაწნაფშე, დელდტრტ. „დაარედტ“ – ლჰან, აგეფდელუ დრტელაჰეჰე. რხეგე იშან, აბნა რლალე. აჩეკეზ მირა დხეტაზ აჩეკეს დედრტ. აჩეკეს ატუდ დაჰედტ: „სრუნასა იყელწან, სტუშორტ“ – აჰე, აჩე-ხშაპეკეზ გემდერტგე, დაქერხეხელა-შთა დეთანდტ. აჩეკესეზ იგეზეკტ ჩამაცანარფან, მირაგე დემექტაზ აჩეხშაპეხეზუ დასტ გეგეფლა. დაცედტ. შთა, აგეფეზ აბნა რლალაზ (ატაქა) რხეგე დალწხტ. რხეგე დეცე-შთა დასენ, ჰაბე აბ ითმქა რქე იცედტ. დემეცაქაგე ტყა რყაშთა დენარტესახტ, ახეჯახმეცაჰეგე, ახეჯამეცაგე ტყა დეხაბახტ. მირა ლჰანშეცაგე ტყა ილბახტ.

ა. კ² (27 წლ.)

ს. აფსუა (16. VIII 40 წ.)

38.

ჰაწაკ დტყან. აწაწა ნეყარ დცუნ. ატრ აწაწა ფჰა-ფშამაძკ დტმან. აფჰა რმაზ დათალაყ დგეზაანტეჟტ ანამთ-შა, „სმანწიკ დტუმაზ, – იჰან, დგეზაანტეჟტ. მარ დენეყე. შექსტკ დაწნეყა, „სნენტ“, – იჰან, შაყა აადშტრ. შაყა ანაადშტრ დათალყ დგეზდთაზ აფჰესფა დლტდლაჰან.

¹ ← ტი აშთ რყოგე.

² მთქმელი გაიზარდა და მუდმივად ცხოვრობს ს. აფსუაში. მის მეტყველებას ახასიათებს რიგი თავისებურება: შენარჩუნებული აქვს სრული ფორმები დროთა დაბოლოებაში (რის გამოც დამსწრე ახალგაზრდობა, რომელიც ტექსტის ჩაწერას დაესწრო, შენიშვნებს აძლევდა: „ჩვენ ასე არ ვამბობთ“) ახდენს დ. თ. ტ. სამეულის დელაბიალიზაციას.

დსჟუჟან (|| დაჟუჟან) დღვსგდ. არაზ ლწაწაგ, „სარგგზწკაკ სგზაზგ(!)“ – იჰ. ატუდგ ანრეფი აჩ დადჟედჰალან აზწკა დაჟუჟან დღვსგდ. სბზოლ“ზგლა. „სგმათაჟა სგზსაგ!“ – აჟასაზჩა დლჰ. – ლგმათაჟაგ ილზსდგან, ილს.გლწახ. დანგლს.გლწახ, „ბაბცუმ?“ – რჰ. – „სკაწი იჰგ სცაზამტ“ – ლგჰ. აზაზენ: „ბაგგსგმთრამ!“ – იჰ. – სარა ზგსრანწუმტ“, – იჰ. გგლგმტ. „უზსდახეტ!“ – ლჰან, გგლმტ, ლწაწი იჰ (sic!) დცახტ.

ზ. კ. (36 წლ.)

ს. ავსუა. (17. VIII. 40)

39.

ამგ მზა იფა აჟასთ იზგყედწე დანფსაზ: „სა სანფსგრააკ აჟარა აჟას ფჩაჰ. დგყუმწან!“ მზა დანფსგ ფსკგ იზგყედწარნგს, ჰგფუტუ გამმთი რმან, ამგლუ აჰი იგ. დეყდგაზ ჟასაკ დგყან. აჟას დანგმზ, აჟა გგდმლაგმ. აჟადგრჰან დაჩა მგლუ აჰგ დცახ. აჟაგგ ჟასაკ დგყან. აჟა გგდმლაგმ. იზფახაზ ამგლუ აჰგ დეთაცახ. აჟაგგ ჟასაკ დგყან. აჟ (დ)აზ გგნგდმჟ, აჟ იმთგდწე იგამ იგაზ ილაგარნგს. აჟას დაადწაად: „არა ზაკი ააუგაზი?“. იჰან. „არა სზა დღვსგნ, ფსკი იზგყასწარნგს იზლაგარნგს ააზგ“, – იჰ. აჟასაგგ დააგლან უს იჰ: „სარგგ სზა დღვსგნ, იზლაგარნგს ჰგფუტუ ააზგმ, – იჰ. – ისგმამიჰუტ აჰგფუტუ. აჟარგგ სარგგ დააგაზგ იმრჰუტ – იჰ. – აჟგს ენგყაზარაკ ედლაჰწაჰ-შთა დალაგაჰ, – იჰ. – დჰს იმარდახარი, იზაჰარგჰუ დჰა ირგზაჰ“, – იჰ. აჟადგრჰან, „თეურან ჰაჰგ-შთა დედჰარზ თეურანლა უდ აჰთაჰ-იჰ. – აფუფუტუგგ მარა იგარაად“, – იჰ.

თოურან-ჰარა მაჰა, აჟასადლაგმ. „ჰარა, – ჰ. – აღნან ადგგ მნგ ჰმან. იმაცრა-შთი იგგლან. ჟტტუ-ჩგენ ჰმან, აჰანაზა აკატლ აწტ. მანგ მან მჰაჰ აკატლ ამანაწაზ. აკატლ აზაზარ მჰაგან აჰთგმ, სზა ასყათ-შა იზგსთრ, დანხაზლაგგ ართ აჰგ-ფუტუ გამმთი ისხ.ჰადტ. ათოურანგგ სანგ“, – იჰ. აჟასა.

აჟადგრჰან აჩგენ დლაგმ თოურან-ჰარა. აჩგენგგ აჟგს იჰ: „აჟარაწალ აწტუ-შთა ჰარგგ ჟტტუ-ჩგენ ჰმან, ადგგ მენგგგგ ჰმან. აჟ აზნადა აწტ აჟტუ. აჟორჯყ აზნაგგ აწტ. ჰანფმგ აჟარჯყ აზნაშთა დაათგჰეშთა მჰაჰ აჟტლჰა. აჟადგრჰან ამ. აჰარტგნ აჟტლჰა აადგ-ლაგან, აფმწა დაფმწაჰწან იჰაფყმ. დანჰაფყ იჰარგფმ. დანგჰარგფმა არბე, არცნე ედგწ. აჟადგრჰან ენედლგწ, არბაჟა აზაზარ იკაცწ. აზაზარ იკაცწ, ისთრ. ისთრ, აჩა აათნგსხგლა აჟანდგრ სხაად, მგცკგგ სხაად, კათანგგგ სხაად, აბართ აგამ ჰგფუტუგგ სხაად. საადგჰლან საშაანხაზ სმჰან სგცე (სგცასგსტ). სანააფმგზ, აგ.გრდ მცკლაზ ადამაჰ. წლ-შთე აარ.

წლა სანაფშე აქაჟე წადგუკ ჭა-შთი იზბე. წლა სვლან აწა ააჟესხერნეს, წლა აქაჟე არწაშთი იზბეტ, – იჰე, – არწა სედლაჰან, სტეჟაგე შაწესემთონ, აკათან იწასჰე. იწასჰან, აურ სდგელ სცაღე. ეენესცაღას, ხარბგზ ლასწედ. ახარბგზ ისაშეე „იყალამ“-ჰა, სანცა შელანკე სტეენ, ახარბგზ საშაღაღაშაზ ნაშაჰაჰე შასრუტ. ანაშა ანესხეხე შაკ აათეეე. აჟ ალაქი იდეჟერცალან, დანერკეღე. ეენანერკეღა აჟ სკდა ფსეე, – იჰე, – აცაგე სტესხ, – იჰე. შმა სერყან, აკატლ აათეეე. აკატლ ანფსაგ, შაყაკ აათეეე. აშაყ სანანფზ „უა, ქასა, ქასა რტეჰა, უგამ შეფუტეგე აჩკენ იგეტ“-ჰა, აურ აშაყ დანგნ. დარ აქასაჯგ (sic!) დდგელე. ფშუტეკ ინამან. აჩკენ ილაგან, დჰანგან დბა ფსეე იზეეეეე.

რ. კ. (50 წლ.)

ს. აფსუა. (17. VIII. 40 წ.)

40.

ზამე შე ხ-ქელაკ იხან, იფჰეს, „იზე!“, – იჰან, ილდთე. იფჰეს ენეღოზ, „იზეზარი“, – ლჰან, დაფშა-მაცარა ილემანჰე. ლწა დაანხ. „აჟე ზეზარი, დაჰანთ, დჰჰეშე, – იჰე. „უარა, აჟე გეყახემ“, – ლჰე. „ეებცა?“ – ანდჰა, აცეგ აალგემდხენ, იჩაქიტ. ეენდჩაქ, ხ-ქელაკ რაჰა გენამქე აცეგ. „აცეგ სკეზარი, ჰაჟე ეებყო? ჰაჟე სკეზარი, აცეგ აბყო?“, – იჰე. იფჰეს უი სლა დაწეებ დამემცაზ.

რ. კ. (50 წლ.)

ს. აფსუა (17. VIII. 40.)

41.

უთი იზეეგე ირეჰაზი?

ცეკ გყან. აცე ამჰი ენკარცეუ, ხეგე აქეა-შთა იკარცეუნ. ამ სკდაჰი (sic!) დქეთან, ამ აგაჰე დქეთან, ამგე აწგაჰე დქეთან. ამჰი ეემკარცეუ აშემთა ჩეგე დარფელე. აფგნ დქეაზ აჩგე უგეს დეჰე: არ აცე იცეგე (!) აგაჰი დქეაო დჰე: აცე დამაასლარა! აჩგე დამეცუზ აგაჰი (დ)ქეაზ იჰე შებჰან-ან დენამან, დეჰე: „აფგნ დქეაზ «აცე უასლა!» – იჰე“. დეჰეანტ ანრ. ეენდჰე, უდ აგაჰი (დ)ქეაზ ეერგე უსა-იჰე: „სარ სგეზარეუმ, სსლაჰ, აუგეს აწგაჰი დქეაო დჰე, უდგე დამაასლარა!“ – იჰე. აცეღაზან აწგა დქეაზ იჰე დაამქე: „უჰასლა!“

რკიეტი, იპან, დედაქ. აც. ამ აჭარ ინამან ველფაზანან ათინგ'ზო ძეშთა ითაზ იზიეგ' აზ.ტი. ამი დენააქველებ, უარბაჟიკ სამწასნე იმტნახენ აც. აგე. დემაგუზო უასახჩაკ იჭარ (ა)ანნი აზელ სტიგშია რქ.ტიან, აჭარე დალაგე. აური აზელ აჟაკ აუასახჩა დეწატან აქს აუთ ენლაგა, „აქს ექასხეზარი, ზბაპ“-ჰია, დანააქვთლა, აზ.ჯემსყ ა რლე საწასე. ილე ენაწასა, აზ.ნგ დაადხ. „სელ' აკეწასე“ – იპან იფჰეს ილედაქ. იფჰეს დაწეშენ რლა აზ.ჯემსყ ა საწელებენ, „არი აჩკენ ვკუმა არაყაჭენმაგ' უზმადო?“ – ლჰე. დაწელებო აზ.ჯემსყ ა აკერ ითარარეს. შიკასა ყომე ანაქეს დედგ'ლები. უადერშიან ქეთო ამშიქსან ტართა რემაუა-შთა ადგ'ელ დეზეშეაუ უა რქ.ტი. უა ენგქ.ტი, აქეთ ამგქ.ტი აზ. ადგ'ელ წესა დალაგე. ადგ'ელ აწესე აქეთ ფშიერი იცე. ფშირე ეყცაზ აზაგა მარწესა-შთა ირბე. დენერბ აზაგა დეხსენ, ირშგ. დენერშე აცა ვერხერნეს დალაგან, აზ.ჯა ვერხ. აზ.ჯა ნავერხ, ქეთლაგ' გ'ეროიეცამერს.თებ. აზ.ჯა ააქერხეზო მარგან დაადხ. აური აზ.ჯა ჰკენ-ჰკენ ირშიან, ველფი იყარწე. ანახ' აანხაზ უაყი იშტან ფჰესე მ-შიგარა დამცეუზ ილბან შაპელა დჰ.თასენ იველერეს.თენ მაჰკ აწგ'ე აანგლველან, დანგენ, დაველებ(უ)ეი (sic!); ამგ' აათელგან, აზაგა აც.აზ.ჯაგ' ილმ.ემან დასლე. ეყასლეზო ლეფ ველფი იზგყალწარნეს დალაგან, ველფა გ'ეიზალემწე ლფა. უესა დამგყაზ-მაცარა ლეფ დეფსგ. ლფა დანფსე, აქეთ შიკ.ლანწეკგ' ამშა რჟენ, დერგან დეთარწე. დანთარწა იქა გ'ვენამშიქ. იშგყაზარააკგ' ანგ'ე. აქ.ერესან დაადხ.

უადერშიან მემიქაკ აწე იქს ლაკ მანანგუ-შთა ზამ.გ იბე აქეთ აჯაჰე. დენემბ ალს დქ.ცყან, აქს ააჰაჰან დააკჰად. დააკჰან, იფჩი აქს. მანფჩე აქეთ იზლბზახუშაზ რებზახაგამთი რყაზ აქეთ რეზვარ უანდერ, კათან, იზიეგ' აუაყა მათეწე. სარე ისგქ.ს.უზგ'ე მასგ'რთე. უბთი იზიეგ'ე ირედჰანი?

ს. კ. (50 წლ.)

ს. აფსუა. (17. VIII. 40)

42.

რგცჰაკ ჩე-ბზირაკ რმან. მერზაბაქ სკენ მარა რბ'ზგ'ე. დაჩა ბედაკ ტაჰირ იზ'ეშეთა; აჩეზირა მერზაბაქ გ'ედქ.ნადერგუმზ, ტაჰირ რეწაჰა რქ.ნადერგუნ. „უარ იხ.ას ტაჰირ“, – აური მარჰე. „ისერგხ.ას“, – ანემჰან, მერზაბაქ გ'ემიუ. „სარ სრგცჰაზარგ'ე, აჩე სგმაზარი, დედლ'ესმუ“, – იპე. „ინგე“, – იპან, დედმჰად. „იუთაქვზარი, ჩე-გართაკ უსთუმ, ახჩი [ი]უთაქვზარი, უარ იუთაქვუ სყარა, ახჩა უსთუმ“. – „აჰ, აკგ'ე გ'ესთაქემ აური აჩე გაწეკ დედლ'ასმუ. ანგყარაგ'ე დეჰა იმერო“, იმყედწაზარააკგ'ე გ'ემიუ. უადერშიან მერზაბაქ იჩე დქ.ტიან აბაზარ დცეე აღნე უადაშთა. დანმადხ(უ)ა ბენადლეკგ'ე დასლეშთა დშიანუან. აური აბადა რმშიაჰე დცან, აური აზნაჰე დელატე ჩედერგერგცჰან, იც.შიგჩაჰეგ'ე იც.ქ'აშთა ისგ'ენან,

აჭადა დაშაშა ას დჭურა დგლაშტალე, დეწეშუ დნლაგე. აჭაჯ ლაშცარან. აბადა, „აჭადა საშედეტ“, – ჰან. „აბრაზი, არი ზაკეგდამე?“ – იბჟ ანდას, დცან, დედედეტლე. „უზაკედა ჟარა?“ – იჰან, დანდეწას, – „სარა სრეცკაუ, ამჟაგე სეზდერხამ, აბნა სგლახად, აჭადა საშე“, – იჰე. – „შთა, აჭადა ჟაშაზარი, ჟაასაფხენტალ!“ – იჰე. დედეფხენტალარნეს დნლაგან აჩე ეგეშეცემგელე (sic!). დანდეშეცემგალა, დააბანსენ დედეგუ მაცარა დეგედეგალან, აჩე დნქედრტე. დანქედრტე, იშაპი ანდედეშალან, აჩე დედედნარყე. დანდედედნარყე, „უზაკეზარაკეგე ჟაადჟასშთა შა-ზაკ სერჰას!“ – იჰე. დჟაიჰასენ ჟეს იჰე: „იუთაქმრეგე ჰა, ჩე გეუესთუშამ!“ – იჰე. – „აჩეგე სგუმთან, – იჰე, – აჭესა „ჩესერრეცკან, დეზჟან აჩე აარქსხთ-შთა“, ადეგე დრუმჰახენ!“ – იჰე. „აჭედ ისჰეტ-ჰა ზაკე ჟარო უქანაჰუმე“, – იჰე. – „აჭი სჯანაჰო აკეგე გეყამ, აჭესა არეცკაჟე აბნე ანლახარი, აჭაჟე „მერზაბაჟე დამერჟაზ ეფე-შთა ჰარჟუმე-შთა ჰაჩე აკეგრეგუმეტ“ – ჰაშთა, არეცკაჟე გერგანაშამ, აბნე რლაფსამ“. ჟადერჰან ტაჰირ იგე აფმეჰახან, „სარ ტაჰირ საკულე – იჰე – ჟარგე ჟაჟეტე ჰაჟეჯაგე ჰალაცხაბ“ – იჰე. მარ ტაჰირ ალრა რეკეხენ, აჩე ზტეზ რთახ. რთახეზ-ჰა მარ „გესთაქემ“, – იჰე. აჭი ანდეჰა, მარ ბადა ალრა შედეგეზ აშეჯაგე აბედა იჰი (sic!) დედეგე. იჰე (sic!) დედეგან დედრესას მემეკეგე-შემემეკეგე დედრეშაწე დემან. ჟადერჰან იჩეგე აართახენ დასუდეშთე. აჩე ანაართა, „არი აჩე სარე იესთაქეხემ, ჟარე იუქანარტ“, – იჰან, ტაჰირ რთე აჩე. აჩე ანდეშთა, ტაჰირგე დნლაგან ჩეგე აართე, ითაქეზ სყარა, ზეგე აართე. აართან, ედმაბზარაშთა ედედეტ.

რ. კ. (50 წლ.)

ს. აფსუა. (18. VIII. 40 წ.)

43.

დრეცკაშთა ჰეგენე იფჰეს-ააგან-შა დეყან. აჭი სჰეგენ მურანდი-შთა რმან: ჰარამე იიტემ იმჰარა-შთა დანემსრა-შთა. მემეკე აძე-ჩეგენ მჰადაზ აჩე იმეგემდეჟეზ, წა-ჯან-დეუე აძი აანაგუმეში იბან, მჰამდეხ. აწე დნლაგან, აბჟი იჰე. აწე წა-ყაფშენ, წა-დეუნ. აბჟ ანდეჰან აანდეგალასე ეერე აშედეტემეზ. ჟადერჰანა აწე აბჟა აანხაზ აანხან ამ აყანაზ ანგლა დედეტლე. „არი აწე-ბჟა ზტეუ დსაჟაზარი, დესრერაზეკ“, – იჰე. სადე დანიე. ასად დანიან, მარ აწე იკეზ აფმეწელ-შა წა-წლაკ ინჰაშთა აჭი აშედეგეზ, აშაჟაზ ანდედეგე, ასად ზტეზ აჯანა იჰე დედე. აჭი ითემეგე დეუ-შთა ასად რლაგელან, ეერეგე დებემან, ით აწე-ბჟა აჭი იჰე ინდეგალან, რბემე, „არი აწე-ბჟა ჟარე უწე აშემე?“ – იჰან, დედეწად. – „აჭოტ (|| აჭე) მარ-წად“. „უზლაზებჟე ეერე აშაზარი?“, „სარა

საზებჟოტ, – იპ.ედტ, – იზდგრნგს“, „უზლაზებჟოტ“ –იპ.ან, დეკვდედცალე.
 „სეზლაზებჟოტ ატრ აკუ: სარს ისტ.გმ გესტუმ. ატრ აზჟა სი ისტ.გმპი ისტ.ე.
 უსერტრაზერნგს, ისსახერნგს სჟად“. „უარ ურცკაუ. ატრ იზლესუსახამა?“
 – იპ.ან, დედწჟად. „სემტრელა სეუზტრენამ, უარუ ურახხანწკ“. „სარს
 აკვლაგე სეგრაზხუმამ, უასკან იყოტწაუტედ?“ – „უასკანგე აღაპ ისტ.გმდწე,
 სეჟამე. ახრთ აჩენ ისსახგვ“. „უასკან სარს აკასკაპ სეზლარაზხუმა“.

– „მჟასპ, – იპ.ე, – უარუ უზლარაზტუ უზესხუმე“. „სარს უფსენწკვგე
 უსეზტრენ უასკარი, იუამამა ატრ აწაზჟა ზეკაა?“ – იპ.ე. „იზუამტ“, – იპ.ე
 აჩკენ რეცკაგე. „შთა, იუუამაზარი, სარს ფკაკ დსემედტ, – იპ.ე, – სეფკპ
 დელას.უტ, – იპ.ე, – დედანგო, დყარო, დეგლანჩო. ატრ ლეკა ლემედ,
 კარალჟალუმე, უმპგლა ილჟეუწალარა ათავგე, უარს დეურჩალარა
 ათავგე. ატრ ილჟეუწუ-მაცარა დეურჩალარი, უასკან სერაზხუმე“. „ის.გსწუმავგე,
 ის.ჟუმავგე სე ის.გსთალუმე“, – იპ.ე. – „დაუამტ“, – იპ.ან
 დანდგელედ აჩკენ. დანადგელა აჩკენ-რეცკა, აწაწა დცან, იფკპ დჟადგე.
 იფკპ დანჟადგა, იფკა დეფმ.ძადან, დაგლანჩამგე, დაგეყარამგე,
 დაგელასგემზ. „არს ლაკ. სეფკპ“, – ანგჟა, აჩკენ დეწ.გტუმედ: „სარს
 ჟანაკლან სეყეუწე, უსეგტრე“, – იპ.ე. – „ა, სეგელუტტმტრე. უმწ.გტან. სეფკპ
 არს ლაკ.უ იზესკაზ, დელას.უ ზესკაპ – ჟარგე დაგეგმამ ლეს აყყამ,
 ლენავგე დეგლალეჟამ, აკე განლხუმ, ლეშავგე ლეს აყყამ, დაგ.ცუმ.
 დედანგო ზესკაპავგე, ლეს ზლამ დეგაზმტრამ. სარს ისთავგეთა სეფკპ
 დეზესთუმე, უარს დეუტედუმე ისმანა უსკეტ – ჰე, – სარს სეფკპ დეზგარს
 დლან, ეენარლშთავგე დლანუმან, ფამთაპშთავგე დლანუმან, ად.გგ
 დეგემსემტრებედ, მამშთა დესაზედ. აუტთ დერტცარი მეკავგე
 დედრტთახამან, დარაზუმან, აუტსა დეზერტსემთაზ, დეგ.გზ-
 დესემტრებზ, აუტთ გენაპ არელაჟუნ ზალემელა (ც.ქარა) რხუნ
 (რემანახუნ). ატრ აწაზლა აუტთ დავდესემტრებედ, დავგერტსემტრე. სარს
 დეზესთუმე უარს უტიფუმეზ (sic!) აკ.ენ, ისმანაზ. უარს დელტ.უტ არი,
 დელგანფხუზარი. უარგე სელსეკკ.გნულტ“, – იპ.ე. დანწაბერგეზ აზკაა ფა-
 შთა დაარხან, ფკავგე დედთე.

ყომკ ანელტეს რედგა.აქაკ რჟე ჯმარრა რემან, აწ.მარრაჟე დცედე
 ლარს. ლარგე დეკპლან უესკან, საბრ დლოტრა-შთა დეყან. აუტა აწ.მარრე
 ეყედლან აძბ დაკგდ ლარს. „მ' აასგს.თ, ისეზ.ამე“ – ლეკარნესგე დეფხა-
 შედ. უადერჟან დედგლწენ ადნე „მგ-ჟანდგრაკ გგლან, აჟანდგრაჟე მ'
 აათგსხეტ“, – ლეკან, დანადგელა, აჟანდგრა აწე ლეკამეს.თენ აძგ შარდა
 ლეც.კკათე, ლარგე მგ ლეზ.ენ დაამელახ.

აწ.ემარრა დანაახ, შარდა მწაშთა ფა-ჟკენკ დლოტ. ლეფს-ჩკ.ენ
 დედტუნედ. დანდგუხა, უეფმე ზანზა აახ.ე აჩკენ: აგ.ლაცაქა რემგ-
 ჟანდგრაქა აწ' ამედხრი, აძგ კედთუნ. უადერჟან მანდტუგე მზადელუგე
 ატრ რეგორთაჟუნ საზბჟ. იყარწარს რემდგრაშთა აუტსა რყან. უადერჟან
 ამ.აყა ეედერფმ. ამ.აყა მადერფმეზ უტსა აარედჰე: ატრ აჩკენ ანტმგა

(sic!) დანთაზ, დანგდ დაბე რგუა ზად.ე დკ.ემო აკ' ყადწე ჰარამ ზლაზ“. დანგე დაბადეუგე... იზიეგე დალატან დაზკ.ეცტ. აურ ეფში დამუაზ აყყარწაზ. დანჩკ.ენ აურ აალგ.ალას.ე: სასრ რდგ.აცა რჭე დანცა, ჳ.ემარრა რგმაშთა, შტანგ აძბა დაკენ, დაადგლწეშთა, აძ შიგლგზ.უზ. აძგე ამკალთაზ (აალგ.ალას.ახტ). აურ ანდარჰა ამ.სყა დაფშეზ აუგსა აარდჰ.ე აუგთ „ს.გრგრაზერი აძ ახკალთაზ ირას.ჰახრი, აჩკ.ენ აუგსა ც.ქარა ყდმწახა-შა დეყალახაშ“. იგრარჰან, იგრარზხან, დარგე აჩკ.ენგე დგზირა-შა დეყალახ, თააც.ლაგე დეფ.გრლ.უნ. დაბაგე უი აწ.აბჟ. იჭაზგე, იფა-ჰკ.ენ რზარარ.ხან, აუგთგე რანდგუგე რაბადეუგე დანგრ.აზხაზ, აურგე ხარა ამსხა-შთა დეყალე.

რ. კ. (50 წლ.)

ს. აფსუა. (18. VIII. 40 წ.)

44.

ხ.ოჯა-ჰა დეყან. აზნა დცან, წლაკ დვლან, ამაჯ. დგე.ტან, იფგყა დლაგე. აძ.ე დადალა დემშ.რდსან. ხ.აჯაზ დგდბედტ. „ეფ, – იჰან, – ხ.აჯა, აურ ამაჯ. იფგყა, დანფგყერააკ, უაშ.ა.ტ.ო უაკვპუშა-შთა, უაშ.ა.შ.ტ.“

– „უარ აურ ზდგრეზ, სანფსაშაგე იუდგრედტ. ისრუმჰაკა უგ.ასგ.შთაშამ“.

– „აუ' ამაჯ. დანაფგყერააკ, აუანდგრ დანწა-შთა აბარ აკად უანკვდლარააკ ზანგ უასგუაში, უაყა უფსგკ ულწეუაში. აკად აგაჰგ უანნადრ.ააკ, უანასხრააკ, უფსგკ იულწხაში. უადგრშანგე უანნასკ.ახრააკ იხვახგუ უფსგკ იულწხაში, უაყა უფსრტ“.

„სარ სეფსგდტ“, – იჰან [ხ.აჯა] ჩკვდჟედტ. დანჩკვდჟ, აუანდგრ დამწაჰაზ აკად იკვდლეედტ. აქ.გჯმაქა მანდან აქ.გჯმალაქა ხ.აჯა ირად ირჰუ მლაგედტ. „ეჰ, ზნათ-ყახემ ირად ალი ირჰუდტ“, აუგსა დამეშტან აჩანგზჩა დაადვანგლეედტ. „ხ.აჯა, ურად აქ.გჯმალაქა ირჰუდტ“, – იჰ.ე. – „შთა, ზნათ-ყახემ ირად ალი ირჰუდტ. სარ სეფსგდტ“.

– „უანფსგ, უშ.ამეტი!“

დგე.გზმგელე. დანმგელა, აყ.რგყ.ზნცალა დგდსა-მაცარა დლაგე. აუაყა დააშ.გწყ.ახ, აქთ დცახტ. „ხ.აჯა, უაბაყაზ?“ – რჰან, იწადტ ხ.აჯა. – „სარ ახრთ სცან“.

„რყედ-შთა, ახრთ?“ – „რყო აურ აკ.გპ: აჩანგზჩა დყარა ც.ქა დგე.გყამ. სეფყუ-მაცარა საათედგედ ახრთ. აუგ აკ.გტ-შთა, აჩანგზჩა იჰატა ზ.გუტლან!“

რ. კ. (50 წლ.)

ს. აფსუა. (18. VIII. 40 წ.)

45.

ზაყარა-ზაყარა უას რგმაზი?

ჭაგა უას რგმაზი. აკადე დაქატიშთა რგუასაქე დაარგლანა აზად. დააგლან, უგსი იჰე: „უასკ აასგუთარი, უარი სარე ჰუასაქე ედყარახუშ“. ანახგე დააგლანხენ, აუგსა იჰე: „სარი იუსემთუ-შთა, უარი (დ)ას-გუთარი უასკ, უარუ უუასაქას რაყარა ჭგბან ინადუშ“. უგთ აჭაგა ზაყარა-ზაყარა უას რგმაზი?

რ. კ. (50 წლ.)

ს. ავსუა. (18. VIII. 40 წ.)

ფსიქოლოგიური მდგომარეობის მართვის ნიმუშები¹

1.

„უფკვეთს ლეგონს უმეან“-ჰა, ზოგჯერ აბრეშუანს აკ' ბასკოტ² სარა.

რეცეპტ დეკან. მარცხ რმან. უ' ედვა აჩე რმამდებ. ხვევს ახ.გჩქ.ქ მდნ. აკარტრში: რლგდწიეტ. ნას აწებრა დეზადგო ინალაგა იბთედფსარგზ ადგელ იჟენ. იჟაზ ზედფშრაზ უდ ონ: ხა-ჰარაკენ დამან, აბრაჟა იჟან. დააკდჟენ დაყ-ეწტ. შთა აჟრა იბჟა-ჟენ, ფხზენ უს იბრენ: აბრე აჟრაგე უაყ-ეწნ, აბას უდგელან უმ-ეცკგ ეთრ, უდგე ბგმნგჰანი დაშთებ! ნას მდგკ უნგყაშთა, – დედჰედტ, – უმდ ებწწებზერ აჩნგ შუბჟან აან ჰაკკგ უაქს-უშტ, ჯგუზემ აკაჰ. დაქს-უშტ. ატრ აჯგუზემ აახანგ იქან!“, – იჰედტ. უს ფხზე იბრენ.

ნას აფხზე იბაზ იმედბაზ-ეფში დანგყედტ. აკაჰდი (sic!) დქს-ედტ. აჯგუზემ აახან, იქედტ. იბგმნგჰანგ ინწედტ. უოჟა იკან იმემკკლა ინგდკლან დგკგტ. იკგცა უი ოპ: უოჟა იბგუედ, სგცქა დაართნესხზე (აფარა, ახჩა) სალგედტ, ინწედტ. სგეჟერი, აჩნგ სგზცრმ, აბგმნგჰა სგმამდ. სნდრეჟენ, სგფკეს ილასჰოზი, „აქქა დაბსუ?“, ლჰარი, (ი)ლას-ჰოზი. „ისთიტ“, სჰარგენ, დაართნესხზე აფარა სგმამდ, ინწედტ. ნას „ანცე იჰო ყალაჰ, – იჰან, – აბრე აგოროდ აყნგ სლეძ“, – იჰან, აგოროდ აკ' აადგანგ იყან – აგროოდ დცედტ. ამლა დაკენ, ატაყა ატაჰ კრ'ანგრჰოზ ასთალავო აყნგ დნედტ. ატაჰ ბედაქა აკრგზჰოზ ასთალავო აყნგ დგრფშა დგელან. აკრგრჰან, ინშაგგლა ნას ადშე დაქ.ხაზ დაადხკნგ, აკრგჰარა დსლაგედტ. ახაზენ, ასთალოვა ზტგზ, „უორო უზუჟდა?“-ჰა, დგმწანდტ. – „სარს სგზაკ.უ ტასჰარი, ადარა აკერ ინამდტ“.

ნას ახაზენ უს დედჰედტ: „უბგქსანზ სჰა!“ – იჰედტ. ნას არი სთჰამადა დაცგრდგან დამეყალაქაზ, ფხზენ იბაზ დედჰედტ. „ახან ბგმნგ-ნგჰანგ სგმამ, სგფარაქანგ ნწედტ“. უს 'ნედჰა, ანრ ახაზან დგჩგჩედტ, „ტარს „ფხზე ზბედტ“-ჰა, უცქანგ ეთრნგ, ჩგჯგრწწანგ აბრანდა უზან? – იჰედტ, – სარს შგკსგ აკგს ფხზენ იზბოდტ: აბრი ეფში ქეთაკ აბას ახაკ ამოუპ. ახ.ე დამოუ, აბრან უცანგ იჟგ, ხნგ მგუოლერკ აბრა რწაგლოუპ-ჰა“. აქეთ ანგმგე იზლაშთო აბრე აუპ-ჰა, დაედჰედტ. აგარფ ზტუ აბრი აკგპ-ჰა, დაედჰედტ. აქეთანგ უი სთჰამადა იქეთენ, აგარფგ მარე იგარფოუპ. ანგ იზთაგლო ახა სთჰამადა იჟნგ იკდჟგზ ოუპ. ნას დგეჟენ მდგკ დენგყან, დაადხტ იჩნგ. იფკეს, „ტაბსყაზ?“ – ლჰან, დგმწანდტ. – „სნგყადტ აბრან“. „უცქან ებაყო?“, – ლჰედტ. – „სგცქა ირგლამშახტ იკაზჟტ“, – იჰედტ. ნას იფკესგე დგწეგუოდტ.

¹ ქვეყნდება ჩვენ მიერ ჩაწერილ ტექსტთა ნაწილი.

² მომმართავს მე.

³ ისმის თითქოს: უნგყო-შთა.

ჭემშკ აყარა ფსგდმედტ. ნას „ადგ`ელ ზჷგროოუპ“, – იჰედტ. აფგბ` ენ`გდჷგზ აბრაა დალაგან, აჷრა იჷგდტ. ტოლერქა ჭება რგზნა ან`გ ყანგ იბედტ. იცგრემდგონ. დგვ`გცტ, „იცგრგზგარი, ისგმერზპ“, – იჰანგ, დშედტ. იფჰეს ინლედჰჷშან, „ამ`რ დაჰარ“(!), – იჰან. დშ.რტ, იზემჰედტ. უს აადვ`გცტ: აკტუწარაჰგ დლეენ კტალ`კ აადხ.ე(დ)ტ. აკტალ` ედჷ` რთედწან, დაან, დტედტ ავნ`გყა, იფჰეს ლყნგ. „უზაად, უუს კაჷნგ, აკრე ზმუუცტ უოჷგ`გ“ – ლჰედტ. სთჰამადა უს იჰედტ: „სგვწწაყა სგბ`ედტ“, – იჰედტ. ნას დედჷა ინაპგ ლთედმგზ, კტალ`კ აათგმბტ. „ბარა აკტალ` სწედტ, ბბო!“ – იჰან, აკტალ` დედჷე აათგმბენ ილგდრბედტ. „ამ`-რაბემჰან! – იჰედტ, – აკტალ` ზწო უოჷ დყამლაძაცტ, – იჰედტ, – არი ამ`რ დანბჰჰა(!), სგრშედტ“. – „იზირიჰ, სჰ.ომ. უარგ`გ უმჰან!“ – ლჰედტ. ნას ილზემჰჰაძტ, ლგ.ლა ფჰეს ილალჰედტ. ლგ.ლა ფჰესგ`გ დაჩად.ი(ი)ლალჰედტ. უს მაცარა აჰენტქარ იდგრტ, მაჰაძტ. დგდფზ`ან, დგდგედტ სთაჰამადა. აჰენტქარ დგდწანაძტ: „უარ აბრი ეფშე იყამლაძაც(ტ) ზანგ`გ, აკ` აზი იუჰედტ, ისაჰ!“ – იჰედტ. სთჰამადა ააცგრემდგან, იმგყალაზ დრედჰედტ. ან`გ `წდოჷ იფჰეს ლგ.რე იმგდმგა, „აბრი აკტალ` სრედჷა ითასწაპ-შთა „ისწედტ“-ჰა, ილასჰაპ. აბრი ილზეწახაზარი, აბრი აფარაგ`გ ილწახედტ, იჰაზენხოძტ-ჰა, აბრი აჰადსაბლა ილასჰედტ. ილზემწახ(ტ), უორუ უჰი დაძედტ. იზგზუზ სგფჰეს ლგ.რა-მგარა სკ.გპ. უარ სგუსასუპ, რუთახუ სგზგუ, უნაპგ სანტუპ“, – იჰედტ.

აბრი ოუპ აფჰეს ლგ.რაგარა ზგც.ქ.ო.

ნ. ფ. (66 წლ., გადმოსულია კუვინსკიდან).
ფსხუ (10.VII. 1947 წ.)

2.

ზგვწაც თახრე იცრედტ. ჷაშტაკ დაარგზხედ(ტ). ჷაბა აარგზხან, ირშონ. კაკაკ ნარგხედ(ტ) ზგვგვ. აკ` აარგზჷასედტ. დაარგზჷასაზ ამგ`გ „სი იზგო(დტ)“, დაჩადგ`გ „სი იზგოდტ“, – რჰან, ედმარკტ. ნას ედბარგაადტ. ეგრედბამგრშედტ<sup>1</sup>. ინფშე, ამ. დააუწანგ დგრბ`გ(დტ). „აბნი დააუწ იჰარშაპ ჰაშტაქა, ჰადსერგჰა!“ – რჰედტ. დაადტ, დაარგდგელან, აფსშე აადბ`გრჰან: „უარ აგ`ლა ჰეტჰჷშე, მაპ ჰაზგუმკენ!“ – რჰედტ. – „იზირიოუპ“, – იჰან, დადგელედტ. „იჷაჰ.ო უდ ოპ: აბართ აჷა-შტაკ ჰარს ზგვწაცა ჰაყოუპ, მაჰგუმარი სკ.გპ“. – „იზირიოპ, სე იმს.გზგსშო საქ.შაჰათხოზარი“. – „ჰაქ.შაჰათუპ, აკგმზარ აკე იზაჰჰ.ომ“, – რჰან, ინაპი დანგრწედ(ტ). ჰაჷჯ დლანლაგან, აბას ირზგდმედტ: „სარს საჰ-რყ.გლადა?“ – „აბნი სკ.გპ“, – რჰან, ამგ დგდდგრბ`გ(დტ). ნას უი იდგრბაზ უოჷგ ჰაჷჯს უგს დრედჷ(დტ):

¹ პირველად მომესმა: იდრედბამგრშედტ.

„ურგლაფშინე აბართ აჟათეკ (აჟაშტაკ), ირედლ უ, აკ' აანკვლ!“ – იჰიედტ. აკ' აანგეკვლან, დენააგლა, „სარ, მანხაზ აჟაფსგრა (ააკვ დანგმხე!)¹, სცანე, აბნი ათე ზმო იყნე სნენე, უბრატა საანგელ!“ – იჰიედტ. ილიენ, არახტე აჟაფსგრა ათე ზმაზ ინედგლედეტ. უოჟ' უს დერწან(ტ): „სარ შაყა ჟაფსგრავე სგყადა?“² – „ზგვეკ ჰაყოუპ“, – რჰიედტ. „ათე სელასგფხადარი, შაყავე სენადოდა?“-ჰა, დერწახტ. – „ათ' აჰალან ჟავეკ ჰანამრედტ“, – რჰიედტ. „სარ სგშაყა შაყა თე აანხე?“ – იჰიედტ. – „ზა აანხედტ“, – რჰიედტ. „სარ (ათეა) სგვერსგფხადალარი, შაყა ჰანამრედტ?“ – იჰიედტ. ანთ უტესა რჰიედტ: „სარგე ჟაბა სნადოდტ“ – რჰიედტ. „სარგე ჟაბა სენადამა? ჰარგე ჟაბა ჰანამედტ, – აზ-თეკ მარ დნარელალა ჟაბე ინამედტ, – ნას ეყარანი ჰარშედ(ტ)“ – იჰიან, მარ აზ-თეკ იგან. დცედტ. დარგე აკ' რზაანხედტ.

ს. ფ. (66 წლ., გადმოსულია კუვინსკიდან).
ფსხუ (11.VII. 1947 წ.)

3.

აძიჟარ

აქა ანამჟ, ახგჩე ებაკუოდტ (|| ებაკედტ)-შთანე, ძიჟარ რჰო მაცარა აქტე მარგესედტ. აძე რტეგროდ(დტ). უშთან აკრ' არგროდ(დტ). აწგვან (|| ურ აწგვან) აძ' აჰი იცრ(ტ)-შთანე აკრგრუედტ. ახგჩეა იდდგრჰო(ტ). აკანჯა ყარწოდტ, აძე ლტეგროდ(ტ). აკანჯა დერკნე აძიჟარ რჰო(ტ):

ძიჟარ, ძიჟარ!
ძამარკაკა მარკა ძეშახა.
აჰ იფჰ დედშედტ.
ჟა, ქა ტაკ! ჟა, ძი (sic!) ტაკ!
აძეხ აჯ ძე ყარმან
ჩამბრარკა ჩაფს, ჩაფს!

ნ. ქ. (17 წლ., მოსულია ახალი კუვინსკიდან).
ფსხუ (12.VII. 1947 წ.)

¹ მომართავს მე.

² ჯერ მომესმა: სეყოჟდა.

4.

ჰაჯან ჰანგ ამეღ დეყან. აუბდ ნეყარს დედგქლეიდტ. დემცეროზ სკემკანგ აქარშე-ცქა არსენ, დარბანდტ. აწგვან იყდწარგზ ანგომბდერ, ნემენთარსკ იჟნგ დანდტ. ჩედრტლან სმაშა დეტატან დგმათაქადი (sic!) ცემწე(დ)ტ. სმშალა აჩადაქან ირგქტანგ ხგვანცა ადან. დანაად სმაშა დაათგყ(ტ). აჩადაქან (დ)არჰან იდექლეიდტ, ირზემკენგ. აწგვან მაადქ-სდერსენ (|| მაადქასენ) ჰაჯან დერფერ მალაგე(ტ). იცა, ივრზენწგქარა დერფერდტ. დენნერფერ რმათაქაგე აანგდჟენ, აჰნგ დანდბტ. იფჰეს დაადგლან „რუქსაა ზაურ. უზფყანდა?“-ჰაა, დედწაადტ. – „ირგქსააზ ზდგრეუმა, – იჰედტ, – ახრათ სეყან სერფერდტ“, – იჰედტ. აჩადაქან ზტგზ დემბერფყაზ იფჰეს გლედჰამ (sic!), იფჰეს დემბერფყარ დანთოზ. აუბდ ლარს ივალწან, აწგქარა დანლაგე(ტ). აუბდ სკემკანგ ჰაჯან აუაქან შედჟერ.

ნ. ქ. (17 წლ., მოსულია ახალი კუვინსკიდან).
ფსხუ (16.VII. 1947 წ.)

5.

ჰაჯან ჰანგ ამეღ დეყან. აუბდ მჰა-ააგარს დცე(დ)ტ ჩადანლა. დანნად წლა სმაგ დდეგლან. დეზქეგგლაზ დანა იფედყან (|| იფედყეჰან). ჩანნჩა. ხეჰგ დანდდგელე(ტ). „ჰაჯან, იფეურ ზაკირ?“ – „მჰე ფსყედტ“, – იჰედტ. „ნას იმფაფეუყა, უზქეგგლო ნაფეუყერ-ან (sic!), ჰარს ჰააკანჰაუმტ“, – იჰედტ. ჰაჯან დაადგლან, „ჰარა, აუბდ ზდგრა, იუმდგრა გეყამ, – იჰედტ, – ჰასყანგ სანფსუმაგე უდგრედტ, მაასჰა!“ – იჰან, დედგდტ. ჩანნჩა იჰარს გედდგრხამ. დგეცენ, „ჰარს ჰანფსუმა ჰასჰაა: აბარს ახს უნწლარი¹, უჩად ხგნტა მაამსუმტ. აწგვან ჰააკანგ უფსუმტ“, – იჰედტ.

ჰაჯან ამჰგე სქებდწან, დედგქლეიდტ. ახაჰე დანნად, იჩადს ამდსედტ. ჰაჯან ჩკედჟენ, ჩედრფსედტ. იჩადს იყაჰ-მაცარა აჰნგ მანდბტ. იფჰეს აჰსა ლჰედტ: „იჩადს ანდბ(ტ), მარს დგეყამ“, – ლჰან, ფშეზა-ხეგბ მშე დედფეშედ(ტ). აწგვან აწგქარა მალაგედტ ითაჰცა. ჰაჯან რეშნგ დანინ დედერშედტ. დედერშან ამწემბერა დეწაგლან, იფჰეს დანაადგლწ, დელბედტ. დეყაჰ დანლაგედტ, „ჰაჯან დანდბტ!“ – ლჰან. ჰაჯან დაადგლან, „ბემყან, ბემჰეჰან! სარს ახრათ სეყოზ (|| სეყედტ)“, – იჰან, დგერგზაბჰეწამ. აწგვან აუაქან აადზან რჰო-მაცარა დაბჰერგედტ, იმედმუაზ. აუაქან დანარგლარწხტ. აუბდ სკემკანგ ჰაჯან დეფსნგ დემაადგლანგზ.

ნ. ქ. (17 წლ., მოსულია ახალი კუვინსკიდან).
ფსხუ (16.VII. 1947 წ.)

¹ ჯერ თქვა: უნწლრა.

6.

ბეჭეშვიცა გყან. ახშამ გამეკ დრგმან. დარა ამ-ამ. ფჰესცა რგმან. რახშა-გამეკ აკასკა დექტანგ დენგყერგრნ. აბჰეშვიცა ექჰამსანგ იშარსცონ. რახშა ლზეჰა ჯაბჰელამს ლზაარგრნ. მემეკ აბჰეშვიცაგ შარსცარე იცეტ. რეფჰესცა რახშა დაადგლერგან, აკემე შერლასკარზ დჰარდგეგლე(მ)ტ. „ჰანჯეფა, – რჰეიეტ, – ბანანგ, არი აკემე ააღასატ!“ . აფჰესცა იშაადლანლატუზ ილემბადჰა ლჰა მასენ დედერფსგეტ. დედერფსგენ, აშოჰარა აგაჰე არჰენ, დეწარკტ. ლანშეცა სადხენ, ინაფშა-ააფშეიეტ. რახშამ დეგრბანამ. აწგან ირგზწააუ მსლაგეტ. „ჰახშამ დაბაცა“-ჰა. – „იჰაზდგრამ, აკასკან დექტან, – რჰეიეტ, – დანცა იგჰაზდგრამ“, – რჰეიეტ.

მეზეკ ექჰამსენგ იფშამეტ, დეგრმრუტ. აწგან რამეწბა დედექლე(მ)ტ, „დანსაუ“, – იჰან. დემინრაზ შმარე შმი რეფჰა დანა ლჰე დნრტ. „უბანანაგა?“ – ნელჰან, – „აბარ-ეფშე სახშეკ დემენ, ილემბახაზ გესგზდგრამ. ისგრდგრრა სთაჰუბ. აკერ ბდგრრაზარი, აასჰა!“ – იჰეიეტ. – „სარი იზდგრა გჰყამ, აუასა უტანგ აკრეჰან! უაწგან უსწახშეშე. – ლჰეიეტ. – აუგდ რუმზარი, სან დაადრი, ულჰეშეშე. აშეტეგჰეს ჰეშე ლჰარი, გაუამ“.

კარგ ილრგჰან, აჰაჰე დგთანლჰეღან დეღწახგეტ. „სან დაადრი, ალაკ-ლეგერჰეშე, აუას იუაპ“, – ლჰეიეტ. დანღწახგ, ლან დადხეტ. დემააშეღოზ, „ჰე, არი ჰაკ-ჰეშე?“ – ლჰეიეტ. „სან, ჰეშეგგე გეჰყამ, სარს სრუბ იჰანრ, დაჩამგე დეგჰყამ“. ნას „სჯა ბანლაფშე!“ – ლჰეიეტ. „ბეაგე სლაფშერენ, ლაკე სანჰარი“, – ლჰეიეტ. „იბანსჰეშე“, – ლჰან, დალაღერფშა დალაგეტ. აუას დენსლაგან აბჰეშვიცა რახშა დემერმგზ ილანჰე(ტ). აჩვენ დანთატან დეწგუან. ნას აჩვენ დააჩეგრემწენგ, ლარს ლან დცახტ. აფჰესცა აჩვენ დააჩეგრეღახტ. „იუამი ილჰან?“ – ილჰეიეტ. „ისანეტ, აუასა ბარგე ბესგეზეშეშე სეშენგ“, – იჰეიეტ.

„სეუცნეჰე. სან სელბარი, დეგსედსეშეშე, აუასა სელშიუშე. ილჰარ გესგეგსეშეშე“. – „ბეგელბარგემ“, – იჰან, დაადექეგეგლეიეტ. დემააშე ლან დეღბეტ. ლან „დანა, ალან ჰეშეგესა ბერნგდრემთლაადტ!“ – ლჰანტ-ჰა, დეგანენგემგეტ. დემეცერზ რექტე მანანგანგ ძეკ გყან. აუას წლა-დეჰე გგლან. ლანაუ აუასა იჰეიეტ: „არა ბექტანტ! სარს აუაჰა ააგანგ სადეტ“, – იჰეიეტ. აუას დექეგერტან, აზნგ დადხეტ. დემცანა-მეცერა დეგანშეთლეიეტ. ლარგე აწლა დექტან ბეშ-შეგესანმა დეგეღო, გემანეტ დარს.

მემეკ ფჰესკ ძგარს დადეტ. ამე შაათელგოზ სძღბ ლეწაჰაჰე დანწაფშლა დეღბეტ. დენგლბან დანლან, დღედტალეიეტ. ლჰა დალაფშა დღერგეოშა ყალწან, ლნაპე აგერ ალაღეიეტ. ინსლაღწა სძღბ

დგჰგჰჰხედტ. დეფრენ, დედტქ.ლეიდტ. აძლახ ლემათაქაგ (ლეც-ეჰგჰჩაქაგ) ლესალწან ლა ლანკეზშია ჩეყალწან დტქ.ტიედტ. ბეჰ-შეგჰსანწდ დეზნაშთლახ დაარგალასახენ, აწლახჰე მადტ. აფჰეს რქ.ტახ დაწნ ლაკეზ მტრშან, დერგან იცახტ. აწმარრა ყარწან, იშედლახ დაწნ დეჰგჰჰნე დერზანადტ. დენფა-საფო დაარტლალეიდტ. აუაქა იზაკუ გერდტრამ. აწტქან დაშთლან ირკედტ. ირკენ, მაცაზ.რ მალაგეიდტ. ირჰარაკგ, გელუამ.

„ბეჰტეჰჰესხა!“ – რჰან, ილშჰადტ. უოწტქან „სეჰტეჰესუ“, – ლჰან, დააგტლეიდტ. დაალფშენ, დაწხა ლოუჰ. უოწტქან დეზბეჰსაქაზ რალჰო დალაგეიდტ. იშქეთუგ რალჰან, აფჰესგ რაადტლერგან, დერშედტ. რახშ დეზშეჰ აფჰესცაგ რშედტ. დაწნ დრტმანე მანხედტ. იზახეო, ინხერ იდტქ.ლახტ.

ნ. ქ. (17 წლ., მოსულია ახალი კუვინსკიდან)
ფსხუ. (19.VII. 1947 წ.)

7.

სმარა ააცკერტწერთალა ჰადლწკ დტყან, მაჰმუდ-ჰა რფხტონ. სმარა თასართალაგ ჰადლწკ დტყან, აჰმად-ჰა რფხტონ. სმარა ააცკერტწერთალა დტყაჰ აჰადლწ მატმუდ სმარა თასართალა დტყაჰ აჰადლწ იხაბარ დაალრნ. სმარა თასართალა დტყაჰ აჰადლწ აჰმად იხაბარ სმარა ააცკერტწერთალა დტყაჰ აჰადლწ მატმუდ დაალრნ. აუასა აჰგჯაგ ზანგე იგედმაბნცეზტ.

ზანგ აჰმად იგერთედედტ „დაბტყაზარაკგ არტყარა ზებედე რჰო მატმუდ ჰადლწ დშაასურა, დეგშეზეჰარა!“-ჰა. ართმწყ აზნა ნეშ. ნეძხან, მეჰა დტქ.ლეიდტ. მატმუდგ აჰმად ეფეშ-წალანგ იგერთედედტ, „არტყარა ზებედე რჰო აჰადლწ აჰმად დშაასურა, დეგშეზეჰარა!“-ჰა. ართმწყ აზნა აწა ნეძხან, მეჰა დტქ.ლეიდტ.

ეხტა დეცერ, უოწტ დეცერ-მაცა დეშეცერო ართმწყ დტქნე აძე (დასანე) დაადფლონე დეძბედტ. დტედეგელან სალწმ დედწტ. შთა, დედცაზ.ო მალაგეიდტ. მატმუდ მჰადფლახ დეძბწნადტ: „არრ ზეტრდ, ტახბაცო, სტნახჯად!“-ჰა. – „სმარა ააცკერტწერთალა ჰადლწკ მატმუდ-ჰა იხაბარ სააუნ, აუტდ დეზბარნეს¹ სცერტ“. – „იბროჰ. ტრთმაც ითრ ზერდ?“ – იჰან, მატმუდ დაადფლახ დეძბწნადტ. დაადფლახ იჰედტ: „სართმაც ითერ ხწფშუჰ“-ჰა. – უარს ტრთმაც ითერ ზაკრ?“ – იჰან, დადაზ მატმუდ დეძბწნადტ. მატმუდ იჰედტ: „სარგტ სართმაც ითრ ხწფშუჰ“-ჰა. „შთა, უარს ტრთმაცგ, სარს სართმაცგ ეერთერ მანხწფშარაკ, იჰარფსახ!“ – იჰედტ მატმუდ. – „იურჰ“-შთა, იჰედტ დაადფლახ აწაწა. აჰგჯაგ რართმაცქა რეფსახენ, დასტუ დაწანაძლა დტენჰენ, დცახტ.

¹ ჯერ თქვა: დეზბარა.

მაჰმუდ ჯარ დანნასკან (|| დანნასკან) იგზოზმჩჰადტ, სრთმაყ დეთამფშჰგჰა. სრთმაყ ინაადჰედტ, აჰა აზნანე იბრ(დ)ტ. ხაფშჰ გეთამზტ.

„აჰ, სგამჰედტ. სრთმაყ ზგაზ აჰმად დკენ, აჰასა სარ დგგესგზმდდრტ“, – იჰან(ნ), დააჰენჰებენ, დაარშთალახტ. აჰაწა მაჰმუდ დართმაყ ზგაზე მაჰმუდ დეფშ-წალანგ დანნასკან, სრთმაყ აადჰედტენ, დეთამფშჰედტ. ხაფშჰე გეთამზტ, ნეშ-ქეფწამჰა.

„აჰ, სგამჰედტ. სარ დგზჰაჰ, სჰან, აჰასა დარგგ სედჰედტ“, – იჰან, – დგგენჰებენ, მაჰმუდ დგდშთალახტ. დგშეცგრზ-მაცარა დანფშე მაჰმუდ სრთმაყ გეიკებჰემჰა დაადფგლონე დგდბრ(ტ). „აჰჰე (sic!), დარგგ დაასფგლახედტ“, – იჰან დგგ-გრდეტ. აჰ-გჰა ადდგგლეტ. „აჰ, ალჰ დგუზგრაზხედტ! სარ უზჰაჰ, სჰან, აჰასა ჰარ სეუჰედტ“, – იჰედტ მაჰმუდ. აჰმადგე მაჰმუდ დგჰაზ დეფშ-წალან დეთამჰაჰტ. შთა რნაჰჰა დებადრკედტ.

„სარ სგხემ მაჰმუდუჰ“, „სარგგ – აჰმადუჰ“, – რჰედტ. შთა, აჰჰმდლანცა ედცაზ.ედტ: „ჰარე სარე რეწაჰა ჰადლრ დაადგრა ათაჰუჰ“. მაჰმუდ იჰეტ: „უნდ, აჰმად, არა იჰარამჰა აჰა სედლენ-ჰა დგეოლუჰ, ჩრენრა ჰადცაჰ-ჰა. აჰმადგე – „დგურჰ, ჰცაჰ“, – იჰან, სედლენ იჰგ ჩრენრა იცედტ, სედლენ ჩრენ დგდთაჰენგ დაწეწტ. კამბრშჰ დგმან, იზედრენჩარა დგგსაჰამზტ. მაჰმუდ კამბრშჩაჰენგ დალგახტ. აჰმადგე კამბრშ-ყგ-თგაჰენგ დალგახტ. კამბრშგაწ.გჰ¹ ოზ ირემო აჰ-გჰაგგ. შემთ ენაშა, მაჰმუდ აკამბრშ იხჩარენგს ითედცედტ. იკლანდჰა აკამბრშ იშეჰაზ-მაცა დგედტ. მაჰმუდგე აჰგე აწგჰა დგშთაგგლაზ-მაცა დააფსან ილაზაგგ იგგლფაგგ ირემენ, დანკლან ალაფსგლა დჰადცახტ. აჰმადგე აკამბაშ (sic!) აზ-ყგ იკლანდრჰ ათგარ დაჰენ, იფსრ იმანგ. დანკლან დაალგან, იფხმგ რლაზა ჰაცან მაჰმუდ აკამბაშ (sic!) ათედცლახტ. აკამბრშ აკამბრშთარა ითედკებენ, აჰმად დაადტლახტ.

„უჰესჰა შფაჰუ, აჰმად?“, – იჰან, დგდზწანდტ მაჰმუდ.

„ე, მაჰმუდ, სეჰესჰა ურგზემწან. იჰლეტ. აკამბრშ აზ-ყთგარ ხე-დაყდყაკლა სლგან, აჰ სელენ იფჰ სლგდტალოჰ“. „ჰარო უჰესჰა შფაჰუ, მაჰმუდ?“, – იჰან, აჰმად მაჰმუდ დგდზწანდტ.

„სარ სეჰესჰაგგ ჰარ ჰედცხე იგედცამ. აკამბრშ დსუსგშეთე(დ)ტ-შთანე, – იჰედტ, – სარგგ სეშტანგ სეცოტ (|| სეცოტ). ჰაწე სეჰგგ სეართაგგ სეცეზგუშედტ“ – „შთა, ჰაჰ-გჰაგგ ჰაჰესჰა ანზორაზაჰ, იჰარფსან! მაჰმუდ, აკამბრშ აზ-ყგ თგა, აჰ იფჰ ულგდტალოჰ, სარგგ აკამბრშ სხჩაჰ, სგგცაზაჰ“.

– „იზროჰ, – იჰედტ მაჰმუდ, – აცართე აჰგდ უგგუმგრშთლონე იუცგა, ბზრანე უცაზაჰ“.

¹ ჯერ მომესმა: კამბრშ კაწეგ.

შთა იშერჰჰაზ დეფშე აჰმად იჰგე იცართაგე ინგმხან, კამბრშ-ხჩარა დცე(ე)ტ. აჰსა დეშეგლაზ იგანწემწტ. იჰგე იცართაგე იანშთლან დეჰკეფეზგე იგმდგრჰა აკამბრშ აწგჰა დეშთაგლაზ იალე(ტ). მაჰმუდგე „აკამბრშ აზჰე ითგანგ სალგარი, აჰ იფჰ სლგდტალაჰ“, შედეჰრ-მაცა, აზჰე ილანძგჰა დალგა-შაცეიტ. აჰ იფჰაგე დეჰანშთლან, იფს-იშერ დეშტაზ აჰმად იკამბრშ ანცახენ, დგზაახტ.

„აჰ, მაჰმუდ, სეჰეიტ, სეჰე უჰეიტ. სეჰგე სეცართაგე ანგმ სეზმდგრჰა, აკამბრშ (sic!) აწგჰა სეშთაგლაზ იალეიტ“.

„სარგე, აჰმად, ისეჰუხაზ რეწაჰაგე ეცჰრჰ. აჰ იფჰ ლეჰჰა საანხაზტ-ჰა აკამბრშ-გეგმა აზჰე ათგარს საურშემტ“. „შთა, ჰაბაჰეიტ“, – რჰან, აშეჯაგე გეჰრეიტ. „შთა, აჰგ აკამბრშ ჰარს გჰანართამ, აჰ სელგენ ზორანგ ეგჰანაიმეცტ. სელგენ იგე ზეგეშე აჰგუნა ითგერ ანაფშ შენდგეჰარა დეჰ აჰგჰ. აჰგ აარღეჰგენგს დჰეჰრკტ. აჰსაგე იშაჰდგრგლეიტ: დენა ჰლარაჰ აჰმად აჰგუნა დგთალონგ, მაჰმუდგე არჰან დგთონგ. აწგჰან არჰან აშენდგეჰარა დჰარგსენგ, მაჰმუდ დაათგონგ. აჰსა იშერჰჰაზ დეფშენგ იყარწე(ე)ტ. აჰმად არჰან აწგჰა დგმანგ აჰგუნა დგთალეიტ. აშენდგეჰარა არჰან აჰგდრგსტ, დერგე აშენდგეჰარა დგთატახტ. „აჰან (sic!), მაჰმუდ, უნანგ, არჰან აჰასერგსტ“, – იჰეიტ აჰმად. მაჰმუდ დანანგ არჰან, აშენდგეჰარა ათდგეჰ¹. „აჰმად აჰგუნა დაათაჰეჰ, დეჰჰან“, – დგჰან, აშენდგეჰარა დერგჰრ-მაცა დეშეცგრ, ზნაჰ აჰგ დანანამ დაადჰასენ, „ჰე, საფსეიტ ფს-სეჰაჰ“, – იჰან, დაადჰასტ მაჰმუდ. ფსე-შეგმრზ დგეჰეიტ. მაჰმუდ დანგეჰა, აჰმად აშენდგეჰარა დაათგენგ, არჰან აწგჰა აანგკეჰლან, აშენდგეჰარე დერგჰრ-მაცა დგდგჰლეიტ. მაჰმუდ დააფშეგე, აჰსა იშენდგეჰარა გემბახტ. აჰმად იშეგჰა, იდგრენ დეშთალეჰ². ზაცჰ ააფგეჰენ ადგელ „ცობ, ცობ“-ჰა, დასა-მაცა დგჰან. აჰმად აშენდგეჰარა შედგრჰაზ, „ცობ“ – ზეგე დადგ. „ცე-ჰანდგრჰ ანდეჰ“, – იჰან, დაადჰასტ. „აშენდგეჰარა სეგუნდგერ დჰესწანგ, იზგა“-ჰა, იგე დაანგან. აჰსა ასერ იბეჰ. ცეგუნდგრგე გეჰამტ. მაჰმუდ ადგელ ზანგალა „ცობ“-ჰა დასა დაანგ. დანანამ, აწგჰარა დალაგეჰ.

„შთა, მაჰმუდ, აჰარგე სარგე ჰანგეგჰან, ჰადლარალა ჰადგეჰეჰ. ანაფშ ჰარმანგ ჰაჰგენჰჰა ჰაშთგმხ!“ – იჰეიტ აჰმად.

სარგე დანგ სცან, ეხტ სანახტ.

ა. აჰ. (20 წლ., მოსულია ძველი კუვინსკიდან).
ფსხუ. (14.VII. 47 წ.)

¹ თ ც-ს მსგავსი მომესმა.

² დ რბილი მესმის ამ სიტყვაში

8.

ლგაჟუკ დგყან. ხეჯვაცეე ეგმან. ზანგ ალგაჟუ რხავჯაცეე (sic!) ააზოგდგან დრგდტალეიდტ. – „სარ, – იჰეიდტ ალგაჟუ, – სარ საჟეიდტ, სარ სემზახხუმ სშთალ!“ ალგაჟუ იფს მაჰბან ახჩა ედთან, „რუთაჯეუ ალაყაწა, მაღაყეუწაზგე, აასაჰხ!“ ეფს აგებჟანტრეე მაჰბან ეფემ ახჩი ედთან, აჟრგეე მაჰბან ეფემ დსტომოდტ. ჟაწგან – ეწზაგე. მაჰბან მაბა მაადე – ეთაზ ახჩა, ახჩა დასენ, იდგდრგეიდტ. აგებჟანტრეე მაბა მაადეეთაზ ახჩა ეგზაცეეა იდგდრგეიდტ. ეწზად მაბა ახჩა ნაადეეთა, „სჯა აკელა მასერგეაჰ“, – იჰან, ირგეე აკადგერ აჟეეფან, დდტლეიდტ. დემცეროზ, ხეჯნცეა ფსგე იჯაგელანგ დენარტესეიდტ. სალსმ რედხტ. „არ იფსგ სეზედეგეგლო ზერე?“ – ჰა, დერწადტ. აჯცეა აჟსა აადრჰეიდტ: „აბარ ფსენგ იჰბრ ჰახჩა ეტეენ“ – ჰა. „შთა, ზაყარაზი აჟედ აფსგ სახჩანგ ეტეენ?“ – „სომშეკ ეტეენ“ – ჰა, აადრჰეიდტ. – „აჟედ ასრმშეკ აზგჰა არგე აფსგ ხვანგ დაჰშუმტ“. – „შთა არგე აფსგ მახჩა სარ ისესთეოდტ, აჟსა მანზჟენგ ადგელ დგწაჰსერწა!“.

არგენ ეგჰაზ აჯცეა ადგელან, ახჩაგე ეგმერხენ, აფსგე ადგელ არჟენ, დგწარწეიდტ.

ალგაჟუ რხეჯვაცეეე ანააზოზან დერწადტ: „ახჩა ისესთაზ მაზესხეიდ?“ – ჰა. მაჰბან ახჩა დასენგ იმედგდრგაზ, ეედჰეიდტ; აგებჟანტრეე ახჩა შედგდრგეზ, რედჰეიდტ. ეეწზად: „სარ ახჩა სეგმსტ, იგედდესემდრგეზ, აჟსა ფსგე იგესთეიდტ“, – იჰან, მაბა დედგდგელეიდტ. „იზიროჰ, სეჯაცეა, იყასწაზ. მაჰბეე აგებჟანტრეე აჯწარ სმჯა სეტლეიდტ. ჟარ ეეზ, ალჰ დეუზერაზხეიდტ. რეოუწაზ აჟეს სგაფხოტ. სარ სეფსრან აადეიდტ. სარ სჯა სემდრფსენ. დასეუ მანჟეთაჯეუ სმჯალა სეცა! სემზოზ სეასეტესახაზარგე, იზიროჰ, სეწასკეხ! სეასეტესემსახაზარგე, სმჰა სლავხა სრუტ“, – იჰან, იდტეეეიდტ. მაჰბაცეა აჰეგჯა სმარა თასართალა იდტეეეიდტ. ეეწზაგე სმარა აცეკერგწერთალა დდტლეიდტ.

ეეწზან ირგე დეტა დემენეაზ, წლა დეუკ აჰე დაადჰასტ. „შებჟან ნამზ ყასწა, შებჟანგე სჩაჰ“, – იჰან, ნამზ ყეეფან, მართმეყ აჰე მადჰალაზ ადდგერტლან. ბეჰნეტანგ ითაზ აათგმხენ, „ისჰაჰ“, ანგჰა, მანდალა ჩეჰეკ დჰმანგ დედბეიდტ. „არ აჰეჰ. დამარი, ჰადცრჰ“, – იჰან, დააზეფემეიდტ. აჰეჰ. დჰმან სალსმ აადეიდტ. აჰეჰ. სალსმ ჰამდმხენ, „ჟაარგეზწა“ – იჰან, დჰარგეზეიდტ. „ჟაატალ, ჰადცრჰ!“ – იჰან, დედრტეიდტ. – „ისემო ეეყარანგ ეეჰაჰჰაჰ“, – იჰან, ეეჰერშან ირტეიდტ. აჟედ ანერტან, ეიმან ყარლა მადგეგლეიდტ მჰა ეცეტელარნგს, მჰარაჟეე ეეყარანგ ეეჰერშარნგს. შთა, მჰა რტლეიდტ. მანტრ იცეიდტ. ჟოწი იცეიდტ. იმცეროზ-მაცა თედგე ინანდე(დ)ტ. ათედ აფემეკ აჰე ჰმარა რემან, აფემეკ აჰეგე იწეტან. აჯცეა იჯარშეიდტ „არ ზეტრე (|| ზაკი), რეწეტარაგე, რგეემარაგე ეელრჰ“ – ჰა, იჯარშან, ირგეზწა. ირგეზწენ, ინაშელეიდტ,

ირწაადტ¹. – „არრ არასა იზგეო არრ ოპ: აპ იფპნ უოკე ფზადაგე აძ.გ დეგგერტ. (დეზგაზ) დანაამარაკ აფკესფა დეზგაზ დეფსნგ დაადღერგახედტ. აუგდ მაამანნგუ აძ.გე იგედდერამ. აფკესფაგე აპგე რგგ.გ დეშედტ. არრ აფემ აჭე ფშენშაჟეჟე ჟ.ეზ.ში აპ იფპნ დრეცვედტ. არახნგ აფემ აჭე ფშენშაჟეჟე ჟ.ეზ.ში იფსნგ მაადღერგახედტ. აუართ იზზგვე რჭეგე აპ იფპნ დემფკესფაზ დაანხედტ.

ალგგაჟე დეფე იშ.გზა არკ.ენი აუგდ აუგს ნრას, აუასა ირპედტ; „პამ.გჯა პანა აძ. დენაშელარშადტ!“ – პ.ა. ალგგაჟე იფ რშ.ზა დენგეჟელარა ითავენ, აუასა რშ.ზა იგემიუბტ, ალგგაჟე იფ დენარჟელედტ. ალგგაჟე იფ რშ.ზაგე დემბადპკა იწგ.ა დთაგლა დენაშელან, ატრა აწყ დგწალედტ. ალგგაჟე იფ აპ იფპე შტლახტ. აწახ დეყარ დანრშენაშა აფკესფა ლეზე ც.ქახერ დეჭარპასა დალაგედტ. ატრა აწყა რწა რშ.გზა დშაწგნ დანალუმე არკ.ენგე აფკესფაგე ფშია რცანე იბედტ. აუასა აფკესფა ლჭა მათეკ ან აათნაგან, არკ.ენ დგსერნეს იდექლედტ. აუგდ ალგგაჟე იფ რშ.გზე ეენგებ იყმა აათგებენ, ან კედწედტ. აპე ლეჭა აუგწაყა ითლახტ. ან მაკედწაზ აბლათაქ. მაღრედწან, იჯგბა ითედწახტ, აუგდ დეფშენე აუაგ ხემეტოკ რკა კედწან, დარგე დაადღერგახტ. დანაამ, „აპ იფპე დეზგაზი იყარწე?“ – რპ.ან, აპ იუაქა დანაშელა ამ.გჯაგე ბზანგ დერბან იგ.გრედტ. დარგე იცან აპ დარპედტ. აპგე დეგ.გრედტ. „მლექ კარ სემზარი, არკ.ენ ის.თანე, ლარგე დემს.თანე დეს.შთეგბ, ითაგზარგე სარ სჭე დაანხარადტ!“ აუასა არკ.ენ აანხრა გემიუდტ. აფკესფაგე დენგებან, არახ.გართაგე ინგებან, რშ.ზაგე დერგე დგქლახტ.

იმ.ცგროზ-მაცა რშ.ზე დარე ანანანაზ აწლა დგუ აჭე დანნამან მაადქასხტ. ფსერშან, რეიმიან ყრარ აარგ.ალასახტ. ალგგაჟე იფ აუას იპედტ: „არახ.გე აფკესფაგე დეშ.აპშემტ“ – პ.ა. აფკესფაგე დადეგელედტ. რშ.გზა იყმა აათგებენ, აფკესფა დლეგსერნეს ხენა დანდექ.გდწა შმათქა ახეგე ალღერგწტ(!). უაწგ.ან აუასა იპედტ: „უუჟანდარა ანცაქა იფსგზ ზერფსგზ აბართ შმათქა როპ. რგქაქაგე სარე რკსწედტ. იკას.ემწორზარი, აბარ!“ – იპ.ან, აბლათაქ. აადდერბედტ. „უმლექ.გე გესთაგემ, უფკესგე ლხერ უბეტ. აბრ ზეუზესხაზ უარ ბზირანე ისზგუხაზ აზგ.ა კუუ“ – იპ.ან, დერგე დემტ. აუგდ აპ დეგერემბახტ. ალგგაჟე იფ იფკესგე არახ.გართაგე რმანე რჭე დშახტ. დახანხეზ მაბა დეზზარკ.ან. მაბა დანფსგ. დარ დედრგემიახტ.

დეკან სცან, აკ.ემარრაგე სალაფშენ, სარგე სშახტ.

ა. ჟ. (20 წლ., მოსულია ძველი კუვინსკიდან).
ფსხუ (14. VII. 1947 წ.)

¹ შემდეგ ასე გაასწორა: ირწაადტ.

9.

ნართაა რთეურახ

ნართაა ბეჟუქემცა ყან. ნართ სასრგყა-ჰაა დრგლან დრაჰბანრ. რიჰაზ ყალონ. ნართ სასრგყა-ჰაა რყაზ დასენ, ადოუქა რჰგ დცე(მ)ტ. მეჩგლა ებაკერი, დეგრედააფუამეზტ, ჳამგბგვლა დრგშთაღედ(ტ). ნას ჩინაკ უსა იგეტემკტ: დემშრაზგს (sic!) ადრუა. აბჯარგე აამხონი (sic!) დემოცემტ. „დადა, მცაკ-ჰაა საანტ“-ჰაა, უსე დემჰედტ. ადოუა დანააფმგ, ადაუა დაატლან, „ხაზაკ რჯაუაფ სრუჰარი, ნას ამც' უთანგ უსემთირედტ“, – იჰედტ. ნას სოსრგყა იდგრტ – დარა რგბგძლა დემდაზწააუაზ – იდგრტ. „იხდერა აკ აკეზარი, ჰაჰამ იუასჰაჰ“, – იჰედტ. ნას რაფხადა უტესა დმაზწაადტ ადაუა: „ნართაა-ჰაა რგმბანგ რჰო უაა ყომა?“ – იჰან, დმაზწაადტ. დმაზწააუა მარს იჯალა სასრგყა დრუჰ, აჯ ადაუა მაქს (sic!) გიდგრდომ. ნას უს იჰედტ: „ზანანთს ირგმოდ?“ – მარს სასრგყა იჯალა დააგლან უსა იჰედტ: „ამშოჰ, დარა ცქა სი ისეზდგრდომ, ამალა რჰო ისააუედტ უააჟლა ჯბარრუჰ“ – იჰედტ. „ნას დარე რყარწოდ?“ – იჰედტ ადაუა (ადრმბეჟა). ნას სასრგყა უსა დემჰედტ: „იქგლოტ, აუაა დერჰედტ. ამთალა ადაუაქედ დარედ ედაცანრ რყან. უსა იგერჰო ისაჰანტ (sic!)“, – იჰედტ. „ნას სასრგყა დარა იყედწო იუდგრედ?“-ჰაა, ადაუა დაამაზწააუედტ. – „სა სგლალა დეგეზემბედტ, აჯ ირჰონი ისაჰაზ აბასოჰ, – იჰედტ, – დანგბთმ (იგენჰგლა) დემცაქა აჰეჰეჰეჰე აბანგ (ახრა) იქედჟლოტ. მარს წყა დენდქლოტ სენჯაზემეჟლან, ისგლმოზარი“, – იჰანი დდქლოტ. ნას დემცა ქედგ, ჰაჰ. ადუნედ კრქეზარი, იმაადგდგრფსალო დერეცანლოტ“, – ჰანი, ადაუა აუასა დემჰედტ, – „ნას აუგდ დანრეცანლა, ნას „სსცამა?“-ჰაა, დრმაზწააუოდტ“. აუგდ აკნრ დემჰედტ.

„უოჟა, უაჰა დარა რყედწონი, იუაჰან?“-ჰაა, დმაზწახტ ადაუა. ნას უშთან უს იჰანტ: „რგაათან იზლანცალარ ამცე მაქწანი, იყაფშანანმაგე იდგრმშიედ დემცაქა. ნას მარე იჰაადგრანჰანი დგგლოტ. არგთალა მაანკვლანი იჰი ითარეჟედტ. ნას მაჰეგ იკგლგვრნგ ინჰაჰაუოდტ. ნას „იმფუბო-ჰაა სასრგყა?“-ჰაა, მაშცა მანმაზწარაკ, „უდგე უანგბთმ (ი)ზნოჰ. უგა ხჰეგ აანარფხერტ“, – იჰედტ. უაჰა ჯგრფ რგმთამგრმეზტ.

„ნას არა უაჰა იუდგრედ?“-ჰაა, ადაუა დედთემაზწახხედტ. უგ ვგბანრ დემჰედტ აჯგოფ. უოჟა იხფახაზ: „უაჰა დარა რყედწონე იუდგრედ?“ – დმაზწახტ. ნას სასრგყა დგგეცედტ უოჟა. იგე ითრედტ უოჟა აბანრ დეზთნემბეო დეზლგემშუა. აუგდ დამაჰედტ. აუგდ ადაუა მარს დმაზწააუა მარს სასრგყა იშაკუ იზდგრდომ. უოჟა სასრგყა უტესა მაადგეცტ: „სასრგყა იყედწონრ ისაჰაზ: აღნ-ან რგრახქა ძეჰარ

იკარცადომივტ“. ნას იდაჲ დაადაზწაადტ: „ნას არახი ირგზა ამრ დაზარგო?“ – იჰ.ედტ. ნას სასრგყა უს დედჰანტ: „ნას სასრგყა დედრნე-შთანნი ამჰაჰე დაჰა ეხდუ იჰს აჰა მიაფშანნი, ამჰ დეტაგლონი. ნას ბჰაჰა-ბჰემემში აჰსდა იყალუშა საჰანტკლა იყალგონ. ნას აწა (მს.ედ!) დჰკონე-შთანნი აცჰას.გ რგგარფაჰი ადგონ. ნას აბანი აცჰას.გრა რათონ, არახ.გე აჰააგე ირგზონ“-ჰა, უასი დედჰ.ედტ – „უჰა დაჰი რყარწო, ირგჰა ჰა სგზდგრდომ“, – იჰ.ედტ.

ნას „დადა, ამცა სგუთარი, სცახანი, – იჰ.ედტ. – სემც.გაგე ანთა დაკეზარა ყალაჰ“, – იჰ.ედტ.

„ნას ამცაგ უსთოდტ, აბანთ იყარწაჰ.ო სარგე იყანანი იუსგრბრტ“, – იჰ.ედტ ადაჲ. – „შთი, იბზროჰ“, – იჰ.ედტ (ნართ სასრგყაგე უდ ითაჰეზ ამი!), დანდგელტ.

„შთა, უარს ალჰჰ დააჰლგდრშ.ო სლა იუზშთთხა, დააუზგწხა ჰაჰა-მჰაგე. დააუზაზგე ზგეგ სგ.გდწი! – იჰ.ედტ, – ისარხა!“ – იჰ.ედტ. ნართ სასრგყა დგგ.გრლწა.ლან დცედტ. ნართ სასრგყა ალჰჰ დგდთან, ამჰ რმან, უსგე რლშ.ოჰ ჰაჰა, აზრა, რბალააგე იგ.გდგდწონ, აჰს დგდზგმშ(ტ). ნას დანწაჰლა, დდაზწაადტ: „აბას-წა.ლან ყგდწონმა?“ – ჰა, ადაჲ. – „უბას-წა.ლან, დედ.ლანი იყოლმწაზარი, დეც.ანნი იყოლმწა.მედტ, – იჰ.ედტ. – იწჰჰა უმგგლამედტ“, – იჰ.ედტ. „აჰედ აკნი ჰანლგედტ“, – იჰ.ედტ ადაჲ დააგგლან.

„უოჰს უა.ლან!“ – იჰ.ედტ ადაჲ დააგგლა. წაყ რეტეგაჰი ილგბაადტ. ადაჲ დგფშანნი, ადაჲაჰა ზლაც.ალაზ აკ.ათანი აადრუტ, აკ.ათანი სმცი დჰ.გდწი(ტ). იყაფშანანძკა (sic!) ირშ.გდტ. ნას ინყაფშან, „ინ.გნმაყაფთუ დაზწომა?“ – იჰ.ან, დდაზწაადტ. ნართ სასრგყა ნას „რწაგე იყაფშგ.გშა-ზარგე ითაჰგნი, აჰა, – სგდდგრჰ-ჰა, დშ.ან, – დაზწაჰ“, – იჰ.ედტ. ნას არგთა აადგანი დგდთედტ. „სარა სჰე ედჰრაჰანი სგგლაჰ, უარე ასჰაჰ!“ – იჰ.ედტ ადაჲ. ნას ნართ სასრგყა დგგ.გრლწა.ლან (|| დგგ.გრლწა.ლან) დაამტგხნი იჰს ითჰედტ. ნას დაჰ. იკგლგჰგერგნი იჰსჰადტ. „იმ.ფრუბო?“ – იჰ.ედტ. დდაზწაადტ. ნართ სასრგყა ადაჲ. „უდგე ბზროჰ უანგნთეშაზგ“ – ჰანგ, უგსა იჰ.ედტ.

იხფახაზ იყედწარნგს იგ.გდთედკტ ადაჲ, „დცახერი სედთედჰა.ბჰ“, – ჰა.

უოჰს ამრ დეჰა ეხდუ აჰა დგდგრტ. ნას ადაჲ დეტედჰლეტ ამგ, „აბრს უთალო!“ – იჰ.ან. ნას იჰ აჰა უმბახა დანგყალა, „უა უანგგლა!“ – იჰ.ედ(ტ). ნას ნართ სასრგყა ანცა დგდჰ.ო დანლაგედტ (იიჰა ყალომში!): „დალლაჰ, სა სგუთაჰეზხარი, ბჰაჰა-ბჰემემში რყალუშა აჰსდა საჰანტკლა იყეუწარნგს, სგუჰ.ოტ!“ – იჰ.ედტ. ნას, უსგე რჰ.ო ყამლოზი! – ამგ ს.ე დანლაგედტ. ნას ადარა ილ.ლანი ენგს.ე, „შთა, უანჰი!“ – იჰ.ან, დედჰ.ედტ. ნას ადაჲ დანაადჰს აცჰას.გ იფგდჰს დანლაგედტ. ნას „ზგნგ უანგგლა!“ – იჰ.ედტ ნართ სასრგყა. ნას იწაგე ილ.ლანი ენას.ე, იზგფგმწ.გხრატგ ენყალა, „აბგრჰ.გუოშთა უანჰა!“ – იჰ.ედტ. ნას ადაჲ ანც.ე რთაზ ამჰლა დანჰანი, აჰს იზგფგმწ.გედტ. ნას უან დგლას.გედტ. ნას ადაჲ იჰ.გდთეტ. „სარს

სეკანგამზარი, ნართ სასრგყა შეჟტკეზ, იხესეზემდერი? – იჰეიეტ, – ჟოჟაშთა ცქა უხდერტ ნართ სასრგყა შეჟტკეზ. მეჩღლა უსმინააზხარგე ჯამებგჟლა უსრადტ, – იჰეიეტ ადაჟს. – ჟოჟა აჯს სეუმერბჟკა სეგვთა აბან სეტარა აჯაჟი იკნაჰაუჰ, აბნი პაგანი, აბრს მაასგე-გდეჟწარი, სჯა აანწარტ“, – იჰეიეტ. ჟოჟა ჟესა ზემჰაზ აბნი იგათა ნაპგლა დანგსრი, ნართ სასრგყა დამრანი რყეიეტ. დეზაადმთინზ მარს, აბნი დამარნეს ონ, აჯს ნართ სასრგყა დეგეზბზღამზი! აჯს რმან. ინაპგლა დანგსემდეიეტ. არგთა აადჟმაან, არგთალა იკნი იგეიეტ. ნას არგთალა იკნი იმნგეგოზ ანგებზ’ (sic!), იფსახემჰკა ნართ სასრგყა იმადჰკეზ ადაჟს იჯაწეიეტ. ჟოჟაშთა ადაჟს ნართ სასრგყა დემჰკოა დანლაგეიეტ: „სერგცჰაუჰ, არაა სეყაზტ. უსგე სეზანწომი უსსე.შახეი?“ – იჰეიეტ. – „ნას ადაჟაჟა ამითალა ჰა ჰანგესხან, ჟოჟა ანცეი ისდთან აჯამებგჟლა სეუდაადტ-შთანი სეზემთაზ მარს ჟარს უშრ’ ჰკენ პჟჟარ (sic!) სემანი სნადრი, სეუდერჰჰ-ჰა სმეიეტ. აბრსალა სცარი უმსაზწააუმაზ უსგე ისდგრან. აბნი ონ ახრაჰე აბანს იყედწონ-ჰა, იხესჰაზგე. ისელშარი მარს ჟააგე (ახრაჰე) უსშუმან. ამჩ უმან უგსეზემდეიეტ. ნას აკათან რმანი ჰეტჰეს იჰარგეჟო უბანაზუჟ?! უსემმერნეს სეითამზარი ჟააგე სეზემდერი, უგამამზარი, – იჰეიეტ. – ჟოჟა ანცა ჟანსდთა, უსსემშეხა!“ – დემჰეიეტ. ნას აგათ იგედდეიეტ. იმნედაზ იჯს მასენ იჯაჯ-და ჰნაწეიეტ. ნას აბი ირათენ, იცეიეტ. აჰჰარს ანგყალა, ნას მარს (ადაჟს) დანჯანაჰალეიეტ აძე. ნას უმთანგე აგათალა დგესენ, იმგაცა აათედრანჰად(ტ). ნას იკატეჟა აბი აანგლეიეტ. ნას ადაჟს იჰემდთ ნართ სასრგყა, „სშეუმებზ სლარდერლაჰ, სეკატედ აანკელანრი, წლაჰ მანკეურ-შარი, აჩაგე ოუმზარგე, სშეუმებზ სლარდერლაჰ“, – იჰეიეტ(ტ) ადაჟა. ნას ნართ სასრგყა: „ჟი აზე უგაანსერხუმა?“-ჰა, ინაპგლა დამწამსანი, არგთალა დმწასენ, აწლე მანკე-ედრმეიეტ. ნას, ნართ სასრგყა იგითაზ, აბნი იშრს ჰკენ. ნას აბნი იგენგეზბდრტა, მამცა რჰე დცეიეტ, „გერლაროჰ“, – იჰან, დნეიეტ. „ჰა ჰანგეაჟა რეგეზხეზ ადაჟს მაართენხაზ სძ. გაწეკ სერაზყე დკენ. დენტა დესმენ, სააჟრდტ“, – იჰეიეტ. „ჰაზემგეაზი?“ – რჰან, დემცა გააჟა მანლაგეიეტ. „ჰადერჰჰ-ჰა ჰცარი, დაჰზემშრა ყალარენ. რიზბაზ აჯე (აჟე) ბჯარლა უმათაჯე დეჟემდმეზტ, ჰამებგჟლა დეუმმზარი. იმემახაზგე აბრსოუჰ“ – ჰანრი, დემცეი რემჰეიეტ.

სარგე ეჯს სცან, ენს საადტ.

ჯ. ჰ. (33 წლ, გადმოსულია ძველი კუვინსკიდან. ორი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა ს. აჰანდარაში).
ფსხუ. (19. VII. 1947 წ.)

10.

შასრუ ამბვსთა

ამთალა იყალანაზ აჯაწედ კაწედ აზიე ედმზკვზ ნაშიედ ავქედ შასრუ ამბვსთედ (sic!). ამთალა ნაშიედ ავქედ – ძღაბკ ლეზნდმ რკონი, აქეთაჟედ დთან – აუბდ ლჟედ დემეტაზ სკემკა, „სალწმუნ აალედქუმ“ იპან, შასრუ ამბვსთა დენაშებლედ, ნაშიედ ავქედ ასალწამ რმედმხედეტ, დეჯანწემგელედ. ნას აძღაბ დაადჯაგელან, ასალწამეჯ რმელხენ, ასკამ რლთან დელერტედ. ნას ნაშიედ ავქედ დეგაადტ: „სარს ავ დღუძმაკ არსყა სემეტაზ, ბა აფსშა ზადბჟედ?“ – იპედ. ნას აძღაბ უგსა ლჟედ: „აუჯდ დეზხაადო სემნაჭარუპ. სარე ისკორუპ სემნე დანაად, აფსშე დასკარაზე. უორუ უჟედ დანწედაავჯე რუთავჯეზარი, აფსშე დუმჰანი! – უგსა ლჟედ. – ნას უგარანაგოდ, კაწარალა უედცხ რლემშარატა?“ – ლჟედ.

ნას აზნი ავდერყან ნეყარე იცარეს (sic!) რეგორტრკტ. „უგსა ინყალანკ, სე სემგჯა ნეყარა სანცრ აჩენ სარს სედდქესწოტ, სა სგარფ სექწრაზე ისთახუპ“–ჰა, უგსა ლჟედ. ნაშიედ ავქედ უწა ათავქემკა დეფზადანე დეყან. არახ, აჩან რმემზ-ჰა, გჯყამეზტ. შასრუ ამბვსთა იმაზ-ჰა გედეყადამეზტ. დედთემან, აქეთ დრააზონი დეყან. იზბან უკორზარი, ამთალა შასრუ ამბვსთე დაბა, დაშცა ადაუაქე ითადერხან, დარს მეგათ დემეტაზ დან ანთ რში¹ ინლაგა, დემან აზნა დელალან, „უაჯ, უანწ“, ლემკონი ალავ, ილგეთაზ ამჩლა აბრი აქეთ აჟედ დეკვლნაგედ. აზნა (აქეთ რემყა) დლაუ(ტ). ნას დედუხო დანლაგა, „ჰაჟელა აბყო, ჰაბანაგა?“ – ჰანი, დან დლაწააუან, ავ იჯერე რლთადომეზტ. იზბან უკარი, დეხეჟ-რკან, კაშოურა დედქელავ-ჰა, დედცშირ.

აზნი აძღაბ დახწრაზ, აზნ ბზრა დელბრნ. ამთალა ლარს აზნი ხეჟე-ხეჟლა დალკონ: „სახწანაგაზ, სემაანზ“–ჰა. აზნი ლჟი დედლგეკაადტ. ნას დარს აზნი ლჟი ოპ ენაშთერხესჯე ადბარგაარა ნაშიედ ავი დერედ.

„ნას აბრი ეფში აჯაწარა რლანარი, კაშაურს სედცავ“–ჰა, იგორთედტ. ნას აჰაჰარა ართედტ. „მედკ აშთეზ ნეყარს ჰადქელარი ოპ“–ჰა, აჩაჰარე ედმერხტ აჰაჰარა ადმანდქე შასრუ ამბვსთა დეზექტრ-ჰა აჩი რმადამეზტ. ნას ნაშიედ ავ დედფხედ. ჩანავ, იჩა რეზენტეკვჯე აგარფ აჰი დაარცედტ. იქსკაქავჯე დაადდერგედტ. „შთა, შასრუ ამბვსთა, ურგლაფში, იტმთავკო აჩე კე!“–ჰა, დედჟედ. ნას შასრუ ამბვსთა ანთ აქსკაქა დრგფმენ, იმთავემ-შა იბედტ. ნას აჩან დრგლაფში დალაგედტ. ნას რზეჯე რედცკვხ (დეჰა) ედცაზ ჩე-ზერდაჯკ იკედტ. აწგვა დამწასენ, „აბრი ისემთავკუპ, ისექნეურგორზარი, აბრი სემთავკში იზბედტ“, – იპედ. ნას ნაშიედ ავ დედქჩედტ, „აჩერგვა დღუქა რელოპ, აქსკაქა რელოპ. ურთ აკვ

¹ რში ← რმა...

უმკანრ, აბრრ რედცაზ იშფგუკვზ?“ – ჰანი დედჰედტ. შასრუ ამპვსტა უგს იჰედტ: „სარა აბრრ სემათავშე იზბედტ. მემკვმდა ისერჩრ(ტ), ნას სნეყნაგომა იზბედტ“, – ჰანი რჰედტ. ნას შასრუ ამპვსტე იგან, აჰნგ დცედტ. ანცეე მაართაზლა „უანჯ, უანჯ“, – იმჰონრ აკრაჰედწონ. ნას აუან ნრასკ მაათგანრ დანქტან, აჩგ ირგვემარა დანლაგედტ. აჩგ მალაზ იგედთედტ, იშგმდათავზუ. ნას კადერკვგე ამგ დემჰედტ, რქლაცე, რგლაცე, იმცლაქე დედდემგალედტ რყადწაზლააკვგე. ნას აჰჰარა ნაამ იჩა აკადგრ სქედწედტ. დანქემტამაკა აჰა აანდკვლან, ანრ ეხედზარგააზ სძლამ ლგარგ აჰე დნედტ. რჰაკ, ბაშლგყ-ჰანი, მარბანზაალაკვგე აკვგე რმამდ.

ნაჰედ ავგზ აქანკაქა ირედლო ჰენაჰკვლი იზგმვა დანქტანი ამლამ ლგარგ დანფშალედტ. ნას სძლამ დედდელყან, „უალა, უალა, ნაჰედ აჰ!“, – ლჰან, დეჩგზელბტ. „არ სეჰგზა დაანამა?“ – იჰან, – „უდგე დაანედტ“, – ლჰან, დაჩგზელბტ. ნას დალგან, ანცეე ილგდათაზლა აჩრა დეუ ყალწედტ. აგლაცა აქეთა თჰამდა ბზრა მერგყაზარი დედზელგედტ. სჰსსავგ (სძლამცა) ირაცანი დედზელგედტ. „იყალაზი?“ – რჰან, ილანწაადტ ათჰამდაცა. „ამთალა ნაჰედ აჰ სეჰგენაჰე დემტან „სალამ ალედქუმ“-ჰან, შასოუ ამპვსტა დააშელტ. ნაჰედ აჰ აფსშე დემჰედტ, ასალამგე გმდემხმედტ, დეგვანწემგელედტ. სი ისკთაზ სეჰგენაჰე დანანდ სედანწეგლან, აფსშე მსჰედტ, «უტა» – სჰან, დესგრტედტ. «და, სარა ნაჰედ აჰ დეუდმაკ სშტაზ აფსშე მბჰედტ, ბედანწეგლან, დებგრტედტ», – ჰანი, დეგაადტ. აბრრ მადდერყან «ნეყარა ჰამცკა» რჰან, აზე ემდერბტ. ნას აუან ბზრამაქა სეზედზგზაზ აბრრ ზედგრრაზე ოჰ, ენ რქწედტ ნეყარა იცარაზეს“. აბრრ ლჰანგ აუა ადგრრა რელთედტ. ნას აუა „იზრრ“ რჰან, აზრა (აჩარაზრა) მალაგედტ. ნას ინგჰედტ, აგედტ „ამშთა სლაფხა სემაზაადტ!“ – რჰან, აჰლარ რგქნგჰედტ.

ნას იჩგზერწან იდგქერწედტ. სძლამ შასრუ ამპვსტა იჩგ ილგან სუჰა მდელჰალედტ. იბაშლგყ, იყამჩგ, ნას ჩეზლგედგსახუშაზ სმათაქა, ამპახშე ნარგლანი, მადთავხუშაზ რეზენტავგე აზერჯგენ ითაწანი (|| ინთაწანი), ჩი მადდელჰალედტ. ნას იჩგზერწან იდგქერწედტ. ნას უანგკ, ჰანგკ, ხანგკ ინგყედტ. ნაჰედ აჰ დააგლან, „აბრას ჰაქელარი ოჰ“, – იჰედტ. შასრუ ამპვსტა იმეუდედტ. იზბან უჰარზარი, „აქეთ რჰჰარაქა ხანამგრ (იხანდა) ჰეშფაქელარა“, – ჰანგდ იმედტ. ნას აჩგვგე (|| ადგრჰანგე) ჰანკ, ხანკ ინგყედტ. ნას ნაჰედ აჰ აჩ აკადგრთა დეზთამტანა დანლაგედტ. „რუუედ?“ – ჰანი, დანწაადტ შასრუ ამპვსტა ნაჰედ აჰ. ნას „უანკა აჩაკადგრთა სელშახომ“-ჰე იჰედტ. „რუუაზე ხამუხ (sic!)“ – ჰა, რჰედტ შასრუ ამპვსტა. – სძლამ ლჰე ჰანტან ულალან, უოჰა სუანკა უშფოულემშო?“-ჰა დედჰედტ. „უთანგზარგე სშე, უანკა აკადგრთა სეზთატრმ“, – იჰედტ. ნას შასოუ ამპვსტა აჩვა (ა)რყან იჩგ მადჰალან, აადფდრტგენ, (ნას) ნაჰედ აჰ დეტანგედჰედტ აკადგრთა. ნას დემანგ

დღეღამე. მასრუ ამპვსთა დანდქლოზ უტსავე იგეთეკხან, „ამთალა საბ ედშეა ართ თაზერხან რქე ქელარა სცა“-ჰანრ. ნას ნაჭედ აპ რღემშედ. ნას იღემშაზტ-ჰა, მასრუ ამპვსთა უტსავე ამრ რმან, ანცე რთან, იჯაში რუხრაზე დცოტ. რყედწაზაკვე დღედედტ ადატაქა რქე. ნას აძე დღუნი რყან, აცვა ჳენ (რანმთალა აბცე იკტრწაზ აცბა). ნას დღეზუწეტ მასრუ ამპვსთა. ნაჭედ აპვე დააფედრტგეტ. „ტოჟა დარზაზაკვე (|| დარზაზაკვე, დარზაზნელაკვე) უმშაზენ! ჰანდტ ქელარა ჰანანდუშაზ“.

ნას მასრუ ამპვსთა ამცა ყედწედტ. აკრი იუდტ. ნაჭედ აპ აკრი იჭედწედტ, დერგე აკრი იჭედტ. იშტლანგ რეფსე რშედტ, ნას აშარა ენად, „ტოჟა სარს სცოტ საბაცა რმა ზეუხერნეს. აზჰან დედგე, იმაცეს. უმშან ნაჭედ აპ!“ – ჰანრ დედჰედტ.

ნას მასრუ ამპვსთა დეჩეზულან, დცედტ, აბჯარვე ანახან. ალაპ დღედთან, ირედაპბაძაზ ადატაქა მასრუ ამპვსთა დედნტმედტ. აქედ იჰარდუძაზ დშაწაზ დედნტმან, დედმედტ. აბნი ონ დარს დეზცმორვე. აგეტ რზე დედშადრმეზტ მასრუ ამპვსთა. ნას ანრ დანტმე, აჩან, არახ. იდქედწედტ აცვა აქედცარაზე. რშეიქი დარცედტ. ნას აცბა ენაქედცა აჩა. არყანლა დანწასენ აქაა აჩან ირგლაზ იკედტ. „სეჭეზა, აბრრ უკტროპ“, ჰანრ, მასრუ ამპვსთა იზქედმეტ ნაჭედ აპ. ნაჭედ აპაზ დშან, აწლა გაჭრა დთაღედტ. ნას მასრუ ამპვსთა აჩე დეჩეზუწენ, დედნტმეააუტა დანლაგედტ. ნას იკალთა ანათგჰკოზ იბედტ. დედკენ დაათგედტ. „ზამუხ, იუქსაზი, უზერშედ? აბრრ აჩე უკტროპ“, – იჰედტ. ნას „ჰანთხალა ადატაქა საედტ. სა სრედბაშედტ. აჩა აუმედშთენ რყალაკვე!“ ნას ნაჭედ აპ აჩე იზტმეტ. დენცა, ირედწაზ დსქტან, დაადტ. „რყალაზი, ჰარს ჰადშავე დედმნრ, ჰარახვე, ჰანგვე იზტკაცუშა? მასრუ ამპვსთა დედნარვე, დეგემსტეტ, დესტზარვე, დაარნე იჯაშავე უნრ, ჰარახ. იკედცარატე დეყალარი ჯათაჯემ“.

– „დეგედ(ტ), დეგესტ(ტ), დეგანდ(ტ), აბავე აბ ედშეავე რეში იუხერნეს რღემონი დყაღედტ. უკწაზარი, უახეს!“-ჰანრ, მასრუ ამპვსთა (sic!) იჭედმეტ ადატა იზენ. ადატა დგელან, „ტარვე უახეს, მასრუ ამპვსთა!“-ჰა, იჭედმეტ ადატა. აქემშარა მასრუ ამპვსთა რქსედტ. ნას ანცე რთაზლა დეკვლეფშენ დედნესტ. ადატა იგ. დსქედრსან დედმედტ. ნას მასრუ ამპვსთა დანცოზ, დან იღედმჰადონი, დშაპ-ჰა, დშან, ნეყტბაკ აბაცა ირთენხანრ რყან, რდჰალანრ იცტგან, დანახანი, დგშენ აბგ ხსქსაზ იდატი იჭე დწედკენ, აზნა ნყალს, „აუგედვე შაკნი იზტედტ“, – იჰან, იბტ. ნას უშთანვე დანწასენ, ადატა დეზლაადო რქაა აღარი იკედტ. ნას დანააპტე რეზა დედბადრმ ოჟავე. ადერშანგვე ანტსრა ანყალს, დშან ჩედწაზტ. უშთანგვე დედთედფშაახტ. „ზამუხ, იუქსაზი? აბაშრახ უნასრშთძომ, აბრრ აქაა უკტროპ“, – ჰანრ, დედჰედტ. „ზბროპ“, – ჰანრ, დედჰედტ ნაჭედ აპ, აქავე რმედტ.

უშთანგე იმპრეწენ, იცეიტ. ნას ამგვან ზვან ადატა დქტანი დედთადტ.

– „საბი, აჩე დქტანი დაჰმთეფი „არახ. აფხანც!–ჰა, ატეღ დეზმეზ მასრუ ამპესთე დკეზარი, დეზარეგ, დეგემსეცტ, დესეზარეგ დაან ივამ იუხრატე დეგეყამლანცტ“–ჰანი, ადატე დაჰედთ.

ნას მასრუ სამპესთა დაფწანი: „დეგეღ(ტ), დეგესეგ. დაინი ივამეგ იბეუედტ (sic!). ტახეს ადატა!“–ჰა, იჰედთე მასრუ სამპესთა (sic!). ადატა იხეზმდღემან, „ტარო ტახეს მასრუ სამპესთა!“–ჰა, იჰედთე. ენჰედთ ნას ახეს აჰემმარი სემანარი“ – ჰანი, დეხესტ. ნას მგვან ზვანეგ დემდეტ. ნას ანეყეგი იგან, პხნა ში იხეხტ. „ატედეგ მეგეჰ“, – იჰედტ.

ნას აქვან იბემქონი იგეჰენ, იმთეხტი იცეიტ ადატაჰ რჰე. ნას ხვან ზვან დქტან დაადტ. ატედეგ ნას, „სემეცაეგ შნი, არახეგ იკედვარან რყო მასრუა დრეჰლანარი, დეზარეგ, დესანი სემეცაეგ შნი, არახეგ იკედვალანი, დყამლანარი ყალაჰ“, – იჰედტ ადატა.

– „დეგეღ, დეგესეგ, ივამეგ იტეღ. ტახეს, ადატა, იტლმოზარი!“ – იჰედტ მასრუა სამპესთა. ნას ადატა იხეზმდღემან, „ტარო ტახეს, მასრუ ამპესთა!“ – იჰედტ. ნას ახეს აჰემმარა მასრუ სამპესთა რქსედტ. ნას დედხსნე, დემდეგ. ნას ანეყეგი იგან, „ატედეგ ხეჰ“, – იჰანი, იხეტ. ნას აქვან დამწასენ იკედტ. ნას იხეზა დემდრა დლაგედტ მასრუ სამპესთა. ნას დედეშანი „აქვან რუმეშთენ“–ჰა, რითედტ. ნას აშთანგე აქვან იცეიტ.

ნას დერმანეგ ფმვან(!) ზვან დაანგედტ. „აჰან სემეცაეგ შნი, ჰარახეგ კაცო მასრუ სამპესთი დრუზარი, დეზარეგ დეგემსეცტ, დესეზარეგ, დაანი ივამე იბურატე დეყამლანარი ყალაჰ“, ჰანი, ჰედთე ადატა. ნას „დეგედტ, დესეგედტ, ივამეგ იურატა სამთა დქსედტ. უწანარ ტახეს, ადატა!“ – ჰანი, იჰედთე.

ნას ადატა იფხემან აჰემმარა ანედთაზ, „ტარეგ ტახეს!“–ჰა, იჰედთე მასრუ სამპესთა. ახეს აჰემმარს რქსედ მასრუ სამპესთა. ნას ანცე რთახლა დეკელფემენ, ადატა დემდეტ. ნას ანეყეგა აახან, აშა პხნა ყაფან, „ატედეგ ფშა შანი იხედტ“–ჰანი, იხეტ.

ნას აქვან დამწასენ, იკედტ. „სეგეზა იყალეოზარი, აზარი აქვან აზარი აჰა (|| ტაჰა) დრუმეშთენ!“ – იჰედტ, აჰან ნამეჰ აჰ რლმო. იცეიტ. ნას ტენადერჰანეგ ხეგვან ზვან ადატა დქტან დაადტ. ატედეგ ტესა დემდეტ. ნას იხეგეზანეგ დაანე ტედეგ ტესა დემდეტ. ნას იბეჰმეგეზან ადატა დაადტ. დემადრო სემეგანი აბანთ დემეცა ჰამეგმელა დრედაანი იმედეზ იგადთედტ. ნას დარ დემადრო სემეგა „დეზტესთა დარ სემეცაეგ ახე რეჰა რეჰე ურთაეგ იშნი, არახეგ იკედვარანი? მასრუ სამპესთე დკეზარი, დეგემნი, დეგესანი, ივამეგ იურანი დანადეჰაჰ, ტახეს!“–ჰა, ადატა მასრუ სამპესთე იჰედთე. ტოჰან ახეს აჰემმარა

ადატურ იქსოტ. აფხაშრაზნე (sic!) შასრუ სამპესთა ჩანწემდერხონი, „სჟემმარა უმოლუპ ადატურ, უაახეს!“ – იპედტ. ადატურ დეხგესენ, შასრუ სამპესთა იგორ დექემდრფშენ, დანაადეხს, შასოლუ სამპესთა ანცე ილგდწან შმჩი რმან, დემმანი დარს დახგელაზ ჰარაკგლა დეფედტ. იგორ დექემსონი იტურთა აჟატატარა დექსედტ ასანდაყ-ხე. ნას შასრუ სამპესთა იოჭედტოტ ადატურ, „უოჟა ახესრა სე ისქაზუპ“, – იპედტ. – „აა, უაახეს!“, – იპედტ ადატურ. ადარა დეკგელფშენ, ანცე რთაზ-ლა ცქა დეკგენე დედხესტ ადატურ შასრუ სამპესთა. დანხესაზ. ცქი იგემდერთონი, დედხესტ. ნას იგორ დექსანრ ადატურ დემშედტ. ნას ანეყგბა სადხან, დცედტ დეგგრდწა. აშა აზნა სადხედტ. „უოჟაშთა სეზცეშახა დეგეყამ“, ჰანრ, იოტ. „არგე ბეჟბრუპ (ბეჟმაკ)-ჰა, იპედტ. ნას აქსკა დამწასნი, მაკედტ(!). „სეჟეზა, აჰაჰად უაბწყო უოჟაშთა უმშან, უზცეშო დარბაზნელააკვე დეყამ“. ნას იოტეზა დედფშანტ. „არს სეშაპტ ცქი იქასჰანდგე აბარს აჩე უკერი ოპ!“ ნას იორ რთედტ. ამჰახში ადხან, იშაპი ჰედჰედტ. ნას „უსეცტრარრი, აკადგერ სქჰწარი ოპ არს აქსკა. უოჟა აბართ დერთენხანი ახშ-გაწეკ დრგმობ. რაბ დაჟუპ, დეფსნრ, დეყო სეზდგრომ. სარს არე იქსკა სქეტანი სცოტ. უარს დარბაზნელააკვე უმშან! უაჰა უზცეშარ-ჰა, არახ დაადრა დეყამდმ. უა სეზცოვე უტსოპ, – იპედტ. – ჰაბაცე ირთენხანი არაშქა გყაზარი ოპ, ახგ ყაზარი ოპ შმათა(!) სნეკეფშეშე ჰაქანთაჟ. შასრუ სამპესთა აქსკა კადგერ სქედწან დცედტ. დახგდო ადოლუქა რაჰემ (sic!), „ჰადტ ალა-ჰემ, სემცეავე შნი უმფხაშადკა სეგარფ უშეფაქლოზ?“ – ლპედტ. „სარს სანცეავე საბგე იშნრ დაქელაზ სეგეფხაშამ“. „სარა სზგფხაშომ?“ ნას არეკვა-ჰა დეჰჰან, ჩედჰანლჟტ (ედბაკერი ოპ). ნას დედბაკენ, ექეფარე დლაგედტ. ნას შასრუ სამპესთა დემტეხნი, ადგელ დანაალგერხა იშამქანენმა ადგელ დეწალწედტ. ნას დარს დეჰგენჰან, ლარს დემტეხნი, ანცე რთაზ შმჩალა ადგელ დანადრხა, ლემეყაჰაჰარანმა ადგელ დედთედტ. ნას „სა სეკგამზარი, შასრუთა უშერტურ უმჩელა უშეფაზემდერ?“ – ლპედტ. ნას, უეჟა, დექს დლაგედტ. „უა შექარე იმჰოლუპ, უაჰს სემუბგმსხრა, უტწაზარი, სეუფჰესხაპ; უფჰესზარი, სეუტწაზაპ, სეუმშაზარი“, – ლპედტ. – „სა სმა ზოგე რეჟელა სარს ფჰესნე დააზგადრმ“-ჰანრ, დლესნი, ლკა კედწედტ. ნას დააჰგენ, დეფშააჟ დლაგედტ. დემეფშააჟაპ სკემკა. რაბ დეტჰამდახან, მგალს რჰადომეზტ. ატემ იჟნრ აბანცქა სქნი უაჰს ზოთაჰემ აჰსკ-დგუქა სქეჟნი დეტაჰგენ. „ჰეუმ, იზაკეჟორ, ისაჰაოზ?“ – ჰანრ, დაჰედტ. – „აჰეჟორ უაჰაოზ შასრუ სამპესთი დოპ, იუთანი?“ – იპედტ. ადატურა რაბა: „იტთაჰეზი, უაჰეზგალაზი არა?“-ჰა იპედტ. – „რსთაჟუ აბასოპ: უფაცაჰა გეყახემ, ისშნედტ. არაშქა ენთაკუ სრუჰოზარი, უარგე უტს უაზრთსტედტ“, – იპედტ. „სეუმჟერნი, სრუშთიზარი, ენგყო უასკაპ“, – იპედტ ადატურა რაბა. – „უოჟადრმ უარუ უთჰამადოპ. უსგე უფსრა აამანედტ“-ჰანრ, დედჰედტ შასრუ სამპესთა. ნას

ადაუა იკანდწედტ. ნას აბრრ ეფში აზრა ფშიძარანრ რყოზ. უნზჟალარი, უნკა ცართა უმადამ. აშიქაგე კაკანი იყარუპ, აწაფხაქაგე უა იკშუპ¹. ნას დასუ აში აჭრ იკშუ დასუ ეხკშუ აში ანარტრეტ აწაფხაქა. ნას აწაფხაქა აადხან აშიქა ირტგედტ. არაშიქა უნა ითაკგნ. რგზენტაკგე აკადტრქა რტქედწედტ, ხნი ირტმაზგე, მალნი მბაცა ირტმაზგე ირტქედწედტ. დგგერლწა დგგეჟნგ დაადტ.

დანაწაჟე, ადაუა დგუ ახკქა (sic!) აქედგენ, დააუდმითარაზე, ნას კგხ დგკნონ დგნლაგა, დგმსენ, უნყა დგდმედტ. ნას დასენ რშიე იჭგ დაად(ტ). აჩე დგჩგზეწედტ, აჩქაგე იმაპან, მტუდმითედტ, რშიეზაგე დააცგერდგედტ. „მარბანგელააკგე აკანგ(!) უმშიახენ! მკთაკგეზ იზგეგ იყალედტ“ – კანი, იშიეზე დედკედტ. ნას აკრე იუდტ, აკრი ირტქედტ ნაშიედ აკ. ადი ირტმრფხედტ „უჩფსახ უტჟა, ამშია კნქლახედტ, აკგე უაცგმშიან! აშიგ ოპ კახცრგე. ნას ნაშიედ სკაზ დგგერლწა აშინ სმბაკ. მანდაპ, აძგ რქედთედტ, იმთაქაგე იფსახტ, სტაკგე იფსი იშიედტ. ნას იდტქლედტ აშიგყა. შაკა შგმემში ენგყა, აჩე აკადტრთა დამაპზოა დალაგედტ. ნას აჩე ეკა იზირაზ აკჩ-ბბაქა აკადტრთე ითედწან, დთაკგედკედტ. ნას აჩქა, არახქა დრტლედწან დნადგედტ. ნას აქეთ აადგარა ენანდ დგჩგზეგდგენ, აკრრ იუდტ, აკრი იჭგდწედტ. „ტოჟა აზაკლა სტუკოტ“, – იკედტ შასოუ აამპესთა ნაშიედ აკ. „ისკო აბრსოპ, – იკედტ, – ტორო უგაკპუპ, უგებზიროპ, აუააბზირაქაგე ურდტრედტ. მალ კრ ააკცაზარი აშიშაგე უარს უაქსოტ. ნას აქეთ აჭე კახნედ(!), აქნაგა ზთაკტუგე უარე იუდტრპ. აუაპ ბზიქა აბართ ახცაზ მარგაზ ამალ ირტლშიაპ კანი, მადაგე ირტკთორუ უარე იუდტრპ. აგგ-არახ სარს სედბაშგზარგე სგკამ ზგუხან, ბარაქათ ბოსგნ უხსტცაად-შიაცაგე ნეყარს აკერ მადსრუპ. უარს აჩე აკადტრთა უამაბონგ უყაზარგე, სა სრუშზარი, ჯგფსრ (sic!) იდტრდომ, – იკედტ. – უშიანრ აწლა-გაშიარა უთანლაზარგე, სა სკა ჯგ (sic!) იმბადედტ. სა სგფსე თანი დუნედ კან ისკადრმ. აბართ მალ კრ ააკცაზარი, რგზენტაკგე უარუ უტუპ. სარს ისთაკუ – აბართ სბაცა რტმალ, ახგ, არაშიქა, აბნი უარს ისტუთაპ აჩე. იზბან-კა, უსაზწააუაზარი, აბართ სბაცა ირთენხაპ სმალ ოუპ. აბნრგე მალრელნი (იმემთ ბზირანი) ჩუპ-შითანი იფსანდგეგე ისთედრმ. საბა, საბა მამცა რმა ზლაზგუპ აჩოუპ. უნკა უარედ სარედ ჰაგედბამბედტ, იკწოლუგე უარუ ტრუპ, მაკაუგე უარუ ტრუპ. კახნრა კააჩგზეგწაპ ლჭე უსგე კნედედტ. აუგდ აჩრა ლმური, ლგუდრმ, ილტკთოგე უარუ უდტრპ, სარს უნასა უზგყასწადომ. ნას აბრსა აზრა ყარწპ, აკაშიარა ყალაპ, „ნაშიედ აკ, კად, აბრრ სყარა ზგლშიაპ უკაშიარიოპ“ – კა, იუქგერწაპ (იუდტერწაპ)“. ნას ინრედტ. „შასოუ აამბესთა აქაზუ უარო უტუპ, – კანი, ისტდუდწან, აბრი აკა დაჩაკგლა სტუკადომ“ კანი, შასოუ აამპესთა დტდკედტ ნაშიედ აკ.

¹ მესმის უფრო: იკშუპ.

სრახ. რემანი სძლავ ლეგარფ აჭი ინედტ. ნას „სეგარფ აჭე იჩეზ-ესწაზ ატაა ნეყარ იცაზ ებგი იზშიდანნი მადტ“, – ლჰან, ატაა ებგლეგედტ. უთ რეხაბარ ზაჰაზ ატააბზიაქა ატემ ქეტე-აეგე ეზზინედტ. ნას ნაშიედ აჰ მერე აადცა-შია აკამნდა იყედწრა დალაგედტ. სრახ. დედრშედტ აჩარაჭე მათაჰგზ სყრა. ნას სძლავ ანცე ილგდთაზლა აჩარა-ზ.რა ყალწედტ. ნას ირზ.გედტ, ირნგჰედტ, სკაშარა (აჰჰარა) ყალედტ. ნას „ნაშიე აჰ, უკაშარი ოჰ“ – ჰა, დგე-ერწედტ. ნაშიედ აჰ დანგე-წ (დეკაშარნი დანააქ-წ) შასოუ ამჰგესთ დზლრჰაზ აზ.ი იგაშთლგხტ. იქაჰ ყაწანრ დგეყაშინი! ნას ინრედტ, „აქაზუ უარუ უტუჰ“-ჰა. ნას შასრუ ამჰგესთა ჰწარე ედთან, იფხედშან, მაჰ იზგმკტ. ნას დგე-ლან, დგე-აშ.რ დალაგეტ. ნას იხ.გრთა აშ დგე-ნაწედტ. ნას „აჰჰაჰა, რყალაზი?“ – რჰან, ატაა დერკედტ. ნას ათჰამადაქა აკ.შ.ტრან ზდგრან, ატაა ბზირაქა გყან, ახა [← ახე] სლაჰხედტ-ჰა, მალაგედტ. ნას სტედ სამთაჭე დახაადზ (sic!) გერემდგრძაკა თჰამდა-ხ.გჰეკ რეკ დაქ.ტანი „რყალაზი?“-ჰა, დაარგლახეხელეტ ატაა. „დრ, სენასკ-ასკა!“ – იჰან, დენგდჰგელედტ. „ზაკეზი, შასრუ ამჰგესთა, „სეშაჰ მელ ხ.გჰეკ სლალედტ“-ჰა, ატაა უქ.ემაწა, უზგმფხაშოდ?“ – იჰან, ნაჰხესალა ახა [← ახე] აალხნრ მაკედგრეს.გენ, იჩე დაქ.ტან დცედტ. „ჰადტ, ისეზი, – იჰან, შასრუ ამჰგესთა, – სჩა ააზ.გარი-ოჰ უოჰა-წ.ელა!“ – იჰედტ. ნას იჩა აარგან დაქ.ტან უესუ [← უესა] უნასა ყედწედტ: „სადაანძეკ რუშაზ აჩე-აეგ, სრახ.გე ედქ.ერსანრ ათეფაჭი რყაზადტ აკვგ რგლემეს.თანი, აკვგ რგლემდააუნანი. სფესგჰ, საანხა, აუგდ დზაკ.გდა ედლესკააუედტ“, – იჰან, დგემთალედტ.

უოკვკედ მუშკედ ათჰამადა დანცაზლა ხაჰა-ხემემშლა დემხგმედტ. აუგდ სყარალა ათჰამადა-ხ.გჰი იჩე ლ.ელანი ინგყონ. ნას დნედ(ტ). ხაჰა-ხემემშლა დანნგყა დემხგმედტ. ათჰამადა დეზლადზ აჩე აჩაფართა ივარესანი თეფკ აჭე დანდგელედტ. ნას დეჩეზ.წენ, ათეფ დანკ.შან, დემშრაზი იგ.გდთედტ. ნას ათეფ დანკგლფშე. ზ.გ-ჰ.სსრ რდტალანი, იყაყა რემემ იმეგდტალაზ იზ.ემსაყა დანკგლფშინრ დაადრესტ შასრუ ამჰგესთა. ნას ათჰამადა-ხ.გჰეკ იფჰეს ლეზნგ: „ბელაქა ანცე ითგმაადტ, არი სეზჰაზ ბემბადრ?“-იჰედტ. იჰან, ნაჰელი მაქ.ეხნი, მაკედგრესტ ახე. აჰ.სსაქა ახეს ბჰე რაჰარნ. აჰ იჭერთომოძეზ მარე იჰანძეკა. ნას ადგრჰანგე შასრუ ამჰგესთა იგ მაქ.ერფშინი დედთედხტ. ადგრჰანგე, „არი სეჰაქი იტრ, არა სეზჰაზ ბემბადრ?“ – იჰან, ახა საქ.ეხნრ მაკედგრესტ. ნას შასრუ ამჰგესთა იფხედშედტ: „არი სეზეხესა ხე მაგრ დეჰეზარემ“, – იჰედტ. ნას იგაჭი იტაზ აფჰეს დგე.აადტ. „ჰარ უა აკრგ ალანრ მამბრ ძეუშუმა, ახესე ბჰე უმაჰადრ?“ – ლჰედტ. ნას მარა უსგე იდგრხან, შასრუ ამჰგესთა დანინ, დემედხესაზ. „ს.ფემრშტ, აუგდ ატგე ზერხესა ათეფ მანკ.შ.ო შასრუ ამჰგესთი მრუზარი ყალაჰ“, – იჰედტ. აუგდ სამთაჭე შასრუ ამჰგესთა იჩე დანაქ.ტან მადგლწაანწეკ ათჰამადა იჩე ახ.ვარეს.გზ აჩაფართაჭე იჩე ნედგან, აჩაფართა ინკედგრეს.გენ, „სალ.შ.მუნ

აღქუმ“-ჰან, დენდღეგლედტ. – „უა, აღქუმ საღამ, შასრუ სამბესთა (sic!), არე ატფ ზერხესა ათფ დაკ.მოზ უარუ ურუზმა?“ – იჰედტ. – „საკ-ზარფე ყალაპ, რუდერაზი?“ – იჰედტ შასრუ სამბესთა. „უალე!“ – იჰან, ათფ აჰე დენდღეგლედტ. ნას ამტრ იზგდშტ. უოჯა დტოპ, უოწე დტოპ დარზანგლააკვე აკემზარაკე ედჰადომ სთჰამადა. დერფე შასრუ სამბესთა იფხედმან, რყედწაჰ რეზნე იჰგდთოდმ. ნას რსასრაფე ანთეწ; „დად იფსტ, აზზემდელ უმამზარი, უსრშთალანი უაადრემგეტ. უოჟა (აზნაა) უორუ უჰგ სნგდნი აზნი შცამდნე (|| შცამდეს) იფხადანი, აზნი ახე დაალხნი იზკასერგესეზე უსრშთალანი უაადრაზეს-ოპ (|| უაადრაზნე ოუპ)¹. უოჟა ანცე იტგლედწა სმეჩ უმოუპ. ამჩ იშგდუმაზ (sic!) უბაცა რმა ანტუზაზე უაადგარა სტყან, ჩეუსერბადრმეტ. სა სეუბარი, სა უსეჰეგლანი (|| უსეგეგლანი) ურშგჰ-ჰა, სშ.ონ. უმეჩ ინამწრ უანგყალააკ, აცკრარა იუსთაპ ჰა აზნ' რნ სეზტაზე, აჯ უააზე ურცენხედტ. ანცე დჯეშოპ, – იჰედტ. – ნას სარს სეზტესახრ სჯალა იტასჰარემა, სმალა ისაზ იტასჰარემა რუთაჯე?“ – იჰედტ ათჰამადა. – „უვალე უზეჰესახზ ისრუჰარი ოპ“-ჰანი, შასრუ სამბესთა დგდჰედტ.

„შთა, სარე იუბრ, –სთჰამადა ზეჰი იჰედტ, – სა სენარგლანი, ბეჰგე შარცარა ჰედტ. ჰამეცრზ სკემკა დაზსამდრაზ შეკე ჰანგალედტ. ჰამეცრზ სკემკა ჩ-ჯგბეგე ჰთანაგალედტ. ნას ჰაზორგე ჰაზდგრამ ჰაფოპ-ჰა, ჰედრნ. ჰანაფსა, ჰედტ უაყა. უა ჰამიზ სკემკა აგართა აადგან ლაკ სად(ტ). ჰაჰეჰა (← ჰაჰეჰე) აკეზაპ, – იჰედტ. – ნას აჯბაჰ აღსამტნახენ, აუაყა ათფ აჰე ინანაგედტ. აუასახჩა დაადგლწენ, არი ლამეზახე აუასა ნეყართ რნმთახე არე ებანაგე? – იჰან, ლაბაკ აამტენნი, აჯბეჰ. ნწედრფან აზრა ითეწედტ.

ნას ჰმეცრზ სკემკა სთენგეზ (|| ამე მამენა) ჰალეჰტ. ამე მამენა ჰახლასაჰე აფსეზე აუწაყა... ითანაგლან. უა ჰმენხრო სკემკა ამ.ი სარე ჰადგედტ, – იჰედტ. ნას აამთალა ფშა-ცქრ ინრასა ათა შაადგოზ აზნი სგზედსეზე ითასენგრეჰ აგრასწედტ. ნას ამცა ანაკი (← ანაკე) ირეზგმერცო-მნცარა იგარე; დაზთალაზე ითასენგლედტ. ნას ირ[ე]ზგმერცო აქეთ ბლე დალაგედტ. ნას იშეზლან სკემკან აფსეზე შენი დეჰეწედტ. ნას სთედნგეზ დალაფსაზე (ი)ყალედტ; აგაჰი დაჰეფსაზე (ი)ყალედტ. აზრთ აჰეჰესცე იუბრგე სარგე აგაჰა-ჰე დაჰეფსაზე ჰარგლასედტ. ნას სა სეგგლან სეფშააუა აგაჰა სანანი სეშადაზ აზრთ აჰეჰესცეაზე აბუას ისეფშაადტ. ნას აზრი ათფ იუბრ იჰგ, აზრას ჰანდ, აზრი ათფ ყაჰწედტ. რუჰო-ჰანი აკვე ჰამამედტ. აფსეზე სკან ისერჩგონ უაჰა ჩეს (|| ჩას) ჰამამედტ(ტ). ნას სმცა აჰლა ჰაუდომეტ. აზარი სარს სთჰამადა-ზეჰი იუბრ ანცე ისგდთან, ამეჩ სგმან. ნას ჩინაკ მ(ე)ცა ფშაარს ს(ე)დგეჰედტ. ხა-დგუკ აჰე სგქტანი სეშეშაზ-მაცარა აზნა აწაყაჰი (კერკ აჰე) ლაჰაპ

¹ პარალელურად თქვა აგრეთვე: უაადრაზნეს.

ააზბედტ. ნას სგე.ი ითასკტ, „სეზჷჷრ ამ.გ სედექს.ოზარეჯ სედეჷრეჷტ ოპ. სედეზანრ საადხზარეჯ, მცაკ აჷლა ააზგაპ“-ჰანრ, სთასლეჷტ. სეშეცეგროჷ აკედეკა დაჷა-დეჷუკ ბეჷ-წლაკ ედეჷჷჷნი მარს ამცა დანკეშანი დეჷან, ირეჯ იკაჷრ იჷაჰან. ადაჷს დეცან. სნედნ სედეჷრე(ე)გელეჷტ. ნას სეფანი სედეჷრეჷტომეჷტ, ნას ირეჷ აფსერტენ, სეჷტან, სედეჷრეჷტ. ნას კასთხა-დეჷუკ აადეჷრეჷგალეჷტ. ნას არეჷ იფანი ინაადეჷტა, კასთხა აცრანჰან, ადაჷს ილემჰა ითასჰადტ. უჷდე ითასჰანეჷ ისეზდერდომეჷტ. სეგერლანეჷ ამცა სემანრ სეშეაჷსოჷ აკედეკა აკერ საასკანხანრ, ანრ ილემჰა ითასჰაჷ აკასთხა იკეჷ ბლან-მაცარა ადაჷს დანარეჷმეჷტ აჷგეჷ. „ჷჷ, არი ზაკე-ჷგეჷრ?“ – იჰან, დანკტლეჷტ. ნას დანარეჷმეჷ, ირეჷ იმბადეჷტ. „რეჷლანი, ანრ ს(ე)რეჷ ზეგონრ აბრი [← აბრა] მანიჷ დეზჷტესდა?“ – იჰეჷტ. ნას რმცაჷა ინაადეჷსან, კასთხაკ გეჷხემეჷა იბეჷტ. „არი ზეგ დეზჷტესდა, დანკედეჷტ?“ – იჰან, იმპ' ანდეჷტ. ნას აწლაჷა რეჷზენტაჷეჷ იკეჷტ. ნას ადერჷანეჷ ენ'გემეჷცეჷლა იმპრ ეთრეჷჷახტ. წლაჷეჷ რეჷეჷ ედეჷკლანი მანჷნჷი მადეჷტ. ნას დ(ე)ნეჷჷაჷმეჷ, ირეჷ ამ.გ დანკტოჷ. „ჷჷ; არს უოზანაგე, – იჰეჷტ, – ჰეკ რეჷლა ენ'გეჷადეჷ?“ ნას – „დადა, უცა უნასერეჷმეჷრი, ურეჷკასეჷდეჷტ. მცაკ სთანრ საადტ“. ნას – „ამცჷ უთანკეზარი, ს(ე)რეჷ ებეჷგოჷ“-ჰა, სედეჷტ. უაჰა ისეჷჷჷდეჷმეჷკაჷ სასეჷჷნი აჷგეჷწა სენკედეჷტ სეშეგეზან. ამცაჷეჷ სენრეჷმეჷნი აჷგეჷწი სემანჷს მადეჷტეჷნ ჯან ლაგანკ ასეჷრეჷგელან დეჷდეჷტ. ნას სეგელმ(ე)რ სანლაგა აჷგეჷწა სეჷრეჷსაღეჷტ. ნას ირეჷ ისა მაცარა ადაჷს დანარეჷმეჷტ.

ნას ცჷა სემდეჷზარენ არეჷ იფანი ალაგან ითას ამეჷმას ასეჷრეჷრეჷრეჷ რეჷნ დიანტ. უადერჷანეჷ სეზემჰჰაჷა სლაგეჷტ. უადერჷანეჷ არეჷ დეითანერეჷმეჷტ. უადერჷანეჷ არეჷ იფანი, „ცჷა დემდეჷკაჷ სეზაურ-ფეჷრეჷ?“ – იჰან, ამეჷმრ [მ]ასეჷრეჷრეჷრეჷ რეჷნ, დეითანახტ. უადერჷანეჷ სეზემჰჰადანხა სლაგეჷტ. არეჷ სენაჷმან-მაცარა აჷგეჷწა სეჷრეჷსაღეჷტ. არეჷ ააგელან უესა აჰეჷტ: „უაჰა დანასერეჷმეჷრეჷ, შთა, უანკეჷ!“ – აჰეჷტ (არეჷ). ნას სეგერლანეჷ აჷგეჷწა საეჷრეჷნ, მარს არეჷ – „სა უანსეჷტა, სეშთეჷჷეჷ სემერეჷმეჷკაჷ სენანკეჷ-სნედეჷტაჷ, კასთხაკეჷ ააშტეჷ, ენ'უთანკეჷ ჰეჷ“, – აჰეჷტ არეჷ. ნას სეგერლანეჷ არეჷ სნეჷტან კასთხაკეჷ ააშტეჷნი, აბართ აჷგეჷჷკესცა რეჷრ საადტ“, – იჰეჷტ. ნას იყარწალანკეჷ აფსეზ-შეჷმა სეზერ-შა-მაცარა სედერმეჷრეჷტ. ნას ანცა არეჷ ანსეჷთა სეჷრეჷ (!) სანზორანხა, ნეჷარანჷ კელარა სეცრ-მაცარა აბართ რახ.რ, რეჷ, იუბო რანანტაკეჷ აბარ არეჷ ანსრუ, მანსეჷტ. აბრ სარე რეჷბო აჷოჷჷჷ (sic!) ხე-ლაგანკ ამეჷმას ასეჷრეჷნი, ადაჷს რეჷხეჷტ. აბართ ისჰონ იჷაჰან სა სეჷლა სეჷს.ახეჷტ, – იჰეჷტ ათჰამადა-ხეჷჷ, – აბართეჷ ულემჰალი იჷანრი, უანწარა რეჷრეჷ მანკეჷრეჷ-ჰანი, აბნას უარო უჷჷ სეზენგეჷრეჷ უე რეჷ. ნას ჷემეჷჷ-განეჷკეჷ უანსეჷრეჷმეჷრი, უმეჷსა უჷ.ესოტ. უანეჷ აჷესეჷა უმეჷ, უდეჷ იზდერეჷტ“, – იჰან, დედეჷ.ლეჷტ ათჰამადა.

ნას ანცეჷ რთაზლა ათჰამადა-ხეჷჷ დეჷრეჷლან აზ, არან აადეჷტ ირაცანრ აბრ შასრუ აამჷესთა ფადარკას (sic!) რთარანი. მარს დანმეჷკეჷ (|| დანმანმეჷკეჷ) იჷჷკესცა უესა მარჰეჷტ შასრუ აამჷესთა: „აბრ დეზეჷცან

უორო უხოუპ (უზენოუპ) არახ, აჩან უდთარაზეს. იმრ რმამაჭყოუპ. იუმეუნ, აზნრ უჩგ უზეჟეტო „სეთ“-ჰანრ, მაჰ! ზანაზგ მავ იკუმეტ, ავ პარახ. რგჟლა შეუმგონი ინიდგრძაკ, იჩგ უითარ იყალავ, უსგე ფადარკა უითაძაკა უითგდომ. იზბან უჰოზარი, უარ უჩგენოპ, აჩგეზიძა უმაზარი ხაჯა-ხემეშე უახანაზ უოკკლა უნეხეეტ“.

ნას შასოუ სამპესთა დეგერღაწა დეყოუპ. ნას სთჰამადა არახ, აჩან იზანდეეტ. „აბართ ფადარკას უარ იუმაზაადტ!“ – იჰეეტ. მავ იკეტ შასოუ სამპესთა, „იზგადომ, – იჰეეტ, – უარუ უთჰამადოპ, არახ. ზგაპ-ჰა, ზენე სემანდეეტ. სარ სეზანაზ აზემეზელ აზნე ოუპ, – იჰეეტ. – უზბეტ. სცახეეტ“ – იჰეეტ. „ნას აკე უმგარი, სგარე უქსშეთედომ უმაწაძა“, – იჰეეტ ათჰამადა. ნას შასოუ სამპესთა დეჩეზლან. „ზორალა ჰადბაადტ!“ – იჰან, დედგელეეტ. აკერ დანნასკან სთჰამადა რქგეთე შასოუ სამპესთა: „უოკკეზარი, უაგეჟრ! – იჰეეტ, – რუთავეზლავკე აკე უმგაკა სემთედომ“, – იჰეეტ. „ნას უანაკ აკ სემთაკა უმუზარი, ენესჰოგე ფხაშროპ, ავ სარ სეჩგე უარ იუსთოტ, უჩგ სეთ“, – იჰეეტ. ნას სთჰამადა დეგატ, „აბართ აკომე იზანსცაჰ უარო უზნრუპ, იზუმგომ?“ – იჰეეტ. „ურთეჟე უარო იუმაზაადტ! სარ, უგირ დალემსაზარი, უჩგ სედლაჰაადტ“, – იჰეეტ. ნას სთჰამადა იგჰეს დედგელემთედნ, „სჩა აკადერ საქეხნი, შასრუ სამპესთა იჩრ დქსწა, შასოუ სამპესთა იკადერგე სჩი დქსწა. დქსწანი არან ააზგ!“ – იჰეეტ, – „ნას სჩა-სდაყა უმცროზრგე, ახერ უბეეტ, იუმაზაადტ!“ – იჰან, დეჩეზ-გეღან დაუმთედეტ. ნას შასოუ სამპესთა დეგერღაწა დეფხალა დანააუან დ(ე)ქელან იკარცაჰ ეცხეჟეჟე ირაცან არახ. აჩან რმანი აჩნე დნეეტ.

ნასგე უსგე უნასა ყადმწახაზი ნაჰეე აჰ იჰე! არახ-გე, აჩანგე ანჩცა რგეწანი იშრეზჩრ, უან ნაჰეე აჰ იჰე დნეეტ. ჰეგ, ჰეგეჩარან-ზრა იდგერწეეტ. ნას აუანჟლარაგე, ასასცაგე ეზგედგან. აჩარა-ზრა რზეყედეეტ. ასასცე ირგჰთანზგე ირგეთეეტ. სთჰამადაცაჰა ირგჰთანზგე ირგეთეეტ. სძლბ ილგჰთანზგე ილგეთეეტ. ნას ამთაკ ანბჟეს ანრ სძლბ ედმრკეჰ შასოუ სამპესთა დეჰეტ ფჰესნე დაადგაზარეს (|| დაადგარეს). ნას ნაჰეე აჰგე აკე იშგელემზაჰ აუან ცქა დედლერკაადტ. ნას ზჯან ზელურ არახ. ააზცაზგე, აჩან ააზცაზგე შასოუ სამპესთა შიკეჰ ცქა ედლერკაად(ტ). ნას აჰა (← აჰე) ცქა დეუმდერკა „ამალ სემოუპ, არახ. სემოუპ“-ჰანი, უჩგეურფარე, იზეყამლოზ შასოუ სამპესთა იჰე ედლერკაადტ რყალახაჰ ამთალა თაარეზუპ.

ჯ. ჰ. (33 წლ., გადმოსულია ძველი კუვინსკიდან. ორი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა ს. აჰანდარაში).
ფსხუ. (19. VII. 1947 წ.)

11.

სომკაპრკა.

სომკაპრკა-ჰა ვაწაკ დგყან. ნას ატმდ აქტ აჰე აჰაკ დმდგრენენ. ატმდ სჰაჰ ჰესფაკ რმან. სჰესფა რმანე დახცრააკ ანასფე მაჰან. ნას ატმდ იგემთედტ, ატმდ სომკაპრკაჰ. ნას „ტჰესფა აასტ! – იჰედტ, – ჯარა სცუმტ“, – იჰედტ. ნას სჰესფაჰი რთედტ ანგდ. სჰესფაჰ რთან დცე(დ)ტ. დცან დღღგრემდტ. ნას სომკაპრკა დეთადექლახტ სჰესფა რმანი. დემცროჰ ატასანჩა ლასგკ დდექსედტ. „ატლა იყანაწზაჰემდ, დდა?“ – იჰედტ. – „სა ალჰკ ატასა სეყემწედტ“, – იჰედტ. „სი ისერბზირახოტ, – იჰედტ, – აჯმა სშედტ, ულა სერბზირახოტ“, – იჰედტ. – „მატგ“, – იჰედტ. აჯმი იმგდტ. ამგაცას იხი ითემდრფედტ, აჰჰკ იჰჩნდმწედტ, დემთგმწედტ: „დადა, უმტაჰ! – იჰედტ. – აჯმაჰა სე ისეხჩრტ, – იჰედტ. – უმწგსენ. – იჰედტ. – უწგსერ, აკ-ეფშე აკგე იყალრტ“. – იჰან, დემთმწედტ. ნას აჯმაჰაგე იკგდცან., დცედტ. დდა დემთოჰ (sic!), „სელა ბზირახოტ“-ჰა.

თაკაჰეკ დგყან. თაკაჰეკ დემედთანენ. ატაჰეს ლეზცარი, ირემოუგე ლქონ, დარგე ლქონ. უდ ლჰე სასრა დცედტ სომკაპრკა. რემტლართაგე ყალწედტ, იმთალწედტ (sic!) (აგზაგაგე, – ჰგნაცა, – რცან). ნას ათაჰე წახებჰან დერზადტ ილქოს (sic!).

სომკაპრკაჰ დეგეცომოტ. ათაჰე დცახტ. ნას საჰათე აყარანწე დედ-თანდხტ, სომკაპრკა დეგემცამეზტ. „უზემცოდ?“ – ლჰან, დმაწყადტ. „აბარი უოჰე აანგ სან ალგხთალა ად' ააგანი (sic!) შელარსან სეზყალწონ. ნას ატმდ აასგაჰლასან, სეგეზგეცამ“, – იჰედტ. – „ნას სა სცანი, უზყასწოტ“ (sic!), – ლჰედტ. ნას დცედტ ძააგარა ლგხთალა. მაადექელგალარი იკგლსან, მაადექელგალარგე იკგლსან. ნას ატასა-მაცარა ილქეშედტ. ლარ დანდანძეკ სომკაპრკა კრე ლგმაზარი იგეზაცი ირგთედტ. ირგთან, იცახტ. ნას მარ (ჩანდმრხედტ) ჩემწეახტ. ათაჰე ამგლარსა ყალწან, დეგელემწუხტ. დააფშან, დაალრუხტ. ნას ამაშაჰე დთალწან, ჰალჰედტ. ლჰესფა ლერგწარნეს დცედტ. დანდანძეკ დაათგწენ ამაშაჰე ლარბა თემწან, მარ დცახტ. აცჰა აზჰა აარცე(დ)ტ. ნას აცჰა ზტგზ რშთაადტ აფშააცა. აფშააცა ააგეკ ინამგონ; ბჰეგეკ ვაწან, ადგ დეფჰესენ. ირგსასტ ატაკ. აცა რგემდმედტ. დარგე მაფსახი რყან. რეფსერშე(დ)ტ. უემთან ახსაყალ დემრგჰითიტ, „უოჰე, – იჰედტ, – ასას დეზმირ ადნგ დედგლემწრაად(ტ)“-ჰა, მარ კრეჰან(!) აგენ, რყან. იდგლამწკა (sic!) იგაჰემეზტ. ნას აშემთა აშარა ეჰე (sic!) არრე მაკგდტ. არრი ინაკე აფჰეს ლჰე აკატრ იკეჰეტ (ასომკაპრკა მოჰ იკაზგჰა). აფჰეს დგეონ, ლარა იგლემმედტ. დანანფშე „სკატრ აათელწედტ“-ლჰან, დემან, ლეგეზაცა სალხან, დსენ დცედტ (ნას ასომკაპრკა იზანხედტ აცჰა). დემცეროჰ ამგრმ რეფყონ, ანგშთა რქნი, ააცეკ ამგრმ რეფყონ. სომკაპრკაჰ და-

არგდგლედიტ ჰალ'ა-ტაკ-გე რქენ, ჯგმაქაკვე (sic!) რმან, დაარგდგლედიტ. ახაზეკა დემაწუდიტ, დემაწუდიტ. „საანი (sic!) კრესაქა!“ – ლჰედიტ. აჰას იჰედიტ იფყო სფშემე: „ჰარან ბეზაჰაზგქეთი, ასას ბენემფხო!“ – იჰედიტ. ასას, „სა კრესაქან სეყო, სგენემ, – იჰედიტ. – სარან სცა! – იჰედიტ. – აცქა სე მკესცაშოტ“, – იჰედიტ. იცედიტ ნას კრესაქარა ანთ. აცქა რედამაყქა სმეხენ, რეწგქა მკედრშან, ადგელ რწედწედიტ, „აჰე-ჰა“ – ყედწედიტ. ადგელ კესთენ, აცქა რწანაკედიტ. „აბელ ააზგ, აბელ!“ ჰა, იჰედიტ. აგ-ღარე იცედიტ აბელ საგარა. დარან მაანმეკ მარან აცქაგე სჯმაქაგე დელედწანი რმა დცედიტ. ანთ მაახენ, აბელლა ადგელ რჟედიტ, აცქა იწანაკეზ ჯგრშან.

ნას ათაჟ შემეთან დეშაადაზ ალგაჟ ლას დახშტაზ დაარქსედიტ. „არი ზაჰედ, ჟარან უშეფშტო?“ – ლჰედიტ. მარან იჰედიტ: „სემმერწესგენ (sic!), ალჰ ბიე იბაზ ამ დაასქესან, სელე ირზირახოტ“, – იჰედიტ. „დეშეფაყაზ?“ – ლჰან, დანწწადე. – „ჰალ'ა ტაკ-გე რქენ, სჯგმაქა იწოტ აბრან დექიტი“ (sic!)–ჰა, ილედჰედიტ. „სჯმაქაგე გეყამ, იგან დცედიტ. აჰალ'ე რქეზგე სასტ სკენ“, – ლჰედიტ, – ჟედჟედიტ, – ლჰედიტ, – უგელ!“ – ლჰან, დაალგრგლედიტ. ფშარე მაადქლედიტ აჯგაგე. იშაადაზ აბელლი იჟაზ მაარქესი(ტ). „იყასწრზაჰედ?“ – რჰან, ირწწადე. – „აბრან ანცა ბზრ იბაზ, ამ დააჰქესან, ჰალ'ა ტაკ-გე, ჯგმა ტაკ-გე რმანი ჰანცქაგე მარგე ადგელ კესთენ, რწანაკედიტ“, – რჰედიტ. ათაჟი ალგაჟი რჰედიტ: – „ჰა ჰაზქაზ მკეზ, სედჟედიტ“ – რჰედიტ. აცქა ზტეზგე ალგაჟგე, ათაჟგე ედგლან, სომკაპიკა იზგფშააჟას იცედიტ.

სომკაპიკაზ დეშეცრზ ბჟეჟცას დრქესიტი. ბგეგ დცან დწაგლედიტ. „აჰე-ჰა“–ჰა ყედწედიტ. „იყალაზ ზაჰედ?“ – ანგრჰა, – „არან აბაჟ, საბ ითენხარა ბგეოჟ, იგესთედიტ, – იჰედიტ. – შაყა სეზაზგ!“ – იჰედიტ. შაყა სგარე იცედიტ აბჟეჟ სწაგე. დარან მაანმეკ აბჟეგვე იკედან, დცედიტ სომკაპიკაზ. ბჟეგვე, აცეკვე, სჯმაქაგე რმანი (sic!), აჰ იჟე დენტლედიტ. ათაჟგე, ალგაჟგე, აცეკვე ზტეზგე ედცნ იშააჟაზ ბჟეგვე სწა აბგე. აშაყა შწადერგელოზ ჟაა მაარქესიტი. – „იყასწრ ზოჰედ?“ – რჰედიტ. – „ამე ჯგმა ტაკ-გე, აცეკვე იმან დანან, არან აბაჟ. მაბი ითენხარან, იგესთედიტ“–ჰა, დანგჰეჰა, „შაყა იზწაჰარგელოტ“, – რჰედიტ.

– „ჰა ჰაზქაზ დრ, სედჟედიტ. სჩქა აბო (|| აბაყო)?“ – რჰედიტ. – „ჟაა იჰედიტ“ – რჰედიტ. „იგეყამ. ჰა ჰტქა ზგაზ იგედიტ სჩქა“ – რჰედიტ. ნას რგმაყაგე კარფსან, მაარგშთალედიტ. სომკაპიკაზ იჰირ დანადე. დეგრმრუტ.

ეგ სცან, ეხტა საადე.

დ. ჟ. (44 წლ., გადმოსულია 1933 წ. ძველი კუვინსკიდან)
ფსხუ. (22. VII. 1947).

12.

კაწაკ დეყან ჟეტ, კაწა ნეყაჲკ. მლექ. გედრჰამდმეზტ მარ, ირგდ იკადერი დკემზარი. ნას აჲგდ დენგყო დემდეკეზ აზნაჲე ახშ ათეზრაჲე საბრწო (წეტა) ბჲეკ მაადტ. აწგკან აწლა დწალეიტ. დანწალაზ საბი-ჲკენ ზეტეკ დაათეებტ. ნას მარ თაჰა გემამდმეზტ (კაწა-მწან მარ). ნას ასაბრ მატჲზ იფჰეს დელზანადეიტ. იფჰეს დანიგან, დლგდთეიტ ასაბრ. ნას ასაბრ იფჰეს ჲოკა-ჲოწე დელააზორ-მაცარა დედჲუხეიტ. დანდჲუხა აშკენ (sic!), „რახ. სგმაზაადტ“-ჰა, მბა დეზააზაზ დედჰეიტ. მბა „უდ ბარგჲმა?“ – იჰან, დასენ, რახე იზედრჰადტ. არახ. რმან აჰკენ, აშკა ცარე ითადხ(ტ). აშკა დანცაზ, ივეზაცა ჲელფაზგ-ფზამაფე შარანცარა-ჰა იცონ, მარ დევერგამეზ(ტ). აჰკენ დრგჰონ, „სეზეგა, შარანცარა სახცრ!“-ჰა. ნას ჲოკეკ ჲელფაზ ან მალრა აამტებენ, რაფვალა ჩკარსანგ, აჰკენ დცეიტ. დანცაზ ხა დჲუნე დნგჲეგლეიტ. დანნგჲეგლაზ, ახა აშაპანგლა ძე დჲუნ (|| მორენ)¹ დენნგჲემგლეიტ. ნას აჲყა ენეზეჲა რჩჲს მანრ იბეიტ. ნას ჲოკგ-ფზამა ივეზაცა აჲეთ აჩჲა რზე იცონ ევერზგკამეზ(ტ). მარ ასაგე დემგჲეგლაზ ჩაჲემთიიტ. აჩაზლა ჩაჲედრეს(ტ). ნას აჩამლგქ მწას(ტ), რვეიტ, ჩაშრტ, ივეიტ, აჯ აბრ' იკენ ჩაალედრფან, ჩევეკა-ნიმრეჲტ. ჩევეკანიმირიჲტ (sic!), ახ მარე იზმთაგზლა აჩი ივეზემგა-ძეიტ. მარე ჩე მენ ათაგზლა ნარცლა დაჩა ქეთე რენლა დაგეიტ. დანაგაზ რგკადგე ფმძანგ ბზაწაშა ბზრა რმანგ აჩაფართაფე ბზრანგ იგლანგ დენაჲსეიტ. ნას დაჩაგბეწენ, ირგ აჩაფართაჲე აღრა გედრეს(ტ). ნას დააჲენჰენ, მარ რეზნგ დნამგლეიტ. დ(ე)ტეიტ ჲა. (ნას) რანი ჰგჰსსედ რყან. ინაშელან, ინაჰგ რკეიტ. ნას ანთ ააგენჰებენ, აჰკენ იზგჰა რეგეჲჰეიტ. დაჰთენზა-შა ჰადმე რძეზ მკ-შა დეყეიტ-ჰა რეგეჲჰეიტ. რეგეჲჰან, ნას რანრ დარედ ექენგამბტ²: „მკეზარი დემფაადგროშა“ – რჰან. მან ჲესა ლჰეიტ: „აფსგჰაჲე სემემორ სტან, – ლჰეიტ, – სემემორ სემშტაზ სესაბრ დენასკაგანგ ჯა დენგშტასწეიტ, – ლჰეიტ. ნას დანშტასწაზ ახშ (აჲარბაჲ)³ დაამტნახტ. დაამტნახენ, დამი იცეიტ. ნას რჩაჲლა ახშ დანაკგზ, აჲგდ ასახთა შამზარი, ნას ჲასყან სეჰკენ მრუჰ, – ლჰეიტ, მამამზარი ჲასყან-ან დეგსეჰკენამ“, – ლჰეიტ, ნას აჰგჰსესაცა იგაყენ ამ რფზანი რთანგ „ძ' ჲჰჰართოტ“-ჰან, ჩედდერტლშეიტ-შთან, ივეკელგფეშე-შეიტ. ნას ჲესა იყარწეიტ. მარ ჩედრტლან, ამეჲთარ დანალაგა, მანგე იჰახშეაგე აგშე აჰრ ივეკელგფემან. აწგკან ასახთა რბეიტ. ასახთა ანერბა ირზემრჰონგ: „ჰაჰკენ მკეგ“, – რჰან, ივეჰეიტ ახვევეგ. ნას აჰკენ

¹ „ამშენ“ – არ ვიცო, თქვა.

² ამბრა – არ ვიცო, თქვა.

³ აჲარბაჲ-ს ჩვენ არ ვამბობთ, თქვა.

დემან, – „იყასწა ზაკირ?“ – იკედტ. – „იყაჰწხი, სა უსფრუპ. აბარსა უსაბრნე ახშ უსცაგედტ, – ლჰედტ, – ჟოჟა ალჰ უსზადგახტ, სა უსტუპ“, – ლჰედტ დან. „შთა სებტეზარი, საბზგცცახა, სებტუპ“, – იკედტ. აჟედ იჰან, ანრ აჩამლქ-ბზრა დეზგქტაზგე აღრა ფნაწან იცცახ(ტ). მარს დაჩა ჩე-ბზრა-ხეჰგე აადჟენ დეზააზაზ მბა იჰგე დ(ე)ცრ, დააზრგე მან ლეჰგე დადა ავეთეძე აჟესა დრგეჟანგ დყალედტ.

ნ. ფს. (40 წლ., გადმოსულია კუვინსკიდან. ორი წელი გაუტარებია ბზიფელეებში)
ფსხუ (22. VII. 1947)

13.

ჟეტ აჰაკ ბზია დეყან. აჟასა აჟედ დემზაზახედტ (sic!). აჟედ დეფს დსლაგედტ. დეფს დანაღაგა, ხეჰვაცე რმან. რხეჰვაცე რმაზ უსაინთნი ჟესა ირზეყედწედტ. ყასჰაკ იყან, „ნეყარს სანცო, აჟედ აყასჰანგლა სემცან!“ – ჰანგ, უსაინთნე ირზეყედწედტ. მარს დეფსგ(ტ). მარს დანეფსგ აწგჰან იფაჰბა ნეყარს დედგქლედტ. სურაღაგე (ადუნედ სურაღაგე) ემედდედ(ტ). ჯარგე ავეგ ჟემამუდ¹. ნას ჟაწგჰან, „საბ ეხიჰან ახგლა სენაფმეპ“, – იჰან, დცედტ აჟან. აყასჰაჰე დწლედტ. აყასჰაჰე დახენწლაზ გაჰარადეუნგ დენტაფმეგ(ტ). აჟას შარდანრ იბედ(ტ). აზ. შარდანრ ითანრ იბედტ. ნას „სცაპ ჟყა, რყო ზბაპ“, – იჰან, დთაღედტ. დახენტლაზ თეძეჰე ქწლაშა იყაწანგ იგლოლუპ. ჰსა აზნადა აჟე იჰს იჰაჟუპ. აშეღასა ყაწანრ იგლოლუპ. აჩკენ შმაღა დაგერნ. დააჩგზეწენ კრწახედტ. კრწახან აჰარა დსლაგედტ. კრეძე დემტაზ ჩეჰგე ბაბადეჟე იჰარფანგ დააფმწლედტ. „დემმ.რ-დემფხაშონგ სარს სგართაჰი დაჰლაზ ზაკგდა?“ – ლჰედტ. ნას აჩკენ დელშედტ. დელშენ, დეჰეჟაჟენ, დახააზლა დცახტ ლარს, ირგე ლეჰე ირგლალწან. ას აჩკენ ემეწეზ ეგყაზ ემე აჰბა დეზეჰეააჟას (sic!) დაარშთაღედტ. სურაღაგე ეემედდედტ. დეჰემამუდ(ტ). „ას საბა ეხიგჰან სემცან-ჰა, აყასჰა იზხედჰან ახგლა დეჰენაგალაზარი“ – იჰან, დაარტ. დახნემზ, უდგე არახ. შარდანრ ითანრ იბედტ. აჟგჰსა კნაჰან აჰან-ჰა მააშ ამღასა იყაწანანრ იგლან. ნას ანრ აჩკენ (უდგე) დააჩგზეწენ აკრეჰარა დსლაგედტ. ას დემწლაგოზ ეფმე აბაბადეღუ დაარხ(ტ). არწაა-ჰა დეჰეჰ.რ დაჰლედტ. „იმმ.რ-იმფხაშონგ, სარს სჰე მააზ ზაკგდა?“ – ლჰედტ. დელშედტ აჟედგე (აჟედ აჩკენგე). აჟედ ირგე პალხან, ლეტე ირგლალწედტ. ლარგე დეჰენჰენ დცახტ.

¹ ტ სრულეზით არ ისმის. შეინიშნება მხოლოდ ოდნავი ხშვა.

უოწგვან უტო რეშე ეწბამაკ დეყან, ჯაბჟე-ხეჟე ჰანე რნემნე. ნას „ართ სემცაქა ავჯჯა აბამ?“ – იჰან, დედქლედი. სტერალაგე დემდდდდდ, აუტდგე. ჯარგე დემცაქა ფაშამ. ნას „არი აყასჰაჰე სცაჰ“, – იჰედ. დაადქლედი. დაადტ აყასჰაჰე. დახენტაფმეზ, დემცა რეჩქა გედთედ. ნას აუტ ანგედთა, „ართ ენტამეზ არაყა კეჰ“, – იჰან, დ(ე)თ-ლედი. დახენტალა აუტდგე, აჟ იხე იკნჰანე, აშელასა ყაწან იგლანე დნქსედ. ნას სუნასა განამხედ. დენასკანტ ქუსთუ აჰე დანვატედ. დმწვატაზ აბზა-დეუ დანხტ. იქეჰე ლჰაადტ ან, მარ დეგვლემბედ. ნას დანლემბ დეგენჰენ, დცახტ. ლარ დანნადქლა, სჯაბაა ხეჟე დნქენ, ლემთხალა დენალემთალედ. დელხემდონე, ლემთხალა დგლანე დ(ე)ცერნ. დემცრზ, დომბეჟჰკ დემნდედ. იგე კვლუან, აცეფ კვლდანე. აცეფ აჯტა შაყა შჰაქა რწანე მდჰალაქან. ან ადომბეჟჰკ ანდლა ავლა დცარი, ჰჰაჰა აახონ-შა იქონ. არელა აწგვალა დაადრი, ამ აახანი რხან, მარ დეფსანწკ იგე კვლუანე აცეფ კვლდან. აუესე იგუმან (უტსა დეყაზუმან. უტსა დანხონ). აუესა აახაბ რქეზწაზ აუტდ ბზა-დეუ ლჰენ. ნას ჯაბჟე-ხეჟე დაარწაადტ ადომბეჟჰკ, „უბანცო?“ – იჰან, ნას „აბარი ლჰე სცრ(ტ)“, – იჰან, დედჰედ.

ნას „აუყა უცრზარი, – ჰემჰაკ გყან, – აბარი ალო უმცან, აბარელა უცა! – იჰედ, – უნამეო ულაგარი, მამა ზოლუჟუშა ბელ-ხეჟეჰ უმანა – დტ, – იჰედ. – უნამეო ულაგარი, ამამა ააჰანი (sic!) უნთატან, – იჰედ, – უბჟე რგა, – იჰედ. – აუტრსა იყოუმწარი, ლელაქა ცქრჰ, ურქუმედ, – იჰედ. – აუტსა ანყოწწრაჰკ, ლჩე უქეჰა ადგრნე იკკუმედ, – იჰედ. – ლელაქა უქეჰ. რდგრნე იშუმედ, – იჰედ. იშეზტ-ჰანე ამამა უთატზარი, უგერბუმამ. უტსა ხენტა იყეუწუმედ, – იჰედ. – უტსა ანყოწწრაჰკ, ლარგე დაადლწუმედ. ამამა უთატამზარი, ულზერბრ ჰგა ლემედ. უათ იხენტახაზ რჰე დააღლწენე უანლემბრაჰკ, ამც-ჰანე – „უხკკკგ?“ – ჰანე, არე ლშუმედ. ალაქა, „ამც ზესჰოდ, სეზეზჰოდ, სეზსემტრცოდ?“ – ჰანე, ილშუმედ. მანელმტრაჰკ, ალაქაგე გემეხუმამ. არეგე გკკკუმამ, ლარგე დენამგლანე ბჰან-ბჰემემემნდა დცუმედ. დანნცარაჰკ (sic!) (|| დანტცარაჰკ), უარ უასკ ააუოუნე, მაშნე, აცა ატენე მაშანე უშენაჰკლა მაანკვლ, უნთალ აგამთა! უანთლარაჰკ აჰლანე ააუმწასუმეტ. ნას ან აუტ იუკუ ალაქა ინარგთ! ნას უარ უნამგლუმედ. უახნამგლო ტარაკ დტქნა (sic!) დცეაზუმეტ. ნას ლებრა აანკვლან, ახა-შაყა რწაგლოჰ, უაყ ლებრა მადეჰეუჰალუმეტ ბაღანე. უა ინადჰეუჰალარაჰკ უყამრ კწგა აახანე, უალწმგლანე, უალგსა-მაცარა ულცემმონე, წაყატრ ლეფემ. ადგელ იმტასუმედ, ჰარაკტრ ლეფემ. სჰან მწასუმედ. დცერმანე დეყალუმედ. უელცემმონე დემი!“ – იჰედ.

ნას ატერსა დემომეტ¹, დემფოტ. იცქანგ დანგომგ, დანგაყ აწგკან, „ტამკადდეყან, ტარს სელტუპ ტანტი ინაფხუნას², სელუმენ. ტანტი ინაფხუნას ტარს სემეულუტკესლ!“ – ლკ.ედტ. ნას ლეცაქან რლყიყანგ დააქასტ ლემორ. ნას დააქედრტლედტ. ლარგვ ლებრან სატემომტოდტ. ლარს ბეჟ-შემცა ლემან, ლემანგ დემემგენრუ ტადგენა-ხეჭკ ლემან, ატელა ებადგრან ლემც.ედ ლარედ. ნას ატადგენალა ლერკაცან ლემემ-შემცა აალგედტ, „ამეკ. დს.რულტ“ – ჰ.ა. ნას აკმარრა ყარწედტ. რგვ.მარრაქა რეკამარაქა დანნადლგა (sic!), ნას ცქა აჯაბან ლბანგ დავგყამეზმა ლარა, „სარს ტოჟს სტკაპ“, – ლკ.ედტ. აწაფხან მაართედტ, „მელტქენ აბარს რყოგვ, აბანან რყოგვ ტარს იტულუპ, – ლკ.ან, – არს აჭუნან ამ. მარტენ, უთამფემგენ!“ – ლკ.ედტ. „იზირიპ“, – იკ.ან, დემრტკ.ედტ. დანნაცა (sic!) აწგკან, „არს აჭუნანჭი რყო ზბაპ“, – იკ.ან, აწაფხან აართიტ. დენაართტგზ დომბეჟკ დეკაპკანგ ფს.ახ.ლა დთან. აღომბეჟკვ დააგლან, „ძე-ქრუმკვკვ ასერგზ!“ – იკ.ედტ, ატედ ანგმკპ აქრუმკვ აზნა ძე რგანგ ადრმბეჟკე რთედტ. ადრმბეჟკა ამ ანგმგზ. (sic!), დანაქგდ დეზლაქაპკპ აფს.ახ. იფემწ.ეწ.ედტ. ნას დერგვ დაათგქედტ. ჯაბჟი ხეჭკ იფკეს დემგოს დაინ, ახატარა დანგ დემტკაპ, რხაქ დასქედმან, დგმა დცედტ. ჯაბჟე ხეჭკ იჯაბა იკ.ანგ ტაა დაანხედტ.

ნას ტანგკან ჯაბჟე ხეჭკ ატადგენ ირკაც.ედტ, „სეფკეს დესტგდ-გედტ აბარსა“, – იკ.ან, – „დემგაზარგვ ჰარა უდ ლყარა მერგ გვკამამ. მერგ ზმაზ ლა ლაკ.ენ. ლარს დანგმგ, ჰარს დეგჰაზაგამამ“, – რკ.ედტ. ჯაბჟე ხეჭკ, „ჯა დესრუხაზარი“, – იკ.ან, დედტ.ლედტ. დევიმმოლუხტ.

ნ. ფ. (44 წლ., გადმოსულია სოფ. კუვინსკიდან)
ფსხუ (22. VII. 1947)

14.

„სა სწყარა ხანხა დგომამო!“

ფკესკ დეყან. ფა-გაწკვ დლემან. ლეფა-გაწკვ ილგმაზ ჩე-ბზირა-ხეჭკ რმან. აჩე-ბზირა-ხეჭკ რმაზ მემ-ფხანძავე ამაქრ იგორნ. ძარგზ.ნგ, იკაბანგ დერტქანგ მააგონ. მანააგარაკ, აწგკა ანკვლან, რეთმ-აფხალა დააგლანგ, მაშტგხნგ, მსუმთოდნგ ათძრ მკვდგონ. ათძრ შმთხალა ასარე ნამძცკანგ დამწასნგ იკვხან. ტანგკან მან ტგსა ლედკონ: – „სან, სა სწყარა ხანხა დგომამო!“ – ჰ.ანგ. – „ტან დეფსგ(ტ), უსა უმკან! – ლკ.ედტ, – ტა ტეცკვ ეს დეკა იხანხოგვ აგაში რყედტ“, – ლკ.ედტ. ნას მემ-გ-ფხანძავე მან მარედ ტგსა ებტრკონ. ნას „სტეცკვ ეს ეკა იხანხო დეზბანწგკვ სტალუმტ“, – იკ.ან, დედტ.ლედტ.

¹ ამაზე შენიშნა: „დემომეტ, აკა დემფსაცტ -ოპ“.

² სხვა მოქმელმა, კუვინსკიდან ახლადმოსულმა, ასე შეუსწორა: „ტანტი ნაფხან-ნაცნგ“.

დედქ-ლან დემცრო ლგაჟჳ ინაპკჳ ჰამკანგ, იმაპკვგჳ ჰამკანგ ააცგჳ წაჰანგ იგაზგ დეცალრნ, დენგდდგეღეღტ. დენგდდგეღელან, „სალწმ ალქქუმ!“ – იჰეღტ, – „მა, ალქქუმ სალწმ“, – იჰან, იმაგ-გაწგჳ აადქ-გდწეღტ. ირგგ, დერგგ დემდექტაზ აყგჳ დენწაწეღეღტ. ნას მარგგ სცალარა დნლაგახტ. ნას ას მარ დეცალრ დემაჰგჳ შებჟან ყალეღტ. შებჟან ანყალ, იფჳგჳ კლათ ლგაგგ-ბ.თა¹ რეგელანგ აფერ-ფერ-ჰა დებებრ ლწაწე იჰგ დნადტ აშებჟან. ნას ლწაწაგგ რცქა ააწგდშთეღტ. ნას დაატაღეღტ, უასს აჟგ შეეღგაზ დცაგო შლასს მადჰადან, დაღგეღტ. დანაღა აყგჳ რწეღწაზ არგენ დააიგალასეღტ.

ნას „ათაჟ, – იჰეღტ, – აბნაა ჰკენგ დქწასწან, – იჰეღტ, – ბცანგ დააწეხნგ დააგ!“ – იჰეღტ. ირგგ, მარგგ იშექტაზ ირზშტებებზ ანგშ. შას-ფენწალა (sic!)² დენაჰ.თასენ, დააღგეღტ, რეღლებნ. დანაღა დააღერტაღეღტ, არგ დააქ-ღლებნ. უოწგჳან ალგაჟ. დლწალა იჰგწაჰე იფგც დცკლახაზ აჟგ მგვარწეც ააცგღლებხტ. მარმალაგგ შლასს მჰასთაგ იფგც დცკლახან დცკღლებხტ. ნას აშგბა დქ-გდწან, „იჰა!“ – ჰანგ, სჰკენგ მაართეღტ. არგენ რწქაზ სჰკანგ იბან, იჰარ გემიუღტ. ნას მანგემუ, „ათაჟ, უახ დებგცა!“ – იჰეღტ. – ჯარ ქტუგ ნემბერშაჰ“, – იჰეღტ. – „იზროჰ“, – ლჰან, აკლათ დეთაღერტეღტ. აკლათ ლგაგგ-ბ.თე მააქ-ღლებრგეღეღტ. ნას ლარგგ აფერ-ფერ-ჰა დებებრ ლგშენახგ დენდქ-ღეღტ. დემწეაზ წლაჳ აწყა დნაწა-ღეღტ. დანწაწალა იმაგ ნემრან, აწლა მაცგ მანგდკღღეღტ, დენწაღეღტ. ლგაგგ-ბ.თა მაალასხეღტ. ნას უაწგჳან დაადცაწააღტ. „დაბცა?“ – ლჰან, დანაადცაწაა, აწლაჰე დექტოჰ. ლემგჳ ნაარაუნგ დააბაღეღტ. დააბაღელან, „სლახ-გ-ცქაჟ, უაბცუმაზ?“ – ლჰან, იფხაჰ დნასტ. ნას ლგაგგ-ბ.თა დნქ-ღლებრგლახტ, აკლათ დენტარტანგ. ნას დლანანგ (sic!) დადტ ლგშნგ. დააქ-ღლებნ დენაღერტაღეღტ აწყა. ნას აშერმ აადღელანგ, ადენგ ამარე დაცგღწეღტ. ნას ბაცგ რლთან, დეღერტეღტ აწყა „აქტუქა ხწალა!“ – ლჰან. ნას ლარ ლეფშერჰაქ აახანგ მ აგარ დცეღტ. დაადაწგჳ მარ დენაგგლან, დემგგ-გრაჳ გყან უა დ(გ)თაღეღტ, რეღწახტ. ლარ ლემქა ლემანგ დააღტ. დანაანგ მარ დეგეღღემბან(ტ). „სლახ-ცქა, უეჰ დაბაზეცო?“ – ლჰან, დემგგ-გრაჰე დცეღტ. დანგნთაფშეზ, უა დ(გ)თატან, დეჩერებახნგ, ლარ დანგღბა, აჯანგლა დცან, დაათარეღტ.

დანათარ ლერგმმ დაადქ-ნაგაღეღტ. ჩააღრგცქან ლგჳე ააკგდღლებნ, იღერგშეღეღტ. იღერგშეღეღტ აწგჳანლა მაგანგ მაათაღწეღტ. ნას დემაანანგოზ მარ უაყა დნაქ-ნაჰაღეღტ. უოწგჳან დეკნგ დაათგლებ. ნას დღგმა დცახტ ლგშნახგ (|| ლგშნახგლა). ნას ლგშენაჰე აბაცაგგ ინგღლთან, დენაღერტაღეღტ: „აჯამგ უაფშლა, – ლჰან, – აქტუქა ხწალა!“ – ლჰან. ნას აწა დემტაზ იგანაქღღეღტ. ლწაწაგგ დააღტ.

¹ სხვებმა თქვეს: ლგაგ-გქ.თა.

² სხვებმა თქვეს: შაც-ფენწალა.

ნას იცქია ააქუმთოდნე ამნახნჯ დენამგლედტ. აჭკენგე დემდნე, უტესა ინდტაღლედტ ატყა. ნას არკენ დაიზწააჟან დსლაგედტ „უმფანაგე, უზემთედ?“ – იპან. უგდ ანგდჰან არკენ, „სჯა სემანხანხან სჩე სეზუქტორ სარრ იმტეხნე ათბრ მაცჯზონ, – იპედტ, – სან სლეზწააჟან „სა საცკეს (sic!) ეპი იხანხო აღუნედ დტქემან“-ჰა. „ჟან დეფსგედტ, უტეს უმჰან! უტეცკეს ეპა იხანხოგე აგაჰე ყედტ“-ჰანე, უტესა ისალჰონ, – იპედტ. – ეპა იხანხო სდქესაანწკან სვალან, – სჰან, საადტქლედტ, – იპედტ, – ნას ჟარს სააჟქსედტ“, – იპედტ.

ნას „ტოჟე ნანკეს უს უმჰანენ! სარს საგეზანხამ. სარს სეცკეს ეპა იხანხო აღუნედ ჟან ქედტ, – იპედტ. – სარს სენანოლან ჟანგჰ-ჯაცა შარსცარა ჰცედტ, – იპედტ. – ჰანცან აქან (ა)ჟედტ, იჰანქლედტ, ილაშცარახედტ, ჰაჰშედტ, – იპედტ, – ჰაფუ ჯემანე ჩანბგეჰ ჰთაღედტ – იპედტ. ჰანენტანლან ლაკ ჰმტნახენ, მწაყკ აჰე ჰანგედტ, – იპედტ. აშმემთა იზემწაყან დააგლედტ აღგაჟ. დანაგგლა, „არს ლან-მეჟადახედტ“, – იპან. ჰანგე-ჩებგენე იჰანანამგო გტყამ“, – იპედტ. ათერღე ნაპწედრფან, კარ-ცქაკ ტყან, ჰთბედტ), – იპედტ. ზემანხან ფწან, ზემანხან ფწან, ზან ჰწან, მამძან აუტესა აჟან ჰალგწტ. სარგე ჟან იფწედტ სემანხანგე, სემანხანგე, – იპედტ. ჟარა უტეცკეს სარე ეპან სეზანხოა სეზბედტ, აჯან სარს სეცკეს ეპა იხანხოგე ჟან ყედტ, – იპედტ. უთ აჟანგეჰ ჰემტეზხეზ ჰანა-განგე მანგე, – იპედტ. ტოჟანანმარი იუჰანარგე, ტოჟინანკეს იუმჰანენ, „სეზანხოუ“, – ჰა, – იპან, ნას იჩგე, იკადგერგე რთან, მარგე დედტქედწანტ.

ნ. ფ. (44 წლ., გადმოსულია კუვინსკიდან)
ფსხუ (22. VII. 1947 წ.)

15.

ჰანკ დტყან. აჯანწი რყან იფჰეს დეფსგე, ლეფჰან დანანხან. ნას ჟანწკან დანა ფჰეს დაადგედტ). ნას იფჰეს მანგან ფჰანესა დღემედტ. მარს იტგ დეგელთაკემ, „დეზემბანადტ! – ლჰედტ. ლარა, – მან ლარს დეტეწრი სკეგ, – ლჰედტ, – მან სარს სთწრი სკეგ“, – ლჰედტ. დეგელუმ. ნას ლან იფჰან ზანხანგ დეყედწედტ. აზანჩარა დანცრ მემე-ფხანამანგე სლასა ყანატა ლგლთონ, კემზე იყალწუშა. „მანტ არს ირტეტნე, იკეკნე, იხანგე, კემზან ისნე, იკანგ მანანბემგარაკ, ბაჯათანჟელამ“, – ლალჰედტ. ნას იგეყალწან, იგენდ სკელფანე დანააჟან ილტცალგედტ.

ანდერჰანგე დტცანხან დანანლაგა, უტესა ილტლთახტ სჰუპა ყანატან: „არს სჰუპა მენტრ, იყანან მანანბემგა, ბაჯათანჟელამ“, – ლჰედტ. ლეზქანგე ლემანე, ლრუჰანგე ლემან დცედტ, აზქან ლერჰას სბნა. დანნ(დ)ედტ, ლგლასანგე ლემანე ჰანგე აჰე დტქთანე დტწჟან. დემწებუან, ლან ილტენხან ზეგ ტყან. აზ რყან, „ბეზწეჟან ზაკრ?“-ჰან, მანგე მალ-

გდგეღლეძტ. „სეზწეჭუხეძ? აუჰა ყაწატ სგლოეძტ, ევსეზეყაწამ. უგდ აკეპ სეზწეჭუხე“, – ლჰეძტ. „აუგდ აზგჰა ბარ ბემწეჭუხან, ბელასა სჰლაგე, სჰალაგე დაათაგან!“ – აჰეძტ. აჰლაგე, აჰალაგე თალგეძტ. ნასგე „ბარგე ჰელფაზენძა ბეჰემარლა!“, – აჰეძტ. ჰელფაზ-ან იყაწახან, იგენძე აბჰა (← აბჰე) ააქ.ნაჰტ. დეგერლანა ილგმანე დაადტ აჰნახგ.

მეშე-ფხანძაგე აუგს უტრ ილგლოტრ აზ. ყაწანრ აალნათოზარენ. აძ.გე გედდგრამეზტ. ნას მეშეკე „არ იყაწანრ იშაალგო ეფშენე ენტა ბარ იყაწანრ ააგან!“ – ლჰან, ლარა ლეფჰანაღან ალასაგე აზეაგე ილგთანე დედგეჰელწეძტ. დახნოზ ჰანგ-დეუკ შტან აჰანგ-დეუ აჰე დენგეჰტან, დეწეჭუხან. დეშწეჭუხა დაადტ ანრ აზ, „ბეზწეჭუხა ზაკი?“-ჰან, დაალ-გოწაადტ. „სეზწეჭუხეძ, ალასა ყაწატ ისგრთან, ევსეზეყაწამ, – ლჰეძტ, – აუგდ აზგ სეზწეჭუხეძ“, – ლჰეძტ. „აუგდ აზგ ბემწეჭუხან! – ჰახტ. – ბელასა სჰლაგე, სჰალაგე დაათაგან! იყაწანგ იბგსოტ. – აჰეძტ, – ბემშან!“ – აჰეძტ. (ნ)ას „იზორო“, – ლჰან, აჰლაგე, აჰალაგე ითალგეძტ. ნას ლარგე დეგერლანა ჰელფაზენძა დეჰემარან „სეკემზე იყაწანგ ისნათუშეძტ“, – ლჰანგ. აჰელფაზ აზეა რეა ანყალ აზ. აადტ. „ბჰალთა არყანა!“ – ჰეძტ. ლკალთა დაარყანგ დაანგლკეღლეძტ. „სეკემზე ყაწანგ, სჰალთე დაქ.ნე-ჰუშეძტ (sic!)“, – ლჰან. ნას აზ. აადნ, ლკალთე დაქ.ცხეძტ. ნას აფჰესგა ზეჰე სრეკე-ჰა დეჰეჰე, დეწეჭუხა ლეზეაგე ლგმანე აჰნახგლა დაადტ. ლან დაალგეწაადტ, „რყაბწა ზაკი?“ – ლჰან. დაანალგეწაა, „იყაწახი, აუგდ ლეჭესუტაჰა ილგბთო იყაწანგ ილგბთოზ აზ. აკენ, სარა სტეგე, „იყაწახი იბგსოტ“, – აჰან, საჰედტ. საჰან, დაინ, დასგეცხეძტ. ნას ლან „გეზეღრგმ-აზ. გყანგ, იჰამშეკა“, – ლჰეძტ. აუთა აშთალწეძტ, აზ. დელერკას (sic!). აზ. გერგეზეკამ, დაკერცამოტ. აფჰესგა ზეჰე აზ. ზტუ დეწეჭუხეძტ. დეშწეჭუხა აზ. ჩედნამერკანგ აფჰესგა ზეჰე ჩელგენარსეძტ. ჩელნგენარსა, აფჰესგა ზეჰე უგსა ილნჰეძტ. „სარ სერშეშეძტ, – აჰეძტ, – სარა სებეშეშეჰეა ლაკგე, ჰეკე, აკე დაბემრგჰან! – აჰეძტ. – სებეშეშეჰეა იშეუთუგე დაადგანგ, იჰანგ, ჰარ იწაწა, – ჰეძტ. – მეგრეჰეკანძა ბამფშენ! – აჰეძტ. ამგრეჰე ანაწაკ, ბარ ბეა იზლბაზუშეა აუწყა დაათგბხეშეძტ. აძ.გე იბმერდგრენ!“ „იზორო“, – ლჰეძტ.

აზ. ირკენ, ირშედტ. ნას აზ. აჰე დაანარზე, დარე იშაჰან ეფშენე აბაშეშეჰეა ედდგლკელან, ადგელ იჰან რწალწეძტ.

უოწეკან მეგრეჰეკე აყარა ენაწე, აჰეკე იფჰეს დეტერგრენ. აჰ იფჰეს ლთაცა თგრანჰე ლეფჰაგე, ლარგე, ჩერგეჰან იცო დალაგეძტ. იცო ინალ-აგა ჰეძა (← ჰეძე) არხეძტ, გაძ არხეძტ, ნთეზ. არხეძტ, სემრკაგე არხეძტ, უოსგე არხეძტ, ჩმენგე არხეძტ. უგთა იშეუთუგე დაადლაფსანგ, აშა თაფსანგ, „ედღე!“ – რჰან, აფჰესგ-ეძა ზეჰე ილგთან, დარგე იცეძტ აჰმარა.

ნას აფჰესგა ზეჰე დეწეჭუხა, ილზედლემზა დეშეტაზ, აწერაჰა აადტ. „ბეზწეჭუხა ზაკი, იყაბწა ზაკი?“ – რჰეძტ. – „იყაწახი, აბარ გეზეღრგამ, –

ლკ.ეიბტ. – ეღლაფსანრ დაასტთანე, დარა აკ.ემარანხ იცეიბტ“, – ლკ.ეიბტ. „პარე ეღლპჰეიბტ უოჰაწაწაღ – რკ.ეიბტ აწერაქა. – ბარ ბცა აკ.ემარან“, – რკ.ეიბტ. დეგ.გრღაწა აფკ.ესფა ხეკჰე დეგენაგლეიბტ. ნას ადეგელ რწალწაქაზ აბეჰ.მეგჰა რკ.ეიბტ. აკ ახტნე, დანნთაფმე, ახწფმ აზნა თანე, არაზნ თანე, ლთაჩანკა აჩ.ეიბტ, მერე ითაწანრ ითანე ლეგეუხეგე დეთანე, დაათეგანე ლარეგე ჩაჰ.ეჩანე დებგმაცარანე, ათაჩანკა დენაქ.ტან, აკ.ემარან დეიბტ. აკ.ემარან დანწენო აუაქა ლფგლეიბტ. „ალაპ, ალაპ! დაიზო ზაკ.გდე?“ – რკ.ან, ამ.ეგ დეგემდებრხტ. აჩნე ჰ.ეკ.ლანამა დააპ.პ აუათეკ. დეთან.

ახქა აალცრეპლონ. მაალცრეპლონ ახქა ლანფსაგე, ლანფსა ლფჰაგე ირყ.ს.რწ. ლარს ლაკ.ენ დეგერდებრამეზ(ტ).

აკ.ელფაზ ათაჩანკა აადწაპანე დაანხა დანლაგეიბტ. „ბემცან!“ – რკ.ან, აკ იველომეიბტ. ლანფსა ლანფკალა ლარს დანხტ აჩნე. დემააუწა სმჰა ლეზამმყ ალწანგყ.აკ ილგ.ეს.თტ (sic!). ილგ.ეს.თენ, ილც.ემტ, იველომე-მუხტ. აჩნე დანამა ჩაალერტლახენ, ლემათაქა იმქუთუთეგე მენათელხეზ ითაღწახტ. ლკ.ანტრტჰ.ეი ილს.გზ აალს.გლწახენ, დაატლახტ. ლანფსე ლეფჰედ ლარედ დანამ(ტ). მენამხ, „ენ ტა პარს მააბაზ ბზანდა, – რკ.ეიბტ. – ალწამათე ათაჩანკა დექ.ტან, ახქა აალცრეპლონე დნენ, დააბრეტ. ბარს დეგებემბაქეიბტ“, – რკ.ეიბტ.

ლეზამმყ მემეზ აპკ იმტემტ. „არ ზემპარ აზგყალო ფკ.ესნე დააზგუმტ“, – იკ.ეიბტ. აბამმყ რმანე დაადექ.ლეიბტ აპ. აფკ.ეს ენლან, ლეფჰ.წაღ დანლხ.ან, ლემაპქა პ.ესფალე იც.ღღანე ამელა ცქანე ილმ.ემ.ემტ. ლეფჰაფსა დანლხ.ან, აპ. დეწალკეიბტ. აპ დაადტ. ლეფჰ.წაღ ლმპკე ახ.ანე, „მაზგყალოზარ(ი)“, – იკ.ან, დაფმ.რტ აპ. მაზგყალოზარი, დეფუმ.ან. იგაზგყამლეიბტ. აფკ.ესფა ხეკჰე აჩ. დანგწაგეზ ატგ.ტგ.პანე, აჩ. დანსე(ტ). „არ ზაკ.რ, არყა რწაკუ?“ – იკ.ან, დაწაადტ აპ. – „ქ.ტუპ, რწაკუ“, – ლკ.ეიბტ. უოწკ.ანგე დეითასეხტ. აპ აჩ. ამტემხნე დენაწაწაფმ(ტ). დახენაწაწაფმეზ ფკ.ესფა ხეკჰეკ დანაწაწემტ. „არი ზაკ.გდე?“ – იკ.ან, დაან.ან, დაფმ.ემტ ლემაპგე, „აბამმყ აზგყალოზარი“, – იკ.ან. მაზგყალეიბტ ლემაპკე აბამმყ. ნას „ფკ.ესნე დეზგუმტ“, – იკ.ეიბტ. ნას ათაცაგაცა ჩ.ეიდებრგალანწკ.ან ლარეგე ლემათაქა აათემხნე ჩაალმ.გჩეიბტ. აპ ათაცაგაცე რმანე დაადტ. ათაცა დერგ.რ ინლანაგა, ლანფსა, „სარს სეფჰაგე დლგ.წაადტ. ლწაზგ-გაწ.გკ დემეფაზ.გარა?, – ლკ.ან, ლარს ლეფჰაგე დაალმ.გჩეიბტ. ალსა სგა ფსარდეგე ახ.ანე, ლემადრ ინთაღწეიბტ. ნას დენაღგეღწეიბტ. დრემან იმ.ცოზ, ათაცა აფსკ.პ მანწანვალა, „ათაცა ხეკჰე ამ.ორა დაკეიბტ, – ლკ.ეიბტ. – ს.ააქას ხეკჰეკ, ლელა აფმ.ან ნთაპრგესეპ“, – ლკ.ან, მააქ.ალერსენ, ათაცა ხეკჰე დლემანე, აფსკ.პახელა წარანე დწვალგალეიბტ. დანწვალგალაზ, „ფჩ.არტლ (sic!), ხეკჰეკ ჩაპკ.აბაპ!“ – ლკ.ეიბტ. ნას ათაცა ხეკჰე ჩაალერტლეიბტ. ნას ლარს ალას სგა ფსარდ ლემადრე ითაზ ათაცა ხეკჰე ილემბამკა ამე ანაფკ.აქე აფსარდ წალწეიბტ.

ათცა 'ხ.ეჭე დენანგანე დენალაჰ.თასენ, აფსარდ დენანლაჟუტ, დელშედტ. ლემათაქაგე ლარე მას.გლწანე დაადხტ ათაჩანკაჟე. „ბეჭ.ზა იბეცეზუ დაბანცა?“ – რჰ.ედტ. – „სეჭ.ზა დცახტ“, – ლჰ.ედტ. დეგვგერზემდერტ.

„ათაცა 'ხ.ეჭე ლანკ.ეპ“, – ჰ.ანე, დენაქ.ერტანე, დრემე იცედტ. დნარგან ლეთარა ანყალ აუაქაქ ეხ.ქდზეზოზ, უასახჩა 'ხ.ეჭეკ აფსტჰა დანვანე დემააუტაზ, ანრ აფსარდ დახ.წალაჟეზ აქე სრინანე (|| წარპენანე) დრტ. ნას მარ აუასახჩა 'ხ.ეჭე მაანქდწ.ედტ. მაადქ.ერგელანე მერჰ.რა დლაგედტ. მერჰ.რ დანლაგა „დ.უ“ დ.უ“ – აჰ.ა, – აჰ.ედტ – ჰაბან 'ხ.ეჭე 'ხ.ეჭე სელქედტ. დ.უტა, დ.უტა ჰაბუკ.ენა სელქედტ“, – ლჰ.ანე აუგდ მაჰ.რ მალაგედტ აწარპენა. ნას ათცე ითერგრზ დახ.ჭ.ენაზ აბუ ანლას ილდერტ. „სერდერუმტ“, – ლჰ.ან, დმ.ან „იხ.ჭ.ენთე, არახ დანაზ.გა!“ – ლჰ.ედტ. არახ დაადელგრგან, აწარპენა მაარმეხნე ილწახედტ, „უოწგ.ან იუესტოტ“, – ლეჰ.ან, დელჟან, მარგე დედრურემთედტ. მარ დანდგლგე აწარპენა ახ.ანე აჰ.ქ. ითალერგს.ტ. ნას აჰ.ქ. ეხ.ენტალერგს.ეზ ირახნარს.ხედტ. აჰ.ა თეხნე, ეხ.ენკლფსაზ ფჰ.ეს-რბაკ ლელა 'ხ.ეჭე ლეცნე დემააუტაზ ანრ ალა- 'ხ.ეჭე აჰ.აქე იქეჭ.ემონე ეხ.ნგლალაზ ანრ აფემ. მააკენს.გლედტ აუგდ არახნა. აუგდ არახნა ათაჟ. 'ხ.ეჭე მანკელანე ჰაჰ.ა ჩეთკ ნათან აფემ. მამაზ არახნა ამელოხტ ალ. მანგანე შენდგყარა დუკ გელან უა ინთალერგს.ტ. ნას მემეკ აჰ.ქე აჭ.ზაც.ე რცნე აკანმპელ იმასაზ, აკანმპელ ტრან ათაჟ. ლეჭ.ანე იმ.ნას.ედტ. ათაჟ. 'ხ.ეჭე მანშტეხნე ამენდგყარა ინთალერგს.ტ. მაადგვენტ.ტ ამქ.ენცაქა (sic!) აჰ დენაზლან, „ჰკანმპელ, ჰკანმპელ!“, – რჰ.ან. ათაჟ. 'ხ.ეჭე „სკანმპელ ვეზემბედტ“ – ლჰ.ედტ. „ივეზემბედტ“ ლჰ.ანტ-ჰანე, ილმანადტ, „იმფუკუ იმბემბრ! – რჰ.ედტ. – არაყა მაჭ.ენას.ედტ“, – რჰ.ან. ნას ათაჟ. 'ხ.ეჭე „სენასკ.აქა!“ – ლჰ.ედტ. იმუტთუგე ინალერგს.ან ამენდგყარა აადეტნე აკანმპელ მათელხტ. აკანმპელ მათელხეზ ხ.გლა ითლმახტ. ნას ირგუა-მაცარა ათაჟ. 'ხ.ეჭე აკანმპელ აულემთედტ. აჰ დეჭა დანრ მანშტედგაად(ტ). მანანშტედგაა, „არე არსა იყაწაზ დესემერბკ.ანე ივეზეურემ“ – იჰ.ან, ათაჟ. 'ხ.ეჭედე ლმანადტ. ათაჟ. 'ხ.ეჭე ილემუან დლაგედტ. აჰ „ივეზეუმარემ, – იჰ.ედტ, – დესემერბკ.ა“, – იჰ.ედტ. იმემდერ დანლაგა, მაანქელტენ, დაილერბედტ აფჰ.ესფა-ფმ.მა- 'ხ.ეჭე. ნას დანემბ, „ფჰ.ესნე დეზემგკ.ა ვეზეურემ“, – იჰ.ედტ. ნას დედგედტ ფჰ.ესნე. დანემგ აფსაგე ფჰ.ესნი იგოზ ლა შლაკ.ეზგე, აუგდ აჰ.აბუ 'ხ.ეჭე დემელმზეზგ, ამე დემთალეჟეზგ, დემყალაქაზ, იმუტთუგე მალჰ.ედტ. მანმალჰა დენამგლან, აუგდ იფჰ.ეს ჰაბაგე დაადგლგან, ჰე- ჩა-მლ გქკ ახ.ანე, იფჰ.ეს ლეჭ.ემანკე აჭ.ჩ.გე ინერგდემჰ.ალედტ. აჩ.ქაგე დნარგენ, ინდქ.ემწედტ. ნას ლარგე დააჰ.ჭ.ეჟ.ჟ.ანე, დრემე იცედტ. მარგე იფჰ.ესნი, მარედ ინხრ იზახო მატლახტ.

ნ. ფ. (44 წლ., გადმოსულია კუვინსკიდან).

ფსხუ (24. VII. 1947)

16.

კაწა-ნეყმ-გკ დეყან. დემინეაზ ფჰესკ დეხონგ დეგასენე დნაქსიედტ. დანნაქსაზ ათმ-შთნა ჯა დნავაგელანე, დარეზძერმ-გდტ. დემძერმ-აზ ფჰაზ-გჰკ დლასუტ. ნას ანანაშააცა ალაღორ რქ-ტან, უესა რჰიედტ: „აბარ აკაწა აბრ იძერმ-ა იკდეგლო ლანენმ-გლანე უაკი ირზ აფჰესფა ზ-გჰკ დემმაზაადტ“, – რჰიედტ, აკაწა მადტ იშერჰ-როზ. მანდა დარ ნნცა ფსეს-ფა აკაწა დაკვლესნე ასაბდე დელ-გჩნე, დენდელგანე ლემგ-აცა არყანგ უყა ათმ-ქ დტქ-გდწედტ. „სარ უაკი რზ ასაბე ლჰანე ლანენმ-გლა ისტმ-ა სეზყალიდ?“, – იჰან. მარ იკ რმაჰ-ცახან, დცედტ. აფჰესფა ზ-გჰკ დეზაუტზ აფჰეს დაფშენ, ლესაბი დეგელემზახტ. „დაბცა?“ – ლჰან, დაფშან, დეგელემმ-მუედტ. აფშე აუტწაყაჰ. დანძერმ-გ ლეწ-გტა ბეჰე ლანდტ ადენელა. დენდელგენ, ათმ აკენ-აჰგ დტქ-იტ ლესაბი. დანაქ-ელზარი, ლემგ-აცა რყ-ოზ. აუტ აწგ-ან ადრ-ხთერ იხ-გ (sic!) დლემან დცედტ. დაამხნე დალგმთან, დლემანე დანახტ. უოჯა დეფჰანდ(ტ), უოხ-ტ დეფჰანდ(ტ), დყალიედტ აფჰესფა ზ-გჰკ დემფსანგ.

დეყალან ანანაშააცა დეზერთაზ ლანენმ-გლანე აკაწა დეგახტ, დემდერანე. დანეგგ მანნემტალა იმჰგლა ლემგ-აცა მენაადემშემ ანრ აღ-როთა იხ-ეზ-ამდ მაიმჰწასიედტ. „არ რაკ-სახთედ?“ – იჰან, დლგზწა-ადტ. დანლგზწა, „აუტდე სან ზეუაკე სელორაზ აუაკ ლჰკ დემინ-აზ დენალგქსიედტ. დანნალგქსი დემერმ-გ დგლან სან დეხ-წწგ-ა. ნას სან დანაახ-ანანემ-აცა ლანენმ-გლანე უე აღ-გც-ქედ იგლაზ სელოთედტ. მარ მადტ. მანდა, „აბრ ასაბი უაკი რზ აუტდე დყალანგ, სა დანზგო დყალანწგ-ა ფჰეს დანზემგარი, საჰ-გც-ქახაზ, – იჰიედტ, – სარა უაკ, უაწ-გ ფჰეს დანზგა-ჰანე, სე-გდთოზ. უდე დყალანგ დანზგანწგ-ა, უდე სელოფემ-გზუმა?“ – იჰიედტ. უდე იჰან, სეღრყედტ. სეღრყან, ათმ-ქ სტქ-გდწედტ“, – ლჰიედტ. ნას „აკაწა აუტრსა ყაზწაზ სარ საკენ, – იჰიედტ, – ბესშუმან, აკ ბასც-გნხედტ, სარ სელახ- ბეგესეზანგმხტ, – იჰიედტ, – იმყალაზარაკვე სელახ- ბაკებტ“, – იჰიედტ.

ნ. ფ. (44 წლ., გადმოსულია კუვინსკიდან).
ფსხუ (24. VII. 1947)

17.

კაწა დემინეაზ ზ-გმ-ემსანყ-ბემ-გკ იმტმხტ. აბემ. იმაშაქ აათედწან, აგ-ართა დენგქ-ლეედტ. აგ-ართაჰე დანნგქ-ლაზ ჟი ირზი (← ჟე ირზა) იკჰან, ჟი ირზი იკნჰაზ აჰგ, დარი ირემდერანე, ჟეკ რმაზ-ში იჰან, რბემ-ალედწედტ, ან-ჩაცა აუტსა რედჰიედტ, „არ სეჰე არაყე ითასწაზ სეჰქ-ი ირჰარი?“, – იჰიედტ. ან-ჩაცა მაგგლაზხენ: „ჟედე ედბ-ჩუმა? – რჰიედტ. –

გერქარემ რჰედტ. – ირქარი, ძაჰსახებ“, – რჰედტ. ნას „იზიოჰ“, – იჰედტ. ნას აჰე ზენ, ითერხა ძალაგედტ. ითერხა ინლაგა ანრ იბეჰ. ითედწაზ იმბეჰგზ-ეფმინე ძათედხებტ.

„გესემჰჰმა, სეჰე სეჰე იმბერქუმაზ!“ – „ნას, ირქაზარი, ჸე აცნტეჰე ქაშითე ჸაჰთაჰ“, – რჰედტ. ჩერზედრტეჰან აქაშით აარემედხენ, რმანე დცედტ.

დემინეძაზ დარა გართაკ დნტქლახტ. აგართა დანტქლახებზეგე იქაშით რეტასაქე ირტლედწედტ. „სექაშით სეტასაქე ირქაჰ ჯარე“, – იჰედტ. – „იქარი, ძაჰსახებ“, – რჰედტ აჰეთეგე. სტაკ იმტანლან რტედტ. ძანნცა დეგტლან იქაშით იმტედტ. იმენ, აშა ჸათეკ რეფემე ძანტემტ. დანტ დემტლახტ ძარეგე. სმჸემთე ძააშედტ. ძანააშ, „სექაშით ასესთეხ, ისტმანე სცახჰ“, – იჰედტ. „იქაშით ჰკედტ“, – რჰან, ინტენ, იქაშით გტყახემ. ნას „გესემჰჰმა, სექაშით სეტასაქე იდსტრქედტ, – იჰედტ. – ირქაზ სესთ!“ – იჰედტ. ინარტლალედტ აჰასაქა. ძარეფემენ, ჸათეკ რეფრმქა აშ რტმან. „სექაშით ზქაზ აბართ აჰათეკ რანკებ“, – იჰან, იკტედტ. ნას აჰათეკ აართედტ.

აჰათეკ რმანე დემააჰაზ ფჰესფა-ფსგე დერგონ. დარტქსედტ ჸეთ დანარტქსა, „სეტა-თეკ სესთაჰ, სეფსე დასესთ!“ – იჰედტ. – „იზირაჰ“, – რჰან, აჰათეკ რმერხტ. რეფსე დრტმედხტ. დრტმედხენ, დემინეძაზ სტაკ თემტე აჰე დნტედედტ. კატრეგე ადარუნ, ლტდე ძანტედწედტ. ლარეგე აცაჰურაჰე დნედრგტლედტ. ჰსესანი რყაზ ჸყა ედზგანრ იდერხებონ. დენაშედლედტ ჰწა. ჰასანგა-ზექეკ იკენ ილემდრტძაკა დეზედლაჰაზ ფჰესფა ზექეკ ლჯებე ინთედრესტ.

„ფჰესგე დანზგან, აცაჰურაჰე დ(ე)გტლოჰ“ – იჰედტ. სჰსესა ზექქა, „დაზყო, დაზყო?“ – რჰან, ინედწენტ. „დესშებ, დესშებ (sic!) ჯარა, ფსტესფა დაზგ!“ – იჰედტ. ედწენტა ინტენ ინალდებებლედტ. „ბაად, აფემ!“ – რჰან, ლემტეკ ინალტეკა დაკჰა(ტ). დანაკჰა აფემანლე ძანდტ. „ძააჰგან უფჰეს დკჰადტ“, – რჰედტ. „დემფკჰოზ? დესშეზაჰ“, – იჰედტ. „დეტჰემტედტ, ლარან დკჰადტ“, – რჰედტ. „დესშემტეკა, ლარან დემფკჰოზ? დეზემე ლჯება ჰასანგა თოჰ“, – იჰან, ძაადემან, ფჰესფაკ ლჯება ჰასანგა აათებტ. „სეფჰეს დეზემე ზარან ბაკებ“, – იჰან, – ბეზეტუმტ ჸოჸა“, – იჰან, ფჰესენე დედგანტ.

დანედგან დებან, ფა დლორუტ. ძააგარან დცონ ლარან, ძარან აგარან დენაფნელერტლან, აგარანს იჰონ: „სებეჰ-ახ. სთე, – იჰედტ, აჰედ ათ ახ. ჸათეკ, – იჰედტ, – აჰათეკ რებ. აფსე, – იჰედტ, სეფს ლებ. სებზა, – იჰედტ, – სებზა-ლფა სედკებშიოჰ“, – იჰედტ. უსა ას. იჰ. მაცარა აგარე ირწესან. იფჰეს აძე ლტმა დანინ, დედოძერჰან.

ნ. ფ. (44 წლ., გადმოსულია კუვინსკიდან).
ფსხუ (24. VII. 1947)

Проф. К. В. ЛОМТАТИДЗЕ

АШХАРСКИЙ ДИАЛЕКТ И ЕГО МЕСТО СРЕДИ ДРУГИХ АБХАЗСКО-АБАЗИНСКИХ ДИАЛЕКТОВ

(Р е з ю м е)

Речь абазин, живущих на Северном Кавказе в долинах рек Кубани, Кумы, Большого и Малого Зеленчука, образует два, сильно отличающихся друг от друга, диалекта: тапантский и ашхарский.

Как нам удалось выяснить, тапантский диалект, по ряду языковых особенностей¹, противопоставляется другим абхазско-абазинским диалектам, занимая среди них обособленное место. Поэтому его следует считать самым обособленным диалектом среди других абхазско-абазинских диалектов. Но, поскольку основа языка изменяется медленно, тапантский диалект сохранил вместе с другими абхазско-абазинскими диалектами единый грамматический строй и основной словарный фонд.

Ашхарский диалект проявляет еще большую близость к южно-абхазским диалектам. Это вполне понятно, ибо ашхарцы на теперешнее местожителство – в долину Зеленчука – спустились со склонов Кавказского хребта в XIX в., в то время как (вопреки указаниям специальной литературы) по выявленным нами языковым данным, тапантцы находились в близком общении с адыгскими племенами еще задолго до XVI века.

Абхазско-абазинские диалекты по характерным языковым признакам следует разделить на две группы: 1. тапантский, с одной стороны, и 2. ашхарский, бзыбский, абжуйский, – с другой стороны.

Большинство абазин составляют тапантцы, живущие компактной массой в Черкесской АО², а также на берегу р. Кумы недалеко от г. Кисловодска.

Ашхарцы живут в Черкесской АО на берегу рек Большого и Малого Зеленчука, в аулах Кувинском (который недавно разделился на Старо-Кувинский и Ново-Кувинский, по ашхарски Хъвжвы), Апсуа (бывш. Шагиреевский) и Абазакт (бывш. Егибоковский³).

---

¹ По этому вопросу см. нашу монографию "Тапантский диалект абхазского языка с текстами. Тбилиси, 1944 г., на грузинском языке (резюме на русском языке).

² Так называлась часть нынешней Карачаево-Черкесской республики после депортации карачаевцев в 1944-1956 гг. (Ред.).

³ Абазины разбросанно живут и в Адыгейской АО, и также в Кабардинской АССР.

Аул Апсуа расположен в нескольких километрах от аула Кувинского, неподалеку от которого находится аул Абазакт, где абазины живут вместе с кабардинцами (черкесами).

Тапантцы и ашхарцы имеют общее название *абаза*; по-абазински ашхарцы называются *ашхаруа* (ашхъар[а]уа), что значит "горец". Это название указывает, что они раньше были жителями гор. Ашхарцы себя называют также *апсауа*, т. е. абхаз.

Абазинам лишь при советской власти представилась возможность создания письменности на родном языке. Письменность создана на основе русской графики. В основу литературного языка положен тапантский диалект. Выходит газета, издаются учебники и т. д.

Основная масса ашхарцев живет в аулах Кувинском и Апсуа. Несмотря на то, что указанные поселения расположены близко друг от друга, речь ашхарцев этих аулов в значительной степени расходится между собой, распадаясь на два сильно отличающихся друг от друга говора – кувинский и апсуйский. Смешанный характер носит речь ашхарцев сел. Абазакт.

Приблизительно 20-25 лет тому назад часть ашхарцев (около 60 дворов) переселилась из аулов Кувинского и Апсуа в Грузинскую ССР в горное село Псху (Гудаутского р. Абхазской АССР). Они и здесь сохранили особенности, характерные для речи аулов Кувинского и Апсуа. Следует отметить, что речь ашхарцев Псху испытывает влияние южных абхазских диалектов.

Данная работа ставит своей целью по возможности полнее выявить особенности ашхарского диалекта и его говоров; рассмотреть эти особенности во взаимоотношении с особенностями других абхазско-абазинских диалектов и говоров, определив тем самым место ашхарского диалекта и его говоров среди других абхазско-абазинских диалектов, а также уяснить одновременно историю той или иной особенности.

В специальной литературе мало что известно относительно ашхарского диалекта.

Кое-что в этом отношении читатель может найти в наших работах сравнительного характера, как напр.: "Об одной фонетической закономерности в абхазско-абазинских диалектах" – Известия АН Груз. ССР, 1942 (на русском языке), "Тапантский диалект абхазского языка с текстами". Тбилиси, 1944 г. (на грузинском языке, резюме – на русском языке), "К образованию условно-целевого наклонения в абхазских диалектах" – Иберийско-кавказское языкознание, т. II, 1948 г. (на грузинск. языке, резюме – на русск. языке), "К образованию отрицательных форм глагола в абхазско-абазинских диалектах" – Иберийско-кавказское языкознание, т. V, 1953 г. (на грузин. языке, резюме – на русск. языке) и др.

Г. Сердюченко в статье "Об абазинских диалектах" (в сборнике "Памяти акад. Н. Я. Марра", 1936 г.) пытается указать на особенности ашхарского диалекта по сравнению с тапантским диалектом, но при этом у него

остались совершенно незамеченными все существенные морфологические и др. особенности данной речи, а те особенности, на которые он указывает (в основном в фонетике и словаре), лишены достоверности.

Даже при рассмотрении фонетической системы ашхарского диалекта им упущены из виду самые существенные факты. Не говоря уже о наличии наряду с лабиализованными *дв тв тлв* и делабиализованных *д т тл* в апсуйском говоре, с одной стороны, и наряду с делабиализованными *д т тл* и лабиализованных *дв тв тлв* в кувинском говоре, с другой стороны (что связано с речью разных поколений, и что остается совершенно незамеченным у Г. Сердюченко), он даже не замечает наличия о с о б ы х т в е р д ы х шипящих лабиализованных спирантов *шв жв* (точнее шъв жъв) в апсуйском говоре ашхарского диалекта.

Г. Сердюченко в 1949 г. вторично печатает ту же статью с некоторыми добавлениями о фонетических и лексических расхождениях между этими диалектами в сборнике "Языки Северного Кавказа и Дагестана" (т. 2) под другим заглавием – "Словарные расхождения в диалектах абазинского языка (с параллелями из абхазского)". И эта работа является ярким примером, характерным для "исследовательской практики" Г. Сердюченко. Г. Сердюченко здесь присваивает положения других авторов. Еще в январе 1941 года на сессии Отделения языка и литературы АН СССР в г. Ленинграде нами был прочитан доклад о закономерностях звуковых соответствий между тапантским и другими абхазско-абазинскими (ашхарским, бзыбским, абжуйским) диалектами. В докладе устанавливалось соответствие в определенных случаях между *в ф фl* ашхарско-бзыбско-абжуйского диалектов и *дз ц цl* тапантского диалекта. Эта работа была опубликована на русском языке в 1942 г. (в Известиях АН Груз. ССР, т. III, вып. 8, стр. 862-868). Но Г. Сердюченко упорно замалчивает факт установления вышеуказанного соответствия.

Продолжая работать по методу "опросов учителей", Г. Сердюченко при указании на лексические расхождения между упомянутыми диалектами допускает грубейшую ошибку.

Какую ценность представляет материал, приведенный Г. Сердюченко в упомянутой статье, легко можно убедиться на следующем примере.

Не поняв сущности соответствия между *дв тв тлв* ашхарского и южных диалектов и *джв чв чlв* тапантского диалекта, Г. Сердюченко в качестве соответствия тапантскому аджвджвара в ашхарском – параллельно с **аджвджвара** (?) приводит и "**а д в д в а р а**" – "стирать, мыть" (см. стр. 13); слова "**адвдвара**" ("мыть, стирать") не знает ни один из абхазско-абазинских диалектов. Здесь Г. Сердюченко путает соответствие между вторичным *джв* тапантского диалекта и *дв* ашхарского диалекта с исходным *дзв* (*джв*) и *дв* абхазско-абазинских диалектов.

*   *
*
*

Материалом для нашего исследования служат только те записи, которые сделаны нами в 1939, 1940, 1941, 1947 годах в аулах Кувинском, Апсуа, Абазакт и Псху (ибо другого материала вообще не имеется: наука поныне не располагает даже образцом ашхарской речи, который был бы опубликован и давал бы представление об этом диалекте).

Большая часть записанных нами на месте текстов печатается здесь же. Тексты публикуются с сохранением всех особенностей, которые были замечены у каждого сказителя¹.

Ашхарский диалект со своими говорами дает весьма ценный материал для изучения истории абхазско-абазинского языка.

Данные ашхарского диалекта характеризуются исключительной пестротой, что в большинстве случаев дает возможность проследить историю того или иного явления.

Наблюдаются сильные *расхождения* между *апсуйским* и *кувинским* говорами ашхарского диалекта. Наиболее существенные из них следующие:

В апсуйском говоре:

1. Наличие твердых переднеязычных лабиализованных спирантов² – *шьв*, *жьв* – вместо *шв*, *жв* других диалектов (в частности – бзыбского). Напр.: *ашъв* "дверь", *ашъвакъя* "книга, письмо"... *алыгажъв* "старик", *жъваба* – "десять"... (подробнее см. § 2).

2. Наличие для обстоятельственно-превратительной формы имен суффикса *-цта*: *тыдзы-цта* "в качестве дома" и. т. д. (см. § 26).

В кувинском говоре:

1. В тех-же случаях, подобно другим диалектам (в частности бзыбскому), наличие обычных нетвердых *шв*, *жв*: *ашв* "дверь", *ашвакъя* "книга", письмо"... *алыгажв* "старик", *жваба* "десять"...

2. Наличие для той-же формы имен суффикса *-ны* (← || *-на*) *па-ны* "в качестве сына, сыном".

¹ Пользуясь случаем, мы приносим глубокую благодарность всем организациям и лицам, которые оказали нам содействие в работе на месте. Не можем с признательностью не отметить исключительно теплого отношения к нашей работе со стороны жителей указанных аулов, а в частности, аула Апсуа, где колхозники с большим интересом следили за нашей работой по изучению их родной речи и охотно предлагали свои услуги при записи реалий их живой речи.

² В данном случае знаком *ъ* передаем твердость звука.

3. Появление в ряде статических глаголов в настоящем времени (параллельно **-yɪl**) суффикса **-yɪl**, в отличие от всех других абхазско-абазинских диалектов. Напр.: *имачl-yɪl* "то мало (есть)", *дыутlв-yɪl* "он (чел.) тебе (мужч.) принадлежит" и т. д. (подробнее см. § 40).

4. В глаголах, основа которых оканчивается на **a** в настоящем, прошедшем несовершенном и будущем II временах (наряду с более полными, исходными разновидностями как, напр., *ирфа-уейtl* "они едят, кушают то", *иуасхlва-уан* "я тебе [муж], говорил то" и т. д.) из **...a+ya** на основе редукции и слияния гласных получается **y**: *ирб-у* "то, что они видят", *игьысф-у-м* "я не ем того (кат. вещей)", *ирф-уйtl* "они едят, кушают то (кат. вещей)", *икъалцl-ун* "она делала то"... *ихlвy-umtl* "он (мужч.) наверное скажет то" (см. § 41).

5. В будущем II-ом в глаголах, основа которых оканчивается на согласный звук или полугласные *й, у* [параллельно окончаниям **-yашейtl**, **-yашtl**, **-yаш(a)**] с выпадением суффиксального полугласного **y** получается окончание **-aumtl**, **-аш(a)**, напр.: *сцах-aumtl* "я (наверное опять) пойду", *дглай-аш* "он (чел.) наверное придет" и т. д. (см. § 41).

3. Сохранение в указанных случаях, подобно абжуйскому и бзыб-скому диалектам, суффикса **-yɪl** (см. § 40).

4. В тех же условиях в настоящем и прошедшем несовершенном временах (наряду с более полными, исходными разновидностями) из **...a+ya** на основе ассимиляции и слияния гласных получается **ō || o** (в настоящем времени в финитных образованиях вместе с тем редуцируется и гласный элемент, **-й** – суффикса финитности **-йтl**): *бабацō* "куда ты (жен.) идешь?", *идыквл-ō-тl* "они отправляются, направляются", *салаготl* "я начинаю то (кл. вещей)"; *ейбаб-ō-н* "они видели друг друга", ... *ишырф-ō-з* "как они ели то"... *дыщц-о-з* "как они шли" и т. д.

Здесь же, как и в южных диалектах, наблюдается ряд других разновидностей: **...a+ya** → **...o+ya**, **...a+yo**, **...o+yo** → **...oa** и т. д. (подробнее см. § 41).

5. В тех же случаях в кувинском говоре обычны окончания **-yушейtl**, **-yушtl**, **-yуша**, напр.: *дыпс-yушtl* "он (чел.) наверное умрет", *санаайх-yуша* "...когда я приду (опять, обратно)", *сыйцвайх-yушейtl* "я от него (мужч.) вопреки его желанию обратно уйду и приду" и т. д. (см. § 41).

6. Широкое распространение имеет процесс утраты в глагольных формах окончания финитного суффикса **-mI** (особенно в аористе), напр. дысымей (← дысымейтI) "я его (чел.) имею" (точнее: "он у меня имеется"), дглай-аш (← дглай-аштI) "он (чел.) наверное придет", илзвй (← илзвйтI) "она сварила то"... , идыр (← идыртI) "он (муж.) узнал то"... , ищтыйцлей (← ищтыйцлейтI) "он (мужч.) положил внизу то"... и т. д.

В результате утраты суффиксального **-mI** в аористе зарождаются новые процессы изменения гласных; образуются новые разновидности финитных форм аориста в глаголах, основа которых оканчивается на *a*, как напр.: ибей, ибē, ибе, ибийē, ибийе, ибийēа, ибēа, ибия...; все они восходят к форме ибейтI "он (мужч.) увидел то"... и т. д. (подробнее см. § 41).

7. обстоятельственная частица образа действия представлена обычно с огласовкой, в виде *аш*: д-аш-ыц-ваз "как он (чел.) спал", й-аш-па-кly? "как (есть) то?" (см. § 42).

8. В качестве вспомогательного глагола есть используется лишь акIвупI (акIупI) и образованные от него вопросительные слова закIвыда... "кто?" (кат. чел.), закIви "что?" (кат. вещей).

6. В тех же случаях (за редким исключением) обычно сохраняется суффиксальное **-mI** и более полные, древние глагольные формы (подробнее см. § 41).

7. В тех же случаях подобно другим диалектам¹ употребляется *иш*: д-иш-ыцваз "как он (чел.) спал" и т. д.

8. Наряду с акI-упI имеется и вспомогательный глагол *аупI* ("есть"). Расширение сферы применения данного глагола помимо настоящего и в других временах (как, напр., он "был" и т. д.) и образование от него вопросительных слов-частиц *зауда*, *дзауда* "что?", *зауи* → *зой* "что?" и т. д.

На основе этих последних образований сложных, – специфических только для кувинского говора, –

¹ В редких случаях *аш* можно услышать и в южных диалектах.

9. Употребление суффикса *-цта* → || *ца* для образования всех деепричастных форм.

вопросительных форм глагола: *икъабцлозой* "что ты (женщ.) делаешь?", *узц|выузой* "чего ты (мужч.) плачешь?" и т. д. (см. § 45).

9. Употребление суффикса *-цта* (→ *-ца*) только в ограниченных случаях (в финитивных основах).

Использование обычно суффикса *-ны*, а также сложного суффикса *-цта-ны* (→ *-ца-ны*) вместо *-цта* (→ *ца*). см. § 46.

Расхождение между данными говорами наблюдается также и по распространению тех или иных языковых явлений, имеющих место в обоих поднаречиях (как, напр., процессы перехода *гла* → *аа*, *г|в* → *ö* (см. § 4); *дв тв т|в* → *д т т|* (см. § 3); использование обстоятельственных элементов *-акъ*, *-ахъ* (см. § 42); использование послелога *-шлы* (см. § 33) и т. д. Расхождение в некоторой степени наблюдается и в словаре (см. § 55).

Несмотря на значительные расхождения, имеющиеся между апсуйским и кувинским говорами, их следует все-таки объединить в один, ашхарский диалект, что обусловлено наличием общих черт, характерных для этих говоров, и по которым они противопоставляются другим абхазско-абазинским диалектам.

Общие для обоих говоров явления, по которым они объединяются в один диалект и одновременно противопоставляются другим абхазско-абазинским диалектам, следующие:

1. Процесс перехода переднеязычных смычных *дв тв т|в* в *д т т|* т. е. делабиализация *дв тв т|в*. Процесс делабиализации и *дв тв т|в*, как показывают материалы обоих диалектов (см. тексты), наблюдается как в кувинском, так и в апсуйском говорах вопреки высказанному в спец. литературе мнению о наличии делабиализованных разновидностей *дв тв т|в* якобы в одном лишь кувинском говоре (см. выше), Делабиализованные разновидности этих фонем в апсуйском говоре характерны только для речи молодого поколения, а неделабиализованные их разновидности сохранились в речи старшего поколения и в кувинском говоре (подробнее см. § 3).

2. Сохранение полногласия вообще (*амашына* "море", *амала* "голод" и т. д.), а в частности, в удвоенных основах: *ух|вых|ва* "(по)кричи!", *атшы-дзвэдзвара* "купаться" и т. д. (см. § 9, § 21).

3. Редукция (частичная или полная) в комплексах гласных: **ар' ахъац-ла** (← **ари ахъацла**) "этот мужчина", **ау' амахъв** (← **ауи амахъв**) "эта ветка", **амгв' азна** (← **амгви азна**) "полный живот". Широкое распространение это явление имеет в глагольных формах: напр.: **икъыйцлейтл** (← **икъайцлейтл**) "он (мужч.) сделал то", **ихъыумццозари** (← **ихъаумпццозари**) "если ты (мужч.) не (по)веришь" и т. д. См. § 13).

4. Образование новой определенной формы имени с помощью суффикса -з: **ахлвыспа-з** "нож (определ.)", **аглвыны-з** "дом (опред.)", **хъабжы-з** "паршивый (с паршой на голове) (опред.)" и т. д. (см. § 23).

5. Наличие сложных форм указательных местоимений и наречий: **абриуей**, **абрыуат**, **ауарт**, **ауарса**, **абрауат**, **абукъа** и т. д. (см. § 27).

6. Наличие своеобразных форм числительных; в частности сохранение союзной частицы **и** в обоих членах сложносоставных числительных: **уаа ѿежвей ѿыджей** "22 человека"; появление показателя категории человека во всех составных частях сложных числительных: **уаа ѿежваѿи хыѿи** "23 человека"; расширение сферы распространения в числительных слова **уаа** "люди" и т. д. (см. § 28).

Появление своеобразных форм в разделительных числительных: **клаклакл** "по одному (кат. вещей)", **дзвэдзвэдзв** "по одному" (катег. чел.) и т. д. (см. § 32).

7. Употребление послелога **-илы** с обобщенной функцией (см. § 32).

8. Отсутствие суффиксального **у** в местоименно-вопросительных формах статических глаголов как в категории человека, так и в категории вещей: **икъада** "кто (есть)?" **икъей** "что (есть)?" (ср. иное положение вещей в других диалектах см. § 40).

9. Разделение статических глаголов на две группы: 1. **сыкъоупл** "я существую, емь" и 2. **дыстлвупл** "он (чел.) принадлежит мне" и образование в первой группе статических глаголов финитной формы настоящего времени при помощи суффикса **-умл**: **сыкъе-ймл** "я емь, существую", **исыме-ймл** "я имею то"... , **истахъ-умл** "я хочу то (мне хочется то)", **дыѿне-ймл** "он (чел.) живет (находится) в доме"... и т. д. (подробнее см. § 40).

10. Выпадение **у** из временного суффикса **-уа** в основах динамических глаголов, с исходом на **й**, **у** или на согласные звуки, напр., **сыздыр-а** (← **сыздыр-уа**) "тот, который знает меня", **дыгъхлаш-а-м** (← **дыгъхлаш-уа-м**) "не убьем мы его (чел.)", **сыпс-ейтл** (← **сыпс-уейтл**) "я умираю", **даай-ейтл** (← **даай-уейтл**) "он (чел.) идет, придет", **даай-ан** (← **даай-уан**) "он (чел.) шел" и т. д. (подробнее см. § 41).

11. Наличие своеобразных инфинитных форм будущего I-го с суффиксами **-раа(кл)**, **-аакл**, **-лаакл** и т. д. вместо **-лакл**, **-лагъ** других диалектов (подробнее см. § 41).

12. Наличие в условном наклонении суффикса *-ри* вместо *-ра* → *-р* других диалектов (см. § 43).

13. Общность словаря и различных словообразовательных аффиксов и т. д.

При изучении вопроса в историческом аспекте становится очевидным, что большинство из этих явлений нового происхождения. Таковы, напр., делабиализация *дв тв тлв*, расширение сферы употребления послелога *-шлы*, выпадение в определенных позициях суффиксального *у* и т. д.

Наличие в ашхарском диалекте ряда разновидностей того или иного явления вызывает интерес и с точки зрения общего языкознания. Как показывает анализ речи ашхарцев, старые (исходные), новые и переходные между ними разновидности того или иного языкового явления встречаются параллельно даже в речи одного и того же села и они являются общепонятными. Постепенно в языковом коллективе получает распространение одна из этих разновидностей; укрепляются позиции этой, новой разновидности, а другие исходные формы, существующие наряду с ней, вытесняются.

В этом отношении обращает на себя внимание дифференциация применительно к возрастному подразделению членов языкового коллектива.

Напр.:

Звуки *дв тв тлв* в ашхарском диалекте поныне сохранились в речи старшего поколения, тогда как их делабиализованные выды (*д т тл*) характерны только для речи младшего поколения.

В речи старшего поколения наряду с послелогом *шлы* встречаются и послелогои *-къны*, *-къа*, *-ахъь*, тогда как среди младшего поколения проявляется тенденция во всех этих случаях использовать лишь послелог *шлы* (см. § 33).

В речи старшего поколения частица возвратной формы (*тш*) выступает вместе с притяжательным элементом (напр., *с-тшы-склваботл...* "купаюсь" и т. д.), тогда как младшее поколение не употребляет вместе с *тш* притяжательной частицы (напр., *тшысклваботл*) и т. д. (см. § 38).

Новые фонетические разновидности в окончании финитного образования аориста (см. выше) в апсуйском говоре наблюдаются именно в речи молодого поколения.

Отрицательные формы глагола без частицы *-агъ-* (в финитном образовании) попадают в речь старшего поколения (см. § 44) и т. д.

Вместе с тем обращает на себя внимание то обстоятельство, что все более древние формы, сохранившиеся в речи старшего поколения, сходны с формами южных абхазских диалектов.

Обилие вариаций языковых особенностей ашхарского диалекта в ряде случаев объясняется смешением разных диалектальных форм (с одной стороны,

тапантского и, с другой стороны, южных диалектов). Разные диалектальные формы наблюдаются, напр., в указательных местоимениях и наречиях (см. § 27), рефлексивных образованиях глаголов (§ 38), окончаниях глаголов (см. § 41), деепричастиях (§ 46) и т. д.

Тапантский диалект оказывает большое влияние на ашхарский диалект (через школы, прессу...). В результате этого в ашхарскую речь проник ряд явлений, характерных для тапантского диалекта. Таковыми нам представляются: образование порядковых числительных (§ 29), образование отрицательных форм глагола с помощью префикса *-агъ* (§ 44), будущего категорического при помощи вспомогательного глагола *атахъупл...* (§ 41), деепричастных форм с суффиксом *-цта* и т. д., а также ряд частиц и слов.

Наряду с этим замечается очевидная общность ряда языковых фактов апсуйского говора с фактами тапантского диалекта, равно как – ряда языковых фактов кувинского говора с фактами южных диалектов.

С точки зрения общности фактов апсуйского говора и тапантского диалекта заслуживают внимания следующие явления:

Образование обстоятельственно-превратительных форм имени с помощью суффикса *-цта* в апсуйском говоре (§ 26); появление того же суффикса во всех видах деепричастий (§ 46).

Использование *у* в определенных случаях вместо временного суффикса *уа* (§ 41).

Наличие в форме сослагательного накл. окончания *-pɬaiɯml* (§ 43).

Отсутствие вспомогательного глагола *аул* ("есть"), а также некоторые совпадения в словаре.

С этой же точки зрения привлекает внимание наличие в апсуйском говоре твердых разновидностей переднеязычных шипящих лабиализованных спирантов (*штъв*: ашъв "дверь", *жъв*: ажъв "старый") и наличие в тех же случаях твердых *ш*, *ж* (аш "дверь", аж "старый") при делабиализации спирантов *шв*, *жв* в псыж-красновосточном говоре тапантского диалекта.

Вышеуказанные факты заставляют думать, что апсуйский говор ашхарского диалекта находится в определенной связи с тапантским диалектом, в частности, с его псыж-красновосточным говором.

А кувинский говор обнаруживает более тесную связь с южными диалектами, что выражается в следующих фактах:

В одном ряде статических глаголов (напр. *дычк|квын-упл* "он мальчик есть") сохраняется та же суффиксация, что и в южных диалектах (§ 40).

Временной суффикс *-уа* на осгове фонетических изменений дает (в определенных случаях) *ѵ*, *о* и др. рефлексы, известные из южных диалектов, в частности, в абжуйском диалекте (§ 41).

Подобно бзыбскому диалекту редуцируется исходный гласный (*a*) глагольных основ при встрече его с финитивным суффиксом *-(u)ml*: *ixlv-итl* "он (муж.) сказал то" и т. д. (§ 41).

Для образования будущего категорического употребляется вспомогательный глагол *aynl* || *aklynl* "есть" (§ 41).

Подобно южным диалектам используется обстоятельственная частица места *-axь* (§ 42).

В сослагательном наклонении, как и в южных диалектах, появляется суффикс *-aayml* (§ 41).

Наряду с *aklynl* имеется вспомогательный глагол *aynl* "есть" (§ 45).

Подобно южным диалектам обстоятельственно-превратительные формы имени, а также наречия и деепричастия образуются при помощи суффикса *-ny*.

Имеются общие с южными диалектами частицы, слова и т. д.

Выше мы указали на наличие ряда общих черт между ашхарским и тапантским диалектами; указали на более тесную связь апсуйского говора с тапантским диалектом (особенно с его псыж-красновосточным говором), показали в ряде случаев и общие тенденции развития обоих диалектов, но как в историческом аспекте, так и в плане систематического анализа, ашхарский диалект всецело, т. е. как его кувинский, так и апсуйский говоры, следует считать более близко стоящим к южным диалектам (абжуйскому и бзыбскому).

Общими у ашхарского диалекта (его обоих говоров) с южными диалектами являются следующие черты:

1. Ашхарский диалект (тем более его апсуйский говор) поныне сохранил нам – подобно южным диалектам – переднеязычные троечные смычные *dv tv mlv*. И при дальнейшем изменении в ашхарском и тапантском диалектах они дают различные рефлексy: ср. в тапантском **dv, *tv, *mlv* → *дзв || джв, цв || чв, цlv || чlv*; в ашхарском *dv, tv, mlv* → *д, т, tl* (§ 3).

2. Троечные губно-зубные спиранты *в, ф, fl* подобно южным диалектам, имеются и в основном словарном фонде ашхарского диалекта вместо *дз, и, ul* (в тех же случаях) тапантского диалекта (§ 6).

3. Подобно южным диалектам ашхарский диалект знает только с в и с т я щ и е лабиализованные переднеязычные аффрикаты *дзв, цв, ulv*, тогда как в тапантском диалекте параллельно имеются и *джв, чв, чlv*.

4. Подобно южным диалектам, в ашхарском диалекте в финитных образованиях глагола применяются только абруптивные *-nl, -ml*, тогда как в тапантском диалекте в тех же случаях наряду с *-nl, -ml* сохранились исходные звонкие суффиксальные согласные *-b, -d* (§ 41).

5. В ашхарском диалекте наподобие южных диалектов фонемы *ɔl, ɔlv*, изменяясь, дают *aa* || *ā, ω*, а не *ɔb, ɔbv*, как это имеет место в тапантском диалекте (§ 4).

6. При образовании кратных числительных – подобно суффиксу *-ntlvь* южных диалектов используется сложный суффикс *-ntlvа*. Тапантский диалект не знает такого суффикса (§ 30).

7. Употребление послелога *шлы*. Этого послелога нет в тапантском диалекте (§ 33).

8. Финитные образования статических глаголов в настоящем времени подобно южным диалектам имеют окончание *-yntl*, вместо *-nl* || *-b* тапантского диалекта (§ 40).

9. Как и в южных диалектах, в ашхарском диалекте в финитных образованиях настоящего времени динамических глаголов сохраняется суффиксальное *-ya* (|| *-y*). В тапантском диалекте в упомянутых случаях *-ya* (→ || *-y*) отсутствует; ср. ашхарск. *xlлфa-уейтl* → || *xlлфуйтl* || *xlлфотl* – и тапантск. *xlлф-итl* (|| *д*) "она нас (съ)ест" (§ 41).

10. В давнопрошедшем времени – как и в южных диалектах – имеется суффикс *ц* вместо *с* тапантского диалекта (§ 41).

11. Условное наклонение образуется по типу южных диалектов (§ 43).

12. По месту ударения в вопросительных формах глагола ашхарский диалект совпадает с джгердинским говором абжуйского диалекта (§ 45).

13. Помимо общего основного словарного фонда, имеется ряд общих частиц и слов с южными диалектами и т. д.

Как видно из вышесказанного, у ашхарского диалекта выявляется общность с южными диалектами по существенным моментам фонетической системы и грамматического строя.

Как было отмечено выше, ашхарцы переселились из южных склонов Кавказского хребта в долину Зеленчука. Предание говорит, что кувинцы и апсуйцы переселились из разных местностей юга, в частности, кувинцы переселились из Ахчипсоу и Псху, а апсуйцы из – Наку. Вместе с тем старики (ашхарцы) указывали на то, что часть кувинцев смешалась с апсуйцами.

Эти сведения заслуживают внимания с точки зрения языковых особенностей, наблюдаемых в речи апсуйцев и кувинцев. Разные слои в речи апсуйцев, – о них говорилось выше, – с своей стороны, подтверждают правильность данных сведений¹.

¹ В научной литературе в связи с последним вопросов распространен и другой взгляд [Ред.].

ტომის რედაქტორისაგან

წინამდებარე მონოგრაფიას აშხარული დიალექტის შესახებ ისევე, როგორც პირველ ტომში წარმოდგენილ წიგნს ტაპანთური დიალექტის შესახებ **განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს** არა მარტო აფხაზურ-აბაზურ-რი დიალექტოლოგიისათვის, არამედ ზოგადად ლინგვისტური კავკასიოლოგიისა და თეორიული ენათმეცნიერებისათვის. ამ წიგნში პირველად იქნა წარმოდგენილი **მაქსიმალურად სრული სინქრონიული და დიაქრონიული აღწერა** აშხარული დიალექტის კილოკავებად დაყოფის, მისი მიკროვარიანტების სპეციფიკისა და სხვა მიკროვარიანტებთან მიმართების შესახებ ფონოლოგია-ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და ლექსიკის დონეებზე.

შეუძლებელია, მკითხველი არ გააოცოს ავტორის საოცარმა ნიჭიერებამ, მისმა გონებამახვილობამ, შრომისუნარიანობამ, ურთულეს ენობრივ სტრუქტურებსა და მათ ისტორიაში წვდომის უნარმა. ცნობილია, რომ ქართველმა მეცნიერმა აფხაზურ-ადიღური ენობრივი მასალის კვლევის შედეგად გამოავლინა მრავალი ისეთი კანონზომიერება, რომლებსაც **ლომთათიძის კანონებს** უწოდებენ. ამ კანონთა დიდი ნაწილი ამ მონოგრაფიაშიცაა წარმოდგენილი, განსაკუთრებით ფონოლოგიურ-ფონეტიკურ და გრამატიკულ პრობლემათა დეტალური ანალიზის დროს, მაგ., საყურადღებოა დასკვნები კბილბაგისმიერ სპირანტთა სამეულის ლაბიალიზებულ აფრიკატთაგან მომდინარეობის, ლაბიალიზებულ დენტალურ ფონემათა რეფლექსების ისტორიის, განსაზღვრულობის გრამატიკული კატეგორიის თავსართის ზმნის ინფინიტური ფორმის მაწარმოებელ აფიქსთაგან წარმოშობისა და სხვათა შესახებ.

ასევე შეუძლებელია, ვერ შევნიშნოთ, რომ მეცნიერი გამოირჩეოდა სისტემათა ხედვის უნარით, მკაცრად „მათემატიზებული“ აზროვნებით (სკოლის დამთავრების შემდეგ მას უნივერსიტეტის მათემატიკის სპეციალობაზე სწავლის დიდი სურვილი ჰქონია), ლოგიკის უპირატესობით, ემპირიული მასალის ზღვაში თავისუფლად „ცურვით“ და უმცირესი, მაგრამ მნიშვნელოვანი დეტალების გამორჩევით. მისი დასკვნები და დებულებები ემყარება მასალის მაქსიმალურად ყოველმხრივ ანალიზს. ქ. ლომთათიძეს ჰქონდა კონკრეტული ფაქტების განზოგადების, აზროვნების ისტორიის დონემდე აყვანისა და მსმენელამდე, თუ მკითხველამდე დამაჯე-

რებლად მიტანის დიდებული ნიჭი. მოკლედ, **წიგნის სამეცნიერო-კვლევითი ნაწილი ნამდვილად სანიმუშოა და ასეთად დარჩება მომავალშიც!**

რაც შეეხება ტექსტებს, არც ისინია რიგითი მასალა და ამის საჩვენებლად რამდენიმე გარემოებაზე მივაქცევ მკითხველის ყურადღებას:

1. ტექსტები ჩაწერილია ადგილზე, უშუალოდ აშხარულ სოფლებში;
2. მთქმელებად შერჩეულნი არიან მეტყველების ნაკლის უქონელი პირები, რომელთაგან ზოგი მართლაც გამოირჩევა მჭევრმეტყველებით;
3. ჩანს მთქმელთათვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური სტილი ფონემათა წარმოთქმაში, სიტყვის აგებაში, ფრაზის ორგანიზებაში, ლექსიკის შერჩევაში, სიუჟეტის სიმწყობრეში...;

4. **ტექსტები წარმოადგენს ფასდაუდებელ წყაროს ენათმეცნიერების, ფოლკლორისტიკისა და ეთნოლოგიის თვალსაზრისით.** მათში ასახულ ენობრივ მონაცემთა დიდი ნაწილი და ფოლკლორული, თუ ეთნოლოგიური სპეციფიკა, აბაზა მკვლევართა სიტყვით, დღეს უკვე გამქრალია და მხოლოდ ქართველი მეცნიერის ამ ჩანაწერების სახითაა დოკუმენტირებული. ამიტომაც იყო, რომ 1984 წელს ყარაჩაი-ჩერქეზეთში აბაზურმა ინტელიგენციამ, ქალბატონ ქეთევანის საუკეთესო მოწაფის, პროფ. **რაუფ კლიჩევის** ინიციატივით ოფიციალურად გადაიხადა ქართველი მეცნიერის მიერ ტაპანთური (1944 წ.) და აშხარული (1954 წ.) დიალექტებისადმი მიძღვნილი ორივე მონოგრაფიის გამოცემის იუბილე (სხვათა შორის, მეცნიერის ეს ნაშრომები **ნელი არშასა და ლილი ჰაგბას** მიერ ითარგმნა აფხაზურ ენაზე, ხოლო აბაზა მოწაფე სერგეი პაზოვი გამოსაცემად ამზადებს ტაპანთურ და აშხარულ ტექსტებს);

5. ტექსტების კომენტარებიდან ჩანს, რომ მეცნიერი მუდამ ამოწმებდა ჩანაწერების სიზუსტეს სხვა მთქმელებთან, რომლებიც ზოგჯერ დისკუსიებსაც კი მართავდნენ ენობრივი ფაქტების სისწორის შესახებ;

6. აბაზური დიალექტები გამოირჩევა ბგერათა სიმრავლითა და ფონოლოგიური სისტემის სირთულით. მაგ., მკვლევარს ტაპანთურში აღნუსხული აქვს 119 ფონემა და ალოფონი, ხოლო აშხარულში – 96 ფონემა და ალოფონი. ალოფონებს შორის ხშირად ისე მცირეა სხვაობა, რომ მხოლოდ აბსოლუტური სმენის მქონე ადამიანი თუ გაარჩევს მათ ერთიმეორისაგან. ქართველი მეცნიერი ამ მხრივაც გამორჩეული ბრძანდებოდა...

ვგიქრობ, უინტერესო არ უნდა იყოს ის ფაქტიც, რომ ხსენებულ მონოგრაფიებში ასახულია ის უმძიმესი ატმოსფერო, რომელიც გამეფებული იყო საბჭოთა კავშირში. მაგ., გამოკვლევაში ავტორი იძულებული ყოფილა, სტალინის ციტირებით დაეწყო თავი ლექსიკური თავისებურებების შესახებ, რაც მრავლისმთქმელი დეტალია.

არაფერია ნათქვამი ყარაჩაულ-ბალყარულ ენასთან ამხარული დიალექტის კონტაქტების შესახებ, ვინაიდან მაშინ ყარაჩაულ-ბალყარელები დეპორტირებულნი იყვნენ და მათი ხსენება აკრძალული იყო...

წიგნში ავტორი აგრძელებს დისკუსიას პროფ. გიორგი სერდიუჩენკოსთან, რომელსაც ჰქონდა დიდი პრეტენზიები აბაზური დიალექტების მკვლევრობისა, თუმცა ენობრივი ფაქტების უშეცდომოდ აღნუსხვაც კი უჭირდა. გარდა ამისა, რუს მეცნიერთა ცნობებით, მას დასმენის „ნიჭიც“ ჰქონია. ასეთი კაცი მოსკოვის უნივერსიტეტის კავკასიური ენების კათედრის გამგედ, ანუ საბჭოთა კავშირის ნომერ პირველ კავკასიოლოგად დანიშნეს. ქ. ლომთათიძემ გაბედულად ამხილა მისი უნიჭობა და არაკეთილსინდისიერება, რაც წინამდებარე წიგნშიც არის ასახული. მაგ., გ. სერდიუჩენკო ჩიოდა, რომ პროფესორები ქ. ლომთათიძე, გ. როგავა და არნ. ჩიქობავა ტაპანთურ და ამხარულ დიალექტებს აფხაზურ ენას მიაკუთვნებენ და ამით უარყოფენ აბაზა ხალხისა და მისი ენის არსებობასო. ამ ბრალდების ფონზე ქ. ლომთათიძემ მაინც არ დათმო საკუთარი პოზიცია და წინამდებარე წიგნში სრულებით არ იყენებდა ტერმინ „აბაზურ ენას“, თუმცა წიგნის სათაურში ჩაწერა „აფხაზურ-აბაზური დიალექტები“, რაც მხოლოდ ტაქტიკური მანევრი იყო.

მთლიანობაში წიგნი კვლავაც რჩება საეტაპო ნაშრომად და საამაყოა ქართული მეცნიერებისათვის.

თეიმურაზ გვანცელაძე

ტექნიკური რედაქტორი ლევან ვაშაკიძე

ოპერატორები: თინათინ გაბროშვილი
რუსუდან გრიგოლია
რუსუდან პაპიაშვილი